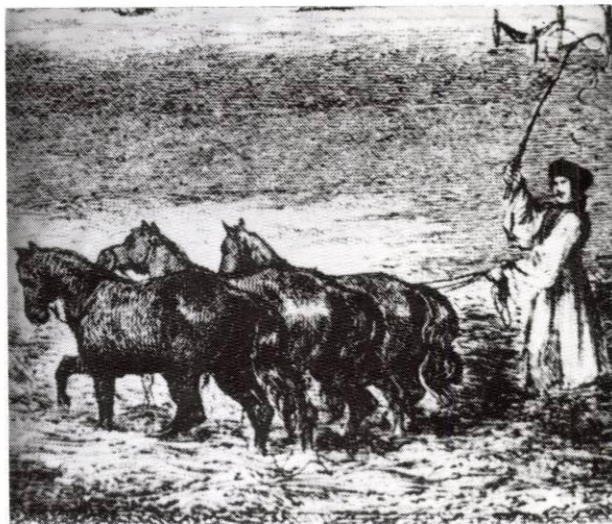
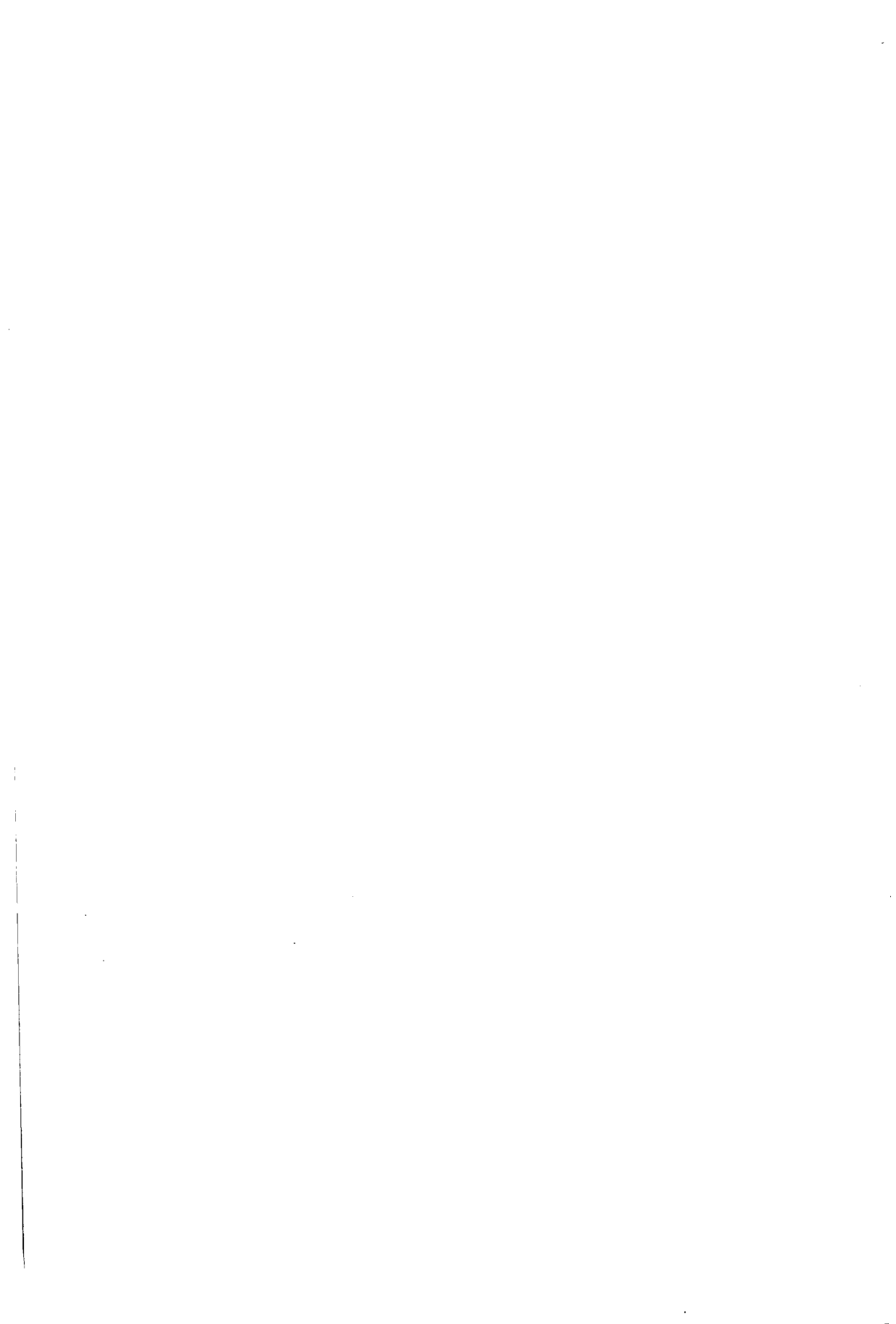

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBŐL

X.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
X.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA

A kötet szerzői:

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, MOLNÁR ATTILÁNÉ,
Ö KOVÁCS JÓZSEF, ZORN ANTAL

A kötet lektorai:

BÁRTH JÁNOS, VARGA JÁNOS és VÖRÖS KÁROLY

A védőborítót

BODRI FERENC
tervezte

Készült a Bács-Kiskun Megyei Tanács
és a
Kecskemét Megyei Városi Tanács
anyagi támogatásával

ISSN 0133—1299

ISBN 963 01 43 07 0 X.

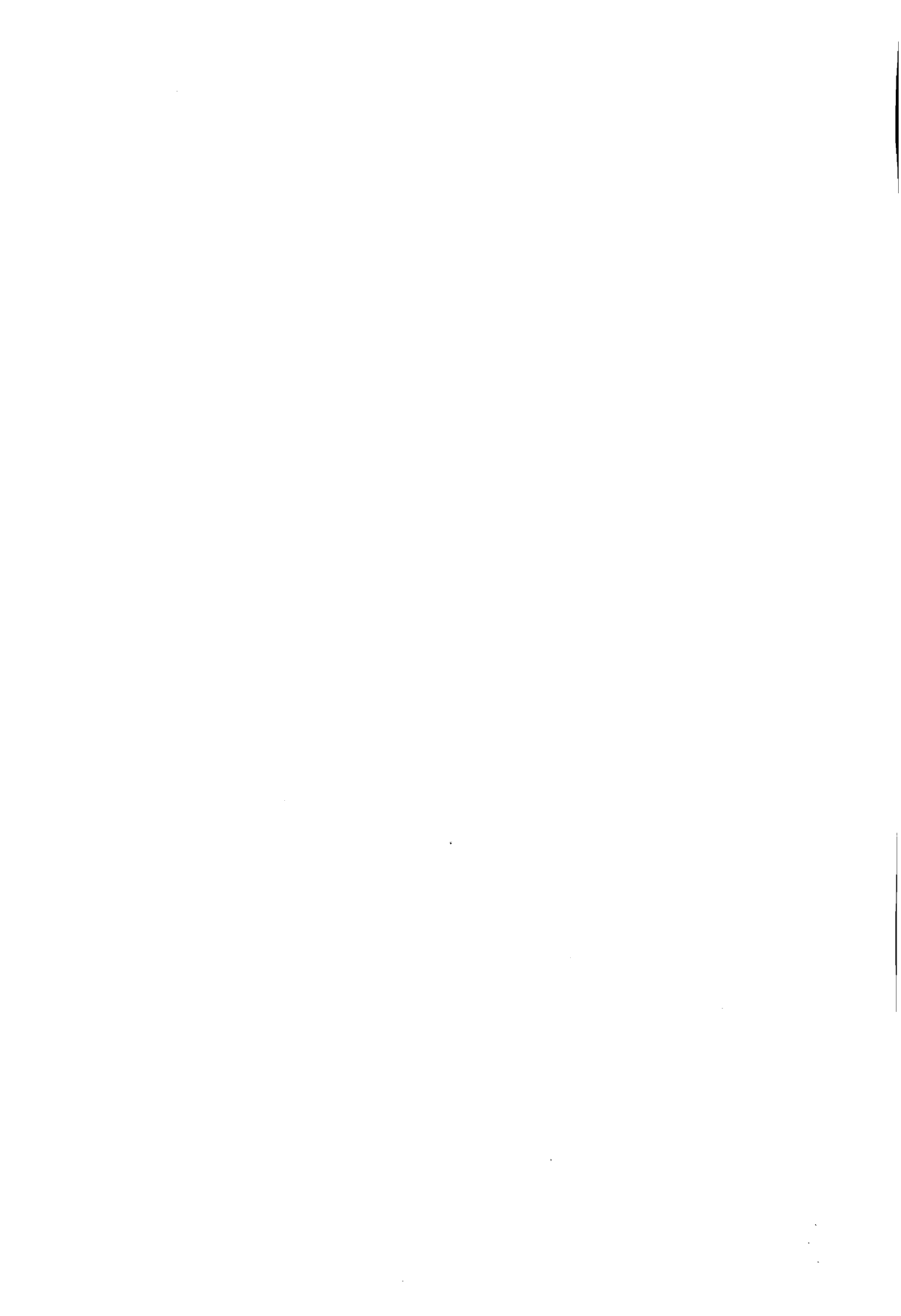
BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
X.

Gazdaság és társadalom

Szerkeszti
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

KECSKEMÉT,
1989

A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655—1769-ig a végrendeletek alapján

I. A végrendeletek forrásértéke és feldolgozásuk módja

A késői feudalizmus korában az Alföld mezővárosai több tekintetben eltérő fejlődési utat jártak be, mint az ország többi része. Ennek egyik alapvető oka az a tény volt, hogy a hódoltság és a törökellenes harcok terhei itt súlyosabban jelentkeztek, bár településenként számottevő volt az eltérés. E falvak és mezővárosok életének, gazdálkodásának egyik közös vonása az volt, hogy a rideg pásztorkodás, ezen belül a nagyállattartás újabb évszázadokra az egyik legfontosabb termelési ág lett. Ennek az ősi foglalkozásnak igen széles körűvé válása, a közbiztonság csaknem teljes hiánya, az itt élők nagyarányú pusztulása kihatott a lakosság életkörülményeire, a társadalom szerveződésére, az igazgatásra, sőt még a természeti környezetre, a táj megjelenési formájára is: a XVII. század végére nemcsak elnéptelenedett, hanem jórészt el is vadult ez a vidék.¹

Ma még nagyon hézagosan ismerjük azt a folyamatot, amely során a XVIII. században e hatalmas térség fokozatosan az egész ország gazdálkodásába beépült. Az Alföld a XVII—XVIII. században több mélyreható változáson ment át, amely folyamat végére a természeti környezet, a társadalom és a gazdálkodás egyaránt számottevően módosult.² Az egyik meghatározó változást a török kiűzése jelentette. Az ezután fokozatosan javuló közbiztonság és ezzel párhuzamosan lezajló nagyarányú migráció révén ismét benépe-

1. Szakirodalmunkon belül vissza-visszatérő jelenség, hogy a török hódítást, majd magát a hódoltságot kevésbé pusztítónak ítélik meg, melyen belül a mezővárosi fejlődés, valamint az áru- és pénzgazdálkodás újabb lehetőségei nyíltak meg. Kétségtelen, hogy a törökellenes felszabadító háborúk is sok áldozattal és nagy pusztítással jártak, amit sokan a hódoltság rovására írtak. Viszont az is kétségtelen, hogy a Török Birodalom keretein belül a hódoltság mezővárosainak fejlődési lehetőségei is nagyon csekélyek voltak. L. Majlát Jolán: Egy alföldi civis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Bp. 1943., illetve: Makkai László: Pest megye története. Bp. 1958. 59—170.

2. Az Alföld e részének a XVIII. század derekán lévő állapotáról, társadalmi és gazdasági viszonyairól mindenekelőtt Bél Mátyás munkái tudósítanak. Illyés Bálint—Szóts Rudolf: Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy a filiszteusok területei (In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét, 1976. 7—52.), illetve Szóts Rudolf: Helytörténeti források és szemelvények a XVIII—XIX. századból (Bács-Kiskun megye múltjából VI. Kecskemét, 1982.)

sült az Alföld csaknem egésze.³ A lakosság létszámának, ezen belül a munkaerőnek jelentős növekedése, az újabb mezőgazdasági kultúrák terjedése magával hozta a rideg állattartás feltételeinek szükségszerű korlátozódását. Jól érzékelteti ezt a folyamatot Kecskemét város közössége, illetve az itt élő több tucat gazda által bérelt puszták számának alakulása is. A város a török pusztítást követő elnéptelenedést kihasználva 1677-ben is 9 kun pusztát vett bérbe, amelyeknek lakosai elpusztultak, vagy rabszíjra kerültek, vagy pedig a környező városokba menekültek. 1683-ban Eszterházy Zsigmondtól, a jászkun főkapitánytól még 17 kun pusztát béreltek, 1701-ben pedig az árendába vett puszták száma már 23 volt. A felszabadító háborúk és a szabadságharc hatására a jószágok száma erősen csökkent, így átmenetileg az eltartásukhoz szükséges terület is mérséklődött. Ezért és a bizonytalan kimenetelű háború miatt is 1705—1710-ig csak négy kun pusztát bérelt a város, és a következő évben is csak eggyel nőtt ezek száma. A gazdasági talpraállás a harcok beszüntetése után viszonylag lassú lehetett: 1727-ben is még csak 8 kun pusztát használatáról tudunk, de 1727-ben már 25 ezek száma. E tetőzés után a jászkun megváltakozás (redemptio) hatására a szinte korlátlan legelőterület rohamosan csökkent: 1742-ben 21, 1744-ben pedig már csak 14 pusztát állott a kecskeméti állattartók rendelkezésére.⁴ Ugyanezt a folyamatot a térség több más városa is átélte.

A szabadságharcot követő évtizedek nagyarányú gazdasági gyarapodása, az állattartás ismételt felvirágzása nyomán kialakult árutermelés és pénzgazdálkodás számára csaknem sorscsapásnak minősült a jászkun puszták megváltása, majd azok betelepítése. Az ezek nyomában járó súlyos zavarokat az egykori ház birtokok más és más formában élték át, rövidebb-hosszabb idő elteltével eltérő módon találták meg a továbbélés és a kibontakozás útját. Ennek a folyamatnak a város belső, társadalmi-gazdasági életére gyakorolt hatása ma még feltáratlan.

E vidék legtöbb városának, illetve mezővárosának írott emlékei csak a XVIII. század derekától-végétől maradtak fenn, amikor ez a sokirányú folyamat nagyjából már be is fejeződött. Éppen ezért megkülönböztetett figyelmet érdemelnek azok az irategyüttesek, amelyek legalább részben lehe-

3. A hódoltság utolsó évtizedeinek és a századfordulónak a migrációjára vonatkozóan részletes tájékoztatást ad: Iványosi-Szabó Tibor: A migráció Kecskeméten 1662—1711 között. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985. 389—434.) A hatalmas térség benépesítése a Rákóczi-szabadságharc után két formában történt meg: részben tudatos telepítések útján, amikor nagyjából idegen nyelvű jobbágyokat hoztak. Kiskőrösön szlovákok, Hajóson, Hartán stb. német ajkúak, Baja környékén délszlávok voltak többségben. Ezzel párhuzamosan folyt a spontán jellegű vándorlás. Bács-Kiskun megye mai területén a jászkun megváltakozása után népesült be több település: Kiskunfélegyháza, Majsza, Lajosmizse stb. Lakóik nagyjából a Jászságból jöttek.

4. Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 52—65.

tövé teszik az Alföld ezen társadalmi és gazdasági változásainak, átalakulásának rekonstruálását. Kecskemét e jelentős mezővárosok közé tartozik. XVII századi iratainak figyelemre méltó hányadát meg tudta menteni, és a XVIII. század főleg második feléből már bőséges forrás áll rendelkezésünkre. Így lehetőség nyílt arra, hogy a város gazdasági és társadalmi fejlődését árnyaltan megrajzolják.

E hatalmas forrásanyag feldolgozására csak egy kutatócsoport gondolhat. Ez a rövid feldolgozás csupán egy szűk terület megvilágítására vállalkozhat. Ezért itt csupán azt tűzhettem ki célul, hogy az agrárlakosság vagyonának szerkezetén belül történő fontosabb változásokra, markánsabb tendenciákra a figyelmet felhívjam. E vizsgálódás során lehetőség nyílik arra is, hogy az egyes agrárrétegek vagyonának eltérő összetételét az egyes időmetszeteken belül megállapítsam.

Ez a munka önmagában is igen hasznos lehet. A vele járó nehézséget érzékelteti, hogy a hozzánk időben közelebb levő, lényegesen jobban dokumentált korokból sem készült még hasonló feldolgozás sem Kecskemétről, sem nálánál jóval kisebb településekről.

Kecskemét kiváló történetírója, Hornyik János négy kötetes munkájában 1711-ig kísérté végig a város fejlődését.⁵ E monográfiában, illetve okmánytárban bőséges anyagot találunk a város hódoltság- és a Rákóczi-szabadságharc alatti életére, gazdálkodására vonatkozóan. De ez a szakirodalomban is jól ismert és sokszor idézett munka nem ad mélyebb tájékoztatást a város belső társadalmi tagolódásáról, az egyes rétegek vagyoni helyzetéről. Hornyiknak a már idézett másik munkája pedig csaknem teljesen a város lakóinak a pusztabérletekért folytatott küzdelmeit ismerteti az 1700-as évek derekáig-végéig. Így mindenekelőtt a nagyállattartás feltételeinek változásait dokumentálja, a gazdálkodás egyéb területei háttérben maradnak.

Mészáros László kismonográfiával felérő tanulmánya érthetően korszerűbb módszereket követ, a kapott kép a munka alapján lényegesen összetettebb és árnyaltabb, mint amit Hornyik kb. száz évvel korábban adhatott.⁶ De a XVI. századi állapotokból csak nagy megszorításokkal következtethünk a későbbi évszázadokra.

A hász városok társadalmi és gazdasági viszonyainak XVI—XVIII. századi alakulására legjobban Majlát Jolán feldolgozása révén tudunk következtetni.⁷ Nagykőrös fejlődése viszont csak szűk keretek között szolgálhat ana-

5. Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral I—IV. Kecskemét, 1860—1866, illetve a 4. jegyzetben idézett műve.

6. Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század derekán. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979. 58—286. Bőséges bibliográfiája a következő évszázadok tanulmányozásához is komoly segítséget nyújt.

7. Majlát: i.m. 220.

lógiaiként a Kecskemét történetével foglalkozók számára. Egyrészt az lényegesen kisebb lélekszámú és szerényebb vagyoni háttérrel, bérletekkel rendelkező település volt, másrészt Majlát feldolgozása is lényegében csak a XVIII. század első néhány évtizedéig terjed, a korábban már jelzett nagy belső változás feltárását nem tűzte ki vizsgálatá céljául. Vállalt feladata az előző évszázadok fejlődési folyamatának bemutatása volt, amit néhány vitatott megállapításától eltekintve meg is oldott.⁸

A jelen feldolgozás alapjául a vagyoni állapotokat talán legtárgyilagosabban rögzítő írott anyagot, a végrendeleteket választottam. Az időbeli kezdet a városban fennmaradt legelső testamentum kelte 1655 lehet.⁹ A következő fél évszázadon belül a testamentumok a város gazdasági és társadalmi életét, a lakosság vagyoni struktúráját sokoldalúan illusztrálják. Egyben joggal tételezhetjük fel, hogy az ezekből az évtizedekből fennmaradt adatok minden bizonnyal jól reprezentálják azokat a tulajdonviszonyokat is, amelyek az előző fél évszázadra voltak jellemzőek. A feldolgozást korábban jelzett célokból kiindulva Kecskemét úrbéri szolgáltatásainak ismételt rögzítéséig, 1769-ig célszerű elvégezni. Egyrészt ekkorra, ha még nem is zárult le teljesen a jelzett átalakulás, a város korábbi sorsát meghatározó folyamat lényegi része már végbement. Másrészt a több mint egy évszázadot átfogó időszak feldolgozása elfogadható keretek közé szorítható, a fejlődési szakaszok is jól kirajzolódnak.

Ezt a több mint száz éves időszakot is célszerű az elemzés megkönnyítése, a változások és a fejlődési sajátosságok pontosabb kiemelhetősége érdekében három egységre bontani. Az első 1655-től 1711-ig tart. Ezt az időszakot összefogja az azonos gazdálkodási feltételeken túl a közbiztonság szinte teljes hiánya, a háborús viszonyok és a központi irányítás esetlegessége. A szatmári békeszerződés után ezen a vidéken a javuló közbiztonság hatására a kiegyensúlyozottabb termelés feltételei egyre inkább kialakultak. Miként erre már utaltam, a nagyállattartás feltételei 1745-ig lényegében nem romlottak, mivel az állatállomány nagyságának megfelelő terjedelmű kun pusztákat a redemptioig érdemi fennakadás nélkül bérelhették. Mégis a megváltozott nemzetközi viszonyok, a külkereskedelem lehetőségei, az újonnan kiépített feudális államszervezet és a hadsereg igényei másképpen hatottak mint a hódoltság körülményei. Ennek helyi következményeiről szinte semmit sem tudunk. Kecskeméten talán még nagyobb változást idézett elő a kun puszták bérletének elvesztése, a rideg állattartás korábbi kereteinek, feltételeinek felszámolása, mint a hozzá hasonló fejlődést befutó városok életében. Ez a tény a következő évtizedek során igen komoly gazdasági és társadalmi feszültsége-

8. Makkai: i.m.

9. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét Város Levéltára, később: BKML, Kecskemét város Tanácsának iratai IV. 1504. Végrendeletek, I. téka.

ket idézett elő a hatalmas létszámú mezővárosban. Számottevő ellentétet indukált részben az új jászkun településekkel, részben Szegeddel szemben is.¹⁰

Röviden szólnom kell a végrendeletek forrásértékéről is. A testamentumok, a végrendelező akaratának az anyagi javakra, jogi előnyökre vonatkozó, ősi időkben gyökerező okmányai a történeti kutatás egyik jól ismert és jelentős forrásai. Értéküket mindenekelőtt az emeli több más írott emlék (adóbevallás, emlékiratok, krónikák, robot és dézsmalajstrom stb.) fölé, hogy esetükben nem kell olyan mértékben a tények torzításával, a szubjektív elemek hatásával számolniuk, mint amazoknál. A végrendelező nem tagadja le vagyonát, az egyes tárgyak, értékek regisztrálását pontosan végzik el. Mivel lényegében csaknem mindenki által ellenőrizhető tényeket rögzítenek, így meghatározott kereteken belül minden más írott forrásnál hitelesebbek, pontosabb adatokat tartalmaznak. Előnyük még az is a különféle összeírásokkal, nyilvántartásokkal szemben, hogy míg azok csupán egy vagy néhány szempontot vesznek figyelembe, amit egy aktuális esemény (hadisarc, az évi adó összegének előteremtése stb.) határolt be, a testamentumok a végrendelező minden jelentősebb vagyontárgyára, jogi előnyeire, esetleges adósságaira kitérnek. Megteszik ezt a végrendelezők már csak az örökösök sugalmazására is. Éppen ez a tárgyilagosság és a minden fontosabb érdemi vagyona való tekintet teszi lehetővé, hogy a hagyományozók vagyonának szerkezetét feltárjuk, annak alapján társadalmi hovatartozásukra, gazdasági súlyukra, érdekkörükre következtetni tudjunk. A hagyományozott vagyon nagyságának ismerete viszont azt teszi lehetővé, hogy viszonylag pontosan be tudjuk határolni az egyes társadalmi rétegeket, ezeken belül az egyes csoportokat, és érzékeltetni tudjuk, hogy a vagyon melyik része volt náluk a meghatározó, mely foglalkozási ág volt rájuk a jellemző.

E forrás súlyos korlátjaként nem lehet kiemelni azt, hogy a XVII. század második feléből és a XVIII. század elejéről viszonylag kevés számban maradtak fenn iratok, így az egyes időszakokon belül nem egyforma számú dokumentum áll rendelkezésünkre. Ugyanis ezt a megállapítást minden forrással kapcsolatban elmondhatjuk, így a végrendeletek tényleges forrásértékét ez a tény nem érintheti.

Egyetlen olyan momentumot említhetünk, amely a végrendeletek forrásértékét valamelyest korlátozza: a számottevő vagyont hagyományozó a kisebb értékeire nem tér ki. Egy középbirtokos vagy gazdag paraszt a végrendeletében nem emlékezik meg tyúkjairól, nem jelzi, ki legyen ruhájának, párnájának stb. örököse. Ezek a tárgyak, amelyeknek vizsgálata mindenekelőtt a néprajz hatáskörébe tartozik, egyébként is kívül esnek témám keretein. Ezek

10. Hornyik: Gazdaságtörténet . . . 58—65.

értéke a legtöbb gazda esetében viszonylag csekély lehetett a többi vagyontárgyhoz képest, így a paraszti vagyon belső szerkezetét nem érintették.

A feldolgozás során felhasznált végrendeletek nagyobb részben a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban, kisebb részben a kecskeméti Református Egyház Levéltárában találhatóak.

A testamentumok kivétel nélkül magyar nyelven készültek. Olvashatóságuk erősen eltérő még egyazon éven belül is. Kiolvashatatlan részek, megfejthetetlen szövegek nem maradtak.

Egy hasonló jellegű gazdasági feldolgozás esetén elemi feltétel, hogy az adott kor pénzügyeit, mértékegységeit megnyugtatóan ismerjük, a korabeli árakról és a bérekről is pontos ismereteink legyenek. Kecskemétre vonatkozóan e tekintetben minden feltétellel rendelkezünk.¹¹

Az első évtizedek viszonylag hézagossabb anyagától eltekintve elég bő forrással dolgozhatunk. A közel félezer testamentum kb. ezer oldalnyi szövege egyben megkövetelte, hogy az időbeli behatárolás mellett a feldolgozás módját is úgy válasszam meg, hogy a feldolgozás ne legyen túl nagy terjedelmű. Ennek érdekében el kellett tekintenem a végrendeletek gyakori és hosszadalmas idézésétől, ezért a statisztikai feldolgozás módszere mellett kellett döntenem. A tételes felsorolások erre több tekintetben is lehetőséget nyújtanak. Az azonos értékelhetőség, illetve a statisztikai megjelenítés érdekében egységesen szerkesztett adatlapokra vittem át a testamentumokban fellelhető adatokat. A gyűjtőlapok rovatait oly módon formáltam meg, hogy minden fontosabb adat felkerülhessen rájuk. Ezek a rovatok az alábbi kérdésköröket fogták át.

1. Az egyes társadalmi rétegek örökbehagyási szokásai kikre és mikre terjedtek ki? Jelentkezett-e e tekintetben változás a kb. száz év során?

2. Milyen súlyt képezett az örökbehagyott vagyonon belül az ingatlan? Ezen belül különösen a belterjesebb növénytermesztést biztosító ingatlan?

3. Milyen arányt képviselt az örökbehagyott javakon belül az állattartás? Ezen belül milyen súlyt képviselt a nagyállattartás? Ment-e végbe érdemi változás a juhászaton belül? Módosult-e az istállózó állattartás? Milyen módon oszlottak meg az igásállatok?

11. Nyilván ennek hiánya hátráltatta eddig is a hasonló jellegű feldolgozások elvégzését. Iványosi-Szabó Tibor: Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662—1711. 9—146. old. Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században; 147—158. old. Az árak alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben; 159—320. old. A bérek alakulása Kecskeméten 1662—1790. 321—388. old. Valamennyi in: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985. Illetve ugyanő: Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten 1711—1790. 64. old. Kézirat. A bérek alakulása Kecskemét 1686—1790. 121. old. Kézirat. A XVIII. század pénzhasználatra vonatkozóan igen jól használható még: Kőhegyi Mihály—Nagy Ádám: Pénz és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumánia III. Kecskemét, 1975.

4. A két adatféleség lehetővé teszi az ingatlanok és az állattartásban megtestesülő vagyon arányainak rögzítését, az egyes szakaszokon, illetve vagyoni rétegeken belül jelentkező változások feltüntetését.

5. Milyen súlyt képviselt a vagyonon belül a készpénz? Milyen méretű volt a pénz forgalmazása, milyen gyakori volt a kölcsönzés, volt-e uzsora, volt-e az egyes rétegeken belül érdemi eladósodás, jelentkezett-e e téren jelentős felhalmozás?

6. Milyen fontosabb termékekről végrendelkeztek az egyes társadalmi rétegek?

Tekintettel arra, hogy a statisztikai átlagok a speciális bontások mellőzése esetén a társadalom egészéről túlzottan sommás jelzéseket adnak, meg kellett kísérlnem, hogy a közismerten erősen struktúrálódtott civis társadalom fontosabb vagyoni rétegeinek hagyatékát külön-külön vizsgáljam.

A feldolgozás során minden végrendelkezőnél kiszámítottam, hogy a testamentumban jelzett ingatlan és az ingóság értéke korabeli pénzben kifejezve mekkora lehetett. Tekintettel arra, hogy a Kecskeméten forgalomban levő áruk értékét 1790-ig jól ismerjük, szinte „napi áron” lehetett rögzíteni az ingó vagyon értékét. Az ingatlanokra vonatkozóan jóval kevesebb adat áll rendelkezésünkre, így ha a kérdéses évből nem volt adatunk, a hozzá legközelebbi év adatát vettem figyelembe. Tekintettel arra, hogy az idézett feldolgozás közel 600 áru értékváltozását rögzíti, egyetlen esetben sem fordult elő, hogy valamely jelentős tárgy, állat vagy ingatlan értékét figyelmen kívül kellett volna hagynom.

Az értéket minden esetben dénárban határoztam meg. Ezt az tette indokolttá, hogy a korabeliek is az esetek többségében a 100 dénár értékű magyar forintot, a közismert számítási pénzt alkalmazták. Igaz, hogy 1711-ig igen sok pénzféleség volt fellelhető a végrendeletekben is, de ezek értékét dénárba átszámítani nem jelentett gondot. A XVIII. század későbbi évtizedeiben a pénzviszonyok lényegesen rendezettebbekké váltak, s így az átszámítás még kevesebb bajjal járt. Az egyes ingó és ingatlan vagyon értékének összegzése révén (természetesen az esetleges adósságokat az összegből levonva) megkaptam a testamentumban foglaltak tényleges értékét. Részben ezek az adatok, részben az ingóságok és az ingatlanok számára utaló adatok képezték a későbbi elemzés tárgyát.

Az egyes hagyatékok értéke igen nagy szélsőségek között mozog. A néhány (magyar) forinttól a több ezer forint értékig terjedtek az egyes örökségek. Ezek a végletek nyilvánvalóan érzékeltetik azt az erőteljes társadalmi rétegződést, amelyre már korábban utaltam. Ezért vált szükségessé, hogy a hagyaték nagyságrendje alapján a végrendelkezőket csoportokba osszam, vagyონukat külön-külön elemezzem. Sajnos, egyáltalán nem könnyű olyan normákat találni, amelyek birtokában a csoportosítást egzakt módon el lehet

végezni. Hasonló feldolgozás hiányában megfelelő példát, mintát nem találtam. Így a kockázat vállalásának terhe érthetően még nagyobb.

Munkámat részben megkönnyítette az a tény, hogy Kecskeméten a feudális uralkodó osztály képviselője gyakorlatilag nem volt jelen. A város hatalmas földesurai a Koháriak, a Rákócziak, a Báthoriak, a Wesselényiek, a Károlyiak, stb. nem itt éltek, tőlük a feudális terheket és szolgáltatásokat a város pénzben váltotta meg. Éltek ugyan itt nemesek, naggyobb részét az ún. armális nemesek, akik pénzen vásárolták meg e címet, nemesi fundussal, földbirtokkal nem rendelkeztek. Ezek kivétel nélkül éppen úgy kötelesek voltak adót fizetni és viselték az egyéb terheket is mint bármely kecskeméti jobbágy. Nemesi kiváltságaik érvényesítése érdekében a tárgyalt időszakon belül állandó és lényegében eredménytelen harcot folytattak a város közönségével.¹² Gyakorlatilag a mezőváros lakosainak döntő többsége a parasztság különféle csoportjai közé sorolható. Sajnos, igen kevés azon végrendelkezők száma, akik nem a paraszti-jobbágyi társadalomhoz tartoztak. Az itt élő iparosok és kereskedők döntő többsége ezernyi szállal kapcsolódott ehhez a hatalmas tömeghez. Ezért a társadalmi rétegek kirajzolása során a paraszti társadalom rétegeinek megállapítása lehetett az érdemi célom.¹³

A későbbi századok parasztságának vizsgálata során általában öt réteget szoktak megkülönböztetni: a nincstelen agrárproletárokat, a törpebirtokosokat, a kisbirtokosokat, a középbirtokosokat és a nagygazdákat, más szóval a gazdag parasztokat.

Kecskeméten a zsellér és a gazda megkülönböztetést a különféle nyilvántartások vezetése során figyelembe vették. Ezeknek a tartalma viszont eltér a megszokott és általánosan használt értelemről. Itt a gazdák között is vannak egészen szegények, és a zsellérek között is akad több igen jómódú.¹⁴ Az alapvető különbség közöttük csupán az volt, hogy a zsellérek nem rendelkeztek önálló háztulajdonnal. 1717-ben Főzönét tévedésből a zsellérek adólajstromába is felvették, „... holott háza lévén, a gazdák között is fel van írva...” szól a helyreigazítás.¹⁵ 1708-ban a gazdák között szereplő Tót Istvánné adózó nevét az alábbi magyarázat követi: „A sillerek közé irtuk, mivel háza nincsen, hanem más házánál lakik.”¹⁶

12. Kecskemétnek a mohácsi vész utáni földesurairól, a várostól kapott szolgáltatásokból történő részesedésükről Hornyik János monográfiájának III. kötetében ír: 3—69. old. A helyi nemesekről L. Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

13. Sajnos a céhek iratainak nagyobb része a II. világháború során elpusztult. Valószínűleg ezek között lehettek a céhmesterek után maradt testamentumok is.

14. Iványosi-Szabó Tibor: Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Nagykőrösön a kisbirtokosok 26,1, a középbirtokosok 15,2, a gazdag parasztok 7,5%-a volt zsellér. L. II. táblázat. 448. old.

15. BKML, IV. 1508/c Kecskemét város adópénztárának iratai, Adólajstromok, 1717. 182.

16. U.o. 1708. 114.

A *nincstelenség* gyakorlatilag kiesnek vizsgálódásunk köréből, mivel érdemi vagyonnal nem rendelkezvén, végrendeletet is csak a legritkábban készítettek. Mindössze egy-két olyan testamentumtól kellett eltekintennem, amely érdemi vagyonról nem rendelkezett, tehát érdemi vagyon hiányában annak belső szerkezetére sem utalhatott.

A többi rétegnél a több mint száz évre vonatkozóan nem lehet egységes értékhatárt meghúzni. Ennek legfőbb oka az, hogy a török kiűzése után részben az árak, részben a bérek is számottevően változtak.¹⁷ Az ingatlanok értékénél a változás 1711 után érződik. A szabadságharc lezárásáig a pénz értéke is többször változáson ment át. Az arany, részben pedig a vert tallér értéke, ágiója folyamatosan emelkedett a kisebb formátumú és ezüsttartalmú veretek rovására. 1711 után több évtizedre ez az értékváltozás megszűnt. Az 1711 utáni értékesítési viszonyok is egyértelműen indokolják, hogy ne tegyünk egyenlőséget a két történelmi szakasz értékviszonyai közé, hisz merőben mások voltak az állapotok és a lehetőségek a hódoltság alatt a XVIII. század közepén. Ezt igazolja az is, hogy bár a pénz értéke változatlan, a húszas évektől a bérek és az árak igen stabilak, a végrendeletekben egyre jelentősebb vagyonok átörökítéséről szerzünk tudomást.

Sajnos, még nem készült a XVII—XVIII. századi parasztság életkörülményeiről sem helyi, sem országos átfogó felmérés. Így ennek hiányában nagy gondot jelent az egyes rétegek vagyoni határának felbecslése. A fokozott körültekintés ellenére is maradnak vitatható esetek. Tudatában vagyok annak, hogy az ez irányú próbálkozásom csak egy a minden bizonnyal lehetséges több közül, a módszer finomítása pedig szükségszerű.

Kiindulásként a korabeli béreket vettem alapul. 1711 előtt egy cseléd évi konvenciójának az értéke kb. 20 forint körül volt. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságon belül a növénytermesztés és az állattartás hozama évenként 10—15% körül lehetett, egy cseléd jövedelmét kb. 200 forintnyi vagyon (ingatlan, jószág) produkálhatta haszonként.

Ezért a *törpebirtokosok* vagyonának felső határaként ezt az összeget határoztam meg. E kategóriába általában olyan személyeket szoktak sorolni, akik nem kényszerültek arra, hogy évenként cselédnek szegődjenek, rendelkeztek azzal a minimális vagyonnal, amely a gyakori vagy rendszeres napszamos munka vállalása mellett biztosította a háztartásban élők számára a létfenntartást. Mivel a cselédnek bére is emelkedett 1711 után, a törpebirtok értékének felső határát 350 magyar forintban láttam célszerűnek megvonni. Az e kategória felső határán levő végrendelezők már érdemi értéket hagytak utódaikra. Pl. Sümeg Miklós 1683-ban egy mezei kertet, három lovat és 5 tallért juttatott örökösének, melyeknek értéke 145 magyar forint és 4 dénár

17. Iványosi: A bérek alakulása Kecskeméten 1686—1790.

volt.¹⁸ Juhász Pál 1719-ben egy mezei kertet, három lovat és három szarvasmarhát hagyott örökbe, amelynek értéke 184 forint és 56 dénár lehetett. 1763-ban Varga János örökösei egy házat és két pászta szőlőt jussoltak 310 forint értékben.

A *kisbirtokosok* vagyonának felső határaként az előző csoporténak a kétszeresét vettem: 1711-ig 400, a következő évtizedekben pedig 700 magyar forintot. A kisbirtokosok közé Majlát Jolán és a későbbi évszázadok paraszti társadalmával foglalkozó szakírók is olyan vagyonnal rendelkezőket soroltak, akik maguk már ritkán kényszerültek munkaerejük eladására, legfeljebb egy-egy népesebb család valamely tagja vállalt idegen munkát, vagy alkalmi fuvarozással egészítették ki a háztartás jövedelmét. Az is előfordulhatott, hogy a kevés munkaképes emberrel rendelkező kisbirtokosok közül azok, akik a kategória felső sávjában helyezkedtek el, esetenként maguk is alkalmaztak idegen munkát. Erre főként a mezőgazdaság fő szezonjaiban kerülhetett sor. A kisbirtokosok között levők már nemegyszer figyelemre méltó értékekről végrendelkeztek. Pl.: az 1655-ben kelt legkorábbi kecskeméti végrendeletben Juhász István egy házról, 15 szarvasmarháról és 50 tallérről határozott, amelynek értéke összesen 317 forint volt. 1739-ben Kerekes Ilona örökösei egy ház, egy mezei kert, két „pénzért vett” szőlő, 60 rénes forint, 10 arany és 26 akó bor fölött osztozkodtak. 1761-ben Szabó György örökösei egy ház, egy mezei kert és egy pászta szőlő (kb. 30 út) jutott. Értékük 370 forint körüli lehetett. Többen már érdemi vagyonról végrendelkeztek.

Mindezek ellenére nem lett volna tanácsos a kategóriák határát alacsonyabban megszabni, mivel így aránytalanul sok középbirtokossal kellett volna számolnom, és a korabeli ítélettel, értékrenddel is biztosan szembekeverültem volna.

A *középbirtokosok* közé általában azokat szokták számítani, akik olyan jelentős vagyonnal rendelkeztek, amelynek hozamából családjukat viszonylag jól el tudták tartani, gyakran vagy rendszeresen alkalmaztak idegen munkaerőt. Így a kisbirtokosoknál megjelölt felső határnak valamivel több mint kétszeresét jelöltem meg: 1711-ig 1000, a későbbi évtizedekben pedig 1500 magyar forint értékű hagyaték. Ezen értékhatárok közé már tekintélyes vagyonok is beférnek. Pl.: Tót Mátyás 1678-ban három lovat, 30 tehenet és 237 tallért hagyott utódaira. Értéke összesen 759,— Ft. Bende András örökösei 1739-ben 8 ló, 5 vágómarha, 30 juh, 8 fejőstehén, 205 rénes forint és 100 tallér fölött osztozkodhattak, amelynek értéke 1046 forint és 56 dénár volt. Lestár István után a juss: egy ház, egy szőlő, 8 ló, 150 juh, 5 sertés, 15 arany, 405 rénes forint, 2 hordó bor és 3 verem búza volt, amely 1330 forint értékű lehetett.

18. BKML, IV. 1504. Végrendeletek, I. téka. A tékán belül a végrendeletek keletkezésük időpontjának megfelelő sorrendben találhatóak.

Más vidékeken ilyen nagyságrendű vagyon alapján minden bizonnyal a jobbágyot már gazdagnak lehet minősíteni. Azonban egyrészt a földesúri jobbágyfalvak esetében a jobbágytelek nagysága a kiinduló alap, másrészt Kecskemét civisei között ténylegesen gazdagnak azokat tekintették a török hódoltság alatt is, miként erről Hornyik János több helyen is tájékoztat munkáiban, akik önálló gulyákkal, ménesekkel, házzal, szőlővel, tőkepénzzel, malommal stb. rendelkeztek. A korabeli értékekkel feltétlenül szembeke-rültem volna tehát, ha a vagyonok értékhatárait alacsonyabban szabtam volna meg. Egyébként ugyanerről győznek meg bennünket az adóösszeírások is.

Gazdag parasztnak, civis gazdának azt tekintetem, aki 1711 előtt 1000 magyar forint feletti vagyont hagyott örökül, illetve a későbbi évtizedekben 1500 forintnál nagyobb értékű ingóságról, ingatlanról végrendekezett. Nem szabad, hogy félrevezessen bennünket az a tény, hogy szám szerint viszonylag kevés a gazdagnak minősülő végrendekező. Minden bizonnyal a véletlenen is múlt, hogy készült, vagy nem maradt fenn több testamentum. Ugyan-csak az összeírások alapján érzékelhetjük, hogy a gazdag civisek vagyona jelentősen, mondhatjuk nagyságrenddel tért el a közepes vagyonnal rendelke-zőkétől, és mindkét vagyoni réteghez jelentős számban tartoztak a hódoltság alatt és után is.¹⁹ Az alábbi néhány adatsor ezt érzékelteti is. Pl.: Kozma Mihály 1680-ban 16 lovat, 36 vágómarhát, 118 juhot és 428 tallért hagyott örököseire, amelynek az értéke 1878 forint volt. Hasonlóan impozáns va-gyont érzékeltet Szivós Márton 1739-ben kelt végrendeletének tartalma: egy ház, egy szőlő, 11 ló, 21 vágómarha, 80 juh, 14 fejőstehén, 7 ökör és 120 forint. Ennek értéke 1735 forint körüli lehetett. Sajnos, a város legvagyonosabb civis családjai közül kevésnek maradt fenn végrendelete. Csak Varga János vagyona sorolható ezek közé. Ő 1769-ben egy házat, egy mezei kertet, egy szőlőt, egy erdőrészt, egy malmot, 30 lovat, 26 vágómarhát, 6 borjút, 350 juhot, 11 fejőstehenet, 30 göbölyt (hízómarhát), 10 ökröt, 3 szamarat, 400 forintot, 10 körmöci aranyat és a gazdasági felszerelését hagyta örököseire, amelynek az értéke számításaim szerint meghaladta a 10 500 forintot. Hason-ló nagyságrendű paraszti vagyon a földesúri falvakban, vagy a kisebb mező-városokban nem tudott felhalmozódni. Kecskemét sajátos jogi és gazdasági helyzete tette lehetővé a hasonló vagyonok kialakulását.

19. BKML, IV. 1504. Összeírások. L. pl. az 1707-es és az 1757-es összeírásokat.

II. FELDOLGOZÁS

a) A feldolgozás alapjául szolgáló végrendeletek megoszlása

Az anyaggyűjtés során az egyes adatlapokon rögzítettem a végrendeletek azonosító jelzéseit, majd annak adatait. A következő munkafázis az egyes hagyatékok pénzben kifejezhető értékének kiszámítása volt. Az összegzések alapján lehetett az időkereteken belül az egyes vagyoni rétegekhez tartozó testamentumok csoportosítását elvégezni. Ennek eredményét rögzíti az I. táblázat.

I. táblázat

A FELDOLGOZÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ VÉGRENDELETEK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA

Vagyoni rétegek	1655—1711	1711—1745	1745—1769	Összesen
törpebirtokos	64	59	80	203
%-os arány	(54,4)	(54,2)	(32,0)	(41,9)
kisbirtokos	24	33	107	164
%-os arány	(19,8)	(25,2)	(43,0)	(33,8)
középbirtokos	21	16	50	87
%-os arány	(16,8)	(15,0)	(20,0)	(19,3)
gazdag paraszt	10	7	14	31
%-os arány	(9,0)	(5,6)	(5,0)	(6,4)
összesen:	119	115	251	485

A táblázat alapján nyilvánvalóan kitetszik, hogy mindhárom időmetszetből elfogadható mennyiségben áll rendelkezésre végrendelet. A közel félezer adatsor csaknem megegyezik a század elején készített megyei összesítések során Kecskemétről történt felvételekkel,²⁰ ahol 1701-ben 581, 1703-ban pedig 669 adózót vettek nyilvántartásba. Utalnunk kell viszont arra, hogy ezekben az összesítésekben jelentős számban voltak olyanok is, akiknél érdemi adóalapot nem találtak. Ha ezektől eltekintünk, lényegében akkora adatbázissal számolhatunk mint egy-egy év teljes anyaga esetében. Érdeemes itt még utalni arra is, hogy az 1707-es adóösszeírás során 663 háztartást vettek figyelembe. Ezek között 46 nincstelennek bizonyult. A törpegazdák száma 293, a kisgazdáké 187, a középbirtokkal rendelkezőké 106, a gazdag civiseké pedig 31.²¹ Ezek a számok nem esnek ugyan egybe az I. táblázat

20. Kosáry Domokos: Pest megye a kuruc korban. In: Pest megye múltjából. Bp. 1965. III. táblázat.

21. Iványosi-Szabó Tibor: Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi összeírások tükrében. I. rész: 1707. Kézirat. XIII. táblázat.

addataival, de igen közel áll az egyes rétegek számszerű aránya az ott láthatóval: törpebirtokos 44,2%, kisbirtokos 28,2%, a középbirtokos 16%, a gazdagok aránya 4,7%.²²

Tehát egy merőben más forrás, eltérő feldolgozási mód alapján alig eltérő vagyoni rétegződés rajzolódik ki a civis városon belül. Ez az eredmény ha nem is biztosít igazolást, de feltétlenül megnyugtatóan szolgálhat az elemzés megkezdéséhez.

Ugyanakkor hangsúlyozottan fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy sem a konkrét számok, sem a százalékos arányok nem kívánják az egyes rétegek nagyságrendjét jelenteni, inkább csak tájékozási pontul szolgálhatnak azok, mivel ezek az adatok kizárólag a több mint száz évet átfogó időszak végrendeleteinek egyik adatsorát jelentik. A fenti összehasonlítás is jelzi egyben, hogy az egyes rétegekre vonatkozó arányok a valóságtól nem állhatnak túlzottan nagy távolságra. Mindenképpen érdemes lesz az egyes időszakokban keletkezett fontosabb összeírások majdani feldolgozása során a kapott adatokat a testamentumok tanúságaival összevetni.

Külön is ki kell térni arra, hogy rendkívül figyelemre méltó a táblázatnak az a tanúsága, miszerint valóban indokolt volt 1711 után más felső értékhatárt alkalmazni az egyes rétegek esetében mint a korábbi évtizedekben. Az első és a második időszakon belül a törpebirtokosok aránya egyáltalán nem változott. Ugyancsak minimális a középbirtokosok esetében is a módosulás. A legfeltűnőbb változás a gazdag civiseknél figyelhető meg, de a csekély szám miatt egy-egy újabb végrendelet esetleges előkerülése is sokat változtatna arányukon. Azt mindenesetre ez a táblázat is érzékelteti, hogy az egyes kategóriák meghatározásánál a korszak alaposabb feltárása után más szempontokat is érdemes lesz figyelembe venni.

Az már csaknem természetes, hogy a hozzánk közelebb eső évtizedekben a testamentumok száma ugrásszerűen megnőtt. Ezt részben az 1756-ban hozott királyi, majd az ennek hatására közzétett helyi rendelet, részben az iratok szerencsésebb sorsa kellően indokolja.²³

22. Itt természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a XVIII. század derekáig a testamentumok készítése nem volt kötelező, tehát esetleges volt az egyes rétegeken belül a végrendeletek készítése.

23. A városi tanács 1756. május 24-ei rendeletének 1. pontja: „Mostantól fogva semminemű testamentom tételeknek erejek nem lészen, hanem ha azok a város fő bírása által arra rendelő és küldendő becsületes és írástudó emberek előtt tételnek, s ugyanazok által a város protocollumába leendő beírásra importáltatnak, de akkor is úgy állhatnak meg, ha osztályos vérek, successorok és fiscalis jurisdictionak törvényei fognak tételni.” BKML IV. 1504. h/2 105. old.

b) A megjelölt örökösök megoszlása

Választott célkitűzésemtől távol esik a végrendeletek jogi-formai oldalának bemutatása. Ez a téma önálló feldolgozást érdemel és követel. Vizsgálódásom első területe mégis ehhez viszonylag közelálló: megkísérlem feltárni, miként módosult, változott a száz év során a kijelölt örökösök köre. A téma szempontjából nem a szokások, a hagyományok alakulása a fontos, hanem annak érzékeltetése, hogy a paraszti vagyon átörökítésének köre, a családon kívüli örökösök aránya hogyan változott, főként pedig a családon, a parasztságon kívüli örökösök a vagyon milyen nagyságú részéhez jutottak, az örökösödési szokások révén számottevően csökkent-e a paraszti vagyon vagy sem. Hisz egyáltalán nem mellékes, hogy az egyházak vagy a földesurak részesültek-e érdemben az átörökített paraszti vagyonból vagy sem. A II—IV. táblázat segítségével ezt a folyamatot lehet figyelemmel kísérni, az e téren történt lényeges változásokat lehet nyomon követni.

Egészen természetes, hogy az örökösök között a paraszti társadalomban is kiemelten az első helyen a család valamely tagja áll, illetve annak tagjai állanak. Különbőféle okok miatt ettől nem ritkán eltértek itt Kecskeméten is a végrendeletek tanúsága szerint. A családtagok mellett más örökös kijelölése is igen gyakori. A hozzátartozókon túl leggyakrabban valamely egyház, a földesúr, jótékonyági vagy kulturális célokat szolgáló intézmény lelhető fel az örökösök között. A hagyatékából ők az esetek aránytalanul nagy hányadában csak töredéket kaptak. A három időmetszeten belül több jelentős eltérést figyelhetünk meg.

II. táblázat

AZ ÖRÖKÖSÖK MEGOSZLÁSA 1655—1711

Öröklők		Családbeli	Egyház	Földesúr	Jótékony- ság	Kulturális	Egyéb
törpebirtokos	számuk	43	53	4	9	11	—
	arányuk (%)	67,1	82,8	6,2	14	17,1	—
kisbirtokos	számuk	21	22	2	4	4	—
	arányuk (%)	87,5	91,6	8,3	16,6	16,6	—
középbirtokos	számuk	18	19	2	5	4	—
	arányuk (%)	85,7	90,4	9,5	23,8	19	—
gazdag	számuk	9	7	2	1	1	—
	arányuk (%)	90	70	20	20	10	—
összesen	számuk	91	101	10	19	20	—
	arányuk (%)	76,4	84,8	8,4	15,9	16,8	—

AZ ÖRÖKÖSÖK MEGOSZLÁSA 1711—1745

Öröklők		Családbeli	Egyház	Földesúr	Jótekonyság	Kulturális	Egyéb
törpebirtokos	számuk	40	52	22	10	4	—
	arányuk (%)	67,7	88,1	37,2	16,9	6,7	—
kisbirtokos	számuk	29	29	17	6	1	—
	arányuk (%)	87,8	87,8	51,5	18,1	3	—
középbirtokos	számuk	12	14	5	3	—	—
	arányuk (%)	75	87,5	31,2	18,7	—	—
gazdag	számuk	6	6	4	2	3	1
	arányuk (%)	85,7	85,7	57,1	28,5	42,8	14,2
összesen	számuk	87	101	48	21	8	1
	arányuk (%)	75,6	87,8	41,7	18,2	6,9	0,8

AZ ÖRÖKÖSÖK MEGOSZLÁSA 1745—1769

Öröklők		Családbeli	Egyház	Földesúr	Jótekonyság	Kulturális	Egyéb
törpebirtokos	számuk	71	28	18	6	5	3
	arányuk (%)	88,75	35	22,5	7,5	6,25	3,75
kisbirtokos	számuk	104	37	14	3	7	1
	arányuk (%)	97	34,5	13	2,8	6,5	0,9
középbirtokos	számuk	47	23	10	3	2	3
	arányuk (%)	94	46	20	6	4	6
gazdag	számuk	13	4	2	1	1	—
	arányuk (%)	92,8	28,5	14	7	7	—
összesen	számuk	235	92	44	13	15	7
	arányuk (%)	93,6	36,6	17,5	5,1	6,0	2,7

Az 1711 előtti évtizedekben meglepően nagy arányban maradtak ki a familia tagjai az örökösök közül. Különösen feltűnő ez a törpebirtokosok esetében, kiknél minden harmadik végrendelkező mellőzte az örökös kijelölésénél a családot. Ennek oka részben a háborúk okozta halálesetek, veszteségek lehettek, részben arra kell gondolnunk, hogy az átmeneti tartózkodás

céljával ide menekülők nagyobb része ebbe a rétegbe tartozott, és a távolmaradt rokonok helyett, kikről keveset vagy semmit sem tudhattak, csekélyke értékeiket valamelyik egyházra hagyták. Nem véletlen, hogy a vagyonosabb családok esetében lényegesen ritkábban került hasonló végzésre sor.

Az 1711—1745 közötti évtizedek arányai valamelyest még kedvezőtlenebbek a paraszti vagyon átörökítését tekintve. Itt viszont feltétlenül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy minden bizonnyal nem valamilyen kialakult korábbi szokás elmélyüléséről van szó, hanem az 1739 körüli nagy pestisjárvány hatása érvényesült. A végrendeletek aránylag nagy hányada készült ekkor, és a járvány miatt sok család maradéktalanul kipusztult. Az arányok kialakulásához ennek és a következő néhány esztendőnek a gyakorlata erőteljesen hozzájárult minden rétegen belül.

A háborúk és az elemi csapások kedvezőtlen hatása 1745 után már mérsékeltebben érvényesült. Ennek lehet következménye, hogy a törpebirtokosok között is alig több mint 10% hagyta figyelmen kívül a rokonságot. A kisbirtokosok csaknem kivétel nélkül hagytak értékeket rokonságukra, és a vagyonosok között is csak elvétve akad olyan végrendelező, aki az örökösök között családtagot nem jelölt meg.

Az egyházak lelki-szellemi befolyása a feudális társadalmon belül közismert. A katasztrófák és családi tragédiák alkalmával vigaszt nyújtó szervezetekben az évtizedekben rendkívül nagy feladathoz és befolyáshoz jutott. A temetkezés, a gyászszertartás elvégzésére, oltárok, egyházi intézmények számára kisebb-nagyobb pénzösszeg juttatása ezért volt hosszú időn át csaknem általános. Az apokalipszis egyik lovasa a háború, főként 1711 előtt szedte áldozatait, a másik lovas a pestis, kisebb-nagyobb megszakításokkal lényegében csaknem az egész időszak alatt. Több mint figyelemre méltó, hogy a katasztrófáktól kevésbé sújtott utolsó évtizedeken belül mennyire lecsökkent minden társadalmi rétegen belül kizárólag az egyházakra, illetve az egyházakra is hagyatkozó végrendelezők száma: 1745 után feleannyi esetben sem lelhetők fel az egyházak a végrendeletekben mint a korábbi évtizedekben. Erre a tényre annál inkább fel kell figyelni, mivel a XVIII. században felerősödő új vallásos hullámmal, a Mária-kultusz terjedésére is gondolnunk kell. Az ez irányú végrendelezők számának látványos visszaesése több mint elgondolkodtató. Az okok minden bizonnyal túlmutatnak a helyi kereteken, és csak egy szélesebb körű vizsgálat adhat rá érdemben választ.

Az egyházaknak örökül hagyott anyagiak az esetek nagy hányadában viszonylag szerény értékekre vonatkoztak. Legtöbbször elég kis összegű pénzt vagy egy-egy élő állatot jelentettek. Így a paraszti vagyon egésze jelentős mértékben az évtizedek során nem csökkent. Ki kell emelnünk azt a tényt is, hogy a legfontosabb termelőeszköz, a legelő és a szántóföld

aránytalanul nagy többsége nem volt a parasztság kizárólagos tulajdonában, erről nem rendelkezhetett, és így azok nem halmozódhattak fel az egyházak kezén. Sem a katolikus, sem a református egyház nem szerzett különösebb vagyont ezekben az évtizedekben Kecskeméten. A piaristák birtokukat a város földesurától, Kohárytól kapták.

Merőben más forrásokból táplálkozott, de ugyancsak a feudális kötődések erősebb vagy gyengébb jellegére utal a földesurak javára történő örökbehagyás. Itt Kecskeméten a földesuraknak szánt hagyaték döntő többségben a város legnagyobb földesurára, Koháryra, illetve örökösire szállt. A javukra történő végrendelezések száma eltörpült az egyházakkal szemben. Az első szakaszon belül a végrendelezőknek csupán 8,4%-a emlékezett meg a földesúrról, ez a szám (10 testáló) tizedrésze az egyházra is hagyatkozóknak (101 végrendelező).

A második szakaszon belül az arányok erőteljesen megváltoztak. A törpebirtokosok közül kb. hatszor annyian hagyatkoztak a földesúrra is mint korábban. A kisbirtokosok több mint fele hagyott valamekkora értéket a földesúrra. Számottevő volt a két vagyonosabb rétegnél is javukra végrendelezők aránya. Igen hasznos lenne annak felderítése, milyen okok állhatnak ezen feltűnő jelenség mögött, hiszen a földesurak személyes hatásáról, vagy egyfajta közvetett nyomásról nem lehet szó.

A harmadik szakaszon belül számottevően csökken a földesurak javára végrendelezők aránya. Igen érdekes, hogy a legkisebb visszaesés a legszegényebbek között tapasztalható, míg a legnagyobb eltérést a kisbirtokosoknál és a gazdag parasztnál találjuk. A minden bizonnyal több tényező közül csupán az egyik lehetett az, hogy ezekben az évtizedekben kezdődött el Kecskemét megváltkozása földesuraitól, és az ennek során felmerülő terhek, a Koháriak részéről fellelhető akadémosság az öntudatosabb, önállóbb rétegek között csökkentette népszerűségüket.

A jótékonykodással kapcsolatos végrendelezések még szűk körűbbek voltak, gyakorlatilag elvétve került rájuk sor mindhárom időszakon belül, és a hagyományozott összeg is a legtöbbször elenyészően kicsi a vagyon egészéhez képest. Arra viszont érdemes felfigyelni, hogy legnagyobb arányban a legszegényebb rétegek rendelkeztek ilyen értelemben, az igazán gazdagok között pedig hasonló gesztusra alig találunk példát. Mindezekből természetesen nem lehet következtetni a szegényebbek nagylelkűbb eljárására, a közönség iránt érzett fokozottabb felelősségre, vagy áldozatkészségére. A gazdag paraszti önzés, a zsugoriság említése helyett inkább azt célszerű kiemelni, hogy az ezekben az évtizedekben létrehozott ispotályok, amelyek javára az esetek többségében történt a végrendekezés, mindenekelőtt a szegényebb rétegek lelegeletettebb tagjai számára nyújtottak segítséget. A jobb módúak orvoslása, egészségügyi ellátása ekkor még kizárólag saját lakásukon történt.

Az adatsorok alapján felfigyelhetünk arra is, hogy mind az abszolút számokat, mind az arányokat illetően is jelentős visszaesés történt az első szakaszhoz viszonyítva. Nem járhatunk messze a valóságtól, ha ezúttal is arra utalunk: a megjavult közbiztonság, a háborúk fenyegetésének távolodása, fokozottabban növelte a biztonságérzetet, és ez is befolyásolhatta az ilyen jellegű hagyományozásnak az igényét, szokását.

Minimálisan kevés esetben történt végrendelkezés kulturális cél érdekében. Csak a XVII. század második felében találhatunk rá említésre méltó arányban példát. Ezen alkalmakkor kizárólag az egyes iskolák anyagi gondjain kívántak segíteni. Ki kell emelni, hogy a gazdag parasztság tagjai e célra is elvértve hagytak anyagi javakat. E téren is szembetűnik, hogy a XVIII. században csökkent a végrendelkezők száma.

Az okok keresése során majdan figyelembe kell venni, hogy az iskolák ekkor az egyházak kezén voltak, így a rájuk történő hagyatékozás az iskolákat is segítette. A külön történő említés nyilván hangsúlyozni kívánta az összeg felhasználásának területét. Gondolni kell arra is, hogy az iskolák és a szegényebb tanulók támogatásának ekkor több más formája is volt, és ezek révén rendszeresebben tudtak a jobbmódúak támogatást nyújtani.

Egészében azt figyelhetjük meg, hogy a végrendelkezési szokások az érintett területeken számottevő változáson mentek át. A nem családtagokra történő végrendelkezés gyakorisága minden területen csökkent. Viszont még a XVII. században sem volt az egyházakra vagy a földesurakra történő hagyatékok olyan arányú, hogy a parasztság birtokában levő fontosabb termelőerők csökkenhettek volna. Az esetek döntő többségében kisebb összegű pénzt, egy-egy jószágot, vagy nem túl nagy értékű tárgyat hagytak rájuk örökül.

c) Az állattartás alakulása

Az alföldi civis városok történetével foglalkozók joggal emelik ki, hogy a nagyállattartás itt évszázadokon át meghatározó volt a termelésben. Ennek súlyát, jelentőségét növelte az, hogy a lábön hajtott marha az egész ország egyik legjelentősebb exportcikke volt évszázadokon át. A marhaállomány éppen ezért a paraszti vagyon talán legfontosabb részét alkotta, hisz az árutermelésbe ennek révén tudtak legkönnyebben békapszólódni, az annyira fontos készpénzre ezek értékesítése révén tehettek szert. Az állatállomány alakulásának vizsgálata során ezért került az élre a *vágómarhák* tenyésztésével foglalkozó rész. (L. V. táblázat.)²⁴

24. Mivel az állattenyésztéssel foglalkozó táblázatban nincs mód és hely pontosan kifejezni, mit jelölnek az egyes adatsorok, ezt itt rögzítem. Külön-külön minden állat tartásáról táblázatot készítettem. Minden rétegnél azonos sorokat találunk:

A SZARVASMARHÁKRÓL VÉGRENDELKEZŐK

		1655 1711	1711—1745	1745—1769
törpebirtokos	a marhákról végrendelkezők száma	12	17	3
	a marhákról végrendelkezők aránya	18,7	28,8	3,75
	egy végrendelkezőre jutó marhák száma	2,3	3,8	2
	állományból való részesedésük aránya	5,5	16,1	1,9
kisbirtokos	a marhákról végrendelkezők száma	15	18	12
	a marhákról végrendelkezők aránya	62,5	54,5	11,2
	egy végrendelkezőre jutó marhák száma	3	6,6	3,2
	állományból való részesedésük aránya	3,8	29,3	12,4
középbirtokos	a marhákról végrendelkezők száma	13	15	13
	a marhákról végrendelkezők aránya	61,9	93,7	26
	egy végrendelkezőre jutó marhák száma	14,5	12,8	4,9
	állományból való részesedésük aránya	37,1	47,1	20,3
gazdag	a marhákról végrendelkezők száma	8	3	10
	a marhákról végrendelkezők aránya	80	42,8	71,4
	egy végrendelkezőre jutó marhák száma	30,8	10	20,5
	állományból való részesedésük aránya	48,5	7,3	65,2
összesen	a marhákról végrendelkezők száma	48	53	38
	a marhákról végrendelkezők aránya	40,3	46	15,1
	egy végrendelkezésre jutó marhák száma	10,6	7,7	8,2

a végrendelkezők számát összegző adatsor jelzi, hogy összesen hány végrendelet tesz említést az adott állat tartásáról, örökbeagyásáról;

a végrendelkezők aránya: az ebbe a rétegbe sorolt végrendelkezők hány százaléka említi ezt az állatot (%-ban kifejezve);

egy főre jutó állatok száma: átlagszám, az adott rétegben átlagosan hány állatot tartott egy-egy erről végrendelkező (tehát nem az összes végrendelkezőre jutó átlag!);

állományból való részesedésük aránya: ebben az időszakban az összes említett állat hanyad részét tartották az adott rétegben (%-ban kifejezve); (az összesítésnél nincs jelölve, mivel az 100%).

A több mint száz évet átfogó időkereten belül az adatsorok figyelemre méltó változásokat jeleznek. Az egy végrendelkezőre jutó marhák száma elég erős mozgást, jelentősebb csökkenést, majd újabb emelkedést jelez, de a XVII. századi szintet távolról sem éri el. Még feltűnőbb, hogy a szarvasmarhákra végrendelkezők aránya 1711 előtt is magas: 40,3%. A szabadságharc után ez az arány még számottevően nőtt a szabad legelők hatására. A redemptió után viszont annál feltűnőbb a visszaesés: 46-ról 15,1%-ra. Tekintettel arra, hogy ezekből az évtizedekből maradt fenn a legtöbb végrendelet, a véletlen nyomán jelentkező torzulás veszélye csaknem kizárt. Ezek alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a kun puszták elvesztése rendkívül erőteljesen érinthette a vágómarha-tenyésztés társadalmi kereteit.

Természetesen lényegesen árnyaltabban fogalmazhatunk, ha ezt a folyamatot az egyes rétegeken belül kísérjük figyelemmel. A legszegényebb rétegeken belül, amelyet törpegazdaként jelöltem, a végrendelkezők aránya még szélsőségesebb változást mutat: az 1711-et követő számottevő emelkedés után igen nagyarányú a század második felében a visszaesés. Még feltűnőbb a változás, ha az állományból való részesedésüket nézzük. A végrendelkezők több mint felét kitevő réteg 1711 előtt minden bizonnyal az állomány 5,5%-ával rendelkezett. A szabadságharc után, amikor a végrendelkezőkön belüli arányuk érdemben nem módosult, kb. háromszor akkora arányban birtokolták a vágómarhákat. Bár 1745 után a végrendeleteket készítőkön belüli arányuk is csökkent, az 1,9%-os részesedés több mint feltűnő.

A kisbirtokosoknál más irányú és eltérő nagyságrendű mozgás észlelhető. Azt mondhatjuk, hogy a XVII. században hozzávetőlegesen három közül kettő rendelkezett szarvasmarhával. Igen érdekes, hogy esetükben ez az arány folyamatosan csökkent, pedig a végrendelkezőkön belüli arányuk éppen ellentétes változást mutat. Annak ellenére, hogy a szarvasmarhákra végrendelkezők aránya folyamatosan csökkent, az állományból való részesedésük előbb ugrásszerűen megnőtt, és 1745 után is jelentősen nagyobb arányban rendelkezettek ezzel az állattal mint a szabadságharc előtt. Ennek az az oka, hogy az egy főre jutó átlag számukra kedvezően alakult. Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy a kun puszták elvesztése a kisbirtokosokat is rendkívül súlyosan érintette, a vágómarha-tenyésztésből tömegesen szorultak ki.

A változó lehetőséghez történő alkalmazkodást a középbirtokosnak minősülő parasztok mutatták talán a legjobban. A XVII. században a végrendelkezők csaknem kétharmada hagyott örökösire vágómarhát. A szabadságharcot követő évtizedekben csaknem általánossá vált ezen a rétegen belül a vágómarha tenyésztése. A hatalmas legelők elvesztése itt is drasztikusan éreztette a hatását: ezután csak minden negyedik gazda végrendeletében fordul elő ez az érték. Azt is jól érzékelhetjük, hogy az egy végrendelkezőre

jutó átlag folyamatosan, mondhatjuk, az utolsó negyedszázadban rohamosan csökkent. Az állatállományból való részesedésük a két első szakaszon belül két, illetve háromszorosa volt, míg az utolsó, a hanyatló évtizedeken belül számarányukkal megegyező lett.

A legfeltűnőbb változások kétségtelenül a leggazdagabbak körében figyelhetők meg. Bár kétségtelen, hogy a legcsekélyebb számban vannak képviselve, így a hibalehetőség is nagyobb, de a statisztikai adatsorok minden bizonynyal a valós tendenciákat jelzik. Az első feltűnő vonás a rendkívül erőteljes hullámozás. A vágómarhákról végrendelkezők aránya kezdetben igen magas, a középső szakaszon belül csaknem felére csökkent, majd ismét erőteljesen emelkedett. Még feltűnőbb, és meghatározóbb az állatállomány egészéből való részesedési arányuk alakulása. A XVII. században az állomány kb. felével rendelkeztek, és átlagosan 30—31 jószágot hagytak örökösükre. Az 1711—1745 közötti évtizedekből viszonylag kevés adat gyűlt össze, így elképzelhető, hogy valójában nem történt esetünkben olyan nagyfokú visszaesés, amekkorát a táblázat adatai sejtetnek. De az ez irányú tendencia érvényesülése kétségtelennek látszik. Egyébként a mezőváros gazdasági és társadalmi szerkezetének vizsgálata során számunkra az utolsó szakasz jegyei a leginkább fontosak. Mivel innen maradt a legtöbb adat, elfogadhatjuk, hogy a vágómarha tenyésztésén belül súlyuk meghatározóvá vált, és az állomány közel kétharmada a tulajdonukban lehetett.

A vágómarhákkal kapcsolatos testálások áttekintése azért is igen érdekes lehet, mert érzékeltetik, a leginkább tőkeerős gazdák melyik ágazatot tartották a leggazdaságosabbnak, illetve érzékeltetik részben azt is, hogy a kétségtelenül jelentkező belső feszültség, amely csaknem válságként is felfogható, mely rétegeket érintette a legsúlyosabban. Az adatsorok nem hagynak kétséget afelől, hogy az egyik legkeresettebb árucikk előállításán belül a gazdag civiseken kívül minden paraszti réteg erősen visszaszorult. Az ez irányú visszaesést érzékelteti még az a tény is, hogy harmadával kevesebb vágómarhát hagytak örökösükre átlagosan ezek a nagygazdák is! Megfogalmazható tehát, hogy a kun puszták megváltása után a középparasztság is, amely korábban a rideg marhatartás egyik legfontosabb bázisa volt, a perifériára szorult, a gazdag parasztsók a hatvanas évek végére ezen a területen csaknem monopolhelyzetbe kerültek.

A *fejőstehenek* hasznosítása ekkor többirányú volt. A tejtermelés mellett legalább ugyanolyan hangsúlyos volt húsup hasznosítása is. Ezen túlmenően a szegényebbek esetenként igavonásra is használták teheneiket. Mégis célszerű külön is foglalkozni velük, mert tartásuk gyakorisága, birtoklásuk mértéke fontos támpontot jelenthet a vagyoni struktúra felmérésénél. (L. VI. táblázat.)

A fejőstehenekről végrendelkezőknél is feltűnik egyfajta hullámozás a há-

A TEHENEKRŐL VÉGRENDELKEZŐK

		1655—1711	1711—1745	1745—
törpebirtokos	a tehenekről végrendelkezők száma	16	19	13
	a tehenekről végrendelkezők aránya	25	32,2	16,25
	egy végrendelkezőre jutó tehének száma	2,2	3,8	1,5
	az állományból való részesedésük aránya	17,5	17,8	8,8
kisbirtokos	a tehenekről végrendelkezők száma	11	17	18
	a tehenekről végrendelkezők aránya	45,8	51,5	16,8
	egy végrendelkezőre jutó tehének száma	2,4	6,7	2
	az állományból való részesedésük aránya	13,1	27,8	16
középbirtokos	a tehenekről végrendelkezők száma	11	14	19
	a tehenekről végrendelkezők aránya	52,3	87,5	38
	egy végrendelkezőre jutó tehének száma	9	10,5	3,5
	az állományból való részesedésük aránya	48,2	35,9	30,2
gazdag	a tehenekről végrendelkezők száma	5	5	9
	a tehenekről végrendelkezők aránya	50	71,4	64,2
	egy végrendelkezőre jutó tehének száma	8,6	15	11,2
	az állományból való részesedésük aránya	20,9	18,3	44,8
összesen	a tehenekről végrendelkezők száma	43	55	59
	a tehenekről végrendelkezők aránya	36,1	47,8	23,5
	egy végrendelkezőre jutó tehének száma	4,7	7,4	3,8

rom időszakon belül. Ez viszont nem olyan nagy szélsőségek között mozog mint a vágómarhák esetében. A végrendeletek tanúsága alapján az első időszakban kb. minden harmadik gazdának volt tehene. A létbizonytalanság megszűntével ez az arány lényegesen kedvezőbbé vált, és csaknem minden második testamentum kitért a fejőstehenekre. A legelők nagyarányú zsugorodása miatt 1745 után már csak kb. minden negyedik örökbehagyó hagyott örökül fejősteheneket. Az egy végrendelezőre jutó átlag is ugyanezt a hullámozást mutatja, bár kevésbé szélsőséges formában.

Az egyes rétegeken belül a változások jórészt hasonló módon alakultak. Néhány érdemi eltérésre mégis feltétlenül fel kell figyelnünk.

A törpebirtokosok között a tehénnel rendelkezők minden időmetszeten belül kedvezőbb arányban voltak mint a vágómarhák esetében. Különösen fontos a későbbi fejlődés tendenciájának megajzolásánál az a tény, hogy 1745 után, ha csökkent is számottevően arányuk, a 16,2% lényegesen kedvezőbb mint a vágómarhák esetében látható nem egészen négy százalék. Az egész állományból való részesedési arányuk is mind a három időmetszetben nagyobb, és különösen feltűnően kedvezőbb az utolsó évtizedekben. Ez egy mezőváros esetében részben érthető is, részben azzal is magyarázható, hogy a fejősteheneket nem a kun pusztákon tartották, a legelők mérséklődése csak közvetve hatott ki tenyésztésükre.

A kisbirtokosok esetében az első két időszakban lényegesen kedvezőbb volt az összkép. Azt mondhatjuk, hogy 1745-ig csaknem minden második kisbirtokos tartott fejőstehenet. Annál feltűnőbb viszont, hogy a harmadik szakaszban a korábbinak harmadára csökkent a tehéntartók aránya. Főként az ő esetükben érzékelhető, hogy a tejelő marhák és a rideg gulyák tartása között ekkor még milyen szoros volt a kapcsolat.

A középbirtokosoknál azt látjuk, hogy az első két szakaszon belül mérsékeltebb volt részesedésük, de a harmadik szakaszban is kisebb volt náluk a visszaesés.

A gazdag parasztek részesedése sem mutat szélsőséges mozgást. Pozíciójuk viszont mind a végrendelezők arányát, mind az egy főre jutó fejőstehenek számát tekintve, lényegesen kedvezőbb.

Egészében tehát azt mondhatjuk, hogy a tehéntartáson belül nem jelentek olyan szélsőséges hullámozások mint a vágómarhák esetében. Ez annál inkább érthető, mivel ezeket nem a távoli pusztákon tartották, az e tekintetben, illetve nagyobb részben önállósításra berendezkedett parasztagazdaságok nehezen tudtak megenni fejőstehenek nélkül. A tejtermékeket tekintve viszonylag szűk mezővárosi piac egyébként sem készítette a vagyonosabbakat arra, hogy fejősteheneik számát különösképpen növeljék. Jórészt maguk is az átlagnál nagyobb háztartásuk ellátására koncentráltak. A szegényebb rétegeknek az e téren mutatkozó kedvezőbb állapot nem feltétlenül eredményezte

azt, hogy a tejtermékek terén nagyobb esélye lett volna az árutermelésbe való bekapcsolódásra.

Ezekben az évtizedekben a fizikai erő, az állati energia egyik legfontosabb forrásai vidékünkön az *ökrök* voltak. Tenyésztésük, tartásuk több szállal kapcsolódik a rideg állattartáshoz, hisz éveken át gulyákban növekedtek. Esetükben is utalnunk kell arra, hogy hasznosításuk többirányú volt, amennyiben húsukat is hasznosították. Bár sokkal lassúbb mozgású állatok mint a lovak, a mezőgazdasági munka több területén a közelmúltig nélkülözhetetlenek voltak. Éppen ezért a mezőgazdaságban szükséges állati energia megszlásának vizsgálata során nem lenne helyes mellőzésük. (L. VII. táblázat.)

Feltétlenül kapcsolatban lehet a növénytermesztés fokozatos előtérbe kerülésével, hogy az ökröket végrendeletükben megemlítőik aránya — szemben a vágómarhákkal és a fejőstehenekkel is — a vizsgált időszak végén nagyobb mint a XVII. században volt. Az egyes rétegeken belüli arányok változásai is figyelemre méltó tendenciákat jeleznek. A törpebirtokosok között az arány lényegében változatlan. A középbirtokosoknál és a gazdag civiseknél is lényegesen kedvezőbb az arány a harmadik szakaszon belül, mint az elsőben volt. Egy átmeneti emelkedés után érdemi visszaesés csak a kisbirtokosoknál tapasztalható.

Az állományból való részesedés minden rétegnél más-más görbét mutat. Átmeneti kedvező időszak után a törpebirtokosok kezén elhanyagolható számú ökör maradt. Igen figyelemre méltó viszont az, hogy a kisbirtokosok részesedése egyre kedvezőbb lett, és az állomány közel harmadát birtokolták. Valamelyest javult a középbirtokosok részesedése is. Az viszont már több mint figyelemre méltó, hogy a végrendelezők huszadát kitevő gazdag parasztok kezén volt az igavonó ökrök közel negyven százaléka. Ez igen jól érzékelteti, mennyivel kedvezőbb helyzetben voltak a növénytermesztés folytatása terén is.

Ma a gépek korában nehéz felmérni vagy átélni, milyen fontos szerepet kapott egykoron az élet minden területén a *ló*. Csak olvasmányélményünk alapján sejthetjük, hogy a katonai és az igavonó „funkciója” egyaránt mennyire kiemelkedő volt. Nem szólva arról, hogy az állattenyésztés több területén, a pásztorkodás nem egy ágában nélkülözhetetlen maradt. Ezen túlmenően a paraszti társadalomban a státusszimbólum jellege sem hanyagolható el. Mindez érthetővé teszi, hogy fokozott figyelmet kapott a lótartás és -tenyésztés. A sokoldalú hasznosítási kör idézte elő, hogy értékük, képességeik, szoktatásuk szintjétől függően erősen változott. Egy igazán jó hatásló kisebb vagyonnal felért. Nem volt ritka, hogy egy-egy ló 5—7 szarvasmarha árán cserélt gazdát. 1711-ig a lovaknak a katonai és a közlekedésben betöltött szerepe volt a hangsúlyozottabb, később a békésebb évtizedekben a termelői

AZ ÖKRÖKRŐL VÉGRENDELKEZŐK

		1655—1711	1711—1745	1745—
törpebirtokos	az ökrökről végrendelkezők száma	9	13	11
	az ökrökről végrendelkezők aránya	14	22	13,75
	egy végrendelkezőre jutó ökrök száma	1,7	3,1	1,5
	az állományból való részesedésük aránya	8	25,4	6
kisbirtokos	az ökrökről végrendelkezők száma	9	15	29
	az ökrökről végrendelkezők aránya	37,5	45,4	27,1
	egy végrendelkezőre jutó ökrök száma	2,8	2,9	2,8
	az állományból való részesedésük aránya	13,0	27,3	30,1
középbirtokos	az ökrökről végrendelkezők száma	8	11	25
	az ökrökről végrendelkezők aránya	38	68,7	50
	egy végrendelkezőre jutó ökrök száma	4,8	3,6	2,8
	az állományból való részesedésük aránya	19,5	24,8	25,8
gazdag	az ökrökről végrendelkezők száma	6	5	11
	az ökrökről végrendelkezők aránya	60	71,4	78,5
	egy végrendelkezőre jutó ökrök száma	19,6	7,2	9,6
	az állományból való részesedésük aránya	59,2	22,3	37,9
összesen	az ökrökről végrendelkezők száma	32	44	76
	az ökrökről végrendelkezők aránya	26,8	38,2	30,2
	egy végrendelkezőre jutó ökrök száma	6,2	3,6	3,6
	száma			

A LOVAKRÓL VÉGRENDELKEZŐK

		1655—1711	1711—1745	1745—
törpebirtokos	a lovakról végrendelkezők száma	10	13	5
	a lovakról végrendelkezők aránya	15,6	22	6,25
	egy végrendelkezőre jutó lovak száma	1,1	1,4	1,4
	az állományból való részesedésük aránya	8,8	12,1	2,1
kisbirtokos	a lovakról végrendelkezők száma	11	10	13
	a lovakról végrendelkezők aránya	45,8	30,3	12,1
	egy végrendelkezőre jutó lovak száma	1,4	2,5	1,8
	az állományból való részesedésük aránya	12,9	15,9	7,2
középbirtokos	a lovakról végrendelkezők száma	8	11	25
	a lovakról végrendelkezők aránya	38	68,7	50
	egy végrendelkezőre jutó lovak száma	4,1	3,9	3
	az állományból való részesedésük aránya	26,6	27,3	22,5
gazdag	a lovakról végrendelkezők száma	5	5	12
	a lovakról végrendelkezők aránya	50	71,4	85,7
	egy végrendelkezőre jutó lovak száma	12,8	14	18,9
	az állományból való részesedésük aránya	51,6	44,5	68,1
összesen	a lovakról végrendelkezők száma	34	39	55
	a lovakról végrendelkezők aránya	28,5	33,9	21,9
	egy végrendelkezőre jutó lovak száma	3,6	4,0	6

célok érdekében vették inkább igénybe őket. Kecskeméten ezen háziállat széles körű tenyésztése igen nagy múltra tekintett vissza.²⁵ (L. VIII. táblázat.)

Adatsoraink alapján megállapítható, hogy bár a lovakról végrendelezők aránya is érzékeltet hullámozást, a végletek távolról sem olyan nagyok mint a szarvasmarhák esetében. Különösen a vágómarháknál és részben a fejősteneknél az 50-60-as években feltűnt nagy visszaesés maradt el itt. Külön fel kell hívni a figyelmet arra, hogy míg az egy végrendeletre jutó átlag minden korábbi állatnál csökkenést mutat a kiindulóponthoz képest, a lovak esetében egy folyamatos emelkedés állapítható meg. Ez nem zárja ki azt, hogy a ménes lovak száma nem volt jelentős, de mindenképpen dokumentálja, hogy a lovak számának alakulását kevésbé tudta befolyásolni a legelők méretének alakulása mint a szarvasmarhákét. Önmagában már ez is érzékelteti, hogy a lovak mennyivel fontosabb szerepet kaptak ekkor a paraszti gazdálkodáson belül mint egy-egy szarvasmarhaféle.

Mi sem természetesebb, hogy az egyes rétegek a lótartásból, még inkább a lótenyésztésből eltérő arányban vették ki részüket. A vágómarhához viszonyítva is kevesebb volt az a törpebirtokos, aki lóval rendelkezett már 1711 előtt is. A 15,6%-os arányuk a következő évtizedekben javult ugyan valamelyest, és a végrendelezők 22%-a volt lótulajdonos, de 1745 után elvéve akadt köztük lovas gazda. Tekintettel arra, hogy ritkán rendelkeztek ezek is egynél több lóval, az egész állományból való részesedésük mindvégig kicsiny, az 50-60-as években pedig elenyésző volt.

A kisbirtokosok között a lovas gazdák száma 1711 előtt még meglepően magas. Majdnem minden másodiknak volt lova. Később nem egészen minden harmadiknak, végül csak kb. minden tizediknek. Érdekes, hogy esetükben is viszonylag ritkán fordult elő olyan gazda, aki két lovat is örökbe hagyott. Így az állomány egészéből ez a réteg is szerény mértékben részesedhetett.

A középbirtokosoknál a végrendelezők aránya másképpen alakult. 1711 előtt alig több mint harmadiknak volt lova. A redemptióig arányuk rohamosan nőtt, több mint kétharmaduk végrendeletében található róluk intézkedés, és az újabb évtizedekben is minden második testamentumot író gazdának volt lova. Tekintettel arra, hogy átlagosan 3-4 lovat tartottak, az állományból való részesedésük is viszonylag kedvező, és csak kisebb visszaesést jelez az utolsó szakasz is.

A gazdag parasztság a nagyállattartáson belül e téren volt leginkább kedvező helyzetben. A lovat is örökbehagyók száma, aránya fokozatosan nőtt a megváltozott körülmények ellenére is. Mivel pedig az egy-egy gazdára jutó átlag is folyamatos növekedést jelez, érthető, hogy míg 1711 előtt csak

25. Rusvay Kálmán: Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 53—80.

az állomány kb. felével rendelkeztek, a hatvanas évekre annak több mint kétharmadát birtokolták. Bár kétségtelen, hogy ezen lóállománynak nem csekély hányada ún. méneses ló volt, tehát az igavonásra még nem használták, mégis a vagyoni megoszlást ez is érzékelteti.

Ha figyelembe vesszük mindazt, amit a nagyállattartással kapcsolatosan korábban már jeleztem, kétségtelenül megállapítható, hogy az e területen jelentkező válság mindenekelőtt a kisebb vagyonú rétegeket sújtotta. A bérleti díjakat nyilván ezek tudták nehezebben biztosítani, a puszták megszerzéséért folytatott versenyben ezek maradtak alul.

A fentiek mellett még egy igen fontos tényre kell a figyelmet ráirányítanom. Az ökrök és a lovak számának alakulása nemcsak azt érzékelteti, hogy a nagygazdák fölénye egyre kézzelfoghatóbbá vált, hanem azt is, hogy a növénytermesztéshez szükséges igaerőt is elsődlegesen a jobbmódúak tudták előteremteni. Így nemcsak a nagyállattartáson, hanem a növénytermesztésen belül is egyre jobb pozíciókat tudtak kiépíteni maguk számára. Különösen meggyőzővé válhat e megfogalmazás, ha figyelembe vesszük azt, hogy a városi statutumok értelmében szántófölddel csak olyan gazdák rendelkeztek, csak azok kaptak bérletet a várostól, akiknek megfelelő számú igásállatuk is volt.²⁶ Ezen tényezők kölcsönhatása érthetően fokozott mértékben hozzájárulhatott a mezőváros lakosai között a vagyoni rétegződés erőteljesebb növekedéséhez.

A nagyállattartás mellett e vidékre az egyik legjellemzőbb fogalalkozás volt a *juhtenyésztés*. A legrégebbi defterek is jelentős juhászatra engednek következtetni. 1546-ban 16 birkás gazdát vett nyilvántartásba a defterdár, akiknek 3756 juh után kellett adózniuk. A juhászok száma pedig 11 volt, és mellettük 13 családtag is segédkezett a jószágok gondozásában. 1562-ben 41 juhos gazdának több mint 10 ezer juh után kellett adót fizetnie.²⁷ A XVII. század második felében a dézsmabárányok alapján kapunk képet a juhtenyésztés méreteiről. 1662-ben 30 gazda 449 dézsmabárányt adott le. 1680-ban 96 juhos gazda 693 dézsmabárányt szolgáltatott be.²⁸ Bár pontosan nem lehet ezek alapján a juhok számát megállapítani, joggal tételezhetjük fel, hogy az állomány nem csökkent, hanem valamivel talán még nőtt is a hódoltság utolsó éveiben.

A végrendeletekben is jelentős arányban emlékeznek meg juhok, illetve nyájak sorsáról, örökítéséről. Igen figyelemre méltó, hogy a juhokról végrendelezők aránya nem csökkent, hanem 1711 után ugrásszerűen nőtt, majd később is minimális emelkedést jelez minden más állattal szemben. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy ez az igénytelen háziállat többféle-

26. BKML, IV. 1504. a/2, II. LXV.

27. Mészáros: i.m. 86—88.

28. Iványosi: A bérek alakulása Kecskeméten 1662—1686. 342.

képpen hasznosítható. A kukorica termesztés elterjedéséig az egyik legfontosabb és legkedveltebb hústermelő állat is volt. Csekélyebb beszerzési ára, igénytelensége miatt még a szegényebbek is tarthattak néhányat. Arra is gondolnunk kell, hogy éppen a csekélyebb értéke miatt a kisebb állományról a végrendelkezők több esetben meg sem emlékeztek, így a valóságban szélesebbkörű tartást kell feltételeznünk.

Az állomány 1745 tájáig történő növekedését, majd lassú csökkenését érzékelteti az egy főre jutó átlag alakulása is. (L. IX. táblázat.)

Az egyes rétegeken belül mind a hagyományozók aránya, mind az egy végrendelkezőre jutó átlag számottevő eltérést és változást jelez. A törpebirtokosok között a juhokról testálók száma mindvégig igen kicsiny, arányaiiban enyhén emelkedő volt. A kisbirtokosok között a juhos gazdák aránya csaknem pontosan kétszer akkora lehetett mint a náluk szegényebb rétegen belül. A két gazdagabb rétegen belül a juhokról is végrendelkezők aránya erős ingadozást jelez. A középbirtokosok között a juhos gazdák 1711-ig arányukban alig voltak többen mint a kisbirtokosok között. Meglepően nagyarányú volt az emelkedés a szabadságharc és a redemptió közötti évtizedekben, amikor csaknem háromszorosára nőtt arányuk, majd ezt igen jelentős visszaesés követi.

A juhtenyésztés rentabilitását dokumentálja az, hogy a gazdag parasztság, a gazdag cívisek között mindig jelentős számban voltak, akik juhászattal foglalkoztak. A számszerű emelkedés itt is jelentkezik, de a visszaesés lényegesen mérsékeltebb mint a középbirtokosok esetében.

A városban lévő gazdák juhállományból való részesedési aránya még szélsőségesebb volt. A szabadságharc előtt is a végrendelkezők és a lakosság többségét kitevő törpebirtokosok az állomány alig tizedével rendelkeztek. Kedvezőbb arányban birtokolta a kisbirtokos, még nagyobb arányban a középbirtokos réteg. Mindennél többet mond viszont az, hogy a juhállomány közel hattizedével a végrendelkezők egy tizede rendelkezett. Igen érdekes, hogy miközben a juhtenyésztés valóságos virágkorát élte 1745 tájáig, és a cívisek között is egyre kedveltebb gazdálkodási terület lett, mégis az állományból való részesedésük igen jelentősen csökkent, és a másik három réteg mindegyike a korábnál nagyobb arányban birtokolta a juhállományt. A kun puszták megváltását követő gond, válság gyorsan átrendezte ezeket az arányokat. A törpebirtokosok, akik a végrendelkezők harmadát alkották, elhanyagolható számú juhot tartottak. Úgy látszik, hogy a kisbirtokosok viszonylag jól tudtak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, és a birtokukban lévő állomány nagysága kevésbé sínylette meg az átállást. Bár hangsúlyoznom kell, hogy ezekben az évtizedekben a végrendelkezők legnépesebb csoportját alkotják, és ez a tény az elemzéskor nem kerülheti el figyelmünket. A korábnál nagyobb arányban végrendelkező középbirtoko-

A JUHOKRÓL VÉGRENDELKEZŐK

		1655—1711	1711—1745	1745—
törpebirtokos	a juhokról végrendelkezők száma	4	4	7
	a juhokról végrendelkezők aránya	6,2	6,7	8,75
	egy végrendelkezőre jutó juhok száma	14	35,2	18,4
	az állományból való részesedésük aránya	11,6	15,9	6,6
kisbirtokos	a juhokról végrendelkezők száma	3	4	19
	a juhokról végrendelkezők aránya	12,5	12,1	17,7
	egy végrendelkezőre jutó juhok száma	18	36,7	19,4
	az állományból való részesedésük aránya	11,2	16,6	18,9
középbirtokos	a juhokról végrendelkezők száma	3	7	13
	a juhokról végrendelkezők aránya	14,2	43,7	26
	egy végrendelkezőre jutó juhok száma	28,6	40	33,3
	az állományból való részesedésük aránya	17,9	31,6	22,2
gazdag	a juhokról végrendelkezők száma	4	5	8
	a juhokról végrendelkezők aránya	40	71,4	57,1
	egy végrendelkezőre jutó juhok száma	70,7	63,4	127,2
	az állományból való részesedésük aránya	59	35,8	52,2
összesen	a juhokról végrendelkezők száma	14	20	47
	a juhokról végrendelkezők aránya	11,7	17,3	18,7
	egy végrendelkezőre jutó juhok száma	34,2	44,2	41,4

sok úgy látszik megszenvedték a legelők csökkenését. Mind az egy végrendelezőre jutó átlag, mind az állományból való részesedésük aránya kedvezőtennebbül alakult mint a kisbirtokosok esetében. A gazdag cívisek között a juhászat iránti érdeklődés a beállott válságos időszak miatt úgy látszik valamelyest csökkent. Ezzel szemben az egy végrendelezőre jutó átlag az előző szakaszhoz képest megkétszereződött, és ennek következtében 8 juhos gazda kezében összpontosult a végrendeletekben érintett állomány nagyobb része.

A többi háziállat nagyon esetlegesen fordul elő a végrendeletekben. Ezek közül a *sertéstartásra* érdemes röviden kitérni. 1711 előtt csupán két szegény végrendelete tesz róluk említést. 1745-ig terjedő időközben csupán egy kisbirtokos jelöli meg malacának későbbi tulajdonosát, és rajta kívül négy közép-gazda hagyományoz utódaira összesen 22 sertést. Az ötvenes-hatvanas években minden rétegből találunk velük kapcsolatos végrendelezést, de számuk minden esetben csekély: két törpebirtokosnál 3, három kisbirtokosnál 9, ugyancsak három középbirtokosnál 8, és egy gazdag parasztnál 11 sertés tulajdonjogáról rendelkeztek. Ez az utóbbi adatsor mindenesetre a sertés-tenyésztés számottevő terjedését jelzi, ami minden bizonnyal a takarmánynövények, illetve kapásnövények terjedésével is kapcsolatban lehet.

Érdekes és feltétlenül említésre méltó, hogy *kecskéről* Kecskeméten egyetlen esetben sem emlékeztek meg a végrendelezők. Ez kétségtelenül azt jelzi, hogy az előző századokhoz hasonlóan ezen a vidéken igen csekély számban tarthatták ezt a haszonállatot, és így az örökbehagyás során még ott is, ahol tartották, elenyésző értéket képezett.

Szamárról két végrendelet emlékezik meg. Egy törpebirtokos 1, és egy gazdag paraszt 3 szamar örökbehagyásáról gondoskodott. Minden bizonnyal a juhászattal kapcsolatosan használták ezeket.

Szárnymasokra és kisebb háziállatokra a végrendeletek nem tértek ki.

d) Az ingatlan megosztása

Kétségtelen, hogy a hódoltság alatt Kecskeméten a meghatározó gazdálkodási ág a nagyállattartás, részben pedig a juhászat volt. Az is kétségtelen viszont, hogy a különféle növénytermesztés a Kecskeméthez hasonló kertes városokban mindvégig fellelhető, a lakosság megélhetését számottevően befolyásolta, ezen túlmenően a különféle szolgáltatásainak teljesítését részben vagy egészben biztosította, így a hódoltság alatt is rendkívül fontos ágazat volt. Mivel kétségtelen, hogy a nagyállattartás volt a meghatározó, a város gazdaságtörténetével foglalkozók figyelmét is ez kötötte elsődlegesen le. Így nagyon mozaikszerű, és szűk körre korlátozódó az az ismeretanyag, amely Kecskemét XVII—XVIII. századi növénytermesztési kultúrájáról rendelke-

zésünkre áll. Erre az időszakra vonatkozó folyamat bemutatására még senki sem vállalkozott. Az egyes területek nagyságrendjének felvázolása nélkül megközelítően pontos képünk sem lehet, nem érzékelhetjük, milyen súlyt kapott a gabonatermesztés, a szőlő- és gyümölcsstermesztés a lakosság megélhetésében, illetve a vagyonképzésben részben a hódoltság idején, részben az azt követő évtizedekben.

Ugyancsak nagyon hézagosa ismereteink az egyéb ingatlan mennyiségi alakulásáról és rétegeképző szerepéről is. A végrendeletek adatainak ezirányú összesítése elősegítheti az első nagyobb időszakot átfogó áttekintést, egy megalapozott vázlat megrajzolását, amelyet a többi forrás aprólékos feldolgozása és elemzése során tovább lehet részben finomítani, részben korrigálni.²⁹

Előljáróban a *háztulajdon* alakulását célszerű áttekinteni. A X. táblázat alapján ez a fajta ingatlan 1711 előtt a végrendeletek kb. harmadának volt tulajdonában, illetve ilyen arányban végrendeletek vele kapcsolatban. Ez az arány rohamosan emelkedett, pontosabban rohamosan nőtt azoknak a testamentumoknak a száma, amelyek erre a vagyontárgyra érdemesnek, szükségesnek tartották kitérni: 1711—1745 között már 40,8, később pedig 66,5%-ban. Tekintettel arra, hogy mind a lélekszám nagy ütemben nőtt a városban a XVIII. század folyamán, mind pedig a házak ára jelentősen emelkedett, az épületek egyre tágasabbak és igényesebbek lettek, a városban jelentős arányú építkezés mehetett végbe. Figyelemre méltó, hogy a lakosság minden rétegén belül számottevően emelkedett a háztulajdonról rendelkezők száma, aránya. Érdemes kitérni itt is arra, hogy Kecskeméten minden gazda rendelkezett házzal, és akinek nem volt ilyen tulajdona, az zsellérnek számított. Bár a háztulajdonról rendelkezők növekvő aránya is kétségtelenné teszi, hogy a háztulajdon fontossága, súlya számottevően nőtt a paraszti tulajdonon belül, utalnunk kell arra is, hogy több ház örökbehagyása egyáltalán nem jellemző erre az időszakra. Tehát a jövedelemszerzésben, a rétegeképző tényezőkön belül a háztulajdon nem játszhatott meghatározó szerepet.

A malom, rendszerint *szárazmalom*, bár az épületek, építmények közé tartozik, funkcióját tekintve egyértelműen a termőszférába tartozott. Kec-

29. Az általam vizsgált testamentumok a következő fajta ingatlanokat említik: ház, kert, szőlő, szántó, malom, bolt, gyümölcsös. Tehát a feldolgozást segítő táblázat fejlécére ezek kerültek (mindhárom időszakban). Az oldallécen rétegenként a következő mutatókat jelöltem meg:

- első sor: hány végrendeletben találtam az adott ingatlanfajtára utalást
- második sor: az előző szám hanyad része az ebbe a rétegbe sorolt összes testamentumok számának (tehát az adott réteg hány százalékának volt ilyen ingatlana) %-ban kifejezve
- harmadik sor: ebben az időszakban az összes ilyen ingatlant említő végrendeletek hanyad része tartozik ebbe a társadalmi rétegbe (%-ban kifejezve).

Az összesennél nincs feltüntetve, mivel ez 100%.

keméten 1690-ben 34 adózó tulajdonában 38 szárazmalom volt.³⁰ Ez a szám érthetően eltörpül az egyéb ingatlanokkal rendelkezők száma mellett. A véletlen is közrejátszott abban, hogy a több mint száz év alatt mindössze 15 esetben történt malomról végrendelkezés. Az viszont már kevésbé írható a véletlen számlájára, hogy a 203 törpebirtokos végrendelkező között csupán egyetlen akadt, aki szárazmalmának örökösét megjelölte. A 164 kisbirtokos között három található, a 87 közepes vagyonnal rendelkező gazda közül 4, míg a 31 nagygazda között 6 ilyen tulajdonos fedezhető fel. Tehát a jelentős hasznot eredményező létesítmények kétharmada a végrendelkezők negyedét kitevő két legmódosabb réteg kezében volt.

A növénytermesztés egyik alapfeltétele, a szántóföld ritkán jelenik meg a végrendeletekben. Ennek a legfőbb oka az, hogy Kecskeméten merőben mások voltak a földtulajdonviszonyok mint a jobbágyfalvakban. Itt nem alakultak ki jobbágytelkek. Miként már utaltam rá, a szántók és a legelők a város tulajdonában voltak. A szántóterületeket az itt élő gazdáknak, tehát azoknak, akiknek volt házuk a városban, a tanács életfogytiglani használatra adott bérbe, árendába. Ezt nevezték „város adománya” földnek. Emellett kisebb arányban létezett ún. pénzes, azaz pénzen vásárolt birtok is, de ezek inkább a kertek és a szőlők esetében figyelhetők meg. A város határában lévő földhasználat alakulása sajnos még nincs maradéktalanul tisztázva.

A *kert* lényegesen szélesebb körben képezte a tulajdon tárgyát már a XVII. században is, de távolról sem volt általános a kerttulajdon a gazdák között sem. Az 1677–78. évi adókönyvben 111 kertes és 206 „kertetlen” gazdát tartottak nyilván névszerint.³¹ Azt egyértelműen megállapíthatjuk, hogy erről az ingatlanról történő végrendelkezések száma 1745 után ugrásszerűen megnőtt. A testamentumok alapján kirajzolódó adatsorok is azt érzékeltetik, hogy egyrészt 1745 előtt még egyfajta demokratizmus érvényesülhetett a kertek kiosztásánál, később egyre általánosabbá válhatott az egykori városcsománya kertek pénzes kertekké történő válása. Ezt érzékelteti az is, hogy 1745-öt követő negyedszázad alatt kb. kétszer annyi testamentum emlékezik meg kert átörökítéséről mint az előző csaknem száz év alatt, bár látnunk kell, hogy a végrendelkezők száma is jelentősen megnőtt ebben az időszakban. Kétségtelen, hogy növekedett réteggépző szerepe az évek során, de ez még nem volt igazán erőteljes. Nyilván ennek következménye, hogy a két leggazdagabb réteg birtoklási aránya távolról sem olyan nagy mint a malom vagy a lóállomány esetében.

A termőföldek közül a legszélesebb körben fellelhető ingatlan a *szőlő* volt. E növényi kultúra kiterjedtségét több tényező is elősegítette. Egyrészt a bor

30. BKML, IV. 1504. Közmunkaösszeírások, 1690. 217–218.

31. Uo. 1508/c, Adólajstromok, 1677–78. 224–228.

		1650—1711				
		ház	kert	szőlő	szántó	malom
törpebirtokos	az ingatlanról végrendelkezők száma	20	5	27	—	—
	az ingatlanról végrendelkezők aránya	31,2	7,8	42,1	—	—
	részesedésük aránya az összes ingatlanból	55,5	26,3	57,4	—	—
kisbirtokos	az ingatlanról végrendelkezők száma	7	7	10	1	—
	az ingatlanról végrendelkezők aránya	29,1	29,1	41,6	4,1	—
	részesedésük aránya az összes ingatlanból	19,4	36,8	21,2	33,3	—
közép- birtokos	az ingatlanról végrendelkezők száma	5	6	5	2	1
	az ingatlanról végrendelkezők aránya	23,8	28,5	23,8	9,5	4,7
	részesedésük aránya az összes ingatlanból	13,8	31,5	10,6	66,6	33,3
gazdag	az ingatlanról végrendelkezők száma	4	1	5	—	2
	az ingatlanról végrendelkezők aránya	40	10	50	—	20
	részesedésük aránya az összes ingatlanból	11,1	5,2	10,6	—	66,6
össze- sen	az ingatlanról végrendelkezők száma	36	19	47	3	3
	az ingatlanról végrendelkezők aránya	30,2	15,9	39,4	2,5	2,5

fogyasztása ezekben az évszázadokban a rossz minőségű ivóvíz helyett általánosabb volt mint ma. Másrészt Kecskeméten időről időre lehetőség nyílt arra, hogy a szegényebb gazdák is szőlőt „építsenek”, és így szükségletüket, vagy annak nagyobb részét fedezni tudják.³²

32. BKML, IV.1504. a/1, 48—52. „... Ami a szőlő hegy dolgát illeti, jóllehet a Szolnok fele a várostul járó utt mellett jobb kéz felől is az kitt Szár homokának hitak, annakelőtte mind marha járó s szabados pascuatio volt, és azt a darabot nemely privat emberek az város rendelése kívül árkolták, s fogtak fel szőlőknek. Mindazonáltal minthogy szaporodik a város lakosa s népe, hogy minden szegénynek jusson szőlő, az mint lehetett, és ne panaszkodhassék, consential a város, hogy azon Szár homoka nevezetű hely szőlőhegy legyen, de úgy, hogy azok között oszjojon fel, kiknek másutt szőlejek nincsen, egyenlő mértékkel kinek kinek értéke szerint ...”

MEGOSZLÁSA

1711—1745						1745—					
bolt	ház	kert	szőlő	szántó	malom	ház	kert	szőlő	szántó	malom	gyümölcsös
2	14	3	30	4	—	34	8	46	—	1	1
3,1	23,7	5	50,8	6,7	—	42,5	10	57,5	—	1,25	1,25
50	29,7	20	41	26,6	—	20,3	10,5	23,2	—	10	50
—	20	6	25	6	1	82	36	93	1	2	1
—	60,6	18,1	75,7	18,1	3	76,6	33,6	86,9	0,9	1,8	0,9
—	42,5	40	34,2	40	50	49,1	47,3	46,9	25	20	50
1	10	4	13	3	—	40	26	45	2	4	—
4,7	62,5	25	81,2	18,7	—	80	52	90	4	8	—
25	21,2	26,6	17,8	20	—	23,9	34,2	22,7	50	40	—
1	3	2	5	2	1	11	6	14	1	3	—
10	42,8	28,5	71,4	28,5	14,2	78,5	42,8	100	7,1	21,4	—
25	6,3	13,3	6,8	13,3	50	6,5	7,8	7	25	30	—
4	47	15	73	15	2	167	76	198	4	10	2
3,3	40,8	13	63,4	13	1,7	66,5	30,2	78,8	1,5	39	1,7

A végrendeletek alapján is az érződik, hogy a különböző vagyoni csoportokon belül nem volt e tekintetben olyan éles eltérés mint a nagyállattartás, illetve a juhtenyésztés esetében. Ennek okaként azt említhetjük, hogy a város időközönként osztott fel e célra közterületeket, részben pedig azt, hogy a bor kezdetleges tárolása és kezelése miatt elég gyenge minőségű volt, így a helyi piacon értékesítésére ekkor még nem gondolhattak.

A szőlőterületek növekedése és az ültetvények értékének emelkedése egyértelműen kirajzolódik a végrendeletek alapján is. A hagyatékok között egyre gyakrabban fordul elő, és az utolsó szakaszon belül kb. kétszerakkora arányban örökölték szőlőt mint 1711 előtt. Igen figyelemre méltó, hogy az

állattartással szemben itt az arányok töretlen növekedése figyelhető meg vagyoni csoporton belül, bár az előfordulás gyakorisága erősen eltérő. A törpebirtokosok között a szőlőről végrendelezők aránya viszonylag szerény növekedést jelez (15%). A kisbirtokosok között a szabadságharc előtt csaknem pontosan olyan %-ban fordult elő az örökölt vagyonon belül szőlő mint a legszegényebb gazdáknál. Náluk viszont ez az arány az 50—60-as évekre megkétszereződött. Több mint figyelemre méltó, hogy a középbirtokosokon belül korábban nem egészen minden negyedik testamentumban található szőlőre vonatkozó rendelkezés, a közbiztonság javulása után viszont ugrásszerűen emelkedett ez az arány és 1745 után csaknem minden hagyatékon belül fellelhető valamilyen nagyságú szőlő. Itt persze arra is gondolnunk kell, hogy ekkor még a szőlő értéke, jövedelmezősége minden bizonnyal szerényebb volt mint az élőállatoké, és a végrendeletekben történő megemlékezés többször ezért is elmaradhatott.

A gazdag parasztságon belül már 1711 előtt is minden második végrendelező tudott szőlőt hagyni örököseire. Az emelkedés a későbbi szakaszokon belül itt is rendkívüli, és a vizsgált időszak végén már kivétel nélkül minden gazda végrendelezett kisebb-nagyobb szőlőterületről.

A végrendeletek alapján érthetően nem lehet figyelemmel kísérni, hogy az örökölt ültetvények milyen termést hozhattak, művelésük mennyire volt gazdaságos. Ezt más források felhasználásával lényegesen könnyebben és megbízhatóbban ki lehet mutatni. Az adóösszeírásokba történő betekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy a szegényebb és a vagyonosabb rétegek közötti eltérést a szőlőkről történő végrendelezések száma nem tükrözi tisztán. A nagyobb vagyonnal rendelkezők döntő többsége jóval nagyobb adót fizetett szőleje után mint a legszegényebbek. Szőlejük nagysága és hozama tehát erőteljesen eltért amazokétól.

Az összegyűlt adatok birtokában és a szőlők arányának növekedése láttán különösebb kockázat nélkül megfogalmazható, hogy a XVIII. században Kecskeméten, és nyilván a környező mezővárosokban is, a szőlőtermesztésen belül igen gyors növekedés ment végbe. A bortermelés a gazdálkodás és a paraszti árutermelés egyik fontos tényezője lett. Ugyancsak kockázat nélkül állítható, hogy a szőlőültetvények a paraszti vagyonon belül lényegesen nagyobb arányt képviseltek mint az előző században, ha nem is vált meghatározóvá a cívisek gazdálkodásában.

e) Az ingatlanok helye a paraszti vagyonon belül

Még lényegesen bőségesebb forrásanyaggal rendelkező időkereteken belül is rendkívül nehéz követni, hogy egy-egy társadalmi osztály, illetve réteg vagy-

ni összetétele hogyan is alakult. A bővebb forrásanyag megléte esetén pedig a vizsgálat rendkívüli időigényessége a nagy akadály. Nem véletlen, hogy ilyen irányú vizsgálatra ekkora időkereten belül jelentősebb település esetében még nem került sor. Kizárólag a végrendeletek felhasználásával ezt a vizsgálatot kielégítően nem is lehetne elvégezni. Ennek a viszonylag szűkebb forrásanyagnak a felhasználásával is el lehet viszont készíteni egy olyan metszetet, amelyik sok részletre nem tud ugyan pontos választ adni, de a fontosabb tendenciákat ki tudja rajzolni, és feltétlenül érzékeltetni tudja az egyes rétegeken belüli változásokat is. Arra pedig mindenképpen alkalmas, hogy felhívja a figyelmet arra az érdemi változásra, amely a paraszti vagyon szerkezetén belül a XVIII. században végbement.

Az áttekinthetőség érdekében az adatokat egyetlen táblázatba sűrítettem. (L. XI—XIII. táblázat.) Az első adatsor azt jelzi, hány olyan végrendelező volt, aki csak ingóságot, pénzt vagy élőállatot hagyott örököseire. A következő adatsorok az ingatlanok számának megfelelően csoportosítja a testamentumokat. Ez esetekben tehát csak az ingatlanok száma volt a meghatározó, és egy-egy adatsoron belül együtt akár szőlő, ház, malom stb. is előfordulhat. Négynél több ingatlanféleséggel egyetlen végrendeletben sem találkoztam. Kétségtelen, hogy ez a csoportosítás meglehetősen summázott formában ad áttekintést, de a teljes kibontás rendkívül terjedelmes és bonyolult lett volna. Ilyen sokoldalú munkát csak az összeírások statisztikai feldolgozása esetén célszerű elvégezni, ahol az adatok nagyságrendje is egyértelműbben kitapintható.

Az ingatlanok a paraszti vagyonon belüli fontossága, a változás üteme, aránya már annak alapján is érzékelhető, hogyan alakult az ingatlanok nem rendelkező, vagy csak egyetlen ingatlannal rendelkezők aránya a végrendelezők között. 1711 előtt több mint 70%-ban találtam ilyen testamentumot. A következő évtizedekben ez az arány 54,3%-ra, majd 1745 után 33,4%-ra csökkent. Ez az összegzés érthetően elmutatja az egyes rétegeken belül végbement változásokat. Éppen ezért szükséges, hogy külön-külön is felhívjam a figyelmet a fontosabb jelenségekre. A törpebirtokosok közül csak minden negyedik hagyott legalább két ingatlant örököseire 1711 előtt. Ez az arány a következő időszakban sem módosult, bár fel kell figyelni arra, hogy az ingatlanok nem rendelkezők aránya érdemben csökkent és az egyetlen ingatlant hátrahagyók száma, aránya viszont számottevően nőtt. 1745 után már a törpebirtokosokon belül is minden második legalább két ingatlanféleséget hagyott hátra. (L. 13. táblázat.)

A kisgazdákon belül a XVII. században csak minden harmadik rendelkezett kettő, vagy annál több ingatlannal. Ez az arány 1711 után közel hatvan %-ra nőtt, míg 1745 utáni időszakban négy közül már három végrendeletben találtam kettő vagy ennél több ingatlant. Az ingatlanok számának, és ennek

A VAGYON SZERKEZETÉNEK MEGOSZLÁSA
(1655—

réteg		csak ingatlan	csak állatok	csak pénz	csak termény	ingatlan és		
						állatok	pénz	termény
törpebirtokos 64	számuk	7	6	8	2	3	9	1
	%-os arányuk	10,93	9,37	12,5	3,12	4,68	14,06	1,56
kisbirtokos 24	számuk	—	—	1	—	5	1	—
	%-os arányuk			4,16		20,83	4,16	
középbirtokos 21	számuk	—	1	1	—	3	—	—
	%-os arányuk		4,76	4,76		14,28		
gazdag 10	számuk	—	—	—	—	1	1	—
	%-os arányuk					10	10	
összesen 119	számuk	7	7	10	2	12	11	1
	%-os arányuk	5,88	5,88	8,4	1,68	10,08	9,24	0,84

megfelelően a paraszti vagyonton belüli súlyának növekedése itt már egészen erőteljes volt.

A két legvagyonosabb rétegen belül a változások még markánsabbak voltak. Több mint feltűnő, hogy a középbirtokkal, közepes vagyonnal rendelkezőkön belül csak minden másodiknak volt ingatlanja 1711 előtt, és csak minden ötödiknek volt kettő, vagy annál több. Tekintettel arra, hogy az egyetlen ingatlan az esetek többségében ház lehetett, ritkábban szőlő, azt láthatjuk, hogy ennek a jómódú réteg döntő többségének a vagyona élő állat és pénz volt. 1711 után viszont nálunk is gyökeres változás észlelhető: 81-ről 31%-ra csökkent az ingatlannal nem, vagy csak egyetlen ingatlannal rendelkezők száma. Az 1745 utáni további változások még meggyőzőbben jelzik a vagyoni struktúrájuk átalakulását: 10% alá csökkent az ingatlan nem, és ugyancsak 10% alá a csak egyetlen ingatlant említő végrendeletek aránya, miközben minden második gazda legalább három ingatlant hagyott örökösére.

AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL
—1711)

állatok és			ingatlan		termény		ingatlan
			állatok		péni		állatok
pénz	termény	termény és pénz	pénz	termény	ingatlan	állatok	pénz termény
8 12,5	—	4 6,25	8 12,5	2 3,12	3 4,68	—	3 4,68
5 20,83	—	1 4,16	5 20,83	1 4,16	1 4,16	1 4,16	3 12,5
6 28,57	1 4,76	2 9,52	5 23,8	—	—	—	2 9,52
3 30	—	—	4 40	—	—	—	1 10
22 18,48	1 0,84	7 5,88	22 18,48	3 2,52	4 3,36	1 0,84	9 7,56

Nem kevésbé erőteljes a leggazdagabb civisek vagyonán belül végbement változás is. 1711 előtt csak minden második végrendelet említ két vagy annál több ingatlant. A szabadságharc utáni időszakban nem találtam olyan végrendeletet, amely nem emlékezett volna meg legalább egyetlen ingatlanról. 1711—1745 között a végrendeletek kb. kétharmada kettő vagy három ingatlanról döntött. 1745 után a csupán egyetlen ingatlannal rendelkezők aránya csaknem elhanyagolható. Feltétlenül szembetűnő, milyen arányban növekedett a három, illetve négy ingatlan sorsáról döntő testamentumok száma, aránya.

Miként a szőlőtermesztésnél is utaltam már rá, itt is kiemelhetem, hogy szemben az állattartás különböző területeivel nem tapasztalható semmiféle visszaesés, a fejlődés egyenesvonalú, és főként a vagyonosabb rétegeken belül egészen erőteljes.

*A VAGYON SZERKEZETÉNEK MEGOSZLÁSA
(1711—*

réteg		csak ingatlan	csak állatok	csak pénz	csak termény	ingatlan és		
						állatok	pénz	termény
törpebirtokos 59	számuk	1	6	3	—	5	16	2
	%-os arányuk	1,69	10,16	5,08	—	8,47	27,11	3,38
kisbirtokos 33	számuk	—	3	—	—	4	1	1
	%-os arányuk	—	9,09	—	—	12,12	3,03	3,03
középbirtokos 16	számuk	—	1	—	—	6	—	—
	%-os arányuk	—	6,25	—	—	37,5	—	—
gazdagok 7	számuk	—	—	—	—	—	1	—
	%-os arányuk	—	—	—	—	—	14,28	—
összesen 115	számuk	1	10	3	—	15	18	3
	%-os arányuk	0,86	8,69	2,6	—	13,04	15,65	2,6

f) A készpénzről történő végrendekezés megoszlása

A XVIII. században már örvedetesen szaporodó forrásaink segítségével egyre több település és tájegység gazdálkodásáról alkothatunk megbízható képet. A paraszti árutermelés fokozatos kibontakozása, az ingó és ingatlanvagyon gyarapodása jól dokumentálható. Sajnos ezek a források, mindenekeelőtt az összeírások nem engednek betekintést arra vonatkozóan, milyen készpénzzel rendelkezhetek a parasztok egyes rétegei. A rendkívül súlyos állami adóztatás, a többirányú feudális terhek lerovása után milyen összegek halmozódtak fel kezükön, folyt-e, illetve milyen mértékben történt kölcsönzés, uzsora. Kétségtelen, hogy a végrendeletek nem pótolhatják a parasztságon belüli pénzgazdálkodás alaposabb és sokoldalú vizsgálatát, azt viszont segítségükkel el lehet érni, hogy a mezővárosok ez irányú gyakorlatára felhívjuk a figyelmet, érzékeltecsük, milyen nagyságrendű készpénzről lehet beszélni az egyes árutermelő paraszti csoportokon belül, jelezni lehet adata-

AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL
—1745)

állatok és			ingatlan		termény		ingatlan
pénz	termény	termény és pénz	állatok		pénz		állatok
			pénz	termény	ingatlan	állatok	pénz termény
10 16,94	2 3,38	—	5 8,47	3 5,08	1 1,69	3 5,08	2 3,38
—	—	—	11 33,33	2 6,06	6 18,18	—	5 15,15
2 12,5	—	—	2 12,5	—	—	—	5 31,25
—	—	—	4 57,14	—	—	—	2 28,57
12 10,43	2 1,73	—	22 19,13	5 4,34	7 6,08	3 2,6	14 12,17

ink alapján, ment-e végbe a török kiűzése után e tekintetben érdemi változás, illetve történt-e visszaesés a hódoltság korához képest.³³

A felhalmozott készpénz nagyságrendi megoszlásának érzékeltetése érdekében a három időmetszeten belül hét csoportot alakítottam ki. Az első két adatsor — a készpénzről nem rendelkezők, vagy csak csekélyebb összeget hátrahagyók — különválasztása feltétlenül indokolt volt, hisz ezek érzékeltetik, milyen arányban maradtak ki a készpénz érdemi felhalmozásából az egyes paraszti csoportok. A másik két adatsor a már érdemi tartalékokat, olykor a felhalmozás kezdeteit jelzik. A 200 forintnál nagyobb összeg már

33. A készpénz a végrendeletekben c. táblázatban mind a 485 végrendeletet feldolgoztam. Azok a testamentumok, amelyek semmilyen készpénzről nem tesznek említést, 0 jelzésű oszlopba kerültek. Sorok szerint pedig a következőket vizsgáltam:

1. sor — az adott rétegben hány végrendelkező rendelkezett az oszlopban behatárolt pénzmennyiséggel.
2. sor — az adott társadalmi réteg hány százaléka rendelkezik ekkora összegről (az oszlopban jelölt)
3. sor — az oszlopban behatárolt pénzmennyiséggel összesen rendelkezők hány százaléka tartozik az adott társadalmi rétegbe ebben az időszakban.

A VAGYON SZERKEZETÉNEK FELOSZTÁSA
(1745—

réteg		csak ingatlan	csak állatok	csak pénz	csak termény	ingatlan és		
						állatok	pénz	termény
törpebirtokos 80	számuk	23	2	8	1	8	22	4
	%-os arányuk	28,75	2,5	10	1,25	10	27,5	5
kisbirtokos 107	számuk	26	—	—	—	19	24	3
	%-os arányuk	24,29				17,75	22,42	2,8
középbirtokos 50	számuk	3	—	2	—	11	6	—
	%-os arányuk	6		4		22	12	
gazdagok 14	számuk	—	—	—	—	5	1	—
	%-os arányuk					35,71	7,14	
összesen 251	számuk	52	2	10	1	43	53	7
	%-os arányuk	20,71	0,79	3,98	0,39	17,13	21,11	2,78

mindenképpen figyelemre méltó ebben az időszakban, amikor háborúk, súlyos adók és elemi csapások gyakorta tizedelték meg a komolyabb vagyonekat is, és amikor a belső piac meglehetősen szűk volt ahhoz, hogy a paraszti árutermelés erőteljesebben ki tudjon bontakozni. 1000 forinton felüli tőkék elenyésző számban lelhetők fel, amely tény ugyancsak érzékelteti a paraszti felhalmozás (szokásait), határait, illetve korlátait. (I. XIV. táblázat.)

A készpénz felhalmozásának, de akárcsak egy biztonsági tartalék kialakításának is viszonylag szűk lehetőségei voltak meg a vizsgált több mint száz éves időszakon belül. Ezt érzékelteti mindenképp az, hogy pénzről nem emlékezett meg a végrendelkezők kb. harmada 1711 előtt. Ez az arány nemcsak a szabadságharcot követő évtizedekben nőtt számottevően, hanem 1745 után is, amikor már a testálók közel fele nem hagyott hátra készpénzt. Ugyanakkor folyamatosan csökkenő tendenciát jelez az 1—50 forint közötti összeg aránya, miként az 51—100 forint közötti értékeket megjelölő végrendeleteké is. A paraszti viszonyok között már figyelemre méltó tőkének bizo-

AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL
—1769)

állatok és			ingatlan		termény		ingatlan
			állatok		pénz		állatok
pénz	termény	termény és pénz	pénz	termény	ingatlan	állatok	pénz
							termény
5	1	—	4	—	—	2	—
6,25	1,25		5			2,5	
2	1	—	16	4	4	—	8
1,86	0,93		14,95	3,73	3,73		7,47
2	—	—	14	3	1	—	8
4			28	6	2		16
—	—	—	4	—	—	—	4
			28,57				28,57
9	2	—	38	7	5	2	20
3,58	0,79		15,13	2,78	1,99	0,79	7,96

nyuló 100—500 forint közötti értékről szóló testamentumok aránya viszonylag kicsi, és hullámzást jelez: a kb. 17%-ról csaknem 20%-ra nőtt, majd ismét a korábbi arányok tértek vissza. Mindenképpen utalnom kell arra, hogy újabb mezővárosok pénzgazdálkodásának feltárása előtt kockázatos lenne annak megfogalmazása, hogy ezek az arányok alacsonyak, vagy magasak. Még fokozottabban jelentkezik a bizonytalanság a félezer forintnál magasabb összegek esetében, hisz kérdés, hogy a jobbágyfalvakban hasonló készpénzösszegek egyáltalán fellelhetők-e a végrendeletekben. Az ezer forint feletti készpénz mindenképpen kisebb vagyonnal ér fel. A kecskeméti tözsérek lehetőségeinek zsugorodását is érzékelteti az a tény, hogy míg a XVII. századból öt olyan cívis végrendeletére leltem, amelyik hasonlóan komoly összeget említ, 1711 után viszont csak két ilyen testamentum található. Minden bizonnyal a háborús konjunktúra, és egy-egy kereskedő meggazdagodása idézhette elő, hogy 1745 után az 500 forintnál nagyobb összeget hátrahagyók száma figyelemre méltóan megnőtt.

A pénzügyletekről, a készpénz ilyen értelmű kamatoztatásáról, illetve an-

KÉSZPÉNZ A

		1655 1711							
		0	1—50	51—100	101—200	201—500	501—1000	1001—	0
törpebirt.	a készpénzről végrendelkezők száma	25	24	11	2	2	—	—	25
	a készpénzről végrendelkezők aránya (%)	39,0	37,5	17,2	3,1	3,1			42,3
	a készpénzből való részesedésük aránya (%)	65,8	64,8	61,1	25,0	16,7			56,8
kisbirt.	a készpénzről végrendelkezők száma	5	9	2	3	5	—	—	12
	a készpénzről végrendelkezők aránya (%)	20,8	37,5	8,3	12,5	20,8			36,3
	a készpénzből való részesedésük aránya (%)	13,1	24,3	11,1	37,5	41,7			27,2
középbirt.	a készpénzről végrendelkezők száma	6	3	4	3	4	1	—	7
	a készpénzről végrendelkezők aránya (%)	28,6	14,2	19,0	14,3	19,0	4,8		43,7
	a készpénzből való részesedésük aránya (%)	15,8	8,1	22,2	37,5	33,3	100		15,9
gazdag	a készpénzről végrendelkezők száma	2	1	1	—	1	—	5	—
	a készpénzről végrendelkezők aránya (%)	20	10	10		10		50	
	a készpénzből való részesedésük aránya (%)	5,2	2,7	5,6		8,3		100	
összesen	a készpénzről végrendelkezők száma	38	37	18	8	12	1	5	44
	a készpénzről végrendelkező aránya (%)	31,9	31	15,1	6,7	10	0,8	4,2	38,2

VÉGRENDELETEKBEN

1711—1745							1745—1769						
1—50	51—100	101—200	201—500	501—1000	1001—	0	1—50	51—100	101—200	201—500	501—1000	1001—	
21	8	3	2	—	—	42	19	6	9	4	—	—	
35,6	13,6	5,0	3,4			52,5	23,7	7,5	11,2	5			
72,4	53,3	23,0	22,2			35,6	37,2	22,2	40,9	20			
6	4	7	4	—	—	54	26	15	9	3	—	—	
18,2	12,1	21,2	12,1			50,4	24,2	14	8,4	2,8			
20,6	26,6	53,8	44,4			45,8	50,9	55,5	40,9	15			
2	3	—	2	2	—	17	5	6	4	11	6	1	
12,5	18,7		12,5	12,5		34	10	12	8	22	12	2	
6,9	20,0		22,2	66,6		14,4	9,8	22,2	18,1	55,0	56,6	25,0	
—	—	3	1	1	2	5	1	—	—	2	3	3	
		42,9	14,2	14,2	28,6	35,7	7,1			14,2	21,4	21,4	
		23,0	11,1	33,3	100	4,2	1,9			10	33,3	75,0	
29	15	13	9	3	2	118	51	27	22	20	9	4	
25,2	13,0	11,3	7,8	2,6	1,7	47	20,3	10,7	8,7	8,0	3,6	1,6	

A KÖLCSÖNRŐL SZÓLÓ

év	1655–1711					
	(den)	1–50	51–100	101–200	201–500	501–1000
törpebirt.	a kölcsönről végrendelkezők száma	15	6	5	1	—
	a kölcsönről végrendelkezők aránya (%)	23,4	9,4	7,8	1,6	
	az összes kölcsönből való részesedésük aránya (%)	65,2	54,6	55,6	14,3	
kisbirt.	a kölcsönről végrendelkezők száma	4	4	3	—	—
	a kölcsönről végrendelkezők aránya (%)	16,7	16,7	4,7		
	az összes kölcsönből való részesedésük aránya (%)	17,4	36,4	33,3		
középbirt.	a kölcsönről végrendelkezők száma	4	—	—	5	1
	a kölcsönről végrendelkezők aránya (%)	19,0			23,8	4,8
	az összes kölcsönből való részesedésük aránya (%)	17,4			71,4	100
gazdag	a kölcsönről végrendelkezők száma	—	1	1	1	—
	a kölcsönről végrendelkezők aránya (%)		10	10	10	
	az összes kölcsönből való részesedésük aránya (%)		9,0	11,1	14,3	
összesen	a kölcsönről végrendelkezők száma	23	11	9	7	1
	a kölcsönről végrendelkezők aránya (%)	19,3	9,2	7,5	5,8	0,8

XV. táblázat

VÉGRENDELETEK

1711—1745						1745—1769						
1001—	1—50	51—100	101—200	201—500	501—1000	1001—	1—50	51—100	101—200	201—500	501—1000	1001—
—	10	5	—	—	—	—	1	1	3	—	—	—
	16,9	8,4					1,3	1,3	3,8			
	62,5	71,4					20	33,3	60			
—	2	2	3	1	—	—	3	1	1	1	—	—
	6	6	9	3			2,8	0,9	0,9	0,9		
	12,5	28,5	100	100			60	33,3	20	50		
—	2	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—
	12,5						2	2		2		
	12,5						20	33,3		50		
1	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
10	28,5								7,1			
100	12,5								20			
1	16	7	3	1	—	—	5	3	5	2	—	—
0,8	13,9	6	2,6	0,8			1,9	1,1	1,9	0,7		

A TARTOZÁSRÓL SZÓLÓ

Év		1655 1711		
(Den)		1—50	51—100	101—200
törpe- birt.	a tartozásról végrendelkezők száma	13	1	—
	a tartozásról végrendelkezők aránya (%)	20,3	1,5	—
	részesedési arányuk az összesből (%)	52	25	—
kisbirt.	a tartozásról végrendelkezők száma	6	1	—
	a tartozásról végrendelkezők aránya (%)	25	4,2	—
	részesedési arányuk az összesből (%)	24	25	—
közép- birt.	a tartozásról végrendelkezők száma	4	—	—
	a tartozásról végrendelkezők aránya (%)	19,4	—	—
	részesedési arányuk az összesből (%)	16	—	—
gazdag	a tartozásról végrendelkezők száma	2	2	1
	a tartozásról végrendelkezők aránya (%)	20	20	10
	részesedési arányuk az összesből (%)	8	50	100
össze- sen	a tartozásról végrendelkezők száma	25	4	1
	a tartozásról végrendelkezők aránya (%)	21	3,3	0,8

nak elterjedtségéről a kölcsönök alapján következtethetünk. Rendkívül meglepő sajátosságok olvashatók le a XV. sz. táblázatáról. Az 1711 előtti végrendeletek közel fele utal arra, hogy kisebb-nagyobb összeget kölcsön adott az örökható. 1711 után nem egészen minden negyedik, 1745 után pedig, amikor már tényleg tömegesen áll rendelkezésünkre testamentum, csaknem minden huszadik említi a kölcsönt. Csak ez az egyetlen adatsor is meglepően jól érzékelteti, milyen mélyreható átalakulások mehettek végbe ennek a mezővárosnak a gazdálkodásában. Jelzik ezek az adatok is, milyen szűk keretek közé szorult a hódoltság alatti tőzsérkedés, kupeckodás, a készpénz forgatása. Még feltűnőbb a visszaesés aránya, ha a nagyobb összegeket vesszük figyelembe, amelyek mögött feltételezhetően számottevő üzleti kapcsolat húzódnak meg. 1711 előtt a végrendelkezők 15%-a tesz említést 100 forintnál nagyobb összeg kölcsönzéséről, míg a következő két szakaszban ez 3,4, illetve 2,6%-ra zsugorodott. Az az értesülés pedig, hogy 500, sőt 1000

VÉGRENDELETEK

1711—1745					1745—1769			
201—500	1—50	51—100	101—200	201—500	1—50	51—100	101—200	201—500
—	10 16,9 68,8	1 1,6 50	1 1,6 50	—	4 5 26,6	2 2,5 28,5	3 3,8 60	1 1,3 100
—	7 21,2 41,1	1 3 50	1 3 50	—	7 6,5 46,6	3 2,8 42,8	1 0,9 20	—
—	—	—	—	—	4 8 26,6	2 4 28,5	—	—
—	—	—	—	—	—	—	1 7,1 20	—
—	17 14,7	2 1,7	2 1,7	—	15 5,9	7 2,7	5 1,9	1 0,3

forintnál nagyobb összeg kölcsönzése csak az első időszakban fordult elő, a másik kettőből teljesen hiányzott, erőteljesen aláhúzza a visszaesés tényét.

Ezen a képen alig módosít valamit a XVI. táblázat, amely a végrendeletekben feltüntetett tartozások összege alapján állt össze. A korábban jelzett tendencia csaknem pontosan kirajzolódik. Ami feltűnő, hogy az esetek döntő többségében viszonylag csekély összegről volt szó, és csak elvétve akadt olyan nagyobb tartozás, amely számottevő vállalkozáshoz történő kölcsön felvételére utalhatna.

Minden esetleges félreértés elkerülése végett hivatkoznom kell itt az I. táblázat legfontosabb tanulságaira is. Míg 1745 előtt a végrendelezők nagyobb része a legszegényebb csoporthoz tartozók vagyonát rögzítette, arányuk később nem egészen a harmadára csökkent. Ugyanakkor a kisbirtokosok, részben a középbirtokosok aránya is nőtt. Tehát szó sem lehet arról, hogy itt valamiféle elszegényedés ment volna végbe, sőt a békés évtizedek

pozitív hatása egyértelműen dokumentálható. Tehát a helyi parasztságnak a megváltozott körülményekhez történő alkalmazkodásával állunk szemben. A pénzgazdálkodás visszafogásának, visszafejlődésének, a feudális kötöttségek fokozott érvényesülésének jelét láthatjuk benne.

ÖSSZEGZÉS

A végrendeletek adatainak az egyes részterületeken történő statisztikai feldolgozása és elemzése után nem lesz felesleges egyfajta összegzés elvégzése. Természetesen egyetlen forrás mégoly sokoldalú feldolgozása sem teszi lehetővé az érintett kor gazdasági-társadalmi életének mélyreható rekonstrukcióját. Ez mindenekelőtt csak egyfajta áttekintést biztosít, amelynek ismeretében azután a további kutatások irányának, területeinek pontosabb kijelölése könnyebbé válhat. E feldolgozás végső számvetésének rögzítése során első helyre kívánkozik annak érzékeltetése, milyen változások mennek végbe a paraszti vagyon szerkezetén belül. Ehhez többirányú segítséget nyújtanak a XI—XIII. számú táblázatok.

Az első benyomás feltétlenül az, hogy a mezővárosi parasztság vagyona, gazdálkodása igen összetett volt. Ennek szükségszerű velejárója az első ránézésre talán bonyolultnak látszó táblázat. Valójában mint minden táblázat, úgy ez is a ténylegesnél már jóval egyszerűbb képet rögzít. Az alapvető célom az volt velem, hogy ily módon érzékelhetővé tegyem, milyen eltérések lehettek az egyes vagyoni rétegek gazdálkodása és vagyonának összetettsége között, illetve így láttam követhetőnek a három szakaszon belüli változásokat.

Az első négy rovat azoknak a végrendelezőknek az adatait csoportosítja, akik csak egyfajta vagyont hagytak hátra. Ezen végrendeletek száma az egyes időtereken belül erősen változó. A szabadságharc lezárulásáig 21,9%-ot alkottak, 1745-ig terjedő időszakban mindössze 12,2%-ot, míg a következő negyedszázadon belül arányuk 25,9%-ra nőtt. Könnyen követhető, hogy ezeknek aránytalanul nagy hányada a legszegényebb rétegből került ki, akiket joggal nevezhetünk törpebirtokosoknak. Különösen az első szakaszon belül feltűnő, hogy csaknem kivétel számba megy az egyéb rétegeken belül az ilyen jellegű vagyon.

Az ingatlanl kapcsolatosan utalnunk kell arra, hogy a „három városban” lakók, bár csekély kivételtől eltekintve jogilag jobbágyok voltak, házat, szőlőt, kertet tulajdonként birtak. Azokat adhatták és vehették, örökbe hagyhatták. Nem terjedt ki ekkor még ez a joguk a szántókra és a legelőkre, amit vagy a várostól vagy magánföldesuraktól béreltek, így ezek a végrendeletekben nem is tűnnek fel. A csak ingatlan rovaton belül fellelhetőek olyanok is, akik ház mellett szőlőt, ritkábban kertet is hagytak örökösükre. Így

érthető, hogy a XVIII. század középső harmadában jelentős számú kisbirtokosnak mondható, és néhány jobb módú, középbirtokosnak nevezhető végrendelező is fellelhető azok között, akik kizárólag ingatlant hagytak hátra.

Ugyancsak tanulságos a csak állatokról végrendelezők számának alakulása. Arányuk az első időszakasz 5,9%-ról a szabadságharcot követő békésebb évtizedekben 8,7%-ra nőtt, majd a jászkunok megváltkozása után egy % alá süllyedt.

A következő hat rovat olyan testamentumok adatait csoportosítja, amelyek legalább két féle vagyonról rendelkeztek. E tekintetben meglepő kiegyensúlyozottságot észlelhetünk. Az egyes rovatokon és az egyes rétegeken belül viszont erőteljes változások tűnnek fel. Az első igazán szembeűnő vonás az, hogy az ingatlant és az esetleges további vagyontárgyat hagyományozók aránya fokozatosan emelkedett. Mind a kisbirtokosok, mind a gazdagabb parasztok között nőtt az arányuk. Ugyanakkor az állatokat és mellettük egyéb további értéket hagyományozók aránya rohamosan csökkent. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy bár a kizárólag pénzt hagyományozók aránya számottevően csökkent, az ingatlant és pénzt örökbehagyóké erőteljesen növekedett. Csak egy külön vizsgálat mutathatná ki, milyen szerepet kaphatott ebben a szőlőtermesztés.

Ugyancsak erősen ingadozott azoknak a végrendeleteknek az aránya, amelyek három vagy több fajta értéket hagytak az örökösökre. E tekintetben bizonyos fokú csökkenés érződik. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy az első időkereten belül még jelentős számban voltak törpebirtokosok, de ezek száma és aránya fokozatosan csökkent.

Részben az utóbbi táblázatok, részben a korábbi összesítések alapján kétségtelennek látszik, hogy a vizsgált több mint száz év alatt Kecskeméten a paraszti gazdálkodás számottevő változáson ment át. A korábban a gazdálkodásban meghatározó súlyt képviselő rideg nagyállattartás a jászkun redemptiót követő évtizedekben fokozatosan vesztett jelentőségéből. Ennek a folyamatnak pontosabb megrajzolását a különféle összeírások inkább lehetővé teszik mint a testamentumok.

A XVII. táblázat adatai is jól demonstrálják, hogy az állattartás a paraszti gazdálkodás bizonyos területein a XVIII. század derekától visszaszorulóban volt. Egyben viszont azt is jelzik, hogy ez a tendencia távolról sem volt általános. Csak azt mutatja kétségtelenül, hogy a szegényebb rétegek sorában csökkent az állatokat tartók aránya, illetve mutatja azt is, hogy a legmódosabb parasztgazdaságokban ellenkező tendencia érvényesül. Ez minden bizonnyal azt sejteti, hogy a lecsökkent puszták bérléséért folyó harcot csak a leggazdagabbak bírták eséllyel megvívni.

Nemcsak hatásos, hanem hasznos is e tendenciával szembeállítani, hogyan alakult azok száma, aránya, akik valamilyen ingatlanról végrendeleztek.

ÁLLATTAL NEM RENDELKEZŐK SZÁMA ÉS ARÁNYA

Réteg	1655—1711	1711—1745	1745—1769
törpebirtokos	34 (51%)	23 (37%)	58 (71%)
kisbirtokos	4 (16%)	8 (24%)	57 (51%)
középbirtokos	3 (16%)	—	12 (24%)
gazdag	1 (10%)	1 (14%)	1 (7%)
összesen:	42 (32%)	32 (26%)	128 (48%)

Ugyancsak közvetve tanúskodhatnak a végrendeletekből gyűjtött adatok és adatsorok arról, hogy a paraszti társadalom is számottevő változáson ment át, bár hangsúlyoznunk kell, hogy struktúrája érdemben nem változott. Az kétségtelennek látszik, hogy a rideg állattartás fokozatos visszaszorulása révén mérséklődött a pásztorkodással foglalkozók száma, de ez a mesterség egészen a XX. századig fellelhető ezen a vidéken. A város erőteljesen növekvő lakossága nagyobb részét a növénytermesztésből, kisebb, de fokozódóan növekvő számban a különféle iparból élt. Valószínűnek látszik, hogy a korábban mindenekelőtt az állattartáshoz kötődő cselédek száma csökkent, míg a szőlőtermesztés és a különféle kapásnövények termesztése miatt a napszámosok száma fokozatosan nőtt.

Kizárólag a végrendeletek alapján nem lehet véleményt formálni arról, hogy az egyes rétegek közötti vagyoni különbség nőtt-e, vagy éppen mérséklődött. A fennmaradt végrendeletek adatai alapján kétségtelennek látszik, hogy folyamatosan bővült az igen jelentős vagyonnal rendelkezők száma, azaz kialakulóban volt egy széles gazdag paraszti réteg. Tekintettel arra, hogy a nincstelenség és az igen csekély vagyonnal rendelkezők nem vagy nagyon ritkán készítettek testamentumot, a végrendeletek alapján nem követhető nyomon, nőtt-e a nincstelenség és a szegények száma.

Az erősen struktúráldott paraszti társadalom belső ellentéteire a végrendeletek érthetően nem tesznek utalást. A szakirodalom alapján tudjuk, hogy már a XVII. században is jelentős feszültség alakult ki a „markásabb” gazdák és a szegényebb állománnyal rendelkezők között. A XVIII. században a változó körülményeknek megfelelően minden bizonnyal áttevődtek a fő ellentétek újabb csoportokra. Ezek vizsgálata csak a további források bevonása révén történhet meg.

Tekintettel arra, hogy csupán egyetlen iratféleség időben is behatárolt részének feldolgozására vállalkoztam, következtetéseimet mindenekelőtt jelzéseknek tekintem. Céлом részben az volt, hogy megkíséreljem a végrendeletekben rögzült igen fontos adatokat egy mezőváros gazdasági fejlődésének vizsgálatához használhatóvá tenni, továbbá keresni azt a módszert, amely lehetővé teszi a XVIII. században egyre tömegesebbé váló források adatainak áttekinthetőbbé tételét, annak csoportosítását és elemzését.

A bérek alakulása Kecskeméten 1686—1790

I. GAZDASÁGI ÉS DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

A magyar történettudomány egyik legjelentősebb adóssága kétségtelenül a gazdaságtörténet területén van. „Az 1960-as évek első feléig történetírásunk egyik legelhanyagoltabb ága az ár- és bértörténetírás volt” — hívja fel a figyelmet Búza János historigráfiai vázlatában.¹ Többen kifogásolták az elmúlt évtizedek során, hogy még mindig igazságtalanul nagy súlyt és teret kap a politikatörténet a gazdaságtörténet rovására.² Szakály Ferenc a magyar történetírás alapvetően közjogi beállítottságát marasztalja el.³ Ezen elgondolkodtató tények súlyát még növeli, hogy a legkiválóbb polgári történészeink már közel száz évvel korábban is kifogásolták a gazdaságtörténet indokolatlan elhanyagolását. „S lehet-e szó addig alapos hazai történetről, míg nemzeti gazdaságunk története nem képezi annak kiváló fejezeteit” — fogalmazta meg kérdés formájában Salamon Ferenc.⁴ Más szavakkal ugyanezt teszi másik kiváló történészünk Acsády Ignác is: „Amíg alaposan nem ismerjük tiszta valójában Magyarország gazdasági történetét, addig alig ismerhetjük tiszta valójában Magyarország politikai történetét.”⁵ Ezek a figyelmeztetések máig kevés eredménnyel jártak.

Persze tudomásul kell vennünk, hogy nem kizárólag „szemléleti okok” idézték elő ezen tudományág mellőzését. Látnunk kell, hogy „forrásaink e studiumra nem voltak kedvezőek.” „A forráshiány, illetve a törekedés forrásanyag az ár- és bértörténetírás művelését azért nehezíti különösen, mert a kutatóknak több évtizeden, illetve évszázadon át folyamatosan vezetett levéltári anyagokra — főként számadásokra — lenne szükségük.”⁶ Ezt emeli ki

1 BUZA János: Histográfiai vázlat 1867—1945 közötti ár- és bértörténetünkről. MTA Közl. 1977. XXVI. 1—2. sz. 187. old.

2 RÁNKI György: Társadalomtudományok és ismeretterjesztés. (1976. október 20-án Szolnokon mondott beszéde.) TIT füzetek: 1977. 58. old.

3 SZAKÁLY Ferenc: Balázs Deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatának történetéhez a XVI. század végén. Agrártörténeti Szemle 1972. XIV. évf.

Érdemes itt utalni arra is, hogy a magyarság történelmi útjának vizsgálatai során óhatatlan a politikai tényezők előtérbe kerülése.

4 E fenti részt Buza János is idézi vázlatában. SALAMON Ferenc: Budapest története. Bp. 1895. III. köt. 88. old.

5 ACSÁDY Ignác: Közgazdasági állapotaink a XVI—XVII. században. Bp. 1889. 5. old.

6 BUZA i. m. 187. old.

Stefán Kazimir is: „A XVI. és a XVII. századi történet kutatásához a legmegfelelőbb anyagot nálunk a szabadkirályi városok számadáskönyvei nyújtják.”⁷ Márpedig „Magyarország mai területén — Sopron kivételével — a XVI. és a XVII. századbeli ár- és bértörténeti feldolgozáshoz megfelelő adatok csak nagyon szerény mennyiségben maradtak fenn.”⁸ A hódoltság egykori területe, azaz csaknem a mai Magyarország egész területe még mostohább adottságokkal rendelkezik, mint a Habsburg—Magyarország, mivel az írásbeliség itt még szűkebb területre korlátozódott. Az egykori feljegyzések, a levéltári együttesek sorsa e vidéken még rosszabb volt, mint az ország török által meg nem szállt területein.⁹ A felszabadító háborúk és a Rákóczi szabadságharc idején a kevés írott emlék nagy hányada is elpusztult. A XVIII. század során a betelepülések és a városi fejlődés hatására nagyobb részt csak a század második feléből maradtak fenn jelentősebb irategyüttesek, de ezeken belül a számadások igen ritkák.

Pedig a „... XVI. és a XVII. században az árfejlődés mint a gazdasági-szociális fejlődést forradalmi módon befolyásoló tényező a volt magyar királyság területén új politikai-katonai konstelláció idején megy végbe, s éppen ezért az ár- és bérfelődés kutatása ezen a területen valószínűleg indokoltabb, mint bármely más országban.”¹⁰ Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy e megállapítás maradéktalanul érvényes a XVIII. század egészére is. Annál is inkább, mivel a korábbi évtizedek hivatalos történetírása mindenekelőtt az agrártörténet területén az indokoltnál sötétebbre festette a magyar történelem ezen századát. Éppen a gazdaságtörténet részletes feltárása révén lehet valószínűbb képet alkotni a Kárpátmedence ekkori gazdasági életének alakulásáról.

Az ár- és bértörténet elhanyagolása még a viszonylag bőséges forrásanyaggal rendelkező területeken is azt eredményezte, hogy a „... gazdasági és szociális állapotokat kutató történészek a szükséges anyagokat vagy magának kell felkutatnia, vagy egyszerűen elkerülni az említett kérdést.”¹¹

Az Alföld XVII—XVIII. századi ár- és bérvizonyainak kutatását a fentiekben túl indokoltá teszi az is, hogy a hódoltság és a felszabadító háborúk során jórészt elnéptelenedett területre igen nagyarányú betelepülés történt. Ezzel egyidőben a korábbi rideg állattartás fokozatosan háttérbe szorult, új

7 KAZIMIR, Stefan: Adalékok a XVI. és a XVII. századi árak és bérek fejlődéséhez. Történelmi Szemle 1976. évf. 1—2. szám, 168. old.

8 Uo. 165. old.

9 SZAKÁLY: i. m. 358. old.

10 KAZIMIR: i. m. 167—168. old.

11 KAZIMIR, Stefan: A XVI—XVIII. századi árviszonyok forrásanyaga és felhasználásuk az agrártörténeti kutatásokban. Agrártörténeti Szemle, XIII. évfolyam 1971. 1-2. szám, 21. old.

gazdasági ágak kerültek előtérbe, és ezek hatására e vidék gazdasági, demográfiai, majd politikai súlya is egyre jelentősebb lett. Ennek ellenére e táj történetével foglalkozók figyelmét mindenekelőtt a hódoltság kora kötötte le, és viszonylag csekély a XVIII. század gazdasági-társadalmi állapotaival foglalkozó feldolgozások száma, rendkívül töredékes a róla alkotható kép.¹² A szorványos közlések ez esetben a torzítás veszélyét még jobban magukban hordják, mint az előző évszázadoknál. Az esetleges forrásközléssel szemben joggal hangsúlyozza Wellmann Imre, hogy „... szorványos, kiragadott adatok helyett (ez kísértett a XIX. század végén dolgozó agrártörténészek jelentős hányadánál) rendszeresen gyűjtött, a természetes összetartozás fonalán összekapcsolódó forrásanyagra épülően, ennek megfelelően valódi összefüggésében . . . ” kell megjelenítenünk agrármúltunk egy-egy darabját.¹³ Megalapítását még tovább pontosítja: „Minél több konkrét, a maga helyére illesztett tényanyagra van szükség, minél több alapos és körültekintő részlettanulmányra; nemcsak a kép teljessége: a rekonstrukció biztonsága is megkívánja ezt.”¹⁴

Kecskemét XVII—XVIII. századi irategyüttese is igen súlyos károkat szenvedtek. Szerencsére jelentős hányaduk túlélte a háborús pusztításokat. Különösen a XVIII. század húszas éveitől kezdve rendelkezik egyre szervezettebben felépülő iratféleségekkel. A város nyilvántartásain kívül a református és a katolikus egyház számadásai is jelentős forrást képeznek témánkhoz.¹⁵

12 HORNYIK János négy kötetből álló sorozata 1711-ig mutatja be Kecskemét történetét. Az 1927-ben kiadott: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története c. kötet anyagát hátrahagyott feljegyzéseiből állították össze. A jelentős forrásanyag tényleges feldolgozására, az elemzések elvégzésére Hornyik már nem tudott vállalkozni, több tekintetben is töredékes maradt az anyag.

13 WELLMANN Imre: Agrártörténünk módszereinek kérdéseiről. Agrártörténeti Szemle, 1962, 321. old.

14 Uo. 327.

15 A feldolgozás az alábbi levéltári forrásokra épül:

Bács-Kiskun megyei Levéltár,

Kecskemét város Levéltára

IV. 1504. Kecskemét város tanácsának iratai

a) tanácsülési jegyzőkönyvek

h) szabályrendeletek

m) Összeírások

n) Közmunkaösszeírások

v) Végrendeletek

1508. Kecskemét Város Adópénztárának iratai

c) Adólajstromok

1509. Kecskemét Város Pénztárának iratai

c) Számadási lajstromok

1510. Kecskemét város számvevőjének (másodbirájának) iratai

a) számadáskönyvek

1528. Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye

e) A római katolikusokkal kapcsolatos iratok

[A későbbiekben csak az egyes fondok és állagok jelét, illetve az ezeken belüli jelzeteket rögzítjük.]

A kecskeméti Református Egyház Levéltára, gondnoki naplók. (Később: R. E. gn)

A feldolgozás időbeli kereteit egyrészt egy hasonló munka záróéve: 1686,¹⁶ illetve II. József halálának éve, 1790 alkotják, amikor a török háborúk, a nagy francia forradalom és az azt követő háborús évtizedek hatására mélyreható gazdasági változások mentek végbe az egész országban. Gyakorlatilag száz esztendő bérfejlődését lehet itt nyomon követni. Így eleget lehet tenni a szakirodalom ajánlásainak, amelyek a nagyobb időközök vizsgálatát tartják méltán indokoltnak, másrészt lehetőség nyílik arra, hogy a korábbi feldolgozás tapasztalatait közvetlenül is hasznosítsuk. Tekintettel arra, hogy a napóleoni háborúk, majd a tőkés gazdálkodás egyre több helyen történő jelentkezése egy merőben új szakaszt eredményezett a magyar gazdálkodáson belül is, nem lett volna célszerű az amúgyis terjedelmes feldolgozást még tovább bővíteni.

A töröknek 1686-ban e vidékről történt kiűzése után még újabb negyed századon át kellett várni arra, hogy ezen a tájon békés körülmények alakuljanak ki. A hosszan elhúzódó felszabadító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc nemcsak a lakosságot tizedelte meg, hanem alig felmérhető gazdasági terhet zúdított az itt élőkre.¹⁷

A háborúk lezárulása után egy viszonylag békés hét-nyolc évtized alatt gyökeres változások mentek végbe a Duna-Tisza közén is. A korábban elvadult táj egyre több részét fogták ismét művelés alá, az új települések tucatjai, az újabb növényi kultúrák megjelenése, a mocsarak és az elvadult homok elleni küzdelem megindulása révén. A központi hatalom megszilárdulása, a refeudalizálás folyamata és az ellene folyó gyakorta eredményes harc is figyelemreméltó változásokat hozott a helyi igazgatásban, az egyes települések jogállásában, és mindenekelőtt a gazdasági erősödésében. A jászkun redemptió után Kecskemét is eredményes kísérletet tett arra, hogy a földesúri kötöttségeitől fokozatosan megszabaduljon.¹⁸

A szinte népvándorlásszerű belső és kívülről jövő migráció és az általános gazdasági gyarapodás nem csökkentette érdemben Kecskemét gazdasági és kulturális súlyát a Duna-Tisza közén a XVIII. században. A város és lakosainak életén belül viszont jelentős változások érezhetőek. Ezek részben a

16 IVÁNYOSI-Szabó Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In: Bács-Kiskun megyei múltjából VII. A jelen feldolgozás minden tekintetben szerves folytatása a korábbinak. A forrásokra, a követhető módszerekre és a szakirodalomra vonatkozó észrevételek, megállapítások érthetően nem módosultak, és az esetek döntő többségében erre az időszakra is érvényesek.

17 HORNYIK János: Kecskemét város története oklevéltárral I—IV. Kecskemét, 1860—1866. A III. kötet a felszabadító háborúk időszakát ismerteti 1683-tól, míg a IV. kötet a Rákóczi szabadságharc időszakát fogja át. Mindkét kötet hatalmas adatbázissal dokumentálja a civis városra zúduló különféle terheket, és azok következményeit.

18 A jászkunok 1745-ben váltották meg magukat az októl a terhektől, amelyek az 1702-ben történt elzalogosítás során rájuk neheztek. A megváltkozás után visszakapott kollektív nemesi kiváltságok lehetővé tették számukra azt is, hogy kivonják magukat a nemesi vármegye ellenőrzése és kizsákmányolása alól. L. bővebben: Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. (Szerk.: IVÁNYOSI-Szabó Tibor) Kecskemét, 1985. 22-28. old.

jászkun redemptió következményei voltak, részben pedig a XVIII. századi európai és magyar gazdasági változások szükségszerű velejárói. A városnak erre az időszakra eső történetén belül igen sok a feltáratlan terület.¹⁹ Éppen ezért célszerű itt röviden kitérni a termelőerők fejlődésének felvázolására.

A több mint félévszázadon át tartó, meg-megújuló, rendkívül súlyos gazdasági és demográfiai veszteségeket csak 1720—30 táján tudta kiheverni a város. A századforduló viszonylag szűkös forrásainak birtokában nagyobb-részt csak a terheket és a fokozódó nyomort lehetett dokumentálni. A következő évtizedek egyre bővülő írásos anyaga igazolja, hogy a szabadságharcot követő három-négy évtized biztosította a folyamatos fejlődést, mégha olykor komoly megtorpanást idéztek is elő a változatlanul súlyos adóterhek, a járványok és az egyéb elemi csapások.

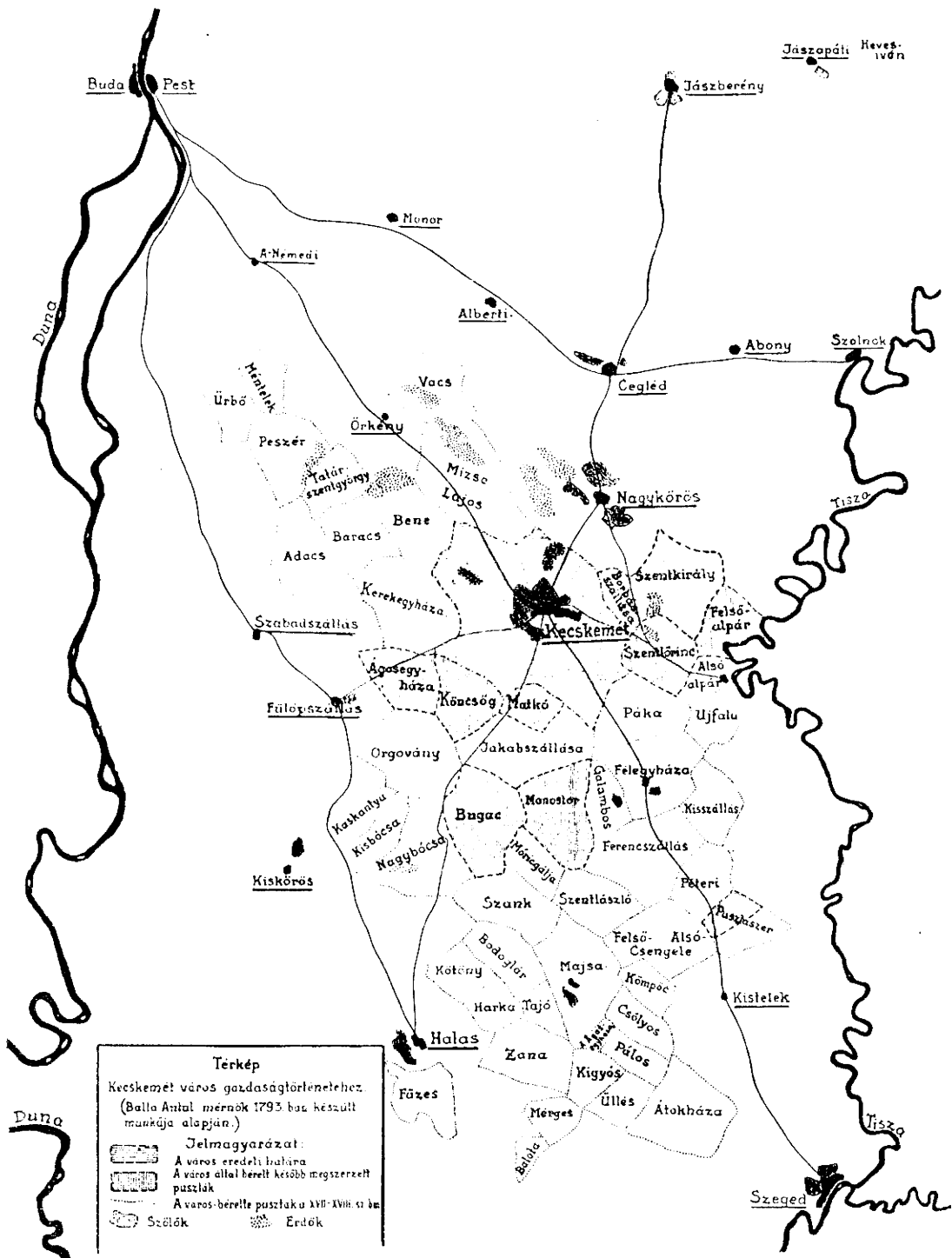
A város lakosainak gazdálkodásában a hódoltság utolsó évtizedeinek keretei, lehetőségei 1745-ig lényegében alig módosultak. A század derekáig megyényi terület állott a még mindig jórészt nagyállattartással és részben gabonatermesztéssel foglalkozó civisek rendelkezésére. (L. a térképmellékletet.)²⁰ A hódoltság időszakához képest nemhogy szűkültek volna a legelők, hanem még bővült is a bérelt puszták száma. 1683-ban a város a folyamatosan használatában lévő határain kívül 17 kun pusztát árendált a kunok főkapitányától. 1701-ben már 23 kun pusztát árendáltak 1300 forintért. Még 1739-ben is 12 és fél kun pusztát, valamint 11 megyei pusztát tart kezében a város és 13 leggazdagabb civis gazdája. A megtorpanás és a lehetőségek erőteljes szűkülése csak 1744-től jelentkezik, amikor már csak négy és fél kun pusztához tudtak hozzájutni, s éveken át elkeseredett és egyre kilátástalanebb harcot kénytelenek folytatni a legelőkért részben Szegeddel, részben a jászkunokkal. A használt terület ilyen drasztikus csökkenése érthetően hatott a lakosság egészének gazdálkodására és életmódjára.²¹

Igen tanulságos lehet e tekintetben az állatállomány belső arányainak áttekintése. (L. I. táblázat.) A jármos ökrök száma már 1741-re megkétszereződik a század elején lévő állományhoz képest. A következő másfél évtized alatt megismétlődik ez a kétszeresre történő növekedés. A hámos lovak esetében nincs ugyan ilyen nagyarányú az emelkedés üteme, de a hetvenes évek derekáig egyenletes fejlődés érzékelhető, amely több mint háromszoros állományt eredményezett. Mindez az igás állatok iránti igény rohamos tempójú növekedését dokumentálja, azaz a szántóföldi növénytermesztés és a

19 HORNYIK János e téren is igen fontos kutatásokat végzett. Nem kívánjuk megkérdőjelezni sem az ő, sem SZABÓ Kálmán ez időszakból végzett kutatásainak eredményeit. Tisztán kell viszont látnunk, hogy ezek az eredmények egy-egy szűkebb terület megvilágítására igen alkalmasak ugyan, de átfogó képet nem adnak a század gazdasági és társadalmi fejlődéséről.

20 HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története, Kecskemét, 1927. 40. old.

21 Uo. 43-44. old.

Térkép
 Kécskemet város gazdaságtörténeléhez
 (Ballo Antal mérnök 1793-ban készült munkája alapján.)

Jelmagyarázat:

- A város eredeti határa
- A város által berelt később megszerzett pusztlak
- A város-berelle pusztlak a XVIII-XVIII. sz. kb.
- Szőlők
- Erdők

*A FONTOSABB JÓSZÁGOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN
A XVIII. SZÁZADBAN*

Év	A gazdák száma	Jármos ökör	Fejős tehén	Hámos ló	Barom tinó meddő	Juh	Megjegyzés
1707	580	1118	849	880		5 126	
1722	856	1533	760	815	3 679	11 299	
1725	815	1491	666	789	3 815	11 607	
1741	1554	2250	225	1532		10 297	
1757	1998	4958		2369	11 871	57 243	
1774	2493	5246		2925	10 471	41 861	a szarvasmarha-állomány összevontan
1780	2521	4386	615	2466	5 376	24 936	

Az egyes adatok az egykori összesítésekből valók.

szállítás-közlekedés gazdasági jelentőségének változását érzékelteti. A kun puszták bérletének lehetőségeiből származó előnyöket és elvesztésükből adódó válság nagyságát és időpontjait jól láthatjuk a rideg marhatartáson és a juhállományon belül jelentkező emelkedő, majd ereszkedő íven. Bár a rendelkezésre álló adatok hézagossága miatt nem tudjuk egészen pontosan rögzíteni a tetőpontokat, mégis megfogalmazhatjuk, hogy a hanyatlás, a jószágállomány e részének csökkenése az egy ideig még eredményes utóvédharc következtében csak több évvel a jászkun redemptió után tapintható ki egyértelműen. A XVIII. század első felében a juhtenyésztés rendkívüli felfutását bizonyítják az összeírások adatai. A szabadságharc utolsó éveire képest 11-szeresére nőtt 1757-re az adózásnál nyilvántartásba vett állomány, amely a következő negyedszázadon belül felére csökkent ugyan, de még így is közel ötszöröse volt az 1707-es állománynak.

A növénytermesztés jelentőségének fokozatos növekedését nemcsak indirekt módon lehet igazolni. (L., II. és III. táblázat.) A gabonatermesztésen belül érthetően igen jelentős ingadozás, hullámozás érezhető, ami elsődlegesen az időjárás és a természeti csapások csaknem meghatározó tényét emeli ki. Ezek tekintetbe vételével is igen számottevő a búzatermés mennyiségi növekedése, hisz a nyolcvanas évek átlaga az 1707-es év termésének kb. háromszorosát jelentette. A növekedés az árpánál a legfigyelemre méltóbb, hisz a rekordtermésnek látszó 1785-ös év kb. hétszer akkora mennyiséget eredményezett mint a kiinduló év. A zab termésére vonatkozó adatoknál a legjelentősebb az ingadozás, de itt is érdemi emelkedést rögzítettek az összeírások.

II. táblázat

**A NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS A FELDOLGOZÓIPAR FEJLŐDÉSE
KECSKEMÉTEN A XVIII. SZÁZADBAN**

Év	Gazdák száma	Búza	Árpa	Zab, köles	Bor, szőlő	Pálinkafőző	Olaj-ütő	Malom	Iparosok	Megjegyzés
		pozsonyi mérőben								
1708	580	10 256	6840	4742	4 675			475		1708., 1722., 1725., évben a malom haszna Ft-ban van megadva. A XVIII. század végén 38 malom volt Kecskeméten. Korábban a bort akóban, ez évben a szőlő nagyságát a napi kapálás alapján adták meg.
1722	856	12 326	8473	2562	6 069	3		565	77	
1725	815	5 323	3132	915	6 891	2		541	79	
1741	1554	6 249	4156	3393	10 068	60	7		110	
1757	1998	10 049	5724	8688	20 930	184		58	286	
1774	2493				12 159	253	6	58	268	
1780	2521				11 426	119	6	61	430	

III. táblázat

**A KECSKEMÉTEN TERMELT GABONA MENNYISÉGE
(pozsonyi mérőben)**

Év	Termés				Házi szükséglet			
	búza	rozs	árpa	zab	búza	rozs	árpa	zab
1777	14 849	9 660	11 616	5 323	13 332	8 726	9 794	4 047
1780	28 436		17 495	14 479	28 436		15 251	8 278
1785	31 960	34 179	37 424	26 209	23 859	27 229	29 191	18 545
1790	20 248	8 299	7 932	4 039	51 008	14 088	39 773	16 577

Külön is célszerű megfigyelni a III. táblázat adatsorait! Bár az 1785-ös év minden bizonnyal rekord termést vagy ahhoz közelállót eredményezhetett, érzékelteti, hogy a jó gazdasági években jelentős többlet keletkezett a városban, amely az árualapot számottevően növelte. A 8101 pozsonyi mérő búza (az egész termés 25%-a) igen komoly árutömeg.²² A rozs esetében jelentkező 6950 pozsonyi mérő (az egész termés 20%-a) úgyszintén. Az árpánál a 8233

²² A pozsonyi mérő mint gabonaümmérték a XVIII. században már ezen a vidéken is általánosan használatos volt. Úrtartalma: 61,49 l.

A táblázatok adatai a jelzett évek összeírásaiból valók.

pozsonyi mérő (a termés 22%-a) és a zabnál jelentkező kiemelkedően nagy mennyiség, a 9632 pozsonyi mérő (az egész termés 36,7%!) mutatja, hogy e két igen fontos takarmány, illetve ipari növény termesztése mennyire jelentőssé vált Kecskeméten, és a bevételnek minden bizonnyal tetemes részét alkothatta az értük kapott összeg.

Az összeírások a bortermést 1757-ig rögzítik akóban, és később a szőlő nagyságát vették figyelembe az adókivetés során. Tekintettel arra, hogy e félévszázad alatt csaknem négyszeres növekedés tapasztalható, a növénytermesztésnek ebben az igen fontos ágában is rögzíthetjük a rohamos gyarapodás tényét. Különösen szembetűnő az 1741-hez képest jelentkező emelkedés.

A mezőváros gazdasági életében tapasztalható mélyreható változást talán még egyértelműbben le tudjuk mérni a mezőgazdasági feldolgozóipar, és egyáltalán a céhes ipar fejlődésén belül. A pálinkafőzés növekedése révén nyilván a helyi igényeket kielégítő mennyiségen túl jelentős árualap képződött évről évre, amely a szőlőtermesztés mellett a gyümölcsstermesztés növekedését is feltétlenül érzékelteti. Az olajütők működése, illetve a működésükkel kapcsolatos városi statutumok létrejötte mutatja, hogy az olajosmagvak termesztése, azok hasznosítása a század második felére állandósult.²³

A táblázat az összeírásoknak megfelelően 1725-ig a malmok forintban meghatározott éves hasznát rögzítette. Ezekből az adatokból csak a növekedés ütemére lehet következtetni. Azt viszont tudjuk, hogy a XVII. század végén Kecskeméten 38 szárazmalom működött.²⁴ Számuk a száz év alatt kb. 40%-kal nőtt. Tehát ez az emelkedés nem különösebben nagy, főként ha figyelembe vesszük a lakosság számának és a gabonatermesztésnek erőteljes növekedését. Utalnunk kell viszont arra, hogy a korábbi szárazmalmok mellett megjelentek a szélmalomok is, melyek minden bizonnyal nagyobb teljesítőképességgel rendelkeztek. Ennek figyelembevételével is csak azt rögzíthetjük, hogy a malomipar a helyi igények kielégítésén túl nemigen tudott többet produkálni. Tehát a többletként jelentkező gabonatermést a feldolgozás mellőzésével értékesítették, miként ez ekkor általában szokásos is volt.

A leginkább figyelemre méltó fejlődést a céhes keretek között dolgozó mesterek számának emelkedése jelzi. A hat évtizeden belüli közel hatszoros növekedés rendkívül rohamos fejlődést mutat. Az iparnak ilyen arányú bővülése a mezőváros társadalmi és gazdasági arculatának változásában még akkor is igen jelentős, ha tudjuk, hogy döntő mértékben a helyi igények kielégítésére koncentrált az iparosok munkája. Bár egyes áruféleségeket minden bizonnyal jelentős tételben vittek a környező települések vásáraitra is.

23 IV. 1504. a/2. Szilády Károlynak az 1775—1783. évi protocollumból való másolata: 1777. január 31-én kelt városi statutum. II. kötet LXV. old.

24 IV. 1504. n, 1690. 217-218. old.

A város gazdasági fejlődésének sajátosságait majd akkor lehet igényesen megfogalmazni, ha erről egy részletekbemenően pontos rajz elkészül. De addig is megfogalmazhatjuk a komolyabb tévedés kockázata nélkül, hogy Kecskemét gazdasági és társadalmi arculata a tárgyalt évszázad során nagy változásokon ment át. Kétségtelen ugyan, hogy a feudális társadalmi keretek, az ország egészére kiható központi gazdasági intézkedések és korlátozások itt is hatottak, jelentősen fékeztek a fejlődés lehetőségeit, mégis itt a Homokhátság közepén az árutermelésnek olyan differenciált és magas szintje alakult ki, melyhez sem méreteiben, sem összetettségében nem hasonlítható a hódolt-ság alatti állapot. A rendkívül súlyos központi adóztatás, a viszonylag szűkös belső piac, a rossz közlekedési viszonyok stb. ellenére nemcsak a termelőerők fejlődtek olyan ütemben, amelyhez hasonlótt itt korábban nem lehetett érzékelni, hanem a felhalmozás is figyelemre méltó szintet ért el viszonylag széles társadalmi rétegeken belül, azaz az árutermelés és a pénzgazdálkodás igen magas szintjére emelkedett ez az óriásira duzzadt mezőváros.

A termelőerők gyarapodása és a felhalmozás mértékének érzékeltetése végett érdemes idézni néhány végrendelet legfontosabb adatait.

Az egyiket Varga János készítette el 1769-ben, melyben alábbiakat hagyja örökösreire: egy ház (400 Ft értékben), szántóföld Talfáján erdővel, 9 pászta szőlő, egy malom és egy major mint ingatlanok. Állatállománya: 153 méneses ló, 70 db marha, 30 db göboly, 350 juh, 12 ökör és hét hámos ló. Készpénz 600 Ft és 10 körmőci arany, ezen kívül ezüst pitykék, ezüst kapcsok s néhány ezüst tárgy. A testamentum nem érinti a gazdasági felszerelést, illetve a meglévő terményt, bútort stb. Tehát csak a gazdálkodás szempontjából elsődleges értékeket vették számba.²⁵ Az így is rendkívül figyelemre méltó vagyon tulajdonosa, aki végrendelete tanúsága szerint értékeinek nagyobb részét házassága alatt szerezte, távolról sem volt a legnagyobb vagyon tulajdonosa a több tucatnyi kecskeméti parasztnábob között. Ez a felsorolás is érzékelteti, hogy a számottevő vagyonokon belül az állatállomány még mindig jelentős tételt képezett, és a gazdálkodásnak, egyáltalán a gazdasági talponmaradásnak egyik legfőbb tényezője maradt továbbra is.²⁶

Külön tanulmányt igényelne a kereskedelmi tőkének, egyáltalán a pénzfelhalmozásnak a feltárása. A helyi végrendeletek arra engednek következtetni, hogy mind a civis gazdák, mind a kereskedők kezén jelentős pénzösszeg gyűlt

25 IV. 1504. v/I. 1769. 455-458.

26 Itt csak utalunk arra, hogy az olyan gazda, aki nem rendelkezett igavonóval, elvesztette a várostól kapott szántóföldjét is: „Alpári arendás földet bíró némely gazdák ellen hitelesen megbizonyosodván az, hogy földjeiket más idegeneknek, nevezetesen kécskeieknek adták ki szántásra, melyből hogy jövőendőben valami váratlan rossz lakosainkra ne hároljon, rendeltetett, hogy a kik marhatartók és földművelésre alkalmasok, földjeiknek bizonyos elvesztése alatt ettől inhibáltassanak, a kik pedig annak bírására alkalmatlanok, attól egyáltalán megfosztassanak.” IV. 1504 a/2. Szilády Károlynak az 1775—1783. évi protocollumából való másolata. II. kötet LXV. old.

egybe. A folyamat jelentőségét és részben méreteit is érzékelteti az alábbi két végrendelet. Rozsványi János görög kereskedő boltján, áruin kívül 6013 rénes forintot hagyott különféle intézményekre és személyekre. Ez az igen jelentős vagyon is eltörpül Scherháti Miklós hagyatéka mellett, aki csak a kecskeméti görög iskola építésére hagyományozott 15 ezer forintot! A készpénzben megjelölt hagyaték több mint 51 ezer rénes forintot képezett, amihez járult még a vagyon egyéb része.²⁷

A város gazdasági erejével párhuzamosan növekedett lakosságának száma. A lélekszám pontos alakulásáról nem áll rendelkezésünkre adatsor. Valószínű, hogy a török kiűzése körüli időben 8-10 ezer fő lakott Kecskeméten.²⁸

Az I. és II. táblázat adatai rögzítik a gazdák számát is. Magára a lélekszámra ennek alapján csak nagy megszorításokkal tudunk következtetni. Kétségtelen, hogy a város már a hódoltság korában is a menekülésre kényszerülők egyik fontos menedékhelye volt.²⁹ A XVIII. századi belső migráció Kecskemétet is komolyan érintette. Erre utal az is, hogy a város ismételtelen kénytelen határozatokkal védekezni az ide történő túlzott bevándorlás ellen.³⁰

1771-től fennmaradt egy rendkívül jelentős összeírás, melyet a váci püspök utasításai alapján készítettek a város lakóiról.³¹ Ez tizedenként számbavette a munkaképes embereket. Nekünk itt a gazdák, a zsellérek és a szolgák számára vonatkozó adatok a fontosak. (L. IV. táblázat). Az összesítés szerint a munkaképes lakosság száma kb. 15 ezer volt, ami alapján az egész lélekszám kb. 20 ezer körüli lehetett. A közel egykorú összeírás adatai szerint Kecskeméten ekkor kb. két és félezer gazda élt. Természetesen ezen gazdaságoknak csak kisebb része foglalkoztatott rendszeresen vagy alkalmi jelleggel idegen munkaerőt. A munkaképes zsellérek számának feltüntetése (3210 fő) és a szolgák számának (1268 fő) rögzítése igen fontos támpontot nyújt az

27 IV. 1504. v. 1788., illetve 1787. Scherháti Miklósnak minden bizonnyal Nagykőrösön is volt jelentős érdekeltsége. Ennek hatására hitelesíthette a nagykőrösi előjárósággal is a Kecskeméten letétbe helyezett végrendeletét.

28 Nem fogadható el Hornyik János becslése, amely szerint: „... 1772-ben már lakosainak száma megközelítette a 30 ezret, a török kiverésekor lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük.” Kecskemét város története... II. 210. old.

29 Kecskemét ezirányú vonzáskörével foglalkozik IVÁNYOSI-Szabó Tibor: A migráció Kecskeméten 1662—1711 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.

30 A magisztrátus magának tartotta fenn a jogot a letelepedés engedélyezésére. Szokatlan büntetést szabott 1737-ben arra a tizedesre, aki az ezzel kapcsolatos kötelezettségét megszegte, és nem jelentette a jövevény letelepedési szándékát: „Azért, hogy a város népe között a jó rend inntentül jobban jobban observáltassék, és előjáróiknak is engedelmességgel legyenek, ... hogy Szilvási Miklós a városból maga hátán egyenként ki horgya (t.i. a két engedély nélkül letelepedett személyt), feltaláltatott és elvégeztetett. IV. 1504. a/2. I. XXXVIII.

Az 1768-ban hozott statutum több pontja is foglalkozik e tilalommal. Többek között elrendelték: „... És ha csak lappangóként jött be, azonnal árestáltassék mind a gazda, mind a jövevény.” IV. 1504. a/2. II. kötet, LXV. old.

31 IV. 1504. m. 1771—1772.

MUNKAKÉPES LAKOSSÁG ÖSSZETÉTELE KECSKEMÉTEN 1711-BEN

Tized	Gazdák		Zsellérek		Szolgák		Összesen
	öreg	fiatal	öreg	fiatal	öreg	fiatal	
I.	757	541	240	135	146	29	1 848
II.	787	654	292	200	110	16	2 059
III.	858	606	281	175	149	25	2 094
IV.	955	712	342	176	132	43	2 360
V.	766	640	285	185	201	45	2 122
VI.	663	454	208	153	145	23	1 646
VII.	590	635	202	105	4	75	1 611
VIII.	406	440	81	150	9	116	1 202
összesen:	5782	4682	1931	1279	896	372	14 942

elemzéshez hisz mindenekelőtt ezek vállaltak rendszeresen vagy alkalmanként bérmunkát. Feltétlenül utalnunk kell arra is, hogy a törpebirtokosok csaknem egésze, akiknek száma ezren felül volt, ugyancsak számításba veendő a munkavállalók összegzése során.

Ezek a számok kellő súllyal felhívják figyelmünket arra, hogy az igen komoly vagyonnal rendelkezőkkel szemben hatalmas tömeget képeznek azok, akik kénytelenek voltak időről időre munkaerejüket eladni.³²

Tekintettel arra, hogy hasonló összeírás igencsak ritkaság számba megy, célszerű a szolgákra vonatkozó adatokat részletesebben is közreadni. Ezek nemcsak kiindulópontul szolgálhatnak más települések hasonló adataival történő összehasonlításhoz, hanem a városon belül meglevő nagyarányú eltérésekre is felhívják a figyelmet. (L. V. táblázat.)

Az egyik feltűnő vonás az, hogy tizedenként erősen ingadozik a cselédek száma. Csak egy részletesebb elemzés tudja majd kimutatni, hogy tizedenként hogyan koncentrálódott a vagyonos réteg, illetve a város történelmi magja és a később kialakult részek között milyen arány tapasztalható. Újabb vonás az, hogy a vidékről jöttek és a helybeli cselédek aránya is igen eltérő tizedenként. Nem árt felhívni a figyelmet arra is, hogy a szolgák egészén belül az ún. öregek aránya a túlnyomó a fiatalokkal szemben: 70,7:29,3.

Röviden célszerű utalni a nemek közötti megoszlásra is. A férfiak száma több mint háromszorosa a nőkének. Ezeket az arányokat az árutermelő parasztgazdaságok igénye, részben pedig a paraszti családok hagyománya,

32 Ugyancsak külön feldolgozás vállalkozhat arra, hogy ennek az erősen strukturálódott társadalomnak belső arányait rögzítse. Ezen munka a jelen dolgozat kereteibe nem szorítható be.

A SZOLGÁK SZÁMA KECSKEMÉTEN 1771-BEN

Tized	„Itt valók”				„Másunnét jöttek”				Összesen
	öreg		ifjú		öreg		ifjú		
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
I.	112	28	18	8	5	1	1	2	175
II.	70	40	10	6					126
III.	55	21	9	9	63	10	4	3	174
IV.	65	12	16	23	48	7	3	1	175
V.	129	27	17	19	41	4	7	2	246
VI.	98	40	16	7	5	2			168
VII.	1	1	30	4	2		34	7	79
VIII.	4		64	26	5		22	4	125
összesen:	534	169	180	102	169	24	71	19	1268

á gyermekneveléssel, az idősek gondozásával kapcsolatos kötelmek határozták meg. Ezekről függetlenül egyes vidékeken minden bizonnyal érdemi eltérésekre is fel lehet majd az újabb adatok feltárása után figyelni.

Ez a rendkívül becses összeírás lehetővé tette azt is, hogy a cselédek gazdaságonkénti megoszlására is bizonyos fényt derítsünk. (L. VI. táblázat.) E szerint a gazdák 71%-a nem tartott szolgát, cselédet. Már ez is érzékelteti, mennyire erőteljesen strukturálódott a kecskeméti paraszti társadalom. E kép még plasztikusabb lesz, ha mellékeljük, hogy egy cseléddel rendelkezett a gazdák 33,5%-a, azaz a cselédek kétharmadát a gazdák alig 11%-a alkalmazta. A gazdák kb. 5%-a fogadott fel 3-4 cselédet, ők foglalkoztatták ezen munkaerő harmadát. Igazán sok idegen munkaerőt, ötnél több cselédet csak a gazdák 1%-a alkalmazott (12,2%).

Sajnos, az idénymunkára vonatkozóan hasonló összesítés elkészítésére nincs módunk. Az ingó és ingatlan vagyon ez irányú elemzése tenné lehetővé azt, hogy e tekintetben egy valószínűsíthető adatsort megfogalmazzunk.

A munkáltatók és a munkavállalók felsorolása nem lenne teljes, ha nem utalnánk ismételtén a céhekbe tömörült mesterekre, az egyre több embert foglalkoztató városi adminisztrációra, közbiztonsági szervekre és az egyházakra. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy az itt jelentkező munkaalkalom mindenképpen eltörpül a mezőgazdaságban kínálkozóval szemben.

Összegzésként célszerű a számok, a statisztika segítségével áttekinteni Kecskemét adófizetőinek társadalmi és gazdasági tagolódását. (L. a VII.

VI. táblázat

A CESELEDEK MEGOSZLÁSA GAZDASÁGONKÉNT KECSKEMÉTEN 1771-BEN

Tized	Gazdák száma	Cseléddel rendelkező gazdák száma	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	Cselédek száma összesen
			cseléddel rendelkezett											
I.	299	106	193	65	19	17	4	1						175
II.	321	78	243	49	17	7	3	2						126
III.	336	105	231	66	21	11	3	3	1					174
IV.	376	100	276	61	18	14	3	1	2	1				175
V.	294	116	178	62	20	16	10	3	1		3		1	246
VI.	260	91	169	51	22	9	6		1	1		1		168
VII.	272	50	222	29	14	6	1							79
VIII.	312	72	240	42	17	8	2	1	2					125
összesen:	2470	718	1752	425	148	88	32	11	7	2	3	1	1	1268

VII. táblázat

KECSKEMÉT ADÓFIZETŐINEK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TAGOLÓDÁSA A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉN

	Mezőgazdaság						Ipar						Kereskedelem						Összesen
	nincstelen	törpevagyon	kisvagyon	középvagyon	gazdag	összesen	nincstelen	törpevagyon	kisvagyon	középvagyon	gazdag	összesen	nincstelen	törpevagyon	kisvagyon	középvagyon	gazdag	összesen	
nemes gazda		2	3	3	10	18				1	1	2					1	1	21
zsellér	389	869	421	217	173	1680		56	112	30	15	213		17	22	12	33	84	1977
ridég	54	367	9			765	12	9	1			22	5	3				8	795
		25				79	1	1				2							81
összesen:	443	1263	433	220	183	2542	13	66	113	31	16	239	5	20	22	12	34	93	2874

táblázat.)³³ A kimutatásból nagyobb társadalmi csoportok nem maradtak ki. Kizárólag az értelmiség fogalomkörébe tartozó egyházi személyeket, a tanítókat és a tisztviselők szűk csoportját kell a teljes kép megalkotásakor figyelembe vennünk.

A kb. 3000 háztartásra, családra tagolódó kecskeméti társadalom minden tekintetben eltér a földesúri jobbágyfalvak belső rétegződésétől, jóllehet jogilag ez a város is egy jobbágyi közösség volt ekkor.

A nemesek száma még csekély, bár a következő évtizedek során jelentősen gyarapodott. Az itt élő nemesek kivétel nélkül armalisták, tehát nemesi fundussal nem rendelkeztek, éppen úgy adóztak, mint bármely helyi cívis vagy parasztgazda. Évszázadokra nyúló harcot folytattak ugyan annak érdekében, hogy kiváltságaikat érvényesíteni tudják, de próbálkozásaik hajótörést szenvedtek.³⁴ Csupán azt tudták elérni, hogy a személyi adóztatás alól mentesültek. Tekintettel arra, hogy vagyoni szempontból sem váltak meghatározóvá a város gazdasági életének egyetlen területén sem, életének irányítását nem tudták kisajátítani maguk számára.

A gazdák közé azokat sorolták, akik házzal rendelkeztek, azaz a város teljes jogú lakói voltak. Mindenekelőtt ez a birtok különböztette meg őket a vagyonosabb jövevényektől és a zsellérektől. Megfelelő pénz birtokában viszonylag könnyen szerezhetett a városban bárki házat, így különösebb elzárkózás sohasem érvényesült az idegenekkel szemben.

Zsellérnek itt az minősült, aki más házában volt kénytelen lakni. Így zsellér számba vették mindazokat a szőlős és „marhás” gazdálkodókat is, akik saját házzal nem rendelkeztek, mégha számottevő vagyon után adóztak is.

Ridegnek nevezték azokat a személyeket, akik felnőtt korukban sem léptek házasságra. Többségükben egykor pásztorok, cselédek voltak. Közülük többen csekély értékre munkájuk révén szert tehettek.

A város társadalmi tagoltsága a hódoltság korához képest számottevően fokozódott. Bár a nemesek és a gazdák között fellelhető iparosok és a kereskedők csaknem kivétel nélkül rendelkeztek mezőgazdasági ingatlannal is, legtöbbször az előbbi területen folytatott tevékenységük volt a meghatározó a családi munkamegosztáson belül. Táblázatunk alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a városban lakók 11-12%-a szorosan kapcsolódik az iparhoz és a kereskedelemhez. Ha figyelembe vesszük azokat a foglalkozási ágakat, melyek a városi igazgatás és a szellemi tevékenység területeihez tartoznak, azt mondhatjuk, hogy a település lakóinak kb. 15%-a már a XVIII. század derekán felülemelkedett a közvetlen élelmiszertermelésen.

33 Ez az összesítés egy készülő történeti statisztikai feltárás része. Az elkészítés alapjául szolgáló összeírásról és a feldolgozás módjáról itt nincs lehetőségünk szólni.

34 RÉVÉSZ László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18-19. században. Kecskemét, 1956.

Ugyancsak nagyon figyelemre méltó, hogy viszonylag nagy a számottevő vagyonnal rendelkezők aránya. A közepes vagyonúak és a gazdagok az adózók kb. 18%-át képezik. Ez a több mint 500 családot jelentő réteg irányította a város igazgatását a különböző szinteken. Ha figyelembe vesszük, hogy ez sem volt zárt, és befelé forduló egységes osztály, érthetőbbé válik, miért tudott viszonylag erős bázist kiépíteni e városon belül a vallási türelemnek és a paraszti demokráciának egy bizonyos válfaja.

A jelentős fejlődést, súlyos válságot és számos természeti csapást is hozó XVIII. század során Kecskemét társadalma nemcsak megőrizte a hódoltság idején kialakult paraszt-polgári jellegét, hanem még növelte is annak gazdasági és társadalmi bázisát. Ez erőteljesen hatott mind a bér munkát végeztetők számának alakulására, mind a bér munkát vállalók jogi-gazdasági körülményeire.

II. A bérek leírása

1. A konvenciók bérének alakulása

Tekintettel arra, hogy a munkavállalók a tárgyalt időkereten belül nemcsak létszámban nőttek meg, hanem munkakörülményeik, bérük és jogi helyzetük is jelentős eltéréseket mutat, feltétlenül szükséges közöttük bizonyos csoportosítást végeznünk. Azonban közöttük a határokat megvonni egyáltalán nem könnyű. A korabeli gyakorlatot nem lehet maradéktalanul követni, egyrészt mert nem volt mindenre kiterjedő és átgondolt rendszer, másrészt a jelen tudományos igények érthetően eltérnek az egykori szemlélettől és gyakorlattól. Ugyanakkor a korabeli nyilvántartások, ítéletalkotások teljes mellőzése sem lenne szerencsés, hisz annak szándékos mellőzése torzításokat eredményezhetne. Ezért most is olyan megoldást kell keresnünk, amelyik az egykori társadalmi értékrendet is szem előtt tartja, a jogi-formai tényezőkre tekintettel van, de nem kerül ellentétbe a marxista értékrenddel és terminológiával sem.

Forrásaink jellegéből adódóan legegységesebben azon munkavállalók bérének alakulását tudjuk leginkább követni, amelyek kötelelességeit, illetve ennek fejében megállapított konvencióit, vagy bérét szerződéses formában rögzítették.

Sajnos, részben a korabeli gyakorlat, részben a források pusztulása miatt mindenekelőtt csak a város és néhány intézmény alkalmazottaival kötött szerződések egy része maradt ránk. E szerződések vagy más szóval konvenciók levelek a XVI—XVII. század során kialakult formulák, amelyek még a

XVIII. században sem mutatnak érdemi változásokat. Ezek a feladat, a munkaterület tömör meghatározásán túl a bérfeltételeket is tartalmazzák. E kétoldalú szerződéseket egyrészt a kialakult gyakorlat, másrészt az előzetes szóbeli megegyezés formálta. A konvenció levél a fentiekén túl rendszerint tartalmazta a munkavállaló nevét, esetleg egy-egy megkülönböztető tulajdonságát is. Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy hasonló szerződéseket nemcsak a mezőgazdasági cselédekkel kötötték meg. Miként alább látni fogjuk, a városi és az egyházi tisztségviselőkkel és alkalmazottakkal formai és tartalmi szempontból egyaránt megegyező egyezségeket rögzítették.

A konvenció levelek az esetek többségében csak egyetlen példányban készültek el, és a munkáltatónál maradtak. Utalnunk kell arra is, hogy a magán felek között létrejött szerződéseket nem mindig rögzítették írásban. Ennek oka részben az írásbeliség korlátozottsága, részben a szóbeli szerződésnek a magyar magánjogban való elismerése volt.³⁵ A város adminisztrációja a folyamatosan vezetett számadások között rögzítette a bérekre kifizetett összegeket, illetve az ezek alapját képező egyezségeket. A református és a katolikus egyház pedig a gondnoki számadások között jegyezte fel a papok, az iskolamesterek és az egyéb alkalmazottak díjazására vonatkozó adatokat. A rendelkezésünkre álló néhány magán jellegű egyezés tartalmát a végrendeletek között találhatjuk.

A jobb tájékozódás végett az éves szerződésekkel, konvenciókkal rendelkezőkön belül az alábbi csoportokat alakítottuk ki:

1. magán jellegű egyezségek
2. városi alkalmazottak
3. egyházi alkalmazottak.

Célszerűnek látszik, hogy az egyes csoportokon, illetve foglalkozási ágon belül a tipikusnak mondható konvenció szerződéseket külön-külön is ismertessük. Egyben rögzítjük a fontosabb variánsokat is, hogy az összehasonlításokhoz, az elemzésekhez megfelelő alapokat tudjunk teremteni.

Magán jellegű egyezségek

Miként utaltunk már rá, csak egy-egy végrendeletből tudunk néhány szerződéses tartalmára következtetni. Ezek közül érdemes a legteljesebbnek, Fodor Mihály 1739-ben kelt testamentumának ide vonatkozó részét idéznünk:

35 SÁPI Vilmos: A mezőgazdasági bér munkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig. Bp. 1967. 100-101., ill. 112. old.

„Nemzetes Bíró György uramnál szolgáltam, a bérem volt huszon egy rhenes forint, a ködmen 10 máriásos, egy suba, akár pedig egy szür, nadrág, bőrkapcza, süveg; két esztendőbeli négy pár fehér ruhám maradvék a békó és a fejsze el vesztéséért, magam pinze pedig volt az ő kegyelme kezében hat aranyra való pénz . . .”³⁶

A másik említésre méltó szerződés végrendeletben rögzített szövege: „Márton nevű béresnek 1763. esztendőre 34 rénes forint. Ugyanez béres marhájának őrzéséért, mely állott 5 öreg, 4 tavalibul, 3 Rft, 30 krajcár.”³⁷

Városi alkalmazottak

Kétségtelen, hogy a város alkalmazásában lévők nem alkottak tömeget, bár létszámuk rohamosan nőtt, és a számukra kifizetett összeg ugrásszerű emelkedést mutat. (L. VIII. táblázat.) A velük való foglalkozás, bérük alaposabb ismertetése mindenekelőtt azért fontos számunkra, mivel a legbőségesebb és legmegbízhatóbb adatokat nyújtják. Ezen túlmenően fontosságukat növeli az a tény is, hogy a bérből élők csaknem valamennyi csoportjára vonatkozó-

36 IV. 1504. V/I. 1739. május 14.

Tekintettel arra, hogy igen kevés az olyan végrendelet, amelyik cselédétől származik, annak hagyatékát tartalmazza, célszerű Fodor Mihály testamentumát jegyzetben egészében idézni, annál is inkább, mivel ez is érzékelteti, hogy a cselédek, pásztorok esetenként (bár kétségtelenül kivételesnek számítóan) érdemi vagyont tudtak felhalmozni.

„Én Fodor Mihály . . . testamentális dispositiot teszek. Primo: az méltóságos földes urnak hagyok ökrö vagy tinót egyet.

Secundo: a szent ecclesiának hagyok egy tinót.

Tertio: a szegények számára, azoknak hagyok tinót egyet.

Quarto: Az édes anyámrá hagyok tíz tehenet és három üszőt; ismét Patain lakozó Csányi János, a ki Bíró István uram csikóssa volt, az is adós kilencz rhenes forinttal, azt is hagyom az édes anyám asszonnak.

Quinto: Tiszteletes urak számokra hagyok egy pár aranyat.

Sexto: Fodor János testvér bátyám urannak hagyok két tehenet, egy tinót az házomat, ismét ugyan azt a két jármos ökröket, a mely volt Fodor József bátyám uramé, a melyet el foglaltam harmincz nyolcz rhénes forintokért.

Septimo: Varga Gergely sógoromnak hattam két tehenet, ismét adós volt kilencz forintokkal, azt is el engedem.

Octavo: Herpál sógor urnak is hagyok két tavalyi üszöt.

Nono: Kis Balika sógoromnak is hagyok két tavalyi üszöt.

Decimo: Balika Susannának hagyom a mely négy követem vagyok.

Adósságh: akik nékem adossak, és kiknek én vagyok.

Nemzetes Bíró István uramnál szolgáltam . . . (szövegben idézett rész) . . . és fizetett négy rhenes forintot a béremből, a melyet adtam az öreg asszonyom kezébe. Dani András a kis kut mellett, Tantó Ferenc öccse, adós két rhénes forinttal. Ifjú Békessi Jánostul vettem három tehenet látatlanban, a melyekért attam harmincz két rhenes forintokat.

Én pedig adós vagyok Vö Gergelynek egy máriás héján ött forintal; Kucsár Istvánnak is adós vagyok négy máriással.”

37 IV. 1504. V/II. 1763. Ez alkalommal érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a cselédek kevésbé szokványos természetbeni juttatásokat is kaphattak, mint pl. ebben az esetben jószágainak a teletetése. Egyben arra is utalnunk kell, hogy az idézett esetek távolról sem általánosak. Ugyanilyen jelenségekre hívja fel a figyelmet MAJLÁT Jolán: Egy alföldi civis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megletepedéstől a XVIII. század elejéig c. munkájában. 176-186. old.

an kapunk itt tájékoztatást, ami a különféle foglalkozási ágak, jövedelmi arányok pontosabb feltárásához segítséget nyújt. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a város által kifizetett bér részben tájékoztatásul szolgálhat más, kevésbé dokumentálható foglalkozási ágak megismeréséhez, másrészt bizonyos befolyást is gyakorolhatott a város által fizetett sallárum a bérek alakulására is.

Az alábbiakban az 1725-ben, vagy ehhez közeledő időpontban keletkezett konvenciók szerződések szövegét fogjuk rögzíteni, hogy egyrészt közel azonos időmetszetből álljon itt rendelkezésünkre minta, másrészt ebből az időszakból maradt ránk legegységesebben hasonló jellegű feljegyzés. Ez az eljárás azért is látszik célszerűnek, mivel az elemzés is ily módon megbízhatóbb alapokat kap.

A város főbírájának, a másodbírónak és az adószedőnek fizetésére vonatkozóan a legkorábbi adat 1729-ből való. A XVIII. sz. táblázatunk rögzíti az összegeket. Tekintettel arra, hogy ők mindvégig készpénz formájában kapták meg salláriumukat, itt az idézésüktől eltekinthetünk.

Igen érdekes módon dokumentálja a többi alkalmazott konvenciók szerződése, illetve a kifizetés rögzítése a korábbi szokások átalakulását. „Muraközi Sámuel notárius kp 50 tallér;³⁸ egy vég győri gyolcs helyett 7 tallér; egy ölni való ártány helyett 7 tallér; egy vég török gyolcs helyett 1 tallér 2 garas; 4 pár csizma helyett 6 tallér, 2 garas, 24 dénár; egy pár sajt, egy pár gömölve

38 A XVII—XVIII. századi helyi pénzürtékekkel az alábbi két feldolgozás foglalkozik részletesebben: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII., illetve Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten 1711—1790. Levéltári Közlemények . . .

A könnyebb tájékozódás érdekében ismertetjük a leggyakrabban előforduló pénzek értékét.

Dénár: magyar ezüstpénz. Gyakorlatilag a legkisebb értékű, forgalomban lévő érme.

Krajcár: 1,67 dénár értékű aprópénz, melynek értékét a forgalomban gyakran két dénárre kerekítették. Többféle nagyságú krajcárveretek voltak forgalomban, melyeket népies elnevezéssel különböztettek meg egymástól.

Kisgaras: öt, illetve hat dénár értékben elfogadott pénz, a háromkrajcáros.

Garas (öreggaras): értéke a XVII. század végén 26–40 dénár között változott. A XVIII. században lényegében számítási pénzként használják, értéke 30 dénár.

Máriás garas: A XVII. krajcáros neve, 34 dénár értékben fogadták el.

Magyar forint: Számítási pénz, amit vidékünkön a XVIII. század második felében is gyakran használnak. Értéke mindig 100 dénár.

Rénes forint: Ugyancsak számítási pénz, értéke 60 krajcár.

Tallér: A XVIII. században általában számítási pénzre gondolnak, ha tallért jelölnek. Értéke mindig 180 dénár. Amennyiben a nagyformátumú vert érmére gondolnak, rendszerint közelebbi megjelölést is tesznek hozzá: imperiális tallér, porosz tallér stb. Ennek értéke változó.

Körmöci aran: Európa egyik legfinomabb aranypénze. Értéke a XVIII. század nagyobb részében 504 dénár volt.

A VÁROS FIZETETT ALKALMAZOTTJAI

Év	A fizetett tisztviselők, hivatal- nokok	Gazdaság	Közbiz- tonság, segédse- mélyzet	Egész- ségügy	Mesterek	Cselédek, szolgák, pásztorok	Tizedko- csisok, csószók, kapusok	Összesen	Béreként kifizetett összeg magyar forintban
1690	1		1		2	8		12	352,—
1725	3		4		5	12	14	38	1203,—
1750	5	2	12		11	4	16	50	2548,—
1775	6	2	22	1	11	12	27	81	3962,—
1790	12	7	47	2	8	13	21	110	8420,—

helyett 1 tallér, 5 garas, 10 dénár.”³⁹ Az adatsor rögzíti a korábban kapni szokott terményeket és árukat. A kifizetés módja egyben mutatja, hogy a gyakorlat egyre inkább a készpénzben történő kifizetés irányába halad. Itt végképpen nem gondolhatunk arra, hogy a naturáliák pénzben történő megváltása az alkalmazott kárára történt volna, hisz a város egyik legrangosabb tisztviselőjéről van szó. Ez egyben azt is bizonyítja, hogy a cselédekkel szembeni hasonló eljárás sem sérthette általában azok érdekeit.

Pápa György *kocsmáros*: készpénz 25 tallér, 2 pár csizma helyett 3 tallér, 4 dénár.

Mócza Kata *szakácsasszony*: készpénz: 34 tallér, két pár csizmája helyett 2 tallér és 18 dénár, kötője helyett 1 tallér, egy garas és 6 dénár.

A többi hasonló alkalmazott bérében belül a naturália éppoly mértékben háttérbe szorult, és a név szerint jelzett iparcikkeket is pénzben váltották meg. A cselédek konvenciója közül mégis célszerű néhányat idéznünk, mivel ezek érzékeltetik, hogy a korábban ismertetett Fodor Mihály féle konvenció egy általános gyakorlatot illusztrál, és jelzi azt is, hogy a város alkalmazásában levő cselédek konvenciója tipikusnak mondható.

39 Összehasonlítási alapként idézünk két megyei rendeletet, amelyek a tisztviselők salláriumát határozza meg:

vice comes	1725. Pozsony	1726. Nyitra megye
perceptor	fl. 400	400
notárius	300	200
vicenotárius	200	200
duo haidones	100	100
unicus eques miles	50	

Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Bp. 1885—1904. IV. (1. 678., ill. 720. old.)

1725-ben a kecskeméti notárius konvenciójának az értéke 145 forint volt, 1730-ban 360 forint.

Város *szolgája* Megyeri György készpénz: 12 tallér, egy garas és 10 dénár; két pár fejér ruhájáért 1 tallér, 24 dénár; 3 pár csizmája helyett 3 tallér, 3 garas és 16 dénár.

Nagy Gergely *lovásznak* készpénz: 10 tallér; dolmány helyett 1 tallér és 24 dénár; nadrág helyett 3 garas és 12 dénár; mentéje helyett 12 tallér, 2 garas és 22 dénár; 2 pár fejér ruhája helyett 1 tallér, 1 garas és 28 dénár; 2 pár csizmája helyett 2 tallér, 2 garas és 12 dénár; süvege helyett 2 garas és 8 dénár.

A békésebb évtizedekben a rendszeresen megtartott vásárokon nem jelentett gondot a különféle ruházati és egyéb cikkek beszerzése. Különösen nem Kecskeméten, ahol a helyi céhes ipar is megfelelő kínálatot biztosított. A város gazdaságainak irányítói egy jelentős munkától szabadultak meg a pénzben történő fizetés révén. Csak a gabona és az élelem képezett érdemi kivételt. Iparcikk a későbbi évtizedekben egyre ritkábban fordul elő a szerződések szövegében. 1755-ben az öreglovász a 25 rénes forint készpénz mellett 50 font húst, 20 font sót és hetenként két kenyeret kapott. Az órásmester 10 rénes forint mellett 100 font sót, 12 véka búzát és egy pár csizmát alkudott ki.

A naturáliák fokozatos csökkenését érzékelteti az 1788. november 3-án kelt városi statutum is, amely szerint „Cselédekre nézve határozatot, hogy a naturáliák helyett a búza kivételével, minden cseléd kész pénzzel elégíttessék ki.”⁴⁰

Nem felesleges utalnunk arra, hogy a város alkalmazottjai esetében a készpénz fizetésének ilyen arányúvá válása a helyi pénzgazdálkodás és áruterelés magas szintjét, jellegét is dokumentálja.

Egyházi alkalmazottak

A felsorolásban a két egyház alkalmazottainak salláriumát, konvencióját semmiképpen sem mellőzhetjük, sőt az e tekintetben még mindig szűkös források egyenesen megkövetelik a vizsgálódásba történő bevonásukat. Ennek során több olyan gazdasági jelenségre figyelhetünk fel, amelyek más esetekben kevésbé kísérhetők nyomon, illetve ismertetésük egyértelműbbé teszi a töredékes adatokból levonható következtetéseket.

1725-ben a helyi református egyházközség élén Veresmarti és Ölvedi *tiszteletesek* állottak. Salláriumuk mindenben megegyezett: 2 db kősó, lat sáfrán, 1 font bors, 4 pint vaj, 4 pint méz, 2 sertés, 102 magyar forint, 200 font hús,

40 IV. 1504. b/76. Balla János levéltáros mutatója a tanácsi jegyzőkönyvekhez. 312. old. A mutatók gyakran tartalmi kivonatokká bővülnek.

50 font faggyú, 21 fertály búza (porára 4 vékát), ismét a szöllő munkára is egy fertályt, 100 fő káposzta.⁴¹

Somodi *oskolamester* fizetése: egy kő só, 1/2 lat sáfrán, 1/2 font bors, 2 icce vaj, 2 icce méz, 1 sertés, 102 magyar forint, 100 font hús, 25 font faggyú, 5 fertály búza, 2 véka porára.

Kabai István *kántor* díjazása: 1 mázsa só, 1 sertés, 40 magyar forint és 80 dénár, 100 font hús ára 3 forint, 25 font faggyú, 7 fertály búza, porára 2 véka, örlésért egy fertályt, 50 fő káposzta.

Harangozó konvenciója: 1 pár csizma, 1 fejelés, 1 vég törökvaszon, 1 vég aba, 1 süveg, 1 szűrért 306 dénár, 12 magyar forint és 24 dénár, 6 fertály búza, porára 4 véka.

Vida Mihályné *coqua asszony* esztendei bére:⁴² 20 magyar forint és 40 dénár, 1 pár csizmaért 240 dénár, 1 patyolatért 240 dénár, búza fertály 6, porára 3 véka.

A *temető őrének* 3 fertály búza, porára egy véka.

A *leányok tanítójának* konvenciója: készpénz 40 magyar forint és 80 kis pénz, 1/2 kő só, 4 icce vaj, 40 fő káposzta, 100 font hús, 20 font faggyú, 1 sertés.

A református egyház alkalmazottjai bérének korábbi és későbbi alakulását a XIX. sz. táblázatunk mutatja. Ennek elemzésére a következő fejezetben térünk ki. Szükséges azonban már itt is utalnunk arra, hogy nálunk a naturáliák lényegesen nagyobb súlyt képeztek a béren belül, mint a városi alkalmazottak esetében. Ha azonban több évtizedet veszünk figyelembe, esetükben is meg kell állapítanunk, hogy a pénzzel történő fizetés fokozatosan túlsúlyba jut. 1760-ra már minden alkalmazott bérét pénzben határozták meg és fizetnek is ki, kivéve a búzát és a tűzifát, melyet néhány alkalmazott kapott. 1770-től pedig már nyoma sincs a gondnoki feljegyzésekben a naturáliáknak.

A helyi római katolikus egyház alkalmazottjainak bérére vonatkozó legrégebb adatsorunk 1730-ból való. Ekkor még a ferencrendiek látták el a városban a plébánia teendőit, és ennek fejében biztosított az egyházközség számukra rendszeres díjazást. A szerzetesrend *Historia Domus*-a szerint ez

41 R. E. gn.

Lat: régi súlymérték, a font harmincketted része: 1,75 dkg.

Font: régi súlyegység: a Magyarországon használt font 0,56 kg volt.

Ice: régi űrmérték, 0,84 liter.

Pint: régi űrmérték. A magyar pint 1,415 liter.

Fertály: a Duna—Tisza közén a XVII—XVIII. században gyakran használt gabonaűrmérték. Kb. 180-200 liternyi lehetett.

Véka: űrmérték, 25-30 liter.

Porára: a gabonát ebben az esetben nem tisztították meg kellően, és a benne maradt szennyező anyagot, port jelentős gabona mennyiséggel kárpóolták.

42 Szakácsnő.

évben Szombathelyi Joachim volt a helyi rendfőnök.⁴³ A gondnoki naplókban jelzett összeget természetesen nem egyetlen személy kapta, hanem a rend egésze számára szólt az. A teljesség érdekében mégis rögzítjük ezt a juttatást is. Késpénz: 100 tallér; sertések helyett 16 tallér, 4 mázsa só helyett 6 tallér, 4 garas és 24 dénár; vaj és méz helyett 5 tallér, 4 garas; káposzta helyett 2 tallér, faggyú helyett 4 tallér, 2 garas és 20 dénár.

Tehát a megszővegezés egyértelműen utal arra, hogy nem természetben kapták a különféle terményeket és termékeket, hanem annak értékét juttatták számukra. Az 1735-ös gondnoki bejegyzés ezt még félreérthetlenebbül jelzi: „fizettem in summa 216 rénes forintot és 96,5 dénárt”. Ugyanezen év adatsorában találjuk az alábbi kitételt is: „hús evő napkor mindenkor 12 font hús”. Érthető, hogy ezt időről időre természetben vették igénybe. Erre utal a további feljegyzés is. „Székbiráknál számot vetve . . . a páterekhez elhordott húsrá, akik voltak 1118 font, akikért fizettem, két krajcárért számolva fontját, 24 tallért, 5 garast és 2 dénárt.”⁴⁴

Az *iskolamester* konvenciója: késpénz 20 tallér. Sertés helyett 4 tallér, gömölye és vaj helyett 4 garas és 16 dénár, egy pár csizma helyett 1 tallér és 2 garas, faggyú helyett 3 garas és 12 dénár; hús ára 1 tallér, 3 garas és 10 dénár; só helyett 1 tallér, 4 garas és 6 dénár.

A *kántor* konvenciója: késpénz tallér 26, garas 4; 4 icce vaj helyett 4 garas és 16 dénár; 4 gömölye helyett garas 4, dénár 16; 30 font faggyú 1 tallér és 2 garas; sertés helyett 6 tallér; hús ára 1 tallér, 3 garas és 10 dénár; egy mázsa só helyett 1 tallér, 4 garas és 6 dénár.

Az *egyházi deákjának* bére: késpénz 8 tallér, egy vég aba helyett 1 tallér és 24 dénár; süvege helyett 3 garas és 12 dénár; 2 pár csizma helyett 3 tallér és 4 dénár.

Az *egyházi* konvenciója: két pár csizma helyett 3 tallér és 4 dénár, süvege helyett 3 garas és 12 dénár.

A *sütőasszony* konvenciója: 22 tallér.

A *leányok tanítójának* konvenciója: 16 magyar forint.

A katolikus egyház alkalmazottjának bérét, illetve annak a későbbi évtizedekben történő alakulását ugyancsak a XIX. sz. táblázatunk mutatja.

43 A rend Historia Domusának másolata, 130. old.

44 IV. 1528. c. gondnoki naplók. A naponkénti közel hét kilónyi hús is jelzi, hogy a rend egésze számára szólt a fizetés és juttatás.

2. A nem konvenciók bérek alakulása

Napszámbérek

Létszámukat, a lakosság egészéhez viszonyított arányukat tekintve a napszámosok alkothatták a legnépesebb csoportot azok között, akik munkaerejük eladására kényszerültek. Számukra vonatkozóan csak becslésekre tudunk vállalkozni, bár ezt néhány korabeli összesítés kellően megalapozza. A XVIII. század közepén a mezőgazdaság terén lelhető 443 nincstelen adózó és az 1263 törpebirtokos család munkaképes tagjainak nagy része rendszeresen vagy alkalmanként feltétlenül arra kényszerült, hogy napszámos munkát vállaljon.⁴⁵ Idénymunkák alkalmával ezek számát még sokan növelhették a kisvagyonnal rendelkező 433 család munkaképes tagjai közül is, hogy megélhetésüket elfogadhatóbbá tegyék. (L. a IV. és a VII. sz. táblázat.) Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy Kecskeméten ezrekre volt tehető azok száma, akik a mezőgazdaságban, az egyre gyakoribb építkezéseken és a városban fellelhető különféle kisegítő munkák révén keresték meg a napi betevő falatjaikat.

A napszámot vállalók bizonyos területeken kedvezőbb helyzetben voltak, mint a cselédek. Mindenekelőtt előny volt számukra, hogy az év teljes egészében nem volt lekötve. Kiszolgáltatottságuk is feltétlenül csekélyebb volt, mint a cselédéké, szolgáké. Ha mégoly szűkös keretek között is, de ki tudták használni az esetleges kereslet nyújtotta előnyöket, míg erre a cselédéknek kisebb volt az esélyük. Ezzel szemben hátrányt jelentett számukra az, hogy nem volt biztosítva a folyamatos munka, a minimális anyagi biztonság.

Miként több más esetben, a napszámbérekkel kapcsolatban is azt tapasztaljuk még a XVIII. század végén is, hogy a legtömegesebben előforduló, így egykoron a leginkább hétköznapi esetekről készítettek legkevesebb feljegyzést, éppen mert ezek közismertek voltak. Így a napszámbérekről még ezekben az évtizedekben is igencsak kevés adatunk maradt. Számuk viszont már van olyan nagy, hogy ezeket egyenként felesleges lenne idéznünk. Ilyen adatmennyiség esetén már lehetséges és célszerű is bizonyos csoportosítás elvégzése, és az adatok táblázatokba történő tömörítése.

Az egyes mesterségek, foglalkozási ágak csoportosítása távolról sem könnyű feladat. Ráadásul több olyan tevékenységi terület van, melyekről igen kevés adat maradt. Ezeket célszerű volt minden válogatás nélkül együtt ismertetni. A többit a lehetőségek keretein belül rendeztük, és az évszámok-

⁴⁵ A munkaképes személyekre még akkor is vetettek ki adót, ha teljesen vagyontalan volt is. A cselédeket viszont nem adóztatták.

nak megfelelő sorrendben ismertetjük. A több mint egy évszázadot átfogó időkeretből 62 szakma, illetve tevékenységi ág területéről tudtunk több száz adatot rögzíteni, ami már mindenképpen figyelemre méltó a korábbi évtizedek rendkívül hézagossá adataihoz képest. (L. IX—XIII. sz. táblázatokat.) Az egyéb munkabérek figyelembevételével ezekből a még mindig erősen töredékes adatsorokból is néhány igen fontos következtetés levonására lehet majd vállalkozni.

A napszámbevételekről szólva feltétlenül ki kell térnünk az élelemre, amit általában biztosítottak a munkásoknak. E több évszázadon át szokásos eljárást bővebben talán nem is lenne szükséges dokumentálni. Az egyszerű kijelentésen túl mégis célszerű néhány adatot felsorolni azzal kapcsolatban, hogy olykor elmaradt az élelem biztosítása, de ekkor a munkabér szükségszerűen növekedett. Ezek az adatok közvetve az előző kijelentés igazolására is alkalmasak. „Két embernek fizettem 2 napra 48 polturát, magok kenyereken meszet eresztettek.”⁴⁶ „Sutus Pálnak adtam 18 máriást Bíró Gergely szőleje kinyitására, meccésére, maga kenyere.”⁴⁷ A „szüretelő és sutuló 2 embernek 4 napra eledelkkel együtt fizettem 182 dénárt . . .” „Az tiszteletesnek jeget vágó 8 embernek etelekkkel együtt fizettem 198 dénárt.”⁴⁸ „Homokot hordó embernek eledelével együtt dénár 20.”⁴⁹ „Gulyás Gergely az ecclezsia szőlejét négy nap bujtván és a mellett be is takarván, maga kenyeren, fizettem tall. 1, garas 2, dénár 16.”⁵⁰ „Csik József és Szabó István magok eleségeken rakván a város szénáját, három hétre, 30 napszámot, egyenként 30 krajcár.”⁵¹

A fentiek alapján érzékelhetjük, hogy a legkülönbözőbb munkák esetében is előfordult, hogy közvetlenül nem adtak élelmet a napszámosnak. Különösen fennállt ennek lehetősége, ha közületek, egyházak voltak a munkaadók, kiknek nehézséget jelentett az élelem beszerzése és a helyszínre történő szállítása.

A mezőgazdasági munkák alkalmával annyira általános volt az élelem biztosítása, hogy a megyei limitációk is külön rögzítették a napszámbevételeket élelemmel vagy anélkül.⁵²

Néhány esetben viszont a pásztorok bérét kizárólagosan élelemben szabták meg. 1714-ben az ökörcsordások számára egy pár ökör után egy csupor búza, egy kenyér és egy font hús fizetését szabta meg a tanács.⁵³ 1756-ban

46 R. E. gn. 1707.

47 IV. 1528. e. gondnoki naplók 1703.

48 R. E. gn. 1725.

49 Uo. 1730.

50 IV. 1528. e. gn. 1731.

51 IV. 1510. a. 1785. Elegyes erogációk.

52 Pest Megyei Levéltár, Pest—Pilis—Solt—Kiskun Vármegye Levéltára, Limitációk, IX. 118/1938. A határozatot 1698. április 20-án fogadta el a közgyűlés.

53 IV. 1504. b/76. 308. old.

AZ ÉPÍTKEZÉssel KAPCSOLATOS NAPSZÁMBÉREK ALAKULÁSA
(*dénárban meghatározva*)

	Pallér	Ács (mester)	Ács (segédmunkás)	Cserpező	Fafaragó	Zsindelyező	Kőműves (mester)	Kőműves (segédm.)	Mészoltás	Téglahordás	Vízfordás	Tapasztás	Javítások	Vályogvetés	Kemencekészítés	Vesszővágás	Sövényfonás
1699												17				14	
1701								34			34	12					
1707							51	30									
1712													12				
1714	90							33	33	17	28						
1717			34														
1719							66							34			
1721								30									
1722								48									
1723							50	30									
1724	90										34		21		34		
1725							60	30									
1726								28									36
1729					45		60	34								15	
1730										20		34					
1732								30									
1735	72				50		66	30		15							
1736	240				18		66	25									12
1737	103						66	23									
1740					48		60	18									
1741							60	30									
1742		65	34				72	35									
1744		66									16						
1745		66					66	30		22			24				
1747		53															
1749							45	25									
1750					36		54	30		15							
1753		75					50	25									
1754							50	25									
1755					42		60	30									
1759	90	50			48		60	30	34								
1760							50	34	50	22	34						
1765		50					60	24									
1770	86	60					60										
1775		60					60	30									

IX. táblázat folytatása

	Pallér	Ács (mester)	Ács (segédmunkás)	Cserepező	Fafaragó	Zsindelyező	Kőműves (mester)	Kőműves (segédm.)	Mészoltás	Téglaheordás	Vizheordás	Tapasztás	Javítások	Vályogvetés	Kemencekészítés	Vesszővágás	Sövényfonás
1776		40					45										
1780		54					54	30	30								
1781				54	40	36	52		54								
1782					48		54										
1784							54										
1790				60				34									

X. táblázat

NAPSZÁMBÉREK AZ IPARBAN ÉS A KERESKEDELEMBEN
(*dénárban meghatározva*)

	Őriés	Patkolás	Szakács	Konyhalány	Takarítás (női)	Takarítás (ffi)	Kocsmáros	Strázsameter	Lovasok	Gyalogosok
								vásárok őrői		
1719								48		
1720	16									
1723			12				56			
1725						20				
1735	24		30	7	15		50			
1736					11					
1740		15				20				
1745				7						48
1750	10						42	50		20
1755			60				45	60	60	30
1759							39	60	48	
1760							42	60		30
1762						20				
1765							42		60	33
1785	30									33
1788						20				

*A SZŐLŐTERMESZTÉSEL ÉS A BORÁSZATTAL KAPCSOLATOS
NAPSZÁMBÉREK
(dénárban meghatározva)*

	Szőlőültetés	Bujtás	Metszés	Kapálás	Kötözés	Takarás	Szőlőszedés	Puttonyozás	Préselés	Hordómosás	Hordójavítás	Napszámomunka (megnevezés nélkül)
1696					27							
1701				14	30						30	
1702			20	17								
1707						42						
1717										30	34	
1720			32	22								
1725							23	36				
1730		18										
1731						64		42	24			
1732							18					
1735							14		24			
1739	42											
1741			30	30								
1742					18			34				30
1745		34		30	15		10	40	25			30
1746			24	18								22
1747							15	34				
1749							10	20				
1750							10	20			36	
1754								20				
1755										24		
1760							14	20				
1762							10	20	20			
1780										30		
1782				18								

MEZŐGAZDASÁGI NAPSZÁMBÉREK
(dénárban meghatározva)

	Lovak betörése	Állatok őrzése	Lovász	Juhok nyírása	Kisegítő juhok nyírásánál	Szénarakás	Fűkaszáás	Szántásnál ostoros	Kocsis	Ökörhajcsár	Trágyázás	Nádvágás	Rostálás (női)	Szénázás
1695		7												
1700	15													
1701													12	
1715													17	
1718							23							
1719		12					28							
1724							25					23		
1725	23										12			10
1726							27							
1729						20	32							
1730	24													
1735	30													
1736						22	28			17			14	
1739									26					
1740	30	14	20	24		30								
1741		8												
1745	16			28	12	12	28							
1750	16	12												
1755		10												
1775		20												
1781								12						
1789		34												

EGYÉB NAPSZÁMBÉR
(dénárban meghatározva)

	Földmérés (láncműző)	Fuvar (saját igával)	Csőszt	Kúttrás	Bába	Borkántáló (az egyház számára)	Fogházisító	Jégyágás	(Meg nem nevezett) Kisegítő munka
1699						30			15
1701						9			
1707									17
1714						34			15
1718				34					
1719							48		
1721				37					
1724									16
1725								25	16
1726									26
1731			13						
1732		51							
1735			8			42			
1736			7						
1739					34				
1744									15
1745						30			20
1746									14
1750									15
1755									15
1775									18
1787	30								

annyiban módosult e statutum, hogy „Ökörpásztornak, minden pár ökörtül rendeltetett fizetés 1 kenyér és 20 dénár, idest négy kis garas.”⁵⁴

Arra vonatkozóan, hogyan aránylott a kifizetett napszámber és a munkásoknak biztosított napi élelem, ugyancsak rendelkezünk több feljegyzéssel. Ezeket is célszerű volt táblázatba sűriteni. (L. XIV. táblázat.)

Bár a napszámberétől számottevően eltér, itt térünk ki az aratórészesek díjazására. Sajnos, ez esetben kizárólag megyei és városi határozatok állnak rendelkezésünkre, de egyéb híján ezek is tájékoztatásul szolgálhatnak.

54 IV. 1504. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1754—1756. Töredék, 97. old.

A MUNKADÍJ ÉS AZ ÉLELEM ARÁNYA

Év	A munka jellege	A bér	Az élelem	Egy napi élelem dénár értéke	Megjegyzés
		% -os aránya			
1706	kútások	32	68		
1707	bormérés	86	14		
1725	földhordás	76	24	5	
	kapálás	80	20		
	bormérés	89	11		
1726	vesszővágás	65	35	8	
	kocsis	88	12	3	
1730	tapasztás	89	11	6	
1731	puttonyos	91	9	4	
1732	puttonyos	97	3		
1735	sutulás	72	28	9	
	szőlőszedés	67	33	7	
1736	csősz	59	41	5	
1739	kocsis	93	7	2	
	kocsis	82	18	6	
	kocsis	82	18	6	
	kocsis	86	14	6	
1745	kapálás	75	25	8	
1778	gulyás			6	
	ürüasztor			11	
1782	szőlőkapálás	64	36		
	mészoltás	67	33		
1790	szőlőkapálás	67	33	12	limitáció
	metszés	67	33	12	limitáció

1721. július. Aratók bére:

jó tiszta búza 10-én,

jó kétszeres búza 9-én

középszerű hetedén,

szerbúza és rozs 8-án,

szegényebb kétszer búza és szegényebb rozs 7-én.⁵⁵

1741. július 17. „A tiszta búzát az aratóknak reszibol 10-dén, ketszer búzat 9-den, rost, tavaszi búzával edgyütt 8-dán.⁵⁶

1790. június 22. Aratórészt: tisztabúzából 15, kétszeres búzából és rozsból 14, tavasziból 13-án állapított meg.”⁵⁷

Szolgáltatások, alkalmi munkák

Az ide tartozó különféle munkálatok díjazásának ismertetése még nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a napszámos munka esetében, mivel e területen még szerteágazóbb a felkészültség szintje és a szolgáltatás feltételrendszere. Ennek ellenére vállalkoznunk kell ezek bemutatására is. Ez annál inkább hasznos lehet, mivel sem a céhmesterek forgalmáról, meghatározott időközökből származó jövedelméről, sem a különféle használati tárgyak, cikkek elkészítésének díjazásáról nem jelent meg nagyobb időközöt átfogó publikáció. Az egyes iparosok munkadíja érthetően a társadalom széles tömegeit érintette, nem szólva arról, hogy a század derekára már az iparosok, a kontárok és a szatócsok is a lakosság jelentős hányadát alkották. (L. a II. és a VII. sz. táblázat.) Az alábbi csoportosítás, amely a lehetőségekhez képest az egyes munkaféleségek szerint történt, legalábbis illusztrálni tudja a korabeli szolgáltatások árát, melyek ismeretének birtokában a valósághoz közelebb álló képet tudunk alkotni e jelentős réteg jövedelméről.

A szolgáltatások és az alkalmi munkák díjának feltárásakor az iparosok és a kontárok körén túl igen fontos rétegeket és tevékenységeket is érintünk. Ennek során még a közigazgatás, a jogszolgáltatás és a lelki élet egyes területei is sorra kerülnek. Tekintettel arra, hogy itt is jelentős mennyiségű adatról van szó, ezek tömörítése még inkább indokolt. Ezekről a tábláktól nem tekinthetünk el, mivel a későbbi elemzést csak a sokszínű dokumentáció valamilyen formában történő közreadásával lehet elvégezni, illetve, ami talán még fontosabb, csak az ilyen jellegű anyaggyűjtés birtokában lehet nagyobb földrajzi egységeken belül is vizsgálni gazdasági életünk ezen mellőzött területének változásait.

A táblázatszerű tömörítés nem teszi lehetővé, hogy az egyes részadatok forrásainak pontos jelzeteit megadjuk. Ezek szinte kivétel nélkül a város másodbirájának, illetve a két egyház gondnokainak számadásaiból kerültek ki.⁵⁸

56 IV. 1504. y/I. 1690—1860. Pest—Pilis—Solt vármegye gen. Congr. határozata.

57 IV. 1504. b/76. 312-313. old.

58 A visszakeresés érdemi gondot nem jelent, mivel az évszámon túl pontosabb időbeli jelölést is általában rögzíteni lehetett.

A terjedelem rövidítése érdekében itt is az ötvenkénti időközöket kellett követnünk.

MUNKADÍJAK, SZOLGÁLTATÁSOK

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
<i>famegmunkálás</i>		
1682	2000	ácsok mellett 3 havi bér (napi 27—30 dénár)
1688	2400	két portikusz elkészítése (református templom)
1694	34	egy kútgém csinálása
1695	180	egy szán elkészítése
1700	204	galambduc készítése
1705		háromnapos faragásért 2 véka búza
1707	116	asztal készítése „az öreg classisba”
	1020	egy ajtó csinálásáért
	5400	a prédikálószek csinálásáért (református templom)
	680	garádics készítéséért
1721	48	egy szek csinálásáért
	28	orgona mellé könyvtartó
1726	170	két ajtó készítéséért
	210	öreg oltárokhoz két új székelt csináltattam
	540	egy prédikálószeket (katolikusok)
1730	360	egy láda csinálása
1732	90	kereplő csinálása
1735	6	egy kerék kifúrása
1740	360	egy asztal csinálása
	846	6 karosszek és egy asztal csinálása
1745	1042	a vendégfogadó tetőzetének ácsmunkája és gádor készítése
	28	molnárnak egy tengely felvágásáért
1750	1148	287 akó hordó csinálásáért
<i>építőanyag készítése</i>		
1707	6240	26 ezer vályog készítéséért
	8448	23 500 téglakészítéséért
1717	19 440	négy kemence téglakégetéséért
1720	360	téglakégetés ezer darabonként
1730	282	téglakégetés ezer darabonként
1731	27	téglacsinálás ezer darabonként
1736	13 860	57 800 téglakégetéséért
1742	240	téglakégetés ezer darabonként
1745	272	téglakégetés ezer darabonként
<i>kővágás</i>		
1733	102	köbolenként
1736	120	köbolenként
1745	136	köbolenként

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
1755	136	köbolenként
1760	136	köbolenként
1765	136	köbolenként
1775	136	köbolenként
1781	136	köbolenként
1790	240	köbolenként
<i>favágás</i>		
1768	90	köbolenként
1770	72	köbolenként
1771	84	köbolenként
1782	72	köbolenként
1783	60	köbolenként
1784	60	köbolenként
1785	60	köbolenként
1789	66	köbolenként
1790	72	köbolenként
<i>építkezés</i>		
1700	72 000	Hölbling budai kőműves; a református templom falának elkészítése; 10 oszlop, két kapu, vakolás, meszelés
1720	37 800	két új árestomház falának és azok mellett lévő árnyékszéknek felrakása
1721	4080	az leánkák iskolája felállításáért (egy terem)
	3552	az új istálló felállításáért, 12 és fél napra
1722	3600	a tiszteletes házának csinálásáért
1724	1230	az iskolaháznál lévő kémény csinálásáért
1725	2640	egy istálló zsindelyezése
1745	4335	a prófosz házának felrakásáért
	14 160	új gádor és kapu felállítása a vendégfogadónál
<i>kemencekészítés</i>		
1688	900	oskola kemence csinálónak
1696	360	két kemence rakásáért
1700	3500	kemence csinálásáért, melyben az téglát égették
1701	238	a tiszteletes számára egy kemence
1715	180	egy sütőkemence
1721	120	egy banya-kemence
1722	720	három kemence csinálásáért
1735	1502	a céh házánál lévő kémény
1745	480	két kemence rakásáért
	600	három kémény csinálásáért
1748	500	tanítónő számára kemence

XV. táblázat folytatása

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
1751	120	kántorházba egy kemence
1755	2700	tíz kemence rakásáért
1765	240	egy kemence rakásáért
1775	4500	21 db kályha felrakása
<i>kéményseprés</i>		
1715	90	három kémény tisztítása (a = 30)
1740	288	8 kémény (a = 36)
1745	75	3 kémény (a = 25)
1750	420	14 kémény (a = 30)
1759	90	4 kémény (a = 22)
1780	132	7 kémény (a = 19)
1781	90	5 kémény (a = 18)
<i>üvegezés</i>		
1721	300	leánykák iskolájára egy ablakot
1724	168	két üveglablakot az iskolamester házára
1726	414	négy ráma ablak üvegezéséért
1742	2160	a görögök házain 7 üvegezésért
<i>kútkészítés</i>		
1726	1170	a sütőháznál kút elkészítése (gödör és káva)
1745	3360	felhúzóút készítése
1768	1800	a szentlőrinci kút elkészítéséért
<i>fémmegmunkálás</i>		
1693	51	tömjenező csináltatásáért
1707	476	az ecclesia perselyének csinálásáért
	12	fűrészt metszéséért
1721	720	a toronyóra csengettyűjének megjavításáért
1726	150	egy szekér vasalásáért
1735	72	almárium kulcsának készítéséért
1750	48	kanna lábának forrasztásáért
	136	kocsitengely vasalására
1774	90	tíz ló patkolásáért
1779	80	két ló patkolásáért
<i>varrás</i>		
1710	528	egy dolmány készítése
1715	68	egy köpeny készítése
1720	612	9 köpeny készítése (68)
1721	816	12 köpeny készítése (68)
	68	egy bunda készítése
1723	816	12 köpeny készítése (68)
	102	egy dolmány készítése

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
1725	90	egy mente készítése
1725	68	egy köpeny készítése
1735	196	két suba varrásáért
	600	öt albának csinálásáért
	7446	egy új czulákat csináltatván
1745	204	3 suba varrásáért
<i>bőrmegmunkálás</i>		
1695	210	4 pár bocskor cserzése
1715	2880	16 pár bőr kikészítése (a = 180)
1720	720	hat marhabőr megtörése (a = 120)
1721	272	4 bőrös hám elkészítése
	240	két bőr megtörése
1722	462	41 báránybőr csáválásáért
	2400	6 hámhöz szükséges bőr megtöréséért és a hámok elkészítéséért (Károlyi Sándor számára)
1725	603	67 db báránybőr kikészítése
<i>lábbeli készítése</i>		
1695	909	6 pár csizma csinálása (a = 151)
1700	112	1 pár csizma fejelése
	204	egy pár csizma csinálása
1710	42	3 pár csizma patkolása
1715	189	1 pár csizma készítése
	436	35 pár csizma patkolása
1716	1356	18 pár csizma csinálása (a = 75)
1717	204	2 pár csizma készítése (a = 102)
1720	120	10 pár csizma patkolása
	240	2 pár csizma készítése
1725	14	1 pár csizma patkolása
1730	1920	32 pár csizma elkészítése (munkadíj) (a = 60)
1755	34	1 pár csizma talpalása
<i>őrlés</i>		
1705	48	4 véka búza őrlése (a = 12)
1712	90	10 véka búza őrlése (a = 9)
1718	60	10 véka búza őrlése (a = 6)
1719	48	8 véka búza őrlése (a = 6)
1722	468	4 öreg véka kásának csinálásáért (minden bizonnyal a nyersanyaggal együtt (a = 117))
1723	48	4 véka kása csinálásáért (a = 12)
1730	30	5 véka búza őrléséért (a = 6)
1735	24	4 véka búza őrléséért (a = 6)
1788	2208	46 mázsa liszt őrléséért (a = 48)

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
<i>könyvköttetés</i>		
1690	300	jegyzőkönyv bekötése
1705	21	lajstrom köttetése
1709	902	3 misszale bekötése és tisztítása
1710	306	3 könyv köttetése
1730	200	egy törvénykönyv köttetése
1750	80	két lajstrom és egy kalendárium köttetése
<i>egy-egy esetben előforduló szakmunkák</i>		
1720	72	két pár kapca készítése
1724	6	malacokat őrző kanász gyermeknek borotválása
1730	2880	4 rendbeli szappan főzéséért (4 tábla)
1735	48	egy cséza festéséért
1742	4950	165 font súlyú nagy kötél elkészítéséért
1791	1800	45 mázsa liszt felsütéséért
<i>különleges munkák, szolgáltatások</i>		
1782	9000	fogadtuk meg Takács mester uramat a templomban való karnak . . . festésére, úgy amint őkegyelmének tetszik, szép virágokat . . . 50 talléron, 1 pár csizma, 100 pint bor
1726	1680	orgona tisztításáért
	1800	az pictornak umbrellán levő munkájáért
1741	340	katonák verbunkjának alkalmatosságával 5 napokon hegedülő cigányoknak
1745	180	. . . piaristáknál lévő kép író város házánál levő crucifixot meg ujjítván . . .
1756	200	öreg és kis orgona igazításáért
<i>gyógyítás</i>		
1699	540	adószedő bíró uram fizetett borbélynak keze gyógyításáért
1725	136	bábaságért
1729	240	német bábának . . . egynehány etczaka őrzötte is . . .
	7200	Dani Szabó Jánosné melafactrix, a tömlöczben két gyermeket szülvén, azokat bizonyos ideig emlőjükkel felnevelő két daikának . . . (36—36 Ft.)
1740	1440	Sajdel Márton német borbélynak a conventio szerint betegek visitálásáért két hónapra . . .
1759	34	Bessenyei rabon eret vágattam . . .
	98	Tarczali Pál borbélynak 7 katoná visitalasatul (a = 14 den)

Év	Munkadíj (dénárban)	Megjegyzés
<i>egyházi szolgáltatások</i>		
1714	180	... kettős prédikációtul ...
1716	170	Hajós Mihály halálakor harangozásáért ...
1723	204	Lakatos István és Iványosné harangozásoktól attanak ...
1729	360	görög pap meghalálodván, harangozásért fizettek
<i>kereskedelem</i>		
1722	1724	... a vendégfogadóban elárult 123,5 akó borért fizettem bért ... (a = 14 den)
1723	5439	388,5 akó és 4 pint bor elárulásáért ... (a = 14)
1745	264	... Fodor István tized korcsmárosnak 18 akó 3 fertály és 4 pint bornak kiméréseért (a = 14)
1745	476	Konc Pál, 6-dik tizedbeli csárdás eladván 34 akó bort, fizettem egy petájkjával ...
<i>napidíj, szállás</i>		
1780	900	Szegedi György hóhér 3 napi diurnuma
1789	40 200	Banó Feren, Széll Mihály és Vékony Péter urak a Dimenziónál Pesten 268 napot el töltvén a = f. 1, krajcár 15 fizettem ...
	1560	Széll Mihály 40 nap ...
	12 060	Vékony Péter és Banó Ferenc urak 67 napokat dolgozván a földmérő mellett a = 45 krajcár ...
	750	Császár insellernek a vendégfogadóban 25 napok alatt való létiért a = 15 krajcár ...
<i>jogszolgáltatás, ítéletvégrehajtás</i>		
1740	1560	... budai hóhérnak Ola Miskának exequálásáért és torturázásáért ...
1745	960	a szegedi hóhér magát felakasztott legényt le vontatván ...
1747	1200	szegedi hóhérnak Nagy György felakasztásáért ...
	360	... nagyfejű Istók kinzásáért ...
1752	1200	Szabó András felakasztásáért ...
	360	Bona Pál torturájátul ...
1756	1200	Somogyi András senatornak, ki varas cassajat meglopta vala, feje elütéséül Venzl mesternek ...
1771	7200	Szegedi Mesternek conventioját pro 1771. megfizetem ...
1780	1200	Csikmák Márton felakasztásáért ...

HÍRVIVÉS, POSTA

Hely	Távolság Kecskeméttől (km)	Év	Költség (dénárban)
Buda	90	1690	42
		1695	60
Csábrág	210	1690	180
		1695	84
Debrecen	192	1690	300
Eger	158	1690	150
Endrőd	100	1707	720
Gyöngyös	130	1690	42
Halas	60	1695	62
Jósva	262	1695	228
Kassa	209	1690	180
Korpona	191	1690	210
		1695	315
Liptó	310	1695	748
Miskolc	190	1710	340
Murány	298	1690	120
Némedi	75	1695	34
Pest	86	1690	20
		1695	36
Szeged	84	1690	120
		1695	90
Szerencs	139	1690	120
Szécsény	195	1695	172
Szolnok	62	1690	39
Vásárhely	91	1690	210
Veresegyháza	72	1690	240

Részben a hellyel való takarékoság, részben a mai szakosodás visszavetítésének elkerülése érdekében itt sem követjük az egyes foglalkozási ágak szigorú szétválasztását. A folyamat, a történetiség jobb érzékelése érdekében ezen csoportokon belül az időrendet követjük a felsorolásnál. (L. a XV—XVII. sz. táblázat)

FUVAR (TÁVOLSÁGI)

Hely	Távolság Kecskeméttől	Év	Fuvardíj	Megjegyzés
Bécs	333	1690 1741	1800 1740	bécsi kocsisoknak ... Pesttől Bécsig, kocsisoknak ...
Buda	90	1736	182	cserépszállítás
Cegléd	30	1705	4012	53 bála aba elhozása
Csábrág	210	1700	1200	kocsisnak ...
Csongrád	51	1724	99	kocsisnak ...
Dabas	45	1732	360	15 fertály köles hozatala
			480	20 fertály köles hozatala
			144	6 fertály köles hozatala
Eger	158	1708	210	egy szekér bére
Félegyháza	25	1755	72	kétlovas kocsi bére
			96	4 ló után
Gyón	33	1755	225	3 ló kocsival
Izsák	30	1724	78	négyökrű szekér- től ...
		1755	72	két ló kocsitól
			144	4 ló
			108	4 ló
Jászberény	83	1708	2018	288 szál deszka szállít- lítása
Jászfényszaru	101	1708	832	14,5 akó bor oda- szállítása
Madaras	116	1750	720	200 szál deszka szállít- tása ...
Nagykőrös	16	1718 1725	136 119	személyszállítás három lovat kocsistól és egy nyerges lo- vat ...
		1755	60	két ló kocsistól
			48	2 ló kocsistól
			222	8 ló után ...
			96	4 ló után ...
Pest	86	1700	340	(kocsisságért) sze- mélyszállítás
			480	fuvar

XVII. táblázat folytatása

Hely	Távolság Kecskeméttől	Év	Fuvardíj	Megjegyzés
		1713	1555	Pestről Jászárokszállásra 106 mázsa liszt szállítása . . .
		1714	340	személyszállítás
			272	személyszállítás
		1737	272	személyszállítás (egy fő)
		1740	120	egy fő szállítása
		1741	2280	Béctől Pestig kocsisnak
		1742	240	személyszállítás
Szabadka	110	1740	165	15,5 véka búza szállítása
Szabadszállás	47	1755	48	kétlovas kocsi
Szántó	99	1755	1600	mész fuvarozása (9 mérő)
Szécsény	195	1695	72	fogadott ló bére
Szeged	85	1716	540	kocsibér (személyszállítás)
Vác	119	1741	1380	kocsinak, oda-vissza

XVII. táblázat folytatása

FUVAR (HELYI)

Év	Díj	Megjegyzés
1725	9	egy szekér homok
1726	77	tégla-hordás; szekerenként napszábér
	68	homok-hordás; szekerenként napszábér
	102	tégla-hordás; szekerenként napszábér
	82	tégla-hordás; szekerenként napszábér
1731	69	bor fuvarozása; napszábér
1735	123	tégla-hordás kétökrös szekérrel
	342	38 szekér homok (a = 9 dénár)
1739	127	3 ló, kocsi; must szállítás — napszábér
1746	17	egy szekér fa fuvarozása a szőlőkből . . .
1763	68	gabonaszállítás — napszábér
1781	90	vályoghordás szekérrel — napszábér

III. Elemzés

A konvenciók bére

A kecskeméti bérekre vonatkozó adatok rendszerezése és ismertetése után hasznos, sőt szükséges a lehetőségeknek megfelelő elemzések elvégzése is. Ezen munka összetettségének és mélységének elsődlegesen az adatok hézagossága szab határt. De utalnunk kell arra is, hogy más vidékkel történő összehasonlításra sincs módunk, mivel hasonló feldolgozás nem áll rendelkezésünkre.

A konvenciók szerződesei feltétlenül alkalmasak arra, hogy alaposabb vizsgálat alá vegyük őket. Ehhez az adatok, az adatsorok pusztá meglétén túl természetesen több előfeltétel is szükséges. Ezek közül a különféle pénzek ismerete, az átszámítási lehetőség megnyugtató módja mellőzhetetlen.

A kecskeméti nyilvántartásokat vezető tisztviselők a századforduló, de a XVII. század nagyobb részében is éppen mert igen sokféle pénz volt forgalomban, az esetek többségében számítási pénzeket használtak.⁵⁹ Különösen sokféle pénz forgott közkézen a Rákóczi szabadságharc lezárulásáig az igen széles körű árucserét lebonyolító mezővároson belül. A pénzek, illetve pénznevek mennyisége meghaladta a hatvanat. A szabadságharc után ezek száma jelentősen csökkent, de még így is közel negyven pénz, illetve pénznév fordul elő a felhasznált számadásokban, végrendeletekben és egyéb forrásokban. A helyi számadásokban az esetek nagyobb részében a XVIII. század derekáig a magyar forintot, a számítási tallért és a számítási pénzként kezelt garast használták. Nem ritka ezek alkalmazása a későbbi évtizedekben sem. A központi politikai és gazdasági irányítás kiteljesedése során egyre általánosabbá válik a rénes forintban és a krajcárban történő számítás. A belső egység megőrzése érdekében egyetlen számítási pénz alkalmazása volt célszerű. Ezért a szélesebb körben fellelhető magyar forintot követtük az átszámítások alkalmával. Tekintettel arra, hogy a vizsgált időszakon belül a pénzek értéke érdemben nem változott, az átszámítás nehézségekbe nem ütközik, az áruk és a munkabérek nagysága nem torzul. Éppen az ezekben az évtizedekben kialakult pénzügyi stabilizáció könnyítette meg és tette megbízhatóvá az átszámításokat. Ennek következtében eltekinthetünk attól, hogy az értékeket valamely nemesfém súlyában is rögzítsük.

A pénzek pontos ismeretén túl a különféle naturáliák értékének meghatározása a legjelentősebb feltétel. Tekintettel arra, hogy a város alkalmazottai-

⁵⁹ A korábban jelzett két pénztörténeti feldolgozáson túl igen jelentős szakirodalom áll e téren rendelkezésünkre.

nak egy részénél, illetve a református egyház alkalmazottainak jelentős hányadánál több évtizeden át a munkabér egy meghatározott hányadát különféle termények és árucikkek formájában biztosították, az időszakra vonatkozó ártörténet mellőzhetetlen. Mivel egy ilyen jellegű ártörténeti feldolgozás rendelkezésünkre áll, e téren sincs az elemzésnek akadálya.

A naturáliák értékének meghatározása során feltétlenül szükséges a különféle mértékegységek pontos ismerete is. A feldolgozás időszakán belül csupán egyetlen olyan űrmérték lelhető fel, amely az országos gyakorlattól eltér: a fertály. Ennek a gabonaűrmértéknek a nagyságát ma már viszonylag pontosan ismerjük: kb. 180-200 liter lehetett.⁶⁰

Elemzésünk során kétirányú metszet követése válik szükségessé. Egyrészt meg kell vizsgálnunk, hogy a több mint száz év során az egyes foglalkozási csoportokon, ágakon belül hogyan alakult a kifizetett bér nagysága, mennyisége, hogyan aránylott egymáshoz az egyes időmetszetekben a készpénz és a naturáliák értéke. Másrészt mérlegelnünk kell, hogyan viszonyult egymáshoz a különféle munkák ára, milyen különbségek mutatkoztak a mezőgazdasági, az ipari, illetve a szellemi munka díjazása terén.

A különféle foglalkozású, bérmunkát vállaló vagy alkalmazottként dolgozó személyek munkabérét csak úgy tudjuk összehasonlítani, ha egy meghatározott évben a rendelkezésre álló valamennyi konvencióféleséget elemzés alá vesszünk.

Erre a legalkalmasabb az 1725-ös esztendő. Ekkor már csaknem valamennyi fontosabb foglalkozásra találunk adatokat, illetve a néhány hiányzót a következő évek adatsoraiból lehet pótolni. Ez a terminus azért is megfelelő, mivel a korábbi évtizedekből igen hézagosságok a feltárható tények, másrészt a későbbi évtizedekben, amikor már néhány újabb tisztségviselő bérét is rögzítették, olyan változások mentek végbe, melyek az előző fél évszázad viszonyaira egyáltalán nem jellemzőek, és így feltétlenül újabb időmetszetet is elemzés alá kellene vennünk. Ilyen változás pl. az, hogy 1730-tól a város hivatalnokainak bérét készpénzben határozták meg. Igaz ugyan, hogy már 1725-ben is csaknem minden esetben a naturáliák helyett azok árát fizették ki, de ezek tételes feltüntetése még dokumentálja, milyen természetbeni juttatások illették meg korábban az egyes munkavállalókat. Tehát már előre jeleznünk kell, hogy az 1725-ös év adatsora egy korábbi időszakra volt igazán jellemző. Ez viszont nem lehetett túlságosan távoli múlt, hiszen különben nem őrződtek volna meg ezek a konvenciók formák.

A város alkalmazottainak díjazása, bérének fizetése igen eltérő előzmé-

60 IVÁNYOSI-Szabó Tibor: Gabonaűrmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985.

Az árakra vonatkozóan: Az árak alakulása Kecskeméten 1662—1790. Uo.

nyekkel rendelkezik. Tekintettel arra, hogy maga a városi tanács évszázadokon át önálló gazdálkodást is folytatott, saját ménessel, saját gulyával, nyájjal rendelkezett, önálló konyhát tartott fenn, Monostoron, Nyárlőrincen saját gazdaságot vezetett, kocsmákat, mészárszékeket működtetett, ezekhez megfelelő szakalkalmazottakra és cselédekre is szüksége volt. A XVII. században még ezek alkották a város alkalmazottainak többségét. Bérüket évről évre hagyományos formában rögzítették, illetve fizették.

A tisztségviselők, a főbíró, az adószedő és a kisebb jelentőségű munkát végző különféle bírák nem kaptak bért, hanem választott tisztségük ellátásáért kedvezményekben és bizonyos juttatásokban részesültek. A kedvezmények az adó, a dézsma és a robot elengedését jelentették. A juttatások jellegére és nagyságára több feljegyzés is utal. Az egyik fontos anyagi előny a város konyhájának igénybevétele volt. A tisztségviselők a város költségére fogyasztották az ételüket és az italukat. A rendszeres bérfizetés bevezetése és a bér nagyságának indoklása során utalnak ezen túl az egyéb juttatásokra is. „A becsületes tanács fáradozása abban, miképpen az ekkorig practizált városnak közönséges konyhájára lett feles költséget eltávoztatván, némely dolgoknak megváltoztatásával, az költséget kevesbíthesse s cassájának bővebbséget szerezhessen, a mint is legelsőben rendeltek ökegyelmek készpénzbeli fizetését főbíró urnak minden egyéb accidencia⁶¹ nélkül 200 rénes forint. Ezelőtt adatott volt ökegyelmeknek per modum discretionis⁶²

nadrágra 10 máriás, facientes	2 Rf	33,5 den
5 pár csizmára, 8 máriás és 7 krajcárával számlálván	11 Rf	17 den
egy hordó helyett 10 máriás	2 Rf	83,5 den
egy szekér fa helyett	1 Rf	50 den
3 pár kés helyett	4 Rf	50 den
3 süveg helyett	3 Rf	—
egy köpenyeg helyett	3 Rf	11,5 den
4 tábla szappan tudatik	3 Rf	—
két pár kordován és ugyanannyi abából való kapca	—	85 den
fél marhabőr megtörve	1 Rf	50 den
vásári alkalmatosságokkal mindenestül 6 selyem keszkenő	9 Rf	—
a communis közé adni szokott 60 Rf-ből		
esett főbírák uraiméknak	4 Rf	61,5 den
a vendégség helyett adni szokott 22 f. 50 d-ből	1 Rf	73 den
a konyhán levő két szakács asszonynak, 1 szitalónak		
és egy faragónak bérből esik	10 Rf	66 den
étele és itala és az asztalhoz kivántató eszközök		
az ö kegyelme részére tudatnak	100 Rf	—
summája:	160 Rf	31 den

61 Mellékes juttatás, járulék.

62 Jutalom.

Itt ugyan, ha az előbbeni a mostanival egyben vetjük, elucescal, hogy az mostani 39 f. 60 d-el megyen többre, hogy sem az előbbeni volt.”⁶³

Az idézet egyrészt azt dokumentálja, hogy a tisztségviselők korábban is igen komoly anyagi ellenszolgáltatást kaptak munkájukért, másrészt azt, hogy az előző évtizedekben a naturáliák egész sorát vették igénybe. A kétségtelen racionalizálási szándék mellett feltétlenül meg kell említenünk, hogy a pénzgazdálkodás egyértelműbbé válása és az eltérő igények jelentkezése egyaránt a készpénzbeli juttatást, a fizetést tették a tisztségviselők számára kívánatosabbá. (L. XVIII. táblázatot.)

A választott terminusban a béreket, konvenciókat a fizetési eszközök alapján négy csoportra lehet osztani.

Az elsőbe tartozik a főbíró, a másodbíró és az adószedő, akik kizárólag készpénzben kapták, biztosították fizetésüket. Az a tény, hogy éppen a legmagasabb rangú hivatalnokok éltek ezzel a lehetőséggel, bizonyítja, hogy a naturáliák elhagyása ekkor már nem jelenthetett hátrányt a bérből, illetve fizetésből élők számára. Kivételt csaknem kizárólagosan a búza jelentette. Ezzel még később is gyakorta találkozunk. Ennek alapvető okát nyilvánvalóan abban kell keresnünk, hogy a gabonaárak az időjárás és a háborús konjunktúrák függvényében erőteljesen változtak. Egyes évek valószínűleg magas gabonaárai okozhatták, hogy az önálló termőfölddel nem rendelkezők kitarították a gabona juttatása mellett.

A második csoportba azok sorolhatók, akik a készpénz mellett különféle ruházati cikkeket kaptak természeti juttatásként. Ezek száma a legnagyobb. A ruházati cikkek értéke a konvenció teljes összegén belül igen erősen eltér. A városgazda esetében ez csak 5,1%-ot képez, míg a fejősbojtárnál 72%-ot. Mivel ahány eset, annyiféle az arány is, igen nehéz ezeket szavakba rögzíteni,

63 A leköszönő bírákat minden év április 24-én lakomával búcsúztatták. Ez is jelentősen megterhelte a város pénztárát. Ezért ennek költségeit a tanács már 1712-ben külön határozatban mérsékelte, ill. rögzítette. 1718-ban tételesen meghatározták, milyen nyersanyagokat és mekkora mennyiségben használhattak fel ezen alkalmakkor.

	tall.	gar.	den.
borért 6 akóért 10 máriássával	11	2	—
fél szalonnáért	3	—	—
egy esztendő sörtésért	3	—	—
11 véka lisztért	4	—	28
2 ürüért	2	4	—
4 bárányért	1	—	24
25 font tehén húsért	—	5	—
10 tyúkért	—	5	20
1 véka dióért	—	5	20
vajért	1	1	28
fűszerszá mért	1	—	—
summa:	30	2	—

A VÁROS ALKALMAZÁSÁBAN LÉVŐK BÉRÉNEK MEGOSZLÁSA 1725-BEN
(*dénárban meghatározva*)

Az alkalmazott megnevezése	Az egész évi munkabér	Készpénzben meghatározott összeg	Az élelem értéke	A ruha értéke	Egyéb naturáliák értéke	Naturáliák értékének összege	A készpénz %-os aránya	Az élelem %-os aránya	A ruházat %-os aránya	Az összes naturália %-os aránya	Megjegyzés
főbíró	24 000						100				1729
másodbíró	18 000						100				1729
adószedő	12 000						100				1729
notárius	13 264	9000	340	3924		4264	67,9	2,6	29,6	32,1	
vice notárius	7568	4500	1110	1958	180	3248	59,5	14,7	25,9	42,9	
kocsmáros	5044	4500		544		544	89,2		10,8	10,8	
szakácsnő	6744	6120		624		624	90,7		9,3	9,3	
sajtosasszony	2170	1800		370		370	82,9		17,1	17,1	
városgazda	4676	4440		236		236	94,9		5,1	5,1	
szolga	3050	2200		850		850	72,1		27,9	27,9	
lovász	3286	1800		1486		1486	54,8		45,2	45,2	
kislovász	1774	1000		774		774	56,4		43,6	43,6	
korbácsoló	4934	2160	2480	294		2774	43,8	50,2	6,0	56,2	
pálinkafőző	4998	1920	2738	340		3078	38,4	54,8	6,8	61,6	1735
toronyőr	3683	1200	1222	631		1853	32,6	33,2	17,1	50,3	1720
favágó	2120	1000		1120		1120	47,2		52,8	52,8	
órás mester	1870	1200	432	238		670	64,2	23,1	12,7	35,8	
csikós	2638	1500		1138		1138	56,9		43,1	43,1	
gulyás	2517	1500		1017		1017	59,6		40,4	40,4	
gulyásbojtár	1414	700		714		714	49,5		50,5	50,5	
kanász	1762	1000		762		762	56,8		43,2	43,2	
tizedkocsis	4737	1200	2337	1200		3537	25,3	49,3	25,3	74,7	naturália: 1735
strázsa	3238	3000		238		238	92,6		7,4	7,4	
csósz	1918	1200		780		780	62,6		40,7	40,7	
nyájjuhász	4190		820	816	2554	4190		19,6	19,5	100	
fejősbojtár	1070	300		770		770	28		72	72	négy havi bér

de azt feltétlenül megfigyelhetjük, hogy a viszonylag alacsony összegű bérek esetében magas a ruházatra jutó arány.

A harmadik csoportba azokat sorolhatjuk, akik a ruházat mellett élelmet vagy egyéb naturáliát is kaptak. A ruházattal kapcsolatosan azt figyelhetjük meg, hogy azt a korábbi évtizedben kivétel nélkül mindenki igénybe vette. Ez nyilvánvalóan összefüggésben lehetett a helyi céhes ipar szűk körű lehetőségeivel. Az élelmet viszont csak a konvenció sok kb. harmada kötötte ki maga számára, ami abból adódhatott, hogy részben a foglalkozás nem tette indokolttá ennek biztosítását (a szakácsnők, a sajtos asszony esetében), részben maguk is foglalkozhattak élelem termelésével. A bér egészéhez viszonyított arány ez esetben is igen eltérő. A notáriusnál minimális: 2,6%, míg több esetben 50% körüli is lehet ez.

Az összes többitől különbözik a nyájjuhász konvenciója, amit éppen ezért a negyedik csoportba kellett vennünk. Esetében az élelem, a ruhán kívül az egyéb naturália alkotta a bér fennmaradó részét. Ők rendszerint bárányban kapták bérüket, és ezeket a gazdáival közösen legeltetve nevelték fel.

A naturáliáknak a konvención belüli hányadára vonatkozóan azt fogalmazhatjuk meg, hogy a XVII. század végén és a XVIII. század első negyedében néhány munkakörtől eltekintve arányuk magas volt. Az esetek döntő többségében a 40-50% körül mozgott. A konvenció nagyobb hányadát viszont csak néhány foglalkozásnál, a tizedkocsisok, a nyájjuhász és fejsbojrtár esetében képezte.

A fentiekén kívül azt is teljes egyértelműséggel állíthatjuk, hogy a század első harmadát követően a készpénzfizetés egyre szélesebb körűvé vált, sőt az esetek aránytalanul nagy részében csaknem kizárólagos lett.

Nem lenne teljes az így felidézett kép, ha az egyházi alkalmazásban állók bérének megoszlását nem vennénk figyelembe. (L. a XIX. sz. táblázat.) Sajnos, ez esetben sem tudunk kizárólag 1725-ből való adatokat összegyűjteni. A római katolikusokra vonatkozó feljegyzések 1730-ból valók, de tekintettel a kiegyensúlyozott gazdasági és politikai körülményekre, ez az eltérés az elemzést nem zavarhatja.

Ezúttal még erőteljesebben fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a belső arányok megoszlása az előző évtizedek gyakorlatát érzékelteti. A római katolikusok esetében szinte kivétel nélkül rögzítették a naturáliák felsorolása alkalmával, hogy helyette meghatározott összegű pénzt fizettek. Ez alól csak a búza és a mészárszékből elhordott hús volt a kivétel. A reformátusoknál is az esetek nagyobb részében pénzben is rögzítették a különféle fűszerek, ruházati cikkek stb. értékét, de nem utaltak félreérthetetlenül arra, hogy valójában készpénzben fizették-e ki a konvencióban foglaltakat. Mindenesetre a táblázat révén jól érzékelhető, milyen szokások uralkodtak a század első

AZ EGYHÁZAK ALKALMAZÁSÁBAN ÁLLÓK BÉRÉNEK MEGOSZTLÁSA 1725-BEN
(dénárban meghatározva)

Az alkalmazott megnevezése	Az egész évi munkabér	Készpénzben meghatározott összeg	Az élelem értéke	A ruházat értéke	Egyéb naturália	Naturáliák értéke összesen	A készpénz %-os aránya	Az élelem %-os aránya	A ruházat %-os aránya	Az összes naturália %-os aránya	Megjegyzés
<i>reformátusok</i>											
tiszteletes	18 574	10 200	7054		1320	8374	54,9	38,0		45,1	1725-ös adatok
iskolamester	13 025	10 200	2125		680	2805	78,3	16,3		21,5	
kántor	7360	4080	2600		680	3280	55,4	35,3		44,6	
harangozó	3882	1224	1230	1428		2658	31,5	31,7	36,8	68,5	
szakácsnő	3750	2040	1230	480		1710	54,4	32,8	12,8	45,6	
lányok tanítója	5491	4080	901		510	1411	74,3	16,4		25,7	
<i>római katolikusok</i>											
ferencesek	29 026	18 000	8146		2880	11 026	62,0	28,1		38,0	1730-as adatok
iskolamester	5404	3600	1084		720	1804	66,6	20,1		33,4	
kántor	6948	4800	1068		1080	2148	69,1	15,4		30,9	
egyházi diákja	2290	1440		850		850	62,9		37,1	37,1	
egyházi	1846	1200		646		646	65,0		35,0	35,0	
sütőasszony	3960	3960					100,0				
lányok tanítója	1600	1600					100,0				

negyedében-harmadában, illetve, hogy az egyes alkalmazottaknál milyen arányt képezett a természetbeni, illetve a pénzbeli juttatás.

Itt a kevesebb alkalmazott miatt is körülményesebb a készpénz-naturália megoszlás alapján viszonylag egyértelmű csoportosítást elvégezni. A katolikusoknál dolgozó sütőasszony és a lányok tanítója kivételével mindegyik konvencióján belül fellelhető élelmiszer, ruha vagy egyéb természetbeni juttatás. Legfeljebb a naturáliák százalékos megoszlása alapján lehetne bizonyos csoportosítást végezni, de ez minden bizonnyal sok esetlegességet hordozna magában. Esetünkben azt figyelhetjük meg, hogy a kapott természetbeni juttatás értéke minden esetben a 30—40% között volt. Tehát az erősen eltérő társadalmi hovatartozást ez a szempont elmosná. A reformátusoknál is azt látjuk, hogy az ilyen szempont szerinti csoportosítás igencsak mesterkélt és főleg félrevezető lenne. Azt viszont egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a század első negyedében az egyházi alkalmazottak konvencióin belül a naturáliák szélesebb köre található meg, így a készpénz aránya is az esetek többségében valamivel kisebb volt mint a városi alkalmazottak salláriumában.

Egyetlen esztendő minden konvenciójának figyelembe vételével történt áttekintésen túl feltétlenül hasznosnak ígérkezik egy másirányú keresztmetszet elkészítése is, amely a bérek időbeli alakulását, azok névértékének változását mutatja be.

A számottevően bővülő források birtokában olyan bőséges adatsorok gyűltek össze, hogy ezeket egyetlen táblázatba már nem lehet összezsúfolni. Egyben utalnunk kell arra is, hogy ezek nem ritkán elég foghíjasak. Egyetlen foglalkozás, illetve tisztség esetén sem tudtunk hiánytalan sort összeállítani. Tekintettel arra, hogy több mint száz évet dolgoztunk fel, nem vállalkozhatunk az évenkénti felsorolásra. Így az ötévenkénti adatrögzítés mellett döntöttünk, hogy a nagyobb időközökhöz való alkalmazkodás esetleges buktatóit elkerüljük, vagy legalábbis csökkentjük. A kirajzolódó kép utólagosan igazolni látszik eljárásunk elfogadhatóságát.

A későbbi elemzés és a könnyebb áttekintés érdekében a létszámban egyre növekvő és feladatköreiket tekintve egyre jobban szakosodó városi alkalmazottakon belül szükséges volt a munkavégzésük alapján csoportokat kialakítani. Az alkalmazottak számszerű növekedését és a számukra kifizetett bérek mennyiségének alakulását a VIII. sz. táblázat mutatja. Az alábbiakban részben a hely jobb kihasználása végett, részben az árnyaltabb elemzés lehetősége érdekében az újabb táblázatok összeállításakor eltértünk a korábban alkalmazott beosztástól. (L. a XX—XXIV. táblázatok.)

A vezető tisztségviselők nominálbérének rögzítése nem jelentett gondot, mivel készpénzben határozták meg salláriumukat. Az alkalmazottak esetében is legtöbbször könnyű volt követni a bérek alakulását, mivel a naturália

A VÁROS ALKALMAZÁSÁBAN LÉVŐ MESTEREK FIZETSÉGE (magyar forintban)

	1690	1715	1720	1725	1730	1735	1740	1746	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1790
borbély							18	17	17	25	25	25	25	25	25	25	
csaplárok	66		52	50	90	90	84	90	90	90	90	90	92	92	92	93	72
fafaragó																	300
kéményseprő													36	36	36	36	36
kovács											144						480
mészárosok									55		98				147		
órás			15	19	17		28		27	27	27	22	22	22	22	22	29
pálinkafőző				13	11	50	41	34	36								
pintér											72	72	72	72	48	48	60
postamester			50														
legény			37														
szíjjártó													54	54	54	54	54
vendégfogadás						90	72		72								
sajtós	40	35															
kásamolnár									42								
pálinkacsaplár															72	72	

Megjegyzés: a mészárosnál 1780 helyett 1779. évi bér. A pálinkafőzőnél 1720 és 1725-ben félévi bér.

A VÁROSI RENDFENNTARTÓK ÉVI BÉRÉNEK ALAKULÁSA
(magyar forintban)

	1720	1725	1730	1735	1740	1746	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1790
cigányok tizedese															19
darabontok							48	48	48	48	48	48	48	48	60
hadnagyok			59	59		96	72	72	72	72	72	72	72	72	102
hajdúk			45	36											
kapusok					33							7	7		
komisszáius											72	72	72		90
korbácsoló			33	50	33	32	32								
polgárok			59	59		96	72	72	72	72	72	72	72	72	90
strázsa		32													
tizedesek															30
toronyőrök	37	40	41	52	49	43	43	42	42	42	42	42	42	42	48
tömlőctartó		30	44	62	44	52	52	48	48	48	48	48	48	48	48
vakterek			29	23							18	18	18	18	29

A VÁROSNÁL ALKALMAZOTT NŐK, ILLETVE PÁSZTOROK ÉS ÁLLATGONDOZÓK ÉVI FIZETSÉGE
(magyar forintban)

	1690	1695	1715	1720	1725	1730	1735	1740	1746	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1790
konyhalány	30				22	22		48										
sajtos								22										
sütőasszony									32	30	61							
szakácsnő	50		45	60	67	67	57	65				72	72	77	77	77	72	
szitaló					22	32		25										
göbolyös		28				27												
gulyás		15	73		25					38		120				155		
fejősjuhász	13			20			25	28										
nyájjuhász	30			34	42		41	56										
juhászbojtár				7		11												
csikós					26	36	36	17	73	39						84	84	156
kanász	11			10	18		9	31	29									
gulyásbojtár					14													

A VÁROSNÁL ALKALMAZOTT CESELÉDEK, CSŐSZÖK STB. FIZETSÉGE
(magyar forintban)

	1690	1695	1715	1720	1725	1730	1735	1740	1746	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1790
öregbéres	42	31																
béres		24										60	60	60	60	60	60	66
kisbéres	24	14																
tizedkocsis				48	48	49	53	63	71	71	67	67	67	68	68	68	80	74
lovász			29	46	33	36	57	42	55	36	38	38	38	38	38	61		
kislovász					18	30		38	25	19	17		19					
szolga	47			44	30	36	47			30	30							
utcaseprő																		12
csődörös lovász																62	62	
örlőlovász															24	24	24	
csőszök					20	22	45	45	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22
kapás		16										66						
szénakötöző														29	29	29	29	
favágó					22													

Megjegyzés: A kapásnál 1695 helyett 1696., az 1760 helyett 1762. évi bér található.

esetleges jelenléte a konvencióban nem okozott zavart, hisz mellette rögzítettek, mennyiért szerezték azt be. Ha nagyritkán érték nélkül rögzítették az átadott terményt vagy ruházati cikket, a másik alkalmazottnál feltüntetett ár kivétel nélkül segítségül szolgált. Így nyugodtan megfogalmazhatjuk, hogy a valós értékek esetleges torzításának a veszélye csaknem teljesen kizárt.

Az első igen szembeűnő jelenség az, hogy a török kiűzése után azonnal számottevően megnőtt a városi alkalmazottak nominálbére. Ezt még a viszonylag szűkös adatok birtokában is megfogalmazhatjuk. Egyedűl a város fejűsjuhászánál tapasztalunk visszaesést, de a pásztorok konvenciójával kapcsolatosan mindig gondolnunk kell arra, hogy esetűkben a rájuk bízott nyáj nagyságától függött a térítés, illetve a város juhait mellett saját birkáikat is legeltethették, gondozhatták. Egy fejűsjuhász esetében a nyáj nagysága méginkább figyelembe veendű. Egyébként egyáltalán nem valószínű, hogy a háborűk során a város juhnyája lényegesen kisebb lett a korábbiánál. Az 1720—30-as évektűl rendelkezésűnkre állű viszonylag sokrétű és bűses adat sor megerűsíti az elűbbi megfogalmazást.

A kűvetkező évtizedek kiegyensűlyozottabbá vált gazdasági és belpolitikai körűményei között fokozatosan stabilizálűdtek a bérek. A nűtárius esetében minden bizonnal az igen nagy tekintélyre szert tett Murakűzy Sámuel szeműlyes érdemei idűzhettek elű a rendkűvűl magas konvenció meghatározását, de a kűvetkező nűtáriusok fizetése is igen kiegyensűlyozottá vált.

Ugyanez a stabilitás érezhetű egész sor tisztviselű, mester és egyűb alkalmazott bérenek alakulásában is. A fűbírak és a nűtárius fizetése 1755 után az adűszedű és a másodbírű salláriumához igazodott. Ezek fizetése már korábban beállt arra a szintre, amelyet még újabb évtizedeken át folyűsítottak számukra.

Ez a kiegyensűlyozottság nemcsak esetűkben figyelhetű meg. A hivatalnokok, gazdasági irányítűk kűzűl a városgazda és a sáfár esetében is ugyanerrűl gyűzűdhetűnk meg. Tűbb mint figyelemre méltű, hogy a csaplár, a kéménysoprű, az órás, a pincér, a szűjjártű és a vendűgfogadűs-pálínkacsaplár bére is hosszú évtizedeken át változatlan, vagy alig módosult.

A városi rendfenntartűknál ez a stabilitás, ha lehet, még feltűnűbb. De a szakácsnű, a tizedkocsisok és a csűszűk bére is ezt a megállapítást erűsíti meg.

Fel kell ugyanakkor hívni arra is a figyelmet, hogy a cselédek és a pásztorok többségénél a bérek ingadozása, hullámzása lényegesen szélesebb kűrű. Azokban az esetekben, amikor a munkakűr, az elvégzendű munka intenzitása, nagysága hozzűvetűlegesen azonos, a század derekától, tűbb esetben már a 30-as évektűl a bérek csaknem állandűsulnak. Az ettűl eltérű esetekben a hullámzás szűksűgszerű.

A fentiek alapján tehát megfogalmazhatjuk, hogy a török kiűzését kűvetűn a városi alkalmazottak bére igen figyelemreméltűan megemelkedett. Ez az

A REFORMÁTUS EGYHÁZ ALKALMAZOTTJAINAK SALLÁRIUMA ÉS KONVENCIÓJA
(magyar forintban)

	1701	1705	1710	1715	1720	1725	1730	1739	1760	1770	1776	1780	1785	1788
tiszteletes	288	258	256	251	222	186	234	230	251	251	276	276	276	336
professzor	104	119	153	150	141	130	143	143	251	251	276	276	276	276
kántor		43	64	54	86	74	90	80	86		90	90	102	96
perceptor	16							38	62	89	90	90	90	92
lányok tanítója					4	55	108	85	83		92			
harangozó	42	34	39	47	44	39	57	49	49	44	44	44		44
temetőcsőszök			15					11	14	14	14	14	14	12
szakácsnő	15	23	16		26	37	42	43						

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ ALKALMAZOTTJAINAK SALLÁRIUMA, ILLETVE KONVENCIÓJA
(magyar forintban)

	1710	1730	1735	1739	1744	1750	1755	1760	1765
páterek (két fő)		290	304	292	314	298	297	318	
iskolamester	71	54	65	72	89	81	94	82	
kántor	120	69	99	113	155	122	142	134	134
harangozó			50	62	62	56	63	63	
egyházi deákja		23	39	47	56	45	54	52	46
egyházfiú		18	18	18	23	20	20	20	20
sütőasszony		40	47	42	36	33	33	33	33
lányok tanítója		16		29		28	39	38	31

emelkedés az esetek többségében a század első harmadában még tovább folytatódott. Ettől az időponttól viszont a nominálbérek stabilizálódtak, csaknem ugyanazon a szinten rögzültek.

Az egyházak alkalmazottainak bérére vonatkozó adatok megerősítik a városi alkalmazottakkal kapcsolatosan megfogalmazott állítást, mégha egyik-másik esetében bizonyos hullámzás érvényesül is. (L. XXV—XXVI. táblázat.)

Lényegesen áttekinthetőbbé válik a kép, ha a legjobban dokumentálható adatsorokat kiemeljük és az 1730-as évet 100-nak véve a bérek összegét ehhez viszonyítjuk. A 15 városi alkalmazott között ott találjuk a vezető tisztségviselőket, a kiemelkedően és kevésbé jól fizetett alkalmazottakat, a mestereket, a rendfenntartás embereit, cselédeket és a cselédek szintjén álló egyéb alkalmazottakat. (L. a XXVII. táblázat.)

Kétségtelen, hogy mindegyik fizetésének alakulásában fellelhető bizonyos fokú ingadozás, csekély kivételtől eltekintve emelkedés. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az igazán szembetűnő tartós bércsökkenés a főbírónál és az első nótáriusnál történt. Ennek okát egyértelműen a központi irányítás érvényesülésében kell keresnünk. Ennél is feltűnőbb, milyen hosszú időszakra és mennyire kiegyensúlyozott a bérek alakulása az esetek döntő többségében. A város életének irányítói közül a másodbíró, az adószedő, a szolgáltatást végzők és az iparosok közül a csapláros; a közbiztonságot szolgálók közül a hadnagyok, a polgárok, a toronyőr és a tömlőctartó; a mezőgazdasági cselédekhez közelállók közül a csőszök konvenciója mutat legkevesebb változást.

A városi alkalmazottaknál tett megfigyelést ezúttal is érdemes szembesíteni az egyházi alkalmazottak salláriumával. Náluk csak a konvenciók, illetve a salláriumok pénzben meghatározott részének alakulását vesszük figyelembe. Kétségtelen, hogy a vizsgált terület szűkülése, eltérő jellege miatt bizonyos kétségek merülhetnek fel a következtetések megalapozottságát illetően, mégis célszerű ezt az eljárást alkalmazni. Természetesen elvégezhetjük volna a városi alkalmazottaknál is a kétféle összehasonlítást, de így remélhetőleg számottevő helyet takaríthatunk meg. A naturáliák figyelmen kívül hagyása mellett azért célszerű a folyamat áttekintése, mivel a mezőgazdasági eredetű termékek, főként a konvenciók igen komoly hányadát képező búza ára különféle tényezők hatására évről-évre változott, és ezeknek a piaci árát bevonva a konvenció végleges évi értékébe szükségszerűen bizonyos hullámzást észlelünk, mégha mind a pénzbeli, mind a természetbeni juttatás nagysága változatlan maradt is. (L. a XXVIII—XIX. sz. táblázat.) A református egyház alkalmazottjainál azért nem követtük az 1740-et követő időszakban a bérek alakulását, mivel a naturáliák csaknem teljes mellőzésével pénzbe rögzítették a járandóságokat, és ezek értéke a XXV. táblázaton fellelhető.

A VÁROSI ALKALMAZOTTAK BÉRÉNEK ALAKULÁSA
(1730 = 100)

	1690	1725	1730	1735	1740	1746	1750	1755	1760	1765	1770	1775	1780	1785	1790
főbíró			100	100		100	100	75	75	75	75	75	75	75	125
másodbíró			100	100		100	100	100	100	100	100	100	100	100	133
adószedő			100	100		150	150	150	150	150	150	150	150	150	
notárius	29	40	100	100	70	83	67	50	50	50	50	50	50	50	83
városgazda		39	100			100	75	75	100	100		100	100	100	150
csaplárok	73	56	100	100	93	100	100	100	100	100	102	102	102	103	80
óras		112	100		165		159	159	159	129	129	129	129	129	170
hadnagyok			100	100		163	122	122	122	122	122	122	122	122	173
polgárok			100	100		163	122	122	122	122	122	122	122	122	153
toronyőr		98	100	127	120	105	105	102	102	102	102	102	102	102	117
tömlőctartó		68	100	141	100	118	118	109	109	109	109	109	109	109	109
szakácsnő	75	100	100	95	97				107	107	115	115	115	107	
tizedkocsis		98	100	108	129	149	149	138	138	138	139	139	139	163	151
csőszök		91	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
lovász		92	100	158	117	153	100	106	106	106	106	106	169		

A mezőgazdasági termények beszámításából adódó zavaró hatásának kiszűrésével még egyértelműbben látszik, hogy a XVIII. század csaknem egészében meglepően szilárdaknak bizonyultak a bérek. Alig akad olyan alkalmazott, akinek salláriumán belül komolyabb hullámozás vagy változás jelentkezne. A teljesen egyértelmű illusztráció megerősíti azt a korábban már jelzett feltételezésünket, hogy a konvenciók dénárban meghatározott értékén belül látható kisebb ingadozás valójában nem a bérek mozgását mutatja, hanem csak a piaci értékek ingadozásait követik.

A nem konvenciók bére

A nagyon figyelemre méltó adatmennyiség ellenére igen óvatosan kell eljárunk, ha a napszámbérek alakulásával kapcsolatosan általános érvényű megállapításokra vállalkozunk. Két tényező is megfelelő körütekintésre int. Az egyik: alig néhány szakma, munkaféleség esetén állt össze folyamatosnak mondható adatsor. A másik: újabb települések, tájegységek történetének hasonló feldolgozásáig nem lehet érzékelni, hogy a kirajzolódó tendencia helyi sajátosság, vagy egy lényegesen nagyobb gazdasági egységre, esetleg az egész országra jellemző az. Néhány meghatározó vonás kiemelése mégis célszerű, hogy így egy későbbi összehasonlítást is megkönnyítsünk. (L. a IX—XIV. táblázatok.)

Az egyik legmarkánsabban kirajzolódó vonás az, hogy a feudalizmus ezen késői szakaszában a céhes kötöttségek révén a mezővárosokban is élesen elkülönül a szakmai végzettségnek megfelelően a munkabér. Az építőiparon belül, néhány esettől eltekintve, amikor minden bizonnyal a munka intenzitása miatt a segédmunkás bére viszonylag magas volt, élesen eltér a pallér, a kőműves mester és a segédmunkát végző munkadíja. Természetesen arra is lehet gondolni, hogy nem tényleges segédmunkás, hanem még mestervizgát nem tett, de már szakképzettnek mondható legényről van szó. Lényegében ugyanez fogalmazható meg a pallér, az ácsmester és a mellette dolgozó segédmunkás, illetve ácslegény esetében is. A háromszoros, illetve a kétszeres munkabér nagyságrendet takar. A mézszoltás díjazását ez esetben figyelmen kívül kell hagynunk, mivel nem jelölték következetesen, hogy a munkás kőműves mester, legény vagy segédmunkás végezte-e.

Bármily szűk keretek között is, de lehetőség van annak illusztrálására, milyen arányokat követtek a férfi- és a női munka, illetve a felnőtt és a gyermekmunka esetében. Az előző esetre a takarítással kapcsolatosan találunk összehasonlítási lehetőséget (X. táblázat), az utóbbira a szakács és a konyhalány bére alapján. Az adatok szűkössége miatt a számottevő különbség kiemelésén túl a további következtetés levonása nem lenne eléggé megalapozott.

XXVIII. táblázat

*A REFORMÁTUS EGYHÁZ ALKALMAZOTTAINAK SALLÁRIUMA, ILLETVE KONVENCIÓJA PÉNZBEN
MEGHATÁROZOTT RÉSZÉNEK ALAKULÁSA (1730 = 100)*

	1701	1705	1710	1715	1720	1725	1730	1739
tiszteletes	118	118	118	98	100	100	100	100
iskolamester	78	99	99	99	99	100	100	100
kántor		102	80	45	100	100	100	100
lányok tanítója						100	100	102
harangozó	98	98	98	98	98	100	100	100
szakácsnő	75	112	76		87	125	100	112

XXIX. táblázat

*A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ ALKALMAZOTTJAINAK SALLÁRIUMA, ILLETVE KONVENCIÓJA PÉNZBEN
MEGHATÁROZOTT RÉSZÉNEK ALAKULÁSA (1730 = 100)*

	1710	1730	1735	1739	1744	1750	1755	1760	1765	Megjegyzés
páterek		100	100	100	100	100	100	100		1735 = 100
iskolamester	117	100	100	100	97	97	97	97		
kántor	125	100	100	100	125	187	187	167	208	
harangozó			100	100	100	100	97	100		
egyházi deákja		100	100	100	222	222	222	222	222	
egyházi fiú		100	100	100	100	100	100	100	100	
sütőasszony		100	132	117	100	83	83	83	83	
lányok tanítója		100		90	94	94	94	94	94	

Tovább rögzíthetjük azt is, hogy a kocsmárosok díjazása a szakmunkásoknak megfelelően mesterek fizetéséhez állott közel. A vásárok rendjének fenntartásában igen fontos szerepet vállaló strázsák díjazásánál azt állapíthatjuk meg, hogy a lovas örök és a gyalogosok közötti arány a mesterek és a legények-segédmunkások esetében fellelhető aránnyal esett csaknem egybe.

A mezőgazdaságon belüli napszámbérek esetében az idény jellege, a rendkívül sokféle munkaféleség nehezíti a következtetések megnyugtató formában történő megfogalmazását. Befolyásolja ezt a jobb vagy rosszabb gazdasági év is. Azt mégis megállapíthatjuk, hogy ebben az ágazatban a napszámbérek ekkor lényegesen mérsékeltebbek voltak, mint az iparban vagy a szolgáltatások terén. A férfi- és a női munka (részben gyermekmunka) arányát a szülő szüretelésével kapcsolatos béreknél tapinthatjuk ki. Ezen esetekben természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy a puttonyos munkája lényegesen nagyobb fizikai igénybevételt jelentett, mint a szedőké.

A napszámbérek időbeni alakulásáról is mindenekelőtt az építkezéssel kapcsolatos területről lehet egyértelmű megállapítást tenni. A pallér, az ács és a kőműves, illetve a legényeik munkájáért kifizetett bér nagysága és ezek egymáshoz viszonyított aránya a tárgyalt időszakon belül érdemben nem változott, mégha érthetően bizonyos hullámváltozás fel is lelhető. Ezek a napszámbérek megerősítik azt a megállapítást, amit a konvenciók bérek esetében fogalmazhattunk meg.

A szolgáltatások, a posta és a fuvar esetében rendkívül nehéz közös nevezőket találni. A munka körülménye, időpontja, minősége annyira eltérő, hogy a közös jegyek hiányában a viszonylag szűk körű adatbázis mellett elsődlegesen csak a tények illusztrálására lehetett vállalkozni. Egyértelmű általánosítások megvonása így igen kockázatos lenne. Ezt csak további feltáró munka után lehet elvégezni.

A bérből és fizetésből élők rétegződése

Egyáltalán nem könnyű a bérből és fizetésből élőkön belül fokozatokat, jól elhatárolható egységeket kialakítani. Tekintettel arra, hogy erősen eltérő társadalmi csoportokhoz, osztályokhoz tartoznak, célszerű keresni olyan alapot, amely figyelembevételével ezen egységek mégis kirajzolhatók. Tekintettel arra, hogy most utólag választjuk meg ezeket a viszonyítási pontokat, célszerűbb, ha nem egyet, hanem legalább kettőt veszünk figyelembe, hogy ezáltal az esetlegességeket tompítani tudjuk. (L. XXX—XXXI. táblázat.)

Időpontként ezúttal is az 1730-as év kínálkozik, mivel ebből az évből már figyelemre méltó számban állnak rendelkezésünkre adatok, illetve a későbbi évtizedek bérei alig módosultak.

*A VÁROSI ALKALMAZOTTAK 1730. ÉVI BÉRÉNEK VISZONYÍTÁSA
(20 dénáros napszámért véve alapul)*

Foglalkozás, beosztás	Az évi fizetés összege magyar forintban	A napszámberhez	A cselédek éves bérehez	Megjegyzés
		viszonyított arány		
főbíró	240	1200	6,86	
másodbíró	180	900	5,14	
adószedő	120	600	3,43	
notárius	360	1800	10,28	
vicenotárius	216	1080	6,17	
városgazda	120	600	3,43	
sáfár	60	300	1,71	
hadnagyok	58,8	294	1,68	
hajdúk	45	225	1,28	
polgárok	58,8	294	1,68	
toronyőr	40,8	204	1,17	
tömlőctartó	44,4	222	1,27	
korbácsoló	33,2	166	0,95	
vakterek	22,8	114	0,65	
csaplárok	90	450	2,57	
pálinkafőző	50	250	1,43	1735
vendégfogadás	90	450	2,57	1735
sajtos asszony	21	105	0,6	
szakácsasszony	67,4	337	1,93	
szitaló asszony	32	160	0,9	
göbolyós	27	135	0,77	
csikós	36	180	1,03	
csőszök	22,2	111	0,63	
tizedkocsisok	49,5	247	1,41	
lovász	36	180	1,03	
kislovász	30	150	0,86	
szolga	36	180	1,03	

AZ EGYHÁZI ALKALMAZOTTAK 1730. ÉVI BÉRÉNEK VISZONYÍTÁSA

Foglalkozás, beosztás	Az évi fizetés összege magyar forintban	A napszámberhez	A cselédek éves béréhez	Megjegyzés
		viszonyított arány		
<i>református</i>				
tiszteletes	234,4	1172	6,7	
professzor	143,3	716	4,09	
kántor	89,6	448	2,56	
perceptorok	37,8	189	1,08	1739
lányc tanítója	108,5	542	3,1	
harangozó	57,2	286	1,63	
temetőcsőszök	10,8	54	0,3	1739
szakácsnő	41,8	209	1,19	
<i>római katolikus</i>				
páterek (két fő)	290,3	1451	8,29	
iskolamester	54	270	1,29	
kántor	69,5	347	1,99	
harangozó	50,3	251	1,43	1735
egyház deákja	22,9	114	0,65	
egyházfiú	18,5	92	0,52	
sütőasszony	39,6	198	1,13	
lányc tanítója	28,8	144	0,82	1739

Az egyik kiindulópont a napszámber lehet. Ennek dénárban történő megjelölése távolról sem egyszerű, hisz, miként erre már történt utalás, az idény jellege, a munka fajtája erősen befolyásolta a napszámber értékét. Számítási alapként az átlaghoz közelálló 20 dénár mellett döntöttünk, bár jól tudjuk, hogy ennél alacsonyabb és magasabb munkadíjak egyaránt előfordulnak, és a matematikai átlagot kiszámítani ez esetben egyáltalán nem könnyű. A különbségek illusztrálásának egy másik módja lehet a viszonylag jelentős számú és egyben a legalacsonyabb konvenciót kapott szolgák, cselédek béreinek átlaga. Ez esetben a csikósok, a csőszök, a tizedkocsisok, a lovászok és a szolgák konvenciójának átlagát vettük alapul, amely minimális kerekítéssel 35 magyar forintnak felelt meg. Ez a mérőszám még plasztikusabban érzékelteti az egyes konvenciók, illetve salláriumok nagyság szerinti szóródását mind a városi, mind az egyházi alkalmazottak között.

Ezek alapján a bérből és fizetésből élők között öt egymástól elég markánsan elkülönülő csoportot különböztethetünk meg. Az elsőbe azokat sorolhatjuk, akik legalább a szolgák béreinek négyszeresét kapták: a főbíró, a másodbíró, a notárius, a vicenotárius, a református tiszteletesek (a ferences páterek)

és a professzor. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy ezek életvitele és minden bizonnyal társadalmi-rokoni kapcsolatrendszere is a civis város leg-
gazdagabb köréhez kapcsolta őket. A második csoportba a városgazda, az
adószedő, azaz a városi közigazgatás második vonala sorolható, akiknek a
száma ekkor még nem nagy, de mint korábban utaltunk rá, a század derekától
egyre rohamosabban nőtt. Itt sem alaptalan az a feltevés, hogy többségükben
a jómódú gazdák, kupecsek, iparosok családtagjaival, rokonaival állunk szemben.
A harmadik csoportba a kántorok, tanítók, a csaplárok és a vendégfogadósok,
városi kistisztviselők, postamesterek stb. tartoznak. Ha felidézünk a csaplárok
napi díjait, és összehasonlítjuk a többivel, azt látjuk, hogy a céhes mesterek
és a céhlegények napi díja között helyezkednek el. Ezek figyelembe vételével
még kevésbé érezhetjük erőszakoltnak, ha a jelentős számban levő kisbirtokosokkal
vesszük őket egy társadalmi-gazdasági csoportba. Egy név szerinti összehasonlító
felmérés minden bizonnyal pontosan dokumentálná ennek a hipotézisnek
jogosultságát. Többek között a drámaíró Katona József családi kapcsolatai is
alátámasztják ezen feltételezés indokoltságát. A negyedik csoportba a
hadnagyok,⁶⁴ hajduk, polgárok, városi segédhivatalnokok, toronyőrök,
tömlöctartók, pálinkafőzők, szakácsok és szakácsnők, tizedkocsisok,
harangozók, egyházi segédhivatalnokok stb. tartoznak. Ezek bére alig több,
mint egy jól megbecsült cseléd fizetése. Ez az igen népes réteg minden
bizonnyal a nem egészen ágról szakadt zsellérek és a törpebirtokosok
tömegéből került ki időről időre. Életmódjuk, társadalmi hovatartozásuk
tudata is ehhez a több ezres létszámú réteghez köthette őket. Az ötödik
csoportba a legcsekélyebb konvencióval, fizetéssel rendelkezők
találhatók. Szegény zsellérek, nincstelen napszámosok, szolgáltatók és
cseléddek sok ezres tömegét alkotják ezek, akik a számukra juttatott
munkabérből vagy konvencióból csak létük fenntartását és gyerekeik
keserves felnevelését tudták biztosítani. Rájuk, illetve utódaikra lehet
fenntartás nélkül alkalmazni az agrárproletár jelzőt.

64 A hadnagyok esetében nem szabad valamiféle katonatiszti csoportra gondolnunk. Lényegében a közbiztonságra vigyázó egyszerű polgárok ők, akik közé jómódú gazda, vagy annak gyereke aligha vegyült.

IV. A közigazgatási szervek az élet- és munkakörülmények szabályozásáért

A XVIII. század első harmadára a megyei és az országos rendfenntartó és közigazgatási szervek sorra kiépültek. Ezek egyre gyakrabban és egyre konkrétabb, kisebb ügyekben is sorra véleményt nyilvánítottak, illetve utasításokat adtak. Az iratok jelentős részének pusztulása miatt nem lehet pontosan követni, hogy az egyes városi statutumoknak volt-e megyei előzménye, kaptak-e utasítást valamely felettes szervüktől vagy sem. A bérek limitálásakor több esetben egyértelműen a vármegye parancsára hivatkoznak. Egyben az is kétségtelen, hogy a városban hozott közigazgatási és bírói döntések a helyi konfliktusok megoldása érdekében születtek, s nem feltétlenül a vármegye utasítása alapján jártak el. Az viszont kétségtelen, hogy a Kecskeméten élő munkaadók érdeke egybeesett az ország más tájain élő munkaadók alapvető érdekeivel, így az esetek döntő többségében az összhang természetes volt.

A helyi és a megyei hatóság egyik legfőbb feladata a közbiztonság megteremtése, illetve megvédése volt. Éppen ezért mindent megtettek annak érdekében, hogy a szabadságharc alatt és az előtte levő évtizedekben kialakult szabad, vagyontalan jobbágy vagy szolga sorsú személyeket lekössék, az ún. kóbor elemeket felszámolják. A tanyákon való letelepedés megtiltásának is ez volt az egyik fő oka. Az országos jellegű belső migráció kedvezett azoknak, akiket a jobbágyi-szolgai kötöttségekbe nem tudtak betörni. Ezért kényszerült a városi tanács még 1773-ban is elrendelni, „ . . . hogy szolgálatra alkalmas minden ridegek, betyárok, asszonyok és leányok házanként conscribáltassanak, azoknak neveikkel a kicznél tartózkodnak. A kik is ha új esztendő napkor szolgálatra nem allanak ismet, gazdaikkal együtt citaltassanak, s azok a szallasadásért, ezek pedig a tekergő állapotért nemes vármegyétül szabott büntetést keményen el fogják venni.”⁶⁵

Ugyancsak ebből a célból tiltotta meg a városi tanács 1726. november 8-án, hogy pásztoemberek baltákat, csákányokat és egyéb fegyvereket használjanak.⁶⁶

A közbiztonság elfogadható keretek közötti fenntartásán túl a kiegyensúlyozott termelés és a munkáltatói jogok gyakorlásának lehetősége volt a helyi hatóság újabb fontos feladata. Ennek érdekében sokirányú és körültekintő munkát kellett végezniük. Érthető e területen is mindenben maguk mögött tudhatták a nemesi vármegye és a helyi úriszék támogatását. A gazdák érdekeinek egyik legfontosabb eszköze a bérek ismételt limitálása volt. A szórványosan fennmaradt ez irányú határozatok érzékeltetik, hogy időről

65 IV. 1504. h. 1773. november 13.

66 IV. 1504. b/76. 309. old.

időre rögzítették mind a konvenciók értékét, mind a napszámbéreket és a részesaratók járandóságait. Ha nem is voltak maradéktalanul hatékonyak ezek az előírások, kétségtelenül hozzájárultak a belső gazdasági stabilitás fenntartásához. A megyei rendeletek megsértése esetén igen súlyos büntetést helyeznek kilátásba: a 12 forint pénzbüntetés vagy megkorbácsolás rendszeresen visszatér.⁶⁷ Ezt a büntetést különféle okok miatt itt ritkán alkalmazták. Ezt érzékelteti az alábbi két eset is. „Mellyes István, hogy az elmúlt nyáron munkások iránt lett limitatio ellen 4 napra 5 máriást vett fel munkájáért, büntetésből a városnak esett garas 2, dénár 8. Méhes Gergelyné is hasonló vétkéért adott garas 2, dénár 8.”⁶⁸ A két összeg megegyezése azt érzékelteti, hogy egy „szokásos” bírságösszeggel állunk szemben. A 12 forint és a 68 dénár közötti aránytalanul nagy különbség pedig jelzi, hogy a szavakban megformált és a ténylegesen gyakorolt szigor között igen nagy volt a különbség.

A megyei limitációk különösen a fiatal férfikkal szemben léptek fel igen erélyesen: „A férfi cseléd azomban, ki azon limitation felül mer alkudni, ha alkalmas, menten gyalog katonának küldetik, ha pedig hibás tömlöczbe vettetik, és az után keményen meg csapatik.”⁶⁹

Szorosan a bérek limitálásához kapcsolódott az a törekvés, hogy a legnagyobb munkaidőben a helyben lévő napszámosok ne kereshessenek más településeken munkát, így nem tudják a napszámbéreket feljebb emelni. 1730. május 22-én Magócsi Mihály alispán elrendelte, „. . . hogy miután az Isten bő esztendő adott, hogy aratni más megyébe ne menjenek . . .”⁷⁰ 1754-ben a város hozott rendeletet: „Mivel hogy a városi lakosoknál elég mezei munka találtatik, senki vidékre menni ne merészellyen munkára a szegények közül, mert kirekesztetnek a városbul.”⁷¹ 1789-ben a kecskeméti magisztrátus megtiltotta, hogy „. . . zsellérek és házas gazdák is vidéken vállaljanak munkát . . .”⁷²

A cselédek és pásztorok elszegődését és munkábaállását részben a több évszázadra visszavezethető szokásjog, részben a helyi és a megyei igazgatási szervek szabályozták. A munkábaállítás a tevékenység jellegétől függően változhatott. A cselédek általában újév táján kezdték meg éves szolgálatukat. Amennyiben a cseléd új gazdához kívánt elszegődni, ezt jóelőre jeleznie kellett. Az egyezésnek megfelelően vagy az előző, vagy az új munkaadónál pontosan kellett jelentkezniök.⁷³ Az óév és az újesztendő találkozásánál

67 IV. 1504. h. 1762.

68 IV. 1510. a. 1729. 5. old.

69 IV. 1504. h. 1762. 3. pont.

70 IV. 1504. a/76. 845-846. old.

71 IV. 1504. h/2. 102-105. old. 20. pont.

72 Uo. 38. old.

73 IV. 1504. h/2. 7-17. old. 42. pont.

néhány szabad nap is adódott számukra, melyeket többen a csárdákban, kocsmákban töltöttek el. Ezen mulatozások keretek közé történő szorítására is több rendelet született.⁷⁴

A pásztorok, cselédek és napszámosok munkakörülményeik javítása érdekében gyakorta használták azt a fegyvert, hogy a korábbi egyezséget felborítva a kedvezőbb munkakörülményt nyújtó gazdához szegődtek: „Szentkirályi Pál béresse mashoz bé szegődvén, hogy helyre nem állott, büntettetett tallér 1, garas 2.”⁷⁵ Még gyakoribb volt, hogy megszöktek munkahelyükről: „Muraközi Sámuel szolgája ok nélkül elhagyván, büntetést fizetett tallér 1, garas 2.”⁷⁶ Még a város alkalmazásában lévők közül is szöktek meg: „Manó Mihály is, város sajtosának szegődvén, hogy az szolgálatot ok nélkül elhagyta, fizetett tallér 1, garas 2.”⁷⁷ Ezek a szökések, távolmaradások, amelyek csak ritkán voltak a tudatos szembeszegülés megnyilvánulásai, ha nem is voltak tömegesek, évenként jelentős számban fordulnak elő a másodbírói számadásokban.

Az itt jelzett csekély számú idézet is érzékelteti, hogy a büntetés mértéke csaknem mindig azonos. Talán nem felesleges utalni arra, hogy 1720 és 1775 között ez az érték nem változott. A kiszabott büntetés kivétel nélkül pénzbeli volt, amely összeg 8—10 napi napszámberrel ért fel, tehát nem volt kíméletlenül magas. Ez a viszonylag kiegyensúlyozott munkaerő keresletet-kínálatot éppúgy igazolja, mint érzékelteti a mezőváros hagyományosan liberális eljárását is.

A cselédek gazdájukkal történő szembeszegülésének kétségtelenül az egyik legerőteljesebb megnyilvánulása az volt, amikor igazuk, érdekeik védelme végett tettelegességre is vállalkoznak. Ennek kevés írásos nyoma maradt fenn. 1720: „Laci János szolgája, hogy maga gazdájával veszekedvén, hozza vasvillát fogott, büntettetett tallér 1, garas 2.”⁷⁸ 1755: „Döbröcönben lakos Burai János kocsis lévén, hogy a gazda asszonyát megverte, büntettetett 6 forintra.”⁷⁹

Természetesen a hatóságok nemcsak a munkábaállítás és a munkabér tekintetében nyújtottak hathatós segítséget a gazdáknak. Az esetleges visszaéléseket, a gazdák érdekeinek csorbítását, hasznának csökkentését éppúgy keretek közé kívánták szorítani. Ezért megtiltják többek között, hogy a pásztorok a jószágokkal kereskedjenek.⁸⁰ A XVII. századtól nyomon követhető a

74 IV. 1504. a/2. II. LXV. 1775. dec. 28., ill. 1778. dec. 18.

75 IV. 1510. a. 1721. 5. old.

76 Uo. 1720. 6. old.

77 Uo. 1723. 2. old.

78 Uo. 1720. 7. old.

79 Uo. 1755.

80 IV. 1504. h/2. 92-93. old. 1733. február 6. Ugyanezt a statutumot 1754-ben megújították.

gazdák és a pásztorok viszálya az elhullott, vagy ellopott állatokkal történő elszámolás körül. A szokásjog minden bizonnyal a juhok, barmok fülének, körmének bemutatását követelte meg, de ezzel szemben már az 1670-es évektől az elhullott állatok egész bőrét követelték a gazdák. A tilalom csekély eredményére utal az, hogy időről időre meg kellett újítani az erre vonatkozó rendeleteket.⁸¹

A pásztorok visszaéléseinek lehetőségeit kívánván korlátozni, olykor már olyan intézkedésekre is sort kerítettek, melyek betartásának ellenőrzésére aligha volt lehetőség: „... mind azok a nagy vasfazekak, melyek eddig a tejnek forralására szolgáltattak, elszedettessenek, és csak azok hagyattassanak meg, melyek három vagy négy ember eledelének megkészítésére elégségesek...”⁸²

A helyi és a megyei hatóságok a gazdák érdekeinek védelme közben figyelembe kellett hogy vegyék részben az ide vonatkozó törvényeket és rendeleteket, részben a legegyszerűbb emberiességet is. Tehát ezek alapján nem minden egyes gazda tettét védelmezték, igazolták, hanem a munkáltatók általános érdekeit tartották szem előtt. Éppen ezért sok esetben velük szemben is megtorló intézkedéseket hoztak.

Bár a korábbi évtizedekből való az alábbi eset, mindenképpen jellemző a pásztorok életkörülményeire, és arra is, hogy a gazdák sem járhattak el teljesen önkényesen. 1662: „Bab Mihály Katona Jánossa hideg megh vette juhasz karaért fizetett az urnak forint 60, melyből az be adonak hajlott tallér 2.”⁸³ A büntetés összege kb. három-négy szolga egész évi bérének felelt meg. 1745: „Heszeg Pál tőle való elbucsuzása után legényét megverte, fizetett tallér 2, garas 4.”⁸⁴ Érdemes utalni arra, hogy ez az összeg éppen kétszerese arra a cselédre kiszabott büntetésnek, aki gazdájára vasvillát emelt. 1750: „Tegzes Gergely maga szolgáját véresen megvervén, fizetett tallér 5, garas 2.”⁸⁵ Itt is utalhatunk arra, hogy a gazdasszonyát megverő cseléd büntetése szinte felényi volt ezen összegnek. Mindezt annak illusztrálása érdekében emeljük ki, hogy a feudális állam a belső rend fenntartása érdekében a vagyonosokkal szemben is érvényesítette törvénye szigorát.⁸⁶

A fiatalok munkakörülményeire utal az alábbi eset: „Barvart József

81 Uo. 7-17. old. 35. pont. IV. 1504. a/2. II. LXV.

82 IV. 1504. a/2. II. LXV.

83 IV. 1508. c. 1662.

84 IV. 1510. a. 1745. 38. old.

85 Uo. 1750. január 24.

86 Hogy mennyire következetesen jártak el, érzékelteti Somogyi András esete is, aki az egyik nemes lányát vette el feleségül, maga többször is viselte Kecskeméten a másodbirói méltóságot. Mivel 4292 forintot eltulajdonított a város pénztárából, a magisztrátus 1756-ban nyilvánosan lefejeztette. IV. 1504. a/2. II. XLII.

kőműves inassát rutul megtagolta, ezért büntetésül ide fizetett rénes forintot 2.”⁸⁷

Miként a szolgák esetében a szökést, a gazdáéknál az elcsábítást büntették. „Kati Péter más ember munkását el csalván töb bért ígéréssel, fizetett forint 6.” „Csuka Miklós azon dolgaiért fizetett forint 6, kaloda váltsággal együtt.”⁸⁸ Harminc évvel később, 1695-ben már jóval kisebb büntetést szabtak ki hasonló vétségre, miközben az ilyen esetek száma többszörösére nőtt: „Tallas Péter máshoz elszegődött szolgát tudva meg fogadta, adott tallér 2.”⁸⁹ A büntetés összegének további csökkenését jelzi az alábbi eset: „Kis Gergely, hogy más embernek fogadott juhászát megfogadta, fizetett tallér 1, garas 2.”⁹⁰

Ugyancsak figyelemre méltó a város egyik leggazdagabb civisének az esete: „Patai András on birságot vettem 13 garast szolgája megh fogásáért.”⁹¹ Büntetett a magisztrátus ellenkező önkényeskedés esetén is: „Görbödi Mihály pedig szolgáját ok nélkül küldötte el, melyért adott büntetést a városnak tallér 1, garas 2.”⁹² Ez az összeg megegyezik azzal, amekkorát a gazdáját elhagyó szolgálta volt köteles fizetni. Még a viszonylag kisebb szabálytalanságok is alkalmat adtak arra, hogy a helyi hatóság a gazdákkal szemben példát statuáljon. „Fejös András nem rendelt, hanem tilalmas terminusra fogadván . . . szolgát, fizetett ide tallér 5, garas 2.”⁹³ A tetemes összegű büntetés több mint figyelemre méltó.

Kecskemét város tanácsa, miként a legtöbb város magisztrátusa önállóan is gazdálkodott, termelő és értékesítő tevékenységet folytatott. Így saját maga munkáltatóként is fellépett. Éppen ezért nem felesleges figyelni arra, miként tartotta be ilyen minőségben a megyei utasításokat. Bár e téren is elég hézagosak a felhasználható adatok, a jelenségre vonatkozóan mégis igen sokatmondóak.

Az 1726-os Pest megyei statutum értelmében az öregbéres fizetése „10 forint, aba ruha s egyéb szokott ruha és étel” „Lovásznak 3 ló mellé frt 6, libéria és étel”.⁹⁴ Kecskemét város 1725-ben a lovászának 18 forintot biztosított készpénzben, ezen túl dolmányt, nadrágot, mentét, két pár fehérműt, két pár csizmát és süveget jelölt meg a konvencióban. Ezek fejében összesen 14 forintot és 86 dénárt fizetett.⁹⁵ Egészében a város által biztosított konven-

87 IV. 1510. a. 1782. szeptember 30.

88 IV. 1508. c. 1665. 230. old.

89 IV. 1510. a. 1695. 50. old. Csak az itt lévő néhány oldalon 19 eset van feltüntetve.

90 Uo. 1720. 9. old.

91 IV. 1509. c. 1683. 46. old. A 13 garas kb. négy forintot ért.

92 IV. 1510. a. 1723. 2. old.

93 Uo. 1750. augusztus 13. Ez az egész összeg kétharmada. Összesen 14 ft és 40 dénár volt a büntetés.

94 Kolozsvári—Óvári: i. m. IV/1. 700. old.

95 IV. 1510. a. 1725. 121. old.

ció értéke feltétlenül nagyobbak érződik. Egyértelműbb az 1762-es limitációval történő összehasonlítás. E szerint: „Egy öreg béresnek esztendei bére mindeneket összevetvén fl. 26.”⁹⁶ Ugyanakkor a város éveken át következetesen 50 rénes forintot fizet külön-külön mind a nyolc béresének, tehát nem is csak az öregbéresnek.⁹⁷ 1773-ban már a megyei limitáció is emelte az összeget: „Öreg béressé mindent fel tudván 40 fl.”⁹⁸ miközben a városnál továbbra is változatlanul 50 rénes forintot kapnak a béresek. Tehát a város gazdaságának irányítói a megfelelő munkaerő biztosítása érdekében rendszeresen eltekintettek a nemesi vármegye statutumainak normáitól. A tényleges megélhetési lehetőségek figyelembe vételével formálták a béreket: „A béresek és a kocsisok bére az idő drágasága miatt 5 fital emeltetik”, határozták el 1788-ban.⁹⁹

Talán nem felesleges utalni arra, hogy a munkáltatókat is ritkán büntették amiatt, hogy a megszabottnál valamivel magasabb bért fizettek.

96 IV. 1504. h/l.

97 IV. 1510. a. 1760—70 közötti kötetei.

98 IV. 1504. h/l.

99 IV. 1504. b/76. 313. old.

V. Összegzés

A török kiűzését követő évtizedek bővülő forrásanyaga feltétlenül indokolttá és lehetővé teszi a szélesebbkörű gazdaságtörténeti kutatásokat. A kecskeméti írásos emlékek biztosítják, hogy 1720 tájától folyamatában tudjuk vizsgálni és bemutatni a bérek alakulását. A vizsgálat eredményeként a kapott kép ha nem is teljes, de lényegesen összetettebb és pontosabb mint az előző évtizedekből rekonstruálható ismeretanyag. Bár a különféle bérekre vonatkozó feljegyzések mennyisége erősen eltér egymástól, csaknem mindegyikéről részletes, vagy legalábbis nagyon megbízható ismereteket gyűjthetünk.

A korabeli szokásoknak megfelelően a konvenciók szerződéseiben rögzített megállapodások nyújtanak legtöbb és legmegbízhatóbb támpontot. Ezek birtokában igen nagy pontossággal követhetjük a városi tisztségviselők, az igazgatáshoz kapcsolódó segédszemélyzet béreinek alakulását. Ha folyamatában nem is annyira egységesen, de nagyon megnyugtatóan tudjuk dokumentálni az egyházak alkalmazásában lévő lelkészek, tanítók és az ottani segédszemélyzet béreinek alakulását is. Jóval töredékesebben áll rendelkezésünkre a termelőmunkával foglalkozók bérezését igazoló adat. Azonban e tekintetben is összeállt több adatsor, amelyek helyenkénti töredékességük ellenére is felhasználhatók a gazdasági élet ezen területén végbemenő folyamatok vizsgálatához.

Nemcsak kecskeméti sajátosság, hogy a legáltalánosabb bérmunka, a napszámber elemzéséhez áll rendelkezésünkre mennyiségében és folyamatoságában a leggyéresebb adatmennyiség. Alig valamivel kedvezőbbet mondhatunk a szolgáltatások, a céhes keretek között végzett munkák díjazásával és a fuvar költségek alakulásával kapcsolatosan is. Az összehordott adatok együttesen végülis olyan tömeget alkotnak, amelyek birtokában indokolt néhány alapvetően fontos következtetés levonása.

Tekintettel arra, hogy a XVIII. századi Magyarországon nem készültek olyan országos jellegű gazdasági felmérések, amelyek segítségül hívásával pontosan rögzíthetnénk e tájegység sajátosságait, az egyébként teljesen indokolt összehasonlítástól ezúttal el kellett tekintenünk. Ezen összehasonlítás elvégzését gátolja az a tény is, hogy nem készült nagyobb földrajzi egység ezirányú fejlődéséről az ehhez szükséges mélységű feldolgozás. Rendelkezünk ugyan néhány olyan helytörténeti publikációval, amelyeket e téren kamatoztatni lehetne, de e munkák tematikája és módszere igen szűk kerületre korlátozná ezt az összevetést, és még így is olyan kitérőt jelentene, amely veszélyeztetné a jelen dolgozat egységét. Így meg kellett elégednünk azzal, hogy olyan mezővároson belül kövessük a bérek alakulását, amelynek ekkor is számottevő a kisugárzása a környező településekre.

Az egyes munkaterületek bérezésének vizsgálata során ismételten felfigyel-
hettünk arra, hogy a török kiűzését és a szabadságharc befejezését követő
évtizedekben egyre kiegyensúlyozottabbakká váltak a bérek. Rendkívül koc-
kázatos ugyan a lakosság életkörülményeit meghatározó tényezők közül
egyet kiemelni, és ezzel kapcsolatosan mégoly körülírtan is véleményt nyilván-
ítani. Tekintettel arra, hogy rendelkezünk ugyanezen városon belül a pénz-
forgalom és a pénzértékek alakulására vonatkozó feldolgozással, valamint
csaknem 600 árucikk árának mozgását is ismerjük, nem indokolatlan a
nominálbérek alakulásának külön történő kiemelése. (L. XXXII. sz. táblá-
zat.)

A hódoltság utolsó éveivel történő összehasonlítás egyértelműen doku-
mentál néhány tény. Ezek közül az egyik leginkább szembetűnő vonás az,
hogy a nominálbérek csaknem minden foglalkozásnál számottevően nőttek.
Az utána következő feltétlenül az, hogy a növekedés üteme erősen eltérő.
Különösen jelentős a város egyik vezetőtisztviselőjénél, a notáriusnál, és az
ugyancsak városi alkalmazott csaplár esetében, akiknél közel négyszeresre
emelkedett a konvencióban meghatározott nominálbér.

Nagyságrenddel kisebb ugyan, de még mindig igen nagy a prédikátor és
az iskolamester fizetésének növekedése, amelynek eredményeként a XVIII.
század végére csaknem háromszor akkora lett salláriumuk, mint száz évvel
korábban volt.

A többenél a nagyfokú hullámozás és az esetlegesség a leginkább feltűnő.
Részben a munkakörülmények erősen eltérő volta, részben a munkavállaló
személye, kora, tekintélye befolyásolta a bér nagyságának változását. De még
esetükben is jelentős emelkedést állapíthatunk meg. Összességében megfogal-
mazhatjuk, hogy a kvalifikáltabb munka díja lényegesen nagyobb ütemben
nőtt mint a szakképzetlenek, illetve a csekély ismereteket követelő munkate-
rületek bére.

A jelen feldolgozás alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a XVIII. századon
belül adódott olyan 6-7 évtized, amelyben érdemi növekedés ment végbe. Ez
a gyarapodás igen stabil gazdasági alapon történt meg. Ennek lehetett követ-
kezménye, hogy a század első negyedének végétől mind az árak, mind a pénz,
mind a bérek igen kiegyensúlyozottá váltak.

Külön vizsgálatot igényelne annak feltárása, hogy a feudális társadalmi
viszonyok, illetve az abszolútmonarchia gazdaságpolitikája mennyiben járult
hozzá ezen stabilitáshoz. Ugyancsak további elemzés tárhatja fel, hogy a
stabilitás mögött milyen mérvű megmerevedés húzódik meg. A feudális
kötöttségek, a belső piac gyengesége, a nemzetközi kereskedelemtől való
kényszerű távolmaradás számlájára mit lehet írni.

Az viszont így is kétségtelen, hogy a munkából és a bérből élők száma
Kecskeméten nagyságrendileg nőtt a hódoltság alattihoz képest. E tekintet-

*A NOMINÁLBÉREK ALAKULÁSA A LEGJOBBAN DOKUMENTÁLHATÓ
FOGLALKOZÁSOKNÁL
(1680-as évek = 100)*

	1690	1725	1730	1740	1750	1755	1760	1785
notárius	206	260	720	502	480	360	360	360
csaplár	264	200	360	360	360	360	360	372
sajtós		147	147	147				
szakácsnő	125	167	167	162			180	180
fejősjuhász	65	100		140				
csikós		186	257	121	279			600
kanász	183	300		516				
prédikátor		186	234	230			251	276
iskolamester		130	143	143			251	276

ben sem állítható, hogy a török kiűzése miatt valamiféle hanyatlás ment volna végbe Kecskeméten és a környező mezővárosok gazdasági életében. A bérmunka és az árutermelés növekedése, sőt általánossá válása lényegesen több pillért épített a tőkés gazdálkodás számára mint a XVII. században. Ráadásul ezek az elemek minden tekintetben tartósabbnak bizonyultak. A kettős adóztatás megszűnése, a háborús katasztrófák elmaradása, a közbiztonság folyamatos kiépülése jelentős mértékben segítette ezt a folyamatot.

A XVIII. század a kecskeméti parasztság számára minden korábbinál biztonságosabb megélhetést, számottevő gazdasági gyarapodást eredményezett.

A gazdasági növekedés, a bővülő munkaalkalom továbbra is vonzotta a migrációban résztvevőket Kecskemétre. Így mindvégig kiegyensúlyozott munkaerőkínálattal számolhattak a város gazdái. A bővülő mezőgazdasági árutermelés tartósan jó alapot nyújtott mind a céhes ipar rohamos fejlődéséhez, mind a helyi és a transit kereskedelem számára.

A természeti csapások, tűzvészek és a társadalmi feszültségek ellenére a XVIII. század minden téren figyelemre méltóan nagy fejlődést biztosított Kecskemét számára, amely révén az ország legnagyobb lélekszámú mezővárosa és egyik legjelentősebb települése lehetett.

Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében

I. rész: 170⁷

I. Forráskritika és a feldolgozás módja

A késői feudalizmus termelőerőinek alakulására vonatkozóan talán a legegységesebb, a legmegbízhatóbb forrás a különféle adóösszeírás. A központi hatalom kiépülése után rendszeresen nyilvántartásba vették az egyes igazgatási egységek lakosainak adóalapját, illetve ezek birtokában meghatározták a kivethető adó nagyságát. Nálunk ez a folyamat a XVII—XVIII. században terjedt ki fokozatosan az egész ország területére, és nyerte el egyre körültekinthetőbb formáját. Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben fokozatosan kiépülő abszolút monarchia a gyakori háborúk miatt folyamatosan pénzgondokkal küzdött, súlyos terheket rakott adófizetői vállára. Így a vármegyék és az egyes települések vezetői a kiszabott adó behajtása érdekében kénytelenek voltak a legalaposabban eljárni mind a megadóztatható alapok nyilvántartása, mind a kivetett adó behajtása során. A kényszer diktálta teljességre való törekvés teszi ezeket az összeírásokat igen becses történelmi forrásokká, mégha nem is járt a törekvés maradéktalan sikerrel.

Tekintettel arra, hogy bizonyos nagyságon felül csaknem minden értékre kiterjedt az adózási kötelezettség, ezeknek a lajstromoknak a segítségével feltárhatjuk az adott időszak gazdálkodásának, társadalmának sok-sok adatát, tényét. Mivel éppen a gazdasági élet és a társadalom terén igen fontosak a mennyiségi mutatók, ezeknek a statisztikai feldolgozása feltétlenül hasznos lehet. Minthogy a feudalizmus ezen századain belül a gazdálkodás jellege és az életkörülmények alig módosultak, a számszerű alakulásból esetenként bizonyos minőségi változásokra, de legalábbis növekedésre, illetve a visszaesésre feltétlenül következtethetünk.

Az adózásra vonatkozó összeírások egyértelműen gyakorlati jellegűek voltak, és komoly pénzügyi kihatással jártak, így az elkészítésük során a tárgyilagosságra való törekvés általában fenntartás nélkül elfogadható, annál is inkább, mivel a megyei és az országos összeírások alkalmával más megyéből, vagy a szóban forgó megye más részéből való tisztviselők működtek közre. A viszonylag rövid időközönként elkészített összesítések adatait

egyébként is könnyen össze lehet hasonlítani. Tehát az adólajstromok valóságot tükröző jellegéhez csak a legritkább esetben férhet kétség.

A fenti megállapítással egyidőben hangsúlyoznunk kell, hogy a kétségbevonhatatlan hitelesség esetében sem szólhatunk arról, hogy az adólajstromok egyben teljesek is lennének, azaz egy meghatározott település minden háztartására vonatkozóan nyújtanának a megadott szempontok alapján maradéktalan tájékoztatást. A nyilvántartás jellegéből adódóan csak az adófizetésre képesnek ítélt családok, háztartások lehettek fel az esetek döntő többségében. Csaknem teljesen mellőzik a nincsteleneket és a csekély értékkel rendelkezőket. Ugyancsak kimaradtak azok, akik különféle címen adómentesek voltak: nemesek, egyházi személyek, tisztségviselők stb. A célok meghatározása és a vizsgálati módszerek kialakítása során erre a tényre feltétlenül tekintettel kell lenni.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az összeírás jellegétől függően (országos, megyei, helyi, illetve szisztematikus vagy rendkívüli adóztatás esetén) módosulhattak a figyelembe vett adóalapok. Az adott tájegység természeti adottságai, a kialakult gyakorlat és a hagyomány érdemben meghatározhatta az adóalapok számát és jellegét.

Már itt előljáróban utalnunk kell arra, hogy esetenként az adóbeszedést végzők célja, érdeke is érvényesülhetett a mégoly szigorú központi irányítás esetén is. Mivel az adó összegét a településre vetették ki, a helyi igazgatás vezetői a megyének küldött összesítők esetében az adóalapok nagyságának kibővítésében voltak érdekeltek, de a tényleges behajtás során már valamennyi adózót számításba vettek.

Az egykori hódoltság területéről megyei adóösszeírások csak a felszabadító háború utáni időszakból maradtak fenn, de az esetek többségében csak a Rákóczi szabadságharcot követő évtizedekből. Viszonylag ritka az 1728-as országos összeírást megelőző megyei összesítő. Néhány mezőváros, köztük Kecskemét is rendelkezik jelentős XVII. századi adó- és egyéb nyilvántartással is. A legrégebb adólajstroma 1662-ből való. De olyan jellegű adóösszeírással, amely a lakosság nagy hányadának, illetve egészének vagyonáról, annak összetételéről, foglalkozásáról számszerűen is tájékoztatást nyújtana, csak a XVIII. század elejéről maradt fenn. A Rákóczi szabadságharc hanyatlásának időszakában készített nyilvántartást a következő évtizedekben több újabb követte. Ezek jelentős hányada ma is rendelkezésünkre áll. Így minden lehetőség adva van ahhoz, hogy ennek az óriásira duzzadt mezővárosnak a gazdasági, a társadalmi és bizonyos keretek között még a demográfiai változásait is demonstrálni tudjuk.

Egy többszáz, később több ezer adózóra vonatkozó széleskörű adatsor statisztikai feldolgozása rendkívül munka- és időigényes feladat. Éppen ezért lehetetlenség vállalkozni arra, hogy valamennyit feldolgozzuk. A fejlődés

folyamatának kitapintása ezt nem is követeli feltétlenül meg. Tehát meg kell elégednünk azzal, hogy a város XVIII. századi fejlődésének érzékeltetése és vizsgálata érdekében a három legjelentősebb összeírást emeljük ki.

Terjedelmi okok miatt célszerű a három elemzést külön-külön elvégezni. A jelen feldolgozás az 1707-esre korlátozódik. A második rész az 1757-ből és a harmadik az 1780-ból fennmaradt adóösszeírás segítségével kísérli meg felvázolni az ezen időszakban kibontakozódó legfontosabb gazdasági és társadalmi tényeket, folyamatokat.

E munkák során részben terjedelmi, főként pedig módszerbeli okok miatt az összeírásokra koncentrálunk. Egyéb források adatait mindenekelőtt csak a forráskritikai észrevételek alkalmával és egy-egy megállapítás elfogadhatóbbá tétele érdekében használjuk fel. Nem gondolhatunk azok egészének bedolgozására.

Az összeírás Kecskemét város Levéltárának tanácsi iratai között található, az állagon belül sorrendben az első.¹ Előlapján az alábbi felirat olvasható: „Conscriptio circa annum 1707—1708. peracta, ut collimare licet.” A hátlapján „1707 vel 1708” feljegyzés olvasható.

Tehát az összeírás keletkezésének időpontját egészen pontosan nem lehet megállapítani. Kétségtelen, hogy az 1707-es rác pusztítás után keletkezett. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Szívós János, a város egyik gazdája ennek során halt meg, s a listán már özvegye van feltüntetve. A keletkezés pontosítását egy másik gazdag adózó személye segíti elő. Kamarás János neve mind az 1706-os adókönyvben, mind a vizsgálandó összeírásban fellelhető a nemesek között. Az 1708-ban felfektetett adókönyvben és az ezt követő évek lajstromaiban viszont már özvegyének a nevét rögzítették.² Így kétségtelennek látszik, hogy az adóösszeírás 1707 végén vagy 1708 elején keletkezett. Tehát valósnak fogadhatjuk el a külfeten levő dátumot, melyet a megfogalmazás szerint csak később írtak rá.

Az összeírás eredeti tisztázat. A kézírás fellelhető még több korabeli lajstromban is. A tisztázatra az utal, hogy sem betoldások, sem javítások nem találhatóak benne, eltekintve néhány tipikusan másolási hibától, korrigálástól rovattévesztést követő módosítás, áthúzás.

Az összeírás másolását végig egy személy végezte már eredetileg füzet formátumban. A lajstrom az utólagos számozás szerint a 4—53. oldalakon

1 A feldolgozásban említett minden egyes levéltári anyag a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található. Közelebről: Kecskemét Város Levéltára. Erre később éppen ezért nem is történik utalás, hanem csak a fondokra és az állagokra, illetve az egyes iratok jelzeteire.

Az összeírás a IV. 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai, m. Összeírások c. fondban, illetve állagban található.

2 Az összeírásban az 52. oldalon a 11. sorszám alatt. Az 1706-os adókönyvben a 72. oldal, illetve az 1708. évi adókievetési lajstrom 88. oldal, és a befizetést rögzítő lajstrom 192. oldala. A „házas gazda”, „házas testvér” stb. kifejezés az önálló háztartás vezetésére utal.

található. A lakosokat és az adóalapokat 8 tizedre bontva vették nyilvántartásba. A legvégén külön oldalon található a 12 nemes neve, illetve a rájuk vonatkozó adatsor.

Az összeírás latinul készült, azaz a keresztnévek latin megfelelőit használták, a magyartól eltérő módon írták a család- és keresztnéveket. Csak olykor tért el a másoló attól. Pl.: az I. tized végén Eredélyi Istvánné és Hajgató György formában található a két név. Ugyancsak latinul fogalmazták a rovatcímeket és a mesterségneveket is. A „tized” szó viszont mindenütt magyarul található.

A szöveg ép, mindenütt jól olvasható. Csonkulás nincs, a rövidítések egyértelműek, elég következetesen használta a másoló azokat. Bizonytalan olvasat nem található.

Az összeírás során figyelembe vett rovatok száma 26. Az özvegyeket az esetek nagy hányadában nevük előtt külön is jelölték.

Az összeírásban 666 személy van feltüntetve. Közülük hármat figyelmen kívül kellett hagynunk, mivel nevükön kívül semmi egyértelmű utalás nem található: II. tized 85. (utolsó) sorszám alatt: Paul Sárközi, VI. tized 86. (ugyancsak utolsó) sorszám: Hegedűs Mihály, és végül a nemesek között ugyancsak a legutolsó, a 12. sorszámú D(ominus) Paulus Szivos vagyona-ra vonatkozóan semmi feljegyzés sincs. Így ezek mellőzése szüségyszerű volt.

Az összeírás rovatai a következők voltak:

1. a családfők neve
2. a házas gazdák száma
3. a házas gyerekek vagy testvérek száma
4. a házas jobbágyok száma
5. az özvegyek száma
6. az igásökrök száma
7. a fejőstehenek száma
8. a meddő szarvasmarhák száma
9. a hámos lovak száma
10. a kb. 3 éves csikók száma
11. a 3 évnél fiatalabb csikók száma
12. a 3 év körüli sertések száma
13. a juhok és a kecskék száma
14. a (termelt) búza mennyisége pozsonyi mérőben
15. a (termelt) árpa pozsonyi mérőben
16. a (termelt) zab pozsonyi mérőben
17. a méhek száma

18. a (termelt) bor akóban
19. a malom haszna forintban
20. (a pálinkafőző) üst haszna
21. uzsorás ökör
22. uzsorás tehén
23. uzsorás ló
24. kereskedés haszna
25. mészárszék
26. mesterség

Jólőre fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a méhkasokra vonatkozóan nem gyűjtöttek adatokat. Ugyancsak figyelmen kívül hagyták a pálinkafőző üstök létét. Ennek oka vagy a korábbi gyakorlat volt, amely miatt mellőzték a megye részéről megadott rovatokat, vagy az, hogy viszonylag csekély hasznot hozhattak tulajdonosuk számára. Elmaradt a mészárszékre vonatkozó utalás is, mivel mindkét mészárszéket még a XVIII. században is évtizedeken át maga a város üzemeltette. Bár a mesterségek esetében is eredetileg az évi haszon nagyságát kellett volna rögzíteni, ettől minden esetben eltekintettek, és csak a mesterség jellegét határozták meg. A fenti megszorítások figyelembe vételével is minden korábbinál sokkal részletesebb felmérést állítottak össze, amelynek birtokában sokoldalú elemzés válik lehetővé.

Tehát a lajstrom mind formájában, mind tartalmában eltér az 1662-től szinte kivétel nélkül fennmaradt helyi adókönyvektől, amelyek csak részben a kivetett adó nagyságát, részben a befizetés részleteit tartalmazzák. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a nemesi vármegye számára készített jegyzék egyik helyben fennmaradt példánya.

Ezen kimutatás forrásértékét döntően meghatározza, kiket írtak össze, milyen arányban tartalmazza a város lakosait, illetve milyen rétegek maradhettek ki belőle.

Ha megnézzük a Kosáry Domokos által összeállított „Pest megye adózó családfőinek száma 1696—1715. I. Kecskemét járás” c. táblázatot azt látjuk, hogy Kecskeméten 1701-ben 581, 1703-ban 669 és 1715-ben 711 adózót vetek nyilvántartásba. Ebbe a sorba tökéletesen bele illik a vizsgált összeírás adata, a 663 adózó.³

Nem hagyhattuk viszont szó nélkül, hogy a soktucatnyi helyi nyilvántartás

3 Kosáry Domokos: Pest megye a kuruc korban. In: Pest megye múltjából. Bp. 1965. III. sz. táblázat.

Hadd utalunk arra, hogy az 1707-es összeírás tételével szinte mindenben megegyező 1714-es „Conscriptio facultatum oppidi Kecskeméth” feliratú jegyzék 563 gazdát, 68 házas zsellért, 73 özvegyet és 37 házas családtagot vett nyilvántartásba. Ennek az összeírásnak az adatai is azt érzékeltetik, hogy az 1707-es felvétel pontosan illeszkedik a folyamatba.

alapján egyértelműen állíthatjuk: 1707-ben Kecskeméten lényegesen többen éltek. A városi adókönyvekben 1701-ben 1327, 1703-ban 1243, 1711-ben 1222 és 1715-ben pedig 1510 adófizető neve van feltüntetve. Tehát a számok közötti eltérés igen jelentős: a megyei összesítők felényi háztartást rögzítettek mint a helyi lajstromok. A nem csekély ellentmondást az alábbi módon lehet feloldani.

A nemesi vármegye az állami terhek nagyságát, az adók összegét a jobbágytelkek, illetve az egyes településeken élő, jogilag is odatartozó jobbágy-családok száma és azok vagyoni helyzete, teherbíróképessége alapján szabta meg. Kecskeméten a hódoltság idején és az azt követő évtizedekben, amikor a közbiztonság igen gyenge volt, sok olyan család talált hosszabb-rövidebb időre menedéket, amelyek kénytelenek voltak lakhelyüket elhagyni. Ezeket a jövevényeket a város éppúgy megadóztatta mint saját polgárait. Ennek alapja az volt, hogy a város gyakorta kényszerült arra, hogy biztonságát valóságosan megvásárolja töröktől, tatártól, kuructól, labanctól egyaránt. A jövevények állataikat ugyancsak Kecskemét pusztáin legeltették, és így indokoltnak látták a város vezetői, hogy az árendák összegéhez, a sarcolás summájához és a földesuraknak járó taxához vagyonuk arányában az ide kényszerülők hozzájáruljanak. Kecskeméten több összeírás is van, amely a „vidékiek”, a „jövevények” számára utal. Az 1689-ben készített lajstrom szerint a vidékiek száma a városban 329 volt.⁴ A fluktuáció nagyságára jellemző, hogy 1686-ban 123, 1687-ben pedig 167 család távozott a városból.⁵

1691-ből rendelkezünk egy újabb adólajstrommal, amely tovább pontosítja a Kecskemétre irányuló migráció méreteit, illetve érzékelteti, milyen arányban voltak a régtől fogva itt élők, illetve a városba beköltözők. Az adókönyvben külön vették nyilvántartásba a vidékieket, a jövevényeket, akiknek a száma 569 volt, és külön a város régi lakóit, akiknek a száma 519 volt.⁶ Ez a két adat rendkívül fontos lehet számunkra, ha azt vizsgáljuk, kikre terjedt ki az 1707-es összeírás. A korábban már idézett megyei összesítő és az itt idézett adat összhangban van.

Az a tény, hogy a növénytermesztésre, a különféle céhekben űzött mesterségekre és a nemesekre is kiterjedt az összeírás, kétségtelenné teszi, hogy a törzslakosság adóalapjára vonatkozó adatokkal állunk szemben. A jövevények 1691-es rendkívül magas, 52,3%-os aránya sejteti, hogy 1707-ben is kb. 50%-os arányban lehettek a városban. Ezek az adatok nemcsak komoly

4 Iványosi-Szabó Tibor: A migráció Kecskeméten 1662—1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985. 398. old.

5 Uo. 408. old.

6 IV. 1508. Kecskemét Város Adópénztárának iratai, c. Adólajstromok. 1691. „Nemzetes Király István főbíró és Korbacz István adószedő uraimék bíróságában, minden nemű uraink részéről az adószedés felvetések és beszédésnek a jövevények részéről való lajstrom.”, illetve a másik, amely a város többi adófizetőjének az adatait tartalmazza.

támaszt adnak a város adózó polgársága számának becsléséhez, hanem feloldják a megyei összesítők és a helyi nyilvántartások közötti igen nagy eltéréseket is.

Tekintettel arra hogy az ún. jövevények más földesurak jobbágysai voltak, az itteni tartózkodásukat átmenetinek szánták a porciókivetés során ezekre a megye nem építhetett, saját nyilvántartásaikból ezek hiányoztak.

Mivel ezekben az évtizedekben az önkény az adókivetés terén is érződött részben az adó nagyságának, részben beszédési gyakoriságának meghatározásánál, pontosan kialakult gyakorlatról nem beszélhetünk. Ennek következménye, hogy a pótlólagos összeírás sem volt ritka. Kecskeméten 1704-ben egy ilyen lajstrom a cigányok, a rácok, az oláhok, a görögök, a „találmány gazdák és zsellérek”, valamint a puskások nevét tartalmazza.⁷ Ezeket a rendkívül mozgékony társadalmi csoportokat érthetően nem találjuk meg a megyei nyilvántartásokban.

Számba kell azt is vennünk, hogy az elemzés alapjául szolgáló összeírás figyelmen kívül hagyta az érdemi adóalappal nem rendelkezőket, akik között érthetően a jövevények lehettek túlsúlyban. A városi lajstromokban fellelhető adózók száma és a megyei összeírásban szereplők száma szükségszerűen eltért egymástól azért is, hisz merőben más alapokból kiindulva készültek a felvetések. A városi összeírások kiterjedtek minden munkaképes személlyel rendelkező családra, háztartásra mivel ezekre a szolgálk kivételével, személyi adót vetettek ki. A nemesi megye számára készített összeírásban igen csekély a nincstelen: 46 fő. De még ezek közül is 27 nincstelen gazdának minősült, tehát házzal feltétlenül rendelkezett, és csak 19 olyan zsellér került be az összeírásba, akiknél személyükön kívül érdemi adóalapot nem tudtak megállapítani. A friss háborús károk ezt a számot valószínűsítik, hisz minden bizonnyal a rácok pusztítása előtt ezek rendelkeztek állatokkal.

Bár a civis város nem táplált ellenséges érzelmeket az idegenekkel, az ide menekülőkkal szemben, a közbiztonság valamilyen szinten történő megőrzése egyfajta belső stabilitás kiépítését megkövetelte. Ilyen szellemben fogalmazták az 1678-as városi statútumot is: „Ha Kecskemétre valamely ember házához vidékről valamely személy vagy házas ember, akar özvegy asszony, akármely személy legyen az, bejön, minden ember tartozzék a zsellértől jó végire menni: honnét jött, miért jött, ki helyébül; honnét az hol azelőtt lakott, és az itt való bírónak hírt adjon felőle; senki bíró híre nélkül olyat be ne fogadjon, a ki városunknak botránkozására, kárára lenne, mert valaki ezen kívül cselekszik, az ki más helyről czéges vétke miatt kiüzetett és kicsapatott, az olyan gazdát mind zsellérestül a városból kicsapatunk és az olyanak

7 IV. 1508. c/1704.

még a házat is elpusztítjuk. . .”⁸ Tehát az idegengyűlölet legcsekélyebb jele sem fedezhető fel a rendelet szövegében.

A tősgyökeres polgárok érthetően rendelkeztek több olyan lehetőséggel, ami jövevényeket nem illetett meg. Egyik ilyen előny volt a kereskedés. „Akárminemű kereskedésben induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, azt a városba behozni, árulni és eladni, akár szűr, ködmen, dolmány, nadrág, süveg, saru, gyolcs, vászon az mivel életét keresheti, márkák és akármi névvel nevezhető jószágok, barmok és eszközök legyenek abból adóját, költségeit kiteremtteni s az után élni.” Ezen tevékenységükben a városban lakó különféle céhbelieliek sem akadályozhatták őket.⁹

A helyi gyakorlat szerint az egyik legfontosabb társadalmi válaszvonal a háztulajdon volt. Gazdának csak az számított, akinek volt háza. A XVII—XVIII. századi Kecskemét életéről, jogi gyakorlatáról rendkívül sokat elárul az alábbi feljegyzés, amit éppen ezért érdemes teljes terjedelmében idézni. „Az elmúlt felső napokban feles tatárok jöven városunkban, eloszlattak házanként és az mely házakban szállottanak telelni, azokból az gazdákat ki is küldötték; hasonlóképpen lévén dolga Deák Pál atyánkfiának is, házára szállván az tatárok, abból ki kellett menni; akarván más házat venni, ugymint néha Kecskeméten lakos Tot Györgyét, az mely házban mostan szentkirályi Nagy István lakik, de ezen házat Csabani István nevű legény vetté meg Tót Györgytől és az Nazur bek urunknak is [bejelentette?] minekelőtte megáruolta volna az házat, Deák Pál atyánkfia előnkbe szállította Nagy Istvánt, megkérdezte előttünk, hogy vagyon e kedve házvételre avagy nincs; előttünk azt felelte Nagy István, ő jövevény lévén, örökös házat nem vehet, mert minthogy más jobbágya, az idő nyilván, őneki kelletik menni Szentkirályra. Minthogy Deák Pál urunk s atyánkfia örökös jobbágya a mi földesurunknak s az őnagysága fundusán vagyon, az házat a mi törvényünk Deák Pálnak ítélte, azért csak szabadosan árulja és vegye meg, és bele menvén lakjék benne mint örökében, az ház árát letevén.”¹⁰

Ez a tilalom a felszabadító háborúk idején minden bizonnyal enyhülhetett, hisz olyan széleskörű volt a mozgás, hogy annak ellenőrzése szinte lehetetlen volt.

Újabb hátrányt jelentett a vidékiek számára az, hogy a város által a gazdák nagy hányada számára életfogytiglani használatra biztosított kertek, szőlő-

8 Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral I—IV. Kecskemét, 1860—1866. II. köt. 497. old. 9 IV. 1504. a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Szilády Károly másolata az egykori jegyzőkönyvekből (1656—1676) 49. old.

10 Uo. 49—50. old. 1664. január 3-án kelt határozat.

helyek és kaszálók kiosztásánál a sok helyi igénylő miatt nem volt reményük termőföld bérlésére.

Az adók kivetésénél nem voltak tekintettel arra, ki a jövevény, ki a régi lakos. Az adóalap nagysága volt a meghatározó.¹¹ Így a fellelhető megkülönböztetések a XVII. században, amikor az állattartás volt a meghatározó, nem voltak elriasztóak, és nem segítették elő különösebben a vagyoni rétegződést.¹²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az összeírás alapján a város tősgyökeresnek mondható lakosainak adózóképességéről, azaz adóalapjáról viszonylag pontos képet lehet alkotni. Ennek birtokában megalapozottan fel lehet vázolni a lakosság gazdálkodásának mennyiségi jellemzőit, a gazdálkodás főbb sajátosságait, vagyonának, pontosabban termelőeszközeinek belső struktúráját. Nagy pontossággal felrajzolható a civis-város társadalmának szerkezete, annak belső tagolódása is. A kép hitelességét nem csorbitja érdemben az a tény, hogy néhány család a kor szokásainak megfelelően ebből az összeírásból is kimaradt. Az adókivetésnél figyelmen kívül hagyták az adott évben tisztséget viselő személyeket, a papokat, tanítókat. Ezek száma elenyésző volt az egész lakossághoz képest.

Kétségtelen viszont, hogy nem nyújt támaszt az ún. jövevények és néhány kisebb réteg számára, gazdaságára vonatkozóan a nyilvántartás. Ezt a komoly megszorítást minden következtetés megvonásánál figyelembe kell vennünk.

* * *

Az összeírás feldolgozásakor az a szempont vezetett, hogy egyrészt minél egzaktabb eredményeket kapjunk a számításba vett adózókra vonatkozóan, másrészt minél pontosabban rögzítsük a foglalkozási-társadalmi struktúrát, illetve megkíséreljük az egyes rétegeken belül az adóalap nagysága szerinti tagolódás kibontását.

Az első két cél elérése nem ütközhetett akadályokba, mivel ténylegesen csak az összesítések pontos elvégzése volt a feladat. Annál nagyobb gondot jelentett az adóalap nagyságrendi megosztása, más szóval az egyes rétegek vagyoni tagolási normáinak meghatározása.

Az kétségtelen, hogy az alföldi civisvárosok társadalma már az előző évszázadban is erősen strukturált volt, és a vagyoni differenciálódás mindvégig fellelhető. A felszabadító háborúk és a szabadságharc hatására ezek a

11 IV. 1508. c. 1689. 2—3. old., ill. Iványosi-Szabó Tibor: Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából. VII. 437. old.

12 Iványosi: Migráció ... 428. old. X. táblázat.

különbségek nem csökkentek, sőt a súlyos adóztatás hatására az elszegényedés felgyorsult, s ennek révén a differenciálódás tovább fokozódott.¹³ Az összeírás végén, a nemesek adóalapjára vonatkozó nyilvántartás igen jól érzékelteti, milyen hatalmas különbségek vannak a tucatnyi családot átfogó réteg sorain belül is.

Eleve hamis képet sugallnánk a civis társadalomról, ha az egyes rétegekről, a nemesekről, a gazdákról, zselléerekről és iparosokról csak egy statisztikai átlagot rögzítenénk. Bár kétségtelen, hogy a város az anyagi romlás mélypontjára került 1707 végére, ennek ellenére a korabeliek fogalma szerint is voltak közöttük ekkor is nincstelenek, szegények, gazdagok, és létezett ezeken belül is egy-két fokozat. De látnunk kell, hogy ezek a fogalmak egyrészt mindig viszonylagosak, másrészt koronként, a történelmi szituációk változásait követve módosulnak, másrészt a válaszvonalak mentén a határesetek találkoznak.

Tekintettel arra, hogy gazdaságtörténet-írásunk e korra vonatkozóan még példával sem szolgálhat, az összeírás adatait figyelembe véve fogalmazhatunk meg egy normát, amely alapján a határvonalakat meghúztuk. Sajnos 1707-ben nem rögzítették, hogy az összeírt adóalap nyomán mekkora terhet vetettek ki. Ez maga is bizonyos támpontot jelenthetett volna arra vonatkozóan, hogy a korabeliek értékrendjében hol foglalt helyet a termőföld, az ígás- és a tenyészállat. A későbbi évtizedekből rendelkezünk ugyan ilyen jegyzékkel, ezeket viszont nem alkalmazhatjuk a szabadságharc idején többször is súlyos csapást szenvedett város adózóira.

Ezért kiindulópontunk az alábbi. Egy egységnek vettünk egy pozsonyi mérő gabonát termő területet. Ugyancsak egy egységnek vettünk egy lovat vagy szarvasmarhát, valamint öt juhot. Három egységnek egy akó bor termelésére elegendő szőlőt. Ezek figyelembevételével az alábbi öt csoportot alakítottuk ki.

Nincstelen: semmiféle adóalappal nem rendelkező család vagy személy.

Törpe vagyonnal rendelkezett, így törpegazdának minősíthető az 1–40 egységet kitevő adóalappal összeírt személy vagy család. A törpe adóalap számtani közepe körüli pl.: Kovács Mihály vagyona, aki két ökörrel, 10 juhval, 6 pozsonyi mérő árpát termő szántóval és 3 akó bort termő szőlővel rendelkezett; illetve Kőrös Mihályné, akinek két hámos lova, 13 juha és 7 akó bort termő szőlője volt.¹⁴ Ebből szezon idején vállalt napszámosmunka segítségével egy család szűkösen meg tudott élni.

13 Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979., illetve: Iványosi-Szabó Tibor: Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711 között. Századok, 1980. 1. szám.

Ez részint a dica, részint a számosállat fogalom kialakításánál is alkalmazott módszer.

14 Az 1707. évi összeírás I. tized 3., illetve a II. tized 51. szám alatt.

Kis vagyonnal rendelkezett, ezért kisgazdának minősíthető a 41—100 egyseget kitevő adóalappal összeírt személy vagy család. Egy kis vagyon számtani középértékét képezte hozzávetőlegesen pl.: Dugár Jánosé: 2 ökör, 1 fejőstehén, 1 hámos ló, 14 juh, 18 pozsonyi mérő búzát, 6 mérő zabot és 10 mérő árpát termő szántóföld, valamint 8 akó bort termő szőlő.¹⁵

Ekkora vagyon birtokában csak ritkán kényszerült valamelyik családtag napszámosmunka vállalására megélhetése érdekében.

Közepes vagyont 101—200 egységnyi adóalap alkotott. Tulajdonosait joggal nevezhetjük középgazdáknak. E vagyon számtani közepét képezte Oláh György birtoka is: két ökör, két fejőstehén, 36 pozsonyi mérő búzát, 12 mérő zabot és 12 mérő árpát termő szántóföld, valamint 18 akó bort termő szőlő.¹⁶

Gazdagnak mondták minden bizonnyal a korabeliek is azt a személyt vagy családot, akinek 201-nél több pontot képező vagyona volt. A táblázatokban nagygazdaként jelöljük őket. Szeles György adóalapja alig haladta meg az alsó határt, 213 pontot jelentett: 4 ökör, 1 meddő tehén, 9 hámos ló, 4 csikó, 30 juh, 42 pozsonyi mérő búzát, 69 mérő zabot és 59 mérő árpát termő szántóföld, valamint 8 akó bort termő szőlő.¹⁷ Természetesen ennél lényegesen nagyobb adóalappal is rendelkezett nem egy kecskeméti gazda. Özveggy Nagy Istvánné adóalapja 448 pontot alkotott, ami a következőkből tevődött össze: 8 ökör, 12 fejős-, 2 meddő tehén, 13 hámos ló, 5 hároméves csikó, 2 kétéves csikó, 4 sertés, 70 juh, 120 pozsonyi mérő búzát, 45 mérő zabot és 96 mérő árpát termő szántó, valamint 40 akó bort termő szőlő.¹⁸ Ekkora vagyon birtokában feltétlenül szükséges volt rendszeresen idegen munkaerőt alkalmazni.

A felsorolt példák is érzékeltetik, hogy az egyes rétegekhez soroltak márkánsan elkülönülnek, közöttük *nagyságrendi* különbség van. Az adóalapoknak ilyen módon történő öt csoportra való megosztása feltétlenül indokolt. Biztos, hogy nem mondható minden tekintetben kifogástalannak a fenti osztályozás, de megfelelő gyakorlat, sőt példa híján minden bizonnyal elfogadható, és feltétlenül segíthet egy újabb, jobb klasszifikálás kialakításában.

A választott norma elfogadhatóságát, helyességét a statisztikai összesítők valószínűsítik. (L. pl. XIII. és a XVI. táblázat.) Ha figyelembe vesszük azt a ténytet, amire korábban is utaltunk, hogy Kecskeméten egy erősen strukturálódott civistársadalom volt, az arányok mindenképpen elfogadhatók. Az adóalappal nem rendelkezők csekély százalékát egyértelműen magyarázza az a tény, hogy az ún. jövevények, a cselédek és a társadalom periferiáján elhelyezkedő, rendkívül mozgékony csoportok (cigányok, oláhok, rácok stb.)

15 Uo. I. tized, 37. szám alatt.

16 Uo. I. tized 75. szám alatt.

17 Uo. II. tized 77. szám alatt.

18 Uo. IV. tized 62. szám alatt.

nem kerültek összeírásra. A közepes vagyonnal rendelkezők és a gazdagnak mondhatók száma is viszonylag csekély, bár erről csak további hasonló felmérések elvégzését követő összehasonlítások után lehet megnyugtatóan nyilatkozni, Az 1707 tavaszán a várost ért rács támadás, amely után a háborúk okozta adók és sarcok miatt egyébként is töredékére apadt vagyon tovább csökkent, magyarázatul szolgál.

Utalnunk kell a használt kifejezéseken belül egy újabb nehézségre. A „gazda” szót két értelemben is használjuk. Egyrészt a nemesekkel és a zsellérekkel szemben egy meghatározott csoportnak a jelölésére, miként a különböző korabeli feljegyzések, megfogalmazások is gyakorta ilyen értelemben alkalmazzák azt. Másrészt az egyes csoportokon belül az adóalap, a vagyon nagyságától függően törpe-, kis-, közepes és nagygazdáról szólunk. Ez esetben a birtok, a vagyon méretére utalunk. Mégsem használhatjuk ezen utóbbi kifejezéseket, mert a „nagybirtokos” fogalom merőben mást takar, mint egy gazdag paraszti birtokot. A vagyon szóból származtatható kifejezések pedig kényszeredettnek érződnek. Tekintettel arra, hogy a későbbi korokban is — főként a jelzős szerkezetek esetén — eltérő értelemben is fellelhető a gazda kifejezés, nem tartottuk megengedhetetlennek ilyen értelmű kettős használatát, annál is inkább, mivel ha a vagyoni rétegre utal, minden esetben kapcsolódott hozzá a félre nem érthető jelző.

Végezetül még arra kell kitérnünk, hogy azt a néhány iparost, akiknél adóalapot nem tüntettek fel, nem sorolhattuk a nincstelenek közé, mivel önálló műhellyel feltétlenül rendelkeztek, és ez szűkös megélhetésüket általában biztosította, semmiképpen sem azonosították magukat a napszámosokkal és a cselédekkel, még ha egy-egy családtag esetenként vállalt is bérmunkát. Ezért a törpegazdák között tüntetjük fel őket.

II. Növénytermesztés

Kecskemét XVI. századi növénytermesztéséről a közelmúltban Mészáros László adott igen alapos áttekintést.¹⁹ Megállapításai figyelemre méltóak: „Eddig fel sem merült a szakirodalomban, hogy nem Kecskemét állt első helyen a szántóföldi művelésben a három fejlett agrárváros között. Az 1546-os és 1562-es török adóösszeírások meglepő adatai viszont egyértelműen arról tanúskodnak, hogy Kecskemét mind a gabona-, mind a gyümölcsstermesztésben lemaradt testvérvárosai mögött, sőt Nagykőrös még az egyéb növények termesztésében is maga mögé utalta a nála jóval népesebb és jelentősebb gazdasági potenciálú nahié-székhelyet. Ez pedig közvetve szintén arra utal, hogy Kecskemét mezőgazdasági foglalkozású népességének zöme nem annyira a növénytermesztésből, hanem inkább az állattartásból tartotta el családját.”²⁰

A tizenöt éves háború több téren jelentős módosulást eredményezett. Cegléd csaknem teljesen elpusztult, és a másik két város is rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett. A XVII. századi viszonyokról és fejlődésről sajnos nem áll rendelkezésünkre az idézethez hasonló feldolgozás. Nagykőrös egész lakosságát érintő összeírás, amely a növénytermesztés mennyiségi mutatóit rögzíti, 1689-ből maradt fenn, míg Kecskemétről a legkorábbi hasonló kimutatás csak 1707-ből való.

Különböző szórványadatokból kétséget kizáróan értesülünk arról, hogy a XVII. század második felében, de a XVIII. század elején is gabonából a város ismételten behozatalra szorult. Persze hangsúlyoznunk kell, hogy ennek fő oka minden bizonnyal az időnkénti gyengébb termés mellett a törököknek történő különféle szolgáltatások lehettek.²¹

A búza mint a legfontosabb kenyérgabona, megkülönböztetett figyelmet kapott mind a termelés, mind az összeírások során. A város határában és a bérelt pusztákon viszonylag szűk volt az a terület, amelyen ez a viszonylag igényes növény kellő haszonnal termelhető volt.²² Éppen ezért nem vált általánossá a búzatermesztés a gazdák között. A pénzen megvásárolt, vagy a város „adománya” révén bérletre kapott megművelhető földek, kertek viszonylag csekély területre korlátozódtak. 1678-ből fennmaradt két jegyzék,

19 Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979. 58—286. Ezen belül 75—83. old.

20 Uo. 82. old.

21 Az adó- és számadáskönyvek csaknem mindegyikében található bőséges adatsor erre vonatkozóan.

22 A város határában és a bérelt pusztákon termesztett gabona után nem egyformán fizették a gazdák a dézsmát. „Az buzának az kecskeméti földön huszada vétessék, az pusztán harminczada. Az árpának, zabnak, cizroknak az kecskeméti földön tizede, az pusztán tizenötöde vétetik be.” Hornyik: i. m. II. 220—221. old.

amely a kertés, illetve a „kertetlen” gazdák nevét tartalmazza.²³ A név szerint felsorolt 318 gazda közül csak 204 rendelkezett kerttel. Bár a bérelt pusztákon is folyt bizonyos mérvű gabonatermesztés,²⁴ a háborús években, illetve esetenként a gyenge termés miatt a szomszédos és távolabbi területekről is vásároltak a kecskeméti bűzát. Még 1719-ben is történt hasonló esetről feljegyzés: „Ugyanazon a napon érkezett meg Tóth István Baranyáru és 10 kocsin 283 itt való öreg véka bűzát hozott, mellyis kocsibérekkel, vámokkal és révbérekkel több 280 tallér, 23 dénár.”²⁵ Tehát viszonylag nagy távolságról is kénytelenek voltak a hiányokat pótolni. Az 1707-ben rögzített 10 256 pozsonyi mérő bűza mennyisége nem lebecsülendő ugyan, hisz több mint 5000 mázsát jelentett, de ez a kb. 10 ezer főnyi lakosság számára valószínűleg nem lehetett elegendő. (L. 1. táblázat.)

A termelők megoszlása az egyes rétegeken belül igen eltérő volt. A nemesek közül mindegyik termelt bűzát, sőt még a legkisebb mennyiséget termelők is el tudták látni magukat. Többségük pedig számottevő felesleget, árualapot tudott évről évre betakarítani.

Feltűnő, hogy a gazdák 43,8%-a nem fizetett bűza után adót, tehát nem, vagy csak minimálisan keveset termelt. A törpegazdák népes csoportján belül elenyészően kevesen foglalkoztak e gabona termesztésével. De még a kisbirtokosok között is jelentős ezek száma.

A zsellérek között is igen csekély számban rendelkeztek a bűzatermeléshez szükséges feltételekkel, és akik termeltek is, a saját szükségletüket is csak szűken tudták fedezni.

Az adóösszeírás szerint a kisbirtokosok jelentős hányada, a közepes birtokkal rendelkezők és a nagygazdák mindegyike számottevő többletet termelt (30-nál több pozsonyi mérő), ami bevételük fontos részét alkothatta.

Az *árpa*, e fontos takarmánynövény termesztése a bűzához hasonló minőségű talajt igényel. A hódoltság utolsó évtizedeiben a török tisztségviselők a bűzánál is gyakrabban és nagyobb mennyiségben követelték az árpát. „Az tatár aga hozzánk jöven az vezer arpaiaert. . . Vitt el akkor 32 szekér arpat.”²⁶ Esetenként sikerült pénzen megváltani a kivetett terményt. „Az nagy vezér csauzzának adott eő kegyelme tallér 22 orosz(lánost), hogy az 400 kila arpaert hivatott bennünket.”²⁷ Az idézetek számát más évekből származó

23 IV. 1504. c. 1677—1678. 227—230. old.

A kert szót a korabeliek lényegesen szélesebb értelemben használták, mint mai jelentése. Lényegében minden megművelt földet e fogalom alá vettek. Éppen ezért a szántóföldekre is gyakran alkalmazzák e kifejezést.

24 Mészáros: i. m. 77. old. alapján egyértelmű, hogy már a XVI. században is használták növénytermesztésre is a bérelt pusztákat.

25 IV. 1509. Kecskemét Város Pénztárának iratai, a) Perceptor naplók. 1719. 38. old.

26 IV. 1508. c. 1663. 134. old.

27 Uo. 130. old.

adatokkal bőségesen lehetne növelni. Éppen azért ragaszkodtunk egyetlen év adataihoz, hogy jobban érzékelni lehessen a városra nehezedő ilyen jellegű terhek nagyságát is, bár nem lehetett ezúttal célunk, hogy az év során rögzített minden ilyen irányú adatot ismertessünk.²⁸ Az esetek többségében a városnak kellett helyi vagy környékbeli gazdáktól megvásárolnia és Budára szállítani: „Ali basa számára az melly árpát vettünk” bevezető sorral ellátott nyilvántartás szerint egyetlen alkalommal 66,5 fertály árpát vásároltak tíz gazdától.²⁹

A Rákóczi-szabadságharc éveiben az árpa nem kevésbé keresett termék. Az összeírt mennyiség ugyancsak jelentős: 6840 pozsonyi mérő. (L. II. táblázat.)

Az árpatermelés megoszlása az egyes rétegeken belül közel hasonló differenciáltságot mutat, mint a búza esetében. Még a nemesek között is akadt egy, aki nem termelte ezt a gabonát.

A gazdák közül közel ugyanannyian termeltek árpát, mint búzát. A zselléreknél az árpa után nem adózók száma is csak kicsivel magasabb, mint a búza esetében. Tehát míg az adózók 47,5%-a volt az, amely egyáltalán nem vagy csak elhanyagolható mennyiségben termelt búzát, az árpa esetében ez csak valamivel magasabb hányad: 50,4%. Érezhetően nagyobb az 1—10 pozsonyi mérő árpa után adózók %-os aránya: 15,2, a búzatermelők 10,4%-ával szemben. Az önellátást már fedező, jelentős hányadban már többletet is termelők száma és aránya éppen ellenkező eltérést mutat: közel negyvennel több gazda adózott ilyen mennyiségű búza után, mint árpa után, ami kb. 6%-os különbséget jelentett. A tetemes többletterméket jelentő 51 pozsonyi mérőnél nagyobb termést betakarítók a búza esetében 31, míg az árpatermelőknél csak 19 háztartás volt. A figyelemre méltó eltérés arra enged következtetni, hogy a búza értékesítése megbízhatóbb haszonnal kecsegtetett.

A másik fontos takarmánynövény, a *zab* közel harmadával kisebb mennyiségben került az összeírásba. Kétségtelenül szoros összefüggés volt mindig is a zab termesztése és a lótartás között, de mereven nem fonódott össze a kettő. A nemesek és a zsellérek között csaknem ugyanannyian termeltek zabot, ahányan rendelkeztek lóval. A lovas gazdák közül viszont csak 267 termelte ezt a takarmánynövényt. (L. III. táblázat.)

Az árpa- és búzatermelőkhöz viszonyítva itt néhány esetben jelentős eltérést tapasztalhatunk. A zab után nem adózók száma és aránya közel akkora,

28 A XVI. század derekán a török kila 25 kg-nak felelt meg. Mészáros: i. m. 76. Itt minden bizonnyal a magyarországi gyakorlatnak megfelelően számolták, amely szerint a kila egyenlő volt a pozsonyi mérővel: 61,5 liter.

29 A fertály Kecskemét környékén a XVII—XVIII. században igen gyakran használt gabonaürmérték, amely kb. 180-200 litert jelentett. Bővebben: Iványosi-Szabó Tibor: Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.

A BÚZATERMÉS MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg		Adózók száma	pozsonyi mérő					Összesen
			0	1-10	11-50	51-100	101	
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	1	—	1	—	—	—	6
	kisgazda	2	—	1	1	—	—	21
	közepes gazda	3	—	—	3	—	—	114
	nagygazda	5	—	—	—	1	4	742
gazda	nincstelen	27	27	—	—	—	—	—
	törpegazda	236	200	29	7	—	—	305
	kisgazda	177	21	27	129	—	—	2705
	közepes gazda	102	1	4	94	3	—	3375
	nagygazda	26	—	—	3	13	10	2727
zsellér	nincstelen	19	19	—	—	—	—	—
	törpegazda	56	46	5	5	—	—	114
	kisgazda	8	1	2	5	—	—	111
	közepes gazda	1	—	—	1	—	—	36
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	46	—	—	—	—	—
	törpegazda	293	246	35	12	—	—	425
	kisgazda	187	22	30	135	—	—	2837
	közepes gazda	106	1	4	98	3	—	3525
	nagygazda	31	—	—	3	14	14	3469
mindösszesen		663	315	69	248	17	14	10256

mint az árpatermelőké. A viszonylag kis mennyiség (1-10 pozsonyi mérő) után adózók száma viszont még valamivel magasabb, mint az árpa esetében. Az tény, hogy 11—50 pozsonyi mérő zabot jóval kevesebben termeltek (25,3%), mint árpát (31,5%), illetve búzát (37,4%). Az 51—100 pozsonyi mérő után adózók száma és aránya még feltűnőbben kisebb. A 100 pozsonyi mérőnél nagyobb termést betakarítók között pedig nagyságrendi különbségek lehettek fel. Tetemes mennyiségű búzát 14, árpát csak 6, zabot pedig csak egyetlen gazda termelt.

Ezek a számok részben azt érzékeltetik, hogy a kisebb gazdaságok is igyekeztek a takarmánygabona-szükségletüket megtermelni, azaz lehetőleg az önellátást minél több területen biztosítani. Másrészt jelezhetik ezek a

AZ ÁRPATERMÉS MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg		Adózók száma	Éves szőlő mérték					Összesen
			0	1-10	11-50	51-100	101	
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	1	1	—	—	—	—	—
	kisgazda	2	—	1	1	—	—	18
	közepes gazda	3	—	—	3	—	—	72
	nagygazda	5	—	—	—	3	2	456
gazda	nincstelen	27	27	—	—	—	—	—
	törpegazda	236	205	27	4	—	—	217
	kisgazda	177	28	61	88	—	—	1870
	közepes gazda	102	3	4	94	1	—	2310
	nagygazda	26	—	—	13	9	4	1734
zséllér	nincstelen	19	19	—	—	—	—	—
	törpegazda	56	50	5	1	—	—	52
	kisgazda	8	1	3	4	—	—	96
	közepes gazda	1	—	—	1	—	—	15
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	46	—	—	—	—	—
	törpegazda	293	256	32	5	—	—	269
	kisgazda	187	29	65	93	—	—	1984
	közepes gazda	106	3	4	98	1	—	2397
	nagygazda	31	—	—	13	12	6	2190
mindösszesen		663	334	101	209	13	6	6840

számok azt is, hogy a háborús évek alatt a normális kereskedelmi kapcsolatok e tekintetben is beszűkülhettek, s a kenyérgabona biztosabb piaccal rendelkezett.

Érdemes mindezen túlmenően felfigyelni arra is, hogy míg a középbirtokos és gazdag nemesek a búzatermelésből 8,3%-kal, az árpatermelésből 7,7%-kal, zabtermelésből csupán 4%-kal részesedtek, pedig ez a szűk réteg rendelkezett a lóállomány 18,3%-ával. Ez egyben azt is jelzi, hogy a hámos lovak között nyilvántartásba vettek között jelentős számban lehettek ménesben, félrideg keretek között, kimondottan tenyésztés célját szolgálók, melyek takarmányozásához zabra kevésbé volt szükség.

Kecskemét XVII. századi *bortermelésének* nagyságára vonatkozóan

A ZABTERMÉS MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg		Adózók száma	pozsonyi mérő					Összesen
			0	1—10	11—50	51—100	101—	
nemés	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	1	—	1	—	—	—	9
	kisgazda	2	—	1	1	—	—	18
	közepes gazda	3	1	—	2	—	—	30
	nagygazda	5	2	—	1	2	—	162
gazda	nincstelen	27	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	236	217	19	60	—	—	116
	kisgazda	177	41	76	—	—	—	1356
	közepes gazda	102	16	4	82	—	—	1611
	nagygazda	26	—	—	17	8	1	1298
zsellér	nincstelen	19	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	56	51	5	—	—	—	34
	kisgazda	8	1	3	4	—	—	96
	közepes gazda	1	—	—	1	—	—	12
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	293	268	25	—	—	—	159
	kisgazda	187	42	80	65	—	—	1470
	közepes gazda	106	17	4	85	—	—	1653
	nagygazda	31	2	—	18	10	1	1460
mindösszesen		663	329	109	168	10	1	4742

ugyancsak feltételezésekre vagyunk utalva.³⁰ Kétségtelen, hogy több évszázados hagyományai vannak itt a szőlőkultúrának, de sem a mennyiségre, sem a minőségre vonatkozóan nincs megbízható feldolgozás. Az kétségtelen, hogy a hódoltság utolsó évtizedeiben a helyi termés nem fedezte a szükségleteket. Bár a török állam számára ilyen jellegű szolgáltatást hivatalosan nem kellett leróni, részben török, részben magyar és tatár katonák számára tetemes mennyiségű italt volt kénytelen a város ellenszolgáltatás nélkül kimérni.

30 Szabó Kálmán: Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja. Kecskemét, 1934. 84 p. c. munkája ad ugyancsak a XVII—XVIII. századra vonatkozóan is megalapozott áttekintést, de nem bocsátkozik a termésmennyiségre vonatkozó elemzésekbe.

Éppen ezért igen gyakori a környező és távolabbi településekről történő borvásárlás. Ugyancsak 1663-as adatokból idézünk néhányat. „Földvárrol hoztunk Keközi Mihály nevű rácztul tizenegyed fél terő bort. . . terhit vöttük tallér 41,5.”³¹ „Ugyanakkor hoztunk Sothról is ötödfél terő bort, terhit vöttük tallér 45.”³² „Csongrádul hoztunk volt egy karomi altalagot forint 107 . . . Ismét hoztunk Csongraddul egy öreg karomi fat, forint 235.”³³ Ismételen visszatérő jelenség, hogy az év tavaszán és nyarán a város kocsmáiban már más településeken vásárolt bort mértek.

A széles körű igény és a bor viszonylag magas ára miatt a város lakossága újabb és újabb szőlőtelepítésre tett kísérletet a város környékén. Tekintettel arra, hogy ezt csak a legelők rovására tehetette, ebből minduntalan komoly ellentét támadt az állattartók és a szőlőtelepítők között. Ezt a feszültséget valamelyest oldotta a XVII. század végén történt újabb telekosztás.³⁴ A legális és az illegális „szőlőépítés” következménye az, hogy a gabonatermesztéshez képest szőlő lényegesen több gazdának van tulajdonában. (L. IV. táblázat.)

A 4675 akó bor, amelyet az összeírásban rögzítettek, még mindig nem olyan nagy mennyiség, amely fedezhette volna a helyi igényeket.³⁵

Amíg a nyilvántartásba vett 663 adózó 47,5%-a nem termelt búzát, 50,4%-a árpat és 49,6%-a zabot, mindössze 20,2%-uknál nem rögzítettek bortermést. Még ha figyelembe vesszük a nincstelenek, jövevények igen komoly hányadát, akkor is megállapíthatjuk, hogy a bortermelésnek rendkívül széles társadalmi-gazdasági alapja volt már a XVII. század végén és a XVIII. század elején is. A városban több mint félezer (529) adózónál vettek nyilvántartásba érdemi nagyságú szőlőt, illetve bortermést.

Figyelemre méltó, mennyire eltér a többi adóztatás alá vett terménnyel szemben a szőlőtermesztés szóródása az egyes társadalmi rétegek és csoportok között. A nemesek között is akad egy fő, akinek nem volt szőlője. A gazdák 15,7%-a, a zselléreknek pedig 52,4%-a nem adózott bortermés után.

31 IV. 1508. c. 1663. 168. old.

Terő, terhe kifejezés egy fuvarnyi mennyiséget, 6-8 hektoliternyi bort jelentett.

Földvár = Dunaföldvár.

32 Uo. 170. old.

33 Uo. 182. old.

Átalagon olyan hordót értettek, amelyben a leszűrt bort tárolták. Ennek nagysága általában 75 liter körüli volt. A karomi átalag a megadott érték alapján ennek többszöröse lehetett.

A „fa”, „karika fa” kifejezést hordó értelemben használták.

34 1691. május 6-án Dul István, Koháry Istvánnak inspektora rögzítette azt a földesúri statútumot, amely ismételen szabályozta a szőlőtelepítés lehetőségét. „...Mindazonáltal mint hogy szaporodik a város lakosa s népe, hogy minden szegénynek jusson szőlő, az mint lehet, és ne panaszkodhassék, consential a városa, hogy azon Szár homok nevezetű hely szőlő hegy legyen, de úgy, hogy azok között oszjojon fel, kiknek másutt szőlejek nincsen, egyenlő mértékben kinek kinek érdeke szerint...” IV. 1504. a/1. 48—52. old.

35 Akó: folyadék mérésére használt régi űrmérték. Egy pesti vágú pozsonyi 60 iccés akó 50,8 liter.

A BORTERMÉS MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg		Adózók száma	akó					Összesen
			0	1-10	11-20	21-50	51-	
nemés	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	1	—	1	—	—	—	5
	kisgazda	2	—	2	—	—	—	14
	közepes gazda	3	—	1	2	—	—	29
	nagygazda	5	1	—	—	4	—	134
gazda	nincstelen	27	27	—	—	—	—	—
	törpegazda	236	46	182	8	—	—	889
	kisgazda	177	14	131	29	3	—	1415
	közepes gazda	102	2	46	47	7	—	1309
	nagygazda	26	—	3	11	10	2	664
zsellér	nincstelen	19	19	—	—	—	—	—
	törpegazda	56	22	34	—	—	—	176
	kisgazda	8	3	5	—	—	—	30
	közepes gazda	1	—	1	—	—	—	10
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	46	—	—	—	—	—
	törpegazda	293	68	217	8	—	—	1070
	kisgazda	187	17	138	29	3	—	1459
	közepes gazda	106	2	48	49	7	—	1348
	nagygazda	31	1	3	11	14	2	798
mindösszesen		663	134	406	97	24	2	4675

Az egyes rétegek közötti megoszlás arányosabb jellege még egyértelműbb lesz, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyon minimális adóalappal rendelkezők, azaz a törpebirtokosok 76,8%-a fizetett adót bor után. A kisgazdáknál ez az arány még kedvezőbb: 90,1%. A közepes vagyonnal rendelkezők és a nagygazdák között pedig csaknem mindenki rendelkezett saját szőlővel.

A jelentős eltérések miatt érdemes összehasonlítani a termésmennyiség megoszlását is.

A nemesek, akik az adózók 1,6%-át alkották, a búzatermés 8,6, az árpának 8,0, a zabnak 4,6 és a bornak 3,9%-a fölött rendelkeztek. A gazdák, akik az adózók 85,6%-át jelentették, a búzatermés 88,8%-át gyűjthették be, az árpának 89,6, a zabnak 92,4, a bornak pedig 91,5%-a felett rendelkeztek. A zsellé-

rek, akik az adózók 12,7%-át képezték, a búzatermésből csupán 2,5, az árpából 2,4, a zabból 3,0 és a borból 4,6%-ban részesedtek.

Feltétlenül érdemes a vagyoni megoszlásra is egy pillantást vetnünk. Az adózók 44,2%-át kitevő törpegazdák a gabonatermés töredékét vihették magtárukba: a búza 4,1, az árpa 3,9, a zab 3,4%-át. Ugyanakkor a bor 22,9%-át szűrhatték be. Ezek és a későbbi %-os arányok önmagukban is érzékeltetik, mennyire eltért a szántóföldek, kertek és a szőlőterületek szóródása, megoszlása a város egyes társadalmi rétegei, csoportjai között.

A kisgazdák a nyilvántartásba vettek 28,2%-át alkották. A búzatermésből 27,7, az árpatermésből 29,0, a zabéból pedig 31,0%-ban részesedtek. Ellentétben a törpebirtokosokkal, a bortermelés esetén náluk nincs e tekintetben érdemi különbség: a bor 31,2%-a után fizették az adót. Ezek a %-os arányok azt jelzik, hogy kisbirtokosok közé soroltak a növénytermesztés minden területén csaknem pontosan számuknak, arányuknak megfelelő helyet, súlyt kaptak. Egyben utalnak arra is, mennyire kiegyensúlyozottan termelő, mennyire az önellátásra koncentráló volt ez a vagyoni réteg. Megtermelt javaikból csak kisebb részt vihettek piacra.

A közepes gazdák az adófizetők 16%-át képezték. A búzatermésből 34,4, az árpatermésből 35,1, míg a zab terméséből 34,8% jutott nekik. Tehát itt is érvényesül egyféle kiegyensúlyozottság, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy a számarányuknak több mint kétszerese volt birtokukban. Azaz: joggal feltételezhetjük, hogy ez a réteg jelentős többletet hozott létre, jövedelmének tekintélyes hányadát képezhette az értékesített gabona. A bor termelése terén részben más volt az arány. A termésből csak kisebb (28,8%) arányban részesültek, de minden bizonnyal még ebből az áruból is számottevő mennyiséget tudtak értékesíteni.

A nagygazdák az adózók mindössze 4,7%-át alkották. A növénytermesztésen belül részesedésük ennek többszörösét képezte. A búza 33,8, az árpa 32,0, a zab 30,8%-át veremelték el. Tehát itt is érződik a gabonatermesztésen belül egyfajta kiegyenlítettség. A szőlőből, a borból bár lényegesen csekélyebb arányban (17,1%) részesedtek, az egy háztartásra jutó közel 26 akós átlag azt jelzi, hogy tetemes mennyiséget tudtak belőle eladni.

Kétségtelen, hogy miként a szomszédos Nagykőrösön, ahol kilencféle növény után szedtek tizedet,³⁶ Kecskeméten is lényegesen szélesebb lehetett a termesztett növények köre, mint amire ez az összeírás kiterjedt. A köles és a különféle kerti növények biztosan itt is a kedvelt és nélkülözhetetlen kultúrnövények voltak. Az összeírás rájuk nem terjedt ki. A gazdálkodásban, illetve a háztartásokban betöltött szerepük így nem mérhető fel még megkö-

36 Iványosi: Nagykőrös... XIX—XXI. táblák. A későbbi összehasonlítások mindig erre a feldolgozásra épülnek.

zelítő pontossággal sem. Elképzelhető, hogy itt ezek nem képeztek olyan súlyt mint Nagykőrösön. Viszont semmiképpen sem lenne helyes, ha egy ilyen jelentős nagyságú mezőváros növénytermesztésével kapcsolatosan csak egyetlen összeírás alapján vonnánk le kizárólagos véleményt.

Végezetül célszerű elvégezni a szomszédos Nagykőrös és Kecskemét növénytermesztése közötti összehasonlítást. Az 1689-ből fennmaradt összeírás, illetve dézsmalajstrom alapján elkészített összesítő ehhez feltétlenül megfelelő alapot nyújt. Természetesen csak a három gabonára és a borra vonatkozhat ez az összevetés. Kőrösön a tavaszi és az őszi búza után szedett tizedet külön-külön tartották nyilván. Kecskeméten csak egy rovat szolgált erre a célra. Ezért a kétféle búza együttes nagyságát kell figyelembe vennünk.

Az összehasonlítás során tekintetbe kell vennünk, hogy nem azonos mértéket alkalmaztak. Nagykőrösön negyedben rögzítették a tized nagyságát, míg Kecskeméten pozsonyi mérőben vették számba a termést. A fertály negyedrészt 45 liternek vehetjük, míg a pozsonyi mérő űrtartalma 61,49 liter. Érdemi nehézséget az átszámítás nem jelenthet.

A két évtizednyi különbség nem lebecsülendő ugyan, de nem zárja ki a megbízható tájékozódást nyújtó összehasonlítás lehetőségét. A számok rögzítése előtt nem árt még utalni arra, hogy Kecskemét lakosai 1707 folyamán két alkalommal is kénytelenek voltak a kuruc katonai vezetők parancsára elhagyni a várost, ami kétségtelenül kihatott a növénytermesztés eredményeire.

A kétféle búzából Nagykőrösön 14 201 pozsonyi mérő után szedtek dézsmát. Kecskeméten 10 256 pozsonyi mérőt vettek figyelembe az összeírás során. A különbség tehát jelentős az egyébként kisebb Kőrös javára. Az árpa esetében már módosul a kép: Kőrösön 5255 p. m., Kecskeméten 6840 p. m. került nyilvántartásba. Még feltűnőbb a különbség a zabtermésnél: 1806 p. m. kőrösi terméseredménnyel szemben a kecskeméti 4742 p. m. volt. A két takarmánynövény eredményeinél fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kecskeméti jóságállománya évtizedek óta lényegesen nagyobb, mint a kőrösieké. Az összes gabonatermés a két városban közel azonos: Kőrösön 21 262, Kecskeméten 21 838 pozsonyi mérő. Itt érdemes utalni Mészáros László korábban idézett megállapítására, amely szerint a XVI. század derekán Kőrös gabonatermesztése még jelentősen meghaladta nagyobb szomszédját. Úgy tűnik, hogy a XVII. század végére ez a különbség lényegében megszűnt, Kecskemét növénytermesztés terén előbbre lépett.

A nagykőrösi dézsmajegyzék a must mennyiségére enged következtetni. A kecskeméti összeírás a bort vette figyelembe. A musttermés és a leszűrt bor között jelentkezik ugyan érdemi mennyiségi veszteség az erjesztés és a kezelés során, ez viszont nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az igen hasznos tájékozódást segítő összehasonlítást elvégezzük. Utalunk még arra is, hogy

a kőrösiek köbölben, a kecskemétiak akóban rögzítették a mennyiséget. Az előbbi 8,5 litert, az utóbbi 50,8 litert jelentett. A hektoliterre történő pontos átszámításnak nincs akadálya.

Kőrösön 3734 hl must után szedett a város dézsmát. Kecskeméten 2375 hl bort vettek nyilvántartásba. A már jelzett veszteség lehetősége, valamint a közben történő fogyasztás beszámítása esetén is jelentős a két város szőlőtermesztése közötti különbség. Csak alapos feltárás döntheti el, hogy a kedvező vagy gyenge termésről készített kimutatások végső eredménye mutat-e eltérést, vagy ténylegesen ekkora lehetett a két város szőlőterülete közötti különbség. Az kétségtelen, hogy a XVII. század során igen sok feljegyzés maradt fenn arról, hogy kőrösiektől vásárolt Kecskemét a városi kocsmá számára bort. Egyben érzékelteti ez az adatpár azt is, hogy a XVI. század derekán is jelentkező eltérés e tekintetben a két város között még a XVII. század végén, XVIII. század elején is fennállhatott.

III. Állattartás

A hódoltság történetével foglalkozók kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy az Alföld jórészt elnéptelenedett hatalmas térségein a rideg állattartás vált ismét általánossá a XV—XVII. században. Ez az állattartás lett a jelentős számú kertés mezőváros gazdálkodásának alapja. Kecskeméten és a hozzá hasonló jáász városokban a jobbágyfalvakétól merőben eltérő gazdálkodás bontakozott ki. Ennek sajátosságai között a jobbágytelkek és a nyomásos gazdálkodás hiányát, a széles körű mezőgazdasági bérmunkát, a pusztabérleteket, a gyakorlatilag szabad parasztság, a civispolgárság kialakulását és az árutermelés fokozott kiterjedését kell kiemelnünk.³⁷

Miközben ismételten hangsúlyozzák, hogy „az állattenyésztés döntő túlsúlya jellemző”, hogy itt „nagy mérvű árutermelés folyik (marha-, ló-, juhtenyésztés),” kellő adatok híján és más tájegységekről származó hasonló feldolgozások hiányában sem konkrét adatokkal nem határolják be e méreteket, sem összehasonlítás révén nem demonstrálják ennek más tájegységekhez viszonyított nagyságát.³⁸ Így az időbeli változásokat, de még a fejlődés—gyarapodás—csökkenés hullámszerűségeit sem lehet nyomon követni.

Kecskemét állatállományának nagyságára vonatkozóan a városi adólajstromok nyújtanak legmegbízhatóbb tájékoztatást. Ezek az adójegyzékek viszont a XVII. században csak summázottan, az egyes gazdák állatállományá-

37 Majlát Jolán: Egy alföldi civisváros kialakulása.

Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a meglepedéstől a XVIII. század elejéig. Bp. 1943. Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. Mészáros: i. m. 72—75. old.

38 Mészáros: i. m. 74. old.

ról mint adóalapról tesznek említést. Ez az adóalap az ún. vadszám, vagy marhaszám, amely után meghatározott nagyságú, külön formában nyilvánított adót kellett fizetni. Általában egy ló, egy szarvasmarha, öt juh képezett egy vadszámot.³⁹ Valamelyest zavarja az állatállományról alkotható képet az, hogy egy malom 10 vadszámot jelentett, sőt 5 tallér készpénz is egy vadszám után járó adóval volt megterhelve. Így ezek torzítják az amúgy is túlzottan summázott adatokat. (L. V. sz. táblázat.) Ha nem is követhetjük az egyes állatfélések számának alakulását, a városban fellelhető gazdák állatállományának és a megadóztatható készpénzvagyonuk együttes változására feltétlenül következtethetünk.

Egy-egy gazda jószágaira, annak összetételére a csekély számban fennmaradt végrendeletek alapján és néhány szórványadatból következtethetünk. Pl. Kozma Mihály bár távolról sem minősült gazdag civisnek Kecskeméten, mégis 1680-ban végrendeletében egyéb kisebb értékek mellett 428 tallér készpénzen túl 36 marha, 16 ló és 118 juh van felsorolva.⁴⁰ Deák Pálnak, Kalocsa Jánosnak és több más civisnek önálló ménese, gulyája volt, nemritkán egész pusztákat béreltek egyenként, vagy összefogva.⁴¹

Hasznos lehet számunkra a későbbi elemzések során az 1689-es adókönyvben rögzített adatsor, amely többek között a lovak és szarvasmarhák számát is rögzítette.⁴² Azonban ez sem ad olyan összesített képet, mint az 1707-es összeírás, amely csak az állatállományról nyolcféle bontásban nyújt pontos adatokat. Ez a viszonylag részletes felvetés sem tér ki a méhekre és a szárnyasokra, melyek a korabeli gazdálkodásnak igen fontos elemeit jelentették.

A szilaj állattartáson belül is a legfontosabb haszonállat a *szarvasmarha* volt. A város lakossága ezek tenyésztése és javarészt külföldi értékesítése révén jutott ahhoz a jelentős pénzösszeghez, melynek birtokában fedezni tudta a kettős adóztatáson túl a földesúri és az egyházi szolgáltatásokat. A háborús évtizedek a gulyákban őrzött állomány számát alaposan megapasztották. Csak az 1707-es rács támadás során 899 ökröt (nem feltétlenül ígás ökröket) és 300 marhát hajtottak el.⁴³

Egyáltalán nem véletlen, hogy az adatfelvétel során a személyekre vonatkozó tételek után első helyen az ökrökre vonatkozó számok találhatók.

39 Bővebben: Iványosi: Három katonai összeírás... 297. old.

40 IV. 1504. v) Végrendeletek.

41 Koháry István, a város leghatalmasabb földesura statútumban kísérelt meg rendet teremteni „Hogy minekutánna Kecskemeth varassa lakosi között egy részről azon városban lakozó marhásab és értékesebb emberek, nevezet szerint Deák Pál és Kalocsa János között. Más részről az alacsonyabb személyek, signanter Csaba Mihály, Szana Pál, Markó Ferenc...” vita támadt néhány pusztá bérletével kapcsolatosan. IV. 1504. d) Földesúri rendeletek. Az idézett statútum Füleken kelt 1677. február 25-én.

42 Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét Város Tanácsa a XV—XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979. 11—12. old. Maga Bálintné is kiemeli, hogy az összeírás nem teljes, adatai ily módon csak tájékoztató jellegűek.

43 Hornyik: i. m. IV. 187. old.

**AZ ADÓZÓK MEGOSZLÁSA „VADSZÁMUK” ALAPJÁN
1662—1711 KÖZÖTT**

Év	Adózók száma	0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—	A vadszám (súlyozott átlag)	Megjegyzés
1662	792	177	202	85	230	50	36	12	21 094	
1667	815	235	257	89	190	25	17	4	12 656	
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18	24 916	
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10	20 059	
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3	7431	
1688	1085	342	405	151	167	13	6	1	9397	
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2	9211	
1703	1243	551	371	145	156	21	16	3	11 916	az
1707	1043	728	214	47	43	9	2	—	2308	össze-
1707	663	175	294	104	78	5	7	—	4478	írás
1711	1222	901	260	25	28	7	1	—	2512	alapján

Joggal tételezhetjük fel, hogy ezek döntő többségükben ígásökrök lehettek, azaz a mezőgazdasági munkák egyik legfontosabb energiaforrásai. Számuk nagysága, az egyes rétegek közötti megoszlásuk a mezőgazdasági munka egyéb területére vonatkozóan is sokat mond. 1689-ben 584 ökör került a nyilvántartásba. Nagykőrösön ugyancsak 1689-ben 945 ökröt számláltak össze.⁴⁴ Tekintettel arra, hogy Kecskemét lakosainak száma ezen évszázadokban kb. kétszerese volt Nagykőrösének, 1707-ben az összeírt 1118 ökör a rác betörés után realisan érződik.

A nyilvántartásba vett 663 adózó közül 282, tehát 42,5% nem rendelkezett ilyen igavonóval. Igen tanulságos nagyságrendi megoszlásuk. (L. VI. táblázat.) 1-2 ökörral rendelkezett az adózók közül 244 fő (36,8%). Ez azt jelentette, hogy egyedül vagy nem voltak képesek szántásra, fuvarozásra, vagy csak csekély megterhelést engedhettek meg, gyengébb minőségű munkát végezhetek. Igazán igényes szántást, fuvarozást csak nem egészen 140 gazda végezhetett saját ökreivel. Tekintettel arra, hogy 4-6 ökör kellett egy jól megrakott szekér, vagy egy jó talajt művelő eke elé, egyszerre két vagy több ökörvontású ekét mindössze 10 gazda tudott kiállítani.

Hasznos lehet az egyes rétegek közötti megoszlás áttekintése is. A lakosság 44,2 százalékát kitevő törpegazdák mindössze az ökrök 13,5%-ával rendel-

⁴⁴ Iványosi: Nagykőrös népe... 469. old.

A SZARVASMARHÁK

Réteg	Az adózók száma	Ökör					összesen
		0	1—2	3—6	7—10	11—	
nincstelen	46	46					—
törpegazda	293	214	79				151
kisgazda	187	21	132	34			381
közepes gazda	106	1	33	72			351
nagygazda	31			21	4	6	235
összesen	663	282	244	127	4	6	1118

A LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg	Az adózók száma	Hámos ló					összesen
		0	1—2	3—6	7—10	11—	
nincstelen	46	46					—
törpegazda	293	223	66	4			118
kisgazda	187	113	58	16			147
közepes gazda	106	37	46	23			167
nagygazda	31	1	3	11	7	9	448
összesen	663	420	173	54	7	9	880

keztek. A kisgazdák, akik az adózók 28,2%-át képezték, 34,1%-át a közepes gazdák, akik az összeírtak 16%-át alkották, ugyancsak ezen igavonók közel harmadával, 31,4%-ával rendelkeztek. Az adózók nem egészen öt százalékát jelentő nagygazdák viszont az állomány 21%-át birtokolták.

A szarvasmarhák jelentős hányadát képezték a fejőstehenek, melyek a részletesebb adóösszeírásokban csaknem kivétel nélkül fellelhetők. A tejtermelés, a család ellátása, a húsellátás és a tenyésztés szempontjából egyaránt igen fontos állomány számszerű alakulása és megoszlása több részletet elárul a település társadalmi és gazdasági jellemzőiről.

1689-ben Kecskeméten 167 tehenet számláltak össze.⁴⁵ Nagykörösön

45 Bálintné: i. m. 12. old.

VI. táblázat

MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Fejős tehén						Meddő		
0	1—2	3—6	7—10	11—	összesen	1—5	6—	összesen
46					—			—
200	93				98	6		6
55	121	11			195	7		10
20	55	30	1		202	13		18
3	1	11	5	11	354	13	3	59
324	270	52	6	11	849	39	3	93

VII. táblázat

1707-BEN

3 éves csikó						Csikó		
0	1—2	3—6	7—10	11—	összesen	1—2	3—	összesen
46					—			—
286	7				12	1		1
159	27	1			38	1		1
73	29	4			58	4	1	7
8	5	9	2	7	190	8	8	70
572	68	14	2	7	298	14	9	79

ugyanebben az évben 365-öt vettek nyilvántartásba.⁴⁶ Az 1707-es összeírás 849 fejőstehén léteiről tanúskodik. Ez a szám az előzőkhöz képest meglepően magas, de távolról sem valószerűtlen. Az 1714-es kecskeméti összeírás 717 fejőstehenet rögzített, de ebben nem foglaltatnak benne a nemesek tulajdonát képező állatok. Pedig 1707-ben is 105 fejőstehén volt birtokukban.

A nagyságrendi megoszlás több jelentős eltérést mutat az igásökrökhöz képest. A tehénnel nem rendelkezők száma is valamelyest nagyobb: 324 fő (48,9%), tehát (csak?) minden második háztartás rendelkezett fejőstehénnel. Ugyancsak igen nagy azok aránya, akik 1-2 ilyen jószágot tartottak: 40,7%, és hétnél többet a gazdák alig két és fél százaléka birtokolt. Ez a megoszlás

46 Iványosi: Nagykörös... 465. old.

minden bizonnyal több más településhez képest kedvezőbb. Igen figyelemre méltó, hogy a kisgazdák közel harmada, a közepes vagyonnal rendelkezők 18,9%-a és a gazdagok közül is 10% nem rendelkezett fejős tehénnel. Az egyes vagyoni rétegek között az állomány aránytalanul oszlott meg. A több mint 44%-ot kitevő törpegazdák csak 11,5, a kisgazdák, a lakosság 28,2%-a és a közepes vagyonúak egyaránt az állomány kb. 23%-át birtokolta. A mindössze 27 nagygazda tulajdonában volt 353 db, az egész állománynak több mint 41%-a.

A *meddők* száma az egész szarvasmarha-állományhoz képest olyan csekély, hogy megoszlásuk elemzése indokolatlan.

A *lótenyésztés* a város gazdáinak egyik jelentős foglalkozása és jövedelmi forrása volt már az előző századokban is. A hódoltság utolsó évtizedeiben már maga a város is tartott önálló ménest. Koháry Istvánnak, a város legnagyobb földesurának is volt egy időben ménese Kecskemét határában. A török tisztviselőknek és a magyar főuraknak gyakran fogtak ki lovakat, csikókat az itteni ménesekből.⁴⁷ A háborúk, a pásztorkodás több ága, az árucseré és a növénytermesztés egyaránt megkövetelte a jelentős lóállományt. A Nagykőrös 1689-es összeírásában rögzített 189 hámoslóhoz képest az itt nyilvántartásba vett 880 ló igen nagy eltérést mutat. A szám valós értékét igazolja az 1714-es összeírás 717 db-ot jelző adata, mely itt sem tartalmazza a nemesek lovait. Ha ehhez hozzávesszük az 1707-ben kezükben lévő 161 db-ot, azt látjuk, hogy a szabadságharc utolsó éveiben és az azt követő esztendőkből 900 darab körül állandósult a város lóállománya. Csak újabb adatok ismeretében lehet megnyugtató értékítéletet mondani azzal kapcsolatban, hogy ez nagy vagy közepes állománynak felelt-e meg. (L. VII. sz. táblázat.)

Ennek a talán legfontosabb igavonónak a megoszlása a gazdák között lényegesen szélsőségesebb, mint az ökröké. 420 adózó (63,3%!) nem rendelkezett lóval. A gazdaságok negyedében csak 1 vagy 2 ló volt, és azok minőségének számukra minden bizonnyal kedvezőtlen megoszlása miatt még hátrányosabb volt a helyzetük. A törpegazdáknak csak kb. negyede tartott lovat, az egész állomány mindössze 13,4%-át. A kisgazdák közül is csak 74-en voltak lótulajdonosok, és az állomány 16,7%-ával gazdálkodhattak. Több mint figyelemre méltó, hogy a közepes gazdák egyharmada nem tartott lovat, és ez a viszonylag tehetős réteg is csak az állomány nem egészen egyötödével rendelkezett. A megoszlás szélsőségeit érzékelteti, hogy csupán e 27 nagygazda birtokolt 440 lovat, az állomány 50%-át!

Ezen adatok mindenképpen felhívják arra a figyelmet, hogy valóban iga-

⁴⁷ Rusvay Kálmán: Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét, 1976. 53—58. old.

vonó lovakra maradéktalanul csak a kisebb állománnyal rendelkezők esetében lehet gondolni. A több mint egy tucatnyi nagygazdánál ménés létét kell feltételeznünk, azaz a tulajdonukban lévő lovak jelentős hányada nem volt igavonásra befogva, hanem kizárólag a tenyésztést szolgálta. Ezt demonstrálja a csikók megoszlása is. A növendéklovak kétharmada volt található kéttucatnyi nagygazda istállóiban, méneseiben.

Az egyéb háziállatok között kétségtelenül a *juhok* voltak a legfontosabbak, bár ez a tenyészállat csak a XVIII. században népesíti be legfeltűnőbben a környező pusztákat. A többször is idézett nagykőrösi összeírásban 1088 juh található, itt ennek közel ötszöröse: 5126 db.⁴⁸ A hódoltság utolsó évtizedeiben rohamos fejlődés, majd a kurucok harca és a felszabadító háborúk hatására jelentős állománycsökkenés állapítható meg a dézsmabárányok számának alakulása alapján. 1662-ben 30 gazda 449 bárányt, 1678-ban 95 gazda 829 bárányt szolgáltatott be. 1680-ban már jelentős a csökkenés: 96 gazda 693 bárányt adott le, majd 1685-ben már csak 69 gazda szolgáltatott be 223-at. A szabadságharc végén lévő állomány azt érzékelteti, hogy a hadak járása nem kedvezett a juhtenyésztésnek. A juhos gazdák száma jóval nagyobb ugyan, 187 fő, de harmaduk minimális állománnyal rendelkezett, és mindössze néhány tucat volt azok száma, kiknek gazdálkodásán belül a juhtenyésztés komoly tényező lehetett. Igen figyelemre méltó, hogy a jelzett évtizedekben a 21-50 dézsmabárányt leadó gazdák száma 4-9 között változott. E mögött 4-900 db-ból álló nyájak tételezhetők fel. Az itt elemzett összeírásban a legnagyobb nyáj is ezeknek csak a töredékét jelentette. (L. VIII. táblázat.)

A viszonylag jelentős nyájnak minősülő, 50 db-nál nagyobb állományt csak 16 gazdánál jegyeztek fel. Ezek közül csupán egy volt a közepes vagyonnal rendelkező. Az egyes rétegek közötti számszerű megoszlás is azt mutatja, hogy bár elég magas a csekélyebb állománnyal rendelkező kiscgazda és középbirtokosok száma, a juhok közel fele kb. két tucat gazdag cívisé volt.

A kukorica termesztésének megjelenéséig, illetve széles körű elterjedéséig ezen a vidéken a *sertéstenyésztés* viszonylag visszafogott volt, az állattartáson belül periférikusnak volt mondható. (L. VIII. táblázat.)

A nagy fizikai igénybevételt jelentő mezőgazdasági munka viszont megkövetelte a kalóriadús táplálkozást. Éppen ezért ma már aránytalanul drágának érezzük a szalonna és a zsiradék árát a XVII—XVIII. században. Egy font hús ára 1718-ban 5 dénár volt, ugyanennyi háj ára 30 dénár. 1701-ben egy font hús ára 5 dénár, két évvel korábban egy font szalonnát 30 dénárért adtak.⁴⁹

48 Iványosi: Nagykőrös... 465. old.

49 Iványosi-Szabó Tibor: Az árak alakulása Kecskeméten 1662—1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985. 287—289. old.

EGYÉB HÁZIÁLLATOK MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg	Az adózók száma	Sertés				Juh					
		0	1-2	3-	száruk összesen	0	1-10	11-50	51-100	101-	száruk összesen
nincstelen	46	46	—	—	—	46	—	—	—	—	—
törpegazda	293	287	6	—	6	276	12	5	—	—	189
kisgazda	187	144	43	—	49	114	30	43	—	—	1101
közepes gazda	106	67	35	4	55	39	8	58	1	—	1485
nagygazda	31	8	10	13	120	1	1	14	7	8	2351
összesen	663	552	94	17	230	476	51	120	8	8	5126

Nagykőrösön 1689-ben 198 sertést vettek nyilvántartásba,⁵⁰ itt közel két évtizeddel később 230-at. Itt nincs tehát az a nagyságrendi különbség, mint a többi jószág esetében. Persze figyelembe kell vennünk, hogy Kőrösön még a malacokat is külön összeírták, itt viszont csak a 3 éves körüli jószágokat vették figyelembe. A szóródás itt is igen nagy. Az állomány több mint fele a kéttucatnyi gazdag tulajdona volt. Figyelemre méltó, hogy a gazdag birtokosok egynegyedénél nem írtak össze sertést! A törpebirtokosoknál csak elvéve találtak tenyészállatot az összeírók. A kisgazdáknak is csak alig több mint 20%-a rendelkezett szinte kivétel nélkül egy-egy jószággal.

A mezőgazdaság más ágazatainak művelését is befolyásolta, olykor meghatározta az *igaerő* léte, illetve nagysága. Éppen ezért érdemes egy ilyen jellegű összeírás elvégzése is. (L. IX. táblázat.) Könnyen belátható, hogy az igás állatok megfelelő számú birtoklása, vagy az attól való megfosztottság egyértelműen rétegtképző lehetett.

A nemesek mindegyike birtokolt minimális teherhordó jószágot, bár a tucatnyi adózót jelentő rétegen belül is igen nagy a szóródás. Mindössze minden második nemes volt ellátva jelentős mennyiségű, mondhatjuk fölös számú igaerővel. Ők viszont az egész állomány tetemes részével rendelkeztek.

A gazdák kb. 27%-ának, 153 főnek nem volt lova vagy ökre. A zselléreknél ez az arány még súlyosabb: csak minden harmadik zsellérnek volt igavonója.

Mégis más településekkel szemben Kecskemét lakossága minden bizonytalannal jobban el volt látva a növénytermesztés és a szállítás e fontos kellékével. A gazdák több mint kétharmada saját lovával, ökrével szánthatott, fuvaroz-

50 Iványosi: Nagykőrös... 465. old.

hatott. Ez az arány a több évtizedes háborús viszonyok között igen kedvezőnek mondható. Még a törpegazdák fele is boldogulhatott saját jószágával a növénytermesztésen belül. A kisgazdáknak nem egészen 10%-a kényszerült idegen iga igénybevételére. A jobbmódúak pedig nagyjából a konkrét igényüket meghaladó erőforrásokkal rendelkeztek.

Az állatállomány részletes vizsgálata után célszerű egy rövid összesítőt készíteni. Ennek megtételéhez felhasználhatjuk a korabeli adóalapot, az ún. vadszámot, vagy marhaszámot. (L. X. sz. táblázat.) Tekintettel arra, hogy az állattartás valóban az egyik legfontosabb megélhetési forrás volt a mezővárosi lakosság számára, egyáltalán nem lényegtelen a vagyoni megoszlást, a társadalmi emelkedést vagy süllyedést illetően a jószágállomány alakulása.

Nagykőrösön 1687-ben 161 gazda rendelkezett 1-5-ig terjedő vadszámmal, 38 fő 6-10 és 28-an 11-50-ig terjedő vadszámmal. Ennél nagyobb jószágállománya egyetlen adófizetőnek sem volt.⁵¹

Itt 1-5 vadszámmal kb. háromszor annyian rendelkeztek, 6-10 vadszámmal több, mint háromszor annyian. A viszonylagos jómódot jelentő 11-50 közötti vadszám után adózók száma akkor itt több mint ötszöröse volt, mint Kőrösön. Az igen figyelemre méltó vagyont jelentő 51-100-ig terjedő vadszám után a szomszéd városban már senki nem adózott, ekkora jószágállománnyal senki sem rendelkezett, itt 13-an fizettek adót. A kétségtelenül gazdagnak minősülő, 101-nél nagyobb vadszámot tartó gazdák Kecskeméten ezekben a nagyon keserves években is heten voltak, köztük egy 200 fölötti marhaszámnak volt a tulajdonosa. Valószínű, hogy az arányok a későbbi évtizedekben sem módosultak.

Az 1707-es összeírás alapján kb. négy és félezer marhaszám gyűjthető össze. Ez lényegesen kisebb, mint a török közvetlen kiűzésének időpontjában volt. Gondolnunk kell viszont arra, hogy a felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc is igen nagy terheket rótt a civisvárosra. Ezen túlmenően utalnunk kell arra is, hogy a pénzvagyon is beleszámolták ebbe az adónembe, a táblázat készítése során ezt nem vehettük számításba.

Az összesítés egyértelművé teszi, hogy mind a három társadalmi rétegen belül, a nemesek, a gazdák és a zsellérekben is erőteljes a szóródás. A legnagyobb érthetően a legszélesebb rétegen belül lehetséges fel. A nemesek közel fele csak átlagos jószágállománnyal rendelkezett. A másik fele viszont az átlagos többszörösét birtokolta.

A törpegazdák közel harmadának nem volt adóztatható állata. A kisbirtokosoknál a 4-6 vadszám mondható általánosnak, és kivételes volt ennek a teljes hiánya. A középbirtokosok körében a 8—30 közötti vadszám volt a

⁵¹ Uo.

AZ IGÁSÁLLATOK MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—50	51—	Összesen
		igás állattal rendelkezik						
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	—	1	—	—	—	—	1
	kisgazda	—	1	1	—	—	—	2
	közepes gazda	—	1	1	1	—	—	3
	nagygazda	—	—	—	—	4	1	5
gazda	nincstelen	27	—	—	—	—	—	27
	törpegazda	108	117	11	—	—	—	236
	kisgazda	16	85	73	3	—	—	177
	közepes gazda	1	15	69	17	—	—	102
	nagygazda	1	—	2	11	8	4	26
zsellér	nincstelen	19	—	—	—	—	—	19
	törpegazda	37	19	—	—	—	—	56
	kisgazda	—	5	3	—	—	—	8
	közepes gazda	—	—	1	—	—	—	1
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	—	—	—	—	—	46
	törpegazda	145	137	11	—	—	—	293
	kisgazda	16	91	77	3	—	—	187
	közepes gazda	1	16	71	18	—	—	106
	nagygazda	1	—	2	11	12	5	31
mindösszesen		209	244	161	32	12	5	663

meghatározó, az igazán jellemző, míg a gazdag parasztok között a 30—100-ig terjedően volt tipikus ez az adóalap.

A zsellérek több mint felénél nem írtak össze jószágot. A néhány vadszám-nál nagyobb állomány kivételesnek tekinthető.

Hangsúlyozni kell az összegzés megfogalmazása során, hogy a nincstele-nek tömegét figyelmen kívül hagyták az összeírásakor. Így a város egész lakosságára vonatkozó kép kevésbé lehetett kedvező. A családok, háztartá-sok nem negyed része, hanem jóval nagyobb hányada nélkülözte az állattar-tást, és az ebből formálható anyagi javakat. Egészében viszont a mezőváro-son belül tömegnek, az itt élők kb. felét kitevőnek mondhatók azok, akik adózás alá vett állatokkal is rendelkeztek.

A VADSZÁM MEGOSZLÁSA 1707-BEN

Kateg.		Adózók száma	0	1-5	6-10	11-50	51-100	101—	Vadszám összesen
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	1	—	1	—	—	—	—	4
	kisgazda	2	—	2	—	—	—	—	6
	közepes gazda	3	—	—	2	1	—	—	31
	nagygazda	5	—	—	—	1	2	2	507
gazda	nincstelen	27	27	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	236	92	141	3	—	—	—	364
	kisgazda	177	2	109	54	12	—	—	920
	közepes gazda	102	1	13	43	45	—	—	1059
	nagygazda	26	—	—	—	18	3	5	1484
zséllér	nincstelen	19	19	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	56	34	22	—	—	—	—	52
	kisgazda	8	—	6	1	1	—	—	45
	közepes gazda	1	—	—	1	—	—	—	6
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	46	46	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	293	126	164	3	—	—	—	420
	kisgazda	187	2	117	55	13	—	—	971
	közepes gazda	106	1	13	46	46	—	—	1096
	nagygazda	31	—	—	—	19	5	7	1991
mindösszesen		663	175	294	104	78	5	7	4478

IV. Ipar és kereskedelem

A hódoltsági mezővárosok gazdasági és társadalmi munkamegosztása erőteljesen meghaladta a jobbágyfalvakét. Kecskemét, amely az egyik legnépesebb cívisvárossá fejlődött, különösen kitűnt árutermelése és pénzgazdálkodása révén a környező falvak és kisebb mezővárosok közül. Bár társadalma alapvetően agrár jellegű volt, a lakosság döntő többsége a mezőgazdaság különböző területén foglalkozkodott, a XVI. század derekától nyomon

követhető a céhes ipar és a sokoldalú kereskedelem, mindenekelőtt a marha-kereskedelem.⁵²

Az *iparon* belül a háziipar és a céhes ipar közé helyezhető a malom. Általában nem volt szakszerűen képzett iparos tulajdonában vagy irányítása alatt. A kimondottan molnár foglalkozású ember még a későbbi összeírásokban is ritkán lelhető fel. Malmok, ezeken belül szárazmalmok már a XVII. században jelentős számban voltak Kecskeméten, még ha gabonatermesztése nem is volt kiemelkedő. 1690-ben 34 adózónál 38 malmot írtak össze.⁵³ Az 1707-es nyilvántartásban nem egészen fele, 15 adózónál lelhető fel. Ennek okaiként részben az év során történt rác pusztítást kell kiemelnünk, amikor sok tucat lakóház mellett 7 malmot is felégettek.⁵⁴ Részben pedig a hosszúra nyúlt háborús időszakot, a kuruc vezérkar rendeletét, amely alapján a várost kétszer is ki kellett üríteni, amelynek következtében a malmok egy részét valószínűleg leszerelték, s a mérséklődött igények miatt esetleg újból üzembe sem állították. Egyébként az 1714-es összeírásban is csak 13 adózónál lelhető fel malom, s ha figyelembe is vesszük, hogy a nemeseket ekkor nem írták össze, az 1707-ben kezükön lévő két malom hozzászámolásával sem haladja meg a szabadságharc közepén működő malmok számát.

A pontosság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy mindkét esetben a malmok összeírása során nem azok számát, hanem a malom vélhető hasznát jelezték forintban meghatározva. Így bizonyosan nem lehet tudni, hogy egy-egy gazda tulajdonában volt-e két malom, vagy sem. 1690-ben négy civis is akadt, akinek két malma volt, s joggal tételezhetjük fel, hogy ezek nagyobbrészt meg tudták menteni felszerelésüket. Így a malmok számát valamivel nagyobbra tételezhetjük.

A malmoknak az egyes rétegek közötti megoszlásánál kiemelhetjük, hogy két armalista, igen gazdag nemes tulajdonában is volt malom. A dúsgazdag ifjabb Kalocsa István malmának hasznát az általánosnak mondható 30 forinttal szemben 60 forintra becsülték, tehát minden bizonnyal két malma is volt. Ezt valószínűsíti, hogy 1690-ben apjának két malmát vették nyilvántartásba, s ezúttal az idősebb Kalocsánál nem tüntettek fel ilyen adóalapot.

A gazdák között két kisbirtokosnak, három középbirtokosnak és hat gazdag civisnek volt malma. Közülük négy állatkereskedelemmel is foglalkozott, s egyiknek évi hasznát ugyancsak 60 forintra becsülték, ami mögött két szárazmalmot tételezhetünk fel. (L. XII. táblázat.)

Hornyik Jánosnak, a város kiváló történetírójának feltáró munkája alapján tudjuk, hogy már a XVI. század végétől „... ekkor már ötvösök, gomb-

52 Hornyik: i. m. II. kötet. Mészáros: i. m. 126—149. old. Eperjessy Géza: A mezővárosi és a falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon. Bp. 1967.

53 IV. 1504. n. Közmunka-összeírások, 1690. 217—218.

54 Hornyik: i. m. IV. 187. old.

kötők, szabók, szűrszabók, szücsök, csizmadiák, vargák, takácsok, kovácsok, lakatosok, molnárok, mészárosok, hentesek, szappanosok, ácsok, nyergesek, bodnárok, boltosok, szatócsok, sőt cigányok mint zenészek, kovácsok és lócsiszárok, már ekkor említettnek a jegyzőkönyvekben mint helybeliek.”⁵⁵ A legrégebbi céh a városban a Szegedről menekült ötvösöké 1557 óta működött itt. Ugyancsak céhbe szerveződtek a XVII. század során a szücsök, kovácsok, szappanosok, a szabók és a csizmadiák is.⁵⁶

Tekintettel arra, hogy az ismertett összeírás nem terjedt ki a város valamennyi lakosára, valószínű, hogy sok olyan iparos, főleg kontár maradt ki, akik közreműködhetek a lakosság ellátásában. A nyilvántartásban 13-féle mesterséget lelhetünk fel. (L. XI. táblázat.) Az egyes társadalmi rétegek közötti megoszlásnál említenünk kell, hogy a nemesek között egyetlen iparos sincs. A gazdák között 47-en képviselnek 12 szakmát. Nagygazda egy sem akad köztük, de a közepes és a kisgazdák között 10-10 iparos található. Az összes iparos 50%-a a törpegazdák soraiból került ki. A nyolc zsellérsorban lévő is csupán minimális adóalappal rendelkezett. Tehát az iparosok 63,6%-a igen szerény anyagi körülmények között tevékenykedett. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a helyi társadalomnak abban az igen jelentős hányadában, amelyre ez az összeírás nem terjedt ki, további iparűzők, segédek, inasok, kontárok lehettek.

Az nem feltűnő, hogy a legnépesebb szakma a csizmadiáké, illetve a szabóké. Annál inkább az a kovácsok, a molnárok és a szíjjártók alacsony aránya. Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy az igen tisztességes jómódnak örvendők között három csizmadia, két szabó, két szappanos és egy szücs található. Az talán természetesnek tűnik, hogy az ötvösök mindketten ezen tehető réteghez tartoztak.

Bár az összeírás során figyelmen kívül hagyták, célszerű szólni a pálinkafőzéssel foglalkozókról is. A mezőgazdasági feldolgozó iparnak ezen részét, ha nem is elkülönült formában és minden bizonnyal nem is különösebb szakértelemmel, de jelentős számban űzték a városban. Maga a város is önálló pálinkafőzőt alkalmazott évtizedeken át.⁵⁷ Éveken keresztül külön tartotta nyilván a város, kiknek adott el pálinkafőzés céljára borsöprűt. „Előben az égött borosoknak attunk el 13 söprött, egyik egyik forint 1, dénár 30.”⁵⁸ Oldalakra terjed ki a felsorolás, több tucat pálinkafőző nevének említésével. Ezek minden bizonnyal ugyancsak a mezőgazdasági munka, vagy a kereskedelem mellett folytatták tevékenységüket.

55 Hornyik: i. m. II. 165—166. old.

56 Uo. 167—168. old.

57 Iványosi-Szabó Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985., illetve: A bérek alakulása Kecskeméten 1686—1790. Kézirat.

58 IV. 1508. c. 1663. 216. old.

A SZAKMÁK MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

A szakma megnevezése	Nemes		Gazda		Zsellér		Összesen
	nagygazda	törpegazda	kisgazda	közepes gazda	nagygazda	törpegazda	
borbély		1				1	2
chirurgus		2					2
csizmadia		5	2	3		3	13
gombkötő						1	1
kovács		2					2
könyvkötő		1					1
mónár		2					2
ötvös				2			2
szabó		5	3	2		1	11
szappanos		2	4	2			8
szíjjártó			1				1
szűcs		4		1			5
takács		3				2	5
összesen		27	10	10		8	55
kereskedő							1
tőzsér	2	1	2	8			12
összesen	2	1	2	8			13

Korábban már utaltunk arra, hogy Kecskeméten statutum biztosította az ittlakók számára a *kereskedelmet*.⁵⁹ Ily módon a szatócskodás, kupeckedés a viszonylag szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkezők számára is üzhető volt. 1662-ben az adókönyvben 16 kufárt tartanak nyilván. 1709-ben a városi tanács úgy határoz, hogy „Mivel az sok nyomorúságra nézve az becsületes tanács kénszeritetett az boltosokra adót vetni, ilyen formán, hogy az mely boltokban egész esztendőben árulnak, attul adgyanak esztendőnként 3 id est három tallért, és kiben fél esztendeig árultatnak, attul egy tallért, három garast, és kiben pedig csak hébe hóba árultatnak, attul esztendeigh egy tallért adgyanak, melyeknek kiszedése e képpen következik: 34 bolttól 85 tallér, 1 garas és 2 denár.”⁶⁰ A határozat szövegéből arra következtethetünk, hogy őket rendszeresen nem adóztatták meg.

Nem kerültek be az összeírásba a városban működő görög kereskedők sem, akiket külön tartottak nyilván. 1704-ben öten vannak a listán, kivétel nélkül mind más ember boltjában működött, s rájuk az átlagosnál jóval nagyobb adót vetettek ki.

A szabadságharc alatt az itt élő görögök száma gyorsan nőtt. 1707-ben már 13 főt vettek az adózók között nyilvántartásba, akik 4-12 tallér közötti összeget fizettek.

Az 1709-es adókönyvben az alábbi bejegyzést találjuk: „Itt már következik az görögöknek, jövevényeknek és más adókerülő embereknek, kik az lajstromban írva nem voltak . . . adajuk vagy fizetésük.

Az tizennyolc boltos görögök alkuttanak meg esztendeig 230 rénes forintban, az mivel az tavalyi bírák előre felvették az dicara tőlük száz eötven máriásokat, azért fizettek in paratis no. tall. 125.” A 14 görög kereskedőhöz később még újabb nyolc nevet vették fel a listára.⁶¹

Az 1707-es összeírásban csak egyetlen kereskedő van feltüntetve, aki a törpegazdák közé sorolható. Rajta kívül fellelhető még 12 tőzsér, illetve kupec, aki állatkereskedelemmel foglalkozott. Közülük kettő nemes, 10 fő jobbágy, de kettő kivételével mindegyik igen jómódú, mondhatjuk gazdag ember volt. (L. XII. táblázat.) Azok számát, akik gyümölcsrel, borral, különféle iparcikkal stb. a szomszédos településeken és helyben is kereskedtek, még felbecsülni sem tudjuk. Az árutermelésnek ilyen magas szintjén, és a jobbágyi kötöttségnek ilyen minimális megnyilvánulása esetén, amilyen Kecskeméten ekkor általános volt, biztosan jelentős számban voltak, akik megélhetésüket e téren keresték.

59 Hornyik: i. m. II. 169.

60 IV. 1508. c. 1709. 69. old.

61 Uo. 1704. pótlólagosan kivetett adó lajstroma. IV. 1508. 1707. 173—174., ill. 1709. 65. old.

AZ IPAR ÉS A KERESKEDELEM MEGOSZLÁSA

Réteg		Ipar		Kereskedelem		Malom		Összesen
		csak ipar	ipar és mezőgazdaság	csak kereskedelem	kereskedelem és mezőgazdaság	és mezőgazdaság	mezőgazdaság és kereskedelem	
nemes	nincstelen							—
	törpegazda							—
	kisgazda							—
	közepes gazda nagygazda					2	2	4
gazda	nincstelen							—
	törpegazda	6	21	1				28
	kisgazda		9			2		11
	közepes gazda nagygazda		10		2 4	3 2	4	15 10
zsellér	nincstelen							—
	törpegazda	4	4					8
	kisgazda							—
	közepes gazda nagygazda							—
összesen	nincstelen							—
	törpegazda	10	25	1				36
	kisgazda		9			2		11
	közepes gazda nagygazda		10		2 4	3 4	6	15 14
mindösszesen		10	44	1	6	9	6	76

**AZ ADÓFIZETŐK RENDI ÉS A VAGYON JELLEGE
SZERINTI MEGOSZLÁSA**

	Nemes			Gazda			Zsellér			Összesen			Mind- összesen
	mg.	ipar	ker.	mg.	ipar	ker.	mg.	ipar	ker.	mg.	ipar	ker.	
nincstelen	—	—	—	27	—	—	19	—	—	46	—	—	46
törpegazda	1	—	—	208	27	1	48	8	—	257	35	1	293
kisgazda	2	—	—	167	10	—	8	—	—	177	10	—	187
közepes gazda	3	—	—	90	10	2	1	—	—	94	10	2	106
nagygazda	3	—	2	20	—	6	—	—	—	23	—	8	31
összesen	9	—	2	512	47	9	76	8	—	597	55	11	663

V. A mezőváros társadalma

Bár az elemzett összeírás nyilvánvalóan nem terjedt ki a városban élő valamennyi háztartásra, hisz a nincstelenek, illetve a jövevények nagy csoportjait hagyták figyelmen kívül, mégis célszerű az így levonható következtetéseket is rögzíteni, mivel így a későbbi teljesebb összeírások és a fennmaradt egyéb források adatai segítségével megbízhatóbban rajzolhatók ki a város XVIII. századi társadalmi változásai, pontosabban illusztrálhatók a fejlődés folyamata.

Az egykori hódoltsági mezővárosok birtokosai, földesurai a töröktől meg nem szállt országrészekben laktak.⁶² Kecskemétnek több földesura volt a XVII—XVIII. században egy időben, de ezek között csak eszmeileg volt felosztva a város és határa, pontosabban a fizetett taxa meghatározott hányadára tarthattak igényt. Jogilag a város lakói jobbágyok voltak. A hódoltság utolsó évtizedeiben folyamatosan élt a városban néhány *armalista nemes* is. Ezek száma még 1707-ben is csak 12 volt, közülük 11 háztartásra vonatkozóan rögzítettek adatokat. Ezek a nemesek az előző évtizedek során éppen úgy adóztak, mint bármely más kecskeméti lakos. Kamarás Ambrus, Deák Pál, Kalocsa István stb. éppen úgy fizették a harácsot, az ingó és ingatlan vagyó-

62 Hornyik: i. m. III. 1—69. Majlat: i. m. 25—33.

nuk utáni adót, mint bármelyik jobbágy vagy zsellér. Önálló nemesi fundussal nem rendelkeztek. Ingatlanukat részben pénzen vették, részben a várostól kapták használatra. A hódoltság utolsó évtizedeitől kezdve egyre határozottabban léptek fel nemesi kiváltságaik érvényesítése érdekében. De még a XVIII. század második felében sem tudtak ennek igazán érvényt szerezni.⁶³ Be kellett érniök azzal, hogy a személyi adó fizetése alól mentesítették őket.

A tucatnyi családon belül a vagyoni megoszlás erőteljes volt. (L. XIII. táblázat.) Hárman csupán szerény vagyonnal rendelkeztek, és újabb 3 családnak közepes birtoka volt. Kétségtelen, hogy a nemesi háztartások csaknem fele a helyi viszonyok között gazdagnak minősült. Az ifjabbik Kalocsa István vagyona a háborús veszteségek és a rendkívüli adóztatás után is még igen tekintélyes maradt. Megfelelő publikációk hiányában nehéz összehasonlítani ezek vagyonát a békésebb fejlődést átélt területek nemesi vagyónával. De még így kiragadva is érzékelhetjük, hogy nem átlagos mértékű javakkal állunk szemben. Az összeírás alapján 16 ökör, 30 fejőstehén, 6 meddő szarvasmarha, 64 hámos ló, 23 db 3 éves csikó, 2 db kisebb csikó, 16 sertés, 180 juh alkotta jószágállományát. Szántóföldje is az átlagot többszörösen meghaladta, melyen 180 pozsonyi mérő búzát, 120 mérő árpát és 60 mérő zabot termelt. Ez közel 200 mázsa gabonát jelentett. Az 50 akó bor, amely után adózott, ugyancsak nagy szőlőterületre vall. Mindezekon túl olyan malma, illetve malmai voltak, melyek évi 60 forintnyi jövedelmet hoztak neki.⁶⁴ Nem elhanyagolható adat még, hogy a 12 tőzsér közül kettő nemes volt, a 15 malomtulajdonos közül pedig négy.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági termelési eszközök közül a lakosságon belüli számarányukhoz képest viszonylag jelentős hányaddal rendelkeztek, ennek ellenére a város gazdasági életében meghatározó szerephez nem juthattak. Társadalmi és politikai súlyuk, befolyásuk is lényegesen nagyobb volt mint létszámuk aránya, illetve gazdasági jelentőségük, de ezekben az évtizedekben még semmiképpen sem játszottak meghatározó szerepet a mezőváros életében.

Életmódjukról, kulturális-műveltségi szintjükéről, családi kapcsolataikról igen keveset lehet feltárni. Ennek ellenére állíthatjuk, hogy ebben a mezővárosban önálló nemesi osztályról a XVIII. század elején túlzás lenne szólni.

Gyakorlatilag és jogilag Kecskeméten egyetlen osztály, a több rétegből összetevődő *jobbágyság* létezett. Ez foglalta magába a társadalom aránytalanul nagy többségét. A nemeseken kívül csak a csekély számban lévő értelmiségi-egyházi tevékenységhez legszorosabban kapcsolódó néhány család, illet-

63 Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956. 6—11. 64 IV. 1504. m. 1707. 52—53. old.

ve személy található még meg. Ez a számszerűen is igen jelentős jobbágyság semmiképpen sem téveszthető össze a jobbágyfalvak lakosaival. Főként vagyonuk alapján, részben a foglalkozási ágak figyelembevételével, több csoportra lehet őket osztani.

A korabeli helyi szóhasználat élesen megkülönböztette a *gazdákat* és a zselléreket. Gazdának minősült minden olyan személy, aki saját házzal rendelkezett. Az összeírás hospesként említi őket.⁶⁵ Ide vettük értelemszerűen az özvegy, valamint a házas gyerekek és testvérek rovatban nyilvántartottakat is. Ők alkották az összeírt adózók döntő többségét, az 568 háztartás az összesnek 85,7%-a. Szükségszerű, hogy ezen belül a valóság pontosabb rekonstruálása érdekében vagyoni alapon őket rétegekre osszuk.

Az 1662-es adókönyvből 792 adózó van feltüntetve. Vadszámuk a legegységesebben felmérhető, az átlag 28,1 volt. Ezzel szemben az adózók 7,5%-át kitevő (viszonylag nagyszámú) esküdtek vadszáma átlagosan 127 volt.⁶⁶ Az 1662. évi esküdtek és tizedesek közül 27-nek a neve, vagy a családnéve 1689-ben is fellelhető az esküdtek névsorában. Az 1689-ben megválasztott 59 esküdt személyesen vagy utódaik révén 61%-ban még 1705-ben is megtalálhatók a választott testületben.⁶⁷

Ezek alapján megfogalmazhatjuk, hogy a város vezető tisztségviselői, azaz a helyi igazgatás és politikai vezetői, ha nem is szűk, de mindenképpen egy igen jómódú rétegből verbuválódtak évtizedeken és évszázadokon keresztül. E tekintetben a vagyoni különbség meghatározóbb volt, mint a nemesi cím. A kevésbé fontos tisztségekre a kisebb vagyonnal rendelkezők közül választottak. Viszonylag ritka az idők során kialakult gyakorlattól való eltérés.

Ily módon viszonylag markánsan elkülönültek a nagygazdák, akik között több parasztnábob is akadt. A három kiemelkedően gazdag nemes mellett hét hozzájuk hasonló paraszt, cívisgazda volt még 1707-ben is. Közöttük is feltűnő Beke Mihály vagyona, melynek az összeírásban megadott tételeit célszerűnek tartjuk idézni, hogy hasonló feldolgozás alkalmával összehasonlításként szolgálhasson. Állatai közül 16 ökör, 40 fejőstehén, 65 hámos ló, 13 db 3 éves csikó, 320 juh került összeírásra. Szántó földjein 300 pozsonyi mérő búzát, 270 mérő árpát és 75 mérő zabot termelt. Nála rögzítették a legnagyobb bortermezt (90 akó) is. Mindezen túl egy malommal is rendelkezett.⁶⁸ A 26 nagygazda közül került ki a tőzsérek többsége is. Számuk a hódoltság idején lényegesen nagyobb volt. Ez a réteg gazdasági súly és jórészt régi

65 Érdemes felhívni arra is a figyelmet, hogy az összeírás során a nemesek esetében ugyanúgy a „hospes cum uxore”, azaz házas jobbágy kifejezést alkalmazták, mint a gazdánál. Tehát a korabeli városi tisztviselő sem érezte nagynak a gazdag jobbágy, a cívis és a jómódú nemes közötti különbséget.

66 Bálintné: i. m. 22. old.

67 Uo. 24–25. old.

68 IV. 1504. m. 1707. VII. tized 55. sorszám.

családi hagyományai alapján a maga számára arányos részt követelt a nemesekkel szemben is a város életének irányításából.

A 102 közepes vagyonnal rendelkező gazda anyagi erőforrásai bár lényegesen szerényebbek voltak, mint a nagygazdáké, közöttük sok olyan család volt, amelyik a háborús évtizedekben lett szegényebb, hagyományaik, ambíciójuk, gyakran családi kapcsolataik a nagygazdákhoz sok szállal kapcsolta őket. Ez a viszonylag népes réteg mind az iparban, mind a helyi hivatalnok-értelmiségi utánpótlás biztosításában komoly tényező lehetett. Vagyonuk nagyságrendileg különbözött a kisgazdákétól, és így azoktól minden bizonynyal jobban elhatárolódtak mint a sokkal tehetősebb nagygazdáktól.

A gazdagokhoz hasonlóan a közepes birtokkal rendelkezőkre is az jellemző, hogy mindhárom fontos gabonát termelték, emellett jelentős szőlővel is rendelkeztek. (L. XIV. táblázat.) Búzából és árpából igen jelentős mennyiséget tudtak betakarítani, átlagosan 33, illetve 22 pozsonyi mérőt, amiből bőven jutott értékesítésre is. Döntő többségükről ugyanez mondható el a zabtermelésre vonatkozóan is. A bortermelésen belül nagyobb közöttük a szóródás, de átlagosan 12-13 akó bort szűrtek le, mely közel kétszerese volt a kisbirtokosok átlagos termésének, de felényi, mint a gazdag parasztké.

Az állattartáson belül is jól kirajzolódik a rájuk igazán jellemző határ. A X. táblázat alapján láthattuk már, hogy egy-egy közepes gazdaság tipikusnak mondható 10-11 vadszámra rúgó állatállománya eltörpül ugyan a gazdagok ennél 5-6-szorta nagyobb vagyonával szemben, de kétszerese a kisgazdák átlagos állatállományának. Ezen belül külön is érdemes az igaerővel való ellátottságra felfigyelnünk. (L. IX. táblázat.) Talán minden eddiginél meghatározóbb a rétegződés e területen. A gazdagok átlagosan négyszer akkora igaerővel rendelkeznek, mint a középbirtokosok, de rendelkezésükre átlagosan kétszer akkora energia áll, mint a kisgazdákéra. Míg a gazdagok többsége 20 körüli vagy annál nagyobb számú igás állatot tartott, a középbirtokosokra a 3-6 igavonó a jellemző.

Egészében a középbirtokosok a nagygazdákkal egyetemben több olyan termelési eszközzel rendelkeztek, több olyan ágazatot, foglalkozást űztek, melyen komoly többletet hoztak létre. Az általuk termelt javak többsége feleslegesnek bizonyult, áru lett. A piacra kerülő áruk tetemes hányada ennek a két rétegnek volt a tulajdona, a nyomukban jelentkező haszon az ő vagyontukat gyarapította.

A kisgazdák mind a vagyoni viszonyait, mind a város életében betöltött szerepüket tekintve erőteljesen elkülönültek részben a közepes birtokkal rendelkezőktől, részben a törpebirtokosoktól. Ritkán remélhették, hogy érdemi tisztségre megválasztják őket, így a város közéleti eseményeinek gyakorlatilag csak passzív szemlélői lehettek. Jóságállományuk szerény, de csak elvélve akad olyan kisgazda, akinek egyáltalán nincs jószága. Bár állataik

AZ ADÓZÓK MEGOSZLÁSA A TERMELT HASZONNÖVÉNYEK SZÁMA ALAPJÁN

Rétegek		Csak szőlőt termel	0	1	2	3	4	Összesen
			haszonnövényt termel					
nemes	nincstelen							—
	törpegazda					1		1
	kisgazda						2	2
	közepes gazda					1	2	3
	nagygazda				1	1	3	5
gazda	nincstelen		27					27
	törpegazda	158	31	163	15	21	6	236
	kisgazda	11		11	11	46	109	177
	közepes gazda				1	19	82	102
	nagygazda						26	26
zsellér	nincstelen		19					19
	törpegazda	31	14	34	4	2	2	56
	kisgazda				1	4	3	8
	közepes gazda						1	1
	nagygazda							—
összesen	nincstelen		46					46
	törpegazda	189	45	197	19	24	8	293
	kisgazda	11		11	12	50	114	187
	közepes gazda				1	20	85	106
	nagygazda				1	1	29	31
mindösszesen		200	91	208	33	95	236	663

száma átlagosan felényi a közepes birtokkal rendelkezőkkel szemben, de többszöröse a törpegazdákra jellemző esetleg 1-2 jószágnak. Ugyancsak rétegmeghatározó tényező az, hogy igen csekély kivételtől eltekintve rendelkeznek igavonóval, átlagosan 2-3 ló, vagy ökör állott rendelkezésükre, míg a törpegazdák közel fele semmiféle iгаerőt nem birtokolt, és kettőnél több ökre vagy lova alig néhánynak volt.

A két réteg elkülönülési határaként leginkább az adóalap-féleségének, számának nagysága szolgál. (L. XV. táblázat.) Míg a törpebirtokosok 41%-a csupán egyetlen adóalappal, szőlővel, ökörrrel, vagy egyéb háziállattal rendelkezett, és 3-nál többféle adóalapja csak 17,8%-ának volt, addig a kisbirtokosok 83%-a 5—8-féle vagyonnal rendelkezett. Ugyanez a nagyságrendi különbség észlelhető a növénytermesztés megoszlásában is. A törpegazdák 67%-ának kizárólag csak szőlője volt, az is igen csekély. A kisgazdák között ez az arány csupán 6,2%, de a szóban forgó szőlő hozama lényegesen nagyobb volt.

A törpegazdák, akik a nyilvántartásba vett háztartások 35,6%-át alkották, igen szerény anyagi javakkal rendelkeztek. Többségüknek legfőbb értéke az a ház, kunyhó volt, melyben lakott. Termelési eszközeik annyira csekélyek voltak, hogy feltétlenül rendszeres munkavállalásra kényszerültek. A város politikai életének ők is csak külső szemlélői, közvetett részesei lehettek. Közülük néhány legfeljebb a közigazgatás segédszemélyzete sorába kerülhetett.

A *zsellérek*et, miként erre már utaltunk, a helyi szóhasználat egyértelműen megkülönböztette a gazdaktól. Az alapvető különbségként a saját ház birtoklását látták. Az összeírásban fellelhető 12,7%-nyi zsellér között viszonylag kevés a teljesen nincstelen (19 család). Igaz, hogy döntő többségüknek igen csekély volt a vagyona, de a nyolc kisbirtokos és az egy egészen tehetős zsellér jelenléte jelzi, hogy közöttük is létezett egyfajta rétegződés, nemcsak a gazdák és a nemesek között. A meglévő különbségek viszont lényegesen kisebbek.

Érdemes utalni arra, hogy a szomszédos Nagykőrösön az ugyancsak sok nyomort hozó 1689-es évben az összeírtak 42,5%-a volt zsellér, kiknek jelentős része minden kétséget kizáróan kicsivel korábban menekült a városba. Ott viszont összeírtak minden fellelhető családot és személyt.

A valóság pontosabb érzékeltetése érdekében fel kell hívni ismételtlen a figyelmet arra, hogy a mezővárosi társadalom összetettebb, differenciáltabb, mint amire az elemzett összeírás kiterjedt, és amit az elemzés érzékeltet. Egyéb forrásainkból jól tudjuk, hogy a nincstelenek tömegén túl, kik alkalmi munkákból, napszámosként éltek, igen jelentős számban voltak a városban szolgák, cselédek is. Egy 1704-ből fennmaradt katonai összeírás alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Kecskeméten viszonylag kis vagyonnal rendelkező

gazdák is tartottak cselédet, kiknek száma igen jelentős volt.⁶⁹ Életkörülményeikre és bérükre vonatkozó adatokat egyéb forrásokból bőségesen gyűjtöttünk.⁷⁰

Bár a városban már másfél évszázadon át működtek céhek, elkülönült iparos és kereskedő rétegről ekkor még nem beszélhetünk. Az összeírt adózók több mint 10%-át kitevő iparosok és kereskedők döntő többsége sok szállal kötődött a mezőgazdaság különféle területeihez, szorosan tagozódott az agrártársadalomba.

Az a tény, hogy csak a legszegényebb iparosoknál (néhány csizmadia, szabó és takács), valamint egyetlen kereskedőnél nem rögzítettek mezőgazdasági ingatlant, önmagában is érzékelteti a mezőgazdasághoz való szoros kapcsolódást. Még a legszegényebbek többsége is rendelkezett kisebb szőlővel. A kis- és középbirtokosnak minősülő iparosok mindegyike termelt gabonát is. A jószágkereskedők, kupecsek szinte kivétel nélkül igen jelentős paraszti gazdálkodást folytattak. Igás állatokkal bőven el voltak látva, többféle növényt termesztettek, többféle haszonállattal rendelkeztek.

Kétségtelen viszont az, hogy a mezőgazdasági munka mellett űzött ipar, a folyamatosan végzett kereskedelem, kupeckedés, a céhekhez való tartozás önmagában is elősegítette az eltérő érdekek és célok kialakulását. Egyféle paraszt-polgári réteg kereteinek kirajzolódása már a XVII. században megkezdődött. Ennek fokozatos felerősödése a következő évtizedek során lesz igazán feltűnő, amikor az élelmiszer közvetlen előállításától, termelésétől mentesülők száma a városban rohamosan nőni fog.

Kétségtelen, hogy létezett már ezekben az évtizedekben egy szűk értelmiségi-alkalmazotti réteg is e mezővárosban. Papok, tanítók, kántorok, néhány szakképzett hivatalnok alkotta ezt a következő évtizedek során számban jelentősen növekvő társadalmi csoportot. Érthető, hogy többségükben ezek is szorosan kapcsolódtak rokoni szálakkal az agrár lakosság széles köréhez. Kulturáltságuk, életmódjuk valamelyest eltérhetett ugyan a paraszti tömegek nagyobb részétől, de még sok hasonlóságot mutathatott a jómódú és a gazdag civisek életvitelével. Rájuk vonatkozó adatokkal az összeírás nem rendelkezik.

69 Iványosi: Három katonai összeírás... 312—313.

70 Iványosi: A bérek alakulása...

AZ ADÓZÓK MEGOSZLÁSA ADÓALAPJUK

Rétegek		0	1	2	3	4	5	6
nemes	nincstelen törpegazda kisgazda közepes gazda nagygazda	—					1 1	
gazda	nincstelen törpegazda kisgazda közepes gazda nagygazda	27	97 1	56 4	41 4	15 12 1	20 27 2	6 41 15
zsellér	nincstelen törpegazda kisgazda közepes gazda nagygazda	19	37	8	3	5 1	3 2	2
összesen	nincstelen törpegazda kisgazda közepes gazda nagygazda	46	134 1	64 4	44 4	20 13 1	24 30 2	6 43 15
mindösszesen		46	135	68	48	34	56	64
% -os megoszlás		6,9	20,4	10,3	7,2	5,1	8,4	9,6

XV. táblázat

SZÁMA SZERINT

7	8	9	10	11	12	13	14	Összesen
								—
2	1		1					1
1					2	2		2
								3
								5
1								27
54	25	8	1					236
24	29	19	8	4				177
	3	4	5	4	7		3	102
								26
2								19
	1	1						56
								8
								1
								—
1								46
56	26	9	1					293
26	30	19	9	4				187
1	3	4	5	4	9	2	3	106
								31
84	59	32	15	8	9	2	3	663
12,7	8,9	4,8	2,3	1,2	1,4	0,3	0,5	100

VI. Összegzés

Az 1707-es összeírás több szempontból is az egyik igen jelentős forrás Kecskemét gazdasági és társadalmi fejlődésének megrajzolásához. Egy korszakváltás határán keletkezett összegzés lehetőséget nyújt a korábbi időszak bizonyos elemeinek, sajátosságainak megismeréséhez, főként pedig lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a szabadságharcot követő fejlődés kiindulási alapjait pontosabban láthassuk.

A korabeli források a törökellenes harcok és a szabadságharc időszakának szenvedéseit és a pusztulás menetét bőségesen dokumentálják. Ezek az évtizedek valóban töredékére apasztották ennek a civisvárosnak a vagyonát, gazdasági lehetőségeit. A katasztrófák leírása mellett ritkán nyílt lehetőség arra, hogy tárgyilagosan felvázolják, milyen gazdasági, társadalmi és kulturális erők rögződtek meg az alföldi mezővárosban. Ezek reális ismerete nélkül nem lehet igazán megnyugtató módon felvázolni és főleg indokolni a következő évtizedek minden tekintetben nagyon jelentős gyarapodását, fejlődését.

A hasonló források feldolgozása teszi lehetővé, hogy a gazdasági élet, a későbbi fejlődés előfeltételeinek számszerű felrajzolása is megtörténhessék. Ezek birtokában nyílik lehetőség arra, hogy más városokkal, tájegységekkel való összehasonlításra mód nyíljon. Nagykőrös és Kecskemét nagyjából hasonló és néhány területen eltérő gazdálkodására így lehetett meggyőző adatokat találni.

Csak akkor érzékelhetjük igazán a török kiűzését és a szabadságharcot követő újrakezdés mérhetetlen nehézségeit, a még szomszédos tájegységek között is meglévő erős eltérést, ha látjuk, hogy egész Békés megyében 1715-ben 322 jobbágyot és 22 zsellért írtak össze, miközben Kecskeméten 1707-ben 663-an kerültek be a megye számára készült összesítőbe. A nyomor és a pusztulás mélypontján álló Kecskemét jószágállományát csak akkor tudjuk igazán jelentőségének megfelelően értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy Békés megyében még 1725-ben is a már 1042 család birtokában 1163 igásökör volt, míg Kecskeméten 1707-ben 663 háztartáshoz 1118 tartozott. Ott az igáslovak száma 706 volt, míg itt 880-at írtak össze.⁷¹

Csak a mennyiségi nagyságrendek pontos ismeretében érzékelhetjük, miért tartott igényt kuruc és labanc egyaránt a Duna—Tisza közére, bár az stratégiai periférikus maradt.

⁷¹ Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715—1730. Békéscsaba, 1977. 12. és 46. old.

**AZ ADÓZÓK MEGOSZLÁSA A FONTOSABB TERMÉNYEK ÉS
TERMELÉSI ESZKÖZÖK ALAPJÁN**
(százalékos arányok)

Réteg	Háztartások	Búza	Árpa	Zab	Bor	Szarvasmarha	Ló	Juh	Vadszám	Ipar	Kereskedelem
nemes	1,7	8,6	8,0	4,6	3,9				12,2		15,4
gazda	86,7	88,8	89,6	92,4	91,5				85,5	85,5	85,6
zsellér	12,6	2,6	2,4	3,0	4,6				2,3	14,5	
nincstelen	6,9										
törpegazda	44,2	4,1	4,0	3,4	12,4	12,4	11,0	3,7	9,4	63,6	7,7
kisgazda	28,2	27,7	29,0	31,0	28,4	18,7	15,7	21,5	21,7	18,2	15,4
középgazda	16,0	34,4	35,0	34,9	27,7	27,7	19,1	29,0	24,5	18,2	61,5
nagygazda	4,7	33,8	32,0	30,7	31,5	31,5	54,2	45,8	44,4		15,4

Bár a civistársadalom minden egyes rétegére vonatkozóan nem tudunk számszerű adatokat gyűjteni az összeírásból, mivel jellege alapján csak a megadóztathatókra terjedt ki, a gazdasági mozgást, a politikai irányítást elsődlegesen végző, illetve befolyásoló csoportokról, rétegekről olyan jellemzők rajzolódtak ki elemzése révén, amelyhez hasonló leíró források sohasem nyújthatnak.

A statisztikai jellegű feldolgozás és elemzés lehetővé tette, hogy pontosabb képet tudjunk alkotni arról, mennyire erőteljesen differenciálódott a vagyon és maga a civis társadalom is. [Ld. XVI. táblázat].

Számokkal is illusztrálhatjuk a termelőmunka legfontosabb területeinek eredményeit, hozamát. Érzékelhetjük és demonstrálhatjuk az egyes foglalkozási ágak nagyságrendjét, a város gazdasági életében betöltött szerepét.

E forrás egyik legfontosabb értéke mindenképpen az, hogy lehetővé teszi a XVIII. századi gazdasági és társadalmi fejlődés folyamatának nagyobb időközökre való kiterjesztését és egzakt vizsgálatát, melyhez a következő évtizedek egyre bővülő forrásai összetettebb és teljesebb anyagot nyújtanak. Kiindulópontja lehet egy ilyen irányú vizsgálatnak, elemzésnek.

Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. században, az adóösszeírások tükrében

II. rész: 1757

I. Forráskritika és a feldolgozás módja

A Rákóczi-szabadságharc záró aktusa lett annak a kb. két évszázadnak, amely az Alföld népe számára a hadak járását, a pusztulást, az elnéptelenedést, kisebb-nagyobb rablócsapatok vissza-visszatérő garázdálkodását, az általános létbizonytalanságot és az itt élők terheinek aránytalan növekedését eredményezte. Ezt követően, szinte az előzőek ellenszolgáltatásaként köszöntött erre a vidékre közel másfél olyan évszázad, amely megkímélte a háborúktól és a súlyosabb belső konfliktusoktól is. Az európai nagyhatalmak ütközési zónái egy időre áttevődtek erről a régióról nyugatabbra és északabbra. Így a békés fejlődés régóta áhított időszaka lehetett ez a közel 150 év.

A korábban csaknem teljesen elvadult természeti környezet fokozatos művelés alá vétele, a lakatlanná vált pusztaságok folyamatos benépesítése, a csaknem nomád gazdálkodás lassú háttérbe szorulása, városok és falvak születése, új mesterségek és foglalkozások meghonosodása, a közbiztonság megteremtése és a központi igazgatás kiépítése jellemezte ezt az időszakot.¹

A fejlődés azonban távolról sem volt harmonikus. Újabb ellentétek csirái jelentek meg a betelepedések révén. Nemcsak a hadak, hanem a nemzetközi kereskedelmi útvonalak is elkerülték ezt a vidéket. A lassan kibontakozó áruterelés egyre súlyosabb értékesítési gondokkal küzdött. Európa és Magyarország közepe továbbra is a kontinens és az ország gazdasági periferiáján maradt.

A feudális viszonyok egyre szélesebb körben tértek ismét vissza, a kötöttségek alól egyre kevesebben tudták kivonni magukat. A kiépülő abszolút

¹ A témának igen jelentős szakirodalma van. Itt a legfontosabb munkák közül is csak néhányat említünk. Balanyi Béla: Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. In: Kecskemét 1368—1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor, Kecskemét, 1968., 96—122. Bél Mátyás: NOTIA NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA DIVISA . . . Pest-Pilis-Solt vármegye. Fordította és jegyzetekkel ellátta Szóts Rudolf. In: Bács-Kiskun megye múltjából VI. 9—68. old. Hornyik János: Kecskemét város gazdaságtörténete. Kecskemét, 1927., illetve Kecskemét város története oklevéltárral I—IV. Kecskemét, 1860—1866. Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Bp., 1963. Majlát Jolán: Egy alföldi civis város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a meglepedéstől a XVIII. század elejéig. Bp., 1943.

monarchia nemcsak a belső közbiztonságot eredményezte, hanem a feudális földesúri és az állami kizsákmányolás egyre szisztematikusabb formáit is. A termelőerők jelentős arányú fejlődését többször szakították meg természeti csapások és pusztító járványok.²

Kecskemét, az ország legnagyobb mezővárosa egyaránt részesült ezen fejlődési folyamat előnyeiből és béklyóiból. Lakosságának jelentős számbeli növekedése, a növénytermesztés fokozatos térhódítása, a kézműipar gyarapodása szemmel látható ugyan, de az is kétségtelen, hogy lényegesen súlyosabban neheztedek rá a földesúri követelések és korlátok, mint az előző évszázadokban. A XVIII. században kénytelen elszenvedni az úriszék működését, fokozódó harcot kell folytatnia a korábbi mezővárosi vívmányainak megőrzéséért, és áldatlan harcba kellett bocsátkoznia a beköltöző nemesekkel.³

A szabadságharcot követő évtizedekben csaknem zavartalanul folytathatta a hódoltság korában kiépült nagyállattartáson alapuló gazdálkodását. A kun puszták egész sorát bérelve, megyényi terület állott gulyáinak, méneseinek és juhnyájainak rendelkezésére. 1745-ben a jászkunok végre tudták hajtani redemptiójukat, a Jászkunságra nehezedeő zálogösszeg kifizetésével megválthatták magukat.⁴ Ettől kezdve az egykori kun pusztákon újabb és újabb települők jelentek meg, a falvak és mezővárosok sora létesült a hódoltság idején elnéptelenedett határban. Kecskemét egyre élesebb küzdelmet kellett hogy folytasson Szegeddel, a legelők bérletének megszerzéséért. A folyamat eredményeként fokozatosan át kellett alakítani a város lakosainak foglalkozását. Ez az átállás jelentős gazdasági gondok és társadalmi feszültségek forrása lett.⁵

Ennek a gazdasági és társadalmi átrendeződésnek az elejéről, 1757-ből maradt fenn egy adóösszeírás, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a legkülönbözőbb társadalmi rétegek vagyoni alapját, fizetőképességét számba vegye. Hasonló összeírás az előző évtizedekből is maradt fenn, de ez talán a legszélesebb körű a század dereka táján készült lajstromok között.

A conscriptio, amely felvételének eszmei időpontja 1757. november 14., négy füzetben van rögzítve. ⁶ A fogalmazványnak tekinthető nyilvántartásban a szokásostól eltérő módon követik egymást az egyes tizedek. Az első füzetben a 6., a 4., és a 2. tized anyaga található. A másodikban a harmadik

2 A század gazdasági fejlődésére vonatkozóan a legátfogóbb munka: Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp., 1979.

3 Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18–19. században. Kecskemét, 1956.

4 Kelemen Kajetán: A jász-kun redemptio története és fejlődése a jelen korig. Tekintettel a jász-kun birtokviszonyok rendezésére. Szeged, 1877.

5 Hornyik: Kecskemét gazdaságtörténete. . .

6 Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét város Levéltára, IV. 1504. Kecskemét város Tanácsának iratai. Összeírások, 1757., 5–7–8. tized füzetének 2. old.

tized egy része és az első tized teljes anyaga van. A harmadikban a 8., a 7., az 5. tized teljes anyaga és a harmadik tized fennmaradt része van rögzítve. A negyedik füzet az egyes oldalak adatai alapján az egyes tizedek adatait összesíti.

Az összeírás kiterjedt mindenre, ami után adót kívántak kivetni. Az összeírás rovatait az alábbi módon lehet csoportosítani. Személyek; ezen belül rögzítették a gazdák, a zsellérek és a ridegek háztartásában élő azon személyek számát, akikre adót lehetett kivetni. Különbféle állatok: jármos ökör, kocsis ló, szarvasmarha, méneses ló, juhok, sertések, méhek. Növénytermesztés: szőlő, búza, árpa, zab és köles termése együtt. Külön rögzítették az ún. városadományt és a pénzes kertet, a házat, a boltot. A mezőgazdasági feldolgozó iparon belül a pálinkafőző üstök és a malmok számát. Végül a kereskedők és az iparosok számát. Az utolsó rovatban a kivetett adó összege található rénes forintban meghatározva.

Az összeírás magyarul készült el. Olvasatával érdemi gond nem merült fel. Több kéz írása és nem egyforma igényességgel készült. A nyolcadik tized rovatai részben eltérnek a többiétől. Itt külön rögzítették a fejőstehenek számát, és néhány oldalon külön rovatban rögzítették a zsellérek szőlejét, borát is. Azt a néhány lapot, amelyet kétszer is bemásoltak, érthetően figyelmen kívül hagytuk. Tekintettel arra, hogy a fejősteheneket a többi tizedben a szarvasmarhákkal együtt rögzítették, az összegzések során itt is összevontuk.

A fenti kisebb eltérések, bizonytalanságok semmiképpen sem gátolják az adatok statisztikai feldolgozását és azok értékelését. Az 1757-es összeírás segítségével Kecskemét népének a XVIII. század derekán meglévő gazdálkodásáról, vagyoni struktúrájáról, foglalkozásszerkezetéről, részben társadalmi rétegződéséről és az egyes rétegek terheiről kapunk megalapozott képet. Miként utaltunk rá, az összeírás utolsó füzetében az egyes rovatok végösszegét megadja ugyan, de nem bontja szét az egyes rétegekre eső részeket, így túlságosan summázott, több esetben kisebb pontatlanságot is tartalmaz. Megfelelő előkészítés révén lényegesen árnyaltabb, tagoltabb képet lehet segítségével rekonstruálni.

Az összeírás feldolgozása azért is indokolt, mivel nemcsak azt a félévszázados, igen sokrétű fejlődést lehet érzékeltetni általa, amit a város 1707-hez képest megtett, hanem lehetőség nyílik arra is, hogy bemutassuk, milyen stádiumban érte a várost a kun puszták megváltása nyomán jelentkező válság. Így jobban lehet illusztrálni azokat a változásokat, amelyek a következő évtizedekben egyre szélesebb körben végbementek.

Az összeírás forrásértékét nemcsak az határozza meg, hogy a legnagyobb mezővárosnak gazdálkodására, társadalmára vonatkozóan nyújt sokrétű adatsort, hanem az is, hogy az Alföld más jelentős településének írott emléke-

iből nem állítható össze olyan több évszázad fejlődését átfogó ív, mint Kecskemét esetében.

Az adóösszeírás gyakorlatilag a város lakosainak teljes egészére kiterjedt. Mindössze egy-két ezreléket tesz ki az a néhány háztartás (papok és tanítók), amely kimaradt. Így a statisztikai táblázatok, adatsorok nyomán kirajzolódó kép csaknem teljesnek mondható.

Az 1757-es összeírás néhány tekintetben eltér az 1707-estől. Itt a nincstelenek mindegyikét, a jövevényeket és a társadalom viszonylag szűk csoportjait, pl. a ridegeket is figyelembe vették, az összeírásba maradéktalanul bevették. Az összeírás rovatai és terminológiája sem teljesen azonos a fél évszázaddal korábbiéval. Az eltérések viszont nem olyan jelentősek, hogy lehetetlenné tennék az egyes fontosabb területeken belül a folyamatosság érzékeltetését, az összehasonlítás elvégzését. Ezekre az elemzések során kitérünk.

Az összeírás feldolgozásának szempontjai jórészt változatlanok. Így mód nyílik arra, hogy számszerűségében is rögzítsük a század derekának fejlődési sajátosságait. Egzaktabb módon nyilatkozhatunk az alföldi települések gazdasági fejlődésének lehetőségeiről, társadalmi változásainak menetéről. Különösen fontos lehet az az összehasonlítás, amely révén a gazdálkodás struktúrájának mozgásirányát lehet érzékeltetni, a mezőváros gazdasági életében kibontakozó tendenciákat tükröztetni.

Röviden utalnunk kell arra is, hogy több ok miatt nem lehet, illetve nem célszerű azokat a normatívákat használni a vagyoni rétegződés megrajzolásánál, amelyeket az 1707-es összeírás feldolgozása során követtünk. Ott eljárásunkat az a tény határozta meg, hogy nem rendelkezünk a korabeli adókulccsal, sem a feltüntetett vagyon alapján kivetett adó összegével, amely tájékoztathatott volna, milyen hasznosnak, jövedelmezőnek ítélték az egyes termelési eszközöket. Itt lényegében mind a kettő rendelkezésünkre áll. Így nem kényszerülünk arra, hogy egy utólag megszerkesztett norma esetlegességét az értékítéletekbe bevonjuk.

Az 1757-ben alkalmazott adókulcs sajnos nem maradt ránk. Rendelkezésünkre áll viszont az 1760-ban megfogalmazott norma, amitől valószínűleg az 1757-es sem térhetett különösebben el

Az 1760-ban alkalmazott adókulcs az alábbi:

1 pár személy	1 dica
6 jármos ökör	1 dica
2 ház	1 dica
8 fogás pénzes kert ⁷	1 dica
5 fogás városadománya kert	1 dica
100 véka búza	1 dica

200 véka tavaszi	1 dica
50 akó bor	1 dica
6 kocsis ló	1 dica
30 marha	1 dica
30 öreg ló (méneses)	1 dica
100 juh	1 dica
4 sertés	1 dica
4 kaptár	1 dica
30 göboly	1 dica
4 kupecz	1 dica
mesterség ⁸	
1 gradu	1,5 dica
2 gradu	1 dica
3 gradu	0,5 dica
2 bolt	1 dica
2 kazán	1 dica
2 olaj sutu (prés)	1 dica

Kétségtelen, hogy az egyes adóösszeírás alkalmával változhattak és változtak is a kivetési normák, de az a tény, hogy a kivetett adó összege minden esetben rögzítve van, megbízható alapot nyújt ahhoz, hogy a korabeli értékrend alapján a vagyoni csoportosítást el tudjuk végezni. E tekintetben az adókulcsot mellőzni tudjuk.

Egy több ezer háztartást összefogó mezőváros társadalma csak úgy vizsgálható alaposabban, ha a legfontosabb vagyoni és társadalmi rétegeket megnyugtató módon elkülönítjük egymástól. Sajnos a korabeli értékrendet, terminológiát nem ismerjük. Ilyen értékrend tételes formában nem is létezett. Az viszont nyilvánvaló, hogy az ágrólszakadt, a nyomor szélén tengődő szegény fogalma ismert volt. Ezek száma több száz lehetett. Azt is könnyen beláthatjuk, hogy a minimális ingó vagy ingatlan vagyonnal rendelkezők és a parasztnábobok között rendkívül nagy volt a vagyoni különbség. Indokolt tehát, hogy itt is az 1707-ben is alkalmazott felosztást kövessük.

Alapul a dicát és annak egész számú többszörösét vettük. Ez mechanikus eljárás ugyan, de minden más eljárás lényegesen bonyolultabb lenne, és a határeseteket egyik módszer sem tudja kizárni. Az ennek alapján kialakított arányok nem érződnek különösebben elrajzoltaknak. Ez irányú, tudományosan megalapozott módszer, illetve norma, sajnos, nem áll rendelkezésünkre.

Nincstelennek minősítettük most is azokat, akik a személyükre kivetett

7 Kecskeméten a szőlőket és a kertek egy részét a gazdák szabadon adhatták, vehették, mintha polgári tulajdonuk lett volna, csupán a tulajdonjog átruházásának tényét kellett a tanácsnak bejelenteni. Ezeket a kerteket nevezték pénzes kerteknek, szemben a város által gyakorlatilag életfogytiglan használatra kapott városadománya kertekkel, melyeket nem lehetett pénzen megvásárolni.

8 Nincs pontos adatunk arról, minek alapján állapították meg a mesterek közötti fokozatokat. Minden bizonnyal itt is az alkalmazott mesterlegények és inasok száma alapján sorolták be őket a különböző kategóriákba.

adón kívül semmit sem voltak kötelesek fizetni, tehát érdemi ingósággal vagy ingatlannal nem rendelkeztek.

Törpegazdának minősítettük azt, aki a háztartásában lévő személyekre kivetett adón kívül legfeljebb 1 dicával, azaz 3 rénes forinttal volt megadóztatva. Ebbe a vagyoni rétegbe tartozott pl. Kökény Ferenc, aki a személyükre kirótt adón kívül 2 rénes forintot és 39,5 krajcárt fizetett egy ház, két jármos ökör, két tehén, egy két akó bort termő szőlő és egy minimális nagyságú kert után.⁹ A hozzá hasonló vagyoni körülmények között élők időről időre kénytelenek napszámos munkát vállalni.

Kisgazdának nevezhetjük azokat, akik a háztartásukban élő munkaképes személyek után fizetett adón kívül legfeljebb két dicával voltak terhelve, azaz 3–6 rénes forint közötti adót róttak ki rájuk vagyonuk alapján. Ebbe a kategóriába, annak felső szakaszába tartozott pl. Pap István is, aki egy ház, 4 jármos ökör, 1 kocsis ló, 3 tehén, egy 15 akó bort termő szőlő, valamint 12 fertály búza, 6 fertály árpa és 10 fertály zab után összesen öt rénes forint adót fizetett.¹⁰

Középgazdának nyilvánítható, meglátásunk szerint, az, aki a személyi adón kívül három dicára, azaz 6–9 rénes forint fizetésére volt kötelezve vagyona alapján. A korabeliek is feltétlenül a jobb módú, bár nem igazán gazdag parasztnak minősíthették pl. Szeles Gergelyt, aki egy ház, egy igen kicsi pénzes kert, 4 jármos ökör, 2 kocsis ló, 9 szarvasmarha, egy 15 akó bort termő szőlő, valamint 12 fertály búza, 7 fertály árpa és 12 fertály zab, illetve köles után adózott. A fentiekre a vagyonbecslők 7 rénes forintot és 27 krajcárt vetettek ki. Tehát szinte pontosan a középgazdák vagyonának átlagát jelentette az övé.¹¹

Nagygazdának, más szóval gazdag parasztnak minősíthették a korabeliek is azokat, akikre három dicánál nagyobb terhet róttak ki a munkaképes személyek adóján kívül, azaz kilenc rénes forintnál nagyobb összeget fizettek vagyonuk után. Ezen sok tucat nagygazda egyike volt Szalai Pál, akinek a vagyona távolról sem tartozott a legjelentősebbek közé. A 15 rénes forint és 57 krajcár adót az alábbiakra vetették ki: egy ház, egynegyed pénzes kert, 8 jármos ökör, 4 kocsis ló, 29 szarvasmarha, 224 juh, egy szőlő, amelyről 30 akó bort szűrt le, egy pálinkafőző, 27 fertály búza, 14 fertály árpa és 30 fertály zab, illetve köles.¹² Ez az igazán figyelemre méltó paraszti vagyon

⁹ Az összeírás I. tizede, 71. sorszám.

¹⁰ Uo. 136.

Kecskeméten nem alakultak ki jobbágytelkek. A város közönsége birtokolta a szántókat és a legelőket egyaránt. Ezek használatáért a földesuraknak taxát, előre meghatározott pénzösszeget fizettek, amit az egyes földesúri családok birtokjoguk arányában kaptak meg. A jogilag jobbágnak minősülő gazdák a szántókat árendálták, bérelték a várostól, amely összeget az adón kívül fizették a föld használatáért.

¹¹ Összeírás I. tized, 23. sorszám.

¹² Uo. 123.

nem volt kirívó a korabeli Kecskeméten. A gazdagok között is kiemelkedő vagyon lehetett többek között pl. Nagy János kupecé, aki a három munkaképes személy után fizetett adón kívül 48 rénes forint és 10 krajcár fizetésére volt kötelezve. Ezt a kisebb vagyonnal felérő összeget egy ház, egy egész, tehát kb. nyolc fogás nagyságú pénzeskert, két malom, 16 jármos ökör, 4 kocsis ló, 137 szarvasmarha, 95 méneses ló, 650 juh, három olyan szőlő, amelyek 85 akó bort termettek, 46 fertály búza, 23 fertály árpa és 130 fertály zab, illetve köles után róttá le.¹³

Az öt vagyoni réteg még feltétlenül áttekinthető, egyben megfelelő tagolást is biztosít. Ezek a rétegek a parasztágon belül valós csoportokat jeleznek.

A feldolgozást nem zavarhatja sem a sajátos mértékegységek, sem a pénznemek ismeretének hiánya. A gabonát a becslők fertályban adták meg. Ez az űrmérték már a XVII. században elterjedt és közismert volt ezen a vidéken. Kb. 180 liter körüli gabonát jelentett.¹⁴ A XVIII. századi pénzforgalom Kecskeméten lényegesen áttekinthetőbb, mint az előző századfordulón volt. Az összeírók következetesen a 60 krajcárból álló számítási pénzt, a rénes forintot használták. A század derekán már egyre gyakrabban tűnt fel különösen hivatalos nyilvántartások elkészítése alkalmával a korábban általánosabban használt, ugyancsak számítási pénz, a magyar forint helyett a Habsburg-monarchiában hivatalosnak minősülő számítási pénz.¹⁵

Az összeírás feldolgozása során talákoztunk néhány tucat olyan személylyel, akinek nevét felvettük ugyan a jegyzékbe, de semmi további adatot velük kapcsolatosan nem közöltek. Tekintettel arra, hogy sem az illető háztartásában élők számára, sem vagyonukra, sem az őket terhelő adóra, vagy az ettől való mentességre nem történt utalás, ezeket a feldolgozás során mellőznünk kellett. Annál is inkább, mivel ezek a minden bizonnyal nincstelének, vagy igen csekély vagyonnal rendelkezők voltak. Előfordulhatott, hogy esetleg más tizedbe költöztek, ahol szabályszerűen bekerülhettek a nyilvántartásba, vagy egyik-másik időközben elhagyta a várost. Tekintettel arra, hogy az ez irányú ellenőrzés szinte megoldhatatlan feladattal járna, és az esetek többségében nem hozna érdemi eredményt, hisz az igen szigorú adónyilvántartók a legcsekélyebb bevételi lehetőséget is kihasználták, éppen az egzaktabb adatok, a megbízhatóság érdekében le kellett ezekről mondanunk.

13 Uo. VI. tized 239.

14 Bővebben l. Iványosi-Szabó Tibor: A gabonaűrmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században. In: Bács-Kisun megye múltjából VII. 147—158. old.

15 Bővebben l. a kötet pénztörténeti feldolgozását.

II. Növénytermesztés

A paraszti árutermelés motivációi és keretei a Rákóczi-szabadságharc után több tekintetben jelentősen módosultak. A közbiztonság fokozatos javulása nemcsak a létbiztonságot szilárdította, hanem feltétlenül hatással volt a termelői kedv növekedésére is, hisz, a termelőmunka egyes fázisait nem zavarták a portyázó-rabló csapatok. A városon kívül is biztonságosabbá vált a gazdálkodók tartózkodása, lényegesen nagyobb esélyük volt arra, hogy az elvetett mag termését nyugodt körülmények között tudják learatni, illetve betakarítani.

A növénytermesztés fokozottabb előtérbe kerülését segítette a rohamosan növekvő lakosság is, melynek kenyérgabonával való ellátása tartós belső piacot biztosított. A hódoltság végén, a szabadságharc idején Kecskeméten legfeljebb 8-10 ezer ember lakott.¹⁶ Nem ismerünk pontos adatot a század derekán itt élők lélekszámával kapcsolatosan, de minimálisan 15-17 ezer körül lehetett az.¹⁷ Tehát azt mondhatjuk, hogy a lakosság száma megkétszereződött. Már kizárólag ez a tény ugrásszerűen növelhette a gabonatermesztés iránti kedvet. Igaz ugyan, hogy a hadak járása, a környező várakban egykor állomásozó török katonaság nem vette igénybe a termés jelentős hányadát, de részben ennek helyébe lépett a városban és a környékén állomásozó császári katonaság. Ennek pontos igényeit, felvevőképességét nem ismerjük, de feltétlenül jelentős lehetett.

Külön is utalnunk kell arra, hogy az osztrák örökösödési háború a negyvenes években komoly kihatással lehetett az alföldi gabonatermesztésre, mégha innen külföldre nem is jutott különösebben nagy mennyiség.

A búza termésére vonatkozó adatokat 1757-ben az összeírók fertályban adták meg, míg 1707-ben pozsonyi mérőben fejezték ki a mennyiséget.¹⁸ Ennek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a fél évszázad során a gabonatermés nagysága közel háromszorosára nőtt. (L. I. táblázat.) Egészében tehát hozzávetőlegesen követte a városban lévő háztartások számának növekedési ütemét. Ha figyelembe vesszük, hogy 1707-ben az egyik adóösszeírás során 1043 háztartást vettek nyilvántartásba, egy-egy családra, háztartásra átlagosan 605 liter, azaz kb. négy és fél mázsa búza jutott.¹⁹ 1757-ben

16 Hornyik János szerint „1772-ben már lakosainak száma megközelítette a 30 ezret, a török kiveretés kori lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük . . .” Kecskemét város története . . . II. 219. old. A túlzás nyilvánvaló, hisz József kori összeírások alig több mint 21 ezer személyt rögzítettek. A korábbi évtizedekre vonatkozó adatokat ennek alapján lehet felbecsülni.

17 Bővebben l. a kötet Kecskemét társadalma 1770 táján c. feldolgozást.

18 A pozsonyi mérő 61,49 liter volt.

19 IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai, c) adólajstromok, 1707.

az össztermés kb. 12 683 mázsa volt, ami alapján a 2872 háztartásra 4,42 mázsa búza jutott. Tehát az egy háztartásra jutó átlagon belül érdemi változásról nem szólhatunk. Úgy látszik, hogy a város lakóinak az ellátása lehetett a termelés fő célja, a szállítási nehézségek miatt távoli piacokon történő tömeges értékesítésre nem gondolhattak.

A búzatermelésben részt vállalók száma az ötven év alatt 348-ról 930-ra nőtt. Ez valamivel több, mint két és félszeres növekedést jelent. A búzatermelésben részt vevők száma viszont több mint hatszorosára emelkedett! Ez tehát azt is jelentette, hogy az ilyen jellegű helyi felvevőpiac rohamos növekedése ment végbe a század első felében.

Az egyes rétegeken belül a gabonatermelésből való részesedés, illetve kiszorulás igen eltérő arányokat jelez. A század elején a törpegazdáknak még 16%-a megtermelte saját kenyérgabonáját, a század derekán már csak minden tizedik. A kiscgazdák között a visszaesés még jelentősebb: korábban kb. 88%-ban termelték meg kenyérgabonájukat, most csak 58%-uk volt erre képes. Igen figyelemre méltó, hogy a középgazdákon belül is jelentősen nőtt azok száma, akik az adatfelvételek alapján kénytelenek voltak vásárolni a kenyérgabonát, illetve a lisztet: a század elején csak egyetlen ilyen gazda akadt, most 8,4%-uknál nem tüntettek fel búzatermést. Feltűnő, hogy a nagygazdák között is található már a század derekán 6 fő (2,6%), aki nem fizetett adót búzatermés után.

Ezek az arányeltolódások természetesen azt is érzékeltetik, hogy számottevően nőtt azoknak a gazdaságoknak a száma, amelyek egyértelműen eladásra termeltek búzát.

Az ez irányú differenciálódást érzékelteti, hogy a nemesek korábban kivétel nélkül a búzatermelők között találhatóak, most közel negyedrészüket vásárlásra kényszerült. Igaz, hogy nagyobb hányaduk tetemes mennyiségű kenyérgabonájának értékesítéséből jelentős bevételre számíthatott. A lakosságnak nem egészen 0,8%-át kitevő nemesség csépelhette el a búza közel négy százalékát.

A zsellérek elenyészően kis része foglalkozott búzatermeléssel: mindössze 3%. A ridegek között pedig csupán egyetlen ilyen akadt.

A búzatermés döntő hányada a gazdák csűrűbe került, pontosabban a közepes és a nagygazdák többségének csűrűbe, vermeibe. Annak érzékeltetésére, milyen feleslegek, árukészletek halmozódtak fel kezükben, érdemes kiemelni, hogy a 241 búzát termelő középgazda-háztartásra átlagosan 10 mázsa búza jutott, míg a 227 búzatermelő nagygazdára átlagosan közel 22 mázsa.

Bár kétségtelen, hogy a paraszti árutermelésen belül a kenyérgabona termesztése egyre figyelemreméltóbb lett, tudatosítanunk kell, hogy ekkor még az ebből származó haszon a tényleges bevételnek csak töredékét jelentette.

A BÚZATERMÉS MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—10	11—50	51—100	101—	Háztartás összesen	A termés összesen (fertály)
		fertály						
nemes	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	2	1				3	7
	kisgazda	1	1	1			3	18
	középgazda	1	2	1			4	37
	nagygazda	1	1	9	1		12	288
gazda	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	827	113	2			942	385
	kisgazda	236	307	12			555	1505
	középgazda	21	159	79			259	2382
	nagygazda	5	39	171	5	1	221	4646
zsellér	nincstelen	404					404	—
	törpegazda	363	14	1			378	70
	kisgazda	1	9				10	54
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
rideg	nincstelen	55					55	—
	törpegazda	25	1				26	3
	kisgazda	—					—	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
összesen	nincstelen	459					459	—
	törpegazda	1217	129	3			1349	465
	kisgazda	238	317	13			568	1577
	középgazda	22	161	80			263	2419
	nagygazda	6	40	180	6	1	233	4934
mindösszesen		1942	647	276	6	1	2872	9395

A búzatermelés fontosságát, súlyát érzékelteti az adókulcson belüli helye is. Az 1760-as kivetés alapján 100 véka búza után és 200 véka tavaszi után vetettek ki egy dicát. Közel hasonló az arány 1764-ben is, amikor 400 véka búza és 600 véka tavaszi után kellett egy dicát, azaz három rénes forint adót fizetni.²⁰

Az *árparégtől* fogva igen fontos takarmánynövény volt az Alföldnek ezen a nagyobbbrészt homokos területén is. Korábban az állattartás, részben az élelmezés céljait szolgálta. A XVIII. század derekán már a sörgyártásra is termelték. Az árpatermés nagysága alapján úgy tűnik, hogy nem követte a búza termesztésének növekedési ütemét. Tekintettel arra, hogy a korabeliek is űrmértékkel, hol pozsonyi mérővel, hol pedig fertálllyal rögzítették a termés nagyságát, célszerűnek látszik az egységesítés érdekében hektoliterre átszámítani mindkét adatsort.²¹ Az 1707-es 4206 hl-es eredménnyel szemben 1757-ben 9658 hl árpát írtak össze. Ennek alapján a növekedés 2,3-szeres. A mindössze fél évszázadnyi időközt figyelembe véve ez igen jelentős, bár számottevően elmarad a búzatermesztés növekedési ütemétől. Erre többféle magyarázat is kínálkozik. Részben a lakosság létszámának rohamos növekedése követelhetette meg a legfontosabb kenyérgabona termesztésének bővítését, ami csak a hasonló talajt igénylő árpa korlátozásával volt elérhető, részben a hadsereg fenntartásával kapcsolatos ez irányú terhek viszonylagos csökkenése lehet a magyarázat. (Ld. II. táblázat)

A század elején egy háztartásra átlagosan 4 hl árpa jutott, a század derekán 3,36. Tehát a termés mennyiségének a növekedése nem tartott lépést a lakosság, pontosabban a háztartások számának növekedésével. Bár látnunk kell, hogy az állattartás üteme eltér ettől.

Az árpatermelésre vállalkozók számának növekedési üteme az ötven év alatt csaknem pontosan követte a termés mennyiségét. A termelésben részt nem vevőké viszont több mint hatszorosára emelkedett. Figyelemre méltó az eltérés a jelentős többletet termelő gazdaságok számát illetően a búza- és az árpatermelők között, ahol közel 3:1-es arány érződik. Míg a kenyérgabona feleslegét az egyes gazdaságok szinte biztosan értékesítették, az árpatermelésben a termelők többségénél még az önellátás lehetett meghatározó.

Az egyes rétegeken belül minimális a részesedés arányában való eltérés a búzához képest. A nagygazdáknál csaknem pontosan ugyanolyan volt a részesedés, mint a búza esetében (52,7%). A középgazdáknál alig észrevehető a változás (24,6%), míg a kisgazdáknál valamivel kedvezőbb (18,8%), a törpegazdáknál viszont kedvezőtlenebb volt a részesedés (3,9%).

20 IV. 1504. Összeírások, 1764.

21 Az árpa hl súlyának megállapítása nagyobb gondot, esetleg nagyobb pontatlanságot rejtene magában, ezért célszerűnek látszik, hogy az űrmértéknél maradjunk.

AZ ÁRPATERMÉS MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1-10	11- 50	51- 100	101 -	Háztartás összesen	A termés összesen (fertály)
		fertály						
nemes	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	3					3	—
	kisgazda	1	2				3	11
	középgazda	2	2				4	11
	nagygazda	1	5	6			12	171
gazda	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	869	73				942	191
	kisgazda	318	236	1			555	967
	középgazda	59	186	14			259	1313
	nagygazda	13	119	87	1	1	221	2667
zsellér	nincstelen	404					404	—
	törpegazda	372	6				378	15
	kisgazda	2	8				10	32
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
ridég	nincstelen	55					55	—
	törpegazda	25	1				26	3
	kisgazda	—					—	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
összesen	nincstelen	459					459	—
	törpegazda	1269	80				1349	209
	kisgazda	321	246	1			568	1010
	középgazda	61	188	14			263	1324
	nagygazda	14	124	93	1	1	233	2838
mindösszesen		2124	638	108	1	1	2872	5381

Említésre méltó még, hogy a nemesek 31,8%-a nem termelt árpát, míg 1707-ben ez az arány csak 9% volt. Ezek után már kevésbé lehet meglepő, hogy az árpát termelő zsellérek aránya 17-ről 2%-ra zsugorodott.

Az összeírás a *zab*, a *köles* és a *cirok* terméseredményét együttesen vette nyilvántartásba. Ez részben a korabeliek értékítéletét is magában rejti. Nem tulajdonítottak ezeknek a növényeknek külön-külön távolról sem olyan

fontosságot, mint az előző két gabonaféleségnek. Annyira azonban jelentősnek látták, hogy együttesen az adóztatásnál feltétlenül figyelembe vegyék. (Ld. III. táblázat.)

Tekintettel arra, hogy 1707-ben minden bizonnyal csak a zab termését rögzítették, összehasonlításra, a mennyiségi változás rögzítésére nincs lehetőség. Azt viszont egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a három növény termesztése feltétlenül jelentős volt a város gazdálkodásán belül. Az együttes termés nagysága (14 535 hl) közel akkora volt, mint a búzáé (16 910 hl), pontosabban annak 86%-a. Ez minden különösebb magyarázkodás nélkül is érthető. A zab termesztését mindenekelőtt a jelentős lóállomány indokolta. Nem szólva arról, hogy a gyengébb termőképességű homokos talajokon a zab megbízhatóbb termést hoz, mint az árpa. A köles nagyarányú termesztése ezekben a századokban részben ugyancsak a nagy kiterjedésű, gyengébb minőségű talajjal, részben pedig azzal magyarázható, hogy a burgonya elterjedéséig egyik alapvető tömegélelmezési cikk volt.

A fentiek érthetővé teszik, hogy ezen terményeket nem kevésbé széles körben termelték, mint az árpát. Különbségek inkább csak a belső arányokban lelhetők fel. A nagyobb mennyiséget előállító gazdaságok száma itt jóval nagyobb, mint az árpa esetében. A különösen nagy termést betakarítók száma az árpánál mindössze kétfő, itt tizenegy. Joggal gondolhatunk arra, hogy ezek a növények, illetve ezek közül egy-egy közvetlenül is árualapot képezhetett, könnyen értékesíthették a helyi piacon is.

A fentiekből már részben következik, hogy a nagyszámú törpebirtokos minimális mennyiséget termelt (2,4%), minden bizonnyal köles lehetett ez. A kis- és középgazdák részesedése is szerényebb ezekből a terményekből, 15,8, illetve 21,4%, kiemelkedően magas volt viszont a nagygazdák verembe jutó mennyiség: 60%.

Merőben eltérő arányok érvényesülhetnek ezúttal is a *bortermelésben*. Nem valószínű, hogy a minőségi szőlőtermesztés és borkezelés terén törtétek volna érdemi változások. Az viszont kétségtelen, a bortermelést ösztönző körülmények annyiban módosultak, hogy a mennyiségi igény tovább növekedett. A közbiztonság fokozatos javulása a termelési kedvet növelte, a rossz ivóvíz, a borfogyasztással kapcsolatos helyi szokások, a lakosság számának növekedése, mind-mind a piac felvevőképességét fokozta.

Változatlanul a szőlőtermesztés volt az egyik legszélesebb körben elterjedt termelői tevékenység a városban. (Ld. IV. táblázat.) Az adóztatásra érdemes bortermelők száma ötven év alatt 529-ről 1725-re nőtt! Ez a növekedési ütem (326%) számottevően felülmúlja még a búzatermesztését is. Ennél is figyelemre méltóbb a megtermelt bor mennyiségének gyarapodása: 4675 akóról 20 442-re emelkedett, ami több mint négyszeres növekedés. Ez még akkor is nagyon figyelemreméltó, ha tekintettel vagyunk arra, hogy az előző

A ZAB, A KÖLES ÉS A CIROK TERMÉSÉNEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—10	11—50	51—100	101—	Háztartás összesen	A termés összesen (fertály)
		fertály						
nemes	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	3					3	—
	kisgazda	2		1			3	18
	középgazda	2	2				4	15
	nagygazda	1	4	6		1	12	277
gazda	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	889	52	1			942	185
	kisgazda	324	219	12			555	1215
	középgazda	57	154	48			259	1713
	nagygazda	12	55	144	6	4	221	4596
zsellér	nincstelen	404					404	—
	törpegazda	374	4				378	10
	kisgazda	2	8				10	44
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
ridég	nincstelen	55					55	—
	törpegazda	25	1				26	2
	kisgazda	—					—	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
összesen	nincstelen	459					459	—
	törpegazda	1291	57	1			1349	197
	kisgazda	328	227	13			568	1277
	középgazda	59	156	48			263	1728
	nagygazda	13	59	150	6	5	233	4873
mindösszesen		2150	499	212	6	5	2872	8075

adat a szabadságharc egyik legkeservesebb esztendejének termésére vonatkozik. A század elején háztartásonként kb. 4 és fél akó (kb. 2,24 hl) fogyott el évenként, míg 1757 táján több mint három és fél hl jutott egy háztartásra.

A termelők döntő többsége legalább 1-10 akó bort szűrt le, pontosabban ekkora mennyiség után adózott, ami az esetek nagyobb részében minden bizonnyal a saját szükségletet fedezte. Feltétlenül értékesítette termésének

A BORTERMÉS MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—10	11—20	21—50	51—	Háztartás összesen	A termés összesen (akó)
		akó						
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	2	1	—	—	—	3	4
	kisgazda	1	1	1	—	—	3	25
	középgazda	—	1	—	3	—	4	137
	nagygazda	—	1	2	8	1	12	372
gazda	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	352	493	84	13	—	942	4 255
	kisgazda	90	294	121	48	2	555	5 273
	középgazda	19	122	77	39	2	259	3 324
	nagygazda	5	41	69	85	21	221	5 804
zsellér	nincstelen	404	—	—	—	—	404	—
	törpegazda	205	150	18	5	—	378	1 039
	kisgazda	2	5	3	—	—	10	77
	középgazda	—	—	—	—	—	—	—
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
ridég	nincstelen	55	—	—	—	—	55	—
	törpegazda	12	9	4	1	—	26	132
	kisgazda	—	—	—	—	—	—	—
	középgazda	—	—	—	—	—	—	—
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	459	—	—	—	—	459	—
	törpegazda	571	653	106	19	—	1349	5 430
	kisgazda	93	300	125	48	2	568	5 375
	középgazda	19	123	77	42	2	263	3 461
	nagygazda	5	42	71	93	22	233	6 176
mindösszesen		1147	1118	379	202	26	2872	20 442

jelentős hányadát az a 379 gazda, aki 11-20 akó közötti bor után adózott. Ezek száma közel négyszeresére nőtt az ötven év alatt. Igen jelentős bevételt biztosított a bortermelés annak a 202 termelőnek, aki 21-50 akó után fizette adaját. Ezek száma nyolc és félszeresére emelkedett. Az 51 akónál több bort bevallók, bevételük tetemes hányadát kaphatták boruk értékesítéséből. Ezek száma tizenháromszorosára emelkedett: 26, többségében nagygazda található már az ilyen nagy tételben termelők között.

Ezek az adatsorok mindenképpen azt jelzik, hogy a bortermelés egyre szélesebb körben vált az ártermelés részévé, évről évre megbízható bevételt eredményező gazdálkodási ággá. Jelenti egyben azt is, hogy bár a szőlőtelepítés üteme nem csökkent, hanem rohamosan nőtt, az egyre biztosabb hasznot hozó bortermelés miatt több száz család kezén igen jelentős szőlőterület halmozódott fel.

Mindezek megállapítása ellenére azt kell hangsúlyoznunk, hogy az egyes rétegek között a szőlőskertek még mindig viszonylag arányosabban oszlottak meg, mint bármilyen más termelési eszköz. A törpegazdák közül is közel 58%-nak termett adóztatható mennyiségű bora. Közülük legalább 125 számottevő többletet szűrt el. Ez a réteg biztosította az összes termés több mint negyedét.

A kisgazdák 83,6%-a foglalkozott valamilyen formában szőlőtermesztéssel. A nem egészen 500 termelőre jutott ezen adóalap 26,3%-a, és kb. 200 kisgazda igen jelentős mennyiségű bort értékesített, amely pénzbevételének minden bizonnyal legfőbb forrása lehetett.

A középgazdák közül csupán 7 % nem termelt szőlőt. Ennek a rétegnek közel fele olyan nagyságrendben foglalkozott ezzel, hogy bevételének jelentős hányada eredhetett innen. Figyelemre méltó, hogy a nagygazdák között is akadt néhány, akinek nem volt szőlője. Döntő többségük viszont igen nagy szőlőskerttel vagy sok szőlőültetvénnel gazdálkodott. Öt nagygazda közül négy tetemes mennyiségű felesleget állított elő, és ötven %-uk évről évre igen komoly hasznot húzhatott borának eladásából. Ez a viszonylag szűk réteg birtokolta a szőlők, illetve a bortermés közel harmadát!

Külön is szólni kell arról, hogy a zsellérek is közel negyede rendelkezett valamilyen nagyságú szőlővel. Igaz, hogy döntő többségük csupán 1-10 akó közötti mennyiséget szüretelt, de akadt köztük 26 fő, aki jelentős többlet előállítására volt képes.

A fentiek alapján megfogalmazhatjuk, hogy a szőlőtermesztés Kecskeméten a XVIII. század első felében rendkívül gyors fejlődésen mehetett át. Ez mindenekelőtt mennyiségi növekedést jelenthetett, amelyből a társadalom legkülönbözőbb rétegei részesültek, bár a zsellérek és a törpegazdák az átlagnál lényegesen szerényebb mértékben. Az a tény, hogy a termés aránytalanul nagyobb hányada került a vagyonosabbak pincéibe, érzékelteti, hogy a pénzbevételek egyik legbiztonságosabb forrásává a szőlőtermesztés vált. A szőlőskert a haszonszerzésnek, a vagyonnak egyik fő pillére lett a városban. A paraszti vagynon belül súlya, fontossága a nagyarányú telepítések ellenére, ill. éppen ezek nyomán fokozatosan növekedett.²²

22 Szabó Kálmán: Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja. Kecskemét, 1934., 83. old.

Érdeemes utalni arra is, hogy a bortermés értékéhez képest viszonylag szerény formában lett megadóztatva. 1760-ban és 1764-ben egyaránt 4 véka búzára (kb. 120 liter) vetettek ki akkora adót, mint egy akó borra (kb. 50 liter). Ez a viszonylag kedvező adóztatási eljárás is ösztönözhatta az egyébként sem lankadó termelési kedvet.

A növénytermesztés egészére vonatkozóan rögzíthetjük, hogy a békésebb körülmények, a város növekvő lakossága élelmezése, az állattartás terén jelentkező válságjelek és az igen nagy termésingadozások ellenére az általában megbízható jövedelmezőség hatására a paraszti gazdálkodás egyre fontosabb részévé vált. Ezt igazolják azoknak a kérelmeknek az özöne is, amelyekkel a város lakosai a magisztrátust évről évre elhalmozták, melyekben kertért, szőlőterületért, szántóföldért folyamodnak.²³

Sajnos még csak megalapozott becslések sem állnak rendelkezésünkre arra vonatkozóan, milyen nagyságú szőlőterület állott az egyes gazdák rendelkezésére. Még kevésbé tudjuk ennek hiányában felbecsülni a terméshozam alakulását. Ilyen irányú adatokkal csak a nyolcvanas évek derekáról rendelkezünk, de ezek feldolgozása is várat még magára.

Arra sincs módunk, hogy a szomszédos települések ez irányú fejlődését a kecskemétivel összevessük, mivel hasonló feldolgozás még nem készült el.

A felsorolt növényeken túlmenően több más termesztése is általános lehetett Kecskeméten is. Tekintettel arra, hogy ezeket kisebb mennyiségben, kisebb helyen termelték, az adókivetéskor ezekre nem voltak tekintettel. Ha a különféle kerti növények elterjedéséről nincsenek is adataink, a kerttulajdon megoszlása révén közvetetten tájékozódhatunk, mely rétegek és milyen arányban birtokolták ezeket az ingatlanokat. (L. V. táblázat.)

A „három város” határában lévő kertek jellegéről, nagyságáról, birtoklásának formájáról több véleményt fogalmaztak meg. Hornyik szerint a „városadomány kert” a jószágok teletetésére szolgált, tanyaföldnek tekinthető szemben a „pénzes kertekkel”, melyek a város határában voltak, és szabad adásvétel tárgyát képezték.²⁴ Legmegalapozottabban Majlát Jolán foglalkozik ezekkel a mezővárosi kertekkel. Kiemeli, hogy az állattartás céljait szolgálták elsődlegesen.²⁵ Mészáros szerint a későbbi Városföld területén jöttek létre a „városadomány kertek”, melyek „... birtoklása apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre öröklődött a lakosság körében.”²⁶ Ennek a megállapítás-

23 1504. g) Kérelmek. Különösen a század második felében szaporodnak meg a hasonló jellegű kérelmek.

24 Hornyik: Gazdaságtörténet . . . 70. old. A kertekkel, a kertés városokkal foglalkozó szakirodalom igen terjedelmes. Itt csak a legfontosabbakra utalunk. Györffy István: A nagykun tanya. Néprajzi Értesítő, 1910. Az alföldi tanyák. Föld és ember, 1923. A magyar tanya. Földrajzi Közlemények, 1937. Hollander, A. N. J. den: Az Alföld települései és lakói. Bp., 1980. Romány Pál: A tanyarendszer ma. Bp., 1973. Für Lajos: Kertés tanyák a futóhomokon. Bp., 1983.

25 Malát: i.m. 51—70. A kertek nagyságára nincs pontos utalás.

26 Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979., 74. old.

nak ellentmond a Nagykőrösön 1742-ben hozott statútum, amely szerint azok a kertek, „...melyek ennek előtte Város adományai voltak... holta után a Nemes Városra visszaszálljon...”²⁷ Novák a városadománya kertet tekinti olyannak, amelyet „...a civis gazdák egymás között szabadon cserélhették, adhatták vehették...” Szerinte a „pénzes kertek” azok, „... amelyeket főként a bérelt, zálogolt pusztákon pénzért adott és vett bérletre a kecskeméti és a kőrösi tanács.”²⁸

Az egymásnak olykor ellentmondó vélemények is érzékeltetik, hogy a megnyugtató vélemény kialakításához további levéltári kutatásokra lesz szükség.

Miként erre korábban is utaltunk, az alföldi városokban a feudális viszonyok között nagy gazdasági súlya volt a kerteknek. Ennek a sokirányúan hasznosított ingatlannak a fontosságát érzékelteti, hogy az egészen kis területeket is nyilvántartásba vették. Tekintettel arra, hogy a város határában viszonylag kevés olyan terület volt, amit ilyen célra hasznosítani lehetett, a kerttulajdonosok száma a XVIII. században is csekély maradt. 1678-hoz viszonyítva, amely évből a legelső név szerinti nyilvántartás fennmaradt, számuk közel háromszorosára nőtt ugyan, de a háztartások száma ennél jóval erőteljesebben gyarapodott. A legkorábbi nyilvántartás 206 kertes és 111 „kertetlen” gazdát sorol fel.

Sajnos, nincsenek a kertek nagyságára vonatkozóan adataink. A nyolcad-, tizenhatod rész nem lehetett jelentős terület. Márpedig a kerttulajdon kb. 70 %-a ilyen töredék volt.

Érdemes utalni arra is, hogy még a nemesek harmadának sem volt kerttulajdona, és akiknél nyilvántartásba vettek ilyen adóalapot, annak mérete is igen csekély volt.

Így nem lehet meglepő, hogy elenyészően kis számban található a zsellérek között olyan személy, aki kert után adózott. A kerttulajdonosok döntő többsége a gazdák közül került ki, bár közöttük is kevesebben vannak azok, akik valamilyen nagyságú kerttel gazdálkodhattak. Csak a vagyonosabb rétegen belül mondható tipikusnak a kerttulajdon.

²⁷ Novák László: A három város. Bp., 1986., 145. old.

²⁸ Uo.

A KERTTULAJDON MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1/16	1/8	1/4	1/2	1	Háztartás összesen	Kert összesen
nemes	nincstelen							—	—
	törpegazda	2		1				3	0,1
	kisgazda	1		2				3	0,2
	középgazda	2		1	1			4	0,4
	nagygazda	1	2	2		3	4	12	6,2
gazda	nincstelen								
	törpegazda	869	65	8				942	2,9
	kisgazda	349	143	41	20	2		555	16,0
	középgazda	122	69	34	25	7	2	259	31,2
	nagygazda	53	34	27	68	32	7	221	48,5
zsellér	nincstelen	404						404	
	törpegazda	367	9	2				378	0,7
	kisgazda	6	3	1				10	0,2
	középgazda								
	nagygazda								
rideg	nincstelen	55						55	—
	törpegazda	25		1				26	0,1
	kisgazda								
	középgazda								
	nagygazda								
összesen	nincstelen	459						459	—
	törpegazda	1263	74	12				1349	3,8
	kisgazda	356	146	44	20	2		568	16,4
	középgazda	124	69	35	26	7	2	263	31,6
	nagygazda	54	36	29	68	35	11	233	54,7
mindösszesen		2256	325	120	114	44	13	2872	106,5

III. Állattartás

A XVIII. század első felében döntő változások következtek be a kecskeméti gazdák állattartásának feltételeiben. A szabadságharcot követő évtizedek minden bizonnyal a hódoltság korának optimumát hozták e téren. A nagyállattartás számára nélkülözhetetlen hatalmas kiterjedésű legelők olyan méretekben állottak rendelkezésre, mint korábban talán sohasem.²⁹ A döntően megváltozott közbiztonság, amely persze még ekkor is sok váratlan eseménnyel szolgált gazdának, pásztornak egyaránt, a még mindig jelentős külföldi, továbbá a bővülő belső piac olyan konjunktúrát teremtett még egyszer és utoljára a rideg állattartás számára, amely lehetővé tette, hogy másfél évtized után kiheverjék az állatállomány katasztrofális pusztulását, majd biztosította a további gyarapodás lehetőségeit is. Az Alföld kellős közepén kialakult vákuum érthetően vonzotta a hazai és a külföldi leteleplőket. Bár az új falvak és mezővárosok települése, majd a Jászkunság redemptiója viharfelhőkként jelentkeztek a rideg állattartás egén, a negyvenes évek háborús konjunktúrája ellensúlyozhatta a pusztákért folytatott éleződő harc nyomában járó feszültségeket. Az 1757-es összeírás minden bizonnyal ezen állattartás delelőjét, illetve visszaszorulásának, hanyatlásának kezdetét rögzíthette. A fokozatos háttérbeszorulás ellenére egészen a XX. századig fellelhető Kecskemét határában ez a tenyésztési forma.

A hangsúlyok áttolódását részben az adóösszeírások rovatainak sorrendje is érzékeltetheti. Nem lehet véletlen, hogy a személyek számának nyilvántartásba vétele után azonnal a jármos ökrök és a kocsis lovak következnek. Az igavonók gazdasági hasznosságának növekedését még egyértelműbben érzékeltetik az adókulcsok. 1760-ban hat jármos ökör vagy hat igásló alkotott egy dicát, utánuk három rénes forint adót kellett fizetni. Ugyanekkora adót két ház, 100 véka búza, 30 szarvasmarha vagy egy mesterség üzése után kellett fizetni. Ha nem is állíthatjuk, hogy ezek az adókulcsok pontos arányban álltak a felsoroltak értékével vagy az utánuk járó haszonnal, kétségtelen, hogy a korabeli értékrendhez valamelyest feltétlenül igazodtak.

A *jármos ökrök* számának megállapítása mindkét összeírás alapján könnyű feladat. Így a változások felrajzolása vagy legalábbis illusztrálása nem jelenthet komoly gondot. (L. VI. táblázat.) Ötven év alatt az állomány 1118-ról 4760-ra, azaz több mint négyszeresére nőtt. A növénytermesztés során érzékeltetett növekedés ezt a gyarapodást minden tekintetben érthetővé teszi. Ha mindehhez még hozzátesszük, hogy a városban kialakult jelentős építkezés, a környező települések között egyre számottevőbb az árucseré,

²⁹ Hornyik: Kecskemét város gazdaságtörténete . . .

A JÁRMOS ÖKRÖK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—	Háztartás összesen	Ökrök száma
nemes	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	3					3	—
	kisgazda	1		1	1		3	12
	középgazda	1	1	2			4	12
	nagygazda	1		2	5	4	12	108
gazda	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	703	236	3			942	472
	kisgazda	171	242	141	1		555	1066
	középgazda	19	29	200	11		259	1183
	nagygazda	6		93	93	29	221	1684
zsellér	nincstelen	404					404	—
	törpegazda	295	76	7			378	181
	kisgazda	1	2	7			10	28
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
ridég	nincstelen	55					55	—
	törpegazda	20	5	1			26	14
	kisgazda	—					—	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
összesen	nincstelen	459					459	—
	törpegazda	1021	317	11			1349	667
	kisgazda	173	244	149	2		568	1106
	középgazda	20	30	202	11		263	1195
	nagygazda	7		95	98	33	233	1792
mindösszesen		1680	591	457	111	33	2872	4760

még érthetőbb ennek az egyik legfontosabb energiaforrásnak ilyen mértékű számszerű növekedése.

A század elején, a rákok 1707-es betörését követően a 617 gazdálkodóra átlagosan nem egészen két ökör jutott. 1757-ben a 2413 gazdálkodóra számítva az átlag csaknem ugyanakkora. Azonban a statisztikai átlag mögött érdemi változások, átrendeződések rejlenek. Az első szembeszökő különbség,

hogy a jármos ökörral nem rendelkező gazdálkodók aránya számottevően megnőtt (38,3-ről 50,6 %-ra). Igen jelentősen csökkent az 1-2 ökröt tartók száma (39,6-ről 24,5 %-ra), ami azt jelenti, hogy a valamilyen féle gazdálkodást űzők között erőteljesen megcsappant azok aránya, akik saját igával megtudták valamilyen szinten művelni szántójukat. Sokatmondó, hogy még a 3-6 ökröt tartók aránya is csökkent valamelyest (20,6-ről 18,9 %-ra). Meglepően megnőtt viszont a 7-10 jármos ökör után adózók száma. Míg 1707-ben összesen csak 10 olyan gazda akadt (1,6 %), akinek 7-nél több ökre volt, most ezek száma 144-re (6 %) ugrott. Tehát egyfajta koncentrációs folyamat feltétlenül kitapintható, de a mennyiségi növekedés tényéről ez nem vonhatja el a figyelmünket.

Különösen érzékeltetik ezt a VI. táblázat adatai. A törpegazdák több mint háromnegyede egyáltalán nem rendelkezett ilyen igavonóval. A 328 szerencsésebb társuk is átlagosan csak két ökröt tartott. Lényegesen előnyösebb volt a kiscgazdák helyzete, akik közül csak 30%-nyi nem használhatta saját ökreit a szántás során, és közel 27%-uk háromnál több ökröt fogott, hajtott igába. Közöttük az ökrös gazdákra jutó átlag: 2,8%. Érthetően még lényegesen kedvezőbb a középgazdák ez irányú ellátottsága. Csupán 20 gazdaság nélkülözötte vagy talán éppen mellőzte ezeket a jószágokat (7,6%). Ugyancsak minimális az egy-két ökörral rendelkezők aránya: 11,4%. Aránytalanul nagy többségük három vagy annál több ökröt fogott igába. Ennél a rétegnél azokra a gazdákra, akik nem kizárólag lóvontatásra rendezkedtek be, átlagosan öt ökör jutott. Ez az arány, ez az igaerő, feltétlenül nagyságrendben különbözik a kiscgazdák kezén levőktől. Ugyancsak nagyságrendi különbség érződik az újabb vagyoni réteg esetében az előzőhöz képest. A nagygazdák között csupán 7 nem tartott ökröt (3%), ami valóban elenyésző szám. Közülük egy-két ökörral senki sem bajlódott. Ez a réteg birtokolta ennek az energiaforrásnak 37,6%-át. A nagygazdák 56,2%-a hét vagy annál több ökröt tartott. Közöttük egy-egy ökrös gazdára átlagosan négy pár iga állat jutott.

Ezen igavonóknak a közép- és a gazdag parasztság kezén történő koncentrációja lehetett egyik alapja azoknak a rendkívüli előnyöknek, amit e két réteg a növénytermesztésben élvezett. A gabonatermesztés tetemes hasznát ezek az igavonók alapozták meg. Más szóval fogalmazhatunk úgy is, hogy ezek birtoklása a vagyonszerzés, a rétegtképzés egyik fő eszköze lett a XVIII. század első felében. Ily módon a paraszti vagyion belül súlyuk, szerepük jelentősen módosult, a korábbi századokhoz viszonyítva erőteljesen nőtt.

A *kocsis lovak* gazdasági szerepe az előző századok során is igen jelentős volt. Az árucsere és a közlekedés fejlődése során fontosságuk még tovább nőtt. Fokozta ezt a negyvenes évek csaknem egészét kitöltő háborús konjunktúra is. Kétségtelen, hogy az ökrök mellett az iga lovak száma határozta

meg a növénytermesztesen és az áruszállításon belül a gazdák tényleges lehetőségeit, termelési képességeik határait.

Tekintettel arra, hogy a közmunkák végzésénél is meghatározó volt a rendelkezésre álló igaerő, ennek pontos felmérését talán fokozottabb figyelem kísérte, mint a termékmennyiség stb. rögzítését.

Mivel az 1707-es összeírásnál e tekintetben eltérő gyakorlat érvényesült, nem lehet olyan egyszerű formában elvégezni az összehasonlítást, mint az ökrök esetében. Igaz ugyan, hogy a „hámos lovak” rovatfelírás gyakorlatilag ugyanazt a fogalmat takarja, mint a „kocsis lovak”, a többi ide vonatkozó rovatfelirat és a számsorok jogos kételyeket ébreszthetnek bennünk. A század elején elkészített összeírás nem tartalmazza a „méneses lovak” rovatát, hanem csak a különféle korú csikókét. Így joggal tételezhetjük fel, hogy a hámos lovakkal együtt vették nyilvántartásba az egész tenyészerett állományt. Ez az adatfelvétel minden bizonnyal csak a nagygazdák esetében eredményezett érdemi deformálódást, és a többi rétegnél csak minimális eltérést. Ezt látszik megerősíteni részben a csikók számának alakulása 1707-ben, főként pedig az 1757-es adatok. A ménésekben történő lótenyésztés a korábbi évtizedekben is elsődlegesen a civisgazdák számára vált lehetővé.

Tekintettel az eltérő terminológiára, az összehasonlítás csak a teljeslő állomány együttes figyelembevételével történhet meg. Tehát mind az 1707-es, mint az 1757-es összeírás valamennyi, a lovakra vonatkozó adatát együttesen kezeljük, és így végzünk el néhány összehasonlítást. (L. a VII. és a VIII. táblázat.)

A század elején a város gazdáinak lóállománya a csikókkal együtt 1257 db volt. A kocsis és a méneses lovak száma együtt 1757-ben 4239-re emelkedett. A számszerű növekedés feltétlenül figyelemre méltó, hisz közel 3,4-szeresére nőtt az állomány, ami a fél évszázados időkeretet tekintve nem csekély. Igen érdekes, hogy az egyes vagyoni rétegek tulajdonában lévő lovak számának növekedési aránya közel azonos. A törpegazdák és a ksigazdák lovainak száma egyaránt 3,3-szeresére emelkedett. A középgazdák állománygyarapodása mutat igazán jelentős eltérést: csak 2,9-szeresre nőtt. A nagygazdák állománya viszont három és félszerese lett a korábbiaknak. Bár ezen szorzószámok változása, illetve változatlansága önmagában is sejtet egy-egy fejlődési tendenciát, az egyöntetűség érdekében utalnunk kell arra is, hogy az egyes rétegek aránya mennyiben módosult a város egész lakosságához, illetve az összes háztartáshoz viszonyítva.

A törpegazdák aránya 44,9%-ról 47%-ra emelkedett. Tehát a látszólagos változatlanság mögött minimális csökkenés húzódik meg. Ezt érzékelteti az egyes háztartásokra jutó átlagnak 0,5-ről 0,3-ra történő zsugorodása is.

A ksigazdák aránya a korábbi 28,2-ről 18%-ra csökkent. Az egyes háztartásokra jutó átlag egy egésről mindössze 1,1-re nőtt. Rendkívül érdekessé

A MÉNESES LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—	Háztartás összesen	Lovak száma
nemes	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	3					3	—
	kisgazda	3					3	—
	középgazda	2		1	1		4	11
	nagygazda	6	1		1	4	12	224
gazda	nincstelen	—					—	—
	törpegazda	939	2		1		942	15
	kisgazda	540	10	2	1	2	555	47
	középgazda	214	30	13	1	1	259	112
	nagygazda	91	30	46	17	37	221	1600
zsellér	nincstelen	404					404	—
	törpegazda	372	2	2	1	1	378	34
	kisgazda	10					10	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
rideg	nincstelen	55					55	—
	törpegazda	25	1				26	1
	kisgazda	—					—	—
	középgazda	—					—	—
	nagygazda	—					—	—
összesen	nincstelen	459					459	—
	törpegazda	1339	5	2	2	1	1349	50
	kisgazda	553	10	2	1	2	568	47
	középgazda	216	30	14	2	1	263	123
	nagygazda	97	31	46	18	41	233	1824
mindösszesen		2664	76	64	23	45	2872	2044

válík az ez irányú ellenőrzés a középgazdáknál. A lakosságon belüli arányuk 16-ról 9,2%-ra csökkent, és ennek következtében a rájuk jutó loállomány nagysága is 18,5%-ról 16,2%-ra módosult, de az egy-egy háztartásra jutó átlag 2,2-ről 2,6-ra emelkedett, tehát sok gazdaság igás állatainak száma, aránya számottevően nőtt.

Külön figyelmet érdemel a nagygazdák rétege. Ezek szám a fél évszázad

A KOCSIS LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1--2	3--6	7--10	Háztartás összesen	Lovak száma
nemes	nincstelen	—				—	—
	törpegazda	3				3	—
	kisgazda	1	2			3	4
	középgazda	1	1	2		4	8
	nagygazda			12		12	41
gazda	nincstelen	—				—	—
	törpegazda	802	111	29		942	275
	kisgazda	315	159	80	1	555	547
	középgazda	36	110	113		259	557
	nagygazda	1	46	174		221	634
zsellér	nincstelen	404				404	—
	törpegazda	328	38	12		378	105
	kisgazda	1	5	4		10	19
	középgazda	—				—	—
	nagygazda	—				—	—
ridég	nincstelen	55				55	—
	törpegazda	22	4			26	5
	kisgazda	—				—	—
	középgazda	—				—	—
	nagygazda	—				—	—
összesen	nincstelen	459				459	—
	törpegazda	1155	153	41		1349	385
	kisgazda	317	166	84	1	568	570
	középgazda	37	111	115		263	565
	nagygazda	1	46	186		233	675
mindösszesen		1969	476	426	1	2872	2195

alatt Kecskeméten közel nyolcszorosára emelkedett és a háztartásokon belül is az arányuk 4,7-ről 8,1%-ra nőtt. Ezen számottevő növekedés érhetően azzal járt, hogy a lóállományból való korábbi 56,3%-os részesedésük 59%-ra módosult, tehát az ez irányú gazdasági fölényük tovább nőtt. Mindezen számok és százalékos arányok mellett és mögött viszont látnunk kell azt is, hogy az egy-egy gazdaságra jutó lovak száma 22,8-ról 10,7-re csökkent. Ezek

az adatok is érzékeltetik, hogy a gazdaság, a vagyoni gyarapodás újabb forrásai nyíltak meg a mezőváros életében. Egykor csaknem kizárólagos rétegeképző volt a nagyállattartás. A XVIII. század derekára már — miként erre többször utaltunk is — további erőforrások is rendelkezésre állhatnak.

Röviden ki kell még térnünk az 1757-es összeírás adatai alapján a kocsis és a méneses lovak megoszlásának néhány szembetűnő sajátosságára is. Ezek között talán a legmeghatározóbb az, hogy a ló tartás, a lovak birtoklása a lakosság elég kis hányada számára volt elérhető. A háztartások 62,6%-a nem rendelkezett ezzel az igavonóval. Méneses lovat pedig csak elenyészően kevesen tartottak; mindössze a lakosság 7,2%-a. Az egyes vagyoni rétegeken belül igen nagyarányú eltérések mutatkoznak. A törpegazdák közül csak minden hetediknek volt lova, ménesben pedig egy-egy csikót csak minden századik nevelt. A kisgazdáknál döntően változott ez az arány. A gazdaságok 44,2%-ában tartottak lovat, többségükben kettőt, de jelentős azoknak a száma is, akik 3-4 lóval rendelkeztek. A ménesekben viszont ők is csak elvétve tartottak lovat. Kb. minden negyvenedik vette igénybe a nagyobb gazdák méneseit csikóinak tartására, nevelésére. A középgazdák között már feltűnően kevés azok száma, akik lemondtak a lovak birtoklásáról, hasznosításáról. A 37 háztartás magába foglalja az iparosokat is, akiknek egy része szántóföldi növénytermesztéssel nem kötötte le magát. Többségük 3-5 hámos ló tartását látta gazdaságosnak. Ennek az állománynak a biztosítása már megkívánta, hogy a méneseket nagyobb arányban igénybe vegyék, de saját ménes fenntartására nemigen gondolhattak. A nagygazdák között csupán egy akadt, akinek nem volt lova. Esetünkben az a jellemző, hogy 4-5 fogatos ló állott istállójukban. Még jellemzőbb, hogy csaknem 60%-uk tartott ménesben lovat, illetve a leggazdagabbak közül több önálló ménessel is rendelkezett. Az innen kikerülők nemcsak a gazdáik büszkeségei, vagyonuk szimbólumai lettek, hanem értékesítésük révén annak fontos gyarapítói, a gazdagodás újabb forrásai is. A legszebbeket 60-70 forintos áron értékesíteni tudták,³⁰ ami egy béres másfél-két évi bérével ért fel.

A rideg *marhatartás* a lassan változó körülmények között is az egyik legjelentősebb foglalkozási ág, egyik legmegbízhatóbb jövedelemszerzési forrás maradt még a század derekán is a város adófizetői számára. Sajnos, az összeírás során nem különböztették meg a fejősteheneket és a hagyományos formában gulyákban tartott szarvasmarhákat, hanem együttesen írták össze azokat. Ez az eljárás is rejt magában olyan jellemző értékítéletet, hogy nem tartották célszerűnek a minimális hasznosításbeli különbség miatt a megosztást. Tekintettel arra, hogy 1707-ben viszont a fejősteheneket és a meddőket

30 Iványosi-Szabó Tibor: Az árak alakulása Kecskeméten 1662—1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985., 219. old.

vették számításba, s figyelmen kívül hagyták a minden bizonynal létező gulyákat, összehasonlítási alap e tekintetben nincs.

Szerencsére olykor még az összeírók kisebb pontatlansága is segíthet a gazdaságtörténettel foglalkozóknak a tájékozódásban. 1757-ben a nyolcadik tized összeírója nem követte pontosan az adóalap felbecsléséhez kiadott utasítást. Minden bizonynal valamely korábbi évben is külön írhatták össze a fejősteheneket és a gulyákban lévő ún. barmos marhákat. Ennek a gyakorlatnak megfelelően járt el ezúttal is a tized állományát rögzítő összeíró minden más adatgyűjtővel szemben. Pontatlanságának két formában is hasznát láthatjuk: részben lehetővé teszi, hogy legalább egy tizeden belül áttekinthessük a fejőstehenek megoszlását, részben pedig igazolni lehet azt a korábbi felvetést, hogy a fejősteheneket és a gulyákban lévőket ezúttal valóban együtt számlálták össze.

A VIII. tized adatgyűjtőjének azon eljárását, amely a többitől eltérő csoportosítást követte, érthetően nem vehette figyelembe az, aki az egyes tizedek adatai alapján az egész városra vonatkozó összesítéseket elvégezte. Tehát az összesítőben, amelyet az egyes oldalak végösszegének feltüntetésével végeztek, a szarvasmarhák együttesen vannak feltüntetve. Kisebb eltérések (pontatlanságok?) fellelhetők ugyan, de az adatok többsége nem hagy kétséget az állítás megalapozottságát illetően.

A FEJŐSTEHENEK ÉS AZ EGYÉB SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA A VIII. TIZEDBEN

Oldalszám	1—2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
fejőstehén	15	9	7	6	13	11	12	6	3	2	—
egyéb	606	252	142	61	94	260	24	40	31	40	5
az összesítőben	702	266	152	68	107	271	36	46	35	42	5

A 366 háztartás adatai közül az első két oldalon feltüntetett 82 családnál a kivetett adó összege nincs feltüntetve. Ezeknek az adatait kisebb eltérésekkel a 13—16. lapokon megismételte az összeíró. A fenti táblázat utolsó adatsora tartalmazza még az egész összeírásról készített összesítő ide vonatkozó adatait is.³¹ Ennek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy bár az összesítő adatai néhány esetben eltérnek a felvételi lapok adataitól, a fejősteheneket kétségtelenül beszámították a barmok közé az összeírás során.

31 Az 1757-es összeírás 14—16. lapjai.

Ezen véletlen révén lehetőség nyílik arra is, hogy a fejőstehenek egyes rétegek közötti megoszlását legalább ebben az egy tizedben rögzíthessük. (L. IX. táblázat.)

IX. táblázat

A FEJŐSTEHENEK MEGOSZLÁSA A VIII. TIZEDBEN

Rétegek	1	2	3	4	Összesen
	fejőstehénnel rendelkezett				
törpegazda	17	2			19
kisgazda	13	8			21
középgazda	7	5	2	1	15
nagygazda	6				6
összesen:	43	15	2	1	61

A fenti táblázat adatait az egész városra kivetíteni, és abból különféle következtetéseket levonni nem lenne igazán megalapozott. A legtöbb, amit ettől az összesítéstől elvárhatunk, bizonyos fokú tájékoztatás. Erre azonban feltétlenül felhasználható. A 366 háztartás önmagában is egy igen jelentős közösségnek felelne meg, a város háztartásainak több mint tizedrészét jelentette. Annak érdekében, hogy legalább egytizeden belül megfoghatóbbakká váljanak a számok és arányuk, célszerű mellékelni ennek az igazgatási egységnek társadalmi összetételét is. (L. X. táblázat.)

X. táblázat

A VIII. TIZED HÁZTARTÁSAINAK MEGOSZLÁSA

Réteg	Nemes	Gazda	Zsellér	Rideg	Hiányos adatszolg.	Összesen
nincstelen			40	5	3	48
törpegazda		128	52	3		183
kisgazda		64	2			66
középgazda		34				34
nagygazda	1	34				35
összesen	1	260	94	8	3	366

A fentiek alapján néhány figyelemre méltó tájékozási pontot, adatot kaptunk kézbe. Ha azonosnak vesszük a tizedet az ötven év előttivel, azt látjuk, hogy VIII. tizedben a korábbi 48 fejőstehénnel szemben 83-at írtak össze. Ez közel kétszeres számbeli növekedésnek felel meg. Ez a gyarapodás rögtön nem sugallja az egyenletes fejlődést, ha hozzátesszük, hogy ugyanitt az adófizetők száma kb. négyszeresére emelkedett ezen időszakon belül.

Újabb sajátosságok tűnnek elő, ha a fejőstehenek egyes társadalmi rétegek közötti megoszlását ellenőrizzük. A tized háztartásainak pontosan felét kitevő törpegazdák közül kb. minden tizediknek volt tehene, igaz, csaknem kivétel nélkül egy-egy db, de így is a fejőstehenek állományának több mint negyedrésze volt az övék. A kisgazdák a tized háztartásainak 18%-át alkották. Minden harmadiknak volt tehene, és így az állomány több mint harmadával rendelkeztek, tehát számarányukhoz képest igen kedvező volt számukra a megoszlás. A háztartások 9,3%-át kitevő középmezőnyű gazdák közül minden másodiknak volt tehene, többségüknek kettő vagy több. Ez a réteg is az állomány kb. harmadát hasznosította, tehát számarányukhoz képest igen kedvező arányban részesedtek. Talán a legmeglepőbb a nagygazdák jószágállományának az összetétele. A tized háztartásainak 9,6%-át képező rétegen belül csak minden hatodik gazdánál rögzített az összeíró fejőstehenet, és kivétel nélkül csak egyet-egyét. Így csaknem pontosan számarányuknak megfelelően részesültek ebből a haszonállatból.

Tekintettel arra, hogy a VIII. tizedre vonatkozó adatokat kétségbe nem vonható tényként kell kezelnünk, legalábbis a városnak erre a szegletére vonatkozóan megfogalmazhatjuk azt a sajátosságot, hogy a XVIII. század derekán a fejőstehenek tartása és a paraszti vagyon nagysága között nem állott fenn egyenes arány. Az esetek igen nagy hányadában még a saját tej- és tejtermékszükséglet fedezésére sem törekedtek a jobbmódúak. Az egyértelműen gazdag Balog Pálnál az adóösszeírók többek között 79 barmos marhát, 10 ökröt, 3 kocsis lovat találtak, de fejőstehenet nem. Igaz viszont, hogy 321 juhot tartott.³² A dúsgazdag Kis Józsefnél az összeíró 80 barmot (gulyán élő szarvasmarhát), 14 ökröt, 3 hámos lovat, 39 ménesben lévő lovat és csak egyetlen fejőstehenet vett nyilvántartásba.³³ Itt is szükséges megemlíteni, hogy juhainak száma 537 volt. Ha ezen példákkal szembeállítjuk Sebők János közepes vagyonú gazdát, akinél 4 fejőstehenet és 15 barmos marhát találtak, de juhot egyet sem, a látszólagos ellentmondás azonnal feloldódik.³⁴

A fejősteheneknek a többi adóalaphoz képest viszonylag alacsony száma, a szegényebb rétegek számára aránylag kedvező megoszlása azért állhatott

³² 1757. évi összeírás, VIII. tized, 57. sorszám alatt.

³³ Uo. 128.

³⁴ Uo. 121.

elő, mivel a tej- és tejtermékek biztosításában a juhászat jelentős mértékben részesülhetett. Az arányoknak ilyen irányú alakulása mindenekelőtt azt dokumentálja, hogy a fejőstehenek tartásánál rentábilisabb lehetett a rideg marhatartás, illetve a juhtartás.

A város egészét tekintve meg kell elégednünk azzal, hogy a szarvasmarhák megoszlását összevontan, a fejőstehenek és a gulyákban őrzött jószágok állományát együttesen vizsgáljuk. (L. XI. táblázat.) Ezúttal érthetően eltekinthetünk az igásökröktől.

A század derekán az adózók közel 40%-a tartott valamilyen szarvasmarhát. Tekintettel arra, hogy a fejőstehenek is itt vannak nyilvántartva, feltételezhetjük, hogy az 1-2 szarvasmarha után adót fizetők az esetek többségében fejőstehenet tartottak, amelyeket a város közös legelőjén, az ún. Nyomáson legeltettek.³⁵

A szarvasmarhák megoszlása az egyes rétegeken belül szélsőségesebb volt, mint akár az ökrök, akár a kocsis lovak esetében. Igen figyelemre méltó, hogy míg minden második adózónak volt igásökre, egyéb szarvasmarhát csak az adózók 36,8%-a tartott. Míg legalább egy-két ökre minden negyedik, egy-két lova minden ötödik gazdának volt, az egy-két szarvasmarha csak az adózók 13,9%-ának volt a tulajdonában. A nagy állománnyal rendelkezők száma, aránya éppen ellenkezőleg alakult: míg 11 ökörnél többet csak 33 gazda tartott, 11 egyéb szarvasmarhánál többet 294. A rétegenkénti megoszlás is rendkívül erős különbséget mutat. A törpegazdák az állománynak csak 8%-ával rendelkeztek, míg a két igavonó esetében kétszer ekkora arányban. A kisgazdák részesedési aránya még feltűnőbb módosulást mutat. Míg az ökrök és a lovak kb. negyedrésze birtokukban volt, a szarvasmarháknak csak a tizedrészével rendelkeztek! Több mint figyelemre méltó, hogy még a közepes gazdánál is erős arányeltolódás tapasztalható: a kétféle igásállat kb. negyede volta tulajdonukban, míg a szarvasmarhákból csak 19,7%-ban részesedtek. A gazdag parasztok részesedési aránya viszont csaknem kétszerese, mint a két igavonó esetében volt.

Mindez azt érzékelteti, hogy a ridegen tartott vagy felhizlalt marhák tartásához szükséges feltételekkel elsődlegesen a nagygazdák rendelkeztek. Ez az áruféleség, amely még mindig biztos piacot és jó bevételi forrást jelentett itthon és külföldön egyaránt, mindenekelőtt a nagygazdák vagyonát gyarapította. A legelőterületek fokozatos csökkenését követő konkurenciát a kisebb vagyonú rétegek kevésbé állták, így a húsállattermelésből fokozatosan kiszorultak, egyre inkább periférikusabb lett szerepük. Az arányok ilyen drasztikus átrendeződése azt is érzékelteti, hogy a város környéki legelők

³⁵ A nyolcadik tized első összeírólapján a „barmos marhaszám” mellett a „nyomási tehén” rovat is fellelhető. A „Nyomás” helymeghatározó elnevezés ma is él.

A SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—	Háztartás összesen	Szarvas- marhák száma
nemes	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	2	1	—	—	—	3	1
	kisgazda	2	—	—	—	1	3	40
	középgazda	2	—	—	1	1	4	40
	nagygazda	4	—	—	1	7	12	401
gazda	nincstelen	—	—	—	—	—	—	—
	törpegazda	731	147	51	8	5	942	543
	kisgazda	241	166	90	40	18	555	1150
	középgazda	39	29	59	46	86	259	2205
	nagygazda	10	8	16	19	168	221	6603
zsellér	nincstelen	404	—	—	—	—	404	—
	törpegazda	305	43	17	8	5	378	288
	kisgazda	5	—	3	2	—	10	28
	középgazda	—	—	—	—	—	—	—
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
ridég	nincstelen	55	—	—	—	—	55	—
	törpegazda	14	5	2	2	3	26	79
	kisgazda	—	—	—	—	—	—	—
	középgazda	—	—	—	—	—	—	—
	nagygazda	—	—	—	—	—	—	—
összesen	nincstelen	459	—	—	—	—	459	—
	törpegazda	1052	196	70	18	13	1349	911
	kisgazda	248	166	93	42	19	568	1218
	középgazda	41	29	59	47	87	263	2245
	nagygazda	14	8	16	20	175	233	7004
mindösszesen		1814	399	238	127	294	2872	11 378

egyre nagyobb részét törték fel szántónak, így csak a nagyobb távolságokban lévő puszták nyújtottak lehetőséget a rideg szarvasmarha tartásához, ami csak a tőkeerős nagygazdák számára volt igazán elérhető, gazdaságos.

Külön is tanulságos áttekinteni, milyen mértékű volt a nagygazdák között a szarvasmarhatartás. (L. XII. táblázat.) Az első megfigyelés mindenképpen az lehet, hogy több mint egy tucat igen gazdag háztartáson belül egyáltalán nem volt szarvasmarha fellelhető az adóalapok között az igavonó ökröktől eltekintve. Ugyancsak feltűnő, hogy a 12 leggazdagabb nemes közül 4 nem adózott semmiféle szarvasmarha után. Igaz viszont, hogy ezek kivétel nélkül jelentős vagy nagyszámú juhot tenyésztettek. A dúsgazdag Deák Mihálynál nem írtak össze tehenet vagy egyéb barmot sem, de 876 juh után adózott.³⁶ Az idősebb Szentkirályi Pálnak sem volt szarvasmarhája, de volt 696 juha.³⁷ A többinek kisebb volt ugyan az állománya, de ezek a gazdák a tejterméket részben a juhászatuk révén biztosították a háztartásuk számára, részben pedig a mezőváros ez irányú belső piacát erősítették. Ez a néhány adat is érzékelteti, hogy a vagyonszerzésnek és a paraszti vagyon növelésének ezekben az évtizedekben több más forrása is megnyílt.

A táblázat adatsora azt mutatja, hogy a nagygazdák közül minden negyediknél vagy nem találtak szarvasmarhát, vagy csak csekély számban. Tehát azt mondhatjuk, hogy e háztartások közel felénél távolról sem ez volt az igazán meghatározó foglalkozási ág. Az viszont kétségtelen, hogy még mindig közel másfélszáz gazda számára jelentett igen biztonságos és jelentős hasznot hozó tevékenységet a szarvasmarhák ridegtenyésztése, hagyományos formában történő felhizlalásuk és értékesítésük. Tehát megfogalmazhatjuk, hogy a XVIII. század derekán a nagyállattartás ezen ágának is még mindig komoly tartalékai és lehetőségei voltak a Homokhátságon.

Utaltunk már arra, hogy a XVIII. század közepén még közel olyan lehetőségek maradtak fenn a rideg állattartás számára, mint a hódoltság korában is voltak. Tekintettel arra, hogy azokból az évtizedekből csak az adóalapként jelentkező vadszám nagyságából³⁸ következtethetünk egy-egy gazda jószágállományára, de a lovak, tehenek, göbolyök, juhok stb. számát konkrétan nem rögzítették, érdemes utalni itt arra, milyen nagyságrendűek voltak a legjelentősebb gulyák a XVIII. század derekán.³⁹ Ezek a számok mindenkép-

36 II. tized, 2.

37 V. tized, 138.

38 Ezt a sajátos adóalapot főként a XVII. századi adóösszeírásokban lelhetjük fel. Részben az élő állatok, részben a készpénz nagysága alapján állapították meg a vadszám, vagy más néven marhaszám nagyságát. Részletesebben I.: Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 297. old.

39 A nagykőrösi 1689-es összeírás sem lehet igazán e tekintetben mérvadó, mivel egyrészt ott mindig is kisebb volt a jószágállomány, másrészt, mivel a török kiűzésére irányuló harcok során rendkívüli módon lecsökkent a háromvárosban az állatok száma. L. Iványosi-Szabó Tibor: Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII., 464–469. old.

A NAGYGAZDÁK MARHAÁLLOMÁNYA

Tized	0	1—10	11—20	21—50	51—100	101—150	151—200	Összesen
I.		5	1	6	2			14
II.	2	1	6	6	6			21
III.	3	4	9	16	3			35
IV.	1	10	5	14	4			34
V.	4	6	5	14	7	2		38
VI.	1	2	6	14		1		24
VII.	3	6	7	11	2		2	31
VIII.		10	7	10	7	1	1	36
összesen	14	44	46	91	31	4	3	233

pen segíthetnek abban, hogy megalapozottabb legyen a parasztnábobok vagyonáról alkotott képünk. Az adóösszeírás adatai arról győznek meg bennünket, hogy az igazán nagy szarvasmarha-állomány viszonylag ritka volt. Száznál több marhából álló gulyát a leggazdagabbak között is nem egészen egy tucat alkalommal rögzítettek. Ráadásul ezek jó része marhakereskedő vagy kupec volt, állományuk így gyakran változott. Szeles Györgynél 100 db szarvasmarha mellett 42 db olyan jószágot jelöltek meg, amellyel kereskedett.⁴⁰

Tormási János helyi viszonylatban dúsgazdag nemesnél 176 db-ból állott a gulya, és 59 olyan jószágot rögzítettek, amellyel kereskedett.⁴¹ Ugyancsak kupeckedett Szeles János is, akinél a gulyában levő 164 db marha mellett 55 db éppen felvásárolt jószágot vettek nyilvántartásba.⁴² A marhakereskedéssel nem foglalkozók között a legjelentősebb gulyája özvegy Tóth Jánosénak volt, amely 155 db szarvasmarhából állott.⁴³

Persze e téren is szükség lenne szélesebb körű összehasonlítási lehetőségre. Ezek a számok csak akkor válnak igazán beszédessé, ha más mezővárosok, illetve az ország más területén levő jobbágyfalvak gazdag parasztjainak jószágállományáról alkotott képet mellé tudjuk majd állítani.

A Homokhátságon a *juhtenyésztés* az egyik legősibb foglalkozási ág. Még a hódoltság legsúlyosabb időszakában is fenn tudott maradni. Bár a felsza-

40 A VIII. tized összeírása, 13.

41 VII. tized, 318.

42 VIII. tized, 318.

43 VII. tized, 62.

badító háborúk rendkívül nagy pusztítást okoztak az állatállományban, a város gazdálkodásán belül a XVIII. század elején is igen jelentős maradt ez a foglalkozási ág. Az összeírások adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a juhászat ezen a tájon a XVIII. század derekán élte virágkorát. Kockázat nélkül megfogalmazhatjuk, hogy a kecskeméti gazdák közül soha annyian nem tartottak juhot, mint a század derekán. Számuk a század elejéhez képest több mint háromszorosára nőtt: 605 adózónál vettek nyilvántartásba juhokat. A lakosság rohamos növekedése ellenére az egy háztartásra jutó juhok száma 7,7-ről 19,3-re nőtt, ami azt is jelentette, hogy a nyilvántartásba vett juhok száma közel 11-szer volt nagyobb, mint 1707-ben.

Ez a rendkívül nagyarányú felfejlesztés egyértelműen jelzi, hogy a mezőgazdasági árutermelés egyik legjövödelmezőbb ágává vált ekkor a juhtenyésztés. Ez a túlzás nélkül rendkívülinek mondható fejlődés, gyarapodás eltérő módon érintette az egyes vagyoni csoportokat. Csak a törpegazdáknak mondható réteg tulajdonában közel annyi juh található, mint a századelő egész állománya volt Kecskeméten. Bár a lakosságon belüli részarányuk alig nőtt, részesedésük 3,6-ről 8,2%-ra emelkedett. Mindez nem terelheti el a figyelmünket arról a koncentrációról, amely e téren is a fél évszázad alatt végbement. A leggazdagabb réteg tulajdonában található a juhállomány közel kétharmada. Míg a szabadságharc alatt a 100 darabon valamivel felüli nyáj is ritkának volt mondható, most az 500-on felüli állomány száma ugyanakkora.

A juhászat a vagyongyűjtés, a biztos jövedelemszerzés egyik legfontosabb forrása lett. A néhány juhot tartók száma a korábbiakhoz képest csökkent ugyan, ugrásszerűen megnőtt viszont az 50-nél több birkából álló nyájak száma: 16-ről 346-ra. Több mint másfélszáz azoknak a gazdáknak a száma, akik 100 db-nál nagyobb állományt tartottak, amelyből már számottevő haszon származhatott.

A juhászatnak ilyen mérvű felfejlesztése az egykori kun puszták elvesztése után két területen is számottevő gondot okozott. Egyrészt az ágazat került fokozódó válságba, másrészt a rendelkezésre álló területhez képest túlméretezett nyájak az egész Homokhátság ökológiai egyensúlyát bontották meg. Kétségtelen, hogy a legelők túlzott igénybevétele nem biztosította a növényzet korábbi egyensúlyát, és így közvetlenül is hozzájárult a homokot megkötő fű pusztulásához, a futóhomok megindulásához, amely nemcsak a termőföldet, hanem magát a várost is elborítással fenyegette.⁴⁴

Az adóalapok összeírása során a kisebb haszonállatokon belül csak a sertések és a méhek számbavételére fordítottak figyelmet. (L. XIV. táblázat.)

44 Szabó Kálmán: i.m. 8. old.

A JUHOK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—10	11—50	51—100	101—300	301—500	501—	Háztartás száma	Juhok száma
nemes	nincstelen	—							—	—
	törpegazda	3							3	—
	kisgazda	2				1			3	256
	középgazda	2				2			4	291
	nagygazda	1			4	5		2	12	2 786
gazda	nincstelen	—							—	—
	törpegazda	890	1	35	16				942	2 473
	kisgazda	435	4	84	29	3			555	4 976
	középgazda	104	3	58	71	22		1	259	10 850
	nagygazda	32		8	53	106	17	5	221	31 663
zsellér	nincstelen	406							404	—
	törpegazda	304	10	55	7				376	2 079
	kisgazda	7		1	2				10	160
	középgazda	—							—	—
	nagygazda	—							—	—
rideg	nincstelen	55							55	—
	törpegazda	26							26	—
	kisgazda	—							—	—
	középgazda	—							—	—
	nagygazda	—							—	—
összesen	nincstelen	461							459	—
	törpegazda	1223	11	90	23				1349	4 552
	kisgazda	444	4	85	31	4			568	5 392
	középgazda	106	3	58	71	24		1	263	11 141
	nagygazda	33		8	57	111	17	7	233	34 449
mindösszesen		2267	18	241	182	139	17	8	2872	55 534

A sertések közül is csak a tenyészállományt vették figyelembe. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a század legelső ilyen irányú összeírásakor is a tenyészállatokat vették nyilvántartásba. Ennek alapján megfelelő összehasonlítási alapot kapunk e téren is. A tenyészállatok számának gyarapodása itt is igen jelentős, a korábbinak több mint négyszerese. A közel ezer darabból összetevődő állomány évi szaporulata számottevő lehetett. Nem állhatunk távol a valóságtól, ha feltételezzük, hogy háztartásonként átlagosan 2-3 hízót tudtak biztosítani.

Nem érdektelen e téren is áttekinteni, milyen arányokban oszlottak meg a tenyészsertések az egyes rétegek között. A nemeseken belül csak a két legmódosabb rétegnél rögzítettek ilyen adóalapot. A leggazdagabbaknál a számarányukhoz képest jelentős volt ez a háziállat, ami azt mutatja, hogy a szarvasmarhával, lóval való kereskedés mellett a sertésekkel való kupeckedést sem vetették meg a helyi igen jómódú nemesek. A zsellérek között mindössze egyetlen akadt, akinél tenyészállatot rögzítettek, a ridegeknél egy sem. Érthetően az ún. gazdáknál található az állomány döntő többsége.

Számottevő változásokat, átrendeződéseket észlelhetünk az egyes vagyoni rétegek között a századelőhöz képest. A törpegazdák birtokában levő állomány arányaiban csökkent: 2,6%-ról 1,9-re apadt. Sokkal drasztikusabb a visszaesés a kiscgazdák körében. 1707-ben még közel a háztartások arányában részesedtek (21,3%), a század derekán már csak 6,3%-ban. Több mint figyelemre méltó, hogy a középgazdák ez irányú vagyona is számottevően összezsugorodott arányaiban: 23,9%-ról 11,5%-ra. A fentiek értelmében erőteljesen felduzzadt viszont a leggazdagabbak tulajdonában levő állomány: 52,2%-ról 80,4%-ra. Minden bizonnyal a gazdag paraszti jövedelem egyik újabb forrásával állunk szemben, amely a rétegeképző tényezők közé emelkedett a század derekára.

A sertéstenyésztés ilyen tetemes arányú növekedése az Alföldnek ezen a részén egyrészt a hagyományos külterjes állattartás újabb lehetőségeinek feltárása alapján történhetett. Alpár és Pusztaszer térségeiben jelentős kondákat tartottak, de több más pusztán is gondot okozott a sertésfalkák nem kívánt arányú tartása.⁴⁵ Másrészt arra kell utalnunk, hogy részben a gabona-termesztés, részben a különféle kapásnövények termőterületének növelése révén tudták felhizlalni a nagyobb részét rideg körülmények között felnevelt sertéseket.

A méhek, méhcsaládok száma meglepően alacsony a mezőváros háztartásainak számához viszonyítva. Csak minden 15. háztartásra jutott egy kaptár méh. Különösen alacsonynak érződik ez az arány akkor, ha figyelembe

⁴⁵ Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét város statutumai II. rész (1711---1790.) A városi tanács 1779-ben rendeletben tiltotta meg, hogy a szikrai réten sertésfalkákat tartsanak.

EGYÉB HASZONÁLLATOK MEGOSZLÁSA

Réteg		Tenyézsértés (db)	Méh (kaptár)	Háztartások száma
nemes	nincstelen			—
	törpegazda			3
	kisgazda			3
	középgazda	4		4
	nagygazda	42		12
gazda	nincstelen			—
	törpegazda	18	25	942
	kisgazda	59	89	555
	középgazda	106	38	259
	nagygazda	727	31	221
zsellér	nincstelen			404
	törpegazda		10	378
	kisgazda	1		10
	középgazda			—
	nagygazda			—
ridég	nincstelen			55
	törpegazda			26
	kisgazda			—
	középgazda			—
	nagygazda			—
összesen	nincstelen			459
	törpegazda	18	35	1349
	kisgazda	60	89	568
	középgazda	110	38	263
	nagygazda	769	31	233
mindösszesen		957	193	2872

vesszük, hogy a szomszédos Nagykőrösön 1689-ben a sok menekült család figyelembevételével is minden 3,7 háztartásra jutott egy-egy kaptár méh.⁴⁶

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a mézzel szembeni helyi igényeket a környező kisebb településekről fedezhették. A méhcsaládok megoszlása az egyes vagyoni rétegeken belül feltűnően arányos a legtöbb adóalaphoz képest. A szegénynek minősülő törpegazdák tulajdonában volt a kaptárak 18,1%-a, míg a kisgazdák meglepően nagy arányban részesedtek: 46,1%-ban birtokolták azt. Az a tény, hogy a közepes nagyságú vagyonnal rendelkezők csak 19,7%-ban, a leggazdagabbak pedig csupán 16,1%-ban birtokolták ezeket a haszonállatokat, érzékelteti, hogy a méhészet, ez az ősi foglalatosság távolról sem tartozott ekkor a jelentősebb jövedelemképző tevékenységek közé Kecskeméten.

46 Iványosi: Nagykőrös népe . . . XVII. sz. táblázat

IV. Ipar és kereskedelem

Kecskemét céhes iparának igényesebb feltárására elsőként Hornyik János vállalkozott, aki mindenekelőtt a XVI—XVII. századi adatokat gyűjtötte össze.⁴⁷ A XVIII. századi fejlődésre vonatkozóan Szabó László munkája nyújt tájékoztatást.⁴⁸ A céhekben dolgozó mesterek számáról, azok gazdasági tevékenységéről és vagyonuk sajátosságáról sajnos egyiküknél sem találunk megnyugtató támpontot. Eperjessy Géza monográfiája igen hasznos áttekintést nyújt az alföldi céhek működésének módosulásairól, de nem volt célja, hogy az egyes települések iparosainak társadalmi és gazdasági viszonyait elemezze.⁴⁹ Éppen az ilyen jellegű feldolgozások teljes hiánya teszi indokolttá, hogy az iparosok és a kereskedők társadalmi és gazdasági viszonyaival az összeírás nyújtotta lehetőségeket felhasználva alaposabban is foglalkozunk.

A török pusztításai és a nyomukban járó létbizonytalanság miatt a hódoltság területén az ipari tevékenység igen szűk sávra zsugorodott össze. Nem túlzás arról beszélni, hogy az alföldi mezővárosokban és falvakban csak a török kiűzése után indult meg igazán számottevő céhes szerveződés.⁵⁰ Kétségtelen, hogy a Rákóczi-szabadságharc lezárulása után sorra újítják meg a kecskeméti céhek is szabályaikat, illetve kérnek azok a mesterek céhlevelet, akik ezzel még nem rendelkeztek.⁵¹ A hódoltság idején és a XVIII. század jelentős hányadában is a falvak és a mezővárosok lakosai iparcikkek terén jelentkező szükségleteiket a helyi, a szegedi, illetve a budai vásárokon szerezték be.⁵²

A Jászkunság benépesedése és a nyomában járó fejlődés ellenére ez a tájegység maradt az ország kézműipari szempontból egyik legelmaradottabb része még a XIX. század első felében is.⁵³ Érthető, hogy a Jászkunságba beékelődő legjelentősebb város, Kecskemét iparosai számára a környező települések a piac további bővülését jelentették.

Kecskeméten az iparosok és a kereskedők döntő többsége jogilag jobbágy volt. Ennek alapján vagyonuk és jövedelmük arányában hozzájárultak mind

47 Hornyik: Kecskemét város története, II.

48 Szabó László: Kecskemét város iparos céhei. Kecskemét, 1933., 58. old. Utalunk kell e helyen Horváth Zoltán: Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története. Nagykőrös, 1943. c. munkájára is, amely több kecskeméti vonatkozású megjegyzést is tartalmaz.

49 Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848). Bp., 1967.

50 Uo. 77. old.

51 Szabó László: i.m. 13—19. old.

52 Erről tanúskodnak a másodbírói számadások különféle feljegyzései a XVII—XVIII. században.

53 Eperjessy megállapítja, hogy az 1848-at megelőző évtizedben már 63 céh működött ezen a területen, de a fenti észrevétel helytállóságát ez nem kérdőjelezi meg. Eperjessy: i.m. 39. old.

a földesúri és egyházi szolgáltatásokhoz, mind a város által szedett különféle adókhöz.

A kézművesek száma a század elejéhez képest számottevően nagyobb arányban nőtt (440%), mint a városban adózásra nyilvántartásba vett háztartásoké (275%). Ez feltétlenül azt eredményezhette, hogy a mezőváros iparcikkal és különféle szolgáltatásokkal való ellátása a lakosság nagyarányú növekedése ellenére számottevően javult, a társadalmon belül a nem kizárólag mezőgazdasági tevékenységből élők aránya jelentősen nőtt. Eperjessy 1847-ből idéz ilyen irányú adatokat. Eszerint 1847-ben a Jászkun kerületben 92 lakosra jutott egy kézműves, Békésben 76, a Hajdú kerületben 79, Csongrád és Pest megyében 36 lakosra jutott egy-egy.⁵⁴ Kecskemét 1757-es lélekszámát nem ismerjük pontosan, kb. 15 ezer fő lakhatott itt. Ennek alapján már nyolcvan évvel korábban kb. 61 lakosra jutott egy-egy kézműves, ami az akkori országos átlagnak feltétlenül megfelelehetett.⁵⁵

Számottevően gyarapodott a mesterségek száma is a fél évszázad során. 1707-ben csak 13-féle mesterség volt fellelhető az összeírásban, 1757-ben már 32. Egyedül a chirurgus nem tűnt fel az újabb conscriptióban. Valószínű, hogy a borbélyok megújított céhszabályzata és a mesterek vizsgája után ezt a munkát a borbélyok is elláthatták.⁵⁶

A 32 mesterségen belül a mesterek száma a mezővárosi lakosság szükségleteinek megfelelően igen nagy szélsőségeket jelez. (L. XV. táblázat.) Több szakma csak egy-egy mesterrel van képviselve (ács, fésűs, gyolcsos, kásamolnár, kerékgyártó stb.). Ugyanakkor néhány mesterséget jelentős számban űztek. A legnépesebb céh a csizmadiáké volt, tagjai az összes iparos 18,2%-át alkották. Lényegesen kevesebben, de sorrendben legnagyobb számban a takácsok (9,9%) és a szabók voltak (8,7%). A népesebb szakmák között találjuk még a szücsöket, a szappanosokat, a fafaragókat, a gombkötőket és a kovácsokat.

A mesterségek szakmai csoportosítása nem könnyű és nem kockázatmentes. A korabeli gyakorlat alapján a borbély a hajvágás és borotválás mellett érvágással, foghúzással, kisebb sebészi munkával stb. is foglalkozott, és ilyen minőségben egészségügyi teendőket is látott el. A molnár sem kizárólag a gabonaőrlésre korlátozta tevékenységét, hanem a malmok tervezésében és készítésében is igen aktív szerepet kapott. Éppen ezért a szakmák csoportosi-

54 Uo. 40. old.

55 Talán nem is igazán szerencsés a személyek és az iparosok arányba állítása, hisz az iparosoknál jelentős számban dolgoztak legények is, továbbá nem elhanyagolható számban voltak kontárok is. Az önálló iparosok és háztartások aránya minden bizonnyal érzékletesebb. Ennek alapján Kecskeméten minden 12 háztartásra jutott 1757-ben egy kézműves.

56 Szabó László: i.m. 15—16. old.

tásától eltekintünk, és a gazdasági-társadalmi csoportosítást részesítjük előnyben.

A kézművesek társadalmi tagozódása számottevő szélsőséget jelez. Nemes mindössze kettő található köztük: egy jómódú ötvös, és egy joggal gazdagnak mondható szappanos. Így a háztartások nem egészen egy százalékát alkották. Az iparosok döntő többsége a lényegében jobbágnak minősülő osztályból került ki. Ezen belül is a teljes jogú városi lakosnak mondható gazdák között találjuk több mint 90%-ukat, és a zselléreknek minősülők között is csak 8,3%-ot. Ugyancsak minimális számú az ún. ridegek között összeírt kézműves: két fő.

Az egyes vagyoni rétegeken belül kevésbé szélsőséges a megoszlásuk. Gyakorlatilag nincstelennek bizonyult 14 fő, akik személyi adójukon túl nem fizettek közterhet. Ezen kézművesek esetében természetesen nem lehet a klasszikus értelemben vett céhmesterekre gondolnunk. A nincstelen csizmadia, a fafaragó, a kővágó, a molnár, a takács stb. vagy másnál dolgozhatott, vagy minimális értékű szerszámai birtokában legtöbbször napszámosként kereste meg a mindennapiját.⁵⁷ Ezek, a társadalom legszegényebb rétegei között fellelhető kézművesek alkották a város iparosainak 5,8%-át.

Csak minimális adó fizetésére voltak kötelezve azok, akik a törpebirtokos kategóriába kerültek. Az összes helyi iparos 27,3%-át kitevő 66 családfő csaknem mindegyik szakmát képviselte. Legtöbben a csizmadiák, a fafaragók, a szabók és a vargák közül kerültek ki. Ezek fele már valamiféle egyéb értékkel is rendelkezett, amit a város meg tudott adóztatni.

Az iparosok közel fele (47,5%) akkora adót fizetett, hogy ennek alapján a kisbirtokosok közé lehetett — kellett őket sorolni. Minden bizonnyal jövedelmük arányban állott a kifizetett adójukkal, és legalább hasonló életkörülményeket tudtak biztosítani családjuk számára, mint az ugyanebbe a csoportba tartozó mezőgazdasággal foglalkozók. A XV. táblázat bizonyossága szerint voltak csaknem tipikusan a kisbirtokos kategóriához kapcsolódó szakmák. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ezek a foglalkozási ágak a mezővároson belül szerény, de megbízható életkörülményeket biztosítottak, sőt az esetek jelentős hányadában még bizonyos mérvű felhalmozást, kisebb vagyonszerzését is lehetővé tették. Ilyen szakma volt pl. az asztalos. Egy kivételével minden mester ide tartozott. A borbélyok kétharmada, a cipészek aránytalanul nagy része, a fafaragók, a szíjgyártók, a lakatosok és a kovácsok közel fele, a gombkötők több mint fele, a szabók közel fele, a takácsok kétharmada köztük található.

A kézművesek nem elhanyagolható aránya a mezővárosi társadalom vagyonosabb rétegei közé tartozott. A fizetett adójuk alapján középgazdának

57 A városi és az egyházi számadáskönyvekben bőségesen találunk erre vonatkozóan adatokat.

AZ IPAROSOK RENDI ÉS VAGYON

Réteg		Ács	Asztalos	Borbély	Csizmadia	Csutorás	Fafaragó	Fésűs	Gombkötő	Gyolcsos	Kásamolinár	Kerégyártó	Kovács	Kőműves
nemes	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda													
gazda	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda	1	6 1	2 6 1	8 27 6 1	2 1	6 5		2 6 1 1		1	1	2 6 1 2	3
zsellér	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda				2		2 1	1	1	1				
rideg	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda													1
összesen	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda	1	6 1	2 6 1	8 27 6 1	2 1	2 6 6	1	3 6 1 1	1	1	1	2 6 1 2	1 3 2
mindösszesen		1	7	9	44	3	14	1	11	1	1	1	11	4

mondható 12,8%-uk. Hangsúlyozni kell azonnal, hogy az adó nagyobb részét esetükben nem az ipar üzéséből származó haszon alapján szabták meg, hanem egyéb értékeik után fizették azt. Mindössze egyetlen olyan szakma volt található, amelyen belül meghatározó volt jelenlétük: a szűcsök közel fele középbirtokosnak minősült. Figyelemre méltó, hogy a jómódú iparosok közül csaknem minden ötödik a csizmadia mesterséget űzte. Jelentős számban voltak köztük takácsok, molnárok és szabók is. Érdeemes megemlíteni, hogy a két ötvös és a két paplanos egyike ugyancsak középgazdának minősíthető.

A kézművesség részben gazdasági, részben társadalmi súlyának növekedését érzékelteti az a tény is, hogy míg a század elején a leggazdagabbak között egyetlen iparos vagy kereskedő sem akadt, a század derekán már jelentős számban vannak képviselve. A 16 iparos családfő az egész város 6,6%-át alkotta. Esetükben is különösen hangsúlyoznunk kell, hogy a kivetett adó alapját döntő többségben nem a mesterség alkotta, hanem a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb érték. Viszonylag kevés céhben vannak képviselve. Feltűnő, hogy közülük minden második szappanos. A szappanosmestereknek több mint fele a leggazdagabb réteghez tartozott. Minden bizonnyal igen

XVI. táblázat

AZ IPAROSOK VAGYON SZERINTI MEGOSZLÁSA

Réteg	Mestersége mellett												
	csak a személyük után adóztak	csak ház	csak szőlő	csak állat	csak gabona	növénytermesztés igavonók nélkül	mezőgazdasági feldolgozóipar	növénytermesztés igavonókkal	növénytermesztés, igavonók rideg állattartás	ipar, kereskedelem, növénytermesztés, állattartás	növénytermesztés, ígás állat, mg. feldolgozóipar	növénytermesztés, mg. feldolgozóipar	összesen
nincstelen	14												14
törpegazda		32	21	5	1	1		6					66
kisgazda		8	41	5		5	3	36	3	2	7	5	115
középgazda			1					17	7	1	3	2	31
nagygazda								3	11	1	1		16
összesen	14	40	63	10	1	6	3	62	21	4	11	7	242

jelentős haszonnal dolgozhattak. A kovácsok között is két gazdag familia található. A további hat szakmán belül csak egy-egy fővel vannak képviselve.

Közismert, hogy a mezővárosi kézművesek sok szállal kapcsolódtak a mezőgazdasági tevékenységhez. Olyan jellegű vizsgálat viszont, amely feltérképezte volna ezen kapcsolódás mértékét, még nem készült. Az 1757-es összeírás lehetővé tette, hogy a kézművesek adóalapjából kiindulva felvázoljuk ezek vagyonának struktúráját is. (L. XVI. táblázat.)

Az összesítésből kitűnik, hogy a kézművesek 22,3%-a kizárólag mesterségének üzéséből tartotta fenn magát, illetve családját. Ez az arány igen jelentős. Az 54 mesternek a három vagyoni rétegen belüli elhelyezkedése azt is érzékelteti, hogy közülük 14 minden bizonnyal igen gyenge felszereltséggel rendelkezett, az általa végzett munka értéke viszonylag csekély lehetett. Csaknem nyomorúságos körülmények között élhettek. A törpegazdák között levő 32 iparos is egyedül űzhette mesterségét, inast, mesterlegényt minden bizonnyal nem tartott, egyértelműen a szegények közé sorolhatók. A nyolc kisgazdák közé sorolt iparos feltehetően mesterlegényt, inast foglalkoztatott, kizárólag ipari tevékenysége révén is elfogadható életkörülményeket tudott teremteni családjá számára.

Fel kell figyelniük arra is, hogy a kézművesek újabb 34,3%-a mestersége mellett csak egyféle adóalappal rendelkezett. Tehát csak szőlő vagy csak néhány állat, csak kicsiny kert vagy egy-egy pálinkafőző után fizetett adót. Tehát ők is mindenekelőtt mesterségükből, szakmukájukból kellett hogy megéljenek. A táblázat mutatja, hogy az esetek nagy többségében szőlőtermesztéssel egészítették ki az ipari tevékenységet. Ez a szőlő viszont legtöbbször csak a család fogyasztását biztosította, a bor értékesítésére minden bizonnyal ritkán került sor. A kézművesek többségénél tehát a mezőgazdasági tevékenység kiegészítő jellegű maradt, a család megélhetését náluk alapvetően a mesterség üzése biztosította ilyen vagy olyan szinten.

Mindössze a kézművesek 25%-ánál lelhető fel kisebb-nagyobb mértékű növénytermesztés mellett az igavonók vagy egyéb haszonállatok tartása. Ezek harmada a kézművesség mellett már számottevő mezőgazdasági tevékenységet is folytatott. A mezővárosi kézművesek között csupán 17,8%-ot alkottak azok, akik mesterségük üzése mellett többféle vagyonnal is rendelkeztek. A jobbmódúak között jelentős számban voltak azok, akik a rideg állattartással sem szakítottak, szarvasmarhákat, juhokat tartottak. Nem ritka, hogy a mezőgazdasági feldolgozóipar valamelyikét űzték: malmuk volt, pálinkafőzéssel vagy olajütéssel foglalkoztak.

Összegzésként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a mezővárosi iparüzés részben a céhes kötöttségek, részben a tőkehiány és a viszonylag szűk piac miatt felhalmozásra csekély lehetőséget biztosított. A jobb életkörülményeket, a vagyon gyarapítását mindenekelőtt a különféle mezőgazdasági munkák vég-

*AZ ALKALMAZOTTAK SZÁMA AZ I. TIZED IPAROSAINÁL
(1769)*

Mesterség	Mesterek száma	1 2 3	1 2 4	1 2	0 1 2 3 4 5 6	Összesen
		mesterlegényt	inast	szolgálot	alkalmazottat	
		tartott				
asztalos	3	1 1	1	2	1 1	7
borbély	1				1	—
csizmadia	2			1	1	1
gombkötő	1		1		1	1
kerékgyártó	1			1	1	1
kőműves	1	1		1		1
könyvkötő	3	1 1	1	3	1 2	6
lakatos	1	1	1		1	2
molnár	1				1	—
paplanos	1			1	1	1
szabó	6	3 1	3 1	2 1	2 2 1 1	14
szíjgyártó	1		1	1	1	2
szűcs	2				2	—
varró	1				1	—
nincs jelölve	13	5 1	7 2	4	6 3 2 1	22
összesen	38	11 4 1	15 3 1	15 1	5 13 7 6 2 1 1	64

zése, illetve kisebb mértékben a mezőgazdasági feldolgozóipar üzése biztosította.

Az 1757-es összeírás sajnos nem teszi lehetővé azt, hogy bármilyen következtetést tudjunk levonni az egyes mesterek, mesterségek idegenmunkaigényével kapcsolatosan, hogy érzékelnünk tudjuk, milyen arányban alkalmaztak mesterlegényeket, inasokat, esetleg szolgálót, bérest. Csak 1769-ből maradt fenn egy igen értékes összeírás, amelynek sajnos csak az első tizedet bemutató füzet áll rendelkezésünkre.⁵⁸ Az ennek alapján elkészített XVII. táblázatunk 38 mesternél 64 alkalmazottat tüntet fel. Csak az első tizedben 22 mesterlegényt és 25 inast foglalkoztattak a különféle szakmákon belül. A ház körüli munkára 17 szolgálót fogadtak fel. Így mindössze 5 mester akadt, aki nem alkalmazott senkit sem. A kézművesek kétharmada vagy inast vagy mesterlegényt tartott. Ács András szabómester pl. két mesterle-

58 IV. 1504. Összeírások, 39.

gényt, két inast és egy szolgát fogadott fel. Barrát János kőműves két mesterlegénnyel és négy inással dolgozott. Turi Gergely asztalos 3 legényt és egy szolgát tartott. Az ugyancsak asztalos Kolozsvári Ádám egy legényt, egy inast és egy szolgát, Katona András pedig, akinek a mestersége nincs jelölve, egy mesterlegényt, két inast és egy szolgát fogadott fel.

Tekintettel arra, hogy az esetek harmadában nem jelölték, milyen mesteriséget űzött a kézműves, így kockázatos lenne akárcsak az egy tizeden belül is az egyes szakmákra vonatkozóan valamilyen sajátosság megjelölése. Tekintettel arra, hogy a korábbi évtizedekből semmiféle hasonló kiindulóalaponk nincs, egy esetleges későbbi adatsorra történő összehasonlításhoz ez jó alapul szolgálhat.

Kecskemét földrajzi elhelyezkedése miatt a feudális viszonyok között nem válhatott jelentős kereskedelmi központtá. Egy nagy tájegység közepén, a két nagy folyótól távol, az átlagosnál nem fejlettebb iparával viszonylag szerény keretek között járult hozzá az árucseréhez. Nem volt sem közigazgatási, sem egyházi központ, a határtól távol esett. A Szeged és Pest, Erdély és Dunántúl közötti útvonalak kereszteződése biztosított számára bizonyos mérvű forgalmat. A XVIII—XIX. században mint piacközpont viszonylag csekély körzetre hatott. Saját határán és néhány szomszédos településen túl vonzása alig érződött.⁵⁹ A piacközpontok rangsorában, ahol Szeged a 9., Baja a 24. helyen volt, Kecskemét sorrendben csak a 42.⁶⁰ A rossz közlekedési viszonyai miatt sem tudott magasabb szinten részt venni az országos méretű árucserében.⁶¹ A korábbi századokban is csaknem kizárólag a marhakereskedelem révén tudott bekapcsolódni a jelentősebb hazai és külföldi árucserébe. Ez a lehetőség a XVIII. században a közvetítő kereskedelem beékelődése és a legelőterület csökkenése miatt még szűkült is.

Ezen a képen a XVIII. században országosan is jelentőssé váló vásárainak színes forgataga sem változtat lényegesen.

Kecskeméten a város lakói régtől fogva folytathattak kereskedelmet. Ezt biztosította már az egyik legrégebb városi statútum is: „Akárminémű kereskedésben induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, azt a városra hozni, árulni s eladni, akár szőr, ködmen, dolmány, nadrág, süveg saru, gyolcs vászon az mivel az életét keresheti, marhák és akárminémű névvel nevezendő jószágok, barmok és eszközök legyenek, abból adaját, költségeit kiteremtteni s az után élni . . .”⁶²

59 Bácskai Vera—Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984., 84. old.

60 Uo. 122—124. old.

61 Uo. 323—325. old.

62 Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét város statutumai, I. rész (1659—1709). Cumania X. kötet. . . . 1663. nov. 12-én kelt statutum.

Mégsem beszélhetünk még a XVIII. század elején sem a helyiek között a szó szoros értelmében vett kereskedőcsoportról. Kufárok, kupecsek, állatkereskedők alkották azt a réteget, amely a város áruforgalmának jelentős hányadát lebonyolította. A vásárok közötti időszakban a városban élő, de nem teljes jogú polgárnak számító görög kereskedők és zsidó házalók kínálták áruikat.

A század elején az összeírás 12 tőzsért és egy kereskedőt tüntetett fel. Ehhez képest a fél évszázados fejlődés igen számottevő. Az 1757-es összeírás 16-féle kereskedőt különböztetett meg, és összesen 100 családfőt kötelezett ilyen címen adózásra. (L. XVIII. táblázat.) Ezek döntő többsége továbbra is állatok adásvételével foglalkozott. A különféle iparcikkek, gyarmat- és luxúsáruk forgalomba hozatala továbbra is a görög kereskedők boltjaiban történt.

A kereskedéssel, vagy azzal is foglalkozók harmada kupec, akik kisebb-nagyobb tételben vásárolták fel a helybeliektől a különféle állatokat, és adtak rajtuk túl a helyi és a szomszédos vásárokon. Az utána legnépesebb csoport, minden negyedik kereskedő, ökrök felvásárlásával és eladásával gyarapította vagyonát. Egy kivételével mind jómódú vagy egyenesen gazdag ember volt. Velük ellentétben a jelentős számú sókereskedő a szegényebb csoportok közül került ki . . .

Vagyoni megoszlásuk elég nagy szóródást jelez. A 7%-ot kitevő nincstelen igen csekély árukészlettel és minimális tőkével rendelkező házaló lehetett. A törpebirtokosok közé sorolható minden ötödik, akik többségükben néhány állatra kiterjedő kupeckedéssel, piacokon történő kofálgodással és a minimális hasznot biztosító sóárusítással foglalkozott. Valamivel nagyobb mennyiséget forgalmaztak és többféle áruban voltak érdekeltek a kisbirtokosokhoz tartozók. Feltűnő, hogy a két legmódosabb rétegnek a kereskedelemben való részvétele mennyire nagy eltérést mutat. A középbirtokosok néhány kupectől és az egyetlen búzakereskedőtől eltekintve nem kapcsolódtak be a kereskedelembe. A nagygazdák száma és aránya annál meghatározóbb lehetett még a XVIII. század derekán is a nagyállat-kereskedelmen belül, melyben úgy látszik számottevő specializálódás is végbement.

A város teljes jogú polgárai közül kikerülő kereskedők több szállal kapcsolódtak a mezőgazdasághoz, mint az iparosok. (L. XIX. táblázat.) A hét nincstelen házalón kívül mindössze két olyan kereskedő akadt, mindketten ugyancsak a szegényebbek közül valók, akik mezőgazdasághoz kapcsolódó értékkel, adóalappal nem rendelkeztek. Ugyancsak viszonylag kicsi azok aránya (13,5%), akik a mezőgazdaságnak csak egy szűkebb területéhez kapcsolódtak. A kereskedők háromnegyed része többféle mezőgazdasági tevékenységet űzött. Ez az arány lényegesen magasabb, mint amit a kézműveseknél rögzíthettünk.

A KERESKEDÉS MEGOSZLÁSA

	Réteg	Búza	Göboly	Hal	Juh	Kereskedés	Kofa	Kufár	Kupec	Marha	Ló	Őkör	Questor	Sertés	Ló	Üveg	Vásáros	Összesen	
		nemesség	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda								1			1					
gazda	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda	1	3	1	1	2	2	4	9	1	1	1	1	1	5	2	1	2	— 19 26 8 36
zsellér	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda							1	1				2		2	1	1	6 2 — — —	
rideg	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda													1				1 — — — —	
összesen	nincstelen törpegazda kisgazda középgazda nagygazda	1	3	1	1	2	2	4	10	1	1	1	2	1	5	3	1	2	7 21 26 8 38
	mindösszesen	1	3	2	1	2	2	7	33	2	2	26	2	3	10	1	3	100	

A KERESKEDŐK VAGYON SZERINTI MEGOSZLÁSA

R é t e g	csak személyük után adóztak	Kereskedelem mellett csak				Növénytermesztés igavonóval	Növénytermesztés, igásállat, rideg állattartás	Növénytermesztés igás állat, rideg állat- tartás, mg. feldolgozó ipar	Növénytermesztés, mg. feldolgozóipar	Ö s s z e s e n				
		után adóztak									e g y ü t t			
		csak ház	csak szőlő	csak állat	csak növény- termesztés									
nincstelen	7					8				7				
törpegazda		1	2	8	1				1	21				
kisgazda		1		2		16	3	1	1	24				
középgazda						5	2			7				
nagygazda						2	21	14		37				
összesen	7	2	2	10	1	31	26	15	2	96				

A többi árucserét, még a mezőgazdasági eredetű termékek nagy részénél is, kívülállók, főként görög és zsidó kereskedők bonyolították le a városon belül.⁶³ Így a kereskedelmi tőke az ő kezükön halmozódott fel. Ennek is egyik következménye lett a mezővároson belüli viszonylagos tőkeszegénység.⁶⁴

63 Eperjessy: i.m. 67. old.

64 Viszonylag ritka, hogy egy-egy kupec, állatkereskedő olyan jelentős készpénzt hagyományozzon mint idősebb Varga János tette 1769-ben. IV. 1504. Végrendeletek II. téka.

V. Az adóterhek megoszlása az egyes rétegek között

a) A mezővárosok közterhei és anyagi forrásai

Jelentős azoknak a feldolgozásoknak a száma, amelyek az alföldi mezővárosok életével és gazdálkodásával foglalkoznak. Sajnos mégsem található egyetlen olyan munka sem, amelyik ezen települések lakosainak közterheit folyamatában és részleteiben ismertetné. Legjobb esetben csak egy-egy szórványadatra lelünk. Pedig csak ezek gondos és pontos számbavétele révén nyílhat arra lehetőség, hogy érdemben lehessen nyilatkozni: egyrészt mennyiben változott, romlott vagy javult a XVI—XVIII. században az itt élő lakosság életkörülménye, másrészt mutat-e módosulást más tájegységek lakosainak viszonyaihoz képest.

Az 1757-es adóösszeírás elemzése során nem nyílik arra mód, hogy itt feldolgozzuk egy kisebb monográfia terjedelmét igénylő témát. Csupán utalni lehet néhány olyan tényezőre, melyek ismerete szükséges a jelen feldolgozás és a XVIII. századi mezővárosi parasztság viszonyainak jobb megértéséhez.

Kecskemét és a jelentősebb alföldi mezővárosok már a XVI—XVII. században is taxa formájában rótták le a földesúri terheiket. Az egy összegben vagy több részletben kifizetett készpénz fejében viszonylagos önállósághoz jutottak az egyes települések, a földesúri kiváltságok, előjogok egy részét maguk a városok gyakorolhatták. Az egyházi tizedet is régtől fogva egy meghatározott összegben fizették. A városok a beszedett adók, a kocsmák, a mézárszékek jövedelmei, a különféle árendák összegéből teremtették elő azokat a summákat, amelyeket részben az állami adóztatás keretein belül, részben különféle sarcolások formájában rájuk hárítottak.⁶⁵

Ugyancsak nagyon keveset tudunk arról, hogy a közmunkaterhek hogyan alakultak ezekben a városokban a XVII—XVIII. század során.⁶⁶ Közismert, hogy a feudális állam megszilárdulása után, a földesúri kizsákmányolás erősödése folytán az egyik legsúlyosabb teher lett az ingyenmunka a jobbágyok vállán. Tudjuk, hogy a török katonaság, majd a földesurak számára követelt ígás- és gyalogrobot rettegett teher volt és maradt egészen 1848-ig. Még csak megközelítően pontos képünk sincs arról, hogyan érintette mindez a mezővárosi lakosság egyes rétegeit. Pedig ezek nagysága, időbeli megoszlá-

65 Hornyik: Kecskemét város története II. és III. kötet.

66 A kötet e témakörből való feldolgozása is csupán a hódoltság egy igen szűk szakaszára vonatkozóan ad tájékoztatói lehetőséget.

sa, a robotoltatás módja erőteljesen hatott az egyes gazdák, az egyes háztartások teherbíró képességére, közvetve az itt élők életkörülményeire is.

A számottevő önrendelkezési joggal felruházott Kecskemét a XVI. század legvégétől maga gondoskodott a szükséges anyagi erőforrások évről évre történő biztosításáról. Az alábbi felsorolás nem teljes, és csak nagyon vázlatos képet adhat a városi tanács e téren jelentkező mindig súlyos gondjairól. Kétségtelen, hogy az egyik legbiztosabb és legjelentősebb bevételt a különféle címen szedett adók alkották, melyeket legtöbbször együtt hajtottak be. A bor-, a gabona-, a bárány- stb. dézsma mellett 1757-ben az alábbiakat rögzítette a másodbírói számadás:

Aprólékos introitus ⁶⁷ (árendák, bírságok, bérletek, élőállatok, különféle mezőgazdasági termékek stb.)	20 885 Rft.
Caducitások ⁶⁸	861 Rft.
Földesúri introitus (bírságok)	80 Rft.
Pálinka értékesítése (tisztá haszon)	627 Rft.
Bormérés (tisztá haszon)	6 586 Rft.
összesen:	29 039 Rft.

Egy alapos feldolgozás minden bizonnyal további anyagi forrásokat, bevételeket tudna felszínre hozni. De kizárólag a másodbírói lajstromban rögzült adatok is érzékeltetik, hogy nem az adók képezték a legnagyobb magyar mezőváros kizárólagos pénzforrását. A 2872 háztartásra kivetett 18 302 Rft adó a bevételek alig több mint harmadát jelenthette. (L. XX. táblázat.) Különösen feltűnő, milyen nagy arányt képvisel a bérletekből és a tanács önálló gazdálkodásából származó bevétel.

b) Az adóalapok megoszlása

A mezővárosi lakosság terheiről, életkörülményeiről csak akkor kaphatunk tárgyilagos képet, ha egyszerre látjuk, illetve láthatjuk, hogyan oszlottak meg az egyes rétegek között a különféle termelési eszközök, amelyeket adóalapnak tekintettek, illetve milyen arányban hárultak rájuk az adók. Az e téren fellelhető összhang vagy aránytalanság érzékeltetheti legjobban a mezővárosi adóztatás sajátosságait, szociális viszonyait.

67 Kecskemét város tanácsa maga is folytatott gazdasági tevékenységet. Saját ménese, gulyája, birkanyája volt. Kocsmákat és mézsárszékeket tartott fenn. Sajt, pálinka, hordók stb. kiadásából időről időre számottevő összeget vételezett be a pénztár.

68 Örökösök nélkül elhaltak vagyonából származó bevétel.

AZ ADÓTERHEK MEGOSZLÁSA

Réteg		Adó		Háztartások száma
		rénes forint	krajcár	
nemes	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	4	24,5	3
	kisgazda	19	5,—	3
	középgazda	38	22,5	4
	nagygazda	227	—	12
gazda	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	4 405	2,5	942
	kisgazda	4 097	56,5	555
	középgazda	2 807	56,—	259
	nagygazda	4 054	9,5	221
zsellér	nincstelen	1 106	31,5	404
	törpegazda	1 311	58,—	378
	kisgazda	76	18,5	10
	középgazda	—	—	—
	nagygazda	—	—	—
rideg	nincstelen	85	36,—	55
	törpegazda	67	43,5	26
	kisgazda	—	—	—
	középgazda	—	—	—
	nagygazda	—	—	—
összesen	nincstelen	1 192	7,5	459
	törpegazda	5 789	8,5	1349
	kisgazda	4 193	20,—	568
	középgazda	2 846	18,5	263
	nagygazda	4 281	9,5	233
mindösszesen		18 302	4,—	2872

Az adófizetők társadalmi-vagyoni megoszlásának áttekintéséhez a XXI. táblázat nyújt segítséget.

A városban ekkor nyilvántartásba vett 22 nemes az összes háztartás 0,8%-át alkotta. Számuk mindenképpen elenyésző a többi háztartáshoz viszonyítva. Gazdasági súlyuk, a termelőerőkből való részesedésük viszont ennél lényegesen nagyobb. Közöttük is érdemi vagyoni tagozódás észlelhető. Bár kétségtelen, hogy többségük gazdagnak mondható, közel harmadrészüik szerény anyagi körülmények között élt.

A háztartások több mint kétharmadát a gazdák alkották. A fogalom helyi használata miatt ebbe a kategóriába a szegények jelentős tömege is belefért: a 942 törpegazda, a gazdák 47,6%-a olykor nyomorúságos körülmények között tengette életét, ezek is gyarapították a város szegényeinek széles körét. Az ún. kisgazdák csekély kivételtől eltekintve ebben a társadalmi rétegben találhatók. A közepes és a nagy vagyonnal rendelkezők a néhány nemestől eltekintve ugyancsak köztük vannak.

Tekintettel arra, hogy a város nem emelt súlyos korlátokat a bevándorlók avagy jövevények háztulajdon-szerzése elé, az érdemi vagyonnal rendelkező zsellérek időről időre a háztulajdon megszerzése révén a gazdák közé kerülhettek. Nyilván ennek a gyakorlatnak volt az eredménye, hogy általában a zsellérek a gazdák kb. harmadát alkották.⁶⁹ Az 1757-es összeírásban a háztartások 27,6%-át képezték. Többségük nem rendelkezett olyan értékkel, amit meg lehetett volna adóztatni, azaz nincstelennek tekinthető. Elenyészően kevesen voltak azok, akik értékeik alapján a kisvagyonúak, a kisgazdák közé sorolhatók.

A környező mezővárosokban évszázadokon át külön tartották nyilván azokat a felnőtt férfiakat, akik nem kötöttek házasságot, egyedül éltek. Ezek száma bár nem nagy, 1757-ben is csak 2,8%, de nem hanyagolható el. Többségük az állattartáson belül hasznosította munkaerejét.

Ha kizárólag a vagyon nagysága alapján csoportosítjuk Kecskemét háztartásait, az alábbi megoszlást észleljük. A nyilvántartásba vett 2872 háztartás 16%-a nincstelennek, a nyomor szélén vagy nyomorban levőnek tekinthető. A szegénység más-más sávján helyezkedett el a lakosság közel fele: 47%-a. Minden ötödik háztartás olyan anyagi alapokkal rendelkezett, amelyek birtokában viszonylag nyugodtan tekinthetett a holnapjára: a kisbirtokosok a rendkívüli természeti csapásoktól és az esetenkénti rendkívüli állami terhek-től eltekintve hosszabb távon is biztosítani tudták maguk és hozzátartozóik

69 Természetesen csak akkor érvényesült ez az arány, ha a helyi terminológia alapján csoportosították a lakosságot. A József kori összeírás során a város lakosainak döntő többsége a zsellérek között található, mivel nem a helyi, hanem a kecskeméti valóságot figyelmen kívül hagyó központi értelmezés alapján jártak el. Thirring Gusztáv dr.: Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. Magyar Statisztikai Szemle. 1935. évf., 5. szám, 375. old.

AZ ADÓFIZETŐK TÁRSADALMI ÉS VAGYONI MEGOSZLÁSA

Réteg		Mezőgazdaság	Ipar	Kereskedelem	Ipar és kereskedelem	Háztartások száma
nemes	nincstelen					—
	törpegazda	3				3
	kisgazda	3				3
	közepgazda	3	1			4
	nagygazda	10		1	1	12
gazda	nincstelen					—
	törpegazda	864	59	19		942
	kisgazda	417	112	24	2	555
	közepgazda	222	29	7	1	259
	nagygazda	170	15	36		221
zsellér	nincstelen	385	13	6		404
	törpegazda	370	6	2		378
	kisgazda	9	1			10
	közepgazda					—
	nagygazda					—
rideg	nincstelen	53	1	1		55
	törpegazda	25	1			26
	kisgazda					—
	közepgazda					—
	nagygazda					—
összesen	nincstelen	438	14	7		459
	törpegazda	1262	66	21		1349
	kisgazda	429	113	24	2	568
	közepgazda	225	30	7	1	263
	nagygazda	180	15	37	1	233
mindösszesen		2534	238	96	4	2872

számára azt a létbiztonságot, azt az életnívót, amelyet a késő feudális kori Magyarország átlagosan jobbágylakosságának nyújthatott.

Egy adóösszeírás nem feltétlenül a legalkalmasabb kiindulópont ahhoz, hogy egy közösség társadalmi szerkezetét, az egyes foglalkozási ágak egymáshoz viszonyított arányát segítségével feltárjuk. Arra viszont mindenképpen alkalmas, hogy egy mezőváros késői feudális társadalmának foglalkozásszerkezetét felvázoljuk.

Miként utaltunk is már rá, Kecskeméten a XVIII. század derekán egyértelműen agrárlakosságról szólhatunk. A háztartások 88,2%-a kimondottan, ill. kizárólag a mezőgazdasággal foglalkozott. E rendkívül magas arány lényegét tekintve nem módosul akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a városi alkalmazottak döntő többsége közülük került ki, és ők nem kizárólag a mezőgazdasági tevékenységből éltek. 1750-ben a város 50 alkalmazottja közül 5 fő fizetett tisztségviselő, 2 fő a város gazdálkodását irányította, 12 fő a közbiztonságot szolgálta, 11 fő mesterember, 4 fő cseléd és 16 fő tizedkocsis, illetve csősz volt.⁷⁰

Bár az iparral és a kereskedelemmel foglalkozott a családfők 11,8%-a, amint korábban ezt már érzékeltettük, csak kisebb részük élt kizárólag mesterségének folytatásából, illetve kereskedelemből.

Miként erről később bővebben szólni is fogunk, az egyik legfontosabb adóalap a munkaképes lakosság volt. Éppen ezért megkerülhetetlen, hogy ennek az adóalapnak az egyes rétegek közötti megoszlását felvázoljuk. (L. XXII. táblázat.)

A táblázat nem teljes. A nemesekre vonatkozó adatok töredékesek, így a velük kapcsolatos megállapításokat mellőzzük.⁷¹ Tekintettel arra, hogy a háztartásoknak nem egészen 1%-át alkották, figyelmen kívül hagyásuk érdeemi torzulást nem eredményezhet.

Az összeírók a 2872 háztartáson belül 5762 munkaképes egyént vettek számba. Ezek igen erőteljes szóródást mutatnak. A háztartások 14,4%-án belül csak egyetlen személyt találtak, a 413 fő többsége özvegy, kisebb része rideg volt. A háztartások közel háromnegyedében (72,2%) két munkaképes személyt írtak össze. Rendkívül csekély a 3 vagy annál több munkaképes személlyel rendelkező család (12,3%), és 5-nél többet sehol sem rögzítettek. Az adóösszeírás alapján csupán 2 fő az egy háztartásra jutó munkaképes személyek száma. Ez rendkívül alacsony. Tekintettel arra, hogy a 15-16 éven felülieket már munkaképeseknek szokták nyilvánítani, azt kell feltételeznünk, hogy ez alkalommal kizárólag a szülőket, illetve a felnőtteket írták össze.

70 IV. 15. A perceptor, illetve másodbíró számadásaiban fellelhető convenciók alapján.

71 Egy időben a nemesek elérték, hogy személyük, illetve családtagjaik után nem kellett adózniuk. L. Révész idézett munkáját is.

A MEGADÓZTATOTT SZEMÉLYEK MEGOSZLÁSA

Réteg		A megadóztatott személyek száma	Háztartások					Háztartások száma
			1	2	3	4	5	
		személlyel						
nemes	nincstelen							
	törpegazda							
	kisgazda	3			1			
	középgazda	4		2				
gazda	nincstelen	1816	133	754	46	8	1	942
	törpegazda	1206	30	425	76	22	2	555
	kisgazda	581	37	142	60	20		259
	középgazda	589	7	116	52	36	10	221
zséllér	nincstelen	733	84	313	5	2		404
	törpegazda	724	45	322	9	2		378
	kisgazda	21		9	1			10
	középgazda							
rideg	nincstelen	57	53	2				55
	törpegazda	28	24	2				26
	kisgazda							
	középgazda							
összesen	nincstelen	790	137	315	5	2		
	törpegazda	2568	202	1078	55	10	1	
	kisgazda	1227	30	434	77	22	2	
	középgazda	584	37	142	61	20		
	nagygazda	593	7	118	52	36	10	
mindösszesen		5762	413	2087	250	90	13	

Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy az egyetlen személyből álló háztartások aránya a nincsteleneknél 29,8%, a törpebirtokosok között 15%, tehát mindkét rétegen belül viszonylag magas. Nagyságrendileg kisebb további két rétegen belül: a kisbirtokosok között is csak 5,3, a nagygazdák között pedig mindössze 3%. Igen feltűnő viszont, hogy a középgazdáknál viszonylag magas, 14,2% az arányuk.

Egészében azt figyelhetjük meg, hogy az adókivetésnél figyelembe vett személyek aránya a szegényebb rétegeken belül minimális mértékkel kisebb, mint a háztartásoké. A vagyonosabbaknál pedig az ellenkezője tapasztalható.

c) Az adóterhek megoszlása

Az adóknak 1757-ben történő megoszlását az összeírás segítségével csak a kivetés szintjén lehet nyomon követni. Rendkívül hosszadalmas és lényegében ma már megoldhatatlan munka lenne azt dokumentálni, hogy a kivetett összegeken módosítottak-e a későbbiek során, illetve a hátralékokat be tudták-e hajtani mindenkinél. A XX. táblázat adatai így is fel tudják hívni a figyelmünket a mezővárosi adóztatás néhány sajátosságára.

Talán a leginkább szembetűnő vonás az, hogy a személyek után beszedett adó aránya mennyire magas. Az igen jelentős termelési kapacitással rendelkező Kecskeméten a több mint húszféle adóalapra kivetett adónak 47,6%-a a személyekre jutott! Bár kétségtelen, hogy nem kizárólag Kecskemétre jellemző a személyeknek ilyen nagymérvű megadóztatása, ez az egyetlen tény is érzékelteti, mennyire kedvezett ez az adóztatási szisztéma a vagyonos rétegnek. Ha meggondoljuk, hogy a korábban idézett 1760-as adókulcs alapján két felnőtt munkáját ugyanakkora adóval terhelték (3 rénes forint, ami egy napszamos közel kétheti bérével ért fel), mint pl. 50 akó bort, 30 méneses lovat vagy 200 véka tavaszi gabonát, érzékelhetjük, mennyire antiszociális volt ez az adórendszer.

A háztartások 16%-át kitevő nincstelenek, akik pusztán munkaerejükkel rendelkeztek, az adóteher 6,5%-át voltak kénytelenek magukra vállalni, ami érthetően maradéktalanul személyi adó volt. A minimális értékkel rendelkező törpegazdák, akik a háztartások 47%-át alkották, az adóteher 31,6%-át hordozták, adójuk 66,5%-a személyi adó volt. A kisgazdákra a terhek 22,9%-a jutott, melyen belül a személyi adó még mindig 44% volt. A középgazdák, még inkább a nagygazdák a birtokukban levő termelőeszközökhöz képest meglepően kis hányadot kaptak a terhekből. A számukra igen kedvező adókulcs mellett is a személyi adó az egésznek csupán harmada, illetve ötöde volt.

Lényegesen szemléletesebben érzékelteti az egyes vagyoni rétegek kezén levő gazdasági potenciált és az adókból történő részesedést a XXIII. táblázat.

Bár a nemesek, akik a háztartások 0,8%-át alkották, az adók 1,6%-át fizették, de a legfontosabb adóalapokból 3-8-szor olyan arányban részesültek, mint számarányuk. Feltűnően magas a ló-, a szarvasmarha- és a juhtenyésztésen, valamint a malmok üzemeltetésén belüli arányuk, pedig kétségtelen, hogy ezek a gazdasági tevékenységek biztosították a legjelentősebb hasznot.

A gazdasági-szociális összetételét tekintve nagyon heterogén a gazdaréteg, amely a háztartásokon belül 68%-ot jelentett, a legtöbb termelőeszköz 90-95%-át birtokolta, és az adóknak ennél lényegesen szerényebb arányát vállalták ők is magukra.

A legszegényebb rétegek többségét magába foglaló zsellérek és ridegek számarányukhoz képest elenyészően csekély arányban részesedtek a különféle termelési eszközökből, ugyanakkor a közterhek viszonylag nagy hányadának vállalására kényszerültek.

Legalább ennyire hasznos lehet a vagyoni rétegek szerinti megoszlás áttekintése. A több száz háztartást kitevő nincstelenek mindössze az iparból és a kereskedelemről részesedtek elenyésző arányban, számokban szinte meg sem határozható anyagi alappal. A háztartások közel felét alkotó törpegazdák az adók közel harmadának a viselésére kárhóztatva minden területen igen nagy hátrányban voltak számarányukhoz képest. Csupán a szőlőtermesztésből és az iparból részesedtek valamivel kedvezőbben. Kockázat nélkül megfogalmazhatjuk, hogy csaknem minden területen a gazdasági élet perifériájára szorultak, és egyáltalán nem valószínű, hogy a náluk összeírt javak minőségileg megközelítették volna a mennyiségi mutatókat. Az ez irányú örökölt hátrányok, az évről-évre rájuk nehezedő aránytalanul magas adóteher csak nagyon kevesek számára tette lehetővé, hogy a nyomorból-szegénységből, azaz e két legalacsonyabb vagyoni rétegből feljebb tudjanak kapaszkodni.

Ha nem is minden kigazda, de többségük minőségileg kedvezőbb helyzetben volt mint szegényebb sorstársaik. Ha néhány területen, mint pl. a nagylattartásban, a juhtenyésztésben számarányukhoz képest hátrányban is voltak, a gabonatermesztésből számarányukhoz közel állóan részesedtek, a szőlőtermesztésben és a kereskedelemben ennél számottevően magasabb arányban birtokolták a termelési eszközöket. Néhány területen, mindenekeelőtt az iparban kiugróan kedvezően részesedtek, de igen magas volt a birtoklási arányuk a malmok, illetve a pálinkafőzés esetében is. (L. XXIV. táblázat.)

A középgazdák, akik a háztartások 9,2%-át alkották, a fontosabb termelési eszközökből számarányukhoz viszonyítva általában kétszeres, olykor há-

AZ ADÓTERHEK ÉS A FONTOSABB TERMELESI ESZKÖZÖK MEGOSZLÁSA
(%-os arányok)

RÉTEG	Háztartások	Kivetett adó	Búza	Árpa	Bor	Ökör	Ló	Szarvasmarha	Juh	Ipar	Kereskedelem	Malom	Pálinkafőző (db)
nemes gazda	0,8	1,6	3,7	3,6	2,6	2,8	6,8	4,2	6,-	0,8	2,-	5,5	0,6
zsellér	68,8	83,9	95,-	95,5	91,3	92,5	89,4	92,3	90,-	90,1	89,-	94,5	95,2
rideg	27,6	13,7	1,3	0,9	5,5	4,4	3,7	2,8	4,-	8,3	8,-	—	4,2
	2,8	0,8	—	—	0,6	0,3	0,1	0,7	—	0,8	1,-	—	—
nincstelen törpegazda	16,-	6,5	—	—	—	—	—	—	—	5,8	7,-	—	—
kisgazda	47,-	31,6	4,9	3,9	26,6	14,1	10,3	8,-	8,2	27,3	21,-	0,4	19,9
középgazda	19,8	22,9	16,8	18,8	26,3	23,2	14,6	10,7	9,7	47,5	26,-	38,5	33,1
nagygazda	9,1	15,6	25,7	24,6	16,9	25,1	16,2	19,7	20,1	12,8	8,-	13,7	18,7
	8,1	23,4	52,6	52,7	30,2	37,6	58,9	61,6	62,-	6,6	38,-	47,4	28,3

EGYÉB TERMELÉSI ESZKÖZÖK MEGOSZLÁSA

Réteg		Malom	Pálinkafőző	Bolt
nemes	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	—	—	—
	kisgazda	—	—	—
	középgazda	2	—	1
	nagygazda	2	1	2
gazda	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	0,3	26	7
	kisgazda	28	55	18
	középgazda	8	31	14
	nagygazda	32,5	46	19
zsellér	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	—	7	—
	kisgazda	—	—	—
	középgazda	—	—	—
	nagygazda	—	—	—
ridég	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	—	—	—
	kisgazda	—	—	—
	középgazda	—	—	—
	nagygazda	—	—	—
összesen	nincstelen	—	—	—
	törpegazda	0,3	33	7
	kisgazda	28	55	18
	középgazda	10	31	15
	nagygazda	34,5	47	21
mindösszesen		72,8	166	61

romszoros nagyságrendben részesedtek. A gabonatermesztés és a hozzá szükséges igaerő közel negyedét birtokolták. Szerényebb volt részesedésük a többi területeken. Különösen mérsékelt az iparban és főként a kereskedelemben. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy egészében számukra is igen kedvező volt az adókulcs megállapítása, amely alapján gazdasági potenciáljukhoz mértén szerényen járultak hozzá az adófizetéshez. Jelentős hányaduk számára a további gazdasági gyarapodás lehetőségei biztosítva voltak.

A mezővárosi lét előnyeinek legtöbb irányú haszonélvezői kétségtelenül a

gazdag parasztek voltak, akiknek száma a XVIII. század derekára már kétszáz fölé emelkedett. Az összes háztartás 8,1%-át kitevő réteg a város igen jelentős gazdasági potenciáljának több mint 50%-át birtokolta. A gabonatermés több mint felét, a nagyállattartás és a juhtenyésztés kb. 60%-át ők tartották kezükben. A kereskedőknek is 38%-a közülük került ki, de a kereskedelemben fellelhető tőke legalább négyötödét ők forgatták. A malmok közel fele, a pálinkafőző üstök közel harmada is az ő vagyonukat növelte. Ezeknél is ki kell emelni, hogy a számszerű arányoknál lényegesen kedvezőbb volt számukra azok teljesítményének aránya. Mindössze az iparból való részesedésük alacsonyabb számarányuknál. Ez az egyetlen tény is érzékelteti a mezővárosi ipar jövedelmezőségének erőteljes korlátait.

VI. Összegzés

Tudatában vagyunk annak, hogy az adóösszeírások bármennyire becses és nélkülözhetetlen források is egy-egy időszak társadalmi és gazdasági fejlődésének feltárásához, a töbi forrás felhasználását nem pótolhatják. Ezen összeírások elkészítése során letagadások is történhettek. A tisztviselők kisebb pontatlanságai is torzíthatják a végső adatokat. Azt viszont kétségtelenül elfogadhatja bárki, hogy a tényleges állapotok az összeírtaknál valamivel feltétlenül kedvezőbbek és nem rosszabbak voltak. Ezek a letagadások és a kisebb pontatlanságok egy több ezer háztartást felölelő összegzés esetében is a statisztikai tűrési határon belül maradnak. A táblázatok adatai, adatsorai a valósághoz nagyon közeli tényeket, állapotokat rögzítenek. Nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, adatbázis, amely valaha is pótolhatná ezeket az összeírásokat.

A Kecskeméten elkészített 1757-es adólajstrom statisztikai feldolgozása a város XVIII. századi fejlődésének rendkívül fontos szakaszába enged bepillantást. Tekintettel arra, hogy az egész XVIII. századi magyar fejlődésen belül is sok a még vitatott és vitatható terület, a hasonló feldolgozások sokban segíthetik ezek feloldását. Legegyértelműbben a mezővárosi fejlődés tárgyilagosabb bemutatását és megalapozottabb magyarázatát segíthetik elő.

A város gazdasági helyzetét illusztráló nagyszámú táblázat egyértelműen dokumentálja, hogy bár kétségtelenül komoly gondokat, belső feszültségeket indukált a kun puszták elvesztése, nagyobb arányú gazdasági megtorpanásról ekkor még nem beszélhetünk. A mezőváros korábban megszerzett, viszonylag széles autonómiája, rendkívül figyelemre méltó gazdasági potenciálja, egyszóval a civis fejlődés tartalékai átsegítették a gazdákat a feltornyosuló nehézségeken.

Igaz ugyan, hogy szervezettebb és következetesebb lett az adóztatás, néhány területen növekedett a közterhek, az úriszék jelenléte, a földesurak újabb követelései, az itt élő nemességgel vívott harc a városi vezetők, a tőzsérek és a történészek egy részében nosztalgiát ébreszthetett a hódoltság alatti kötetlenebb állapotok iránt, a tények tárgyilagos áttekintése nem igazolja ezeket.

Az adatsoroknak az 1707-es állapotokkal történő összehasonlítása minden kétséget kizáróan egy igen jelentős fejlődési folyamatot érzékeltet, amelynek üteme a feudális gazdálkodás sajátosságait és a feudális társadalmi kötöttségek tényét tekintve nagyon figyelemre méltó. A fél évszázad alatt a paraszti árutermelés különféle területeibe kétszer-háromszor annyi gazda tudott bekapcsolódni mint a hódoltság idején. Egyes területeken a számszerű növekedés még nagyobb arányú. Látnunk kell azt is, hogy a korábbinál összehason-

A NAGYGAZDÁK MEGOSZLÁSA ADÓALAPJAİK SZÁMA SZERINT

Tized	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Összesen
I.				3	2	4	2	3			14
II.				2	6	5	3		4	1	21
III.			2	2	11	12	6	2			35
IV.				2	8	11	11	2			34
V.		1		3	7	12	11	3		1	38
VI.				2	6	9	2	2	2	1	24
VII.	1		2	2	9	9	5	3			31
VIII.				3	9	12	7	3	2		36
összesen	1	1	4	19	58	74	47	18	8	3	233

líthatatlanul nagyobb létbiztonság minőségileg változtatta meg az ezen a tájon lakók életkörülményeit.

Az adóösszeírások tanúsága szerint igen figyelemre méltó értékek halmozódtak fel a tehetős vagy rendkívül gazdag, közel félezer paraszti háztartásban. Az árutermelés és a pénzgazdálkodás csak bizonyos szűk területen vesztett teret, mindenekelőtt az élő állatok külföldre történő szállításában. Egyébként a korábbi keretek továbbra is fennmaradtak. Az összeírt javak jól érzékeltetik ennek a paraszti fejlődésnek az ekkor is jól érzékelhető kétségtelen korlátait is. A viszonylag szűk belső piac, a rossz közlekedési és szállítási lehetőségek, a feudális kötöttségek sora konzerválta a korábbi gazdálkodási struktúrát. Az egyik legfontosabb árucikk még mindig a lábön elhajtható élő állat maradt. Mellette a lovak tenyésztése és az ugyancsak az állattartáshoz kapcsolódó gyapjú és bőr volt legjelentősebb árualap.

A paraszti árutermelésen belül Kecskeméten nem ment végbe érdemi specializálódás, egy vagy néhány termék nem tudott szert tenni kiemelkedő fontosságra. Még a nagyállattartás korábbi meghatározó szerepe is csökkent valamelyest a század derekán. Jól illusztrálja ezt a XXV. táblázat, amely a nagygazdák adóalapjainak számát rögzíti. A 21 adóalpból döntő többségük 11-13 félénel volt fizetésre kötelezve. A növénytermesztés, az állattartás, a mezőgazdasági feldolgozóipar legkülönbözőbb területein kamatoztatták lehetőségeiket. Azt mondhatjuk, minél nagyobb vagyonnal rendelkezett egy-egy gazda, annál többféle adóalap után adózott, azaz annál több területen kapcsolódott be a paraszti árutermelésbe. Ez a tény a mezővárosi gazdasági fejlődés korlátaira is igen erőteljes fényt vet.

Az ipar mindenekelőtt a szolgáltatásra koncentrált. A céhmesterek áruikat legfeljebb a szomszédos községekben és vásárokon értékesítették.

Egyetlen ipari termékéről sem vált nevezetessé Kecskemét. Éppen ezért a lélekszámhoz képest viszonylag csekély volt a város kereskedelmi vonzasköre. A szűk iparos és kereskedőréteg nagyobb része ezernyi szállal kapcsolódott a mezőgazdaság különféle területeihez. A város életébe nem mint az iparos testület tagjai, hanem legfeljebb mint a város tehetős gazdái szólhattak bele az iparosok és a kereskedők.

Az összeírás feldolgozásának jellegéből adódik, hogy a számszerű adatok váltak meghatározókká. Ezek az adatsorok önmagukban is rendkívül fontosak és hasznosak, ha a fejlődési folyamatot kívánjuk segítségükkel rekonstruálni, illetve még inkább, ha az országos fejlődés, vagy más tájegység fejlődésének sajátosságaival állítjuk őket szembe. Bár hangsúlyoznunk kell, hogy ez utóbbira jelenleg csak nagyon szűk keretek között kerülhet sor, hasonló feldolgozások hiányában. Igaz ugyan, hogy negyedszázaddal korábbi adatsorok állnak rendelkezésünkre Békés megye területéről, hasonlók hiányában ezen kell érzékeltetnünk, mennyire meggyőzőek és beszédesek lehetnek a csupasz számok is. 1730-ban, egész Békés megye 19 településében, amelyek ugyancsak agrár jellegűek (köztük Békés, Gyula, Csaba stb.), összesen 2791 ökröt írtak össze, míg Kecskeméten (1757-ben) 4760-at. A tehének száma Békésben 4664 db volt, Kecskeméten 11 378 db szarvasmarha után vetettek ki adót. A lovak száma ott: 1748 db, itt: 4239 volt. Még feltűnőbb a juhok számában fellelhető eltérés, pedig Békésben sem volt jelentéktelen a juhászat. Ott 4706 db-ot írtak össze, itt 55 534-et, tehát a kecskeméti gazdák állománya több mint tízszer akkora volt, mint egész Békés megyéé.⁷²

Sajnos, csak a számszerűsíthető nagyságrendek ismeretében lehet megbízható összehasonlításokat elvégezni az egyes fejlődési szakaszok között éppen úgy, mint az egyes települések vagy tájegységek között. Ezek hiánya zárja ki annak lehetőségét, hogy érdemben ilyen irányú elemzésekre vállalkozzunk, pedig csak ilyen módon lehet a fejlődés sajátosságait, illetve csomópontjait megbízhatóan kitapintani.

Egyben azt is látnunk kell, hogy csak a korrektül összeállított statisztikai sorok segítségével lehet a XVIII. század folyamán egyre tömegesebbé váló források esetlegességein felülemelkedni.

Egy mégoly fontos összeírás sokirányú feldolgozása során is lényegében csak egy statikus képet lehet rögzíteni egy-egy település gazdaságáról, illetve társadalmáról. Ezek a statisztikai átlagok kétségtelenül nem érzékeltetik közvetlenül azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek az egyes rétegek és csoportok között létrejöttek, időről időre jelentős ütközéseket eredményeztek. Nem képesek felhívni a figyelmet arra, hogy egyazon társadalmi-vagyoni rétegen belül is igen eltérő érdekcsoportok keletkeztek és küzdöttek egymás-

72 Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715—1730. Békéscsaba, 1977., 63–64. old.

sal. Ennek tudatosítására feltétlenül szükség van, mert csak így nyílik lehetőség arra, hogy éppen ezeknek a tárgyilagos adattömegeknek a birtokában lehessen majd ilyen tárgyú elemzéseket elvégezni a jelentős számú egyéb forrás feltárásával.

Az adóalapként megjelenő termelőerők egyes területeinek számbavétele és nagyságrendi meghatározása alapján azt rögzíthetjük, hogy a XVIII. század derekán Kecskemétnek, a legnagyobb magyar mezővárosnak is egyértelműen agrár jellegű társadalma volt, gazdasági életének aránytalanul nagy hányadát az agrártermelés jelentette. A nem, vagy akár csak a nem kizárólag mezőgazdaságból élők köre rendkívül szűk maradt. Az alkalmazotti, illetve értelmiségi munka az egyházi személyektől eltekintve egy-két tucatnyi személyre korlátozódott.

A statisztikai feldolgozás is jól demonstrálja viszont, hogy ez az alapvetően agrártársadalom erőteljesen struktúrálódott. Az igen széles nincstelen és törpebirtokos réteg a napszámosok tömegét biztosította a fokozatosan növekvő szőlő és gyümölcsstermesztés, a kapásnövények gondozása és az állattenyésztés számára. Tekintettel arra, hogy ezekben a mezővárosokban az anyagi javak birtoklása határozta meg alapvetően, hogy egy-egy család, egy-egy gazda a város életének irányításában, a különféle gazdasági előnyök megszerzésében milyen eséllyel indult, a mennyiségi mutatók feltárása, az egyes paraszti rétegek gazdálkodására vonatkozó számszerű jelzések rendkívül fontossá válnak.

Csak a bőséges adatsorok segítségével lehet érzékeltetni azt is, hogy a korábbi évszázadokhoz képes jelentősen módosultak a réteggépző tényezők. A közepes és a nagy vagyonok felhalmozásának legfontosabb eszközeként most már nem kizárólagosan a nagyállattartás és a juhászat tekinthető. A XVII. század végéhez viszonyítva nagyságrendileg nőtt a növénytermesztés. Különösen fontos ezen belül a szőlőtermesztés, a borgazdálkodás. Újabb réteggépzőként említhető a korábbinál lényegesen jelentősebbé váló mezőgazdasági feldolgozóipar. Bár nem meghatározó jellegű, de az állatkereskedelem és néhány iparág ugyancsak hozzájárult a jelentős, esetenként a kiemelkedően nagy vagyonok felhalmozásához.

A közepes nagyságú és kiemelkedően nagy paraszti vagyon vizsgálata révén ki lehet mutatni, mely foglalkozási ágak, területek biztosították a legnagyobb hasznot. A termelőerők nagyságának számszerű megjelenítése egyben biztosítja azt is, hogy bizonyos termelési eszközök koncentrációs folyamatát fel lehessen tárni.

Végül arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a jelen viszonylag sokirányú statisztikai feltárás alapul fog szolgálni az 1780-as adóösszeírás feldolgozásához, illetve a mezővárosi fejlődés századvégi sajátosságainak jobb érzékeléséhez, pontosabb megrajzolásához.

Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. században az adóösszeírások tükrében

III. rész: 1780

I. Forráskritika és a feldolgozás módja

A XVIII. század első évtizedei a nyugat-európai országok mezőgazdaságában sem eredményeztek új korszakot. Európa nagyobb részén is még csaknem zavartalanul érvényesültek a feudális társadalmi viszonyok és a gazdálkodási módszerek.¹ Magyarországon az előző évszázadokhoz képest merőben megváltoztak ugyan a gazdálkodás körülményei, de ez nem egyfajta belső átalakulást jelentett, hanem csak azt, hogy a termelőmunka biztonsága ebben a régióban is elfogadható keretek közé került. A majorsági gazdálkodás az ország jelentős területein térhódított ugyan már a XVII. század végétől, de a kelet-európai térségben az agrárstruktúra alapszövetét továbbra is a parasztság alkotta. E földrajzi térség nagy részében a parasztság „önellátó gazdálkodást folytatott, s piacra inkább csak kényszerűségből vitt terményeiből annyit, amennyinek ellenértékéből pénzbeli terheit kifizethette.”²

Viszont kétségtelen az is, hogy a magyar mezőgazdaság a XVIII. században a korábbi struktúra keretei között igen jelentős fejlődést, belső gyarapodást mutatott. Nem lehet véletlen, hogy az 1770-es években a feudalizmus egyre élesedő válsága ellenére a mezőgazdaságnak „... mind több apostola támadt Magyarországon.”³

Agrárfejlődésünk ezen rendkívül fontos időszakával igen jelentős szakiro-

1. Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp. 1979. 7. old.

2. A témának gazdag szakirodalma van. A legátfogóbb, és a folyamat legfontosabb sajátosságait érintik: Pach Zsigmond Pál: A majorsági gazdálkodás és a parasztság kisajátítása a XVII. századi Magyarországon. Századok, 1951. 85. évf. 3—4. szám, 391—414. Makkai László: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Bp. Gödöllő, 1957. Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késő feudalizmus korában. (Zimányi Vera—Makkai László—Kirilly Zsigmondné—N. Kiss István) Agrártörténeti Szemle 1968. 10. évf. 1—2. szám 39—93. Maksay Ferenc: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1958.

Tekintettel arra, hogy ezen a vidéken merőben eltérő fejlődés vált meghatározóvá, a szakirodalom teljes körű ismertetése indokolatlan lenne. L. még: Wellmann: i.m. 8—9. old.

3. Wellmann Imre: Magyarország XVIII. század végi népességének kérdéséhez. In: Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet. Szerk.: Gunst Péter. Bp. 1979. 266—267. old.

dalom foglalkozik.⁴ Máig nagyok viszont még a feltáratlan forrásanyagok. Igen sajnálatos, hogy rendkívül jelentős feltáró munkákból egész régiók maradtak ki. A magyar történettudomány fejlődését jelzi, hogy több olyan feldolgozás látott napvilágot, amely a nyugat- és közép-európai gazdaságtörténeti iskolák hatását is érzékelteti.⁵ Az újabb forrástípusok feldolgozása, az újabb módszerek kialakítása és a megfelelő kutatócsoportok létrehozása érdekében jelentős elméleti és gyakorlati lépések történtek.⁶

A Homokhátság múltjának kutatásában az utóbbi fél évszázad során meghatározó elemmé vált a tanya, a kert és szőlőtermesztéshez kapcsolódó folyamatok feltárása. Ez tökéletesen érthető is, mivel a tanya és a tanyarendszer ma is élő valóság, és így ma is a gazdasági és a politikai tevékenység egyik meghatározója ebben a térségben. Éppen ezért „A tanyák kialakulásának, a változások irányának és ütemének ismerete nélkülözhetetlen a feladatok és a célravezető gyakorlat meghatározásához . . .”⁷ A tanya és a tanyarendszer kialakulásának megértéséhez, a máig meglévő véleményeltérések tudományos igényű feloldásához lényegesen jobban kellene ismernünk ennek a régióknak a történetét, fejlődési lehetőségeit, gazdasági változásait.

Ilyen jellegű kutatásokra annál inkább szükség lenne, mivel még ma sem vesztette érvényét az alábbi megállapítás: „Mindenesetre kétségtelen, hogy mindmáig nem történt kísérlet a történeti régiók fejlődésének (hangsúlyozzuk: sajátos fejlődésének) önálló elemzésére a magyar történettudományban. S ha ezt megbocsátható hiányosságnak is tartjuk általános vonatkozásban, az azonban annál feltűnőbb, hogy sem gazdaság-, sem társadalomtörténeti tekintetben nem foglalkozott a kutatás a regionális kutatással. A magyar történettudomány mindmáig csupán két terepnumot ismer: az országos fejlődés vizsgálatát és a helytörténetet, mindenféle szempontból, még a gazdaságtörténeti vonatkozásban is.”⁸

Kétségtelen viszont, hogy az egyes régiók történetének a megismerése csak a helytörténet alapos feltárásán át vezet. Az 1780. évi kecskeméti összeírás

4. Szabó István: Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és az 1850-es években. Agrártörténeti tanulmányok, Bp. 1960. Tálasi István: A Kiskunság népi állattartása. Bp. 1936. Szabó Kálmán: Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja. Kecskemét, 1934. 83. old. Hornyik János: Kecskemét város gazdaságtörténete. Kecskemét, 1927. Majlát Jolán: Egy alföldi civisváros kialakulása. Nagykörös gazdaság- és társadalomtörténete megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Szabó Kálmán: Kecskemét pástörélete. A Néprajzi Múzeum értesítője. XXXIV. évf. 1. szám. 1942. 1.—62. old. Bende László: A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermelés fejlődéstörténete. Kecskemét, 1929.
5. Zimányi Vera: Gabonatermés-eredmények Batthyány uradalmakból (XVII—XIX. század). Történelmi Statisztikai Évkönyv 1963—1964. 236—275. A statisztikai feldolgozás módszereit mutatja be Vörös Károly: Egy XVIII. századi adóösszeírás történeti statisztikai feldolgozásának problémái. Századok 1964. 98. évf. 5—6. szám, 1206—1213.
6. Gunst Péter: Néhány megjegyzés egy akadémiai agrártörténeti kutatócsoport feladatairól. In: Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet. Bp. 1979. 197—212. old.
7. Dr. Romány Pál: Tanyarendszer ma. Bp. 1973. 6. old.
8. Gunst: Néhány megjegyzés . . . 202. old.

feldolgozása több tekintetben eleget tesz a fenti módszerbeli kívánságnak. Egyrészt a legnagyobb magyar mezőváros egy megyéni terület gazdasági és társadalmi fejlődését befolyásolta. Közvetlen hatást gyakorolt a környező települések életére. A szőlő- és kertkultúrán belül itt jelentkező sajátosságok egy egész régióra jellemzőek lettek, egy folyamat, majd egy fogalom kialakulásához döntően hozzájárultak. Másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy ez az elemzés, bár önálló keretek között marad, szorosan kapcsolódik a korábbi két hasonlóhoz, amelyek együtt egy századnyi fejlődési folyamatot fognak át. Ismételten érdemes utalni arra is, hogy egyetlen más település sem rendelkezik e térségen belül olyan szerves és olyan nagy időszakot átfogó levéltári forrásanyaggal mint éppen Kecskemét. Megerősít témaválasztásunk helyességében az agrártörténeti kutatás elveinek és módszerbeli igényeinek megfogalmazója is: „Még egyszer kiemeljük: a közvetlen helyi forrásoknak is igen nagy jelentőségük van a regionális kutatásokban, azok elhanyagolását tehát a fentebb említett országos források javára semmiképpen sem engedhetjük meg. Ellenkezőleg, csak az összes helyi források felhasználásával kapunk olyan színes képet az egyes régiókról, amely legalább részben visszaadja az élet tarka fényeit, a konkrét valóság bonyolultságát az egyes történeti szakaszokban.”⁹

A fentebb idézett agrártörténeti módszertani alapvetés célkitűzéseinek még azért is megfelel e három részből álló feldolgozás, mivel „... jelentős könnyebbséggel szolgálhat, ha sikerülne az egyes régiók kutatását legalább a főbb pontokon nagyjából azonos forrásbázisra helyezni.”¹⁰ Az idézet szerzője maga is az összeírásokat említi egyik legfontosabb közös forrásbázisnak a régiókutatásokon belül.

A század elejéről 1707-es, a század derekáról az 1757-es, a század végétől pedig az 1780-as összeírás feldolgozása volt a legcélszerűbb. Ez biztosítja egy viszonylag hosszú időszak fejlődési folyamatának érzékelését, és alapul szolgálhat a század újabb fejlődési sajátosságainak jobb megrajzolásához is.

Joggal merülhet fel a kérdés: miért nem a József kori összeírásokat részesítettük előnyben, hisz ezeknek az iratai Kecskeméten fennmaradtak és az első olyan összeírás nálunk, amelyet igazán alaposan, sokirányú igény figyelembe vételével készítettek elő és hajtottak végre itt is, miként a legtöbb helyen.

Az 1787. július 15-én ellenőrzött és véglegesített összeírás, amely a „Min-den házakat és familiákat egyben foglaló tábla az 1787 esztendőről” címet viseli, része egy országos összeírásnak, amely ily módon több irányú összehasonlításra is alkalmat nyújt. Mivel a címben is egyértelműen jelezték, hogy

9 Uo. 210.

10. Uo.

csak a házakat és a lakosokat írták ez alkalommal össze, nem teszi lehetővé, hogy a város gazdasági változásait, segítségével demonstrálni tudjuk. Ezt az összeírást egyébként már ötven évvel ezelőtt feldolgozta dr. Thirring Gusztáv.¹¹ Az országos összeírás rendkívül alapos kritikai feldolgozását pedig Wellman Imre végezte el.¹² Természetesen mindkét feldolgozás eredményeit felhasználjuk az elemzés során.

A József kori kataszteri összeírás célkitűzései, szempontjai ugyancsak eltérnek a korábban felhasznált összeírásokétól, így a gazdasági-társadalmi változások folyamatát ezzel kevésbé lehetne érzékeltetni.¹³

A jelen feldolgozás alapjául szolgáló „Conscriptio facultatum 1780” fő vonásaiban a korábbi években is alkalmazott formák alapján készült el.¹⁴ Az egyes tizedeket külön-külön egy-egy negyedrést formátumú füzetben írták össze. Mindegyik füzet fizikai állapota viszonylag jó, csupán az első és utolsó lapok rongálódtak meg néhány esetben. Ez a rongálódás viszont az érdemi feldolgozást nem zavarja, mivel csak az egyes tizedek korabeli összesítői sérültek meg olyan mértékben, hogy azok egyes részei nem olvashatók.

A fennmaradt füzetek tisztázatnak mondhatók, mindegyiket ugyanaz a személy másolta. A javítások száma minimális, és csaknem kivétel nélkül a másolásból eredő tévesztés helyreigazítását szolgálják.

Az összeírás eszmei időpontja az első füzet külzetén lévő feljegyzés alapján 1780. november 6.

Az adóalapok megállapítása során ez alkalommal is a gazdák, azaz a házzal rendelkezők személye volt az irányadó. A gazdákat, házakat folyamatos sorszámmal látták el. Az egyes hivatkozás alkalmával ezeket a számozásokat használjuk. Az egyes gazdák házában lakókat, zselléreket külön számmal nem jelölték. Pl.; az első tized 3. szám alatti gazdája Kiss Márton neve után újabb sorokban lelhető fel Ludvich Alojsius, Schraibar Antal, Keller József és Varga István. Az esetek döntő többségében a család és személynevet rögzítik. Néhány esetben történik ettől eltérés, Pl.: I. tized, 4. Kolozsvári Árvák.

11 Thirring Gusztáv: Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. Magyar Statisztikai Szemle. 1935. évf. 5. szám, 369–381. old.

12 Wellmann Imre: Magyarország XVIII. század végi népességének kérdéséhez. . . 265–302. old.

13 Az összeíráshoz módszertani útmutató készült már. Dávid Zoltán: Az agrárstatisztika forrása: a II. József-féle kataszteri felmérés. Statisztikai Szemle 1968. 46. évf. 8–9. szám, 892–898. old. A teljes épségében megmaradt kecskeméti felmérés iratanyaga önálló feldolgozást igényel.

14 Minden levéltári anyag a Bács-Kiskun Megyei Levéltár irategyütteseiből való. Az első idézés alkalmával a fond teljes jelzetét közöljük, a későbbiek során már csak a fond számát, illetve az állag jelzetét, és az esetleges oldalszámot. Kecskemét Város Levéltára, Kecskemét Város Tanácsának iratai, IV. 1504. m/Összeírások, 74.

A feldolgozás folyamatát biztosítja az, hogy a korábbi évtizedeknek megfelelően rögzítették a legkülönbélebb adóalapokat minden egyes adózásra kötelezhető esetében. Az 1780-as összeírás során az alábbi adóalapokat vették figyelembe a kivetés során.

Személyek: gazda, fiú 16 éven felül, leány 16 éven felül, zsellér.

Szántóföld: városföldi pénzes kert, pontosabban szántó,¹⁵ város adománya (szántó). Külön nyilvántartásba vették az egyes pusztákon, határookban lévő szántókat: Vacs, Szentkirály, Borbásszállás, Alpár, Szentlőrinc, Páka, Monostor és Bugac területén lévőket.

Az élő állatok: jármos ökör, hizott ökör, fejőstehén, barmos öreg marha (azaz a pusztákon őrzött marhák), harmadfű (azaz harmadik éves) és a második éves borjak, hámos ló, méneses ló, harmadfű, tavalyi; sertés és juh; végül: méhek.

Szőlő: hány ember (volt képes egy nap alatt megkapálni).¹⁶

Ház: 1., 2, és 3-ad osztályú házat különböztettek meg, Árendás ház.

Mezőgazdasági feldolgozóipar: malom, kazán, más szóval pálinkafőző üst, olajsutu, azaz olajütő.

Nem mezőgazdasági jellegű foglalkozások űzése: mesterség és kereskedés.

A korábbi gyakorlattal szembeni eltérésekre az egyes fejezeteken belül fogunk kitérni. Itt csak arra utalunk, hogy a társadalom rétegződése kevésbé egyértelműen tükröződik mint az előző összeírásokban. Nyilván ez a tény is azt érzékelteti, hogy az adókivetés során a vagyoni helyzet, az adóalap birtoklásának ténye vagy annak hiánya volt a mérvadó. Éppen ezért nem lehetett megnyugtató módon kiemelni a nemeseket. A nemesekkel a város ezekben az évtizedekben komoly harcot volt kénytelen folytatni, mivel azok kiváltságaikat érvényesíteni kívánták, és ki akarták magukat vonni az adózás alól.¹⁷ Az 1780-as összeírás során ha fel is tüntették olykor, hogy magát nemesnek tartó, vagy hivatalosan is nemesnek elismert ember vagyonát írták össze, nem tettek kivételt velük szemben. Pl.: I. tized: 111. sorszám alatt Kántor József neve mellett lelhető a mobilis szó, illetve a 231. sorszám alatt Tót Andrásnál, de mind az adózásra kötelezett személyek számát, mind a többi adóalap nagyságát következetesen megállapították és rögzítették. Nem

15 A kerteken itt minden kétséget kizáróan szántókat értettek. Erre több adat is utal. A II. tized füzetének 2. oldalán ez a szövegezés található: „városadomány hány zsák”, az V. tized 6. oldalán: „városadomány zsák alá való”. Az esetek többségében városadománya kert, illetve pénzeskert fogalmazást találjuk. Tehát így a több értelemben használt kert szó itt szántó értelemben használandó.

16 A mezőgazdaságilag megművelt terület mérésére gyakran használt kifejezés. Kevésbé megbízható mint a rét kaszálása esetében. A talaj minősége, a szőlő állapota, kora befolyásolhatta a munkaigényt. A rovatok megnevezésekor az alábbi formák lelhetők még fel: szőlő hány kapáló, szőlő hány kapás, szőlő hány ember kapáló, és ezeknek különféle rövidítése.

17 Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

jelölték ekkor már külön a ridegeket sem, ami azt jelzi, hogy az adózás során sem jártak velük szemben más módon.

A korábbi összeírásokkal szemben itt rendelkezésünkre áll az adókulcs is. Tekintettel arra, hogy csaknem minden egyes adózó esetében rögzítették a kivethető adó nagyságát, az adókulcs tényleges használatára most sem kellett időt fordítanunk. A korábbiakhoz képest jelentkező módosulásokra az adózás elemzése során térünk ki.

Az 1774. évi, illetve az 1780. évi adóösszeíráshoz készült „kulcs”¹⁸

	1774			1780				
ház 1-ae classis	Rf	3	Xr	—	Rf	1	Xr	30
2-ae classis		2		—		1		15
3-ae classis		1		30		1		—
egy személy		1		30		1		30
özvegy asszony és nőtelen		1		—		1		—
egy zsák alá való pénzes kert	Rf	—	Xr	6	Rf		den	11
egy zsák alá való városadománya		—		12			den	17
árendás pusztáktul minden egy f(orint)ra		—		6			den	5
egy ember kapalo szöllőtül		—		9			Xr	10
egy jármos ökörtül és hámos lotul		—		12				18
egy barmos marhátul, méneses lótul, sertéstül		—	den	6			den	8
egy tavali, 3-fü		—		—			den	4
egy juh		—	Xr	1			den	2
egy árendás háztul		1		—		1	den	5
kazán (ha abbul él)		1		30		1	Xr	30
(ha néha magáét is főzi)		1		—		1		—
(maga tulajdonát)		—		30		—		30
egy olaj sutu		1		30		1		30
mesterség 1-ae classis		3		—		2		—
2-ae classis		2		—		1		30
3-ae classis		1		—		1		—

(Az 1774-es adókulcsot rögzítő kéz írása: „Eképpen kimunkált minden ember contributiojabul minden ft-ra 6 xr-t el kellett hadni.”)

18 IV. 1504. m/48.

A feldolgozás ezúttal is az összeírásra koncentrál. Ez az eljárás teszi lehetővé, hogy a statisztikai feldolgozás egyértelmű lehessen. Érthetően felhasználunk kiegészítésként, illetve a fejlődés folyamatának érzékeltetése, a századvégi állapotok jobb illusztrálása végett más levéltári forrásokat is. Tekintettel arra, hogy nem monográfikus feldolgozás a célunk, a szakirodalomnak csak azon részét használtuk fel, amely közvetlenül segítette a forrásfeldolgozást.

* * *

Az 1780-as adóösszeírás történeti, statisztikai feldolgozása során gyakorlatilag ugyanazon módszert követünk mint az előző, az 1757-es esetében. Az egyes fejezetek is csaknem pontosan megegyeznek.

Az adatok ellenőrzése során kiderült, hogy 30 adózóra vonatkozó feljegyzés nem használható. Közülük 13 különféle személyek és jogi intézmények házára vonatkozó adatot tartalmaz csupán, így a feldolgozás során ezeket mellőznünk kellett. Egy esetben Drokja Pál számára is nyitottak rovatot, de mivel görög kereskedő volt, és adóját más formában fizette, semmiféle adatot sem rögzítettek. A többi görög kereskedő sem telepedhetett meg végleges formában a városban. Újabb 16 esetben olyan hiányosan és megnyugtatóan nem értelmezhető formában voltak kitöltve a rovatok, hogy ezeket mellőznünk kellett éppen a feldolgozás pontossága érdekében. Az utóbbi esetekben feltételezhető, hogy ugyanaz a személy esetleg más tizedbe költözve ott nyilvántartásba került. Tekintettel arra, hogy ezek egyedülállóak voltak az esetek többségében, az sem lehetetlen, hogy egyik-másik az év során elhagyta a várost.

Miként erre korábban már utaltunk, az adóösszeírás kétséget kizáróan kiterjedt a városban élő nemesekre is. Így minimálisan kevesen lehettek azok a személyek, illetve azok a háztartások, amelyek a nyilvántartásból kimaradtak. Ezek közé sorolhatók a helyi lelkészek és papok, akik az 1787-es összeírás alapján 6 háztartást képviseltek.¹⁹ Kimaradt az összeírásból a helyi comissarius is.²⁰ Egészében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az összeírásból a város háztartásainak legfeljebb két százalékát kellett figyelmen kívül hagynunk. Ez a minimális mennyiség érdemben nem befolyásolhatja a város gazdaságáról és társadalmi változásairól alkotható képet.

Ezen feldolgozás során is követjük a fontosabb társadalmi és vagyoni csoportok szerinti megosztást. A társadalmi tagozódás keretén belül csak a zsellérek és a gazdák választhatók egyértelműen szét.

¹⁹ Thirring: i.m. 373—377. old.

²⁰ IV. 1504. m/74. V. tized, 1403. sorszám.

Meggyőződésünk, hogy a város társadalmának tagozódásában lényegesen meghatározóbb volt ekkor is a vagyon nagysága, a termelési eszközök birtoklásának aránya mint a gazda-zsellér megkülönböztetés, éppen ezért az elemzések során erre fordítunk nagyobb figyelmet.

A vagyoni tagozódás érzékeltetése érdekében a korábbiakhoz hasonlóan öt csoportot alakítottunk ki.

A *nincstelének* közé ezúttal is azokat soroltuk, akik megadóztatható nagyságú termelési eszközzel nem rendelkeztek.

A további rétegek közötti határ megvonásánál most is a dicát, illetve annak egész számú többszörösét vettük alapul. Kétségtelen ugyan, hogy bizonyos adóalapok esetében változott a kivetett adó összege, így nem biztos, hogy a dicát alapul véve pontosan ugyanott jelöltük meg az egyes vagyoni rétegek közötti határokat. Viszont az is kétségtelen, hogy időről-időre módosult az egyes termelési eszközök jövedelemképző hatása, az időjárástól és a különféle természeti csapásoktól függően módosult a különféle termények, állatok értékesítési lehetősége, ára. Utólag ezen változások feltárása, a fizetőképességre, a vagyon alakulására gyakorolt hatásának megnyugtató rögzítése csaknem lehetetlen. Még mindig a korabeli és helyi becslések követhetők a legjobban, tudván azt is, hogy az adókulcsot megformálók nem voltak mentesek bizonyos elfogultságtól. Minden más norma követése lényegesen bonyolultabb lenne és legalább ennyire bizonytalansági tényező húzódná meg mögötte, ráadásul semmiféle gyakorlat sem szentesítené azt.

A maximálisan egy dica nagyságú adót fizető *törpegazdák* átlagos vagyónát érzékelteti az alábbi két eset: Böcskei Gergely 3 zsákos szántó, két jármos ökör, 5 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után adózott.²¹ Szücs István négy zsákos szántó, két hámos ló és egy harmadrendű ház után fizette adóját.²² Mint minden nagyobb határok között mozgó csoport esetében, így itt is, ahol 1-től 360 dénár közötti adó nagysága szabta meg a besorolást, mindkét irányban jelentős eltérések lehetségesek.

Kisgazdának azt minősítettük, aki egy dicánál több adót, azaz 360—720 dénár közötti összeget volt köteles leróni. E két szélső összeg által meghatározott vagyoni réteg középső táján található pl.: Süveges Kovács István, aki 12 zsákos pénzes kert, egy fejőstehén, egy hámos ló, öt kapás szőlő és egy harmadrendű ház után fizetett 576 dénár adót.²³ A felső határ közelében volt Kőrös Pál, aki 22 zsákos szántó, két jármos ökör, 6 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után fizetett 712 dénár adót.²⁴

Közepes gazdának modható az, aki 720—1080 dénár közötti adót fizetett,

21 Uo. I. tized, 122.

22 Uo. 138.

23 Uo. 123.

24 Uo. 41.

azaz kb. három dicával volt megterhelve. Ezek között volt Benkő István is, aki 10 zsákos pénzes kert, 5,5 zsákos pákai bérlet, 4 jármos ökör, 1 fejőstehén, 6 barmos öreg marha, két harmadfű, egy másodéves borjú, 3 hámos ló, 4 kapásszőlő és egy harmadosztályú ház után 724 dénár fizetésére volt kötelezve.²⁵ A korabeliek is minden bizonnyal jómódú, de nem igazán gazdag parasztnak vélték Fazekas Mihályt, aki 20 zsákos pénzes kert, másfél zsákos pákai szántó, 4 jármos ökör, 1 fejőstehén, 1 barmos öreg marha, 2 hámos ló, egy méneses ló, 2 tenyészsértés, 30 juh, 4 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után 858 dénár adó fizetésére volt kötelezve.²⁶

A korabeli értékítélet szerint is *nagygazdának*, gazdag parasztnak minősült az, aki 3 dicánál nagyobb összeggel volt megterhelve. Közöttük nem kiemelkedő vagyonúak közé tartozott pl.: Deák István, aki 18 zsákos borbási szántó, 8 jármos ökör, 3 hámos ló, 2 méneses ló, 30 tenyészsértés, 200 db juh, egy 12 kapásszőlő, egy elsőosztályú ház és egy malom után 1994 dénár adót fizetett.²⁷ Hasonló nagyságrendű volt, bár összetétele merőben más jellegű, Mester Gergely tulajdona is: 82 zsákos pénzes kert, 8 jármos ökör, 1 fejőstehén, 6 barmos öreg marha, 6 harmadfű, 6 másodéves borjú, 2 hámos ló, 4 méneses ló, 2 harmadfű, 1 másodéves csikó, 18 kapás szőlő és egy elsőosztályú ház. Ezek után 2412 dénár adót vetettek ki rá.²⁸

Tekintettel arra, hogy e korszak gabonaürmértékeinek, pénz-, ár- és bértörténetének feldolgozása elkészült, a feldolgozást lényegében semmi sem zavarja.²⁹

II. Növénytermesztés

„A magyar mezőgazdaság a XVIII. században — még utoljára — nagyjából zavartalan együttesben mutatta fel azokat a vonásokat, melyek Európa — nyugaton már-már letűnő — hagyományos agráréletét évszázadokon át lényegében változatlanul jellemezték. Legfontosabb ezek közül a természet erőire való hagyatkozás volt, amelyeket nemcsak nem ismertek, de melyek mélyébe hatolni vagy éppen engedelmessé tételükre törni egyszerű ember előtt Isten ellen való vétéknek számított.”³⁰

A Duna—Tisza közén egyre távolabbi emlékké szelídült ugyan a hódoltság, egyre szűkült az elvadult táj. A jászkunok megváltakozását követő

25 Uo. 62.

26 Uo. 228.

27 Uo. 120.

28 Uo. 271.

29. L. az előző feldolgozásban idézett pénz-, ár- és bértörténeti írásokat.

30 Wellmann: Magyar mezőgazdaság . . . 128. old.

évtizedekben sorra települtek újabb községek, mezővárosok, melyeknek lakói részben idomultak az igencsak nomád állapotokhoz, részben pedig megtették a gazdasági-társadalmi emelkedés első és alapvetően fontos lépéseit. A kalocsai érsekség birtokain, a tervszerű telepítés során, nagyjából német ajkú lakosság népesítette be és tette egyre kulturáltabbá a határt.

Ezek hatására a kecskeméti gazdák egyre több versenytárral találták magukat szemben az egykori, kietlen és sokak által elkerült pusztákon.

A XVIII. század második felében mind élesebben ütközött össze az állattartás és a növénytermesztés érdeke. A folyamatosan növekvő lakosság számottevő hányada szorult ki az állattartás csaknem minden formájából, és vált érdekeltté mindazon növények termesztésében, amelyek viszonylag csekély igaerőt kívántak, vagy egyáltalán mellőzhetőek voltak. A legelők feltörése, szőlővel történő betelepítése vagy más fajta növény termesztésére való felhasználása egyre erősebb feszültségek forrása lett. A magisztrátus két irányban volt kénytelen harcot folytatni. Egyrészt tőle telhetően gátat igyekezett szabni a legelőket feltörők, növényi hasznosításra bevonókkal szemben. „A pascuum ratificatiojára rendeltetett deputatus uraink relatiojára végeztetett, hogy valakik 1777-ik esztendőben véghez ment ratificatiótól fogava occupatoroknak találtatnak, rajtok in exemplum aliorum a statuált 6 forintnyi büntetés desumáltassék.”³¹ Másrészt a már kialakult növényi kultúrákat is védeni kívánta a rideg állattartással szemben. Ezért velük szemben is szankciókat kellett megfogalmazniok. „Mivel a városnak különös statútuma tartja, hogy a barmos marhák a kertek között ne legeltessenek, ezen statútum 6 forint büntetés alatt megújítatott, annyival inkább, hogy a nagy szárazság miatt a kertek köze úgy megromlott, hogy őszig a marháknak csak nyavalyogni kellett rajta (ide értetnek a meddő tehenek is), ha most megégetnek.”³²

A jelentős számú kecskeméti összeírás birtokában is rendkívül nehéz lenne megbízható képet rajzolni arról, mely határok, puszták milyen arányban szolgálták a növényi kultúrákat. Igazán megalapozott kiindulópont majd a József-kori kataszteri feldolgozás eredménye lehet. Ennek feltárásáig támaszaink a sok esetlegességet magukban hordozó összeírások lehetnek.

A Kecskemét határában folytatott növénytermesztés folyamatának érzékelését sajnos számottevően zavarja az a tény, hogy az 1780-as összeírás erre vonatkozó mértékegységei, pontosabban kiindulópontja eltér a korábbi gyakorlattól. Az 1757-es összeírás során is a bevallott-felbecsült gabonater-

31 IV. 1504. a/2. Szilády Károlynak az 1775—1783. évi protocollumból való másolata. II. LXV. 1781. június 19.

32 Uo. 1781. szeptember 4. A határozat sorsa az lett mint a legtöbb hasonló szankcióé. Néhány évvel később még egyértelműbben, még nagyobb büntetés kilátásba helyezésével hozta meg a tanács újabb határozatát. Uo. 1783. április 3.

més nagysága alapján határozták meg a kivethető adó nagyságát. Az 1780-as adóösszeírás során a kertek, szántók területe alapján vetették ki az adót. Egységként egy zsák gabona elvetésére alkalmas nagyságot vették, ami hozzávetőlegesen egy kataszteri holdnak felelt meg.³³ Ez az eljárás számottevően nehezíti a növekedés ütemének érzékeltetését, de egyben új lehetőséget is biztosít. Módunk van arra, hogy a szántóföldek területi megoszlását az egyes határokon, pusztákon belül felmérjük, illetve mód nyílik arra, hogy a természetménynél kevésbé esetleges nagyságrendet vonjunk be az egyes rétegek közötti megoszlás vizsgálata során.

Az összeírás során ez alkalommal is egyértelműen elkülönítették egymástól a város körül lévő, illetve attól nagyobb távolságban lévő pusztákon kialakított szántókat és a hagyományosnak mondható szántókat, kerteket.

Első helyen vették nyilvántartásba a minden bizonnyal legértékesebb és adózás szempontjából külön kezelt, ún. pénzes kerteket. A nyolc tized összeíró lapjain fellelhető megfogalmazás nem hagy kétséget afelől, hogy a mai Városhőd határrészben pénzen megvásárolt kertekről van szó. Az alábbi változatok lelhetők fel: városhőd pénzes, városhöldi pénzes kert, városhöldin pénzes kert, városhőd pénzes kert. Tekintettel arra, hogy Kecskemét határában itt található a legjobb minőségű termőtalaj, különösebb aggályoskodás nélkül feltételezhető, hogy nemcsak a város tulajdonára, birtokjogára utaló kifejezéssel állunk szemben.³⁴

A második rovat a „városadomány” megjelöléssel következik. Minden bizonnyal ugyancsak a Városhödon lévő, de nem pénzen megvásárolt szántókról, kertekről van szó, amelyek után éppen ezért valamivel nagyobb adót kellett a birtoklónak fizetniök.

Ezeket követően a pusztákat veszik sorra, melyeket a város bérelt, egy részüket később birtokolt is. Az egyes tizedekben nem jártak el következetesen egy-egy területileg összekapcsolódó pusztákon lévő szántók nyilvántartásában. Így a Szentkirály és Borbás néhány esetben külön van feltüntetve. Az I. táblázatunk az eredeti összesítések adatait tartalmazza. A végső összesítéskor külön is feltüntettük a tizedösszesítők alapján kapható végösszeget.

A kertek, illetve szántók mértékegységeként a zsákot, azaz az egy zsák gabona elvetésére alkalmas területet alkalmazták. Mint már utaltunk rá, ez hozzávetőlegesen egy kataszteri holdnak felel meg. A rögzített adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a hatalmas birtokolt és bérelt határon belül 1780 táján a város gazdái által használt szántók nagyobb része (57,6%) Városhödon volt. Rajta kívül a mellette lévő Páka (9,8%), valamint a gabonatermesz-

33 Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon. Bp. 1983. „... egy-egy „zsák” úgy tűnik, mintegy 1600 négyszögöl, azaz 1 kat. h. lehetett ...” 23. old.

34 L. az 1757-es feldolgozás 25—28. jegyzetét.

*A GABONATERMESZTÉSRE ALKALMAS FÖLDTERÜLET
(MÉRTÉKEGYSÉG: HÁNY ZSÁK MAG ELVETÉSÉRE ALKALMAS)*

Tized	Város- földin pénzes kert	Város- adomá- nya	Vacs	Sz király Borbás	Alpár	Szlőrinc	Páka	Péteri	Monos- tor	Bugac	Összesen	Megjegyzés
I.	1175	283	—	316	43	157	90	30	—	—	2 101	
II.	933	57	66	444	81	179	117	41	—	11	1 929	
III.	1246	48	66	403	103	205	473	96	108	15	2 763	
IV.	1202	159	96	124	89	64	451	69	316	60	2 630	
V.	1545	305	134	202	41	180	219	150	163	110	3 049	
VI.	1098	53	110	115	126	88	191	44	63	—	1 888	
VII.	1516	101	206	192	43	68	107	39	—	—	2 272	
VIII.	953	125	256	409	14	95	194	45	27	6	2 124	
összesen	9668	1131	1008	2167	494	938	1952	597	720	202	18 877	(az eredeti összesítés alapján)
összesen	9668	1131	934	2205	540	1036	1842	521	677	202	18 756	

tésre ugyancsak viszonylag jó termőtalajú Borbás és a török kiűzése során elnéptelenedett Szentkirály volt a legjelentősebb (a kettő együtt 11,8%). Egészében tehát megállapíthatjuk, hogy még a XVIII. század végén is viszonylag szűk területre korlátozódott Kecskemét határában a gabonatermesztés. Ennek megfelelően elég csekély az egy háztartásra jutó átlagos terület is: 4,77 zsák, illetve kataszteri hold. Tehát a város csaknem megye nagyságú határának elenyésző töredéke szolgálta ekkor még rendszeres megművelés révén a növénytermesztést.

Ugyancsak figyelemfelkeltő, hogy az adóztatásra nyilvántartásba vett terület 51,4%-a ún. pénzeskert. Ezek nagyobb részét évszázadok során szerezték meg a tulajdonosok, illetve eleik, és polgári magántulajdonként kezelték, ismerték el a város vezetői is.

Érdemes feltétlenül utalni arra, hogy azokon a pusztákon, vagy azok többségén, amelyeket a város tartósan bérelt, ha kisebb arányban is, de fellelhető a gabonatermesztés.

Ha vizsgálni akarjuk a város társadalmának gazdasági-társadalmi struktúrájának alakulását, feltétlenül ki kell térnünk a szántóföldeknek az egyes gazdasági-társadalmi rétegeken belüli megoszlására. Bár kétségtelen, hogy ekkor még a szántóföldek birtoklása nem a legjelentősebb rétegeképző erő, jelentőségét már ekkor sem lehet lebecsülni.

Éppen a pénzeskertek értéke, gazdasági fontossága miatt indokolt, hogy ennek az egyes rétegek közötti megoszlását külön is szemügyre vegyük. (L. II. táblázat.) Az első szembetűnő vonás az, hogy 21 zsellér háztartás 76 zsákos nagyságú szántót pénzeskertként birtokolt, tehát saját, pénzen vásárolt tulajdonuk volt. Ez mindenekelőtt abból a szempontból lényeges, hogy a zsellér—gazda megkülönböztetésnél a pénzeskert nem lehetett meghatározó. Az adatlapok összesítése során valamivel nagyobb összeget kaptunk, mint a korabeliek. A 10 255 zsákos terület igen aránytalanul oszlott meg az egyes rétegek között. A háztartások többségét kitevő (54,8%) törpegazdák a pénzeskerteknek csupán 7,3%-át birtokolták. Lényegesen kedvezőbb arányban részesültek a kisérték. Ők a háztartások 16,7%-át alkották és a pénzeskertek 21,6%-a volt tulajdonukban. Számarányukhoz képest sokkal kedvezőbb helyzetben voltak a középgazdák, akik a háztartások alig több mint huszadát képezve a pénzeskertek egyötödével rendelkeztek. Még feltűnőbb a nagygazdák részesedési aránya, akik a háztartások csupán 4,7%-át jelentették, de ennek az igen fontos ingatlannak már 51%-át maguknak szerezték meg.

Rendkívül erőteljes a pénzeskertekből való részesedés megoszlása az egyes rétegeken belül is. A lakosság több mint négyötöde nem részesült ebből az ingatlanból. A több mint kétezer törpegazdából nem egészen másfél száznak volt pénzeskertje. Igaz, hogy hetvennek viszonylag jelentős nagyságú. Még

A PÉNZESKERTEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—20	21—50	51—	Összes- szántó	Háztartá- sok száma
		zsákos						
gazda	nincstelen	1563	56	62	1		682	1682
	törpegazda	424	46	178	6	1	2209	655
	kisgazda	80	11	104	18	1	2062	214
	nagygazda	37	1	46	69	32	5226	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	451	13	7			73	471
	kisgazda		1				3	1
	nagygazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	2014	69	69	1		755	2153
	kisgazda	424	47	178	6	1	2212	656
	nagygazda	80	11	104	18	1	2062	214
mindösszesen		3278	128	397	94	34	10 255	3931

a kisgazdáknak minősített adózók közül is közel kétharmad kiszorult ezek birtoklásának lehetőségéből. Az igen erős differenciálódásra jellemző, hogy a középgazdák közel negyven %-a és a nagygazdák 20%-a nem jutott hozzá ehhez a vagyonhoz. Az erősen behatárolt lehetőségéből adódóan csekély volt azok száma, akik jelentősebb ilyen szántóval rendelkeztek. Nem egészen három tucat azok száma, akiknek 50 holdnál nagyobb területű, azaz nagy területű pénzeskertjük volt, és nem egészen száz azok száma, akiknek számottevő (húsz és ötven hold közötti) terület volt tulajdonukban.

Éppen ezért, mivel a növénytermesztés és az ehhez szükséges termőterület növekedése a következő évtizedek gazdálkodásának egyik meghatározójává vált, célszerű a nem pénzes kertek, illetve szántók megoszlását is szemügyre vennünk. (L. III. táblázat.) Ezek együttes területe is számottevően kisebb, mint a pénzeskerteké. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy e téren a korabeli és az általunk végzett összegzés között csak minimális eltérés mutatkozik. Az e tekintetben történő vizsgálódás annál inkább indokolt, mivel néhány figyelemre méltó vonás rajzolódik ki az előző birtoktípus megoszlásához képest. Talán az a leginkább szembetűnő, hogy e téren lényegesen

szélesebb társadalmi csoportok voltak érdekelve, mint a pénzskerteknél: a háztartások közel harminc százaléka részesült ezekből a szántókból. Több mint kétszer annyi törpegazda, a kisgazdáknak közel kétharmada jutott ilyen jellegű szántóhoz. Ha figyelembe vesszük is, hogy ezek lényegesen gyengébb minőségű talajok voltak, még akkor is számolnunk kell ezekkel a tényekkel. A fenti adatokból következik, hogy itt a jelentősebb nagyságú birtokok száma alig több mint fele az előzőhöz viszonyítva.

Tekintettel arra, hogy jelentős számban voltak, akiknek csak egyféle kertjük, szántójuk volt, feltétlenül hasznos a kétféle kert, illetve szántó együttes megoszlására is röviden kitérünk. (L. IV. táblázat.) Az együttes kép lényegesen kedvezőbb, mint az előző kettő külön-külön. A háztartások több mint harmadának volt szántója. Több mint 250-nek igen jelentős. Az e téren meginduló koncentráció jele már, hogy 50 család ötven és száz hold közötti szántót birtokolt, és nyolcan már száz holdon felüli területen termesztettek gabonát.

III. táblázat

AZ EGYÉB KERTEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—21	21—50	51—	Összes szántó	Háztartások száma
		zsákos						
gazda	nincstelen							
	törpegazda	1322	264	96			1607	1682
	kisgazda	284	150	220	1		2639	655
	középgazda	52	29	114	19		1853	214
	nagygazda	31	13	85	47	9	3201	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	445	19	7			118	471
	kisgazda		1				2	1
	középgazda							
	nagygazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	1767	283	103			1725	2153
	kisgazda	284	151	220	1		2641	656
	középgazda	52	29	114	19		1853	214
	nagygazda	31	13	85	47	9	3201	185
mindösszesen		2857	476	522	67	9	9420	3931

A KÜLÖNBÖZŐ KERTEK EGYÜTT

Réteg		0	1—5	6—20	21—50	51—100	101—	Összesen	Háztartások száma
		zsákos							
gazda	nincstelen								
	törpegazda	1233	282	166	1			2 289	1682
	kisgazda	144	128	367	15	1		4 848	655
	középgazda	4	3	131	75	1		3 915	214
	nagygazda	2		21	106	48	8	8 427	185
zsellér	nincstelen	723							723
	törpegazda	428	27	16				191	471
	kisgazda		1					5	1
	középgazda								
	nagygazda								
összesen	nincstelen	723							723
	törpegazda	1661	309	182	1			2 480	2153
	kisgazda	144	129	367	15	1		4 853	656
	középgazda	4	3	131	75	1		3 915	214
	nagygazda	2		21	106	48	8	8 427	185
mindösszesen		2534	441	701	197	50	8	19 675	3931

Ezek az adatok igen jó támpontul szolgálhatnak a későbbi évtizedek ezirányú fokozódó, majd rohamos fejlődésének nyomkövetéséhez.

Igaz ugyan, hogy az előbbi adatok és táblázatok olyan tényeket és arányokat demonstrálnak, amelyhez hasonlók eddig még nem állottak rendelkezésünkre, de ugyanakkor nem teszik lehetővé, hogy a gabonatermesztés volumenének, a megtermelt búza, árpa és zab mennyiségének alakulására érdemben következtetni tudjunk. Ennek érdekében egy ugyancsak 1780-ban készült összeírást kell vizsgálnunkba bevonnunk.³⁵ Tekintettel arra, hogy nincs időbeli eltérés, az ilyen jellegű összeírások elkerülhetetlen letagadásait, kisebb fogyatékoságait leszámítva igen jó támpontul szolgálhat a korábbi elemzésekkel történő összehasonlításokhoz. Az összeírás tizedenként veszi sorra a gazdákat, és egyenként rögzíti a búza, az árpa és a zab termésének mennyiségét, illetve azt, hogy várhatóan mekkora lesz a házi szükséglet. Nem

35 IV. 1504. m. Összeírások, 51. sz. Termények összeírása

TERMÉNYEK ÖSSZEÍRÁSA
(*vékában*)

Tized	Termett			Házi szükségletre		
	búza	árpa	zab	búza	árpa	zab
I.	5 639	3 178	2 225	3 093	2 106	1 453
II.	3 260	2 650	2 346	1 100	—	405
III.	10 292	5 321	2 940	14 682	5 829	1 618
IV.	9 006	3 621	2 750	7 050	2 549	1 230
V.	5 509	4 805	3 407	6 214	5 988	316
VI.	7 300	5 485	3 759	8 850	4 880	2 140
VII.	7 460	5 399	6 439	7 915	5 590	3 285
VIII.	8 406	4 531	5 092	7 936	3 660	3 060
összesen	56 872	34 990	28 958	56 840	30 602	13 507

akarunk kétséget ébreszteni használhatóságával kapcsolatosan, de utalnunk kell arra, hogy az összeírásban is csaknem általános a kerekítés. Elgondolkodtató, hogy rendkívül nagy az eltérés a termés mennyisége és házi szükségletre jelzett arány között az egyes tizedeken belül. Tekintettel arra, hogy megbízhatóbb adataink nincsenek ezek alapján kell a fejlődés folyamatát érzékeltetnünk. (L. V. táblázat.)

A *búza* termése a 31 literes vékát feltételezve 1780-ban Kecskeméten 17 630,3 hl volt, ami 74 kg-os hektoliter súly esetén 13 222,7 mázsának felel meg. Ez alig valamivel több mint az 1757-ben összeírt mennyiség, annak mindössze 104,3%-a. A mennyiségi növekedés különösen csekélynek minősül, ha figyelembe vesszük, hogy a háztartások száma közben 2872-ről 3931-re emelkedett, tehát 36,9%-kal nőtt. Így egy háztartásra a korábbi 4,42 mázsa búza helyett csupán 3,36 mázsa juthatott. Ez a mennyiség aligha tett lehetővé más településekre való szállítást, eladást.

Az *árpa* 1780-ban rögzített termésmennyisége a búzáéhoz viszonyítva alig változott. 1757-ben 1:1,75, míg 1780-ban 1:1,62 arány rögzíthető. Ez tehát azt is jelenti, hogy az árpa termésmennyisége sem követte arányosan a háztartások számának gyarapodását. A század derekán rögzített 9658 hl árpával szemben 1780-ban 10 846,9 hl termést jeleznek az összeírások, ami 12%-os növekedést jelent, ami csak harmada a háztartások gyarapodásának.

A *zabot* 1757-ben a cirokkal és a kölessel együtt vették nyilvántartásba, így ezirányú összehasonlításra még csekélyebb az esély.

A gabonatermésről készített 1780-as összeírás további megfigyelésekre is lehetőséget biztosít. A VI. táblázatban összegyűjtöttük azokat a nagygazdákat, akiket az első tizedben írtak össze. Három gazda adatai nem találhatóak ugyan (Domján István, Sipos Ferenc és Tormási András), de a további 13 gazdag paraszt gabonatermésére vonatkozó adatokból is levonhatunk néhány fontos következtetést. A teljesebb kép érdekében kiegészítettük az adóösszeírásnak a szántóföldek nagyságára vonatkozó adataival.

Kétségtelen, hogy a feltüntetett szántókat nemcsak gabonatermesztésre használhatták. Arra sem történt utalás, mekkora területek maradtak esetleg parlagon. Tekintettel arra, hogy szinte semmiféle támpontunk sincs, milyen nagyságú termést takarítottak be egy holdról, talán mégsem felesleges rögzíteni, mekkora termés tartozott vékában megadva egy-egy területhez. Ezek az átlagok rendkívül nagy szélsőségek között mozognak. Hangsúlyoznunk kell ismételten, hogy kivétel nélkül gazdag parasztokról van szó, akik a szántók megműveléséhez a szükséges igával, anyaggal és munkaerővel feltétlenül rendelkeztek. A legmagasabb hányados Valkai András szántóinál jelentkezett, ahol pedig kivétel nélkül kerek százasokban rögzítették a mennyiséget, tehát minden bizonnyal lefelé kerekítették az egyes tételeket. A 17,1 vékás átlag holdanként 5,3 hl-es kb. négy mázsás átlagnak felel meg. Kirívóan alacsony Poor István 67 zsákos szántójára kivetített 150 vékás termés mennyiség átlaga: 2,2 véka. Hangsúlyozván, hogy a pontosabb körülményeket nem ismerjük, így a legnagyobb átlagot lehet esetleg kiinduló alapul venni. Az kétségtelen, hogy a bevallott termékmennyiségek alapján elég alacsony termésátlagokkal számolhattak a gazdák.

A termés nagysága és a házi szükséglet közötti különbség sejteti, mekkora terméktöbbséggel lehet a nagygazdák esetében ebben az esztendőben számolni. Bár itt sem teljesen egzakta az adatok, egyfajta tájékoztatásra feltétlenül alkalmasak. Ha figyelembe vesszük, hogy hasonlóval korábban nem találkoztunk, feltétlenül érdekesek lehetnek. A 13 nagygazdánál a búza termésének átlagosan 29,4%-a, az árpának 26,1%-a, a zabnak pedig 24,5%-a volt többletnek tekinthető, amely mennyiséget minden bizonnyal piacon értékesítették. Ezek az arányok reálisnak tűnnek.

Tekintettel arra, hogy ismerjük a gabonaárakat 1781-ből, nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, mekkora hasznuk származhatott átlagosan a gabonatermesztésből. Következtetni tudunk arra, milyen haszonnal járhatott egy átlagos nagygazda gabonatermesztő tevékenysége. A 13 I. tizedbeli nagygazda összesen 642 zsákos szántón gazdálkodott. Ez 49,4 zsákos, holdas átlagnak felelt meg, ami távolról sem jelentéktelen. A bevallott búza termése 1440 véka volt, amelynek az átlagára 1781-ben vékánként 53 dénár volt.³⁶ Ennek

36 Iványosi-Szabó Tibor: Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 200. old.

AZ I. TIZED NAGYGAZDÁINAK SZÁNTÓJA ÉS GABONATERMÉSE

N é v	Pénzes	Egyéb	Termés			Házi szükségre		
			búza	árpa	zab	búza	árpa	zab
	kert		vékában			vékában		
	zsákos							
Benkő János		34	100	80	70	70	60	50
Csikai István		50	120	100	80	70	60	53
Deák István		18	80	60	30	40	30	15
Domján István	18	10						
Kálmán Mihályné	25	10,5	130	96	108	100	76	83
Mester Gergely	82		100	120	150	50	70	100
Mészáros Andrásné	10	22	70	40	20	46	28	10
Poor István	60	7	100	40	10	50	20	—
Rúz Mihályné	16	5	90	70	80	80	73	76
Sándor István		17,5	100	30	20	60	21	11
Sipos Ferenc	70							
Szentkirályi Tót Gergely		31	100	50	50	50	25	25
Szombati István	20	5,5	100	80	37	70	60	25
Tormási András	40	11,5						
Valkai András	30	11	300	200	200	300	200	200
Zana György	30	8	50	40	30	30	20	18
összesen:	401	241	1440	1006	885	1016	743	665

értéke összesen 763 magyar forint és 20 dénár. Egy-egy gazda átlagos bevétele kb. 58 mft, és 70 dénár. Az árpa össztermése: 1006 véka, átlagára pedig 32 dénár volt.³⁷ Értéke tehát: 321 ft és 92 dénár. Egy gazdára jutó átlag: 24 ft, 76 dénár. A zab termése: 885 véka, átlagára: 29 dénár.³⁸ Az érte kapott összeg valószínűleg 256 ft és 65 dénár lehetett, amely alapján átlagosan egy gazdára 19 forint és 74 dénár jutott. Összességében a gabonatermesztésből egy-egy nagygazda átlagos bevétele 103 magyar forint és 20 dénár lehetett. Ez a bevétel távolról sem lebecsülendő összeg, különösen, ha figyelembe vesszük a korabeli béreket, javadalmakat.

Célszerű az egyértelműbb összehasonlítás érdekében még egy lépéssel tovább mennünk, hisz az eddig felhasznált és a később idézett adatok is kivétel nélkül dokumentálhatók, és sok tucat, gyakran sok száz eset átlagát jelentik.

37 Uo. 197. old.

38 Uo. 204. old.

A következtetések végeredményei pedig érthetőbbé, kézzelfoghatóbbá teszik az egyes ágazatok rentabilitását, rajtuk keresztül a velük kapcsolatos vagyion rétegek súlyát is.

Ugyancsak 1781-ben, amikor a gabona értékesítésére valószínűleg sor kerülhetett, a fontosabb élő állatok átlagára a következő módon alkult: egy ló ára 53 magyar forint és 20 dénár, egy ökör 40 ft és 10 dénár, egy tehén 30 ft, 80 dénár, egy juh 204 dénár volt. Ily módon egy-egy gazda gabonatermésből származó bevételét 1,9 ló, 3,35 tehén, 2,6 ökör és 50,6 juh ára ellensúlyozhatta.³⁹

Ezek az arányok talán érthetőbbé teszik, miért ragaszkodtak ezen a vidéken még ezekben az évtizedekben is a leggazdagabbak a nagyállattartáshoz, illetve a juhászathoz.

A *szőlőtermesztés* a Homokhátságon a XVIII. század végén sem versenyezhetett sem mennyiségben, sem minőségben a történelmi borvidékek kultúrájával. Ennek ellenére ez a tevékenység volt, ezen a vidéken a legjelentősebb belterjes növénytermesztés ezekben az évtizedekben is. Éppen ezért az adóalapok felmérése során megkülönböztetett figyelmet fordítottak rá. A fejlődés folyamatának, a termékmennyiség növekedésének megrajzolását illetően e téren is kellemetlen változást tapasztalunk. A termék mennyisége helyett a szőlő területe lett az adóalap. Így nincs módunk arra, hogy pontosan felmérjük, milyen módon alakult a város bortermése a század végére, de ennek ellensúlyaként pontosabb képet kapunk a város határában lévő szőlők nagyságáról.

Miként korábban is jeleztük, a szőlő nagyságát annak alapján rögzítették, hány ember tudja egy nap alatt megkapálni. Tehát becslésen alapult, és pontos eredményt ennek alapján sajnos nem lehet kapni, annál inkább, mivel eltérnek a vélemények azt illetően, milyen nagyság értendő egy kapás szőlőn. A termésátlag megállapítása éppen ezért szinte megoldhatatlan feladatot jelent, talán még nehezebb mint a gabona esetében. Sajnos nem rendelkezünk a különféle szőlőterületekre vonatkozó adatsorokkal, nagy volt az évenkénti termésingadozás is.⁴⁰

A perceptorai számadás tesz utalást az elmért dézsmaborokra.⁴¹ E szerint Kecskeméten 1600,75 akó dézsmabort mértek el a város kocsmáiban. Ez minimálisan 16000 akó termést feltételez, ami 8128 hl. bornak felelhetett meg. Egy háztartásra így kb. 2 hl bortermés jutott 1780-ban. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ebből az egyetlen és lényegében közvetett adatból nem lenne helyes különösebb következtetéseket levonni. Az 1757-ben adózta-

39 Uo. 219., 220., 222., 223. old.

40 Wellmann: Magyar mezőgazdaság . . . 156. old.

41 IV. 1510. c) Kecskemét város számvevőjének (másodbírájának) iratai, számadáskönyvek, 1780. 73. old.

tás végett összeírt 20442 akó bor számottevően nagyobb volt, mint a dézsma alapján kikövetkeztethető közel negyedszázaddal későbbi. Pedig kétségtelen, hogy a szőlőültetvények tovább nőttek. Tekintettel kell ugyan arra is lennünk, hogy az egyes évek termésmennyiségei igen nagy mértékben eltérhettek egymástól, a háztartásonkénti 2 hl-es átlagot minimálisnak vagy rendkívülinek foghatjuk fel.

A fenti bizonytalanság nem akadályozhatja meg, hogy a szőlő területének az egyes rétegek közötti megoszlását áttekintsük, és ezen arányokat vessük össze a korábbi termésarányokkal. Így egy elfogadható közös nevezőt találhatunk a folyamat megrajzolásához.

A VII. táblázat adatai alapján kétségtelen, hogy a szőlővel nem rendelkezők aránya 1757-hez képest alig változott. Akkor a háztartások 40, 1780-ban 41,6%-ának nem volt szőlője. Tehát még mindig megfogalmazható, hogy a legszélesebb társadalmi körökben megoszló termelési eszköz a szőlő volt. Ezen a megállapításon a minimális arányomlás sem módosít, annál inkább,

VII. táblázat

A SZŐLŐÜLTETVÉNYEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—15	16—	Összesen	Háztartások száma
		kapás						
gazda	nincstelen							
	törpegazda	612	927	137	4	2	3 816	1682
	kisgazda	82	352	199	16	6	2 968	655
	középgazda	12	77	99	16	10	1 450	214
	nagygazda	6	21	86	38	34	2 011	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	200	266	5			637	471
	kisgazda		1				2	1
	középgazda							
	nagygazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	812	1193	142	4	2	4 453	2153
	kisgazda	82	353	199	16	6	2 970	656
	középgazda	12	77	99	16	10	1 450	214
	nagygazda	6	21	86	38	34	2 011	185
mindösszesen		1635	1644	526	74	52	10 884	3931

mivel a háztartások száma a negyedszázad alatt több mint harmadával nőtt. Rendkívül figyelemre méltó, hogy a zsellérek között a szőlőbirtokosok száma 181-ről 272-re emelkedett, amely 50%-os növekedést jelent. Tekintve a viszonylag rövid időt, az arányváltozás nagyon figyelemre méltó.

Az egyes kategóriák közötti nagyságrendi eltérést igyekeztünk hozzávetőlegesen arányosan megvonni. Ez a termésátlagok ismeretének hiányában persze aligha lehetséges. Éppen ezért le kell mondanunk az egyenes arányok megvonásáról. Azt viszont ismét megállapíthatjuk, hogy változatlanul magas a viszonylag csekély területtel rendelkezők aránya: 41,8, és változatlanul csekély a viszonylag nagy szőlőterület tulajdonosainak a száma: 52 (1,3%).

Ezek az arányok azt érzékeltetik, hogy mélyreható átalakulások nem mentek végbe. Az újabb 90 zsellér szőlőtulajdona nem becsülhető ugyan le, különösen ha a jelenséget, a tendenciát vesszük figyelembe, de kétségtelen, hogy a szőlőterületeknek az egyes vagyoni-társadalmi rétegek közötti megoszlási arányát tekintve lényegi változást nem eredményezhetett. Valószínűnek tarthatjuk, hogy az egyes vagyoni rétegeken belül a birtokolt terület aránya kisebb eltérésekkel megegyezett. Ezt látszik igazolni a szőlővel nem rendelkezők arányának minimális módosulása az egyes vagyoni rétegeken belül is. A törpegazdák legnépesebb rétegén belül kb. 4%-kal nőtt a szőlőtulajdonosok aránya, hozzávetőlegesen ugyanekkorával a kisgazdák között is. Kisebb arányú volt a növekedés a középgazdák között, míg a legkisebb számú rétegen belül, a nagygazdák között minimális visszaesés jelentkezett. Bár az adóalap normája változott, éppen a tulajdonnal rendelkezők és nem rendelkezők számának a megállapításakor járhatunk el a legegzaktabb módon.

Ezen megállapítás után érdemes összevetni, milyen arányban részesültek a bortermésből, illetve a szőlőterületből az egyes rétegek. A törpegazdák a területnek 40,9%-át birtokolták 1757-ben, de a termésnek csak alig több mint negyedét szűrték el. A kisgazdáknál a területből és a termésből való részesedés arány közel azonos, valamivel több mint negyed rész. A középgazdák a 13,3%-os területrészesedéssel szemben a termés kb. 17%-át használhatták, illetve értékesíthették. A nagygazdák a terület 18,5%-át birtokolták, a termésnek viszont közel harmadát szűrték pincéjükbe.

Ha a negyedszázadnyi időeltéréseken belül a kétféle mérték, a kétféle norma összevetése vet is fel kérdőjeleket, azt kétségtelenné teszik a rögzített adatok és arányok, hogy a törpegazdák kezén lévő szőlők hozama kétségtelenül gyengébb volt, mint a nagygazdák szőlejében. Tehát nem indokolatlan azon megállapítás, hogy a termék nagysága helyett a terület nagyságának figyelembe vétele az adó mértékének a megállapításánál egyértelműen a gazdagabb, és vélhetően nagyobb hozamú szőlővel rendelkezők érdekeit szolgálta. Nem teljesen indokolatlan annak az itt történő említése sem, hogy távolról

sem lehet véletlen ez a döntés, amely a gabonatermés helyett a szántóterület nagyságát vette alapul.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy ezen újabb adókivetési norma mind a szőlőtermesztés, mind a gabonatermesztés terén a minőségi tényezőket helyezte előtérbe. A szőlő és a szántó területének további növelése helyett a talaj jobb trágyázását, a növények gondosabb ápolását, a jobb vetőmag kiválasztását stb. szorgalmazta.

A gyümölcs és a zöldségtermesztés összetételéről és volumenéről sajnos az 1780-as összeírás alapján nem alkothatunk képet. Csak valószínűsíthetjük, hogy a szőlőterületek növekedésével, illetve a lakosság számának gyarapodásával a mennyiségi növekedés kétségtelennek mondható.

A szőlőterületek megoszlása alapján már a század derekának viszonyai között megfogalmazhattuk, hogy a bortermelés az egyik jelentős bevételi forrássá vált a nagyobb gazdaságokon belül is, és kétségtelenül rétegtképző tényező lett. A borbírói számadás adatainak felhasználásával a század végén e folyamatról még egyértelműbben alkothatunk véleményt.

A város kocsmáiba a szőlős gazdáktól komoly mennyiségű bort vásároltak. Nincs okunk arra, hogy feltételezzük, borkereskedelem révén szállították ezek a zömmel nagygazdák borukat a város számára. Az önálló gazdálkodást folytató tanács időről-időre maga is vásárolt a szomszédos településeken bort, nem véve igénybe a közvetítőket.

Rozgonyi István a város egyik közhivatalnoka és jómódú gazdája három alkalommal összesen 50,7 hl bort adott el a borbíróknak, amiért 185 rénes forintot kapott. Ehhez közelálló, vagy felényi összeget sokan vettek fel boruk eladása fejében. Közülük kiemelkedett Deák Mihály, aki öt alkalommal közel 90 hl bort vitt a város pincéibe, amely áruért 488 rénes forintot vett fel.

Érdemes még kitérni Valkai András borának értékesítésére. Sem az eladott mennyiség nem különösen nagy, 45,5 hl, sem az érte kapott összeg nem kiemelkedő: 174 rénes forint. A V. táblázat adatai alapján tudjuk viszont, hogy az első tizeden belül a nagygazdák között is a legnagyobb gabonatermést vették nála nyilvántartásba. Ennek az igazán figyelemre méltó gabonatermésnek amit 41 zsákos szántóról aratott, teljes értéke, kb. 235 rénes forinttal érhetett fel. Valkainak az adóösszeírás alapján 16 kapás szőlője volt, és a saját használatán felül csak a városnak eladott bor értéke a teljes gabonatermés értékének több mint háromnegyede volt.

A magisztrátus a futóhomok növekvő veszélye ellenére a XVIII. század utolsó harmadában még nem egyértelműen támogatta a szőlőtelepítéseket. Ez jórészt a legelők területének óvásával kapcsolódott össze. „Régi statutumok ellen sehol a város földin, sem pedig a maga kertinél a végre földet ne szakasszon, hogy ottan szőlőt építsen. A kik pedig azér építettek vagy építeni

igyekeznek, attól minden módon eltiltatnak, a gyümölcsös, kivált az eperfák megmaradhatván.”⁴²

Az igényesebb szőlőtermesztést gátolta a város vezetése azzal is, hogy még mindig makacsul tiltotta a szőlőkben való letelepedést. „A szőlőkben lakni kezdett gyülevész nép mind a városnak semmi hasznára nincsenek, sem szálló szállításokban (sic), sem más szolgálatokban, sőt másoknak nagy kárvallásokkal nem lehetvén a magistratus inspectioja alatt, télen nyáron szabadon pusztítanak, és mintegy emberi társaságon kívül élnek, azért halasztás nélkül vagy a városba bejöjjenek, vagy a mely helyeken házhelyet találnak, eloszoljanak.”⁴³

42 IV. 1504. a/2 II. LXV. március 16.

43 Uo. 1776. november 5.

III. ÁLLATTARTÁS

Sokak képzeletében máig az él, hogy extenzív nagyállattartás a hódoltság terméke, következménye volt, és a török kiűzése után hamarosan vissza is szorult. Valójában a mezőgazdasági tevékenységnek ez az ága, ez a formája még a XVIII. század második felében is az ország nagy részén, tehát nemcsak az Alföldön, elsősorú jelentőséget kapott.⁴⁴ A Duna—Tisza közén a század második felében is még számottevő természetes legelő állott az állattartók rendelkezéseire. Kétségtelen, hogy a kun puszták betelepítésével párhuzamosan terjedt és fokozódott az állatok téli etetésével kapcsolatos gondoskodás, részben az istállózó állattartás is, de az állatok többségét még mindig a hagyományosnak mondható rideg körülmények között nevelték.

Nem indokolatlan állítani, a nagyállattartás még tartotta a század második felében is a vezető szerepét. Részben az exportlehetőség inspirálta a tenyésztőket mégha az idegen kereskedők közbeékelődése miatt a haszon jelentős része a külföldiek zsebébe került is, részben a hazai húsellátás, nem csekély mértékben pedig az igavonók megfelelő számú biztosítása volt e gazdasági ágazat legfontosabb motiválója. A nagyállattartáson belül is kiemelkedő fontosságú volt a szarvasmarhatartás. Az állatokra differenciáltan kivetett adó révén az összeírás során igen jól tagolt számsorok álltak össze, amelyek segítségével az igavonók, a hústermelő és növedékállatok számáról és megoszlásáról egyaránt igen pontos képet lehet rekonstruálni.

A *jármos-ökrök* nélkül a korabeli mezőgazdaság aligha képzelhető el. A szántás és a terményszállítás során nélkülözhetetlenek voltak. Energiájuk nélkül csaknem megoldhatatlan feladatok elé került volna a nem túlságosan nagyarányú kereskedelem is.

A mezőváros lakosságának változatlanul erőteljes növekedése alapján azt sejthetnénk, hogy ezeknek a legfontosabb igavonóknak a száma is közel hasonló tendenciát mutat. A XVIII. századi magyar mezőgazdaság fejlődésén belül meghatározó periódusok, fellendülések és hanyatlások méréséhez az igaerő számszerű alakulása is egyik fontos mutató lehet. A feudalizmuson belül egyre fokozódó válság egy tünetének foghatjuk fel, hogy az országnak ezen a táján, a minden bizonnyal más régiókon belül is nemcsak lelassult a korábbi fejlődés üteme, hanem bizonyos visszaesések is jelentkeznek. Mindenképpen figyelemfelkeltő, hogy az 1757-ben nyilvántartásba vett 4760 db igásökörről szemben 1780-ban csak 4416 található. Ez több mint 7%-os visszaesést jelent. (L. VIII. táblázat.)

E mögött a megállapítás mögött a változások sora húzódik meg. Az egyik

44 Wellmann: Magyar mezőgazdaság... 156. old.

A JÁRMOS ÖKRÖK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—	Az ökrök száma	Háztartások száma
gazda	nincstelen	1334	302	46			685	1682
	törpegazda	269	151	233	2		1314	655
	kisgazda	22	20	161	11		963	214
	középgazda	18	3	78	65	21	1272	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	393	68	10			180	471
	kisgazda		1				2	1
	középgazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	1727	370	56			865	2153
	kisgazda	269	152	233	2		1316	656
	középgazda	22	20	161	11		963	214
	nagygazda	18	3	78	65	21	1272	185
mindösszesen		2759	545	528	78	21	4416	3931

fontos mozzanat, hogy ezen igavonókkal nem rendelkező háztartások száma több ezerrel nőtt, ami 64,2%-os emelkedést jelent. Számottevően csökkent azok száma is, akik 1-2 igás ökröt tartottak (ez közel 8%-os visszaesés). Még erőteljesebb viszont a 7-10 ökröt birtoklók számának csökkenése: csaknem pontosan 30 %-os, de még ezt is meghaladja, a visszaesés a 11-nél több igásökörrel rendelkezőknél, ahol 36%-os volt a visszaesés.

Újabb sajátosságokra figyelhetünk fel, ha azt nézzük meg, hogy az egyes vagyoni rétegeken belül az egy-egy háztartásra jutó ökrök száma hogyan alakult. A törpegazdáknál bizonyos (0,1%-os) visszaesés kétségtelenül észlelhető, de ez rendkívülinek távolról sem mondható, annál is inkább, mivel az ökrös gazdák száma 326-ról 426-ra emelkedett. Gyakorlatilag változatlan az egy háztartásra, gazdaságra jutó igásökör szám mind a kis-, mind a középbirtokosoknál. De a kisgazdáknál kisebb mértékben, a középgazdáknál jelentősen csökkent azok száma, akiknél nem írtak össze ilyen igavonót. A legfeltűnőbb változás feltétlenül a nagygazdáknál lelhető fel. A század derekán náluk egy-egy háztartásra, gazdaságra 7,7 igásökör jutott, a század végére

ez a szám 6,9-re csökkent. Ugyanakkor több mint kétszeresére nőtt azon gazdaságok száma, amelyek nem tartottak ökröt.

Ezek az adatok azt érzékeltetik, hogy a növénytermesztésben nélkülözhetetlen állatok számának visszaesése, és a gabonatermés mennyiségének viszonylagos csökkenése között szoros összefüggés lehet.

Miként már utaltunk rá, az 1780-as összeírás az élőállatokat tekintve is részletezőbb mint az 1757-es volt. A marhaállományon belül külön rovatban vették nyilvántartásba a *hízott ökröket*. Ezek száma az előző évtizedekben olyan jelentős volt, hogy indokolt lehetett külön történő nyilvántartásuk évtizedeken át. A század végére számuk jelentősen lecsökkent. A nem egészen 200 ökor mindössze 19 gazda között oszlott meg. (L. IX. táblázat.) A szegényebb rétegek között a gazdák minimális számban foglalkoztak ekkor már ökorhizlalással. Még a középgazdáknál is periférikus foglalkozássá vált ez. Mindenekelőtt a nagygazdák között található egy tucatnyi vállalkozó, aki még mindig komoly figyelmet szentelt az egykor oly jelentős foglalatosságának.

IX. táblázat

A HÍZOTT ÖKRÖK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—50	Az ökrök száma	Háztartások száma
gazda	nincstelen	1681	1			2	1682
	törpegazda	651	4			11	655
	kisgazda	212		2		16	214
	középgazda	174	3	3	5	157	185
zsellér	nincstelen	723					723
	törpegazda	470	1			1	471
	kisgazda	1					1
	középgazda						
összesen	nincstelen	723					723
	törpegazda	2151	2			3	2153
	kisgazda	652	4			11	656
	középgazda	212		2		16	214
	nagygazda	174	3	3	5	157	185
mindösszesen		3912	9	5	5	187	3931

A *fejőstehenek* számára az 1757-es összeírás nem tért ki. Ha részletes összehasonlítást akarunk végezni egy korábbi időszakkal, az 1707-es összeíráshoz célszerű visszanyúlnunk. A két összeírásból nyert számsorok összevetése során csaknem hihetetlen változások rajzolódnak ki. (L. X. táblázat.) Azt kell gondolnunk, hogy a kifejezés értelmezése körül lehet érdemi változás, különben a visszaesés mértékét nehéz megmagyarázni.

A század elején a szabadságharccal együttjáró pusztítások kellős közepén lényegesen több fejős tehenet írtak össze a városban mint a század végén, miközben a város lakossága hozzávetőlegesen kétszeresére nőtt. Akkor 663 háztartásban 849, 1780-ban 3931 háztartásban 580-at rögzítettek az összeírók. A század végén a háztartások 88,1%-ában nem tartottak tehenet. Igaz ugyan, hogy a juhtartás még mindig igen jelentős, és az állomány többszöröse annak, amekkora a század elején járta a város pusztáit, az 1757-es összeírás VIII. tizedéhez képest a visszaesés aránya még így is elgondolkodtató. (L. az előző feldolgozást.)

A „*barmos marhák*”, azaz a rideg körülmények között felnevelt szarvasmarhák állományán belül is számottevő változások tűnnek fel. Úgy látszik, hogy az egykori hatalmas állomány a század végére számottevően lecsökkent. (L. XI. táblázat.) Ebben a nagyarányú visszaesésben a legelők korlátozódása mellett feltétlenül közrejátszott az ezekben az évtizedekben dúló marhavész is.⁴⁵ Az összeírás során rögzített adatok jelzik, hogy a rideg marhatartás a város háztartásainak már nem egészen 9%-át érintette, míg ez az arány negyedszázaddal korábban csaknem 37%-volt! A jelentősebb, komolyabb hasznot biztosító, 11-nél nagyobb állománnyal korábban közel háromszáz gazda, a század végén csupán 67 rendelkezett. A két legszegényebb réteg ekkorra már gyakorlatilag csaknem teljesen kiszorult ebből a gazdálkodási lehetőségből. De a két módosabb vagyoni rétegen belül is drasztikusan csökkent mind az állatok száma, mind a marhatartással foglalkozó gazdáké.

Bár kétségtelen, hogy a *növendékmарhák* nyilvántartását külön-külön végezték el, és ezek száma valamivel meghaladja az öregebbekét, ennek figyelembe vétele sem módosíthatja a korábbi megállapításunkat. Itt csaknem pontosan ugyanilyen arányokról szólhatunk mint az előzőekben. (L. XII. táblázat.)

Mivel az eltérő korú és eltérő hasznosítású szarvasmarhákat az összeírás során külön-külön vettek nyilvántartásba, célszerű a legfontosabb adatokat együttesen is szemügyre vennünk. (L. XIII. táblázat.)

1757-ben a szarvasmarhák száma együttesen 16 138 db volt. Negyedszá-

A FEJŐSTEHENEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	Tehenek száma összesen	Háztartások száma
gazda	nincstelen	1582	99	1	114	1682
	törpegazda	467	182	6	235	655
	kisgazda	126	83	5	114	214
	középgazda	107	75	3	104	185
	nagygazda					
zsellér	nincstelen	723				723
	törpegazda	460	11		12	471
	kisgazda		1		1	1
	középgazda					
	nagygazda					
összesen	nincstelen	723				723
	törpegazda	2042	110	1	126	2153
	kisgazda	467	183	6	236	656
	középgazda	126	83	5	114	214
	nagygazda	107	75	3	104	185
mindösszesen		3465	451	15	580	3931

zaddal később már csak 10 532, tehát az állomány a korábbinak mindössze 65,3%-ára zsugorodott. Még egyértelműbben érződik a visszaesés ténye, ha a jármos ökröket mindkét számnál figyelmen kívül hagyjuk, amelyek a tenyészállomány alakulását nem tudták befolyásolni. Így a 11 378 darabból összetevődő állomány 6116-ra történő apadását tapasztaljuk, amely közel 50%-os visszaesést jelentett. A nem egészen negyedszázadnyi időszakot figyelembe véve ez a változás önmagában is gazdaság és társadalom formáló folyamat lehetett egy mezővárosban.

Érdemes e néhány nagyon fontos megállapítás mellett újabb megfigyeléseket is tennünk. A táblázatok adatsorai azt is érzékeltetik, hogy az egyes vagyoni rétegeket nem egyformán érintette ez a drasztikus visszaesés. A törpegazdák között az egy háztartásra jutó szarvasmarhák átlaga 1,2-ről 0,5-re csökkent ugyan, de az egész állományból való részesedésük 9,8%-ról 10,2%-ra emelkedett. Ennek oka az, hogy bár minimálisra csökkent barmos marhák száma, az igásökreiké csak igen kis mértékben. Ez ellensúlyozta részesedé-

BARMOS ÖREG MARHÁK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—50	51—	Számuk összesen	Háztartá- sok száma
gazda	nincstelen							
	törpegazda	1665	17				29	1682
	kisgazda	568	78	9			220	655
	közepgazda	112	63	31	8		555	214
	nagygazda	50	27	49	56	3	1814	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	464	7				14	471
	kisgazda	1						1
	közepgazda							
	nagygazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	2129	24				43	2153
	kisgazda	569	78	9			220	656
	közepgazda	112	63	31	8		555	214
	nagygazda	50	27	49	56	3	1814	185
mindösszesen		3583	192	89	64	3	2632	3931

sük arányának romlását. A kisgazdáknál is hasonló folyamat érződik. Bár az egy háztartásra jutó szarvasmarhák száma 4,1-ről 3,1-re apadt, az állományból való részesedésük 14,4%-ról 19,2%-ra nőtt. Az ok itt is ugyanaz: az igásökrök mindig is túlsúlyban voltak, és ezek száma alig változott. A közepes gazdáknál az egy háztartásra jutó szarvasmarhák száma viszonylag jelentősen csökkent: 13,1-ről 10,3-re mégis az állományból való részesedésük arányában a módosulás mérsékelt: 21,3%-ról 20,9%-ra módosult. A legmarkánsabb változások kétségtelenül a nagygazdák soraiban találhatók. Különösen feltűnő az egy gazdaságra jutó átlag csökkenése: 37,8-ről 28,3-re. De jelentős az állományból való részesedésük romlása is a korábbi 54,5%-ról 49,7%-ra módosult.

A szarvasmarha állománynak az összeírás alapján történő áttekintése, a kitapintható fontosabb tendenciák rögzítése után mindenképpen érthetőbb, és elfogadhatóbb az a megfigyelés, hogy a városon belül számottevően nőtt a szegények aránya és a lakosság erőteljes növekedése ellenére jelentősen

NÖVENDÉK SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—	Összesen	Háztartások száma
gazda	nincstelen						
	törpegazda	1663	19			25	1682
	kisgazda	566	81	7	1	238	655
	középgazda	117	64	22	11	550	214
	nagygazda	43	37	44	61	1889	185
zsellér	nincstelen	723					723
	törpegazda	466	5			14	471
	kisgazda		1			1	1
	középgazda						
	nagygazda						
összesen	nincstelen	723					723
	törpegazda	2129	24			39	2153
	kisgazda	566	82	7	1	239	656
	középgazda	117	64	22	11	550	214
	nagygazda	43	37	44	61	1889	185
mindösszesen		3578	207	73	73	2717	3931

csökkent a jómódú és gazdag paraszti családok száma. Megfogalmazhatjuk, hogy egy elszegényedési folyamat mehetett végbe. Ennek az elszegényedési folyamatnak természetesen nemcsak ez lehetett az egyetlen oka. Az viszont kétségtelen, hogy ezen ágazat súlyos gondjai és a nagyarányú visszaesése a város gazdáit egyik igen fontos jövedelemszerző eszközétől fosztotta meg.

A *lótenyésztés* évszázadok óta kiemelkedően fontos tevékenység volt a Duna—Tisza közén élő parasztság körében. Elmúltak ugyan már a háborús évtizedek és évszázadok, de a lovak változott szerepben továbbra is nélkülözhetetlenek maradtak. A postakocsik, a magán jellegű közlekedés, a szárazmalmok és a mezőgazdaság sok más területe nem nélkülözhetette ezt a rendkívül fontos és nagyra becsült igavonókat. Az adóztatás sem hagyhatta figyelmen kívül a mindig keresett és értékes háziállatokat. Éppen ezért az 1780-as adóösszeírás során ezekre is megkülönböztetett gondot fordítottak. Külön vették nyilvántartásba a hámos, a méneses és a növendék lovakat. Ha az

A SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA

Réteg	Jármos ökör	Hízott ökör	Fejőstehén	Barnos öregmarha	Növendék marha	Összesen	Háztartások száma
nincstelen							723
törpegazda	865	3	126	43	39	1 076	2153
kisgazda	1316	11	236	220	239	2 022	656
középgazda	963	16	114	555	550	2 198	214
nagygazda	1272	157	104	1814	1889	5 236	185
összesen	4416	187	580	2632	2717	10 532	3931

utóbbi kategórián belül nem követjük is az eredeti megosztást, szükségessé válik itt is az állomány egészéről egy áttekintő összesítés.

A hámos lovak mind a földművelés bizonyos területein időnként pedig a nagyobb távolságokra irányuló személy, és anyagszállításban meghatározóak voltak. Beszerzési árak és fenntartási költségeik miatt akkor is keveseknek adatott meg, hogy lovat, netalán lovakat tartsanak.

Az 1780-as összeírás ezirányú elemzése is azt sejteti, hogy a század első felének csaknem folyamatos és igen mélyreható, sokoldalú fejlődése a Duna—Tisza közti mezővárosokban is valahol a század harmadik harmada táján kifulladt, megtört. Kétségtelen, hogy a mezőgazdaságon belül is a közvetlen emberi fizikai erőn túl az állati energia volt a legfontosabb, nagyságrendben pedig minden bizonnyal az első helyen álló. A mezőgazdasági termelés mennyiségi növekedése is megtorpant e térségben valahol az 1760-as évek végén. Külön is érdemes lenne megvizsgálni, hogy a Homokhátságon az úrbéri rendezés, a helyi nemességgel folytatott harc, az abszolútmonarchia gazdasági kihatású intézkedései és a visszaesés között volt-e okozati összefüggés, illetve milyen volt ez.

Bár a népesség növekedésének üteme az 1757—1780 közötti közel negyedszázadon belül nem csökkent, sőt erőteljesen tovább nőtt, a nagyállattartás ezen újabb területén is nemcsak a megtorpanást, hanem a visszaesés nem elhanyagolható mértékét is meg kell állapítanunk. Igaz ugyan, hogy a hámos lovak száma abszolút értelemben valamelyest nőtt, de míg a század közepén minden harmadik, a század vége felé már csak minden negyedik háztartás,

gazdaság vehette igénybe a lovak energiáját. Ez önmagában is figyelemre méltó visszaesés, netán válság jele.

A statisztikai arányok, hányadosok akkor válnak igazán élővé, a valóság szemléltetőivé, ha újabb és újabb oldalról mutatjuk be azokat. Éppen ezért érdemes illusztrálni, hogy az egyes vagyoni rétegeken belül egy háztartásra jutó lovak átlaga hogyan módosult, illetve az egyes rétegek az állomány hány százalékával gazdálkodhattak. (L. XIV. táblázat.)

A törpegazdák között az egy háztartásra jutó igen alacsony arány (0,3) nem változott. Tekintettel arra, hogy a gazdaságokon belüli arányuk számottevően nőtt, az egész állományból való részesedésük is hasonló módon emelkedett: 17,5%-ról 24,6%-ra. Erre a sajátosságra feltétlenül érdemes figyelni az általánosnak mondható elszegényedés folyamatában. Külön is érdemes kiemelni, hogy ugyanakkor az igáslóval nem rendelkezők aránya közel 62%-kal emelkedett ebben a vagyoni rétegben. A kisgazdáknál az egy háztartásra jutó átlag 20%-kal emelkedett: 1 egészről 1,3-re nőtt. Ennek megfelelően az egész állományból való részesedésük is pozitív irányba változott.

XIV. táblázat

A HÁMOS LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—10	11—	Összes ló	Háztartások száma
gazda	nincstelen	1472	162	47	1		438	1682
	törpegazda	291	238	126			823	655
	kisgazda	27	68	118		1	491	214
	közepgazda	4	32	148	1		533	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	394	57	20			166	471
	kisgazda		1				2	1
	közepgazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	1866	219	67	1		604	2153
	kisgazda	291	239	126			825	656
	közepgazda	27	68	118		1	491	214
nagygazda	4	32	148	1		533	185	
mindösszesen		2911	558	459	2	1	2453	3931

zott: 26-ről 33,6%-ra. De látnunk kell azt is, hogy a hámos lovat nem tartók aránya itt is kb. 6%-kal nőtt. A változások legkevésbé talán a középgazdákat érintették. Az egy gazdaságra jutó átlag 2,1-ről 2,3-re nőtt, bár az állományból való részesedésük aránya, az ebbe a vagyoni rétegbe sorolhatók számának jelentős csökkenése miatt, 25,7-ről 20%-ra csökkent. A lovas gazdák aránya ebben a rétegben egyébként szinte változatlan (85,9). A nagygazdák esetében is azt tapasztaljuk, hogy akik nem sülyyedtek lejjebb, változatlanul átlagosan 2,9 ígáslovat tartottak. Ennek a rétegnek jelentős számbeli visszaesése miatt a birtokolt lovak aránya is figyelemreméltóan apadt: 30,8%-ról 21,7%-ra.

Az e téren észlelhető megtorpanás, sőt visszaesés jele lehet, hogy míg a háztartások száma közel 37%-kal nőtt a városban, a lovas gazdák száma csak 13%-kal emelkedett.

A kocsis vagy más néven hámos lovak számának, arányának alakulása az adott településen belül felhasznált energiának módosulását is tükrözi, a méneses lovak számának gyarapodása, illetve csökkenése pedig az extenzív lótenyésztés fejlődésének, illetve megtorpanásának lehet a mutatója.

E téren a számszerű visszaesés éppoly egyértelmű, mint a barmos marhánál. A negyedszázaddal korábbi összeírás együtt vette nyilvántartásba a tenyészerett és a növendék lovakat. Érthetően követve az adatfelvételek nyújtotta lehetőségeket, külön táblázatban rögzítettük a két csoportot. (L. XV.—XVII. táblázat.) Az egyértelmű összehasonlítás érdekében itt most a két táblázat összesített adatait vesszük kiindulópontnak. A rideg, extenzív tenyésztés körülményei között tartott lovak 1780-ban az 1757-es felvételnek csupán 70,1%-át jelentették. Tehát a nagyállattartásnak ezen újabb területén állapíthatunk meg nagyarányú visszaesést, a sok évszázados rideg állattartás komoly válságát.

Ez az egyetlen, nagyon meggyőző arány lényegesen összetettebb valóságot takar, mint amit az ennek alapján levonható következtetés sugallhat. Az egyik fontos tény az lehet, hogy abszolút értelemben is csökkent a méneses lovakat tartók száma (208-ról 170-re), miközben, mint már ezt többször is jeleztük, a háztartások, illetve a gazdaságok száma kb. 37%-kal emelkedett. Ez azt jelentette, hogy a gazdaságok korábban 7,2%-ban, 1780-ban már csak 4,3%-ban tartottak méneses lovakat. Ha az ígás lovak száma és aránya ezzel ellentétes fejlődést mutatott volna, felfoghatnánk ezt a folyamatot a fejlődés egyfajta megjelenési formájának is. Mivel azonban ott is a visszaesés jeleit rögzítették, a végső értékelés csak negatív lehet. Úgy látszik, hogy a lótenyésztés is komoly válságba kerülhetett az ország legnagyobb mezővárosában, ahol ennek a foglalkozási ágának ősi hagyományai voltak. (L. az 1757-es feldolgozás VII—VIII. és a jelen feldolgozás XV—XVII. táblázatának adatait.)

A MÉNESES LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—50	51—	Lovak száma	Háztartások száma
gazda	nincstelen							
	törpegazda	1680	2				5	1682
	kisgazda	640	14	1			26	655
	középgazda	168	46				85	214
	nagygazda	78	70	26	10	1	734	185
zsellér	nincstelen	723						723
	törpegazda	471						471
	kisgazda	1						1
	középgazda							
	nagygazda							
összesen	nincstelen	723						723
	törpegazda	2151	2				5	2153
	kisgazda	641	14	1			26	656
	középgazda	168	46				85	214
	nagygazda	78	70	26	10	16	734	185
mindösszesen		3761	132	27	10	1	850	3931

Érdeemes itt is rögzíteni, az egyes vagyoni rétegeken belül az egy gazdaságra, háztartásra eső átlag hogyan változott, illetve milyen százalékban részesültek ezek az állományból. A törpebirtokosoknál mindkét összeírás időpontjában egy háztartásra kb. 0,3 ló jutott. A változás e tekintetben számokban alig fejezhető ki. Tekintettel arra, hogy a kb. negyedszázad alatt ez a réteg nőtt számában leginkább, érthető, hogy az állományból a korábbi 10,3% helyett 15,7%-ban részesült. A visszaesés ilyen stádiumában feltétlenül figyelemre méltó, hogy a kisgazdaságok végső soron e tekintetben alkalmazkodni tudtak a megváltozott körülményekhez. A kisgazdáknál egy-egy gazdaságra a korábbi 1,1 helyett 1,3 ló jutott. Természetesen mindkét rétegnél ezek ténylegesen igavonókat és nem növendék lovakat jelentettek. Az állományból való részesedésük 14,6%-ról 22,3%-ra emelkedett. Tehát a megváltozott körülmények hátrányait ez a réteg a legkevésbé sínylette meg. A középgazdáknál is egy-egy háztartásra jutó átlag emelkedett valamelyest (2,6-ról 2,96-ra), de a méneseiben ők is viszonylag kevés lovat neveltek. Az

A NÖVENDEK LOVAK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—50	Csikók összesen	Háztartá- sok száma
gazda	nincstelen	1680	2			2	1682
	törpegazda	645	10			17	655
	kisgazda	182	27	4	1	57	214
	nagygazda	107	60	11	7	521	185
zsellér	nincstelen	723					723
	törpegazda	471					471
	kisgazda	1					1
	nagygazda						
összesen	nincstelen	723					723
	törpegazda	2151	2			2	2153
	kisgazda	646	10			17	656
	nagygazda	182	27	4	1	57	214
mindösszesen		3809	99	15	8	597	3931

állományból való részesedésük nem változott: 16,2%. Ez a vagyonszerzési lehetőség alapvetően továbbra is a nagygazdák számára volt nyitott. Érthető, hogy a legérzékenyebb veszteség e téren őket érte. A gazdaságra jutó lovak száma viszonylag kis mértékben csökkent. (10,7-ről 9,7-re), de, mivel a nagygazdák száma több mint 20%-kal csökkent, az állományból való részesedésük a korábbi 58,9%-ról 45,8%-ra fogyatkozott.

A kétféle nagyállattartás rétegeképző ereje akkor érződik igazán, ha az egyes rétegek háztartásainak számát a két időszakon belül összevetjük. Erre a későbbi fejezetekben célszerű kitérni.

A lótenyésztésen belüli válság több téren is gyorsan éreztette kedvezőtlen hatását. Nemcsak a lovak száma, hanem azok minősége is erősen leromlott. 1755-ben még 15 gazdaménes volt a városban, és az előző évtizedekben a város is tartott fenn önálló ménest. Ezzel szemben 1778-ban már csak 5 cimboraság méneséről van adatunk. A hetvenes évek második felében ezen folyamat ellensúlyozása végett a város kénytelen volt vállalni ismételt az

A LÓÁLLOMÁNY MEGOSZLÁSA

Réteg	Hámos lovak	Méneses lovak	Növendék lovak	Számuk összesen	Háztartások száma
nincstelen					723
törpegazda	604	5	2	611	2153
kisgazda	825	26	17	868	656
középgazda	491	85	57	633	214
nagygazda	533	734	521	1788	185
összesen	2453	850	597	3900	3931

önálló ménes létrehozásának terheit. Ez az intézkedés nyilván összhangban volt Mária Terézia 1776., illetve 1777. évi rendeletével, amelyek azt jelzik, hogy maga a feudális állam is szükségesnek tartotta az országos gondok bizonyos mérvű ellensúlyozását.⁴⁶

Mivel kétségtelen, hogy a nagyállattartás minden bizonnyal nemcsak Kecskeméten, hanem az egész Duna—Tisza közén igen komoly válságba került, annál inkább felkeltheti figyelmünket, hogy az állattartáson belül a másik meghatározónak mondható terület, a *juhászat* sorsa hogyan alakult. (L. XVIII. táblázat.)

Már néhány adat idézése is egyértelműen jelölheti itt is a változások irányát. 1757-ben 55 534, 1780-ban 28 109 juh után vetettek ki adót Kecskeméten. Ha a nyilvántartásba vétel számszerűen nem is lehetett egyik alkalommal sem abszolút pontos, a hibaszázalék minden bizonnyal közel hasonló lehetett.

Éppen ezért a két szám közötti különbség igen meglepő a század két felének fejlődési tendenciáiban fellelhető eltérések e tekintetében, ha lehet, még megrázóbbak voltak, mint a nagyállattartás terén. Az 1757-es összeírás feldolgozása során azt rögzíthettük, hogy fél évszázad során az állomány több mint tízszeresére nőtt. Most a nyilvántartások adatai azt bizonyítják, hogy az újabb, nem egészen negyed század során az állomány közel felére zsugorodott. Csak ezen néhány statisztikai adat mögött rendkívüli fejlődésbeli ellentétek, merőben más irányú tendenciák érvényesülése tapintható ki. Az egyéni tragédiák, a társadalmi feszültségek felizzásának sora, egész társa-

46 Rusvay Kálmán: Kecskemét város ménese: In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 64—67. old.

A JUHOK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—	Számuk összesen	Háztartások száma
gazda	nincstelen									
	törpegazda	1626	2	2	50	2			1 247	1682
	kisgazda	568	1	4	68	11	3		2 789	655
	középgazda	120		2	66	24	1	1	4 016	214
	nagygazda	28			35	68	35	19	18 990	185
zséllér	nincstelen	723								723
	törpegazda	407	2	11	51				1 041	471
	kisgazda				1				26	1
	középgazda									
	nagygazda									
összesen	nincstelen	723								723
	törpegazda	2033	4	13	101	2			2 288	2153
	kisgazda	568	1	4	69	11	3		2 815	656
	középgazda	120		2	66	24	1	1	4 016	214
	nagygazda	28			35	68	35	19	18 990	185
mindösszesen		3472	5	19	271	105	39	20	28 109	3931

dalmi rétegeket érintő anyagi gondok újabb és újabb jelentkezése búvík a néhány adat mögött meg. A feldolgozás további adatai ennek a túlságosan is summázott összképnek a belső kontúrjait lényegesen pontosabban rajzolják meg.

Az egyik meghatározó tény: a juhokat *nem* tartó háztartások száma 1205-tel nőtt. Korábban is magas volt ezek %-os aránya (78,9%), de ez az arány még tovább romlott: 88,3%-ra módosult. Tehát míg korábban minden ötödik (csaknem minden negyedik) gazda tartott kisebb-nagyobb számban tenyészállományhoz tartozó juhokat, nem egészen egy emberöltővel később már csak kb. minden tizedik. A néhány juhot tartó gazdák száma minimális mértékben emelkedett ugyan, de ezek a juhászatnak mint ágazatnak a sorsát, fejlődési tendenciáit nem reprezentálhatják. Novemberre, az összeírás eszmei időpontjára, netán lezárásának idejére, régen véget értek a szüreték, az összeírók nem vehették figyelembe a szüretre levágott, nagyobbbrészt kimust-

rált juhokat. Ezek az adatok minden bizonnyal a tenyészállományra vonatkoztak. A minimálisan kevés juhot tartók %-os aránya nem változott, de a 11—50 közötti állatot teletetők aránya már 8,4-ről 6,9-re csökkent. A juhászat szempontjából komolyabban vehető nyáját birtoklók (51—100 db) %-os aránya már jóval nagyobb süllyedést jelez (6,4%-ról 2,7%-ra). Az ágazat sorsának alakulásával kapcsolatosan igazán meghatározó a száznál, kétszáznál nagyobb tenyészállományt tartók számának alakulása lehetett. Márpedig éppen ezen a téren jelentkeztek a leginkább drasztikus változások. 1780-ban száznál több juh után már csak 59 gazda fizetett adót, míg 1757-ben még 164. Az egykor hatalmas, 500—700 db-ból álló juhnyájak jórészt emlékké váltak a század végére.

Itt érdemes röviden kitérni arra, hogy az egyes vagyoni rétegek milyen arányban részesedtek a nagyon leapadt állományból, hisz, a tejtermékek, a gyapjú, a bőr és a birkahús értékesítése változatlanul komoly bevételi lehetőséget biztosíthatott a tulajdonosok számára. A juhászat, ha veszített is egykori, vagyont gyarapító képességéből, ha csökkent is rétegeképző ereje, még távolról sem volt lebecsülhető gazdasági tényező, sőt, biztosra vehetjük, hogy a század második felében a versenyben maradók egyik számottevő jövedelemszerző forrása maradt.

A mezővárosok gazdaságtörténetével foglalkozók számára pótolhatatlan veszteség, hogy az adóztatás során éppen úgy, mint a növénytermesztésnél is teljesen figyelmen kívül hagytak több területet. Éppen ezért a nagyállattartás és a juhászat mellett csak a sertésenyésztés és a méhészet mennyiségi mutatójával kapcsolatosan rögzíthetünk néhány adatot vidékünkön. A baromfi és a többi kisebb állat tartása, tenyésztése távolról sem biztos, hogy ennyire periférikus lehetett a mezővárosi lakosság gazdálkodásán, napi háztartásán belül. Részben a hagyományok, részben a haszon egyéb formában való megcsapolása (pl. dézsma), a nyilvántartásba vétel nehézségei miatt maradhattak el az adókimutatás megszerkesztése során.

A *tenyészsertések* számának alakulásában nem tapasztalható az a — sok gazdaság, háztartás számára tragédiát jelentő — visszaesés, ami a nagyállattartás és a juhászat terén annyira feltűnő volt. A tenyészállomány száma, bár távolról sem követte a háztartások számának gyarapodását, mégsem csökkent, hanem minimális emelkedést jelez. Ezek az adatok nem tudják ugyan érzékeltetni, hogy az egyes rétegekhez tartozó csoportok milyen mértékben növelték vagy csökkentették húsfogyasztásukat, de feltétlenül jelzik, hogy e téren nem ment végbe a korábban jelzett területeken észlelhető visszaesés, válság. A gazdálkodás lassú átrétegződése, a kapásnövények terjedése, a mezőgazdasági feldolgozóipar fokozatos kiépülése során jelentkező melléktermékek hasznosítása segítette elő, hogy a sertésenyésztésben egyfajta lassú előreirányuló mozgás tartóssá válhasson.

Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy nemcsak a felhizlalásban, hanem minden bizonnyal a fogyasztásban is számottevő átrendeződés észlelhető az egyes rétegek javára-kárára. A legszegényebb gazdák, a törpebirtokosok tulajdonában lévő tenyészállatok aránya nem romlott: 1,9%. Számottevően nőtt viszont a kiscgazdák között a tenyészállatok aránya: 6,3%-ról 14%-ra. Ugyancsak figyelemre méltó a középgazdáknál észlelhető növekedés: 11,5%-ról 19,4%. Tehát ez az átrendeződés csak a nagygazdák rovására történhetett, kikre jutó sertéstenyésztők aránya 80,3%-ról 64,7%-ra esett vissza. (L. XIX. táblázat.)

Bizonyos területeken a sertésfalkák tartása olyan mértékűvé válhatott, hogy ez a környező gazdák érdekeit egyértelműen sérthette. A város határában viszonylag kevés volt az erdő, éppen ezért kicsi lehetett a makkoltatásra, a sertések rideg körülmények közötti felhizlalásra, illetve nevelésre alkalmas terület. Inkább a rétek, részben a mocsaras területek szolgálhatták ezt a célt, melyeken minden bizonnyal kisebb tölgyesek is fellelhetők voltak. A kondák az erdő, a megfelelő környezet hiányában maradandó nyomokat hagyhattak a legelőkön és a környező réteken. Minden bizonnyal a sokirányú panasz miatt hozott városi statútumok száma lényegesen nagyobb lehetett, mint amennyi fennmaradt. Erre utal az 1779. január 15-én kelt határozat szövege is: „Mint már 1768. 15. julii pagina numero 1. statuáltatott vala, hogy a sertésnyájak az alpári rétből kitiltatnak, mivel a publikumnak az ott való kaszálójában sok károkot tesznek, most már a népnek panaszja is ide járulván, hogy a nádashelyeket is annyira elrontották, hogy annak az egész nép nagy kárát tapasztalja, annakokáért ennekutánna sem télen, sem nyáron senki ott nyájas sertés tartani ne merészeljen, hanem a kinek tetszik olyatén sertéseit a pusztaszeri rétből tartani, megengedtetik minden fizetés nélkül.”⁴⁷ Az év végén ugyanezt a határozatot terjeszti ki a tanács a szomszédos Szikrára is: „A szikrai rétből a sertésfalkák teljességgel kitiltasanak, mint-hogy tapasztalhatták éppen a nádban és kaszálóban nagy károkot tesznek...”⁴⁸

A következő kemény tél miatt engedett a város magisztrátusa korábbi döntéséből: „Az alpári rétből a sertéseknek tavaszig való teletetése, a pusztaszeri rétből távoli volta miatt... megengedtetik, úgy mindazonáltal, hogy a kiknek sertéseik ott fognak teletetni, mindeniktől egy garast letenni tartoznak...”⁴⁹

Az a tény, hogy a város vezetői ilyen gyakran kénytelenek foglalkozni az ügyvel, részben azt érzékelteti, hogy a sertéstenyésztés ezen formája jelentős

47 IV. 1504. a/2. H. LXV.

48 Uo. 1779. november 16.

49 Uo. 1780. november 27.

A TENYÉSZSERTÉSEK MEGOSZLÁSA

Réteg		0	1—2	3—6	7—	Számuk összesen	Háztartá- sok száma
gazda	nincstelen						
	törpegazda	1676	5		1	16	1682
	kisgazda	620	21	13	1	141	655
	középgazda	174	12	24	4	196	214
	nagygazda	110	31	32	12	652	185
zsellér	nincstelen	723					723
	törpegazda	470		1		3	471
	kisgazda	1					1
	középgazda						
	nagygazda						
összesen	nincstelen	723					723
	törpegazda	2146	5	1	1	19	2153
	kisgazda	621	21	13	1	141	656
	középgazda	174	12	24	4	196	214
	nagygazda	110	31	32	12	652	185
mindösszesen		3774	69	70	18	1008	3931

méretűvé vált, részben azt, hogy a nem kívánt következmények is sok érdeket sérthettek.

Nehéz lenne bizonyítani, hogy ezen a tájon a *méhészet* az adottságok mostohasága miatt, vagy a túlságosan is szigorú adóztatás miatt szorult-e vissza egyre jobban. Az viszont kétségtelen, hogy meglepően erőteljes visszaesést jeleznek az adóalapokat nyilvántartásba vevő lajstromok. Nem tudni persze, hogy éppen az igen csekély bevételi lehetőség miatt hagyták-e gyakran figyelmen kívül a regisztrálókat. (L. XX. táblázat.) A csupán 20 háztartást alapul véve, amelyekre méhek után vetettek ki adót, azt jelentette, hogy csak minden 200-ik háztartásba jutott méhész. A kaptárok száma is csekély, kb. 40 családra jutott egy-egy. A korábbi századokhoz képest is komoly visszafejlődésről kell szólnunk e tekintetben is.

Egy történeti statisztikai feldolgozás során nem lehet vállalkozni arra, hogy az adatsorok vizsgálata alapján feltáruló jelenségek sokoldalú magya-

A MÉHKAPTÁROK MEGOSZLÁSA

Réteg		1—10	11—	Számuk összesen	Háztartások száma
gazda	nincstelen				
	törpegazda	1		1	1682
	kisgazda	4		12	655
	középgazda	5		20	214
	nagygazda	7	3	71	185
zsellér	nincstelen				723
	törpegazda				471
	kisgazda				1
	középgazda				
	nagygazda				
összesen	nincstelen				723
	törpegazda	1		1	2153
	kisgazda	4		12	656
	középgazda	5		20	214
	nagygazda	7	3	71	185
mindösszesen		17	3	104	3931

rázatára törekedjünk. Egy ilyen igény követése szétfeszítené a választott kereteket, nehezítené az áttekintést.

Az összeírásban nyilvántartásba vett csaknem minden jószágállomány erőteljes csökkenése mégis indokoltá teszi, hogy legalább statisztikai eszközökkel járuljunk hozzá az okok majdani széles körű feltárásához és magyarázatához. Ezért mellékelünk az állatállomány pusztulásával kapcsolatosan néhány adatsort. A XXI. táblázat a hetvenes évek állatpusztulásának folyamatáról és nagyságáról ad áttekintést. Az éveken át rendkívül gondosan vezetett nyilvántartás adatai megdöbbentő állapotokról tanúskodnak, és a különféle gazdasági tényezők figyelmen kívül hagyásával is nagyobb részét magyarázatul szolgálhatnak a korábban jelzett negatív tendenciákra.⁵⁰ Az 1770-es évben elpusztult 2621 szarvasmarha egy egész évtizedre súlyos csapás lehetett volna. Miként a későbbi adatok is jelzik, ez a folyamat tovább

50 IV. 1504. m/Összeírások, Elhullott állatok nyilvántartásai.

tartott, és az elhullás számszerűen is alig csökkent az évtized végére. Hosszan lehetne elemezni, milyen veszteséget jelenthetett ez egy mezőváros számára.

A bajt tetézve, hogy ezzel párhuzamosan a lóállomány is hasonló arányú veszteségeket szenvedett. Az 1770-es év vesztesége nem tizedelést jelentett, hanem az egész állomány közel negyedrésének pusztulását. Itt az elhullott állatok számszerű csökkenése erőteljesebb ugyan az évtized végére, mint a szarvasmarhák esetében volt, de az állomány is gyorsabban apadt.

A katasztrófával határos baj harmadik összetevője a juhok között végbenő, talán még az előző kettőnél is nagyobb arányú elhullás volt.

A rideg állattartás válságának, fokozatos visszaesésének vizsgálata során kellő figyelmet kell fordítani arra, hogy a különféle gazdasági és társadalmi okok mellett milyen hatása volt a természeti csapásoknak: a különféle állatbetegségeknek, járványoknak, a futóhomok megindulásának, az időjárás kedvezőtlen alakulásának stb. Valós képet csak ezek együttes vizsgálata és elemzése révén lehet megrajzolni.

XXI. táblázat

ADATOK AZ ÁLLATÁLLOMÁNY PUSZTULÁSÁHOZ

Év	Jármos ökör	Fejős tehén	Heverő marha	Borjú	Hámos ló	Heverő ló	Csikó	Juh	Bárány
1770 I—VI. VII—XII.	202	208	717	500	274	439	136	6503	7865
	132	202	444	216	128	145	90	2613	3534
1775 I—VI.	102	271	389	371	208	191	124	8172	3128
1778 I—VI. VII—XII.	121	185	515	338	155	155	120	5439	4179
	135	151	330	229	97	102	79	2615	1942

Kézművesség és kereskedelem

A kézművesség fejlődésének elemzése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a tevékenységi köröket sem, amelyek nem tartoztak ugyan a céhes keretek közé, de feltétlenül itt kell szólnunk róluk, mivel külön váltak a közvetlen mezőgazdasági tevékenységtől, mégha akkor szorosan kapcsolódtak is, illetve arra alapozódtak is.

A *malmok* működtetése Kecskeméten évszázadok óta a város polgárainak jogkörébe is tartozott. Bár a városi magisztrátus a földesurakkal történt megegyezés és a taxa lefizetése révén jogosult volt az általában földesúri jogkörbe tartozó malmok működtetésére, a legrégebbi forrásaink is arra engednek következtetni, hogy a „három városon” belül a civisek különösebb megszorítások nélkül üzemeltethették szárazmalmaikat, majd később szélmalmaikat is.

Semmiképpen sem arról van szó, hogy a város átengedte volna — valamilyen bérletként — ezt a jogot magánszemélyeknek, hisz maga is működtetett malmokat. Erről meggyőzhetnek bennünket a város másodbírájának feljegyzései is: „... a város malmaihoz vettem 300 szál somfát...”, „... Bana János a város búza malmát felemelte és igazította...”, „A város kása malmára egy küvet faragtatván...”⁵¹ Érthetően a magántulajdonban lévő malmokat gazdasági hasznuknak megfelelő arányban megadóztatták.

Az ország legnépesebb mezővárosának élelemmel való folyamatos ellátásához feltétlenül hozzátartozott a megfelelő számú malom, ami a XVIII. század derekáig kizárólag szárazmalmost, lovakkal meghajtott gépezetet jelentett. A század utolsó harmadában itt is megjelenik a technikailag igényesebb, megfelelő szélviszonyok között nagyobb teljesítményre képes szélmalom. Az egyik legkorábbi utalást az 1777. évi június 17-ei városi statútumban találjuk: „József kőműves, szélmolnár által a régi végzés szerint kifizettetvén, onnat elköltözzön . . .”⁵²

Megfelelő adatok hiányában nehéz eldönteni, hogy a nagyobb teljesítőképességű malmok száma, a szélmalom megjelenése, vagy a gazdasági életben több területen is észlelhető megtorpanás idézte-e elő, hogy a malmok száma is csökkent a század derekához képest. (L. a II. rész XXIV. táblázat, ill. a jelen feldolgozás XXII. táblázat.) E tekintetben aligha tudhatunk igazán meggyőző választ adni. Lényegesen egyértelműbben lehet következtetni arra, milyen arányban oszlottak meg a malmok az egyes vagyoni rétegek között.

A század derekán a törpebirtokosok között egyetlen fő rendelkezett egy igen kis teljesítményű malommal. Ezzel szemben 1780-ban 3 törpebirtokosnál vették nyilvántartásba az adókövetők a szárazmalmost. Merőben más

51 Uo. 81. old.

52 IV. 1504. a/2. II. LXV.

A MEZŐGAZDASÁGI FELDOLGOZÓIPAR MEGOSZLÁSA

Réteg		Malom	Olajütő	Pálinkafőző	Háztartások száma
gazda	nincstelen				
	törpegazda	1	1	15	1682
	kisgazda	8	3	53	655
	középgazda	7	1	27	214
	nagygazda	36	2	31	185
zsellér	nincstelen				723
	törpegazda	2		1	471
	kisgazda				1
	középgazda				
	nagygazda				
összesen	nincstelen				723
	törpegazda	3	1	16	2153
	kisgazda	8	3	53	656
	középgazda	7	1	27	214
	nagygazda	36	2	31	185
mindösszesen		54	7	127	3931

tendencia észlelhető a kisbirtokosok között. A korábbi 28 helyett, ezúttal csupán 8 személyt adóztattak meg malma után. Ez igen komoly visszaesés, ami azt jelenti, hogy a szegényebb réteg lényegében nagy teret veszített ezen termelési eszköz birtoklásában. E jelenség tendencijellegét erősíti az a tény, hogy a középgazdák között is a korábbi 10 helyett csak 7 malmot vettek nyilvántartásba. Ezzel szemben a nagygazdáknál csaknem pontosan ugyanannyit, mint korábban, ami azt jelenti, hogy az előző időszakban lévő 47,8%-os részesedési arányuk 66,7%-ra emelkedett.

A malmok működésével kapcsolatos első városi statutumok is ebből az időszakból maradtak fenn. Persze nem lehetnek kétségeink affelől, hogy a korábbi évtizedekben, illetve évszázadokban több hozzá hasonló készülhetett el, de a tanácsi jegyzőkönyveknek és a város statutumainak a II. világháborúban történt eltűnése miatt ezekről semmit sem tudhatunk.

„Ennekutánna a búzamalmokban a molnárok negyedesek lesznek, ha pedig készpénzért akarnak szolgálni, 12 forint bérnél többet venni ne meré-

szeljenek egy esztendőre egy malomtól.”⁵³ A városi statutum szövegezése alapján több tényre is következtethetünk. Egyrészt gyakori lehetett, hogy a malomtulajdonosok idegen munkaerőt, molnárokat alkalmaztak. Másrészt, a megszabott bér alapján hozzávetőlegesen következtetni lehet ezen szárazmalmok évi tiszta hasznára, bár a malom körüli elfoglaltság minden bizonynyal nem kötötte le a molnár teljes munkaidejét.

A korábban idézett rész alapján is következtethetünk arra, hogy a szárazmalmok bizonyos értelemben „szakosodtak”. Az idézett városi határozat záró sorai is erre utalnak: „A kásamalmokban, a ki kását őröl, annak ondját (köleskorpa), mint tulajdonát nem a molnár, hanem a kié a kása, mindenkor elvihesse.” Ezek a specializálódások érthetően az adóösszeírásokban nem jelentkeznek. Kétségtelen viszont, miként az a tény, hogy a magisztrátus is foglalkozott az ügyvel, a köleshántoló malmok jelentős számban lehettek a városban, hisz ezekben az évszázadokban a köles az egyik legfontosabb tömegfogyasztási cikk volt.

A malmokkal együtt kell említenünk a mezőgazdasági feldolgozó ipar igen nagy jövő előtt álló kezdeményét az *olajütőt* is. Ezek száma, legalábbis a nyilvántartás alapján viszonylag csekély, mindössze hét, hasznosságukat mégsem lehet lebecsülni. Az sem kétséges, hogy a város gazdáinak jelentős részét, hányadát érinthette ez a kézművesség, különben a városi tanács nem hozott volna az ügyben is határozatot: „Az olajsutukban ennekutánna minden pogácsától egy garas fog fizettetni, azért a gazdától a sutusok sem ételt, sem italt ne kívánjanak. Ennek felette azon pogácsánkon kívül, melyek a főzés közben a katlan alatt égnek, minden pogácsa a gazdának, ki az olajat ütteti, egészen visszaadassék.”⁵³

A mezőgazdaságra épülő további „feldolgozóiparnak” minősíthetjük a *pálinkafőzést* is. A legrégebb városi feljegyzések szerint mind a város, mind a városban lévő adófizetők közül többen foglalkoztak pálinkafőzéssel. Az adó- és számadáskönyvekben 1662-től rendszeresen találkozunk az erre utaló adatokkal. A XVII. században a nagyobb gazdák pálinkafőző tevékenységére nem találunk adatokat. A XVIII. században viszont egyre szélesebb körben tűnik fel ez a város által elismert és egyidőben megadóztatott tevékenység. Lehet persze, hogy a hódoltság korában az adókiivetés során nem figyeltek fel a nagyobb gazdák között erre a magán jellegű tevékenységre, vagy más formában adóztatták azt meg.

Nem lehet a véletlen műve, hogy e téren is jelentős számszerű visszaesés érezhető a század derekához képest. (L. ugyancsak a II. rész XXIV. és a jelen feldolgozás XXII. táblázata.) A szegényebb és a gazdagabb csoportok, réte-

⁵³ Uo. 1777. január 31.

⁵⁴ Uo.

gek, tulajdonában lévő pálinkafőző üstök száma, pontosabban aránya a korábbihoz képest nem változott olyan mértékben, mint a malmok esetében. A számszerű megoszlás természetesen nem tükrözheti a teljesítőképességet, mégkevésbé az esetleges minőségi mutatókat. Bár nem valószínű, hogy egy mezőváros kurtakocsmáiban, vagy akár a város tulajdonában lévő pálinkamerőkben a minőségre különösebben érzékenyek lettek volna a fogyasztók.

A jelentősebb pálinkafőzőktől a város kimerői számára 1780-ban 1219 Ft és 6 krajcár értékű pálinkát vásároltak fel.⁵⁵ Ezért az összegért nem kevesebb mint 158 akó pálinkát vételeztek be, amely több mint 80 hl-nek felelt meg. Nemcsak a bor, hanem a pálinka esetében is rendkívül nagy volt a különbség a város által megszabott felvásárlási ár és a kocsmákban, kimérésekben tapasztalható árak között. A pálinkánál a felvásárlási ár literenként 9-10 krajcár volt, ami egy igénytelenebb napszámnak felelt meg. A korabeli városi kimérésekben ugyanezeket már 17 krajcárért adták.

A tehetősebb gazdákból sokan találhatók az eladók sorában. Közülük csak néhány jelentősebbet emelünk ki, hogy érzékeltsük, milyen haszonnal járhatott a saját fogyasztás, az esetleges zugmérés mellett a pálinkafőzés.

Rozgonyi István	4,5 akó	(2,3 hl)	64 Rft	— kr.
Herczeg János	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Deák Mihály	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Ladányi Gergely	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Sárközi Pál	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Szeles György	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Kis Pál	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Nagy János	4,75 akó	(2,4 hl)	67 Rft	28 kr.
Banó János	4,5 akó	(2,3 hl)	64 Rft	— kr.

A fenti adatokat mindenekelőtt azért idéztük, hogy érzékeltsük, a korábban ismeretlen, vagy periférikus jövedelmi forrás milyen jelentőssé válhatott a század derekára, végére. Az idézett összegek bármelyik gazda évi adójának kb. kétszerese volt, vagy annál még nagyobb is. Ezek a kiragadott adatok is bizonyítják, hogy a mezőgazdasági feldolgozóipar ezen kezdetlegesnek mondható formái is milyen komoly jövedelmi forrásnak számítottak, hogy figyelembe vehetők, veendőek a különböző vagyon- és rétegtképző tényezők között.

A mezővárosi *céhes ipar* a század második felében minden bizonnyal viszonylag nagyobb zökkenők nélkül tudott a korábbi keretek között fejlődni. A vizsgált negyedszázad számszerű eredményei erre engednek következtetni. Az 1757-es összeírással szemben, amikor 242 iparost regisztráltak,

⁵⁵ IV. 1510. c) 1780. 31. old.

ekkor 433 mesterséget űzöt vettek nyilvántartásba az adóösszeírók. (L. XXIII. táblázat.) Ez közel 79 %-os gyarapodást jelentett. A mesterségek száma is nőtt, tehát differenciálódott a mezővárosban a szolgáltatások köre. A korábbi 32 mesterséggel szemben 47-et rögzítettek. Igaz ezek közé bevették a kertészt, az orvost, a tapasztót és a patikáriust is.

Az egyes szakmákon belül a kézművesek száma érthetően erősen eltérő. Igen nagy azon mesterségek száma, amelyeket csak 1-2 mester képvisel. Ez alkotja a szakmák csaknem felét. Ezek egy része talán nem is nevezhető

XXIII. táblázat

A MESTERSÉGEK MEGOSZLÁSA

Megnevezés	Zsellér		Gazda				Összesen
	nincs-telen	törpe-gazda	törpe-gazda	kis-gazda	közép-gazda	nagy-gazda	
ács				1			1
asztalos	4	3	8	8			23
bodnár	1		2	1			4
bognár			3	1			4
borbély		2	2	2			6
csizmadia	13	5	38	19	3		78
esztergályos	1						1
faragó	8	3	14	2			27
fésűs	1						1
gombkötő	3		6	4	1		14
gyertyaöntő				1			1
harangozó			1				1
hentes			2				2
kalapos	1						1
kaszakészítő				1			1
kertész			1				1
késes	1			1			2
kézműves (?)			1				1
korsós			2				2
kovács			15	5	3	1	24
kőműves	3	1	2	1			7
könyvkötő	1		2	2	2		7
kötélgyártó	1		2				3
lakatos	4	2	7	7			20
mészáros			1	1			2
molnár	1	2	5	5	1		14
orvos	1						1

XXIII. táblázat folytatása

Megnevezés	Zsellér		Gazda				Összesen
	nincstelen	törpegazda	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	
ötvös	2		1				3
paplanos	1		6	2			9
patikus			1				1
pintér	2	1	1	1			5
puskaműves			1				1
rézműves	1						1
rostakészítő		1					1
süveges	1		2				3
szabó	8	1	10	15	3		37
szappanos	1	1	1	8	1	2	14
szíjgyártó	2	1	5	3		1	12
szűcs	1	1	7	10	1	2	22
szűrszabó		1	2	1		1	5
takács	4	2	26	17			49
tapasztó	1						1
tímár		1					1
vadász	1						1
varga	2	1	9	5			17
vásznas			1				1
összesen	71	29	187	124	15	7	433

igazán iparosnak: pl.: a tapasztó, vásznas, vadász stb. Ugyanakkor több mesterség változatlanul igen népes. Tizenegy-húsz iparos dolgozott a gombkötőknél, a lakatosok, a molnárok, a szappanosok, a szíjgyártók és a vargák között. Még nagyobb számban (21-30) mestert vettek nyilvántartásba az asztalosok, a sokirányú munkát végző faragók, kovácsok és szűcsök közül. A legnépesebbek a szabók (37 mester), a takácsok (49 mester) és a csizmadiák (78 mester) voltak.

Az egyes rétegeken belül jelentős átrendeződés ment végbe a mesterségeken belül. Már az is feltétlenül kiemelésre kívánkozik, hogy a zsellérek aránya a korábbi 8,3 %-ról 23,1 %-ra emelkedett. A kézművesek vagyoni rétegződése is merőben eltér az alig negyed századdal korábbtól. Önmagában ez a tény is jelzi, mennyire képlékeny, változékony volt a XVIII. század második felében a mezővárosok társadalma. A korábbi 5,8 %-kal szemben a termelési eszközök után nem adózók, azaz nincstelenek aránya a korábbi 5,8 %-ról 16,4 %-ra duzzadt. A csizmadiák, a faragók, a lakatosok, szabók és takácsok legszegényebbjai alkották jelentős részüket.

Hasonlóan rendkívüli módon megszaporodott a törpegazdáknak mondható, minimálisan csekély termelési eszközzel, vagyonnal rendelkező mesterek száma is. A korábbi 66-ról 216-ra emelkedett, ami azt is jelenti, hogy részarányuk az előző 27,3 %-kal szemben 49,9 %-ra nőtt. Tehát minden második mesterséget űző közibük tartozott.

Velök szemben látványosan csökkent a többi vagyoni réteg %-os aránya, illetve a gazdagok között azok abszolút száma is. A kisvagyonnal rendelkező mesterek száma valamelyest nőtt ugyan, de arányuk csaknem felére zsugorodott (47,5-ről 28,6 %-ra). Még feltűnőbb a középbirtokosoknál a visszaesés: számuk 31-ről 15-re, %-os arányuk pedig 12,8-ről 3,5-re zuhant. Ugyanez mondható el a legvagyonosabbakról is, ahol a mesterséget űzők száma 16-ről 7-re, a %-os arányuk pedig 6,6-ről 1,6-ra süllyedt.

A fenti adatok azt érzékeltetik, hogy egyre kevesebb mesterség tudta azt a megbízható jövedelmet, hasznot biztosítani, mint amekkorát a mezőgazdaság súlyos gondjai ellenére is a növénytermesztés vagy az állattartás még mindig hozott.

Ekkor már nagyon nehéz kiemelni olyan szakmákat, amelyek jellegzetesen a szegényebb, illetve a jobbmódú rétegekre jellemző mesterség lett volna. Abban a néhány mesterségben is, amelyet a gazdagabbak is űztek, jelentős számban, vagy egyenesen többségben voltak már a szegényebbek. A meglepően erőteljes átrajzolódás történelmi mértékkel mérve igen rövid idő alatt ment végbe. Ez a felgyorsult folyamat is sejteti, hogy a jelzett időközben olyan tényezők, gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok erősödtek fel, amelyek a század első felében csak lényegesen mérsékeltebben, vagy egyáltalán nem érvényesültek.

Már a század derekán is kitapintható volt, hogy az iparosok jelentős hányada gyakorlatilag mesterségének űzéséből élt meg. A XXIV. táblázat adatai további elgondolkodtató adatokat vonultatnak fel. Az iparosok 16,4 %-a lényegében adózás szempontjából figyelmen kívül hagyható értékekkel rendelkezett, kizárólag csak háza után adózott további 22,6 %, minimális nagyságú és értékteremtő szőleje, szántója, egy-egy lova, tehene, sertése stb. volt újabb 31,4 %-nak. Tehát egyértelműen dokumentálható, hogy a századvégi mezővárosi iparosok közel háromnegyede (pontosabban 70,4 %-a) a mezőgazdaságból vagy semmit, vagy csak elhanyagolhatóan kicsi értéket kapott. Ezek alapján jórészt sztereotípiának, ismételtelen kellően végig nem gondolt állításnak minősíthetjük a szakirodalomban nem ritkán fellelhető megállapítást, amely szerint a mezővárosi iparosok sok szállal kapcsolódnak a mezőgazdasághoz. A korábban idézett adatok az ettől való elszakadás igen erős tendenciáját és az iparos társadalom aránytalanul nagy hányadánál ennek befejezett tényét jelzik.

AZ IPAROSOK VAGYONÁNAK SZERKEZETI MEGOSZLÁSA

Rétég	Csak szőlő (kaptás)				Csak szántó (zsák)		Csak ló	Csak pálinkafőző	Szántó és szőlő iga nélkül	Növénytermesztés igaerővel	Földművelés és állattenyésztés	Szőlő és pálinkafőző	Egyéb	Vagyontalan	Összesen	
	1—5	6—20	11—20	21—	1—5	6—10										
gazda	nincstelen	91	73	17	4	1	1	3	1	2	2	4		71	187	
	törpegazda kiszgazda középgazda nagygazda	7	28	33	1	1	1	1	6	34 13 2	2 2 5		9	71	124 15 7	
zsellér	nincstelen		17			1	1		1				9	71	71	
	törpegazda kiszgazda középgazda nagygazda														29	
összesen	nincstelen	91	90	17	4	2	2	3	2	2	2	9		71	71	
	törpegazda kiszgazda középgazda nagygazda	7	28	33	1	1	1	1	6	34 13 2	2 2 5	4	9	71	216 124 15 7	
mindösszesen		98	118	50	4	1	3	1	5	1	8	51	9	9	71	433

A különféle mesterségeket űzők számának ilyen arányú növekedése egy gazdaságilag is sok gonddal küzdő időszakban a szokásosnál is erőteljesebben idézte elő a konkurenciát, pontosabban a kontárok elleni harcot. Ebbe a versengésbe érhetően a városi magisztrátusnak is állást kellett foglalnia. Ennek eredményeként fogalmazták meg azt a határozatot, amelyhez hasonló más mesterségekkel kapcsolatosan is minden bizonnyal készült. Tekintettel arra, hogy ennek és hasonló statutumnak a szövegét még nem publikálták, célszerű ezt teljes terjedelemben közölni. „A szabó privilegizált czéh és némely varró asszonyok között a fölsőség által is megerősített azon tanácsi végzés értelme felől, mely által az asszonyoknak olyan varrások tételére szabadság engedtetett, melyeknek végbe vitelire a természettől alkalmasakká tétettek, szünet nélkül való villongás lévén, egyik rész igen szoros, a másik pedig nagyon széles és tágas magyarázatban kívánván venni, annakokáért, hogy az asszonyok se terjeszkedjenek adott engedelmeken kívül, a szabó mesterek se zárják el engedett szabadságuktul, és eképpen mind a czéhbeli privilégiumnak sértődése eltávoztasson, mind pedig ezen dolgokban a fölsőség rendelkezéseinek és a sok versengésnek vége szakadjon, illendőnek ítéltük közöttük a következő rendszabást tenni, úgymint:

1-o. Pruszklikt mindenféle len-, kender- és szőrmateriából halháj nélkül, ha viaszkos vászon lészen is benne, szabad lészen az asszonyoknak készíteni, egyedül a teveszőr, treidroth, selyem és aranyvirágú materiák kivételén, melyekből munkálkodni teljességgel tiltatik.

2-o. Avitt selyem, vagy akárminemű materiából való munkálkodás megengedtetik. Nemkülönben

3-o. Mindenféle kötény varrásra szabadság adatik.

4-o. Hasonlóképpen nyomtatott vászonbul, fél rásából és ezeknél olcsóbb materiákbul szoknyát is varrhatnak.

5-o. Kirojtozott akárminemű szoknyát körül keríthetnek és beszeghetnek.

6-o. Ezekben nem foglalt, szabók által akar férfinak, akar asszonynak vagy gyermeknek és leánzónak tételni szokott pénzért való varrások a k(irályi) privilégium értelméhez képest kontároknak szabott büntetés alatt az asszonyoknak tiltatnak, mely végzésünket, ha a felek vele meg nem elégszenek, a fölsőség bölcs ítélete alá alázatossággal terjesztjük.”⁵⁶

Bár a mesterek és a kontárok számának növekedése fokozta a közöttük meglévő érdekellentéteket, kétségtelen, hogy legalábbis mennyiségét tekintve nem egészen száz év alatt rendkívül sokat javult a mezővároson belül a különféle szolgáltatások köre és talán szintje is. Eltekintve a kontárok munkájától a 433 adóztatás szempontjából nyilvántartásba vett kézművesnek a

56 IV. 1504. a/2. II. LXV. 1783. február 7.

városban való tevékenysége azt jelentette, hogy minden 9-ik háztartásra jutott egy-egy iparos. Ha a mezőváros teljes lakosságát vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy a valamivel több mint 21 ezer lakosú településen minden 48-ik személyre jutott egy kézműves. Ez az arány lényegesen magasabb mint amit a XIX. század negyvenes éveiben a Kiskunságban és az ország több más területén rögzítettek.⁵⁷

Feltétlenül érdemes kiemelni, hogy a sok gondot és zavart felvonultató 70-es, 80-as években a gazdasági és társadalmi fejlődésen belül a kézművesség gyarapodása, bár néhány helyen újabb feszültségeket indukált, egészében az a terület, amely a legeggyöntetűbben szolgálta a polgárosodást és ezen keresztül a progressziót.

A kézművesség mellett a *kereskedelem* az a másik ágazat, amely a nem mezőgazdasági jellegű tevékenységen belül a legszélesebb körű volt. Kecskemét sohasem volt jelentős kereskedőváros. Földrajzi fekvése, Pest és Szeged közelsége az árucserében betölthető lehetőségeit igencsak szűk körre korlátozták. Rendelkezett ugyan a század végén is önálló piackörzettel, amelynek természetes központja volt, de ez csak a közvetlen közelében fekvő községekre terjedt ki. Ipara, amely csaknem kizárólagosan a szolgáltatásokra korlátozódott, nem biztosította ez irányú vonzáskörének bővülését.⁵⁸ Még a század végén sem találni olyan iparcikket, amely különösebben kötődne a város nevéhez.

A folyamatos kereskedelmet, az áruk raktározásával együttjáró igényesebb kiszolgálást csaknem egy évszázad óta az itt végleges letelepedési engedélyt nem kapott görögök látták el. Mivel ezek adójukat közösen, a megállapított kvóta alapján fizették, vagyonukról semmi nyom nem maradt.

A görög kereskedők a XVII. század végén tüntették fel Kecskeméten az adóösszeírásokban. 1756-ig csak férfiak éltek a városban. 1708-ban 26, 1755-ben 44 férfi volt a compániájukban. 1764-ben már 22 boltban 37 férfi, 2 (magyar származású asszony) és egy öreg nő, 2 fiú gyerek, 41 segéd és inas volt Kecskeméten.⁵⁹

A zsidó kereskedők már a század eleje óta fellelhetők alkalomszerűen a városban az adólajstromok tanúsága szerint. Az állandó letelepedést azonban ők sem kaphatták meg. A szűcsökkel történő érdekütközéseik miatt gyakorta foglalkozott ügyükkel a városi magisztrátus. Az 1777-es határozat hosszú időre befolyásolta tevékenységi körüket, illetve egyértelműen jelzi,

57 Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686 – 1848). Bp. 1967. 39–40. old.

58 Bácskai Vera—Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és vásárok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984. 122—124., 323—325. old.

59 Hajnóczy Iván: A kecskeméti görögység története. Bp. 1939. 11—14. old.

hogy az egyre szélesedett, és maguk egyre tartósabb formában kapcsolódtak a városhoz.

„1-mo. Hogy az idegen jövő s járó zsidók által, s mint már tapasztaltatott, a lakosoknak károk ne essenek, nem a messze földön lakó és esmeretlen zsidók, hanem csak nemes Pest vármegyebeliek admittáltassanak a vásárlásra és bőrárúsításra minden taxa nélkül.

2-o. Mindazokra az itten maradandó árendás zsidóknak oly gondjok legyen, hogy mikor bejönnek, a város házánál bejelentsek, hogy megvizsgáltassanak, s nekik ingyen pecsét fog adadni, mely mellett járhassanak a gazdánál.

3-o. Bejövéseknek bizonyos ideje legyen, úgymint minden holnapban az első hét, négy vásár előtt egy hét és utána is egy hét, és így egy esztendőre 20 hetek.

4-o. Az ittmaradandó árendátorok nem többet hanem csak két szállást tarthassanak, de feleségeikkel és cselédjeikkel itt ne lakjanak, hanem azok csak bizonyos időkben itten tartózkodhassanak, két s három szükséges szolgálkat mindazonáltal mindenkor tarthassanak.

5-o. A konyha és kaffe, bor körül egy férfit és egy asszonyt tarthassanak és ezeknek harmadik szállást fogadhassanak.

6-o. Ezen három szálláson kívül valakik a zsidók közül akár mostanában, akár ezelőtt itten házakat árendáltak, a városról eltakarodjanak lakó helyekre, s ide csak a kiszabott hetekre jöhessenek.

7-o. Mind az ittvaló s mind a külföldi akármely bőrökkel kereskedők vagy mester emberek minden időben taxa nélkül vásárolhassanak.

8-o. Az itt maradandó régi contractusban nevezett zsidók mind az itt lakástól, kereskedéstől, kaffe, bor és konyhatartástól a contractualis arendát esztendőnként a városnak letegyék.”⁶⁰

A görögökön és a zsidókon kívül régtől fogva nagy számban voltak fellelhetők a városban kofák, piaci árusok, kupecsek, állatkereskedők. Az 1757-es összeírás során következetesen figyelembe vették az adók kivetése során ezeket a tevékenységeket. Az 1780-as nyilvántartáson belül meglepően kevés bejegyzés akad velük kapcsolatosan. Mindössze 26 személynél találkoztunk hasonlóval. A korábbi százzal szemben ez elenyésző. Nyilván nem gondolhatunk arra, hogy számuk ilyen arányban csökkent volna, sokkal inkább valószínű, hogy megadóztatásuk történhetett más formában, és ezért maradtak ki az adóalapok összeírásából.

A kereskedők számának csökkenése legfeljebb az állatkereskedelmen belül

60 IV. 1504. a/2. II. LXV. 1777. május 30.

képzeltető el, ahol a különféle járványok és az állattartás visszaesése a helyi kupecsek lehetőségeit jelentősen korlátozhatta. Azonban a kecskeméti vásárokon még mindig hatalmas volt a felhozatal. Ezt érzékelteti az 1779. évi Szent Lőrinc napi vásárra felhajtott ökrök és juhok száma is, holott távolról sem ez volt az állatok adásvételének csúcsideje. A város ez irányú vonzáskörzetének jobb ismerete feltétlenül indokoltá teszi a rövid felsorolást.⁶¹

Juhokat hajtottak Kecskemétre a következő településekről:

Kunszentmárton	1 fő	245 db
Arad	4 fő	1045 db
Szabadka	2 fő	445 db
Temesvár	1 fő	350 db
Bessenov	1 fő	324 db
Karlóca	3 fő	637 db
	<hr/>	
Összesen:	12 fő	3046 db

Meg nem jelölt helyről hajtottak ide további 2235 db-ot, összesen tehát 5281 db juh után hajtotta be a vásárbíró július 29. és augusztus 5. között a fű-pénzt.

Még tanulságosabb az ökrök felhajtásának az útvonala.

Arad	9 fő	573 db
Battonya	3 fő	151 db
Baranya	1 fő	13 db
Ebesfalva	7 fő	1262 db
Erdély (ált.)	3 fő	78 db
Gyergyó	1 fő	190 db
Gyöngyös	1 fő	53 db
Kaszaper	1 fő	163 db
Kelseg (?)	1 fő	10 db
Kis Sink (Erdély)	1 fő	21 db
Kunszentmárton	6 fő	474 db
Nadab	1 fő	25 db
Pest	1 fő	68 db
Siklós	2 fő	34 db
Szeged	5 fő	158 db
Tomai puszta	2 fő	286 db
Törökszentmiklós	1 fő	36 db
Szamosújvár	8 fő	1340 db
Vásárhely	7 fő	291 db
Vizeka	1 fő	25 db
	<hr/>	
Összesen:	62 fő	5251 db

61 IV. 1504. y) Vegyes iratok.

A földrajzi nevek alapján erőteljesen kirajzolódik, hogy az esetek döntő többségében az ország déli és keleti részéről hajtották ide a jószágokat, amelyeket minden bizonnyal nyugati irányba vitték új tulajdonosaik.

Ha a valósághoz közelállóbb képet kívánunk kapni a város kereskedelmével kapcsolatban, újabb területen kell kiegészítenünk az adóösszeírást. Főként a négy országos vásár alkalmával lehetett itt heteken át színes, az átlagoshoz képest rendkívül pezsgő az élet. A város vezetői szükségesnek érezték, hogy ezt valamilyen formában szabályozzák, korlátok között tartásák. „Az itt való vásárokból a kafe siderek már annyira elszaporodtak, hogy 14 sátrakban is voltak, kik is sokféle ocsmán cselekedetekben is, minéműek, hogy magokkal tisztátalan személyeket hordozván, az ifjaknak fajtalanokra való alkalmatosságokat szolgáltatnak, kártyázás, kockázás által sok ereszényt meg üritettek, volt olyan, kinek sátorában nyilvánvaló tolvaj is elrejtve találtatott, mind kávét s mind rosolist adulterálva árultak, éjjel nappal sátraikban cigány hegedősöket tánczokat tartván, az ifjúságot korrumpálták, . . . mostantól fogva azért minden kávés sátorok mind a négy vásárokból in perpetuum kirekesztetnek.”⁶²

A városi statutum létrehozatalában minden bizonnyal komoly érv lehetett az is, hogy ezekben a sátrakban folyó italárúsítás nagy konkurrenciát jelenthetett a városi kimérések számára, amelyek a század végére alaposan megszáporodtak. A másodbírói számadások alapján az alábbi helyeken végeztek bor- és pálinkamérést: Cserepes (új) pince, Békás pince, a katolikus egyház pincéje, a szentkirályi csárda, szikrai csárda, Szarvas vendégfogadó, külső fogadó, Győrki csárda, Fejérlő csárda, Szentlőrinci csárda, Czédulás pince, Halasi úti pince.⁶³ Az ezekben foglalkoztatott személyek munkaidejük nagyobb részét nem mezőgazdasági jellegű munkával töltötték, egyértelműen kereskedelmi alkalmazottaknak minősültek.

62 IV. 1504. h/2. AZ 1769. évi tanácsülési jegyzőkönyv 132. oldala alapján készített másolat.

63 IV. 1510. c) 1780—81.

V. Közterhek és teherviselés

a) A város terhei a század végén

A feudális állam és a nemesi vármegye apparátusainak átszervezése és továbbfejlesztése az adófizetők terheinek újabb növelését eredményezte. A nagy és állandó jellegű hadsereg, a hosszú háborúk, az udvar és a nemesség fokozott fényűzése állandósították a pénzügyi gondokat, feszültségeket. A késői feudalizmus Nyugat- és Közép-Európában egyre sokrétűbben kibontakozódó válsága újabb feszültségeket és meg-megújuló zavarokat idézett elő mind a gazdasági, mind a politikai életben belül.

A feudális kizsákmányolás szabályozására irányuló állami törekvések, amelyek az „Urbárium”-hoz kapcsolódtak, Kecskeméten és több más mezővárosban váratlan gondok előidézői lettek. Ezt az alkalmat kívánták felhasználni részben a városok földesurai, hogy a korábbi jórészt sikertelen kísérleteiket, amelyek arra irányultak, hogy a mezővárosokat szorosabb függésbe kényszerítsék, felújítsák, a korábban kivívott mezővárosi autonómiát több téren is megkurtítsák. Ugyanezt az egész országot éveken át foglalkoztató folyamatot használták fel a helyi nemesek is, hogy olyan kiváltságokhoz jussanak, amilyenekkel korábban nem rendelkeztek. Sem Nagykőrösön, sem Kecskeméten nem érték el a földesurak, illetve a beköltözött nemesek céljait. De több mezőváros, pl. Cegléd is sokat veszített korábbi autonómiájából.⁶⁴

Ha meg is tudta védeni Kecskemét korábbi vívmányait, ez rengeteg fáradság, komoly, váratlan kiadások és nem lebecsülendő engedmények révén történt, ami a város terheinek további fokozását eredményezte.

Ezúttal sem vállalkozhatunk a mezővárosi adózás és adóztatás átfogó ismertetésére még a századvég évtizedein belül sem. Csupán az arányok érzékelése, a pénzügyi kötelezettségek sokféleségének és azok nagyságrendjének érzékeltetése érdekében idézzük a város legfontosabb kiadásait.⁶⁵

64 Fördös László: Mária Terézia urbáriuma és Kecskemét. Kecskemét, 1933. Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral III. kötet. Kecskemét, 1865. Novák László: Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: SC 11. K. Szentendre, 1982. Majlát Jolán—Márkus István: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 307—370.

65 LV. 1510. c) 1780. 75—135. old.

	Rft	kr
Portio és a nemes vármegye domesticatiojának fizetése	8 291	45
Földesúri cenzusok, árendák (puszták, egyházi tized)	22 180	54
Vendégfogadókra és más közönséges épületekre tett költségek ⁶⁶	935	
Contractionalis épületekre tett költség ⁶⁷	1 019	20
Elegyes erogációk ⁶⁸	7 458	2
Bor méréséért fizetett összeg	452	41
Városi alkalmazottak bére	3 614	36
Összesen:	43 952	18

A terhek felsorolása nem tér ki az itt állomásozó katonaság ellátásával kapcsolatos naturáliákra és egyéb szolgáltatásokra. Ezek alapján nem túlzás azt állítani, hogy rendkívüli módon megnöttek a városra és azok lakóira nehezedő terhek, amelyeknek fedezése nem csekély gondot jelentett a város vezetőinek.

b) Az adón kívüli bevételi források

A közel félszáz ezer forintos összeget csak a lakosság végletes megterhelésével lehetett volna egyenes adó formájában előteremteni. A mezővárosnak régtől fogva több lehetősége is volt arra, hogy az adók összegét kiegészítse. Ezúttal is csak a legjelentősebb bevételeket idézzük.⁶⁹

	Rft	kr
Vásár jövedelmeinek perceptioja	2 614	39
Városgazda Kiss Mihály gazdai jövedelmet adott Székbiráktól	102	
Bírságok, büntetések	1 600	37
Puszták árendái	12 889	28
Boltok és egyéb árendába adott beneficiumokból	2 753	50
Földesúri perceptiok	207	58
Bormérés haszna	4 092	20
Dézsma bor ára	3 507	3
Szajbér (Bugac, Monostor, Nyomás)	2 284	52
Összesen:	30 152	47

66 Középület értendő rajta.

67 Kaszárnyák, tisztek házai.

68 Vegyes kiadások.

69 IV. 1510. c) 1780.

Kétségtelen, hogy sem a kiadások, sem a bevételek felsorolása nem teljes. Mégis a kapott két végösszeg megközelítően jelzi a nagyságrendet. A két összeg közötti különbség nem csekély, s ezt a különbséget kellett az egyenesadók kivetésével és behajtásával biztosítani.

Ezek az adatok is azt jelzik, hogy évről évre igen nagy gondot jelentett még egy ilyen óriásira duzzadt mezőváros számára is a kötelezettségek teljesítése. Ennek érdekében viszonylag szigorú és racionális gazdálkodást kellett folytatnia. A közölt lista alapján érzékelhetjük, hogy a költségek döntő többségét a különféle adók és a magisztrátus működésével kapcsolatos kiadások jelentették. Minimális a „közönséges” épületekre fordított összeg is, amely lényegében a városházára, a börtönök stb. ismételt javítására kellett, és mint ilyen ugyancsak a működéssel kapcsolatos teher. Kulturális, egészségügyi, oktatással kapcsolatos, illetve szociális kiadásnak nyomát sem lelhetjük. Legfeljebb elvétve találkozunk egy-egy iskola, vagy koldusszegény ember megsegítésével. Leggyakrabban esetünkben is csak az elkerülhetetlen temetési költségeket vállalták.

c) Az adóterhek megoszlása

A korábban idézett „adókulcs”-ot, az adókivetés normatíváját egy lapon rögzítették azzal, amit 1774-ben követtek. Ez és a korábbi évtizedekből fennmaradt hasonló adókulcsok lehetővé teszik, hogy néhány megfigyelést rögzítsünk. Ezeknek az adókvótáknak a végleges megformálását a hódoltság alatt maga a mezőváros magisztrátusa végezte el. Rendkívüli esetekben a népgyűlés döntött.⁷⁶ A XVIII. században mind a kormányiszervek, mind a nemesi vármegye hatásköre aránytalanul megnőtt, és a helyi meg gondolások igen kis területre zsugorodtak.

Az első megfigyelésünk az lehet, hogy a személyekre kivetett adó összege 1757-től változatlan: 1 Rft és 30 krajcár. Ennek igazi súlyát akkor érezzük, ha figyelembe vesszük, hogy ekkora adót csaknem 33 zsákos (kb. ugyanekkora hold) nagyságú szántó, 180 db juh, 36 kapás szőlő, vagy 20 db hámos ló után kellett fizetni. Ez kivétel nélkül mind számottevő vagyon! Ugyancsak viszonylag magas volt a házak után kivetett és fizetett adó is. Igaz, hogy e téren jelentős finomítás ment végbe, mert 1760-ban még megkülönböztetés nélkül minden ház után fél dicát, azaz másfél rénes forintot kellett fizetni, ezzel szemben már 1774-ben és 1780-ban is három osztályba sorolták a lakóházakat és ennek megfelelően differenciáltak. Ugyancsak figyelemre

70 „A becsületes tanács a portionak felvetésére nézve egybe gyűlvén a szegénységgel együtt, a limitatio szerént, mely volt vetve 24 850 forint . . . ” így döntött. IV. 1508. c) Kecskemét város adószedőjének iratai, adóajstromok, 1689. 2—3. old.

méltó, hogy a házakra kivetett adó összege nem volt olyan állandó jellegű, mint amit a személyekre vetettek ki. Mindenekelőtt a jobb módúak első osztályú házaire kivetett adó nagysága csökkent, de mérsékeltek a harmadosztályúak adóterhét is. Itt is feltűnő, hogy szemben a termelés konkrétterületeivel, aránytalanul nagyok ezek a terhek.

A többi adóalagnál szinte kivétel nélkül történt időről időre változás. A juhok után szedett adó 1774-hez viszonyítva kétszeresére nőtt. A mesterségek után szedett összeg jelentősen csökkent. Változott a szántók után kivetett teher nagysága is. Tehát nemcsak az időjárás, nemcsak az esetleges természeti csapások befolyásolták a normák kialakítását, hanem egyéb tényezők is meghatározóak lehettek.

Az adóalapok megoszlásának vizsgálata során megkülönböztetett figyelmet kíván a személyekre kivetett teher. Ennek megközelítő pontosságú megállapítását segíti elő a XXV. táblázatunk, amely egyben lehetőséget nyújt arra is, hogy ezen személyek számának az egyes vagyoni rétegek közötti megoszlását is áttekintsük.

XXV. táblázat

A SZEMÉLYI ADÓRA KÖTELEZETEK MEGOSZLÁSA

Réteg		Háztartásonként				Személyek száma összesen	Háztartások száma összesen
		1	2	3	4		
gazda	nincstelen						
	törpegazda	250	1260	122	50	3336	1682
	kisgazda	42	464	82	67	1484	655
	középgazda	14	130	29	41	525	214
	nagygazda	8	92	26	59	506	185
zsellér	nincstelen	56	662	3	2	1397	723
	törpegazda	41	423	3	4	912	471
	kisgazda		1			2	1
	középgazda						
	nagygazda						
összesen	nincstelen	56	662	3	2	1397	723
	törpegazda	291	1683	125	54	4248	2153
	kisgazda	42	465	82	67	1486	656
	középgazda	14	130	29	41	525	214
	nagygazda	8	92	26	59	506	185
mindösszesen		411	3032	265	223	8162	3931

Itt is ugyanarra a következtetésre kell jutnunk, mint az 1757-es összeírás esetében: bár a rovatok között szerepel a 16 éven felüli fiúk és lányok száma, több esetben ezt ki is töltötték, a kapott végeredmény arról győzhet meg bennünket, hogy gyakorlatilag csak a felnőtt lakosságot vették figyelembe. Ha a rovatok megszővegezését követték volna, elképzelhetetlen, hogy háztartásonként olyan békés időszakban mint 1780 is volt, csak 2,07-os átlag jönne ki. Az 1772-es összeírás, illetve annak elemzése éppen ellenkező következtetés levonását teszi indokolttá.⁷¹ A két fő után adózó háztartások aránya 77,1%. Azoknak a családoknak az aránya, ahol csak egy főt adóztattak meg: 10,5%, míg a 3, illetve a négy fő után adózóké 6,7, illetve 5,7%.

A két legszegényebb rétegen belül az adózásra kötelezetteknek a háztartások számához viszonyított aránya valamivel alacsonyabb. Ez azt jelenti, hogy viszonylag magasabb az egy felnőttöz kapcsolódó családok száma, illetve aránytalanul csekély volt az olyan család, ahol 3 vagy négy felnőttet adóztattak meg. A vagyonosabbaknál az ellenkező tendencia érvényesült. Az adózásra kötelezett személyek számbavétele után lehetőség van arra, hogy az adóterheknek az egyes vagyoni rétegekre történő kivetését csaknem teljes pontossággal összegezzük. A XXVI. táblázat alapján kapunk erről áttekintést.

A kivetett adó nagysága 1757-hez viszonyítva 25%-kal nőtt. Érdeemes kiemelni, hogy a pénz értéke ez idő alatt gyakorlatilag változatlan. Ha figyelembe vesszük, hogy a város háztartásainak száma csaknem 37%-kal emelkedett, az adó növekedése nem mondható különösebben nagyknak.

A korábbi összeírás adataival való összevetés további jelentős megfigyeléseket tesz lehetővé. A személyekre és a különféle ingó és ingatlan vagyonra kivetett adó aránya korábban 47,6:52,4 volt. Tehát az 1780-as összesítő adatai jelentős átrendeződést érzékeltetnek, mivel az arány 53,8:46,2-re módosult. Ez azt jelenti, hogy kb. 10%-kal nőtt, illetve csökkent a két rész közötti arány. Tehát míg a személyekre kivetett adó kb. három és fél ezer forinttal nőtt, az összes többi adóalapra kivetett összeg csak kb. ezer forinttal emelkedett.

Tehát a 723 nincstelen háztartás, amely saját munkaerején kívül semmivel sem rendelkezett, kénytelen volt vállalni az adóteher 9,5%-át. A szegénység különböző fokozatán álló, gyakori, vagy rendszeres bér munkavállalásra kényszerülő törpegazdákra nehezedett az adóterhek 42%-a. Tehát a két legszegényebb réteg, amelynek csak a termelési eszközök töredéke volt tulajdonában, az adóterhek több mint felének fizetésére kényszerült. A kisgazdákra ezúttal is teherbíró képességükre nagyjából megfelelő rész esett. A két

71 L. a kötet Kecskemét társadalma 1770 táján c. feldolgozását.

AZ ADÓTERHEK MEGOSZLÁSA

Réteg		Személyek után	Termelési eszközök után	Összesen		Háztartá- sok száma
		kivett összeg		Rf	kr	
		Rf	Rf			
gazda	nincstelen					
	törpegazda	5 004	3 020	8 024	32	1682
	kisgazda	2 226	2 613	4 839	9	655
	közepgazda	787	1 607	2 394	41	214
	nagygazda	756	3 017	3 773	—	185
zsellér	nincstelen	2 181		2 181	48	723
	törpegazda	1 365	305	1 670	14	471
	kisgazda	3	6	9	32	1
	közepgazda					
	nagygazda					
összesen	nincstelen	2 181		2 181	48	723
	törpegazda	6 369	3 325	9 694	46	2153
	kisgazda	2 229	2 619	4 848	41	656
	közepgazda	787	1 607	2 394	41	214
	nagygazda	756	3 017	3773	—	185
mindösszesen		12 322	10 568	22 892	56	3931

vagyonos réteg a század végén is — bár eltérő arányban — igen komoly kedvezményeket élvezett.

A fontosabb termelési eszközöknek az egyes vagyoni rétegek közötti megoszlási aránya a negyedszázad során számottevően módosult. Ez részben abból ered, hogy ezen rétegeknek az abszolút száma is sokban változott. Csak ennek figyelembe vételével lehet érdemben nyilatkozni arról, hogy a legfontosabb termelési eszközök megoszlási aránya a szegényebb rétegek javára módosult-e, vagy ellenkezőleg, ezek koncentrációja ment-e végbe. Éppen ezért a XXVII. táblázat adatainak áttekintése során tekintettel kell lennünk arra is, hogy a nincstelenek %-os aránya 2,4-del, a törpegazdáké 7,8-del nőtt az összlakosságon belül. Ugyanakkor a kisgazdák %-os aránya 2,1-del, a közepgazdáké 3,7-del, a nagygazdáké pedig 3,4-del csökkent. Még szemléletesebb, ha úgy fogalmazunk, hogy a század derekán minden 5. adózó kisgazda, minden 11. közepgazda és minden 12. nagygazda volt. Ez 1780-ra

úgy módosult, hogy csak minden 6. adófizető maradt kiscgazda, még kirívóbban csökkent a középgazdák száma: csak minden 18. adózó tartozott közéjük. Az igazán vagyonosok méginkább ritkaság számba mentek: csak minden 21. háztartás volt ide sorolható.

Annak a három vagyoni csoportnak részesedési aránya, amely a termelési eszközök döntő többségét birtokolta, egészében jelentősen csökkent. Tehát, ha néhány esetben a közép- és a nagygazdák részesedési aránya csökkent is valamelyest a század derekához képest, még nem jelenti, hogy az érintett javak arányosabb megoszlása alakult ki. Az egyes javak elemzésekor részletesen bemutattuk ezen folyamat főbb tendenciáit. Itt csak azt emeljük ki, hogy a háztartások közel háromnegyedét kitevő két legszegényebb réteg viselte az egyenesadók 51,8%-át, miközben a legfontosabb termelési eszközök kb. 10—15%-ával rendelkeztek. Az adózás terheiből a két legvagyonosabb réteg ekkor is viszonylag csekély részt vállalt. A termelési eszközök 60—70%-a tulajdonukban volt, mégis az adóterheknek csupán harmadát kellett viselniük.

XXVII. táblázat

*A FONTOSABB TERMELŐESZKÖZÖK ADÓJÁNAK MEGOSZLÁSA
AZ ADÓZÓ VAGYONI KATEGÓRIÁK KÖZÖTT*

	Nincstelen	Törpegazda	Kiscgazda	Középgazda	Nagygazda
pénzeskertek		7,3	21,6	20,1	51,—
a kertek együttesen		12,6	24,7	19,9	42,8
jármós ökör		19,6	29,8	21,8	28,8
ígés ló		24,6	33,7	20,—	21,7
szarvasmarha-állomány		10,2	19,2	20,9	49,7
lóállomány		15,7	22,3	16,2	45,8
tenyészsertések		1,9	14,—	19,4	64,7
juhok		8,1	10,—	14,3	67,6
szőlő		40,9	27,3	13,3	18,5
malom		5,6	14,8	12,9	66,7
pálinkafőző		12,6	41,7	21,3	24,4
a termelési eszközökre kivetett adó		31,5	24,8	15,2	28,5
az összes adó	9,5	42,3	21,2	10,5	16,5
háztartásokon belüli arányuk	18,4	54,8	16,7	5,4	4,7

Tehát egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a mezővárosi adóztatás antidemokratikus jellege a század második felében nem változott, sőt bizonyos területeken még tovább nőttek a szélsőségek. Nem módosít lényegében ezen a megállapításon az a kétségtelen tény sem, hogy a termeléssel kapcsolatosan több más teher, költség is jelentkezett, és ezek között az adó csak egyik, bár igen jelentős tényező volt.

VI. Összegzés

Annak a három adóösszeírásnak statisztikai feldolgoása és elemzése révén, amelyek ebbe a feldolgozásba bekerültek, lehetővé vált, hogy Kecskemét csaknem egész XVIII. századi gazdasági és társadalmi fejlődését áttekinthesük. A legelső, az 1707-es még közvetlenül kapcsolódott az előző háborúkkal, gyakori pusztításokkal terhes időszakhoz, amely a város több mint másfél évszázados életét jellemezte. Az 1757-es állapotok az új körülmények között elérhető csúcstól közelítették meg. A harmadik, az 1780-as már érzékelteti azokat a válságjelenségeket, amelyek a század végére egyre meghatározóbbak lettek, és a következő évtizedek, egy újabb fejlődési szakasz harcait, törekvéseit is megszabták.

A Rákóczi-szabadságharcot követő időszak a Homokhátság és benne Kecskemét számára a gazdasági élet terén annyiban hoztak lényeges változást, hogy a termelés feltételei biztonságosabbakká váltak, a háborúk közvetlenül nem veszélyeztették ezt a vidéket. Egyébként a késői feudalizmus minden hátrányát, terhét felvonultatta ez a korszak.

Az előrelépés a gazdaság egyes területein távolról sem volt egyöntetű és még kevésbé mondható, hogy a továbbfejlődés feltételei kialakultak volna. A növénytermesztésen belül kétségtelenül fellelhető komoly mennyiségi növekedés, a szántóföldek nagysága évtizedeken át folyamatosan gyarapodott, bár a 70-es években ez az ütem nemcsak lelassult, hanem úgy érzik, egy időre le is állt. A szőlő- és gyümölcsstermesztés terén a mennyiségi gyarapodás hasonló ellentmondásos ütemet jelez. A szőlőtermesztés egészében és a borkészítésben új eljárások nem fedezhetők fel, az előállított bor mennyisége az esetek nagy részében gyenge volt, az iránta való kereslet a helyi piacon kívül ekkor még nem jelentkezett.

A szőlő- és gabonatermés egyaránt a helyi igények kielégítését szolgálta, az országos, illetve a nemzetközi árucserébe nem, vagy csak minimális mértékben tudott a város ezen termékei révén bekapcsolódni. Sem az út- és szállítási viszonyok, sem a kereslet alakulása nem kedvezett ezen termények előállításának.

Az állattartáson belül mindvégig az extenzív vonás volt a meghatározó. Az állatokat a természeti viszontagságtól érdemben alig tudták megvédeni, legfeljebb a téli takarmányok biztosításában történt előbbre lépés a korábbi századokhoz képest. Ennek ellenére a század derekáig igen nagy ívű mennyiségi gyarapodás ment végbe. A század utolsó harmadában ez az ütem nemcsak megtört, hanem a különféle járványok és betegségek miatt rendkívül nagyarányú állatpusztulás ment végbe mind a szarvasmarhák, mind a lovak, mind pedig a juhok állományában. Ez súlyos visszaesést eredményezett.

A kibontakozódó belső válságot, a fokozódó elszegényedést ez a folyamat kétségtelenül felgyorsította.

Mindezek ellenére az állattartás, illetve az állati eredetű termékek voltak azok, amelyek révén Kecskemét leginkább be tudott kapcsolódni egy szélesebb körű árucserébe. Ezek az áruk voltak azok, amelyek a legjelentősebb pénzbeli bevételt biztosították a lakosság számára. Igaz ugyan, hogy a közvetítő kereskedelem révén ennek a termelési ágának a haszna a korábbi századokhoz képest számottevően csökkent, de még mindig a legmegbízhatóbb jövedelmi forrásnak számított egy jelentős társadalmi réteg számára.

A gazdasági élet fejlődésén belül a legegységesebben előremutató fejlődés talán a kézművesség terén észlelhető. Az árutermelésre berendezkedett mezővárosban belül egyre szélesebb körű, és egyre differenciáltabb szolgáltatásokra nyílt igény. Ezt a több tucatnyi mesterséget űző, közel félezer kézműves az országos átlagnak megfelelően, sőt néhány területen e felett biztosítani tudta. A XVIII. századi kézművesség is mindvégig megmaradt a szolgáltatás keretei között, tömeges termelésről semmiképpen sem szólhatunk. Mégcsak olyan áruféleség sem készült a város falai között, amelyek legalább a környéken egyértelmű hírnevet szereztek volna számára. A piacra történő termelés elenyésző maradt, és mennyisége nem nőtt olyan szintre, amely a város gazdasági arculatát akár részlegesen is meghatározhatta volna.

A város földrajzi fekvése, gyenge kézműipara miatt csekély mértékben és szűk körben tudott kereskedelmi centrummá válni. Vásáraitra mindenekelőtt élő állatokat hajtottak fel, és a lakosság is elsődlegesen állatait, illetve állati eredetű termékeit tudta a kereskedelemnek felkínálni. Évtizedeken át az egyik legjövedelmezőbb tevékenység még mindig az állatokkal való kupeckodás, kisebb-nagyobb arányú kereskedés volt. A hetvenes évektől ezek száma minimálisra apadt. Ellentétben a kézművességgel, a városban önálló kereskedőréteg nem alakult ki, a kupecsek, állatkereskedők maguk is gazdálkodók voltak. A tényleges kereskedelem a görögök, illetve részben a házaló, vagy ideiglenes letelepedési engedélyhez jutott zsidók kezében volt. Éppen ezért a kereskedelmi tőke haszna nem maradt a városban.

A bővített újratermelés feltételei az egész századon át szűk körre szorultak. A közterhek és a földesurak számára történő szolgáltatások évről évre hatalmas összegeket szivattyúztak ki a város gazdasági-pénzügyi készleteiből. Mivel a földesurak nem helyben laktak, a helyi építkezéshez, a kulturális és szociális fejlődéshez sem közvetve, sem közvetlenül nem járultak hozzá. Sem a helyi ipar, sem a helyi szellemi-kulturális igények formálódását nem befolyásolták. Mivel Kecskemét nem volt egyházi vagy közigazgatási központ, nem jöttek létre az országos centrumokkal, külföldi településekkel, intézményekkel olyan tartós kapcsolatai, amelyek az anyagi, illetve a szellemi kultúra terén az országos vagy a nemzetközi folyamatokba akár csak áttételesen,

vagy megkésett formában is bekapcsolhatták volna. Lényegében az országon belül is a periférián maradt.

Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy a késői feudalizmus viszonyai között a Homokhátságon, és ezen belül Kecskeméten a század elején valamelyest bővülő lehetőségek lényegében kimerültek. A század első felében érezhető, mindenekelőtt a mennyiségi fejlődés kifulladás, a válság tünetei egyre több területen jelentkeztek.

Nem kevésbé ellentmondásos a város társadalmi fejlődése ezekben az évtizedekben. A lakosság lélekszáma az 1739-es pestis után nagyobb zökkenők nélkül és csaknem folyamatosan gyarapodott. Kecskemét a nyolcvanas években nemcsak az ország legnagyobb mezővárosa, hanem Pest, Debrecen és Pozsony után a legnépesebb települése is volt.

A társadalmi rétegződése érdemben nem változott. A városban feudális kizsákmányoló osztály nem volt jelen, hisz a város földesurai sohasem laktak itt. A beköltözött nemesek és az armális nemesek száma viszonylag csekély, bár a XVIII. században elég gyorsan nőtt. A feudális állam megszilárdulása révén szükségszerűen belső ellentét alakult ki a nemesek és a város civis lakossága között a nemesi kiváltságok érvényesítése, illetve annak figyelmen kívül hagyása körül. A kiváltságok érvényesítésének reményében egyre több család kívánta, hogy nemességét elismerjék. A hosszan elnyúló harc a század végéig nem hozott eredményt a polgárosodásban érdekelt civisek számára, bár a nemesek sem érték el kívánt céljaikat.⁷²

Kecskemétnek, mint mezővárosnak a társadalma a XVIII. század végén is alapvetően agrárjellegű maradt. A lakosságon belül gyakorlatilag két nagy réteget különböztettek meg: a gazdákat és a zselléreket. A meghatározó különbség a saját ház birtoklásának ténye, vagy hiánya volt. Lényegében csak vagyoni különbségeket ismertek el a hivatalos adólajstromok összeállítása során is. A nemesek munkaképes családtagjaira és minden számottevő vagyonára éppoly formában és mértékben vetették ki az adót mint a nem nemes gazdákra, vagy akár a zsellérekre.

Az agrártevékenységtől elszakadt, vagy nem kizárólag mezőgazdasági tevékenységet űzők száma még a század végén is viszonylag csekély maradt. A XXVIII. és a XXIX. táblázat adatai alapján az adózásra kötelezettek 88,3%-a közvetlenül a mezőgazdasággal foglalkozott, és mindössze 11,7%-uk volt az, amely teljesen, vagy részlegesen eltávolodott a mezőgazdasági tevékenységtől. Ezen az arányon alig változtat az is, hogy a város alkalmazásában lévőket, akik részben bérből és fizetésből éltek, ide számítjuk. Az 1790-ben 110 főt kitevő alkalmazottak közül nem egészen 20 családfő volt az, aki hivatalnoknak, vagy gazdasági vezetőnek minősült. A többi mesterember (8

72 Révész: i.m.

AZ EGYES FOGLALKOZÁSI ÁGAK MEGOSZLÁSA A GAZDÁK KÖZÖTT

Tized	Mezőgazdaság						Ipar						Kereskedelem						Mindösszesen
	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	
I.		146	77	25	17	265		34	30	5	1	70		2				2	337
II.		227	48	19	18	312		26	19	1		46		1				1	359
III.		196	74	28	27	325		19	11	3		33		4				4	362
IV.		250	67	37	22	376		23	14	1	2	40							416
V.		161	63	27	32	283		23	15			38			2			2	323
VI.		109	56	22	19	206		21	19	2	4	46		3	1		1	5	257
VII.		166	77	20	20	283		21	10	2		33					1	1	317
VIII.		228	64	20	20	332		20	6	1		27		2	2	1	1	6	365
Összesen:		1483	526	198	175	2382		187	124	15	7	333		12	5	1	3	21	2736

AZ EGYES FOGLALKOZÁSI ÁGAK MEGOSZLÁSA A ZSELLÉREK KÖZÖTT

Tized	Mezőgazdaság						Ipar						Kereskedelem						Mindösszesen
	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	nincstelen	törpegazda	kisgazda	középgazda	nagygazda	összesen	
I.	67	62				129	18	4				22							151
II.	82	47				129	7	4				11	2					2	142
III.	102	52				154	9	3				12							166
IV.	130	54				184	5	2				7							191
V.	90	63				153	8	4				12							165
VI.	42	47				89	12	4				16	3					3	108
VII.	60	49				109	3	5				8							117
VIII.	76	66	1			143	9	3				12							155
Összesen:	649	440	1			1090	71	29				100	5					5	1195

fő), közbiztonság és a segédszemélyzet tagjai (47 fő), cselédek (13 fő), tizedkocsisok, csószók (21 fő) stb. volt.⁷³ Ugyancsak keveset módosít az összképen a néhány főből álló értelmiségi csoport, amely gyakorlatilag lelkészekből, prédikátorokból, tanítókból és tanárokból tevődött össze.

A városon belül időről időre módosult a gazdák és a zsellérek aránya: 1780-ban a gazdák a háztartások 69,6, a zsellérek 30,4%-át alkották. A század második felében hasonló arányokat találunk. A zsellérek számának aránytalanul nagy növekedése egy mezővároson belül érzékeltetheti az elszegényedés fokát is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kettő között nincs mechanikus és szigorú összefüggés. Kétségtelen, hogy az elszegényedés a XVIII. század utolsó harmadában Kecskeméten is, mint a legtöbb alföldi mezővárosban igen feltűnő arányokban mutatkozott. Az is nyilvánvaló viszont, hogy a zselléresedés nem öltött olyan szertelen méreteket, mint amit a II. József-féle összeírás mutat.⁷⁴ Az elszegényedés tényét jól érzékelhetjük még akkor is, ha a városban lakó hús leggazdagabb családfő fontosabb adóalapjainak 1757—1780 közötti változásait összevetjük. (L. XXX. táblázat.) Ezen különösen feltűnő az állatállomány nagymérvű csökkenése, ami pedig még mindig az egyik legfontosabb bevételi forrás volt. A kevésbé megalapozott vagyonnal rendelkezőket a különféle természeti csapások és a nem csökkenő adózás még fokozottabban igénybe vette. Ennek lett következménye, hogy a nincstelenek és a szegénység közé számítható törpebirtokosok száma és aránya néhány évtized alatt rohamosan nőtt, illetve a vagyonosabb csoportok, a közép- és nagygazdák száma abszolút értelemben is, de még inkább a háztartásokhoz viszonyított arányukat tekintve csökkent. Mindez azt bizonyítja, hogy a város gazdasági ereje néhány évtizeden belül sokat romlott, teherbíró képessége nagyot csökkent.

A társadalmon belüli ellentétek leglényegesebb területeit a késői feudalizmus keretein belül nem lehetett feloldani. A beköltözött nemesek kiváltságaik megerősítéséhez elvileg mindig támpontot kaptak a nemesi megye és a nemesség irányítása alatt lévő központi igazgatási és jogi szervektől. A feudális tulajdonviszonyok nem tették lehetővé, hogy a rendkívül nagyra duzzadt munkaerő-tartalékot mind a helyi, mind a nemzetgazdaság javára aktivizálni lehessen. A kényszerből választott kiút, a városnak az a kísérlete,

73 L. a kötet béreikkel foglalkozó feldolgozásának VIII. táblázatát.

74 Thirring Gusztáv: i.m. 375. old. Für Lajos helytelenül jár el, amikor az 1771-es összeírás adatait állítja szembe az 1787-es összeírással, és ennek alapján vonja meg a mérleget: a XVIII. század végén az alföldi agrárvárosokban aránytalanul nagy a zselléresedés. „II. József korában megejtett népszámlálás adatai szerint Kecskemét lakosságának 62%-a (!) zsellérember volt.” (Für: i.m. 15. old.) Thirring maga is felhívta a figyelmet arra, hogy ez az aránytalanság a terminus technicus helytelen használatából eredt. Megállapításának helyességét igazolja az 1780-as és több más összeírás is. A zselléresedés folyamata tehát távolról sem volt ennyire meglepően nagyarányú.

*A 20 LEGVAGYONOSABB GAZDA FONTOSABB ADÓALAPJAINAK ALAKULÁSA
1757—1780*

Év	Megnevezés	0	1—40	41—70	71—100	101—130	131—160	161—200	201—250	251—300	301—400
1757	gabona (fertály)	1		2	2	7	2	2	2	1	1
1780	szántó (zsákos)			2	10	4	3	1			
		0	1—6	7—10	11—15	16—20	21—25				
1757	jármos ökör (db)	1		1	9	8	1				
1780		1		8	7	4					
		0	1—6	7—10	11—20	21—50	51—100	101—150	151—200		
1757	szarvas- marha	1	1			2	5	8	3		
1780	(db)	5		1	1	4	7	1	1		

		0	1—2	3—4	5—6					
1757	hámos ló (db)			19	1					
1780			1	19						
		0	1—10	11—20	21—50	51—75	76—100	101—200	201—300	
1757	méneses ló (db)	2	3	2	6	4	2	1		
1780		2	4	6	4	2	1		1	
		0	1—5	6—10	11—20	21—40	41—50			
1757	tenyésztés (db)	7	1	5	4	3				
1780		10		2	5	2	1			
		0	1—50	51—100	101—200	201—300	301—400	401—500	501—600	601—700
1757	juh (db)	1		1	1	4	3	5	3	2
1780		1		3	5	3	4	2	1	1

		0	1—5	6—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—80	81—100
1757	bor (akó)			2	1	2	2	1	1	10	1
1780	szőlő (kapás)			3	12	3	1		1		
		malom			pálinka- főző	olaj- prés	ipar	kereske- delem	2 3 fele együtt		
		1	2	3							
1757	mező- gazdaságon kívüli	9	2		2	1		15	9	1	
1780		7	3	1	3	1			1		
a legfontosabb adóalapról		4	5	6	7	8	9	10			
		félét									
1757	birtokolt			1	1	5	7	6			
1780		1		2	6	4	3	4			

hogy feudális terheit földesuraitól megváltsa, egyértelműen csak a közterhek növelését eredményezte a XVIII. század végén, de nem jelentette a közvetlen kiutat a feszítő gondoktól.

A szűk belső piac, a csekély kereslet okozta pangás, a feudális abszolút monarchia egész országot sújtó terhei a korábban jelzett válságjelenségeket folyamatosan felerősítették.

Az egykor virágzó mezőváros vezető rétege egyre súlyosabb gondokkal volt kénytelen szembenézni. A már érintett gazdasági bajok és társadalmi feszültségek mellett évtizedeken át aránytalanul nagy megterhelést jelentett a város lakossága számára a megváltakozáshoz szükséges összegek előteremtése. A város fokozódó pénzügyi nehézségeit növelték a nagyon kezdetleges közegészségügyéből fakadó járványok, a középkorias, pontosabban egyértelműen falusias halmaztelepülésből adódó szűk települési keretek, amelyek a XVII. századi állapotokhoz képest két-háromszorosára nőtt lakosság számára egyre elviselhetlenebbek lettek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején újabb és újabb tüzvész pusztított a városban, ami később sok belső küzdelem árán többek között néhány racionális intézkedést kényszerített ki, amelyek révén egy városiasabb keret kialakítása több-kevesebb ellentmondással, de megindult. Nehezen talált ellenszert a mezőváros a fokozódó és mind bénítóbbá váló elszegényedéssel szemben is. A XVIII. század új körülményei a társadalmi és a gazdasági ellentmondások újabb sorát vonultatta fel. A futóhomok a csekély terjedelmű szántókat, sőt magát a várost is előntéssel fenyegette. A veszély annyira fenyegető és közeli volt, hogy még az országgyűlés is ismételten foglalkozott vele.⁷⁵

Figyelemre méltó tanulság lehet, hogy a város gazdálkodására annyira jellemzővé és csaknem legendássá vált hatalmas gulyák, a ménesek, a juhnyájak százai révén Kecskemét nem tudott akkumulálni érdemi gazdasági erőforrást, komolyabb tartalékokat, noha évszázadokon át virágzott extenzív állattartása. Elgondolkodtató, hogy a látszólag kedvező helyi tényezők nyújtotta gazdasági gyarapodás miként tűnt el mind a hódoltság, mind a magyarországi feudalizmus közegében. Évtizedeken át családok, háztartások tucatjai, sőt százai rendelkeztek jobbágyfalvakban elképzelhetetlenül nagy állatállománnyal, készpénzzel, szőlővel, malmokkal, pálinkafőzőkkel stb. Ezek a tetemes vagyonok úgy halmozódtak fel, és úgy tűntek el, hogy a mezővárosnak tartósan vajmi kevés jutott belőlük. Alig egy-két tucat, lényegében szerény civis ház épült fel a korabeli nyilvántartások tanúsága szerint is a XVII—XVIII. században. A reformátusok temploma, a Koháryak támogatásával épült piarista templom és rendház, a Nagytemplom kivételével alig

75 Szabó Kálmán: i.m. 5–6. old.

emeltek civil célokat szolgáló említésre méltó építményeket. A feudális viszonyok, ha a kiharcolt kiváltságok birtokában látszólag kedveztek is bizonyos polgárosodásnak, az árutermelés és a pénzgazdálkodás irányába ható folyamatoknak, annak belső törvényszerűségei, olykor a feudális állam közvetlen beavatkozásai révén ez a lehetőség igen szűk sávra korlátozódott, és szigorú keretek közé zárta még a leggazdagabb, legszerencsésebb civis famíliák tartós boldogulását is. Gyakorlatilag megbénította még a legagilisabb mezővárosok feltörekvő próbálkozásait is. Erre talán Kecskemét sorsa lehet a legjellemzőbb példa.

Nem lehet véletlen, hogy az újabb, a korábbinál lényegesen szélesebb tömegeket gazdasági és társadalmi értelemben is felemelő, olykor boldogulásukhoz vezető gazdálkodási mód, szervezet nem a sok száz gazdag civis, illetve parasztnábob vagyona alapozódva, azok tőkéjét, szervezőtevékenységét felhasználva, nem a gazdasági erőforrások koncentráálásával, hanem a legszegényebbek, a leginkább ágról szakadtak olyan kényszerű próbálkozásai révén alakultak ki, teremtődtek meg, amelyeket évszázadokon át sokoldalúan kereszteztek, akadályoztak.

A XVII. században a földesurak fenyegették büntetéssel azokat, akik „... az kertekre szállottak és ott csináltak házat...”⁷⁶ Később 1778-ban Mária Terézia királynő közreműködésével kezdődött országos hadjárat a szállások, a tanyák ellen.⁷⁷ Ezekkel párhuzamosan, részben ezeknek engedelmessé a magisztrátus maga is mindent megtett a városon kívüli lakhelyek felszámolása érdekében. A tilalmak egész sorát fogalmazták meg. Pl.; „Valakik város engedelmé nélkül akár a szélmalomnál, akár a temetők táján, vagy másutt a nyomáson kunyhókat csináltak, úgyszintén szállókban is, tizenöt nap alatt, ha idegenek hazájokba menjenek, ha itt valók és a városról mentek ki, a várostra bejöjjenek, melyet ha tizenöt nap alatt meg nem cselekszenek, régi statutumok szerint konyhóik elrontani fognak minden engedelem nélkül.”⁷⁸ Néhány év múltán a tanácsnak meg kellett ismételnie a tilalmát: „Minthogy a szőlőkben való lakosok a városnak sokszori statutuma ellen... nemcsak nyáron, hanem egész esztendeig, sőt esztendőig lakni tapasztaltattak, a mely egyedül a város terheinek elusiojára és a több szállós gazdának praejudiciumára szolgál, a feljebb specifikált statutum renováltatván, végeztetett, hogy most ugyan a kémények és a házokban levő kemencék levonattassanak, ha pedig tölre sem akarnának bejönni, házaik demoliáltassanak.”⁷⁹

76 IV. 1504. d/5. Koháry István 1677. június 2-án kelt levele.

77 Romány: i.m. 5—6. old.

78 IV. 1504. a/2. II. LXV. 1776. június 11.

79 Uo. 1780. május 23.

A szapora tilalmak ellenére Kecskemét és Nagykőrös lakossága megtalálta az extenzív állattartásból és növénytermesztésből a kiutat.⁸⁰ A korábbinál intenzívebb gazdálkodás, a szőlő-, gyümölcs-, zöldségtermesztésre való áttérés, amely sok szállal kapcsolódott a tanyásodás folyamatához, több területen évtizedekre, sőt évszázadokra megjelölte a mezőgazdaság lehetséges útjait a Homokhátságon.

80 Für: i.m. 18–19.

Német betelepülések a mai Bács-Kiskun megye területére a XVIII. és a XIX. században

Bevezető

1686. szeptember 2-án felszabadult Buda a török uralom alól. A győztes seregek délnek fordultak, s rövidesen a Duna—Tisza közét is megszabadították a töröktől.

A néptelen, elvadult táj benépesülése, benépesítése megkezdődött.

Úgy érezzük, hogy méltó emléket a felszabadítóknak, a telepítőknak és az itt új hazát lelő telepeseknek úgy állíthatunk, ha az egyre csökkenő források összegyűjtésével, feldolgozásával bemutatjuk azokat az emberi erőfeszítéseket, amelyek révén az elvadult területből virágzó országrészt hoztak létre az akkori pionírok.

Sokfajta nép jött ide, de közös volt bennük az új élet, a boldogulás akarása.

A német telepesek számára hosszú volt az út idáig, sok volt a nehézség itt a kezdeti években, s igaz volt az általuk oly sokszor hangoztatott mondan, hogy a telepesek első generációjának a halál, a másodiknak a szükség, és csak a harmadiknak jutott a kenyér.

Legyen ezen munkánk a kései utódok, a Bácska földjén élők számára egy kis helytörténeti, a nagyközönség számára egy nemzetiségtörténeti ismertető.

I. Mohács után

„1526-ban hadak tanyája lett a déli Bácskaság.” — írja Érdűhelyi Menyhért.¹ Maga a bácskai főispán, Frangepán Ferenc kalocsai érsek (1530—43) is székhelye elhagyására kényszerült. A civil menekülők és az otthonmaradók közül egyaránt sok ezer rabot ejtett a török, még többet megölt. Csetri Károly óvatos becslése szerint a Duna—Tisza közén — beleértve Pest vármegyét is — 400 000 ember pusztult el a török által.²

Verancsics Antal 1533-ban Konstantinápolyba utazva errefelé járt: végighajózott a Dunán, de közbe ki-kiszállt körülnézni, — ezt írja:

„Jó Isten! Mily szomorú képet mutatott az egykor legjobb és legtermékenyebb föld mily elhagyatott itt minden, mennyi vad tanyáz a szántóföldeken és szőlőkben, mily ritka mindenfelé a földműves, ritka az állat, csak a pusztaság végtelen. Kormányosunk egy szerb ember mesélte, hogy egykor, midőn hazánk még épségben állott, itt egy községben több lakos volt, mint amennyit most harmincban is alig lehet találni. Mit szóljak a földig rombolt városokról, amelyeknek immár neve is elenyészett?”³

Az 1542-ben bevezetett török közigazgatási rendszer Bácskát a budai és szegedi szandzsák között osztotta meg. A dézsmajegyzékek szerint a helységek száma 2—300 között változott, s lakói a töröknek, s régi földesurainak egyaránt adózott. A kalocsai érsek járandóságát a füleki kapitányok szedték be. S ez így ment több mint 100 évig.

Az 1683-ban megindult felszabadító harcok kapcsán a megyei vezetőség Ráday Gáspárt és néhány társát a vidék felmérésére küldte. A helyszíni szemle eredményeiről a megyei jegyzőkönyv annyit közöl, hogy a helységek nagy része romokban hever, a lakosság éhség, kard és betegség által pusztult vagy menekült. Ráday jelentése a megye „szegény lakosainak utolsó pusztulásra közelgő, keserves állapotjukat” emlegeti, „akik az éhség, szorongató ínség elviselhetetlen nyomorúságh szenvedései” között élnek, de jobban szeretnének meghalni.

1686. szeptember 2-án felszabadult Buda, s még az évben Kalocsa is.

A megyei közigazgatás újjászervezését — vagy legalább annak kezdetét — jelezte, hogy I. Lipót 1698. október 16-án Széchenyi Pál kalocsai érseket (1696—1710), Rákóczi Ferenc későbbi követét Bács vármegye főispánjává nevezte ki. A kinevezést tartalmazó diploma egyúttal a megye újraalapításá-

1 Érdűhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance korában. Zombor, 1899. 27. oldal.

2 Csetri Károly: Bácska lakossága a legrégebb időktől a XIX. század végéig. Budapest, 1936. 10. oldal.

3 Verancsics Antal: Összes munkái Pest, 1857. II. kötet, 25. oldal.

nak az okirata is. A vármegyei közgyűlés 1699. december 14-én Baján ült össze. A megyét három járásra osztották. Ekkor csupán 47 községe és 2256 adózója volt.⁴

Birtokviszonyok alakulása

A török kiűzése után szűkéssé vált a felszabadított területek birtokviszonyainak a rendezése. Ez azonban egyáltalán nem ment könnyen. Az adománylevelek elvesztése a birtokos családok egy részének kipusztulása, az erőszakos foglalások bonyolították a helyzetet. A császári kormányzat is mindent megtett, hogy minél több föld kerüljön vissza a kincstár birtokába. A kezdeti birtokszerző és visszaszerző csatározásokról kevés adatunk van, de a 18. század elejéről már rendelkezésünkre áll az 1701. évi összeírás, amely az egész Bácska birtokviszonyairól tájékoztat. Ebből megállapítható, hogy a bácskai birtokok legnagyobb része a királyi kincstárra szállt vissza. A királyi kincstár mellett a kalocsai érsek nevét olvashatjuk leggyakrabban a lajstromban. Ennek az a magyarázata, hogy Szelepcsényi György érsek (1657—66) kancellár korában megtalálta a kalocsai érsekség birtokainak adományleveleit. 1665-ben kiharcolta, hogy oklevéllel is megerősítsék birtokai-
ban.⁵

Szelepcsényi utódai e megerősítés ellenére sem kapták vissza egykönnyen birtokaikat. Gróf Csáky Imre érseknek (1710—32) először Kalocsa, majd ismételt kérelmezésére Érsekcsanád, Nádudvar (később Nemesnádudvar), Sükösd, Szeremle, Császártöltés került a birtokába. Csak Patachich Gábor érseksége alatt (1735—45) nyerte vissza valamennyi birtokát az érsekség.

Az érsekségen kívül a Czobor család rendelkezett több birtokkal a megyében. Czobor Márk 1724-ben birtokába vette az ősei által megszerzett Baját és a hozzá tartozó Bikity (később Bácsbokod), Bátmonostor, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Mateovics (később Mátételke), Tataháza és Vaskút helységeket. Pazarló életmódja, rossz gazdálkodása miatt hatalmas adósságai keletkeztek. Az udvari kamara már 1740-ben rátette kezét a Czobor-birtokra. Grassalkovich Antal kamarai elnök 1750-ben megszerezte Felsőszentivánt, s 1—2 évtized alatt valamennyi Czobor-birtok a tulajdonába került.

Bácsborsód 1727-ben királyi adományozással került a Latinovics család birtokába. Később Madarast és Katymárt is megszerezték.

A 18. század első évtizedeiben a kamara birtoka Almás (később Bácsalmás), Nagybaracska, Jankovác (Jánoshalma), Szántova (Hercegszántó), Csátalja.

⁴ Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896. I. kötet, 322. oldal.

⁵ Uo. II. kötet, 192. oldal.

A Pest vármegyében lévő, s témánk szempontjából ide tartozó Harta a Ráday család tulajdona, míg Vadkert (később Soltvadkert) 1721-től Orczy István Duna—Tisza közti kunkapitányé.

II. Bácska benépesítése

Magyarországon a 18. század elején kb. 4 millió volt a lakosság száma, bár már a 15. században is ennyi ember élt az országban. Az egykori hódoltság területén — amelybe Bácska is tartozott — az ország lakosságának egyötöde élt, jóllehet ez az ország felét tette ki. Szükség volt tehát a dolgos kézre, hisz a terület majdnem 2 századon át parlagon hevert. A mohácsi vész óta legnagyobb részét nem művelték. A földet haszontalan bozót, gaz borította, néhol hatalmas erdők, másutt mocsarak voltak. A folyók mentén mindenféle óriási árterületek terpeszkedtek.

A vidék benépesítése

1. spontán népmozgással,
2. országon belüli áttelepítéssel,
3. külföldiek betelepítése útján történt.

1. Spontán népmozgás hatása vármegyénkre

A vármegye területére az idegen elemek önkéntes beköltözése már a 16. század közepén megindult. 1687 körül települtek a bunyevácok Bácskába. Az udvari kamara Baja, Szabadka, Zombor városokat jelölte ki telephelyül. Többen Almás, Csávoly, Gara, Bikity, Szántova, Katymár helységeket népesítették be közülük.⁶

Bajor Miksa 1688-ban 6 000 bosnyákot vezetett ki a zsicsai táborból. Ezek egy része Baja környékén — Bikityen Garán és Felsőszentivánon — telepedett le.

1690-ben Csernovics Arzen ippeki pátriárka vezetése alatt 27 000 szerb család menekült hazánkba. I. Lipót kiváltságokkal ruházta fel őket.⁷ Nagyrésze Bácskában telepedett le.

A 17. század utolsó évtizedeire esik a sokacok bevándorlása is, többek között Szántovára. Ugyanide szerbek 1715-ben jöttek Boszniából. Sok katolikus bunyevác (horvát) telepedett le a Kalocsa melletti Bátyára és Dusnokra is.⁸

6 Bodor Antal: Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Budapest, 1914. 7. oldal.

7 Uo. 6. oldal.

8 Bárth János: Újratelepedés, a Kecelre költözők származási helye. In.: Kecel története és néprajza, Kecel, 1984. 91. oldal.

A bevándorlások eredményeképpen az 1720-as összeírásban már 32 000 lakossal szerepel Bács vármegye: 166 magyar, 25 német és 3670 szerb háztartása van.⁹

2. Országon belüli áttelepítés

Az országon belüli áttelepítés hátterét a királyi Magyarország és a hódoltsági területek eltérő úrbéri viszonyai alkották. Az előbbiben viszonylag nagyobb népsűrűség mellett (30/km²) kevés volt a termőföld, s helyenként a földesúri terhek növekedése is arra készítette a jobbágyokat, hogy vándorbotot fogjanak a kezükbe. A 18. század második harmadában ugyanis egyre gyorsabb ütemben épült ki a majorsági gazdálkodás és ezzel együtt járt robotterhek növekedése is. A töröktől visszafoglalt területeken más volt a helyzet. A föld korlátlan mennyiségben rendelkezésére állt, a népsűrűség csekély volt. (Bács vármegyében 22/km²) A földesurak nem is gondolhattak a majorsági gazdálkodás bevezetésére, sőt új jobbágyaik szolgáltatásainak a mértékét is alacsonyra szabták. Ami még fontosabb: néhány évre különféle kedvezményeket is biztosítottak, hogy birtokaik népességét gyarapíthassák.

Az első nagyobb arányú országon belüli átköltözés 1731-ben történt a vármegyébe. Gombos Gábor, a bácskai kamarai birtokok igazgatója 1731. április 28-án Felső-Magyarországról jött magyarokat telepített Jankovácra egészen kedvező feltételek mellett. A telepések utódai közül 1766-ban sokan a szomszédos Mélykútra, majd később Madarasra, Mateovicsra és Tataházára rajzoltak ki. Madarasra 1770—82 között ismételten jöttek magyarok — ezúttal már a Latinovitsok szervezésében.¹⁰

A kamara 1749—62 közt Bátmonostorra és Nagybaracsckára somogyi és baranyai, Dautovára (később Dávod) pedig felvidéki magyarokat telepít.¹¹

Tataháza pusztát Grassalkovich már 1764-től be akarja telepíteni. Csábító ígéretekkel csalogatja a telepeseket: az egész határt 50 forintért kínálja bérbe, a vármegye részéről 3 évi, a maga részéről 1 évi adómentességet ígér. Sikerül is a telepítés, 1771-ben 89 házban 110 magyar család lakott.¹²

Szlovákok Bácskába való betelepítése 1740 körül kezdődött, bár Nádudvaron már 1720-ban 14 családot találunk belőlük.¹³ Bikityre Árva és Tren-

9 Csetri Károly: I. m. 18. oldal.

10 Kőhegyi Mihály—Solymosné Göldner Márta: Madaras története az őskortól az újratelepítés befejezéséig (1810). A bajai Türr István Múzeum kiadványa 22. Baja, 1975. 35. oldal.

11 Bodor Antal: I. m. 15. oldal.

12 Paul Flach: Goldene Batschka. München, 1953. 79. oldal.

13 Bodor Antal: I. m. 14. oldal. Vö. Georg Richter: Die Geschichte von Nemesnadudvar In: Unser Hauskalendar Stuttgart, 1980. 93. oldal.

csén megyéből 1792-ben, Madarasra 1787-ben, s Vaskútra is ez időben kerültek szlovákok.¹⁴

3. Külföldiek betelepítése

A tönkretett országrész gyors benépesítése csak külföldiek betelepítésével volt elképzelhető. A belső telepítések lényegesen nem változtatták meg a helyzetet, s egyetlen adófizetővel sem növelték az alattvalók számát. Így aztán sor került németek, franciák, spanyolok és olaszok betelepítésére.

I. Lipóttól II. Józsefíg terjedő 100 évben minden uralkodó rendelkezett a telepítésről, elsősorban a németek telepítéséről. Felvetődik a kérdés: miért pont németeket telepítettek Magyarországra ilyen nagy számban? A kérdés összetett. A helyes válasznak földrajzi, jogi, vallási, gazdasági, de nem utolsósorban politikai vonatkozásai vannak. Nézzük ezeket sorjában.

- a) 1529-től a mindenkori magyar király egyben osztrák császár, sőt 1806-ig egy laza államszövetség, a Német-Római Császárság feje is. Ezek a címek és rangok birodalmi szintű kormányzást kívántak meg a mindenkori uralkodótól. Mivel a birodalom egyes részeiben emberfelesleg vagy földhiány volt, ugyanakkor Magyarországon sok alattvaló nélküli birtokos, kézenfekvő a „birtokon belüli” megoldás.
- b) A német tartományokból a lakosság egy nagy részét a 30 éves háborúban, és a későbbi francia hadjáratokban sokat szenvedett tartományokban uralkodó ínség, vallási üldözések és egyes fejedelmek embertelen kormányzása készítette kivándorlásra. Tudjuk pl., hogy Hessenből azért vándoroltak ki sokan, mert a fejedelmi udvarban divatosná vált falkavadászatok évről évre tönkretették a termést.¹⁵
- c) Könnyítette a telepítő biztosok munkáját, hogy az uralkodók felhívásaikban a jobbágyoknak új hazájukban szabadságot, szabad vándorlást biztosítottak, míg eddig röghöz kötöttek voltak. Ugyancsak jogi tényező, mégpedig a német öröklés rendje is befolyásolta, könnyítette a telepítést. A német jog szerint ugyanis több testvér közül csak a legidősebb — helyenként a legfiatalabb — örökölhette a földingatlant, és köteles volt a testvéreit kifizetni. Így a többi örökös vagy iparos lett, vagy vándorbotot vett a kezébe.
- d) A leendő telepések felekezeti hovatartozása döntő szempont volt a telepítések kapcsán. Elsősorban katolikusokat látnak szívesen, a többi vallásfelekezet tekintésében megszorításokkal élnek, kivéve II. Józsefet.

14 Kőhegyi Mihály—Solymos Ede: Észak-Bácska földrajzi nevei Pesthy Frigyes kéziratos Helynévtárában, Baja, 1973. 36, 52, 66. oldal.

15 Dr. Pukánszky Béla: Németek és magyarok egy hazában. In: Láthatár, 1942. 10. füzet, 273. oldal.

e) Ha betelepítettek gazdasági életét, termelési módszereit vizsgáljuk, ugyancsak érdekes következtetésre jutunk.

A délszlávok zöme századokon át török elnyomás alatt élte pásztorkodó, földművelő, katonáskodó életét. Legfőbb tevékenységi formájuk a bevándorlás után is a pásztorkodás maradt hosszú ideig. A parlagon maradt, elvadult és mocsaras vidék erre különösen alkalmas is volt. Bikity, Felsőszentiván, Gara és Mateovics bunyevác lakosságának hatalmas állatállomány volt a birtokában. Az újabb bevándorlásokig az egész határt járhatták.

A további benépesítések, a föld telkenkénti felosztása, a felosztás 1760-as évekre tehető rögződése, a földművelés erőteljesebb fejlődése az elsősorban pásztorkodó délszlávok gazdasági alapjainak a megingásához vezetett. A szabad pásztorkodást kedvelő bunyevácok az úrbéri kivetések kíméletlen behajtói elől egyszerűen továbbálltak, miként ez Vaskúton is megtörtént. Az ittmaradtak életszintje alásüllyedt: Gara és Katymár zsellerei is közülük kerültek ki.

A magyarok a földszerzési lehetőségek korlátozott volta miatt vettek kezükbe gyakran vándorbotot és kerestek új lakóhelyet. Elköltözködésük azt mutatja, hogy még nem sikerült őket egészen betörni az örökös jobbágyság igájába. Földművelés tekintetében fejlettebbek voltak a délszlávoknál. Régi lakóhelyükön már a háromnyomásos rendszert alkalmazták és időnként trágyáztak is.

Állattenyésztésük a rideg pásztorkodás helyett félistálló volt: azaz télire a jószágot istállóba hajtották és száraz takarmányon tartották. Ez a fejlettebb rendszer természetesen több munkát is igényelt, de Jankovác, Mélykút, Madaras és Tataháza szorgalmas magyarjai nem féltek tőle. Mivel fák telepítésére is kötelezve voltak, a községek homokosabb határrészein gyümölcsfákat, szőlőt telepítettek és e téren igazán szép eredményeket értek el.

A Bácskába érkező telepések között termelési kultúra tekintetében a németek álltak a legmagasabb szinten. Régi hazájuk békés körülményei között jóval magasabb fokú és nagyobb arányú volt a városiasodás, mint az új hazában. A belső fogyasztópiac bővülése is fokozottabb árutermelésre ösztönözte a mezőgazdaságot. Az árutermelés növelése megkövetelte az agrotechnika fejlesztését is. A háromnyomásos rendszernek nálunk már évszázados múltja volt. Ugyanakkor a német telepések már régen betörték a jobbágyság rendszerébe is. Nem véletlenül mondta Grassalkovich — mikor Vaskút szerb jobbágyaival szem-

ben nagyobb követelésekkel lépett fel, és azok továbbálltak —, hogy helyükbe települő németek engedelmesebb alattvalók lesznek.¹⁶

A német telepésekkel tehát gazdaságilag is nagyon jól jártak a telepítő földesurak.

- f) A politikai megfontolások nem kis szerepet játszottak a telepítésekben.

Ha a politika sűrített gazdaság, akkor nemcsak gazdasági kérdés, hogy az ország a török uralom alóli felszabadulásakor népességben, munkaerőben roppant szegény, gazdaságilag haldokló állapotban volt. Ezen a helyzeten csak a telepítéssel lehetett segíteni, mert ahol nép van, ott pénz is van.

III. Károly az „elnéptelenedett területnek a kereszténység védfalává tétele végett” kéri a hesseniek kivándorlásának előmozdítását, mert a kincstári telepítések határvédelmi övezet létesítését is célozták.

Mária Terézia 1763-as pátense szerint azért is telepít, hogy békekötés után (a 7 éves háborúról van szó) a csapatoknál szolgálton kívüliekké vált katonák, továbbá más, mindkét nembeli ott-tartózkodó emberek terhet ne okozzanak (mármint Sziléziában és Szászországban), és mind kevesebb ok legyen arra, hogy a már kiadott belbiztonsági intézkedések elleni magatartást tanúsítsanak.

A 19. és 20. században a németek telepítését többen germanizációnak is nevezték. Látszólag alátámasztja állításukat Kollonics Lipót püspök, kamarai elnök *Einrichtungswerk c. tanulmányában* szereplő indoklása, miszerint a németek telepítésével a lázadó magyar vért keverni kell a némettel, s így a birodalom is könnyebben lesz kormányozható. Valójában Kollonics itt azt akarta, hogy a német telepítés révén Magyarország a Habsburg-monarchián belül olyan státust nyerjen, mint a többi örökös tartomány. Ezt a Habsburgok nem fogadták el, s egyik telepítési pátensben sem szerepel az elnémetesítés, mint célmegjelölés.

III. Német telepítések III. Károly (1711—40) idején

Az egyéni földesúri telepítési akciók után elérkezett az idő, hogy legmagasabb szinten szabályozzák a telepítéseket. A pozsonyi országgyűlés 1723-ban terjesztette elő javaslatait és hozott törvényt a telepítés tárgyában. A magyar karok és rendek 1723. évi 103. számú törvényjavaslata a következőket tartalmazza: „Mivel a Magyar Királyság és a Szent Koronához tartozó területek

¹⁶ Kőhegyi Mihály: I. m. 50. oldal.

nagy kiterjedése nélküli az elegendő népességet, mely területére befogadható volna, és mert a népesség hiánya miatt csak pusztaságok láthatók, melyeknek újratelepítése a királyságnak és őfelségének hasznot hoznának, az összegyűlt karok és rendek kérik őfelségét, hogy az örökös tartományokban és a Szent Római Birodalomban bocsásson ki felhívást, hogy biztonsággal jöhet minden szabad ember, aki át akar települni . . .”

A 103. törvénycikk a javaslatnak megfelelően a következőképpen rendelkezik:

„Ő legszentségesebb fensége jószágosan meg fogja engedni, hogy bármely szabad embert 6 éven keresztül minden közadó fizetésétől való mentesség feltétele mellett az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.

1. § Hogy pedig ez iránt a nyílt parancsokat a római szent birodalomban s Ő legszentségesebb fensége szomszéd országaiban és tartományaiban kihirdethessék: ezt az említett szent Birodalom, s a szomszéd országok és tartományok rendeivel kell elhatározni.”

A törvény igen szűkszavú, de lehetőséget biztosított arra, hogy azok a nagybirtokosok, akik a telepítés szükségét érezték, a lehető legkedvezőbb feltételekkel csalogathatták birtokaikra a németeket.

III. Károly 1726-ban Wormsból az egyházi és világi fejedelmekhez, földesurakhoz intéz felhívást a magyarországi telepítés szervezetté és tervszerűvé tétele végett. Az uralkodó kéri annak közzétételét, hogy a családok csak a földesuraik tudtával és hozzájárulásával, a megbízottak által kiállított útlevelel utazhatnak Magyarországra, ellenkező esetben a kivándorolni szándékozók a határnál visszautasítják.

A kivándorolni szándékozók csak jobbágyi mivoltuk megváltása esetén kaptak elbocsájtó levelet. Ennek neve ABZUG volt. A megváltás összege elég súlyos volt, és a kivándorlók tulajdonának bizonyos százalékát tette ki tartományok és időszakok szerinti váltakozással. Például 1744 és 1764 között Speyer tartományban:

egy férfi után vagyonértékének	10%-a,
egy feleség után vagyonértékének	12%-a,
fiúk után vagyonértékének	2%-a,
leányok után vagyonértékének	3%-a volt.

Tehát ez az Abzug a család vagyonértékének mintegy negyedét tette ki, 1744 előtt és 1764 után ez a megváltás majdnem kétszerese volt a fent leírtaknak.

A család ezen felül a magával hozott érték után még 10% elbocsájtási

összeget tartozott fizetni. Ennek a neve WEGZUG volt. Egy iparos a Wegzugon felül évi keresete 10%-ával adózott volt urának, ha a kivándorlási engedély birtokába akart jutni.¹⁷

III. Károly uralkodása idején, az első német telepítési akció (I. Schwabenzug 1716—1738) keretében az alábbi településeket alapították megyénkben:

HAJÓS

Alapítás éve: 1722

Német neve: Hajosch

Csáky Imre kalocsai érsek már 1715-től foglalkozott birtokainak, így az egykor lakott, de ez idő szerint pusztává lett Hajós benépesítésének gondolatával. Mivel látta, hogy a Felvidékre húzódott magyarság és az itt élő szláv népesség nem elegendő a benépesítésre, kérte uralkodóját, hogy német földről hozhasson telepeseket. Az engedély beszerzése után az érsek toborzói eredménnyel jártak, mert 1722-től a Duna felső folyása mellett levő és Württemberghez tartozó Bussen, Dietenhofen, Zwiefalten, Ohnlingen, Ottenweiler, Bremelan és Wiegendorfból megérkeztek a német telepések.¹⁸ Időben és létszámban a következőképpen:

1. csoport 1722. június 1.	25 család
2. csoport 1723.	9 család
3. csoport 1724.	39 család
4. csoport 1725. május 26.	32 család
5. csoport 1726. május 3.	28 család ¹⁹

Az érsek a település helyéül egy zombékos, mocsaras területet jelölt ki, ahol a dunai árvíz veszélye szinte állandó volt. Pedig volt birtokán szárazabb, magasabban fekvő alkalmas terület is.²⁰

A megérkezett telepések nekiláttak e mostoha területen házaik építéséhez, földjeik műveléséhez.

1728-ra az érsek elérkezettnek látta az időt, hogy szerződésbe (bár igencsak egyoldalú ez!) rögzítse a telepésekkel eddig kialakult viszonyát. A szerződés

17 Bánáti Miklós: Újabb adalékok Császártöltés történetéhez. Császártöltés, 1981. 159. oldal.

18 Paul Flach – Josef Paul: Siedlungsgeschichte von Hajós München, 1976. 119. oldal.

19 Uo. 14—19. oldal.

20 Erich Walz: Das Deutschtum in den 1920 bei Ungarn gebliebenen Teilen von Batschka und Banat. Brünn, München, Wien 1943. 43. oldal.

német nyelven íródott, magyar fordításban a következő: „Mi, a keresztszegi grófi házból származó Imre, a szentséges római katolikus anyaszentegyház bíborosa, a Szepesség hűbérura, Isten és az apostoli szentszék kegyelméből Kalocsa érseke, a nagyváradi püspökség és a pozsonyi prépostság gondnoka, Szentgotthárd apátja, a tekintetes Bács és Bihar vármegyék főispánja, a római császárság és királyság katolikus Fölségének valóságos belső, titkos tanácsosa stb., stb. tudtára adjuk mindenkinek, főképpen pedig azoknak, akiket illet, hogy mi a mi érsekségünk fölvirágoztatására és gyarapítására, a dolgok kellő megfontolása után elhatároztuk, hogy a mi érsekségünkhöz tartozó, azelőtt lakott volt, Pest vármegyében és abban a solti járásban fekvő Hajós nevű helységet új lakókkal benépesítjük. Mivel pedig evégből idegen országból, nevezetesen Schwabenből számos családot tiszteletre méltó asszonyaival és gyermekeivel a mi nem csekély költségünkkel részben öt, részben pedig három, illetve négy évvel ezelőtt és folytatólagosan a mi érsekségünkhöz tartozó Hajós helységbe vezéreltünk és telepítettünk, és őket mind ez ideig gabonával és egyéb élelmiszerral elláttunk, nem kevésbé bizonyos számú jószággal és lóval kiségettünk az ő valóságos hasznukra. Jó néhány napokkal ezelőtt az egész határt kijelölés után az ő igaz és közös használatukra nemcsak megmutattuk, hanem át is adtuk. Ez mind ez ideig nekünk és az uradalomnak nem csekély hasznára volt, részükre pedig az mindennemű országos kötelezettség alól szabad és mentes. Mi nekik a templomot az istenfélelem és a hit dicsőségére saját költségünkön felépítettük és használatra alkalmas állapotba helyeztük a mi kegyességünk és javaink mértéke szerint, hogy mi és a mi érseki székünkben leendő utódaink a nevezett közösségtől majd a szokások és a mi rendelkezéseink és intézkedéseink szerinti javakat megkaphassuk és egyben ők kötelességeiket tudják, azokhoz hűséggel és szorgalommal legyenek és hogy annak rendje és módja szerint, ahogyan itt következik, adózzanak:

1. Legyenek ők és utódaik kötelesek arra, hogy irántunk és a mi kalocsai érsekutódaink iránt tisztelettudó és engedelmes alattvalóiként éljenek.
2. Az egész falut, szántót és rétet is arányosan szétosztják maguk között.
3. Megkapják még predium Obágyot és Szent Györgyöt is. A környék erdőségeiben a faizás 40 Gulden büntetés terhe mellett tilos. A szükséges tűzifát az elszáradt és haszontalan fából szabad gyűjteni. Az épületfa beszerzését tartoznak az Uraságnak bejelenteni, csakúgy a makkoltatást.
4. A megjelölt területen kötelezve vannak szőlőt telepíteni négy évi adómentességgel, utána az Uraságnak a járandóságot megfizetni.
5. Az évi bérleti díjat, 400 rajnai forintot és 60 krajcárt kötelesek megfizetni: felét Szent György napjáig, a többit Szent Mihály napjáig. Akik még nincsenek teljesen letelepedett állapotban, csak 300 Guldent fizetnek.

6. Az uraságnak évi 10 nap robottal tartoznak. Akiknek ígás barmuk van, azzal kötelesek a robotot teljesíteni.
7. Mivel a felállított urasági malom nem kevés költségbe kerül, kötelesek a szükséges géteket jó állapotban tartani, hasonlóképpen a határban a hidakat is.
8. Mivel szőlőt telepítenek és szaporítanak, engedélyezve lesz nekik a borkimérés országos szokás szerint Szent Mihály napjától karácsonyig. De nem a sör és a pálinka főzése, amelyet az Uraság végez. A húskimérés egyelőre tilos.
9. Fizessenek a terményből az érseknek tizedet. A kilenced alól, amely a földesuraságnak jár, a továbbiakig egyelőre mentesek.
10. Vadászatkor kötelesek az Uraságnak hajtani, de ez maguknak szigorú büntetés mellett tiltva vagon.
11. Ha az urasági tisztviselő a faluba jön, kötelesek fogatot biztosítani a számára.
12. Nincs megengedve az Uraság tudta nélkül személyeket felvenni, még kevésbé elengedni, tilos továbbá házakkal kereskedni.
13. A község bíróját is a mi tisztjeink jelenlétében, vagy azok beleegyezésével kell megválasztani és ezeknek a közösségi számadást a tiszteknek kell átadniuk.
14. Fenntartjuk magunknak a magyar királyi birodalomban az uradalmaknak és a felsőbb hatóságoknak biztosított felső és alsó bíraskodási előjogokat, valamint a falusi igazságszolgáltatás jogát.

Történt mindez a mi Kalocsai Érseki Hivatalunkban

1728. évi április hó 10-én

L. S.

Csáky bíboros-érsek

P. S. Az 5. pontban a kaszálásra vonatkozó 200 napi robotteljesítést Ő hercegi Kegyelmessége elengedte.

Kalocsa, 1728. ápr. 14-én

Csupor Ádám

Hofrichter Lajos
a város főlesküdt jegyzője²¹

21 OL Urbéri táblázatok C—3081. Németből fordította Bánáti Miklós.

A szerződésből láthatjuk, hogy az érsek III. Károly előírásainál szigorúbb feltételeket teremtett az adómentesség tekintetében, másrészt azonban az egész határt rendelkezésükre bocsájtotta.

Az 1731/32. évi összeírás idején 122 család él itt, közülük 12 Bánátból, Tolna és Baranya vármegyéből érkezett 1731. elején.²²

1770-ben már 210 család lakja Hajóst, közülük is csak 3-nak a neve nem német hangzású.²³

A község 1828-ig terjedő időszakának gazdasági helyzetét, fejlődését az alábbi táblázat tükrözi.

	1770	1828
Telkes jobbágy	143	227
Házasszeller	62	155
Házatlan szeller	5	5
Összesen:	210	387 ²⁴

A lakosság száma 1810-re elérte az 1804 főt. Ez nagyon dinamikus fejlődés jele különösképpen azért, mert tudjuk, hogy az itt letelepedettek, a később érkezők egy része vagy ezek leszármazottai Császártöltés, Csávoly és Kunbaja lakóinak számát gyarapították. A lakosság száma aztán a 19—20. században a következőképpen alakult.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	3741	3034
1900	4230	3647
1920	4709	3884
1941	5311	4246
1960	5719	1005
1980	4905	339
		2695 ²⁵

Hajós Bács-Kiskun *egyetlen* sváb helysége. Ugyanis hazánkban — helytelenül — elterjedt szokássá vált, hogy a német telepeseket, majd ezek utódait sváboknak nevezik. Az első német telepések, országos viszonylatban is, valóban Svábföldről érkeztek. Az ő törzsi nevük rögződött meg a Duna-

22 Paul Flach—Josef Paul: I. m. 28. oldal.

23 Uo. 111. oldal.

24 Uo.

25 Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet 800—805. oldal, 46. kötet 182—194 oldal, 69. kötet 80—88. oldal.

Történeti Statisztikai kötetek 1941-es népszámlálás II. Bp. 1976. 40—42. oldal. 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. KSH, Bp. 1984. 102. oldal. Az 1980. évi népszámlálásnál az első adat önbevallás, a második tanácsi becslés.

A továbbiakban a települések végén közölt statisztikai adatok a fenti forrásokból.

medence valamennyi népének, így hazánk népének nyelvében is, mint a török után érkezett német telepesek általános elnevezése. Valójában a névadó sváb törzs utódai megyénkben csak Hajóson, Szatmár megyében is csak 3 faluban élnek összesen. A sváb nyelvjárást is csak Hajóson, a Tolna megyei Tevelen, Kisdorogon és Zombán beszélik.²⁶

HARTA

Alapítás éve: 1723—24

Német neve: Hartau an der Donau

Az 1690. évi összeírásban az elpusztult helységek között szerepel Harta is, amely 1580-ban már a Ráday család birtoka. A község újratelepítése is az ő nevükhöz fűződik. Galgóczy Károly azt írja, hogy Hartát „1720—24-ben telepítették be Schwébiából behozott ágostai evangélikus németekkel”.²⁷ Levéltári adatok alapján tudjuk, hogy 1723-ban 25 család, a következő évben újabb családok, majd 1725-ben 21 család érkezett.²⁸

A Ráday-levéltárban a betelepülő németekkel kötött legrégebbi szerződés német másolata megtalálható. A szerződés magyar fordításban a következő:

„Én alulírott a birodalomból megérkezett emberekkel — kiknek egy birtokot, Hartát község építés céljára, ezenfelül Szüllét és Öllét használatra átdom — a következő feltételek mellett állapotdam meg.

1. Engedélyt kapnak arra, hogy imaházat építsenek, és hogy vallásuknak megfelelő lelkészt hívhassanak és alkalmazhassanak.
2. Jogaikat Szent György napjától számított négy évig gyakorolhatják és ezért évenként 10 tallért tartoznak fizetni.
3. A kocsma fél évig, a vendéglő azonban egész évben áll használatukban.
4. Minden gazdálkodó, akinek 4 vagy 6 ökrös ekéje van, évente 6 forintot, akinek csak 2 ökre vagy 2 lova van, a felét fizeti. Akinek se ökre, se lova, csupán saját háza van, 3 forintot fizet. Akinek se háza, se barma nincs, 1 tallért fizet.
5. Mindenki, akinek saját ekéje van, ősszel három, tavasszal egy napon át köteles szántani, vagy e napokra fél tallért fizetni.
6. Minden háztulajdonos köteles évenként egy pár tyúkot és egy font vaját adni.

26 Manherz Károly: A magyarországi németek és népi kultúrájuk. In: Vadalma, vadalma, magva de keserű. A magyarországi németek népköltése.

Európa Könyvkiadó, Bp. 1984. 234. oldal.

27 Dr. Schmel Péter: Harta. In: Adalékok Harta történetéhez. Bp. 1983. 16. oldal.

28 Sárkány Tibor: A hartai evangélikus gyülekezet vázlatos története a második világháborúig. In: Adalékok Harta történetéhez, 89. oldal. Bp. 1983.

7. Minden háztulajdonos egy napon át köteles kaszálni és az ezzel kapcsolatos munkát befejezni.
  8. Kinek barma nincs és csak kétkezi munkás, a kaszáláson kívül köteles évente négy napon át munkát végezni.
  9. A termést kötelesek betakarítani, a kaszálásért azonban részükre a környéken szokásos részt ki kell adni.
  10. Minden termésből a kilenced részt az uraságnak kell beszolgáltatni, és ha szükséges, Dabra elszállítani (Dömsödbe beolvadt község, a fordító megjegyzése).
  11. Tölgyfát, mogyoróbokrot és gyümölcsfát 12 forint bírság terhe mellett tilos kivágni, ugyancsak tilos ezeknek eladása vagy másnak való ajándékozása.
  12. Az erdő közepén levő tavat nem használhatják, ez az uraság rendelkezése alatt marad. A többit azonban szabadon használhatják.
  13. Hússzéket fenntarthatnak, a nyelveket azonban az uraságnak kötelesek adni.
- Aláírások, pecséték 1724. jún. 9.”²⁹

Ráday Pál 1728. július 25-én, a telepítés befejeződése után szabályrendeletet adott ki, amelynek latin nyelvű előszavában és záradékában a következőket írja:

„Alulírott a Solt megyei Harta község földesura adom emlékezetül, hogy miután e község jelenlegi lakói Németország különböző tartományaiból érkeztek ide, elmjárulva illő módon lakhatási és állandó letelepedésre alkalmas helyet, valamint területet kértek, én viszont előbb megegyezve velük adófizetésükről és robotmunkájukról, kérésükre jóakarattal beleegyeztem, mindenekelőtt hangsúlyozva, hogy semmiféle jól megszervezett közösség, főleg az övék, amely különböző nyelvűekből tömörült össze, ennél fogva különböző szokásokat és erkölcsöket hozott magával, jót és rosszat is keverve, a törvény szigorú korlátozása nélkül együtt élni és így tartósan és boldogan fennmaradni nem lehet képes, ezért bölcsen úgy határoztam, hogy az ő jövődöbeli, egymáshoz való alkalmazkodásukat az én szándékom szerinti jónak látott olyan törvénytörvényekhez kötöm, melyek bizonyos büntetések terhe alatt kötelezzék őket.”

Ezután következnek a pontokba foglalt tilalmak és azok megszegésének büntetése. A szabályrendelet a következő záradékkal fejeződik be:

„És e törvény felsorolt és leírt pontjai az én jóváhagyó megerősítésemmel

29 Uo. 21—22. oldal.

a megszabott büntetések terhe alatt a mindennapi életben megtartandók és minden bíróválasztás alkalmával közhírré teendők az én földesúri jóváhagyással. Kelt az én Péczel-i udvarházamban 1728. július 25-én Ráday Pál.”³⁰
A három idézet nyomán a következő megállapításokat tehetjük:

- A hartaiak 1724-ben vagy nem sokkal előbb érkeztek.
- A telepések nem egy meghatározott helyről, hanem több településről jöttek. Hogy honnan, arra több verzió van. Borovszky Samu monográfiája szerint Württembergből. Dr. Fél Edit: Harta néprajzában azt írja, hogy Németország herzen-pfalzi területe és a flamand szász terület a hartaiak származási helye.
- A nyelvjárás-kutatás rajna-franki eredetre utal.
- A hartaiak telepítése nem az akkor szokásos úrbéri módon, hanem szerződéssel történt. A telepések nem állottak a földesúr személyi szolgálatában.

A szigorú szerződés ellenére a lakosság kisebb visszaesés után folyamatosan gyarapodott. Az 1725. évi megyei összeírásban 55 adózót ad Harta. 1728-ban 49, 1744-ben 144, 1780-ban 164 az adózó családok száma.³¹

Sajátosan járt el a telepítő Ráday azzal, hogy nem osztott jobbágytelket telepeseinek, csak zsellérházhelyet, s mindegyik után 1200 négyszögöles külsőséget. A határt csak használatra kapták a telepések. Az ilyenfajta eljárás sem tudta megakadályozni az újonnan érkezők egy részének továbbállását, hisz a határ véges volt, s a századfordulón már házhelyhiány is mutatkozott.³² Hartaiakat találunk az 1700-as évek végén Vadkerten. Azért ott, mert a környék egyéb telepes községei katolikusok, csupán Vadkerten voltak még evangélikusok és reformátusok.

Az 1784—87-es első népszámlálás szerint Harta községben 264 házban 299 család 1451 fővel lakik. A zsellérek száma 297 fő (!).³³

Fényes Elek szerint 1851-ben Harta német falu 2203 lakóval, akik közül 1799 ágostai, 365 református, 13 héber (zsidó).³⁴

A lakosság létszáma ezután a következőképpen alakul:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	3794	2794
1900	4767	3110
1920	5035	3494
1941	5815	3574
1960	5477	139
1980	4315	36
		2169

30 Uo. 18. oldal.

31 Petróczy Sándor: Pest megye újjátelepítése 1711—60. In: Pest megye múltjából. Bp. 1965. 143. oldal.

32 Dr. Schmel Péter: I. m. 24., 31. oldal.

33 Az első magyarországi népszámlálás 1784—87 Bp. 1960. 118. oldal. Hartán csak zsellérek voltak.

34 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. kötet, 81. oldal.

NEMESNÁDUDVAR

Alapítás éve: 1724

Német neve: Nadwar

A Rákóczi szabadságharc után akkor még Nádudvar néven, a kalocsai érsek tulajdona. 1701-ben 12 rác (bunyevac) lakója volt.³⁵ 1715-ben 7, 1720-ban 14 adóköteles házat tartanak nyilván.³⁶ Az érsek megbízottakat küld a Német Birodalomba, akik eredményes toborzás révén 1724 júniusában 52 család érkezik Nádudvarra. 1724-ben kb. 120-an, 1738-ban már 400-an voltak a községben.³⁷ 1744-ben 88, 1760-ban már 110 adózó család tartózkodott itt.³⁸

A községalapítók származását nehéz megállapítani. Az eddigi publikációk sem egybehangzóak. Pesty Frigyes kéziratos helynévtára szerint Felső-Ausztriából, Bodor Jenőné szakdolgozatában Bajorországból, közelebbről Pustin és Tittelhofból, sőt Franciaországból érkezetti a telepeseket. Werner Hacker művei és Heckenberger Péter nemesnádudvari tanár kutatásai alapján legnagyobb részben Pfalz, Württemberg és Bajorország, kisebb részben Franciaország adott telepeseket a községnek.³⁹

Sajnos, a kalocsai érsek és a betelepülők által kötött szerződésre nem bukkantunk, pedig bizonyára lehetett, hisz a másik két birtokán (Hajós, Császártöltés) volt ilyen.

Az 1787-es népszámlálás alapján Nádudvaron 156 házban 220 család 1041 fővel lakik. A teljes jobbágyok száma 170, a zsellérek 56-an vannak.⁴⁰

1810-ben 1239 a lakosság száma. 1828-ban 203 jobágy, 53 házas és 20 házatlan zsellér van Nádudvaron.⁴¹

A népeség további alakulását az alábbi táblázat mutatja be:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	2147	1997
1900	2557	2393
1920	2465	2297
1941	3097	2555
1960	3192	1350
1980	2411	1070
		1478

35 Bárth János: Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében. In: Cumania, II. 1974. 285. oldal.

36 Georg Richter: I. m. 93. oldal.

37 Uo. 96. oldal.

38 Petróci Sándor: I. m. 201. oldal.

39 Pesty Frigyes kéziratos Helynévtárából Pest-Pilis-Solt Vármegye és kiegészítések. Szentendre, 1984. 247. oldal és vö. Bodor Jenőné: Nemesnádudvar (Kézirat a Pécsi Janus Pannonius Tud. Egyetem Tanárképző Kar német tanszéke birtokában.) Pécs, 1963. és Werner Hacker: Auswanderung I—IV. Sigmaringen, München, Stuttgart, 1969—1972—1977.

40 Az első magyarországi népszámlálás 1784—87. 120. oldal.

41 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

CSÁTALJA

Alapítás éve: 1729

Német neve: Tschatali.

A település török, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt elnéptelenedett. A királyi kamara már 1718-tól kezdve foglalkozott betelepítésével. A kezdeti erőfeszítések azonban nem jártak sikerrel. Csak 1729-ben, amikor Gombos Gábor, a kamarai birtokok igazgatója szerződést kötött katolikus németek betelepítésére Czizovszky Ferencsel, sikerült Tolnából, Baranyából és Németországból telepéseket hozni. Az első jövevényeket bőséges (84 Sessio), de nem termékeny föld és 3 évi adómentesség várta. Számuk 482 fő volt, s 170 házban telepedtek le. Közülük 139 volt földművelő és 16 az iparos.⁴²

A puszta gyorsan fejlődött, mert 1736-ban már mint falu szerepel.⁴³

Már Mária Terézia uralkodása idején, a második telepítési időszakban (2. Schwabenzug 1763—1772) újabb német telepések érkeztek. 1749—64 között Lotharingiából és Németország más részeiről 300 család érkezett szervezett telepítés révén, míg további 4 család 28 fővel önként, támogatás nélkül.⁴⁴

1743-ban 66,5 adófizetője volt a községnek.⁴⁵ A telepések az előző 3 községhez viszonyított kedvezőtlenebb — gazdasági feltételek mellett sokat szenvedtek a hosszúfuvarok miatt is. Egy 1752. május 5-én kelt, s a vármegyének címzett levelükben arról panaszkodnak, hogy „... mi Csataliak minden felül a Forspontozásokban annyira terhelve vagyunk, hogy ... vonyós marháinkból egészen kifogyánk” s kéri a „mód nélkül való sok Forspontozásokat valamennyire” csökkentsék.⁴⁶

1762-ben már 764,

1767-ben 928 fő lakja Csátalját.⁴⁷

A település 1763. évi állapotáról Cothmann Antal kamarai tanácsos alábbi jelentése szól:

„Máj. 30-án utamat a már régebben német családokkal népesített Csatalia falura folytattam és ennek egész határát megtekintettem. Csudálkoztam, hogy ezen falu, jóllehet csak szűkebb területtel és homokos s így inkább terméketlen talajjal bír, mégis ez volt a bácskai kerületben az első, amely németekkel telepített. S minthogy az itteni alattvalók e helységet már sok

42 Csatalja in der Nordbatschka. In: Unsere Post, Stuttgart, 1963/26. 14. oldal.

43 Horváth János: Bácska népesedése a török hódoltság után. In: A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve (továbbiakban: BBVTÉ) Zombor, 1908. 7. oldal.

44 Csetri Károly: I. m. 33. oldal.

45 Iványi István: Múlt századbeli községek adófizetői és vagyoni állapotuk. In: BBVTÉ, Zombor, 1886. 62. oldal.

46 Fénymásolat az eredetiről a szerző tulajdonában. Forrásjelzés nélkül, dr. Vágvolgyi Ferenc bajai lakos gyűjtéséből.

47 Csatalja in Nordbatschka. In: Unsere Post 1963/26. 14. oldal.

év óta lakván, házakkal és mindennel jól ellátott s felszerelt gazdasággal bírnak, nemkülönben gr. Patachich meghalt kalocsai érsek költségein épült alkalmas parochiával és templommal is el vannak látva: azért ezen község — amely még a közel fekvő Baja piacának előnyeit is élvezi, ahová minden természetményeit és élelmi szereit eladásra viheti — más uradalmi segítségre nem szorul, mint csak arra, hogy ezen, valamint más alább felemlítendő kamarális községeknek jutányos évi haszonbér mellett a közellevő s részint a bélyei kincstári uradalomhoz, részint pedig a pécsi püspökséghez tartozó szigeteken a szükséges faizás megengedtetnék. Minthogy pedig Csatalja határa az itt lakó nép számához képest nem látszott fölöslegesnek, azért az új jövevényekből, egyet sem telepítettem ide. Hanem ellenkezőleg az itteni lakosságnak kihirdettetem, ha valamelyikök itteni házát eladni és egy másik most telepítendő pusztára átköltözni és ott új házat építeni szándékozik: az egy évre minden földesúri tartozások alól felmentetik, jöllehet bevallom, hogy azon előny és haszon, amely ilyen régibb lakosok átköltöztetéséből az új falura háramlik (amint később még felemlítem), még nagyobb mentességet is érdemelne.”⁴⁸

A kamarai tanácsos látogatásával függ össze egy 1768-ból ránk maradt feljegyzés. Eszerint: „Ez a bajai úton fekvő birtok katolikus németekkel lakott. A falu minden bizonnyal megfelelő nagyságú, de mivel igen homokos a talaja, magukon hajdinatermesztéssel segítenek, amely mindenütt a határban jó termést biztosít. Ezen túl 5 helyen szőlőtermesztéssel is foglalkoznak. Mindezek mellett a birtok egy komoly hiányban szenved, nevezetesen a Bede sziget miatt, melynek egyik fele Dávodé, másik Baracskáé annak ellenére, hogy vízhiányban egyik sem szenved, míg Csátalja állatainak vizet alig talál. Hogy a lakosság e tekintetben hiányt ne szenvedjen egyetértésben Cothmann Antallal, az új telepítések biztosával, tervek készülnek a határ kiigazítása érdekében. Ha ezt figyelembe veszik, akkor Csátalja Bede erdejének egy részét is birtokba veheti.”⁴⁹

A kamarai biztos felhívására, de az újabb telepítések hatására is Észak-Bácska szinte valamennyi községében találunk Csátaljáról bevándorlókat.

Az elvándorlás ellenére Csátalja lakossága tovább szaporodott. 1791-ben 1025 főt tesz ki a népessége.

48 Iványi István: A bácskai kamarai puszták állapota és benépesítése. In: BBVTTE, Zombor, 1911. 140—141. oldal.

49 Csatalja in Nordbatschka. In: Unsere Post 1963/25. 10. oldal.

1828-ban már 1144 fő, ebből jobbágy	139
házas zsellér	31
háztalan zsellér	9 (50)

A lakosság további alakulását az alábbi táblázat mutatja be:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	1774	1668
1900	2199	2081
1920	2418	2290
1941	2758	2415
1960	2461	268
1980	2003	163
		289

Sem telepítés, sem nagyságrendje miatt nem lehet a fenti községek sorában Baját megemlíteni. Azonban központi fekvése, a török után dinamikus növekedése, majd városi rangja, benne viszonylag nagy számú német bevándorló miatt itt kell szerepeltetnünk.

BAJA

Német neve: Frankenstadt

Baja 1687-ben szabadult fel a török alól. 1693-tól már császári katonai erőd, 1694-től vám- és pénzügyőri központ, 1695-től járási székhely, 1696-tól mezőváros. 1699-ben császári sóhivatal létesül itt.⁵¹

Nyilvánvaló, hogy a felállított hivatalok számos munkáskezet, iparost, hivatalnokot igényeltek. Egyre több kereskedőt is vonzott a város. Az újonnan érkezettek nagyobbik része német volt, akiknek száma az őslakosnak számító délszlávok mellett egyre inkább növekedett. Mivel a betelepült németek igen vallásosak voltak, német lelkészt kértek, s ismét külön templom építésére is vállalkoztak.⁵² Hogy valóban létezett itt német templom, bizonyítja egy 1723-ból származó kamarai felterjesztés, miszerint „a most létesített német lelkészség már régebben is létezett, de a magyar zavargások (értsd: Rákóczi-szabadságharc) a német templomot a föld színével tették egyenlővé, a lelkészt pedig híveivel együtt elkergették.”⁵³ Ez 1708-ban történt.

50 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

51 Paul Flach: Zur entstehungsgeschichte der deutschen Pfarrei und Pfarrkirche von Baja. München, 1974. 5–6. oldal.

52 Uo. 6. oldal.

53 Uo. 7. oldal.

A német polgárok súlyát jelzi, hogy 1714-ben egy Augustin nevű német a város bírója. 1720-ban Csáky Imre kalocsai érsek a délszlávok (szerbek) „kiegyenlítésére” magyarokat, németeket és szlovákokat telepít Bajára. E telepítés előtt 216 délszláv jobbágy mellett 16 magyart és csupán 5 németet találunk. Az iparosok száma 35.⁵⁴ 1722-ben Csáky érsek Schretl Károly benedekrendi szerzetest nevezi ki német lelkésszé. Ez utóbbi írja 1723-ban a kamarának, hogy Baján már 50 német család lakik.⁵⁵ Hogy honnan jöttek, azt nehéz megállapítani. Egyes feltételezések szerint Ausztriából, Bajorországból, de a kereskedelmi központból adódó előnyök miatt is Tolnából, Baranyából, s a környező német községekből is minden bizonnyal.⁵⁶

A németek száma gyorsan nő, s a 18. század közepére már a lakosság 30%-át teszik ki. 1779-ben Grassalkovich Antal a mezőváros földesura a következőképpen határozott: „Minthogy e város római katolikus, nemzeti-ségre nézve magyar és német hívei duplán felülmúlják a görög szertartáson levő lakosokat, ezért a vegyes nemzetiségiek vigaszára csakúgy, mint a két valláson levő népek elégtételére, szem előtt tartassék a bíró tisztségnél a mód, miszerint egyik évben magyar, másikkban német, harmadikban rác legyen a bíró . . . Ezért továbbá elrendeltetik, hogy minden nemzetiségből 4 tanácsstag legyen.”⁵⁷

Az első bácskai német iskolát Baján nyitották meg 1722-ben, vagy talán még előbb.⁵⁸

1791-ben már 6983-an, 1816-ban 8807 fő lakja Baját.⁵⁹

A lakosság további gyarapodását a következő táblázaton láthatjuk:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	22 397	2163
1900	20 361	1571
1920	22 709	1922
1941	32 309	2364
1960	29 947	Nincs adat
1980	37 399	Nincs adat

III. Károly uralkodása alatt — mint fentebb láthattuk — 4 helységet alapítottak, népesítettek be földesuraik németekkel szervezett telepítés keretében. Ezek közül Csátalja Bácska egyik legrégebbi német települése. Mind

54 Ritlop Éva: A bajai németség településtörténete. Szakdolgozat a pécsi JPTE német tanszéke tulajdonában Pécs, 1961. 8. oldal.

55 Paul Flach: Zur entstehungsgeschichte der deutschen Pfarrei un Pfarrkirche von Baja, München, 1974. 8. oldal.

56 Ritlop Éva: I. m. 8. oldal.

57 Paul Flach: Goldene Batschka 171—172. oldal.

58 Uo.

59 Ritlop Éva: I. m. 13. oldal.

a 4 helység a felszabadulásig szinte majdnem tiszta német község maradt annak megannyi előnyével együtt.

Annak ellenére, hogy a kalocsai érsek Hajós és Nemesnádudvar, a kamara pedig Csátalja esetében a leggyengébb talajú, rossz fekvésű helyre telepített, az uralkodói pátensekben foglaltakból szigorúbb, nehezebb feltételek mellett, az új telepések hatalmas erőfeszítések révén virágzó mezőgazdaságot, gazdag szőlő- és gyümölcskultúrát honosítottak meg.

Vitalitásukat, életkedvüket bizonyítja, hogy miközben ezen községek lélekszáma állandóan nőtt, sokan kirajzottak innen a szomszéd, de távolabbi településekre is. A hartaiak egy része Vadkertre (később Soltvadkert), hajósiak Nádudvarra, Kunbajára kerültek. A 18. század elején szinte valamennyi Észak-bácskai községben találunk csátaljai bevándorlókat.

IV. Német telepítések és rátelepítések Mária Terézia korában (1740—80)

A magyar kamara elnöke, Grassalkovich Antal tekintélyes bácskai birtokok tulajdonosaként is világosan látta, hogy a telepítések fokozása nemcsak földesúri, hanem egyben állami érdek is. Mint a királynő bizalmasának, nagy szerepe volt abban, hogy Mária Terézia maga rendelte el, hogy az ország déli részein, ahol a népesség kevés és sok a puszta terület, a földesurakat telepítésre kell kötelezni. Mivel ezen terület legnagyobb földesura maga a kincstár volt, meghagyta, hogy a kamara mutasson példát ezen a területen is. Mária Terézia első, 1759. január 6-án kelt pátense így szól:

„Feltételek, melyeket a római császári és királyi fenség biztosít azon Felső-Ausztria előállamaiból, kimondottan római katolikus vallású német családok számára, akik a magyar Királyságba, mégpedig a Tisza mellett található Bács kerületbe és ugyanúgy a Maros folyó mellett fekvő Aradra megtelepülnek. Éspedig

Először: a megtelepülni kívánó német családok, egy elegendő erdővel, egészséges vízzel, mellette termékeny szántófölddel és réttel rendelkező területen jelenleg műveletlen területet kapnak, hogy ezeket mindenkor tökéletes békességben művelni tudják. Ezen földekkel körülhatárolt helységek külön határkövekkel lesznek megkülönböztetve, hasonlóképpen, mentesek lesznek minden császári, királyi, uradalmi adótól és vagyoni szolgáltatástól három évre.

Másodszor: megfelelő számú lakosság esetén a községben a császári és királyi uraság részéről templom és paplak építtetik a kincstár költségén, úgyhogy minden község egy állandó papot vagy lelkészt fogadhat nációjából.

Harmadszor: állandó jelleggel császári és királyi alattvalóként lesznek

nyilvántartva. Ugyanakkor a községet egészben, vagy egyes családok, azok birtokai eladás, csere vagy ajándék útján más szervezetnek át nem engedhetők. Egész életükben nem jobbágyok, hanem szabad uralkodói alattvalók lesznek. Településük helyét szabadon elhagyhatják, s a birodalom egy másik helységébe mehetnek.

Negyedszer: aki szőlőt akar telepíteni nemcsak megfelelő területet kap ellenszolgáltatás nélkül, hanem hat évre mentes lesz minden uradalmi és egyéb szolgáltatás alól.

Ötödször: a betelepülők szükséges házhelyet, annyi szántót, rétet kapnak, amennyit megművelni, ellátni és karbantartani képesek. Ezekon felül minden községben kijelölünk egy külön darab földet, amely az igás és tejlő állatok legeltetésére kényelmesen elegendő lesz.

Hatodszor: a házépítéshez, a gazdasági épülethez, a gazdálkodáshoz és a háztartáshoz szükséges fa a kincstári uradalomból mindenkinek ingyen és bérmentve ki lesz utalva.

Hetedszer: a 3 szabad év után egy egész parasztbirtok állandó adót fizet, mégpedig évente 6 rajnai forintot, egy fél birtok 3 rajnai forintot a császári és királyi kincstár részére. Különben mindenféle robottól mentesek lesznek, ellenben a termés és állatfajtákból a kilencedet az uradalomnak, a tizedik részt a papságnak kell juttatni.

Nyolcadszor: a császári és királyi fenség a szabad borkiméréshez hozzájárul minden évben október elsejétől március végéig.

Kilencedszer: és végül a betelepülni akaró német családok, ha a nyári vagy téli vetésekhez, az élelmezéshez szükséges gabonát készpénzért megvenni nem tudják, úgy azt a császári és királyi uraság megelölegezi, amit készpénzben majd kifizetnek vagy termésből visszaszolgáltatnak.”⁶⁰

Mária Terézia 1763. február 25-én újabb pátenst bocsát ki. Magyarországra és Erdélybe most már protestánsokat is befogad, a Bánátba és a Határvidékre azonban továbbra is csak katolikusokat.

A bácskai telepítések előkészítése céljából Cothmann Antal udvari kamarai tanácsost a helyszínre küldi, hogy tapasztalatai alapján tegyen javaslatot a további intézkedésekre. (Ebből a jelentésből idéztünk Csátaljánál.)

Megyénket ez a második német telepítési akció Császártöltés kivételével csak közvetve érintette, mivel a jövevényeket Bácska ritkábban lakott déli részein és Bánátban telepítették le. Onnan és a már meglévő 4 német településről rajzoltak ki a környező Felső-bácskai községekbe a németek.

Német telepítés, illetve rátelepítés a következő helységekben történt.

60 Aussiedlungspatent der Kaiserin Maria Terezia. In: Volkskalender der Deutschen aus Ungarn. Stuttgart, 1959. 57–58. oldal. Fordította: Zorn Antal.

CSÁSZÁRTÖLTÉS

Alapítás éve: 1744

Német neve: Tschasartet

A török kiűzése után pusztaként a kalocsai érsek tulajdona. 1734-ben találkozunk először a település nevével.⁶¹ A kalocsai érsek 1743. augusztus 11-én telepítőlevelet adott ki. Az okmány lényegesebb pontjai a következők:

„Mi, a zajezdai Patachich grófi házból származó Gábor Hermann, a Rakovcz és Verhovecz örökös ura, az Isten irgalmasságából a kalocsai érseki széknak és a bécsi püspökségnek, e két egyesített egyházmegyének érseke, ki egyidejűleg Magyarország, Csehország és Horvátország dicsőségesen uralkodó királyi felsége, valóságos államtanácsosa, továbbá: a nagytekintetű Hét-személyes Tábla bírója és első ülnöke, tudtára adjuk mindenkinek, különösképpen pedig azoknak, akiket ez illet, hogy mi, egyrészt az egyedül üdvözítő római katolikus hit felvirágoztatására, másrészt pedig a mi érsekségünk gyarapítására — miután ezt a dolgot kellőképpen megfontoltuk — elhatároztuk, hogy a mi érsekségünkhöz tartozó, eleddig pusztán álló ama birtokunkat, melyen egykor, a régi időkben a nagytekintetű Pest vármegyében s ebben a Scholti = (Solti) járásban levő Császár Tötés nevű falu állt, a német nemzetből származó, s az igazi katolikus hitet valló alattvalók bizonyos számával telepítjük s népesítjük be, minthogy azonban ezek az idegenből jövő emberek, mint telepes jobbágyok nemcsak a mi és a mi érsekségünk hasznára fognak betelepülni az eddig pusztá Császár Tötés nevű faluba, de ezzel a köznek is hasznára lesznek, továbbá: annak érdekében is, hogy mind mi, mind pedig a mi, ezen érseki székbeli utódaink, de maguk az ide érkező telepes jobbágyok is bizonyos zsinórmértékhez tarthassák magukat a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos rendelkezések, valamint ama jövedelmek tekintetében is, melyek az ő említett közösségüktől lesznek majd beszedendők, de nem kevésbé annak érdekében is, hogy közösségük köteles szolgáltatásait hűségesen és ellenkezés nélkül teljesítse, úgy döntöttünk, hogy mind ennek érdekében kegyesen kibocsájtjuk számukra az alább következő rend és mód szerint szóló szerződést. És pedig

1. Odaadjuk a fent megnevezett új lakosoknak a Császár Tötés nevű pusztá falut, azaz faluhelyet . . .
2. Minthogy pedig az említett földterületen nincs elegendő rét a széna készítéshez, határvonallal ki kell mérni számukra az említett Csákány Feő pusztabirtok alatt a másik oldalon levő vizenyős területet, hogy ott készíthessenek maguknak szénát . . .

⁶¹ Bánáti Miklós: 22 évtized az új hazában. Kecskemét, 1967. 39. oldal.

3. Legyenek ők is, utódaik is elkötelezve arra, hogy irántunk s a mi kalocsai érsek utódaink iránt tisztességet, hűséget, engedelmességet és alattvalói magatartást tanúsítsanak, amint azt a becsületes jobbágyok teszik . . .
4. A gyakran említett Császár Tötés nevű helyet úgy fogják betelepíteni és nem másként, mint igaz katolikus hitű emberekhez illik, törvényes feleségükkel és gyermekeikkel, s nem tűrnek meg semmiféle tisztességtelenséget maguk között, továbbá: a teljes nekik átadott területet úgymint a szántóföldeket és a réteket, a jobbágytelkek rendje szerint, arányosan ki fogják osztani egymás között, és mindegyikük úgy fogja azt megmunkálni, és megművelni, hogy a földesúri járandóság kárt ne valljon.
5. Valamennyi környező makktermő erdőség 40 Ft bírság terhe alatt — tilos számukra, ámde a száraz, terméketlen, esett fákból a tűzifaszedést az örjeki erdőben megengedjük nekik . . .
6. És mivel Császár Tötésen olyan a föld minősége, hogy szőlőtermelésre is alkalmas, éppen ezért kötelesek arra is, hogy olyan mértékben, amennyire az a szántóterület kibővítése nélkül lehetséges, arra törekedjenek, hogy szőlőskerteket is telepítsenek, ezt azonban négy esztendei teljes szabadság élvezete mellett tehessék . . .
7. Mindazok összesen és egyenként is, akik e Tötés nevű faluhelyre le fognak telepedni, a mi érseki uradalmunktól mind a pénzbeli, mind a robotbeli, mind a kilencedbeli, mind pedig az ajándékbeli szolgáltatások alól két teljes esztendőn át mentességet fognak élvezni . . .
8. Miután pedig letelik ez a kétesztendő határidő, kötelesek lesznek a nagyságos uradalomnak az alábbiak szerint pénzbeli szolgáltatást teljesíteni: egész eke vagy telek után 8 rénes forintot, fél eke után 4 rénes forintot, negyed eke után 2 rénes forintot, azoktól pedig, akik csak lakosok, de egyetlen barmuk sincsen, 1 rénes forintot kell beszédeni . . .
9. Továbbá: a két szabad esztendő után kötelesek lesznek valamennyi termésük kilencedét és tizedét szalmában összehordani, kicsépelni, és a magot abba az urasági magtárba beszállítani, amelyet kijelölnek majd számukra.
10. Ámbár az ország törvényeinek és jogszokásainak megfelelően az évi 6 hónapon át tartó korcsmáltatás (borkimérés) jogát csakis azoknak a telepes jobbágyoknak lehet megengedni, akiknek saját szőlőjük és saját bortermésük van, mégis — különleges kegyünképpen — a Császár Tötés-i, újonnan betelepülő jobbágyainknak azonnal megengedjük ezt, mégpedig október első napjától március utolsó napjáig, de azzal a feltétellel, hogy az urasági kocsmában egész éven át folyjék a korcsmáltatás borból is, pálinkából is, hasonlóképpen a mézszárséktartás jogát is teljes egészében magának tartja fenn a nagyságos uraság.
11. Kötelesek továbbá nekünk, mint a földesuruknak, évente, minden ház

után 10 nap robotot teljesíteni, és pedig azok, akiknek közülük igavonó barmuk van, jószágaikkal, akiknek pedig ilyen barmaik nincsenek, azok kétkezi munkával ezt a robotot, ledolgozni, az uradalmi tisztek parancsa szerint, de kötelesek készpénzfizetés ellenében — a többi urasági jobbágyhoz hasonlóan — és elsősorban az urasági szőlőkben, kétkezi munkásokat adni, ha szükség ezt így hozza magával . . .

13. Nemkevésbé kötelesek lesznek évente bizonyos meghatározott szolgáltatást az érseki konyhára is beadni, nevezetesen: 2 borjút, 4 pulykakakast, 16 kacsát, 14 libát, 50 tyúkot, 50 kakast és 100 tojást.
15. Továbbá: ha ezen a környéken az urasági vadászok vadászatra indulnak, akkor ők is egy-két embernyi segítséget fognak adni melléjük, de szolgáltatni kötelesek ilyenkor az előfogatot is, mégpedig Hajós-ig vagy Kecel-ig, ezzel szemben súlyos pénzbeli vagy testi büntetés terhe alatt tilos számukra bármiféle vadászat vagy halászat.
16. A Szent-Ivánból ideérkező Scheiberth Miklósnak ezennel megadjuk a felhatalmazást és az engedélyt arra, hogy értékes, jámbor, istenfélő emberekkel telepítse be a Császár Tötés nevű faluhelyet 45 ház háznépe erejéig, ő maga pedig ti. Scheiberth Miklós, mindaddig, amíg él, továbbá az ő fiági leszármazottjai, mindaddig, amíg csak ebben a faluban megmaradnak, az érseki uradalomtól mindenkor megkapják teljes szabadságukat.
17. Bár a bírót minden újévkor a falu népe szabadon választja, mégis e választáson egy uradalmi tisztnek jelen kell lennie . . .
20. Minthogy pedig Császár Tötés faluhelyre újonnan betelepülők valamennyien keresztény katolikus hívők, a hajósi plébániához csatoljuk őket, mint leányegyházat, s kötelesek lesznek a tisztelendő hajósi plébánosnak azért, mert lelküket szorgosan gondozza, a párbért és a stólapénzt háztartás fenntartásához megfizetni . . .
21. Mi azon is szorgalmaskodni fogunk, hogy a lelki gondozás és az istentisztelet ügyét ebben az új faluban a keresztény-katolikus hitű telepes jobbágyok hasznára, a lehető legjobb módon előmozdítsuk, s a mi saját költségünkön egy templomot is felépítsünk itt, de ehhez az építkezéshez önként vállalt robot formájában, kötelesek lesznek a szükséges fuvarokat és kétkezi munkásokat szolgáltatni.
22. Amidőn pedig a falu abba a helyzetbe kerül majd, hogy képes lesz eltartani saját plébánosát, a legkevésbé sem vonakodunk majd attól sem, hogy ezt is megadjuk nekik, ennek ellenében kötelesek lesznek arra, hogy a plébános illő eltartásának biztosítására egy új szerződés-kiegészítést készítsenek, s egyrészt a plébániaépület felépítéséhez önkéntes robotot szolgáltatassanak, másrészt pedig az iskolamester házat saját költségükön felépítsék. Eszerint kötöttük meg e szerződést a hajósi nyári lakunkban, az 1743. esztendő augusztus havának 11. napján, az érseki székbe történt

felemeltetésünk 11. évében. Zajezdai Gróf Patachich Gábor, kalocsai érsek s. k. A Császár Tötés-i szerződés az 1743. évből.”⁶²

A telepítőlevél feltételeit tekintve egyike a legszigorúbbaknak. A szőlők csak 4, a szántók 2 évig mentesek a szolgáltatás alól. Az erdőkben a faizás, a halászat is tilos. A terület fekvéséről, a talaj minőségéről nem is beszélve.

A lakosság származását Bánáti Miklós császártöltési tanító, helytörténeti kutató sokirányban és hosszasan kutatta. Végül kétséget kizáróan megállapította, hogy a császártöltési német telepések első csoportjai 1743—50 között Württemberg nyugati részén fekvő Oberschwabenből jöttek.⁶³ Adataink vannak arról is, hogy 1743—48 között 13 család érkezett Hajósról és 1744—50 között ugyancsak 13 család Nádudvarról.⁶⁴

	1770	1780	1828
Telkes jobbágy	81	83	93
Házasszellér	23	27	75
Házatlan zsellér	—	5	12
Összesen:	104	115	181 ⁶⁵

A népesség további alakulását az alábbi táblázat mutatja be.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	1933	1579
1900	2649	491
1920	3166	— (!)
1941	3670	2621
1960	4198	31
1980	3424	13
		2314

A fenti statisztikai kimutatás érzékelteti talán legplasztikusabban, hogy 100 év alatt milyen végletek voltak a nemzetiségi politikában és gyakorlatban. 1880—1920-ig sikerült a magyarosítási törekvés helyi hatalmasságainak bebizonyítaniuk az egyébként majdnem tiszta német községről, hogy magyar. (Legalábbis papíron!) Az 1960-as és 80-as német adatokat az óvatosság diktálta, mert a helyi tanács szerint 1980-ban még mindig 2314 német lakott itt.

62 Uo. 40—45. oldal.

63 Uo. 62. oldal.

64 Paul Flach: Siedlungsgeschichte von Csaszartöltes. München, 1969. 53—54. oldal.

65 Uo. 60., 70. oldal, valamint Bánáti: I. m. 81. oldal.

SOLTVADKERT

Újratelepítés éve: 1745

Német neve: Wankert

Mohács után majd 200 évig lakatlan, s megszakításokkal gazdátlan is Vadkert puszta.

A Tegzes család 1674-ben zálogként szerezte meg, amit 2 évvel később 400 tallérért megvásárolt.⁶⁶

A Tegzes család egyik leszármazottja, Tegzes János kuruc kapitány 1721. november 2-án Vadkertet eladta Orczy István Duna—Tisza közti kunkapitánynak.⁶⁷

Mivel a puszta lakatlan volt, Orczy birtokának legelőit bérbe adta a szalkszentmártoniaknak, de érdekében állott a puszta benépesítése is. 1722-ben 3 német család érkezett bérlőként a pusztára. Név szerint a Deuchert (Teugert), Lehr és Müller család. Őket követte

1723-ban a Ferber,
1730-ban a Schilling,
1737-ben a Weisz és
1739-ben az Ungarn család.

Kruttschmitt Antal soltvadkerti ágostai hitvallású evangélikus főesperes kutatásai szerint az első német telepesek többségében a Tolna megyei Nagyszékely községből érkeztek.⁶⁸

A 7 család nyilván megtalálta számítását, s arra gondoltak, ha többen lennének, ők vehetnék bérbe egész Vadkertet. Kerestek, hívogattak is társakat, elsősorban a már Magyarországra költözött honfitársaiknak üzengettek. Elgondolásuk tetszett Orczynak is. A benépesítés azonban lassan haladt, amit az is bizonyít, hogy 1745. április 16-án csupán 7 új német telepessel kötött szerződést a földesúr, amely így szól:

„Vadkert Pusztának a svábok által 1745. évben történt megszállásáról szóló okirat. (Lemásolta a községi előljáráóság kezénél levő copiáról (másolatáról) Pupák János vadkerti plébános 1885. évben.)

Minek utanna a Felséges Ur Isten Edes Hazánkat nem tsak belső, de külső Háborúktól is megmentette volna s az kellemetes Békességnek gyümölcse Hazabéliekre annyira terjedt volna, hogy még a szomszédos országok népe

⁶⁶ Nagy-Pál István: Soltvadkert. Soltvadkert, 1975. 15. oldal.

⁶⁷ Uo. 18. oldal.

⁶⁸ Uo. 25. oldal és Pesty Frigyes kéziratoss Helynévtárából Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések 466. oldal.

is az idegen Nemzetek megkostolni ohajtanak, jöttek, jöttek előmbe az Szent Római Birodalomnak részeiből eredendő Személyek, kérvén azon hogy Tekentetes Nemes Pest Pilis és Zsolt Törvényesen unialt Varmegyékben levő Vadkert nevü örökös Pusztamat megszállani, északon eöket s több öszve szerzendő Társait megtelepedni engedném, kiknek kérését meg tekintvén, s annak annuálván következő tiz Esztendőre terjesztett Contractusomat nekik Instntiajokra fel állitattam, mely így következik.

Praesentibus adom tudtára mindenkinek az kiknek illik, hogy az alább meg irt esztendőben és napon némely Svaboknak Signanter (név szerint) pedig Suffert Johan, Kruch György, Albrecht Rudolf, Miller Vilhelm, Koch Henrik, Hirs János, Keller Jakab, requisitiojokra Nemes Pest Vármegyében lévő örökös Pusztamat Vadkert nevüt meg szállani engettem az alabb specificalt Conditioik szerint és pedig

1-0. Hogy a folyó 1745 Esztendőben essendő Szent György napján kezdődvén Esztendeje tartoznak fizetni az megnevezett Pusztamért 300 Rh. forintokat ugyanazon Esztendőben leendő Szent Mihály napjára, mind specificalt személyek mind pedig azok valakik az megszállásban concurrálnak és meg telepednek oly conditioval pedig, hogy egy mindenkiért és minnyajan egyért kötelesek lesznek nem különben

2-0. Ell telvén peng ezen folyó 1745. Esztendő annuativa tartoznak minden Exceptio és mentség nélkül nékem, es Posteritasomnak fizetni 600 Rh. forintokat.

3-0. Az mely Vendég fogadot Kis Körösiek birják azt nekik visszaszerezhetvén singulo Anno combinálván a Pusztanak Censussával obligaltatnak 700 id est Het száz Rhenes forintokat fizetni, hogy pedig

4-0. Az megszállasnak rendes módgya megtartassék az közöttük teendő Biro arra rendelendő Tisztessel erga Congruam capacitatem kinek kinek ki mérvén a Fundosokat (házhelyeket) szép renddel építsenek, hasonloképpen

5-0. Hogy a megszállás sikeresebb az lakás pedig állandóbb legyen valakik most ez jövendőben meg szállják kezdődvén örökös Pusztámnak Arendajának Szent György napjan ideje, szabad legyen ugyan Szent György nap tajban hiremmel ell menni, másképp Szent György napja el mullvan, egész Esztendők elfollyasa alatt nem leszen senkinek szabad elmenetele, hogy azzal a közönség s magat obligalo szegénység meg ne karosoggyon e mellett.

6-0. Az ottan fell nevelt Erdöm ki köttetik, hogy ez kemény büntetés alatt való Tilalomban tartassék, ahoz esküttetvén részemről minden onustul immunis kerülő, ki is hiteles ember legyen, hogy ha pedig amint megtörténhetik oly törvénytelen Ember találkoznék közöttük, azaz megtelepedők között, a ki ezen altalam tett tilalmat fel törné Földes Uri büntetésemet ell veszi a szerint.

7-0. Az Communitas magoknak Elöljárokat és Birát és mas szükséges hites embereket érdem szerint választván annak rende szerint minden közönséges jóban és magok maradásokra célozó Dolgokban engedelmeskedgyen az magok javátt elő segíteni kiki köteles lészen.

8-0. Ezen Conditio alatt meg szálván és Joszagomat megülvén a speciált Summát megadván szabadok mindenféle Földes Uri onostul, Dezmatul ugy munkatul eriglván Kortsma Házat, Mészarszekett és más haszonvehető appertimentiakat: Mellyekk nagyobb bizonyágára adtam ezen saját Kezem Irasaval s Petsétemvel meg erősített levelemett Hörsy Residentiamban Szent György Havának tizenhatodik napján Ezer hétszáz negyvenötödik Esztendőben Báró Orczy István L. S.”⁶⁹

A szerződésnek azonban van egy eredeti példánya is az Országos Levéltárban, amelyet az előbb felsorolt 7 bérlő írt alá. Ennek bevezetésében az aláírók kijelentik, hogy nemcsak a maguk személyében akarnak bérlők lenni, hanem „mi heten és még heten, akik mostanság vadkerti pusztán lakunk azon sok rendbeli instantiánkat tekintvén, most legutóbb 1745. április 15-én eö Nagyságával léptünk ily egyességre.”⁷⁰

A fentiek szerint Vadkerten 14 volt a családok és 57 a lakosok száma 1745-ben.⁷¹

Az első telepesek református németek voltak, aztán főként evangélikusok jöttek. Ezt bizonyítja, hogy 1747-ben a két felekezet hívei fából közös imaházat építettek, amit azonban a kalocsai érsek 1748. április 26-án leromboltatott.⁷² Ezért sok református elhagyta Vadkertet. Ezután Orczy Lőrinc már csak katolikusokat fogadott. Az 1760-as évekig kevés magyar név olvasható az összeírásokban, annál több a német.

Az őslakók zöme Hartáról érkezett ide. Azt is mondják, hogy együtt indultak el Németországból, legalábbis egy helyről, de a szegényebbeknek már nem jutott föld Hartán, ezért továbbálltak Vadkertre. Ezt támasztja alá, hogy egy 1752-es hartai névsorban 34 olyan nevet találtak, amelyek Vadkerten is megtalálhatók voltak. Pl.: Bauman, Bayer, Fogl. Gillich, Hartman, Katzenbach, Keller, Kuncz, Leitert, Reichard, Schell, Schmill, Ungar stb.⁷³

69 Uo. 24–25. oldal.

70 Uo. 25. oldal.

71 Uo.

72 Uo. 28. oldal.

73 Uo. 160–161. oldal.

1752-ben már 54 családot írtak össze, ezek közül csak 29 a magyar.⁷⁴ 1755-ben viszont 97 családból 3-4 a magyar. A vagyoni megoszlás a következő volt:

egész telkes	30 család,
fél telkes	46 család,
negyed telkes	12 család,
zsellér	9 család. ⁷⁵

A viszonylagos jólét hírére szegény zsellérek is tömegesen jelentek meg Vadkerten. Nem is tartott soká, s a két réteg között súrlódások keletkeztek. Erről két 1764 körül Orczyhoz írt levél tájékoztat bennünket. A gazdag reformátusok és lutheránusok közös levélben fordulnak Orczyhoz, hogy a vadkerti ispán zaklatja őket, imaházaikat és oskoláikat bezáratta, és lepecsételte. Kéri ennek föloldását. Azt is panaszzalják, hogy „mindenfelől jöttek jönnek a sok jövevény lakosok, s a Bírák híre nélkül házakat vesznek meg, és földeket foglalnak el, mely miatt féltő dolog, hogy jobban megszaporodván, és az földek szűkülővén, sokan közülünk élnetlenné ne legyenek”. Kéri a „jött-ment csavargó emberek társaságától, hogy azok közöttük meg ne telepedhessenek, megszabadítani”.

A szegények így írnak „Salamon Eiler, Vinteker Fülöp azt mondják, Nagyságos Urunk nekik abban semmit sem parancsol, hogy nekünk szegénységnek a Faluhoz tartozó földön kaszálót vagy kukorica alá való földet adjanak . . . Hasonlóképpen Filus András is szemünkben azt mondta, hogy az ördög vigye el a szegény embert mind, mert csak sok a baj velük, az árendát is helyettek a vagyonos fizeti, holott az árendát is tőlünk duplán szokták kifacsarni, szőlőt is örömmel szaporítanak, de nem engedik. Méltotasson siralmas állapotunkat tekintvén őket meginteni.”⁷⁶

Az új problémák mellett maradtak régiak is. 1752-ben a protestánsok, 1760-ban az evangélikusok külön-külön imaházat építettek maguknak. Mivel azonban a földesúr e két vallásfelekezet szabad vallásgyakorlásához a szükséges engedélyeket nem szerezte be, a kalocsai érsek 1766. június 26-án ismét leromboltatta a templomaikat, mire a reformátusok kb. kétharmada Balmazújvárosba költözött.⁷⁷

Miután Orczyt aggasztotta az elvándorlás, nagy igyekezettel látott hozzá katolikus magyarok toborzásához. 1763-ban katolikus templomot építtetett, majd a megérkezett új telepeseikkel 1766. április 1-jén 30 évre szóló szerződést kötött.⁷⁸

74 Uo. 29. oldal.

75 Uo.

76 Uo. 31. oldal.

77 Scherer Anton: Donauschwäbische Bibliographie 1935—1955. München, 1960. 39. oldal és Nagy-Pál István: I. m. 32. oldal.

78 Nagy-Pál István: I. m. 32—33. oldal.

Nem tartott sokáig, s a régi és az új telepesek már össze is akaszkodtak. 1773. július 11-én nagy veszekedés tört ki a magyarok és a németek közt a nagy vendégfogadóban, mert a „múlt vasárnap is egy magyar legény a németek közt táncolt.”⁷⁹

Az evangélikusok 1784-ben újból hozzáfogtak egy kis templom építéséhez. A reformátusok viszont először iskolát építettek 1787-ben, majd 1795 elejéig elkészült a ma is álló templomuk. Zavart okozott ezidőben a reformátusok körében egy Hederich nevű németországi prédikátor, aki Vadkertre szeretett volna jönni. A halasi anyaegyház azonban azt írja a vadkertieknek, hogy „a német vadkertiek is oly magyarosok, hogy teljes reménység lehet őket magyar ekléziává változtatni!” — ezért Hederich, aki sem diákul (latinul), sem magyarul nem tud, ezért nem jöhet. (A magyarosítási törekvés első jelét itt tapasztaljuk, s ez később teljes sikerrel is járt, miként a későbbi adatokból is láthatjuk.)

1787-ben Vadkert már község, ahol 252 házban 342 család 1798 fővel lakik.

Ebből paraszt: 70
zsellér: 303
egyéb: 74⁸⁰

1828-ban úgy alakult a vagyoni helyzet:

telkes jobbágy: 118
házas zsellér: 348
házatlan zsellér: 58⁸¹

A két táblázat a vagyoni helyzet romlását mutatja. Oka nyilván a népesség számának felfutása.

1810-ben már 3054 fő lakik itt. 1851-ben Fényes Elek szerint a 3500 lakos közül

1/3 római katolikus magyar
1/3 evangélikus német és tót (szlovák)
1/3 református német és magyar.⁸²

Vadkert az első olyan település megyénkben, amely rövid 150-200 év alatt nemzetiségi jellegét teljesen elveszítette. Az 1787. évi első népszámlálás idején a 260 háztulajdonos közül csupán 91 (35%), az 1804. évi úrbéri összeírás 399

79 Uo. 32. oldal.

80 Az első magyarországi népszámlálás, 123. oldal.

81 Nagy-Pál István: I. m. 67. oldal.

82 Fényes Elek: I. m. IV. kötet, 251. oldal.

nevéből már 163 (41%) a nem német nevű egyén. A 20. században már tiszta magyar faluként szerepel, igen sok német nevű lakossal. Az elmagyarosodás oka egyrészt a tudatos elmagyarosítási szándéka egyháznak, földesúrnak egyaránt, másrészt nyilván a német községektől való nagyobb távolsága lehetett.

A lakosság száma a következőképpen alakult:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	4025	?
1900	6648	195
1920	8180	15
1941	8936	397
1960	8244	Nincs adat
1980	7610	Nincs adat

VASKÚT

Alapítás éve: 1752

Német neve: Waschkut

Vaskúton a török kiűzése után szerbek telepedtek meg, akik a németek betelepítéséig uralták a határt. 1728-ban 57 szerb és bunyevác lakja a Bajához tartozó pusztát.⁸³ 1742—56 között évente 1-2 német iparos jelenlétét igazolják a források.⁸⁴ 1742-ben Baján kereszteltek egy vaskúti illetőségű kislányt. 1743-ban Schulz Anna 72 éves vaskúti asszony halálát jegyzik be. 1746—57 között minden évben német házasságokat is regisztráltak az anyakönyvek. 1750-ben Grassalkoviché lett Vaskút, aki a birtok fellendítése érdekében 1752-ben önálló községgé nyilvánítja. Majd pandúrjaival a kamarai birtokról saját birtokára telepít németeket az intenzív földművelésre való áttérés céljából. Az első 9 német család 1758—59-ben érkezett.⁸⁵ 1760. április 3-án kiadott telepítési szerződése⁸⁶ után szaporodott a németek száma.

A szerződés eredeti szövege így szól:

„Kelt Gedellei városunkban 3. ápr. 1760.

Mi alább is írt gróf gyarakai Grassalkovich Antal, Fölséges Koronás Királynő Asszonyunk valóságos belső titkos tanácsosa, Fölséges Magyar Udvari

83 Anton Reppmann: Vaskút. Pannonia Verlag, Freilassing 1971. 5. oldal.

84 Uo. 6. oldal.

85 Uo.

86 Valójában nem is szerződésről, hanem tudtul-adásról (németül: Kundmachung) van szó.

Kamarának praesese, Magyarországnak Királyi főlovászmestere és T. N. Neigrad vármegyének Feő-Ispánja: Adgyuk tuttára Vaskuth helységbeli jobbágyainknak alól írt kötelességüket.

- Primo: Senkinek sem szabad másutt, hanem kimért helyen házat építeni, úgy hogy annak homlokeleje az utcára linea szerint szolgályn. Gunyhót ezért, vagy földházat senkinek sem szabad építeni.
- Secundo: És mivel reméljük ezen helységünknek szaporodását, Vaskuthy és Vrányosy határaink nékiek engedtetnek. Ezért az olyatén új lakosoknak deklaráltatik, hogy az uraság részéről három esztendeigh a N. Vármegye részéről három esztendeigh, akik pedig külső ország bul gyönnek, hat esztendeigh, inummisálatnak portiotul és kvartélyostul.
- Tercio: Akik új szőlőt telepítenek, se kilenceddel, se tizeddel öt esztendeigh nem fognak tartozni.
- Quarto: Jóllehet a borkorcsma törvényesen csak egy fertály esztendeigh illethetné a falut, mindazáltal jövendőbeli megmaradásunkra nézve félesztendeigh, tudniillik a prima április, nékiek megengedtetik, az Uraság korcsmájának megmaradásával, hanem a mézárszék az Uraságot illeti.
- Quintó: A magok mindenféle prokreációjából, mint ezideig prokreáltott, mindenbül a szokott kilencedet és tizedet tartoznak kiadni, azt Bajára behordani, annak szeletetésire és forgatására, azidőben kivántatik, embereket állítani s annak idejében a hajóra is kihordani.
- Sexto: Vaskúton 40 boglya szénát az Uraság szükségeire tartoznak kaszálni, azt felgyűjteni, boglázni, és ahová megparancsoltatik, azt felgyűjteni, összehordani, kazalba rakni s ezenkívül minden gazda és zsellér esztendők által csak 12 napi robottal tartozni fog.
- Septimo: Néha a történhető külső épületek javítása körül is munkálkodni tartozni fognak.
- Octavo: Deklaráltatik amellet jövendőbeli kötelességek, hogy t.i. minden esztendőbeli adójuk tituló árendal 600 frt-okkal tartozni fognak, melynek felit Szent-Györgynapkor, másik felit Szent-Mihálynapkor az Uraságnak kasszájába lefizetni tartoznak. Ellenben assekurálhatnak: oly protekcióval leszünk hozzájuk, hogy nem csak megmaradásukat, de gyarapodásukat is tapasztalhasák.”⁸⁷

87 Paul Flach: Waschkut. München, 1983. 99—100. oldal. Flach megemlíti, hogy a contractus egy Mészáros nevű pap gépirásos művéből való, forrásjelzés nélkül.

A feltételek rögzítése pillanatában a németek telepítése javában folyt. 1762-ben 50 német család élt már Vaskúton. 1762—80 között újabb 151 család érkezett.⁸⁸ 1770-ben már összesen

156 telkes jobbágya volt, ebből német:86
 5 házas zsellérből német: 2
 3 házatlan zsellérből német: 3. A 73 szőlőtulajdonos közül 53 volt német.⁸⁹

A betelepített németek származási helyét nehéz megállapítani. Reppmann szerint a kamarai birtokokról, Pesty Helynévtára szerint Németországból érkeztek.⁹⁰ A családnevek térbeli és időbeli előfordulásának vizsgálatával következtethetünk a telepesek származási helyére.

Néhány nevet sorolunk fel, mellette azon községet, ahol a név szintén előfordul, továbbá az évszámot, amikor ott először regisztrálták.

— Bohner, Koch, Majer, Schön, Müller, Wagner	Hajóson	1722—50
	Császártöltésen	1743—68
	Csátalján	1763—
	Vaskúton	1770
— Frank, Rebmann	Csátalján	1763
	Vaskúton	1770
— Harsch, Hermann, Stalter, Schmidt	Hajóson	1722—50
	Vaskúton	1770
— Huber, Keller, Kling, Lackner, Oswald	Hajóson	1722—50
	Császártöltésen	1743—68
	Vaskúton	1770—

A fentiek mellett Nádudvar, Baja és a környező községek is adhattak telepest Vaskútnak.

A lakosság anyagi gyarapodását az alábbi táblázat szemlélteti:

	1793		1828	
	Összes	ebből német	Összes	ebből német
Telkes jobbágy	252	189	300	263
Házas zsellér	48	34	130	93
Háztatlan zsellér	5	2	10	3
Összesen	305	225	440	259
Föld sessio	126	88	125	101 ⁹¹

88 Anton Reppmann: I. m. 7. oldal.

89 Paul Flach: Waschkut, 116. és 158. oldal.

90 Kőhegyi—Solymos: I. m. 66. oldal.

91 Paul Flach: Waschkut, 158. oldal.

A számszerű növekedés az alábbiak szerint alakult:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	5101	4095
1900	5039	4172
1920	4594	3848
1941	4705	3846

Év	Összlakosság	Ebből német
1960	4374	1247
1980	4064	790
		1233

GARA

Német neve: Gara

Rátelepítés éve: Nem állapítható meg egyértelműen. Valószínű 1750—55 között.

A 13. században már létezett települést a török időkben, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt is szétrombolták. Gara benépesítése az 1720-as években történt. 1727-ben Czobor családé Gara pusztja, ahol akkor 200 szerb és bunyevác személy élt.⁹² 1734-ben már 368-an vannak.⁹³ 1743-ban már 65 és fél adófizetővel rendelkezik.⁹⁴

Az első német telepések valószínűleg az 1729-ben telepített szomszédos Csátaljáról jöttek át. A szervezett telepítésről ellentmondó adatok vannak. Német források szerint 1734—35-ben, Csetri szerint 1744-ben telepítettek Garára.⁹⁵ Azt azonban pontosan tudjuk, hogy Grassalkovich 1750-ben Gara tulajdonosa lett, s 19 német családot hozott Csátaljáról. Ezek mindegyike fél sessio földön gazdálkodott.⁹⁶ Ezután már folyamatosan érkeztek németek, úgyhogy 1791-ben 1501-re nőtt a lakosság száma. A németek aránya még ekkor nem ismeretes, de az érseki vizitátor szerint a betelepült németek 1891-re már olyan erőt képviseltek, hogy az őslakos szerbek és bunyevácok ellenében a csak németül tudó Szommer Jánost választották meg kántortani-

92 Borovszky Samu: Bács-Bodrogh vármegye. Bp. 1910. I. kötet, 83. oldal.

93 Paul Flach: Goldene Batschka, 183. oldal.

94 Iványi István: Múlt századbeli községek adófizetői és vagyoni állapotuk 1886. 63. oldal.

95 Ungarlandisch-deutsches Ortslexikon. In: Volkskalender der Deutschen aus Ungarn. Stuttgart, 1977., 136. oldal. Vö.: Csetri Károly: I. m. 26. oldal.

96 Anton Frank: Aus der Vergangenheit von Gara. In: Kunbaja, Eine ungarndeutsche Grenzgemeinde in der Nordbatschka mit Umgebung. München, 1967. 427. oldal.

tónak.⁹⁷ 1799-ben 1888, 1803-ban 1971 fő a lakosság száma. A németek további bevándorlásával és ezzel párhuzamosan a bunyevácok és szerbek egy részének Zomborba és Bajára költözésével 1820-ra már 50—50% a lakossági arány. Fényes Elek is német—dalmát faluként említi Garát.⁹⁸ 1828-ban már 3094-en lakják, s vagyoni megoszlásuk a következő:

telkes jobbágy	337
házas zsellér	87
háztalan zsellér	1 ⁹⁹

A telkes jobbágyok többsége ekkor már német volt. A jobbágyterhekről adataink nincsenek, de joggal feltételezhetjük, hogy azok hasonlóak lehettek az ugyancsak Grassalkovich-birtokon levő vaskúti jobbágyokéval. Ebben a községben is végbement — talán valamivel gyorsabban — az a folyamat, ami Vaskút, de majd látni fogjuk Csávoly és Katymár esetében is, nevezetesen: a pásztorkodó és szabadabb élethez szokott szerbek, bunyevácok birtokaikat elvesztették a földesúr támogatta szorgalmas német földművelőkkel szemben.

A németek származását tekintve elsősorban Csátalja kerülhet számításba. Erre a következő családnevek is utalnak: Elmer, Bischof, Frank, Eberhardt. Hajósi eredetre utalnak a Geiger, Ginder, Kling, Rettig nevek. Soroksári (Csávolyon keresztül) eredetű nevek: Schuller, Mayer. Lotharingiai eredetre vallanak a Schweitzer, Gatti, francia viszont a Depre és a Koós név. Biztosan jöttek még Vaskútról, Katymárról, a délebbre fekvő Gakovárról, Stanisicsről is.

A lakosság száma a továbbiakban így alakult:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	4051	2668
1900	3898	2575
1920	3628	2506
1941	4473	2709
1960	4075	586
1980	3219	323
		439

97 Zorn Antal: Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén 1848-ig. In: Bács-Kiskun megye múltjából. Kecskemét, 1983. 125. oldal.

98 Fényes Elek: I. m. II. kötet, 37. oldal.

99 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

BÁCSBOKOD

Német neve: Wikitsch

Rátelepítés éve: 1770

Az 1715-ös és az 1720-as megyei összeírásokban még nem szerepel a település. 1727-ben azonban már 23 adózója van. 1730-tól Czobor uradalmához tartozik. 1731-ben 266 bunyevác lakja.¹⁰⁰ 1750-ben a Czobor családtól Grassalkovich vette át Bikityet (1904-ig ezen a néven szerepel), majd magánakciója révén 1770-ben a környező falvakból németeket telepített le itt.¹⁰¹ Német források is ezt erősítik meg.¹⁰² Valószínű, hogy Grassalkovich özvegye 1774-ben ezekkel kötött számukra igen előnyös szerződést, amely így szól:

„Mi alább írt bírák és lakosok közönségesen valljuk és adjuk hitelül e contractualis levelünknek rendében mindenkinek, az kiknek illik, hogy mi minden édesgetés és erőltetés nélkül, tulajdon szabad közakarattunkból és magunk közt eltökélt szándékunkból nagyméltóságú gyaraki Gróf Grassalkovich Antal eő exellenciája özvegyét, született gróf Klobusiczky Terézia kegyelmes földes asszonyunkat eő exellenciáját aláztos instanciánkkal megkerestük és arra kértük, hogy mivel mi az robottáknak, avagy csak némely részében is fölváltásábul nagyobb hasznot és könnyebséget reménylünk, mint sem az urbarialis szolgálattal, ezért velünk contractusra három esztendőre lépni méltóztatnék, amint is aláztos könyörgésünket eő exellenciája kegyelmesen meghallgatván, a 1^a January 1774. kezdendő, illetén contractusra vélünk lépni méltóztatott, úgy mint:

Primo: Minden egész helyes gazda tartozik 12 napi szekeres munkát (szántásban ugyan 4 marhával) avagy pedig a helyett két napi gyalog munkát megtenni. Nem különben fél helyes 6, fertályos 3 napot és így consequenter a proportione a többi, a házas zsellér 4 napot az al zsellér 3 napot annak üdeiben gyalog szolgáltatni. Ezekül hátra maradandó heti szám munkát pedig, mivel szekértül 20, gyalog munkátul 10 xr-jával (krajcárjával) magunk nem sokaljuk, minthogy minden a nemes vármegye determinációja szerint a gyalog munkának is 21 xr limitációja, mint pedig mivel önnön magunk recognoscáljuk, hogy sokszor és leginkább kaszálásnak, aratásnak idein az említett 21 xrt is fölü halagya a gyalog munkásnak napszáma, azért fönt titulált kegyelmes asszonyunk több ízben tett könyörgésünket és esedezésünket meghallgatván az egész helyesnek 40 napi szekeres munkát 9 f. kiváltani megengedett, ezen kívül is urbarium szerint minden háztól obveniálandó 1

100 Paul Flach: Goldene Batschka, 176. oldal.

101 Ungarlandisch-deutsches Ortslexikon 136. oldal.

102 Rogerius Schilling: Ansiedler der Deutschen in Rumpfungarn. Bp. 1828. 69. oldal.

Fton, consequenti proportione a feles és fertályos helyes gazdáknak magok miné szükségéhez képest.

Secunda: Az alatt pedig méltóságos uraságnak fogadást teszünk, sub annihilatione praesentis contractus, hogy mind ezen napi szekeres és gyalog robottánk válságának, mind pedig házainktól esendő urbariális cenzusainknak felét Szent György, felét pedig Szent Mihály napkor lefizetni, mind pedig rezervált robottánkat annak rendi szerint véghez vinni el nem mulasztjuk.

Végtére: Egyebekben pedig mindenekben az urbariális regulatiohoz alkalmaztatván . . . engedelmisséggel viseltetni jobbágyi kötelességünk szerint soha el nem mulasztjuk. Mely contractusunk, hogy annál hitelesebb legyen, tettük megalkuvásunkat a Tekintetes Nemes Vármegyének hites és hiteles coramizált bizonyossága előtt. 1774. május 18. Mélykúti uriszéken.”¹⁰³ Flach szerint 1798-ban Bikity még tiszta bunyevác község 1568 lakóval.¹⁰⁴

A németek tömeges letelepedése a faluban az 1790-es évek végére tehető. Ezt látszik alátámasztani Pesty Frigyes Helynévtára is, ahol a bíró jelentése szerint az „1800. év körül Ráczkeve, Ercsén, Újfalú és Soroksárról jött németek . . .” érkeztek.¹⁰⁵

A betelepülés a századforduló után tovább folytatódott. A szájhagyomány szerint 1858 körül sokan jöttek Hajósról, Sopron környékéről, Baranyából. Egy 1898-ban kelt jegyzőkönyvből kitűnik, hogy 36 német család kapott letelepedési engedélyt.¹⁰⁶

1810-ben 1944, 1851-ben már 3500 lakója van a Fényes szerint már dalmát — német—magyar falunak.¹⁰⁷

Az 1828-as összeírás szerint Bikityen

294 telkes jobbágy,
81 házas zsellér
11 házatlan zsellér van.¹⁰⁸

A lakosság száma a további évtizedekben így alakult:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	3585	1486
1900	4244	1683
1920	3916	1602
1941	4262	1531
1960	4162	398
1980	3456	137
		532

103 Kőhegyi Mihály: I. m. 58. oldal.

104 Paul Flach: Goldene Baschka, 177. oldal.

105 Kőhegyi—Solymos: I. m. 36. oldal.

106 Döme Ottó készülő Bácsbokod-monográfiájából. Kézirat a szerző tulajdonában.

107 Fényes Elek: I. m. I. kötet, 132. oldal.

108 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

Mária Terézia uralkodása alatt történt megyénkbeli telepítések formája, jellege és mérete a telepítő földesurak szándékának függvénye volt.

A kalocsai érsek, híven elődeihez Császártöltés esetében a legterméketlenebb pusztáját telepítette be a királynő telepítési pátensétől jóval szigorúbb feltételek mellett. A telepések életképességét, szorgalmát bizonyította a település 200 éves múltja, fejlődése.

Vadkertet előnyös feltételek mellett vették birtokba az első telepések, de a vallási viszályok átmenetileg megzavarták a fejlődést. Mindez hozzájárult az elmagyarosodásához is.

A vaskúti és bikityi rátelepítés többszörös hasznot hozott Grassalkovich részére. Elérte velük a földművelés intenzívebbé tételét, a pásztorkodó bunyevácok eltávozását, birtokai hasznának megsokszorozását. Kell ennél több?

Mária Terézia 1763-ban megkezdett telepítéseit felsőbb udvari körökben nem egyformán ítélték meg. Sőt, miként az alábbi okmány is igazolja, a Királyi Kamara egyenesen ellenezte a további telepítéseket. A teljes szöveg a következő:

„1770. december 24. Pozsony.

Annak az ő legszentebb felségéhez intézett kamarai felterjesztésnek másolata, melyet 1770. december 24-i kelettel küldöttünk fel Magyarország benépesítése és mezőgazdaságának helyreállítása tárgyában.

Őfelségének.

Azt a tervezetet melyet legszentebb felséged elé terjesztettek, s amely azokról az irányelvekről szól, melyek a Magyarország boldogulását célzó benépesítésre, a mezőgazdaságra, s egyéb ezt célzó ügyekre vonatkoznak: illetve arról, hogy ezek az ügyek most hogyan állnak s hogyan kellene azokon javítani: s mely tervezetet f. évi szeptember hó 24-én azért küldött meg felséged e Magyar Királyi Udvari Kamarának, hogy érett és gondos megfontolás után megalapozott tájékoztatást tartalmazó véleményt nyilvánítson róla ugyanazon Királyi Udvari Magyar Kamara a jelenlegi körülményeket alapul véve úgy tapasztalta, hogy jólehet önmagában véve ez egy elméleti munka, s Franciaország, Anglia, Hollandia és Holstein példájából merít, mégis: részben hasznavehetetlen, részben gyakorlatba át nem vihető, zűrzavaros és a legtöbb pontban önmagának ellentmondó és szemmel láthatóan olyan valaki csinálta, aki a Dunántúlnak csak egy csekély részén futott át, s tételei semmiképpen sem alkalmasak arra, hogy azok alapján gondoskodni lehessen Magyarország boldogulásáról, és jóllehet általános, egyetemes rendszernek készült, általános, illetve egyetemes figyelmet mégsem érdemel nézetünk szerint.

Mivel azonban néhány jó és hasznavehető megfontolást is tartalmaz, jelesül: amelyek a szabadkereskedelem biztosítására és a magyar termelvények eladásáról történő gondoskodásra vonatkoznak s melyeket e tárgyakról ad elő, ezért néhány tételéről tárgyalnunk célszerűnek tűnik. Ámde: ezek közül is mellőzzük azokat, amelyek szabadabban és kevésbé megfelelő módon szólnak a szolgáltató köznép terhelésének elvéről, azután a törvények megújításáról, nemkülönben a földesurak tulajdonjogának megszüntetéséről: ezek ugyanis az ország közügyei és a politikai szférába tartoznak: mi pedig alázatosan csakis azokat tárgyaljuk, amelyek a kamarai és a közigazgatási ügymenetnek megfelelnek.

Mindenekelőtt a javasolt benépesítés előmozdításáról alázatosan kijelentjük: nem minden terület alkalmas a benépesítésre, de minden nép sem alkalmas arra, hogy Magyarországot benépesítse. Minden nemzetben benne van a saját külön természete és alkalmassága: s amely emberekben az ezekkel ellenkezők találhatók, hamarébb meghalnak vagy megszöknek mintsem rá lehetne venni őket arra, hogy vegyék át az adott ország szokásait.

Nem áll az az elv, hogy egy ország népesebb csak úgy lehet, ha idegen nemzetek családjait helyezik át területére. Ugyanis annyira egyetlen ország sem bővelkedik családokban, hogy átengedhetne belőlük a másik ország benépesítésére, anélkül, hogy saját maga ne gyengüljön. Mert ahogyan a Német Birodalom egyes területei, melyek már egy évszázada az éltető béke nyugalomát élvezik népességszámban úgy megnövekedtek, hogy saját elnéptelenedésük veszélye nélkül több száz családot is ki tudnak bocsájtani, ugyanúgy itt, ezen a Magyarországon sincs senki, akinek ne látná és nem tapasztalná, hogy csak a Rákóczi-féle lázadás óta az ország saját népe (kizárva ebből az ellenszegülő, zendülő családokat) létszámban olyannyira megnőtt, hogy csaknem duplája annak, ami kb. 40 esztendővel ezelőtt volt és még nagyobb lenne ha az Isten meg nem engedte volna, hogy a legutóbbi pestis több mint fél millió embert elpusztítson. Ez a növekedés az oka annak is, hogy a rendkívüli hadiadó összege attól az időtől fogva a duplájára emelkedett. Remélhető, hogy az Istennek és a természetnek ez az ajándéka megszakítás nélküli esztendőkre fog kiterjedni, és talán maga a politikai megfontolás is úgy alakult, hogy nem szabad az egész országot jövevényekkel és idegen nemzetekbeliekkel úgy feltölteni, hogy a napról-napra növekedő saját népességének ne legyen megélhetési területe, s emiatt idővel maga is széteszlani és elvándorolni legyen kénytelen.

Ebből következően erőszakosnak és károsnak tűnik az a benépesítés, amelyet a tervezet készítője úgy javasol lebonyolítani, hogy azt messziről jövő családok tegyék meg mégpedig, Geldertől Veszfáliától és a Rajnától kezdve egészen Elzászig és Helvéciáig, s amely módszert a Bács-i kamarai kerületben legalább hat helyen 1763 óta, de a Temes-i bánság területén is igen nagy

kárvallással legszentebb felséged maga is megtapasztalt, s amely telepítés miatt már kimutatták, hogy a kamarauradalmak területén már nincsenek benépesítésre alkalmas puszták. S ezt a fajta benépesítést semmiféle elv nem támaszthatja alá, de legkevésbé lehet azzal érvelni, hogy már csak azért is javasolható, a benépesítésnek ez a módja, mert a magyar nép majd tőlük, az onnan betelepülőktől tanul meg szántani, vetni, boronálni, kaszálni és állatokat hizlalni.

Ami pedig — sorrendben haladva — a földművelésről terjeszt elő a tervezet készítője: kétségtelen tény az, hogy Magyarországon főleg azokon a helyeken, ahol meg van az eladás lehetősége, a földművelésnek meg van a kellő tekintélye, és azt jó igyekezettel folytatják is. Ott ahol fekete a föld arasznál mélyebben szántanak, de sokszor egy lábnyi mélyen is. De azon sem szabad csodálkozni, amiről ez a tervezet is említést tesz, hogy tudni illik négy újjnyi mélyen szántanak, mert ez a dolog a következőképpen áll. Sok területen ugyanis olyan a talaj összetétele, hogy a természeti adottságok folytán a fővenyből álló altalajon csak 4 újjnyi a felületi földréteg. Ha tehát ez alá szántanának s utána a legkitünőbbben megmunkált vetőmaggal vetnék is be, a leggondosabb művelőjének sem hozna többet ez a vetés, mint még a bevetett mag felénél is kevesebbet. Ebből azt a következtetést kell levonni, hogy minden talajt minőségi sajátossága szerint kell megművelni. Mert az ország alsó területén mindenki láthatja, hogy egy lábnyi mélységben 6-8 igavonó barom segítségével lehet csak szántani, ugyanis a tömött, iszapos talaj ekkora erőt követel meg. Ugyanakkor és ezzel szemben nagyon sok más területen a 2 igavonóval megszántott föld minőségben is, mennyiségben is azonos területen meghozza az előző évvel megegyező termést.

Ugyanezt kell megállapítani a rétekről, a legelőkről, az állathizlalásról, s a husozásról is: az ügy egésze szempontjából csak elképzelések az itt felsorolt alapelvek és azok a jobbitások is, amelyeket a szerző ezeken a területeken javasol, mert ezeket Hollandiából és Holsteinből szedte ugyan össze egyébként a javaslat szerzője, de egyetlen örökös tartományban, vagy e tartományokkal inkább szomszédos más országban sem használják egyik módszert sem: ezért e javaslatokat álmódosításoknak kell tekinteni.

A végkövetkeztetésünk tehát az, hogy a tervezet készítőjének egyedül az az elvi javaslata helytálló Magyarország mindenfajta gazdálkodásának növelése érdekében, hogy meg kell komolyítani a kereskedelmet, illetve: a termények eladását. E megkönnyítéssel kapcsolatban a tervezet azt mondja, hogy annak eszköze az, hogy a kereskedelem csatornáit nyíljanak meg a folyók hajózása által. Ha a tervezet készítője ezen azt érti, hogy legyen szabad a kereskedelem a hajózható folyókon, illetve ha a termények szabad kiszállítására gondol — akkor ez üdvös gondolat. Ha azonban úgy érti a „csatornákat” és a „folyók hajózását”, hogy össze kell a folyókat csatornák-

kal kötni (erre vonatkozóan már igen sokan másik is nyújtottak be tervezetet), és ha ezt javasolja, akkor e tárgyban is benyújtja szerény véleményét e Királyi Udvari Magyar Kamara: hogy tudniillik úgy látja, hogy az országbeli folyóknak csatornákkal történő összeköttetése soha nem hozna akkora hasznot, mint amekkora költségeket kíván ennek az összeköttetésnek a végrehajtása. De ez nem is tűnik szükségesnek a magyarországi kereskedelem beindítása érdekében. Ugyanis a folyók összeköttetésének megvalósulása Magyarországon nem növelné a kereskedelmet, mert nem a folyók elkülönése gátolja a magyar áruk eladását és a velük való kereskedelmet, hanem a magyar áruk, terményeknek és általában: minden magyar terméknek más tartományokba történő kiszállításai és kiviteli tilalma óriási vámokkal és felülfizetési taksákkal terhelésük.

Vegyük csak a szarvasmarhák, a borok és a termények ügyét elő, mert e három dolgon áll Magyarország boldogulása. Tehát nem a szántás hibássága, nem is vetőmag minősége, és nem a pusztai területeknek szántófölddé átalakítása (mindezeket ugyanis minden gazda Magyarországon, éppen az eredmények bizonyosság tétele miatt elkerülhetetlenül szükségesnek tartja s ügyel rájuk) az, ami Magyarországon árt a mezőgazdaságnak, hanem — és ezt mindenki tudja — a termények nehezebb eladása, akadályozza a gazdálkodás bővülését, és ez az, amire a jelenleginél sokkal szorgalmasabb gondot kell fordítani.

Nagyon találóan határozta meg a tervezet szerzője azt, hogy a magyar földműves, aki képtelen eladni terményfeleslegét nem termel többet annál, amiről úgy gondolja, hogy saját létfenntartásához szükséges. Az e feletti többlet ugyanis inkább terhére van, mint javára, vagy hasznára — és mindezt jól határozza meg a tervezet. Viszont a szerzőnek a földbérlőről és a mezőgazdasági bérmunkásról írott értekezése szemmel láthatóan úgy készült, hogy nem tapasztalatból beszél, hanem csak hallomásból.

A tervezet készítője ugyanis tagadja, hogy Magyarországon felfogadott mezőgazdasági munkásokkal, (vagy ahogyan másként mondják) napszámosokkal dolgoztatnának ebben az országban: de ez nem helytálló: ellenkezőleg: már a nagyobb uradalmakban is gyakorlatba jött, a kisebbeknél jelesül: a nemesi birtokoknál már másként alig folyik a szántóföldek és a szőlők megmunkálása mint felfogadott munkásokkal, vagyis napszámosokkal. Az az állítása ugyanis helyes, hogy a robotmunka csak felületes munka. Igen ám, de akkor miért javasolja a betelepítést, amibe csakis a jövedelmek és a robotmunka bővülésének reményében lehet belefogni. Azt mindenesetre tagadni kell, hogy a parasztember saját maga számára nem tud elég jól és elég szorgalmasan dolgozni. Mert ha ez igaz lenne, akkor egyetlen fogadott munkás vagy napszámos munkája sem lehetne jó. Mert hiszen a szántófölde-

ket sem művelik mások, mint a parasztemberek és ugyanaz történik akár napszámban, akár robotmunkában.

Valamennyinek kereskedelme úgy van szabályok közé szorítva, hogy a magyar nép számára el van vágva a kereskedelemnek minden útja.

Például: Az az egy pár hizlalt ökör, amelyet Magyarországon 60 vagy legfeljebb 70 Ft-ért vásároltuk meg, nem hajtható ki Bécsig 34 Ft-nyi külön-költség nélkül, a Birodalomba, avagy a külső tartományokba, vagy nem engedik kihajtásukat, vagy a kereskedők tudatosan nem hajtják ki őket az említett óriási különköltségek miatt. A magyar borok jelesül pedig a hegyaljai borok kivitelét szintén rengetegféle fizetnivaló gátolja. És ez az oka annak, hogy a Sopron-i, a Ruszt-i, a Pozsony-i, a Szentgyörgy-i, a Bazin-i és a Modor-i táj, amelyek mindegyikének egyedül a bor a jövedelem forrása, csaknem végpusztulásba került, s nyögi sorsát és e tájak népe rövidesen arra kényszerül, hogy a nagy megmunkálási költségeket felemésztett szőlőit elhagyja, s azok parlagon maradjanak. De ezt sínyli az egész Hegyalja-i táj is, mert a lengyelek, akik főleg az ő boraikkal élnek, részben az országukban dúló belviszályuk miatt, részben pedig azért, mert a kölcsönös kereskedelemben általuk Magyarországra behozott vászonnemük kiviteli különköltségét 5%-ról 30%-ra emelték fel, s ez megakadályozza őket a kivitelben.

A termények is vagy kiviteli tilalom alá esnek, vagy magas különvámokkal sújtják őket, ezért mivel kiviteli lehetőség nincs rájuk, a tervezet készítőjének véleménye szerint nem lehet és nem is szabad a jelenleginél nagyobb mennyiségben termelni ezeket.

A fenti három tényezőn kívül Magyarországnak nincs olyan java, amelyet gazdasági helyzete megjavítása, illetve a kereskedelem fellendítése érdekében latba vethetne: e megjavításról és fellendítésről már annyi honi értekezés született, s annyi törvényt is alkottak róluk, de egyiküknek se lett eredménye, és ez a tény nyilvánvaló biztonságot szolgáltat afelől, hogy nincs a kereskedelemnek, nincs a közgazdaság megjobbításának kibővítésének más útja, más módja, mint az ország termékfeleslegeinek szabad, és ennyire magas vámmal nem terhelt kivitele, és azt nem szabad feltételezni, hogy a tilalmakat feloldják, s ha a váموkat, és különvámokat, melyek az árucikkek árát szerfölött megemelik, arra az arányra csökkentik, hogy a magyar termékeket rendeltetési helyükön és a velük élő népek számára ezentúl jobban megfizethető áron lehet eladni és viszont ott vásárolni: ezáltal kisebbedni fognak az állam vám és különvám jövedelmei. Mert ha így csökkentik ennek érdekében a vámtételeket, akkor összehasonlíthatatlan mértékben megnő a kereskedelem illetve a behozatal és a kivitel, ezért ami jövedelmet most hoz a kiviteli és behozatali költségtételek nagysága és mennyisége, azt meghozná a fenti esetben és kipótolná a kereskedelmi ügyletek nagyobb sűrűsége.

És ezen felül: az egymásközt kereskedő mindkét nép erői gyarapodnak, s

a saját népük könnyebben biztosítva megélhetését, mindenképpen képesebbé válik arra, hogy ne csak az ez idő szerint reá kirótt szolgáltatásokat viselje el, hanem rövid idő alatt még többet is adózzék, mint amennyit a vámok bérlői ez idő szerint bérleti díj címén fizetnek.

Ehhez hozzájárul még egy másik eszköz is, jelesül: olyan kézműipari üzemek létesítése, amelyek megfelelnek a magyar termelvényeknek, annak érdekében, hogy ne kényszerüljön Magyarország, de a többi örökös tartomány se külföldről azt visszahozni, amit a kivitt magyar nyersanyagokból külföldön gyártottak. Ezeket az üzemeket azonban nem a Kincstár költségén kellene fenntartani, illetve létesíteni, hanem magántársaságok útján, csak a kiváltságos feltételeket kellene számukra biztosítani. Példák ugyanis azt bizonyítják, hogy a királyi üzemekben a státusbeli és a javadalmas személyzet maga kimeríti mindazt a hasznot, ami a magántársaságoknál elegendő a teljes üzembentartáshoz, ezért a királyi üzemek termelvényeinek árát magasabbra szabják meg, ugyanakkor mégsem jó minőségű a gyártmányuk, mert csak ritkán kerülnek hozzáértő igazgató és munkafelügyelők ezekbe az üzemekbe. Ezzel szemben a magántársaságok üzemeiben olyanok is vannak, a vezetők között, akik korábban maguk is gyártottak, következőképpen a gyártást a gyakorlatban és nem elméletben tanulták meg.

Amit a tervezet készítője a gyapjúról és a dohányról hoz fel, az nem nagy jelentőségű. Ugyanis a gyapjú finomításához már úgy tűnik alig hiányzik valami is: mert az bizonyos, hogy már valamennyi jól szervezett uradalmi magtárban már kizárólag német juhokat lehet találni, sőt: már a parasztnál is nagyobb részben ilyenek találhatók, ami már abból is világos, hogy a házi, illetve hazai szükségletet felülmúló nagymennyiségű gyapjú a szomszédos örökös tartományokba szállítódik ki, hogy ott a kézműiparosok kikészítsék. És ugyan van még sok helyen magyar juh is ezeknek gyapjúját azonban durvább és a szőrök készítésének alapanyagául szolgáló nemkülönben derékalkjak, valamint a magyar nép szokásainak megfelelő egyéb ruházati cikkek durvább posztó anyagának előállítására célszerűen fel szoktak használni.

Ez tehát mindaz, amit ez a legenedelmesebb Magyar Királyi Udvari Kamara az elől idézett tervezet rendjét betartva a legalázatosabban jelenteni kívánt, és amit a saját szférájához, működéséhez, valamint kötelezettségéhez tartozónak vélt.

Egyebekben pedig stb.

Kelt a Királyi Udvari Magyar Kamara Tanácsában Pozsonyban
1770. december 24-én.

gróf, Csáky György s.k.

Deschan János s.k.”

Acta secretiora, E—146 N—10—100/1770¹⁰⁹

A válasz nem ismeretes, de a telepítési akciók folytatódtak, igaz II. József uralkodása alatt.

V. II. József (1780—90) telepítései

II. József trónra kerülése után — felvilágosult ember lévén — birodalmának modernizálását, gyarapítását tűzte ki célul. Fő figyelmét a lakosság számának alakulására, vizsgálatára fordította. Mind Magyarországon, mind Lengyelországban sok alattvaló nélküli birtokos, sőt gazdátlan föld volt. Telepíteni kellett tehát. Ez azonban már elődeihez képest nehezebb volt. Drágább lett a telepítés, a menni szándékozóknek nagyobb lelépési díjat kellett fizetniök. A nehézségek ellenére a telepítés mellett döntött, s ő is telepítési pátenst adott ki, amelynek magyar fordítása így szól:

„Mi II. József Isten kegyelméből Római Császár, mind időben több ország így. Magyarország, Csehország, Galicia, Lodoméria királya, ezennel mindenkinek tudomására hozzuk, hogy mi a Magyar Királyságban, Galiciában, Lodomériában sok lakatlan, üres és pusztá földdel rendelkezünk, amelyeket mi birodalmi német lakossággal, még inkább Felső-Rajna vidékéről benépesítjük. Ennek érdekében kijelentjük Mi, hogy keresztény, császári és királyi parolánkat nyújtjuk a hozzánk kivándorló birodalmi családoknak, sok ezer földművesnek és iparosnak, akikre rászorulunk. Ezért így határoztunk:

Először: Egészen tökéletes lelkiismereti és vallásszabadságot biztosítunk mindegyik vallási felekezetnek. Ehhez szükséges dolgok, tanítók, teljesen biztosítva lesznek.

Másodszor: Minden család egy rendes, új, berendezett falusi házat, mellette kertet kap.

Harmadszor: A földművesek családonként a szükséges földet, jó szántóval és legelővel ellátatnak, úgymint a legszükségesebb szárnyas és tenyészállatokkal, aztán földműveléshez és házhoz szükséges felszerelési eszközökkel.

109 Bánki Lajos György: Bácsalmás német telepítése. Kézirat. Oldalszám nélkül. A bácsalmási római kat. plébánia birtokában.

- Negyedszer:** Az iparosok és a napszámosok pedig csak háztartásukban szükséges szerszámaiknak örvendezhetnek, ugyanakkor az iparosoknak 50-50 rajnai tallért fizetünk szerszámkészletük beszerzéséhez.
- Ötödször:** Minden család legidősebb fia fel van és lesz mentve a katonai szolgálat alól.
- Hatodszor:** Minden családot Bécsből szabadon viszünk a települési helyére, az ehhez szükséges utazási költségeket fizetjük nekik. Utána addig tartjuk el, amíg a család képes nem lesz önmagáról gondoskodni. Ha pedig ez idő lejártá után valamelyik család önhibáján kívül bajba esne, úgy előleget adunk neki, 3 év utáni visszafizetés fejében.
- Hetedszer:** Az újonnan érkezőknek, akik az úton az éghajlatváltozás miatt, vagy bármely más módon megbetegednének, egészségüket mihamarabb vissza kell adni, ezért kórházakat létesítünk, hogy ott a leggyorsabban ingyen kezelhessék őket.
- Nyolcadszor:** Végül a letelepedés napjától 10 évi adómentességet biztosítunk a telepesek számára: nem fizetnek állami, úrbéri adót, részt, vagy terhet semmilyen néven sem. 10 év után pedig a hagyományos adót fizetik, mint az ország többi lakója.

Ezt a határozatot és akaratnyilvánítást az igazság bebizonyítására okmányokkal pecsételjük és császári és királyi pecséttel ellátjuk.

Bécsben, 21. szeptember, anno 1782. Joseph.”¹¹⁰

Az új telepítések iránya egyrészt a még lakatlan pusztákra, másrészt olyan községekbe irányult, ahol sok üres telek és műveletlen föld volt még. Az 1783—89-ig terjedő akcióban (3. Schwabenzug) 3500 család került Bácskába.¹¹¹ Ezen utolsó 18. századi telepítési akció ismételtén Bácska déli részét érintette. Megyénk községei közül csak Almás (ma Bácsalmás) kapott telepeseket ennek keretében, 1786-ban. A többi — még tárgyalandó — község belső népmozgás, földesúri toborzás révén kapott német telepeseket.

110 Johann Eimann: Der Deutsche Kolonist. Bp. 1894. 79—81. oldal. Fordította: Zorn Antal.

111 Uo. 96. oldal.

CSÁVOLY

Német neve: Tschawer
Rátelepítés éve: 1782/83

1726-ban Czobor Márk tulajdonaként még lakatlan puszta. 1730-tól a kalocsai érseké Csávoly, de az állandó határviták és elbirtoklások miatt alig lakják. 1734-ben 26 adózója van, s 1734-től önálló község. 1736-ban 511 bunyevác és magyar lakója van, akik elsősorban juhászattal foglalkoznak.¹¹² Az érsekek (előbb Csáky Imre, majd Patachich Ádám) nagyobb hasznot várva, intenzívebb gazdálkodásra, földművelésre ösztönzik alattvalóikat, akik inkább vándorbotot vesznek kezeikbe. 1762-ben csak 450 fő lakja a falut. 1776-ban 50 magyar érkezik, de 1778-ban a 75 adófizetőből csak 29 a magyar.¹¹³

Patachich Ádám érsek elégedetlenül szemléli csávolyi birtoka vergődését. Ugyanakkor Hajós, Nádudvar és Császártöltés német telepesei révén már virágzik. Sürgősen német telepések után néz. A Német Birodalomból a nagy költségek miatt már nem számíthat, így másik 3 birtokáról csalogatja a jobbágyokat.

A hosszú fuvarok és a bajai vásárok révén tudomást szereznek a csávolyi lehetőségekről a soroksári német telepések is, akiknek a súlyos földesúri terhek fizetése elleni lázadás, s egy tűzvész miatt ugyancsak lehetetlenné vált ott a helyzetük.

A németek első jelenlétét már 1749-ben regisztrálták. Ezen első bevándorlók nagyrészt iparosok voltak, akik évekig vagy esetleg évtizedekig laktak itt, majd tovább vándoroltak. Csak később jelentek meg a földművelő németek Császártöltésről, Hajósról, Nádudvarról. 1779-ben a következő német családnevekkel találkozunk az oklevelekben: Friedrich, Koch, Czalinger, Endler, Thor, Iffert, Stegner, Friß, Ulrich, Hisperger, Suller, Neidhart, Keller, Klain.¹¹⁴

1781-ben az érsek előkészületeket tett nagyszámú német telepes befogadására. Nagy vendégfogadót alakított ki, hogy az újonnan érkezők házaik elkészültéig ott lakhassanak. Emellett Balla Antal földmérő vezetésével újrafelosztásra kerültek a jobbágytelkek is. Ebből megállapíthatjuk, hogy a 125 összeírt családból 70 bunyevác, 25 magyar, 31 német rendelkezett földdel. A németek közül 5 negyedtelkes, 20 féltelkes, 5 egész telkes jobbágy volt.

112 Paul Flach: Goldene Batschka, 180. oldal.

113 Mandics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából. Csávoly, 1969. 34. oldal.

114 Csávoly 1780–1980. Heimatbuch einer ungarndeutschen Gemeinde aus der Batschka Waiblingen, 1980. 34–35. oldal.

A németek gazdasági és politikai súlyát jelzi, hogy 1783-ban már Hisperger Bernát révén német a község bírója.¹¹⁵

1782—83-ban aztán megérkeztek a szervezett betelepítés révén a soroksáriak. Számukat tekintve nem egységesek a források. Mándics Mihály 424 házaspárról, Rukatukl August 424 főről ír.¹¹⁶ Az új telepesek érkezésével egy időben 350 bunyevác hagyta el a községet.¹¹⁷

Az új jövevények a földesúrtól házhelyet, a házépítéshez szükséges fát, s néhány szerszámot kaptak. Semmiféle egyéb kedvezményben nem részesültek. Szorgalmuk révén rövid időn belül felépítettek a községben 80 házat. Az elvadult határban pedig a háromnyomásos gazdálkodással igyekeztek egzisztenciájukat megalapozni.

A kedvezmények hiánya mellett a németek helyzetét nehezítette az ott lévő bunyevácok ellenszenvé. Amíg Patachich érsek élt, nagyobb problémák, nemzetiségi villongások nem voltak. Halála után azonban, 1788. év tavaszán a visszatartott indulatok kitörtek. Ennek kapcsán a németek súlyos konfliktusba kerültek a község bunyevác lekipásztorával, Bosnyák Józseffel, aki 1774-től volt Csávoly plébánosa. A németek kétségbeesésükben József császárnak írtak levelet.

Magyar fordítása a következő:

„Császári és Királyi Fenség!

- 1.) Mi birodalomból származó németek 1782-ben a most elhalálozott kalocsai érsek által telepedtünk ebben a községben, amely ezelőtt juhok legelője volt, s papot is kaptunk.
- 2.) Ez a pap egy született rác, aki mindenfajta szerencsétlenséget hoz ránk.
- 3.) A németek iránt haragja és gyűlölete arra vezette, hogy nemrég asszonyainkat nem áldoztatta meg. Nekik haragjában azt mondta, hogy menjenek a sintérhez és más szidalmakkal és bűnös szavakkal árasztotta el őket.
- 4.) Ha egy ember meghal, megfelelő mennyiségű pénzzel kell, hogy rendelkezzen, különben nem temeti el. Haragját nemrég egy 100 évesen elhalt emberrel kapcsolatban mutatta ki, akinek nem maradt annyi, hogy eltemetését fedezze. Ezért a temetés költségét összekoldulták, s a még hiányzó részét zsidók adták hozzá.
- 5.) Ez a rác pap nem imádkozik Önért Fenség, még a háború reményteljes kimeneteléért sem, és azt mondja, hogy ő és az ő rácai ittmaradnak, a

115 Uo.

116 Mándics Mihály: I. m. 36. oldal. Vö.: August Rukatukl: Geschichte und Ortsentwicklung von Tschawal (Csávoly). In: Unser Hauskalender, Stuttgart, 1973. 135. oldal.

117 August Rukatukl: I. m. 135. oldal.

németeknek el kell menniök, s még komolyan gúnyolódik is hozzá. A község alapításakor a papnak egy Sessio földet juttattunk, mellette minden lakó egy nagy mérő búzát, egy fél mérő zabot, és minden házaspár 10 Groschent. Most már a községnek 8 boglya szénát is kell adnia. Így lassan a pap minden táplálékot a faluból magának juttat.

- 6.) Bíróságot ül, bünteti az elesetteket, bírót, esküdtet játszik, keresztülhajt mindenfélét, különösképpen a németek elleni gyűlöletét, és figyelmen kívül hagyja a legirgalmasabb parancsokat is.

Mi hűséges alattvalói esedezünk Császári és Királyi Fenségedhez jóakaratáért, védelméért, segítségért, könyörületért, hogy szenvedésünk megszünjön és ettől a lélektelen lelkésztől megszabaduljunk, s ehhez fenséged apai szívedet add! Mi halandó császári és királyi alattvalóid

Jakob Steiner

Georg Feldinger

Johann Bauer az egész falune-

vében

Thavoly Bács megyében, 20. május 1788.”¹¹⁸

A császár a levelet megküldte a vármegyének azzal, hogy 2 héten belül vizsgálják ki. A vármegye a bajai főszolgabíró bízta meg azzal, hogy az érsekség egy megbízottjával közösen nézzen utána a panasznak. Sajnos, a vizsgálat eredménye nem ismeretes, de azt tudjuk, hogy Bosnyák 1810-ig Csávoly lelkésze maradt. Igaz, német káplánt állítottak be mellé.¹¹⁹

A lakosság száma tovább nőtt. Egyrészt úgy is, hogy újabb rokonok, ismerősök érkeztek Soroksárról. Igaz, sokuknak föld már nem jutott, így azok Bikityre, Katymárra mentek tovább. 1810-ben már 1691-en lakják a községet.

A németek gazdaságilag egyre erősödtek, térhódításuk nyilvánvalóvá vált. Ezt az alábbi táblázat is tükrözi.

118 Jakob Pfeil: Der barmherzige Kaiser und wir. In: Volkskalender der Deutschen aus Ungarn. München, 1978. 92—93. oldal.

119 Csávoly 1780—1980. 123. oldal.

	Telkes jobbágy		Házasszellér		Házatlan zsellér	
	1788	1828	1788	1828	1788	1828
Német	95	125	3	26	—	—
Bunyevác	60	54	5	9	1	1
Magyar	37	19	7	9	2	2
Összesen	192	198	15	44	3	3 ¹²⁰

1870-ben 3185 a lakosság száma. Ebből

német 2085 fő
bunyevác 550 fő
magyar 335 fő
egyéb 163 fő¹²¹

A népesség, s ezen belül a németség arányának további alakulását az alábbi táblázatunk mutatja be:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	3133	2199
1900	2846	2001
1920	2869	2010
1941	3253	1863
1960	3187	232
1980	2370	89
		299

120 Uo. 39. és 47. oldal.

121 Mandics Mihály: I. m. 37. oldal.

BÁCSALMÁS

Német neve: Almasch

Rátelepítés éve: 1786

A mohácsi vész után többször elnéptelenedett, majd 1711 után újra betelepült. Északról magyarok, délről bunyevácok érkeztek. 1714-ben a bajai járás községei között találjuk, 7 adófizetővel.¹²² Egy évvel később 19 jobbágy, ill. zsellér lakja, s bírója is van a kamarai birtoknak.¹²³ 1716-ban katonai hadmozdulatok útjába esett a település. A császári seregek Bánát felszabadítására vonultak, előlük a lakosság elmenekült. 1718-ban, miután a háborúskodás befejeződött, az egykori almásiak visszajöttek, de nem a régebbi, hanem a mai település helyén építették fel házaikat.¹²⁴

A község újraalapításának évét több forrás 1719-re teszi, de nagyobb betelepítés ekkor nem történt. Az is érthetetlen, hogy 1720-ban 100, 1 évvel később 400 gulden adót vetett ki a megye, holott 1728-ban még mindig csak 21 család 120 fővel lakja a községet.¹²⁵ Ezután lassan emelkedik a létszám. 1767-ben már 632, majd 1783-ban 1400 fő a lakosság száma. Ezalatt több csoportban magyarok, mellettük németek is érkeztek a környező községek-ből.¹²⁶ Mindez azonban nem szervezett akció keretében történt, spontán vándorlásról volt itt szó.

II. József azonban nem hiába hozta telepítési pátensét. A Kamara birtokainak nagy része munkáskezerekre várt. A Telepítésügyi Bizottság 1784 szeptemberében megállapította, hogy Almáson 60, Katymáron 100 feles telek betelepülők fogadására üresen, készen áll, s Almásra 60 német katolikus családot kell telepíteni.¹²⁷ A 60 feles telekből 1785-ben 54 lett, mivel a közben megérkező 12 magyar család negyedtelkeket kapott itt. 1786. április 24-én, miután Ürményi Mihály kamarai elnök beutazta a telepítésre szánt falvakat, úgy határozott, hogy Almásra 48 parasztcsalád jöhet, sőt mivel negyedes telket is vállalnának egyesek, 50 kifejezetten parasztházat és 10 zsellérházat kell építeni.¹²⁸ Végül is 1786 nyarán 70 család érkezett, de már ennél jóval többen

122 Bácsalmás (Batschalmasch). Eine deutsche Marktgemeinde in Ungarn. München, 1965. 22. oldal.

123 Fekete Dezső: Egy bácskai község közegészségügye 1945-ig. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. kötet. Kecskemét, 1982. 93. oldal.

124 Bácsalmás, 23. oldal.

125 Uo. és Josef Gstalter: Aus der Geschichte von Bácsalmás. In: Volkskalender der Deutschen aus Ungarn. München, 1962. 70. oldal.

126 Bácsalmás, 28. oldal.

127 Bánki Lajos György: Bácsalmás német telepítése, kézirat a római katolikus plébánia birtokában. Oldalszám nélkül. IMP E—67. N—5—129/1784. jelzéssel.

128 Uo. IMP E—125. N—309—5/1786. jelzéssel.

voltak németek Almáson. Bánki szerint 1786 őszéig mintegy 110 család betelepülésével az első telepítési időszakot le is zárhatjuk. A telepések származási helye a következőképpen oszlik meg:

Mainz környékéről	43
Elzász környékéről	15
Pflazból	4
Württembergből	7
Svábföldről	7
Trier környékéről	14
Württembergből	9
Breisgauból	11 család. ¹²⁹

1786 őszén még 26 német család érkezett. Ezek után jöttek a rumaiak. Ruma mezőváros Szerém megyében. Pejacevics József gróf, Ruma földbirtokosa német telepéseket hozatott. Ezek 1785 tavaszán meg is érkeztek, a gróf azonban nem volt sehol. Megbízottai semmit sem tudtak vagy nem volt szabad semmit sem tudniok, így a jövevények nagy bajba kerültek. Tartalékaik elfogytak, úgyhogy júniusban egy részük Újverbászra ment, ahol levelet írtak a Kamara elnökének. A levélben többek között ezt írják:

„Magas és Nagyságos Urunknak kegyelmes tudomására hozzuk a mi szerencsétlenségünket, ahogy mi szegény telepések jártunk, Bécsben magánútleveleket kaptunk, melyekkel boldogan utaztunk Pestig abban a tudatban, hogy egy jó országba, barátainkhoz érkezünk. Pesten Rumába szóló útleveleket kaptunk. Itt azonban már senki sem akart tudni arról, hogy melyik vidékre, hova tovább, mikor végre Rumába értünk, látjuk, hogy itt csak éhség, gond, siránkozás és szükség van a szegény telepések között. Útleveleinket elvették, de semmit nem kaptunk, a gróf távol van, senki sem tudja hol. Így mi — a nyomorúságot látva — nagy könyörgésre útleveleinket visszakaptuk és kérésünkre Zomborba lettünk irányítva.”¹³⁰

II. József is tudomást szerzett a panaszról, s személyesen kérte számon Pejacevics mulasztását. Végül intézkedtek a telepések elhelyezése érdekében is, bár sokan visszamentek, mások Bácska és Bánát német községeiben húzódtak meg. A még elhelyezésre váró kb. 240 család evangélikus vallású részét Jarekra (ma Jugoszlávia) a katolikusokat Parabutyra (ma Jugoszlávia) és 100 családot Almásra telepítettek le.¹³¹

Az adat azonban nem pontos, csak 59 család került Almásra.¹³²

Alig fejeződött be a telepítés, máris gondok gyötörték a jövevényeket.

129 Uo.

130 Bácsalmás, 129—130. oldal.

131 Bánki: I. m. oldalszám nélkül.

132 Borovszky Samu: I. m. I. kötet, 41. oldal.

1788. január 28-án az almási telepések, 211 aláírással, levelet írtak a királynak, amelyben panaszolták,

- hogy a telepések nem kapták azokat a kedvezményeket, amelyeket öfelsége telepítési pátensében engedélyezett számukra,
- hogy nem adják ki nekik a hivatalnokok, amit a kamarai adminisztráció kiutalt,
- hogy rosszabb telkeket kaptak, mint a rácok.

Kérték, hogy a hatóságok az almási németeket telepítsék át Stanisicsra, az ottani rácokat meg Almásra. Végül, megelégedve a rác bírót, saját bírót kértek maguknak. (Bár Schubert György személyében előljárójuk volt, de úgy látszik, hatásköre nem volt elegendő a német érdekek védelmére.)¹³³ A Kamara az első két panaszt orvosolta csupán.

1790-ben a rumaiak kérték a Kamarától szolgáltatmentességük idejének meghosszabbítását, ugyanis ők 10 évi adómentesség helyett csak 3 évet kaptak. Kérelmükre újabb 3 évvel meghosszabbították.

1790-ben már 2877

1828-ban 7694 fő a lakosság száma.¹³⁴

1796-ban már német, Dentzinger Miklós a falu bírója.¹³⁵

A gazdasági helyzet 1828-ban a következő képet mutatta:

telkes jobbágy	428 fő
házas zsellér	427 fő
háztalan zsellér	10 fő. ¹³⁶

Észak-Bácska németek által lakott községei közül itt a — jobbágyok számához viszonyítva — legtöbb zsellér. Ez talán abból adódik, hogy 1803-ban 7 nemes kapta meg Almás határát a Kamarától. Szabad terület alig volt. Mindezek ellenére rohamosan fejlődik a község, s a lakosság nemzetiségi arányában is változás állt be. Ezt az alábbi táblázat igazolja.

133 Uo.

134 Bácsalmás, 114. oldal.

135 Bánki: I. m.

136 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

	1890		1920	
Magyar	1821	21%	2 982	26%
Német	5114	61%	7 030	61%
Délszláv	1506	18%	1 484	13%
Egyéb	—	—	21	—
Összesen	8441		11 517	137

A németek számának és arányának további alakulását táblázatunk mutatja be:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	8 000	4660
1900	9 291	4673
1920	11 517	7030
1941	13 310	6870
1960	9 739	312
1980	8 562	164
		1313

MADARAS

Német neve: Matrasch
Újratelepítés éve: 1787.

A 18. század előtt többször is elnéptelenedett település 1712. augusztus 1-jén, nádori adománnyal Osztroiczky János és fia, Imre megyei főjegyző birtokába került lakatlan pusztaként. 1740-es években a család zálogba adta Latinovits Péter Bács megyei alispánnak. Mivel az Osztroiczky család visszaváltani már nem volt képes, Latinovits és neje megvásárolták Madarast.¹³⁸ 1780. május 5-én kelt végrendeletében a földesúr megtiltotta a birtok felosztását a 4 örökös között. Ennek köszönheti Madaras újratelepülését.

A 4 Latinovits testvér, saját érdekükben, a benépesítésre koncentrált. Már 1787-ben szerződést kötöttek Szalay Istvánnal, aki kötelezte magát, hogy Madaras pusztán a telepeseknek kiosztja a telkeket és a munkát még ez évben befejezi.¹³⁹

A telepítés gyorsan folyt. Júliusban már újonnan betelepített falunak nevezik az okmányok Madarast.¹⁴⁰

137 Bácsalmás, 114. oldal.

138 Kőhegyi Mihály—Solymosné Göldner Márta: Madaras története az őskortól az újratelepítés befejezéséig (1810). Baja, 1975. A bajai Türr István Múzeum kiadványa. 22., 33. old.

139 Uo. 35. oldal.

140 Uo. 36. oldal.

A Helytartótanács még ebben az évben kérte a kalocsai érseket, hogy a Latinovitsok által telepített új községben létesítsen plébániát. A faluban már 300 ház készen áll, és a teljes felépítéskor 400-ra felrúg majd a házak száma.¹⁴¹

A községgel a földesurak 1788-ban az alábbi szerződést kötöttek:

„Árendabéli Contractus

Mely néhai Latinovics Péter Ur Eözvegye Született Báró Bernyákovics Anna eő Nagysága, és Latinovics János, Jósef, Péter Urak mint ezen Bács Vármegyében situált Madaras nevezetű helységnek örökös Földes Urai, úgy nemkülömben Rudics maté Ur mint Latinovics István megnevezett helységben lévő részének Arendatora közt egy részről, más részről pedig azon Madaras helység Bírája, esküttyei, és az egész Község közt reánk háramló 1789ik esztendőbeli Majus holnapnak első napjátul fogvást hat következő esztendőkre aláb írott mód szerént tétetett.

1mo Jól lehet, hogy jelentett Földes Uraság tegnapi napon lett Urbarialis Contractusnak erejével az helység lakosai által birtt Urbarialis Földekben termő gabonából az hetedet különösen magának föltartotta lészen, tekintvén mindazonáltal jobbágyainak ez által leendő hasznát, bizonyosb megmaradásokra nézve esedezésekhez képest magában eltökeltette hogy azon jobbágyok a magok Sessionalis Földgyeikben termő gabonából esendő hetedet, mely külömben az Uraságnak járandana, kész pénzül minden egész Sessiotul 9 forintokat, öszvességessen 194 1/2 sessionak efféle jövedelmét 1748 forintokkal 15 krajcárokkal fölválthassák, kivéven a borból, méhekbül és a bárányokból téendő hetedet, mellyet a Földes Uraság tovább is magának megtartott volt. Valamint pedig

2do Madaras helységnek Bírája, Esküttyei és az egész Község Földes Uraságainak ebbéli hasznos ajánlásait, és kegyelmét jobbágyi készséggel veszik, úgy magokat öszvességessen egyik tudniillik a másikért, és minnyájan egyért következő, föllebb jelentett 1748 forintokból 15 krajcárul álló magok által bé veendő summát Octobernek utollyával esztendőként az uraság cassájában ezen contractusnak elvesztése alatt letenni, le vonyván a mennyire némely lakosoknak az Uraság által ígért két esztendőbeli szabadságnak ideje ezen contractusnak kezdetével ki nem lett volna, ollyatény lakosokra esendő fizetést az hátra levő időhöz képeest a Contractuális summából. Többnyire a Földes Uraság a restantiának az egész község ellen executio által leendő megvétélet föltartya. Költ Madarason 8^{dik} Septembris 1788.

Anna Latinovich
Joannes Latinovics

+ Soma György Bíró
+ Lerbaum János

141 Uo. 38. oldal.

Josephus Latinovics
Petrus Latinovics
Mattheus Rudics

+ Körmendi György
+ Harcsa Pál és
+ Georg Nikli esküttek és

az egész Község

Horváth Ignác Helység Notariususa.”¹⁴²

A szerződés igen szigorú, sőt jogtalan feltételeket tartalmaz. Így:

- kilenced helyett hetedet köt ki, azt is pénzben, s miután telkenként kell azt fizetni, nem a termés alapján, mindenképpen az uraságnak előnyös, s az Urbárium kijátszását jelentette,
- az újonnan települők csak 2 évig voltak mentesek a földesúri tartozások alól.

Nem csoda, hogy „e községet terhelő nehéz úrbéri jog gyakorlata a tótok egy nagy részét kivándorlásra készítette. Azonban az ezen oknál fogva kivándorlottak számát csakhamar Magyar, és német ajkú nép egészítette ki.”¹⁴³

„Madaras lélekszáma 1792-ben 2169. Ebből 1308 a német, akik nem tudnak magyarul. A svábok Nádudvarról és Hajósról jöttek. A szlávok 228-an vannak, Nyitra és Pest megyéből származnak. A plébános a magyarosítás híve. Véleménye szerint havonta elég egy prédikáció svábul és egy szlávul.”¹⁴⁴

Az új plébános, Korsós József 1803-ban még ezt is sokallja. Arra hivatkozott, hogy erre külön engedélyt kell kapnia Kalocsától. Miller János, Hofgessang Vilmos, Scherer Sebestyén és Miller József gótbetűs levelet írtak ügyük érdekében az érseknek. Arra hivatkoztak, hogy összesen 225 német van a faluban. A kérelem sorsáról nem tudunk. Azt azonban megállapíthatjuk a levél alapján, hogy 10 év alatt közel 1000 fővel csökkent a németek vagy a németnek tartottak száma a községben. Ehhez az egyház által alkalmazott diszkrimináció bizonyára nagyban hozzájárult.

1828-ban a vagyoni megoszlás így festett:

telkes jobbágy	373
házas zsellér	118
házatlan zsellér	9 ¹⁴⁵

1864-ben a község előljárói a következőket írják Pesty Frigyesnek: „A három nemű nemzetségnek a nagyobb számú Magyarok által vérrokonságban keveredvén ez által valamennyien megmagyarosítottak, sőt a nép se emleget eredetével járó nyelv gyakorlati szokásokat többé.”¹⁴⁶

142 Uo. 38—39. oldal.

143 Uo. 42. oldal.

144 Uo. 43. oldal.

145 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

146 Kőhegyi—Solymos: I. m. 52. oldal.

A következő 100 év statisztikája is ezt bizonyítja.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	5026	623
1900	5660	500
1920	4252	368
1941	6477	388
1960	5147	24
1980	3927	6
		102

KATYMÁR

Német neve: Katschmar

Rátelepítés éve: 1786

A török kiűzése után, 1714-ben lakott terület. 1715-ben 14 család lakott itt. 1724-ben csak 8 családja van, akik 130 forint bérletet fizetnek Czobor földesúrnak.¹⁴⁷ 1743-ban 43 adófizetőt tartanak nyilván.¹⁴⁸ Zömmel bunyevácok élnek itt ekkor. Latinovits, a helység új birtokosa 1747/48-ban németekkel próbálja birtokát benépesíteni.¹⁴⁹ Úgy tűnik azonban, nem sok sikerrel, mert 1763-ban bunyevácokat telepít, akik a mai település keleti részében (Zenta v. Szenta) kaptak házhelyeket. Cothmann 1763. december 28-ai jelentésében azt olvashatjuk, hogy Katymáron szerbek laknak, 91 sessio földön gazdálkodnak, de üres még, tehát gazdátlan 577 és 3/4 sessio.¹⁵⁰ 1758-ig alig találkozunk német nevekkal a korabeli egyházi okiratokban.

1786-ban érkezik Katymárra mintegy 60-70 német család Soroksárról és Kerepesről, akik a Helytartótanácsnál kérték Bácskába történő telepítésüket.¹⁵¹

Még az 1828-as összeírások idején is a délszlávok (64%) mellett a németség csupán 33%-át tette ki a lakosságnak. Gazdasági helyzet a következő volt:

telkes jobbágyp	366
házas zsellér	118
háztalan zsellér	24 ¹⁵²

A németség csak az 1800-as évek második felére került többségbe a községben. Ez dinamikus bevándorlási, letelepedési kedvet, lehetőséget bizonyít.

A katymári németség származását Kungl Vilmos, NSZK-ban élő családnévutató vizsgálta. Szerinte az alábbi helyekről származtak:

147 Maria Hellenbarth: Katymar. Ein ungarndisches Dorf in der Nord-Bacska Schwabisch Gmünd, 1980. 17. oldal.

148 Iványi István: Múlt századbeli községek adófizetői és vagyoni állapotuk 1886. 63. oldal.

149 Rogerius Schilling: I. m. 69. oldal.

150 A Bács vármegyei telepítések áttekintése. BBVTTÉ 29. évf. I—II. füzet, 28. oldal.

151 Rogerius Schilling: I. m. 69. oldal.

152 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

1. Csátalja: Megállapította, hogy kb. 70 csátaljai családnév 60—100 éven belül Észak-Bácskában mindenütt, így Katymáron is előfordul. Ilyenek: Halbländer, Róth, Elmer.
2. Tolna és Baranya megye: A bajai vásárok nagy szerepet játszottak a környező lakosság kölcsönös megismerésében, a gazdaságilag előnyös vándorlások előmozdításában. Ennek révén érkeztek a Till, Kungl, Petsch, Rauh családok.
3. Hajós, Nemesnádudvar, Császártöltés: Az első német telepes-községek-ből nagy volt a kirajzás a 19. század elején. A fenti községek és Katymár családneveinek összehasonlításakor csaknem 100 hasonló névre akadt. Pl. Berger, Merkler, Rettig, Schopper, Tobler.
4. Soroksár: 1782-ben nagy számban Csávolyra települtek a soroksáriak. Egy része Bikityre, Katymárra ment tovább különböző okok (elsősorban hely- és földhiány) miatt. Ezeken túl az 1786-ban betelepítettek innen és Kerepesről jöttek. Soroksári eredetűek a Fáth, Kaiser, Biber, Weber, Schuller, Wittmann, Wolf családok.

A németiség gyarapodását, túlsúlyra jutását az alábbi adatok bizonyítják.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	4372	2228
1900	4645	2562
1920	4168	2377
1941	4992	2470
1960	4011	232
1980	2858	128
		131

* * *

II. József megyénkbeli telepítéseinek mérete — mint láthattuk — elenyésző volt. A telepítési feltételek tekintetében azonban igen szigorúak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Csávolyon, Madarason az új jövevények az egyházi, Almáson az állami vezetők diszkriminációjával kerültek szembe, akkor megállapíthatjuk, hogy nem voltak könnyű helyzetben. A földesurak, még a Kamara is, kihasználta telepeseik kiszolgáltatott helyzetét. Vigasz, amennyiben ez egyáltalán az lehetett, hogy Mária Terézia gyakorlatával ellentétben II. József nem ideiglenes használatra, haszonélvezetre, hanem tulajdonba adta a földet a telepéseknek.

Az 1786 júniusáig Bács megyébe beérkezett 2773 család, de a később

betelepültek is, rögzősebb utat jártak be, mint elődeik. A Bács megyei rátelepítések vegyes (magyar—bunjevác—német, bunjevác—német) településeket hoztak létre, amelyek magukban hordozták az ellentétek bármikori kirobbanásának lehetőségeit. Ez az évszázadok folyamán nem- egyszer öltött konkrét és egyben tragikus formát. Ugyanakkor a sokszínűség, a más kultúrák megjelenése sok-sok pozitívumot is hordott, hordoz magában.

Telepítések I. Ferenc (1792—1835) korában

A németek bevándorlása II. József szervezett telepítéseinek lezárásával nem szűnt meg. Sőt, idővel olyan nagy arányokat öltött, hogy 1829-ben az osztrák tartományok vezetői azt az utasítást kapták, hogy a birodalom határain csak azon bevándorlókat bocsássák át, akik legalább 300 ezüstforintnyi vagyont hoznak magukkal. Ezen megszorítás, majd a terjedő kolerajárvány megszüntette a tömeges bevándorlást.¹⁵³

Állami szinten nem volt szervezett telepítés I. Ferenc uralkodása alatt megyénkben. Magánakció keretében is csupán Kunbaján. Az egyes — már németek által is lakott vagy szerveződő településekre a bevándorlás számottevő volt.

KUNBAJA

Német neve: Kumbai

Alapítás éve: 1817.

A török kiűzése után 1699-ben 69 kamarai alattvaló lakik az akkori Kunbaja pusztán. Ebben az időben Baja után a Bajai Járás legnépesebb települése. A Rákóczi-szabadságharc alatt elpusztult. Ezután egy 70 évig tartó pereskedés kezdődött Kunbaja tulajdonjogáért, mely végső nyugvópontra csak 1817-ben került, amikor a Rudics testvérek (János, Antal, Mátyás) tulajdonába került.

Rudicsék már 1815-ben a birtok benépesítésére mintegy 140 földműves család fogadására adtak be kérelmet az Udvari Kamara elnökének. A Kamara válasza értelmében Veszprém megyéből 144 magyar család az áttelepítésre készen állt. Végül is a veszprémiek betelepítéséből — a Rudics-birtok hosszú

¹⁵³ Bodor Antal: Dél-magyarországi telepítések története és hatása . . . , 25. oldal.

átadási, felmérési és további tulajdonjogi huzavonája miatt — nem lett semmi.¹⁵⁴

A Rudics testvérek azonban elszántan és végül eredményesen hadakoztak. Betelepítési tervet készítettek, melynek véleményezését Luby nevű ügyvéd végezte el. A terv nem maradt ránk, de Luby feljegyzése igen. Eszerint, összhangban II. József telepítési pátensével, a telepéseknek ház, föld, az iparosoknak 80 gulden pénz adását, templom, iskola építését, pap, tanító, jegyző beállítását, s végül németek betelepítését javasolja; tekintettel a földművelésben való jártasságukra és arra, hogy a tervezett földdel elégedettek lesznek.¹⁵⁵ Ezután az utcák kijelölése és a házak építése megkezdődött. 1819-re már 80 ház állt.

A telepések a környező községekből (Gara, Csátalja, Gahora, Madaras, Csávoly, Bresztovác) jöttek, s valamennyien németek voltak.¹⁵⁶

A telepítés 1823-ban befejeződött. 1828-ban Kunbaján

telkes jobbágy	163 fő
házas zsellér	102 fő
iparos	4 fő. ¹⁵⁷

Ezután lélekszámban is, gazdaságilag is gyorsan fejlődött a község. A német-ség meghatározó szerepét az alábbiak szemléltetik.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	2442	2254
1900	2544	2391
1920	2558	2392
1941	2920	2385
1960	2486	126
1980	2188	8
		109

154 Kunbaja, 43. oldal.

155 Uo. 45—46. oldal.

156 Kőhegyi—Solymos: I. m. 51. oldal.

157 Kunbaja, 56—57. oldal.

FELSŐSZENTIVÁN

Német neve: Ober-Sankt-Iwan

Újratelepítés éve: 1735

1738-ban Czobor család tulajdonaként puszta kb. 400 lakóval. A sokáig stagnáló településre 1789-ben magyarokat telepítenek az elköltözött bunyevácok helyére. 1791-ben 1277 katolikus személy lakja.¹⁵⁸

Az 1800-as évekre tehető nagyobb számú németiség megjelenése, erre az anyakönyvek is utalnak.

A németek a környező községekből, elsősorban Csávolyról jöttek. 1828-ban a vagyoni megoszlás a következő:

telkes jobbágy	219
házas zsellér	66
háztalan zsellér	1 ¹⁵⁹

A németek arányát az egész lakossághoz viszonyítva alább láthatjuk.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	2849	541
1900	2814	527
1920	2511	470
1941	2849	391
1960	3013	95
1980	2345	43
		145

158 Paul Flach: Goldene Batschka, 182. oldal.

159 OL Conscriptio Regnicolaris 1828.

RÉM

Német neve: Raim

Önálló község: 1872-től

A helység a 18. század végéig csaknem lakatlan puszta. Eleinte a szentiváni bérlők kezdtek áttelepülni, de csak nyári szállásokat építettek. Később letelepedtek. Az anyakönyvekben 1771-ben találunk először rémi származású személyt. Később számuk nő, de a nevek zömmel magyar vagy szlovák hangzásúak.

Az 1828-as összeírás szerint 22 házban 169 személy élt.¹⁶⁰

1880-ban lett a puszta betelepítve, s ekkor nyert önálló községi rangot is.¹⁶¹

A község németjei nagyobb számban a századfordulón érkeztek a környező, németek által is lakott, községekből. (Felsőszentivánról, Nádudvarról és 1899-ben Csávolyról is kb. 600 személy.)¹⁶² Számuk gyarapodását táblázatunk mutatja be.

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	523	210
1900	1826	558
1920	1539	628
1941	1820	626
1960	1862	Nincs adat
1980	1550	Nincs adat

160 Hatvani Dániel: Rémi krónika, 1976. 10—11. oldal.

161 Paul Flach: I. m. 188. oldal.

162 August Rukatukl: I. m. 135. oldal.

BÁCSBORSÓD

Német neve: Borschod

Önálló község: 1878

A település 1815-től Buttler gróf tulajdona. 1725-től a Latinovits testvéreké lett a puszta, akik 1781-ben néhány magyar családot telepítenek ide.¹⁶³ A század fordulóján megjelennek a németek is ezen hatalmas (25 624 kh) határral rendelkező pusztán. Zömmel Vaskútról, Garáról, Katymárról és Bikityről jöttek. Az 1910-es években már a lakosság 27%-át tették ki. A lakosság száma és aránya így alakult:

Év	Összlakosság	Ebből német
1880	1246	54
1900	1933	445
1920	2408	791
1941	1875	558
1960	2163	58
1980	1486	12
		23

* * *

A 19. század elején-közepén a németek telepítése vizsgált területünkön befejeződött. A betelepült németek megítélése, ami etnikai, emberi tulajdonságaikat illeti, általában reális. Gazdasági tevékenységükkel együttjáró gyarapodásuk tekintetében már többfajta véleménnyel találkozhattunk az elmúlt két évszázadban. Magát a telepítés célját, benne a németek szerepét is sokféleképpen magyarázták, magyarázzák. Az egyik megállapítás, hogy a 18. század végén kirajzó telepesek vad vagy elvadult tájra, barbár vagy félbarbár népek közé magasabb kultúrát hozván, missziós feladatot is teljesítettek. A másik, hogy nem civilizátorok, nem a kultúra terjesztői, egy magasabb erkölcsi elv képviselői voltak, hanem a germanizáció előőrsei, eszközei egy agresszív hatalomnak. Mindkét vélemény, szerintünk, szélsőséges.

¹⁶³ Paul Flach: I. m. 178. oldal.

A figyelmes olvasónak nem kell mást tennie, hogy az igazságot meglelje, csupán össze kell hasonlítania a pátensek feltételeit az egyes szerződésekkel; oda kell figyelnie a 87 000 kh földdel rendelkező kalocsai érsék telepítéseinek (Hajós, Császártöltés, Nádudvar) fekvésére, azok talaj- és termőviszonyaira; Vadkert, Madaras, Csávoly egyházi vezetőinek németellenes intézkedéseire; a Rumáról Almásra érkező telepesek első éveire; a csátaljaiak állandó forspontozására. A kép tiszta és egyértelmű lesz bizonyára, benne egy reális értékeléssel.

Ami a németek további sorsát, 19. és 20. századi tevékenységét illeti, annak feldolgozására ebben a dolgozatban nem vállalkozhattunk; (bár a statisztikai adatok a jelte is tükrözik), de annak alapos elemzéséhez — az előzmények bemutatásával — talán hozzájárul ez a dolgozat is.

* * *

Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság

Bevezetés: a módszerről és a témáról

A zsidóság XVIII. századi állapotának vizsgálatakor első látásra arra kényszerül a kutató, hogy főként gazdaságtörténettel foglalkozzon. Ez a megállapítás azonban csak a korabeli valóság bizonyos megcsonkításának árán tűnik helytállónak, ugyanis az általunk rendszerként — tehát egymással összefüggésben levő viszonyok, kölcsönhatások hálózataként — értelmezett történelmi tér és idő elemzése szükségessé teszi, hogy például a társadalomtörténetet is figyelemmel kísérjük. S akkor még tovább fokozódhat a hiányérzetünk, hiszen az előbbiekkal szerves kapcsolatban álló hatalmi-politikai érdekeltségek, a kulturális elemek bemutatása is ide tartozhatna. E módszertani vagy inkább ismeretelméleti felvetéssel természetesen többnyire csak igényünkre, sok tekintetben kísérleti valóságszemléletünkre szeretnénk utalni, tehát korántsem egy teljességgel megvalósított történelmi elemzésről van szó. Gazdaság és társadalom egymástól egyébként is nehezen elválasztható kölcsönös viszonyairól, folyamatairól, helyenként azonban éppen hogy csak a regisztrálhatóság szintjét elérő — különösen, mivel XVIII. századi források alapján dolgozunk — állapotrajzról és szórványadatokról fogunk írni. Igyekszünk majd bemutatni az ún. anyagi lét (emberek és dolgok) jó néhány jellemzőjét, a munkamegosztás fennálló, s valójában tökéletesen sohasem rögzített rendszerét. Kikerülhetetlen, hogy ne foglalkozzunk a kereskedelemmel, a piaccal és a vásárral. Az ekkor még önellátást is folytató paraszti termelés vizsgálata mellett sem felejtendő el, hogy jóformán minden gazdasági-társadalmi alakulatban egyszerre több gazdaság létezik (például a piac alatti alaptevékenységi zóna), amelyek együttes leírása a hatványozott forráshiány miatt nagyon kockázatos vagy éppen lehetetlen.¹

A korabeli Magyarország egyik legnagyobb mezővárosának a címben jelzett vizsgálatára vállalkoztunk azzal az előzetes megjegyzéssel, hogy a

¹ Gondolatmenetünkben pl. az alábbiakra támaszkodtunk: *Georges Duby*: Emberek és struktúrák a középkorban. Bp., 1978. 103–113. p.; *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrája: a lehetséges és a lehetetlen. Bp., 1985. 13–14., 486., 490., *Stier Miklós–Szász Zoltán*: Új- és legújabbkori helytörténetírásunk módszertani kérdéseire, 3–4. p. In.: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 9. Szerk. *Kanyar József*. Kaposvár, 1978.

fentiekben említett egyik rendszer a tulajdonképpeni helyi társadalom a maga összes létező külső és belső viszonyaival, amelyeknek bemutatása a jövő egyik feladata lesz. Mondhatnánk azt is, hogy egy közösség (communitas) bizonyos működéseire vagyunk kíváncsiak, ha nem tartanánk attól, hogy e kifejezés kissé megtévesztő. Egy számunkra követhető értelmezés szerint ez a közösség jórészt egyenlő valamilyen termelési érdekekkel, illetve érdekeltségekkel.² Lehetőségeinket azonban meghaladja, hogy esetleg a kecskeméti XVIII. századi termelési szervezet egészéről szóljunk, legfeljebb ha adalékokat nyújthatunk a kérdés megválaszolásához. A hivatkozott gondolatmenetből már most szükségesnek tartjuk mi is kiemelni: a mezővárosi termelési keret és az árutermelő állattartás esetünkben kardinális viszonyát, hiszen az utóbbi jelentette a jobbágyparaszti tőkeakkumuláció nagy lehetőségét. Ez (árutermelés és állattartás jövedelmező kapcsolata) azonban Kecskeméten is gyakran csak eshetőség maradt a XVIII. században, a szükségszerűség szintjére inkább csak a XVIII—XIX. század fordulójától megkésve lépett.

Fogalmaink szerint e mezővárosi érdekközösség egy helyi társadalmat alkotott abban az értelemben, hogy minden bizonnyal volt különös és sajátos szerepe a társadalmi szerkezetváltozásnak Kecskeméten is, ahol ezek a változások a helyhez (a mezőváros geográfiai, településföldrajzi elhelyezkedése, a népesség megtartó ereje, belső struktúrája, hatalmi viszonyai stb.) is kötődtek.³ E helyi jellemzők még markánsabbá vagy éppen, ezzel ellenkezően, halványabbá akkor válhatnak, ha leírásuk után más, közeli és távoli települések, sőt régiók ismeretének tükrében vizsgáljuk őket. Így azt is jelezni kívánjuk, hogy kutatásunk valóban egy részleteredmény lesz, amely talán egy további, akár másutt elvégzendő munka után nyerheti el valós helyét.⁴

Források nélkül céljaink elérhetetlenek, így azokról is szólnunk kell. Szembetűnő és egyúttal természetes, hogy a feldolgozás során mi is szinte kizárólag hivatalos dokumentumokra támaszkodhattunk, amelyek többnyire szükségszerűen az éppen hatalmon levők igen gyakori pozícióőrzési szándékait (is) tükrözik, ugyanakkor sűrűn rejtve hagynak egyéb — emberi — szempontokat. S ennek kényszerű tudomásulvételével kellett valamiképpen hozzáfér-

2 Szilágyi Miklós: A Békés megyei mezővárosok belső és külső kapcsolatrendszerei, 54—56. o. In: Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században II. Szolnok, 1974. (a továbbiakban Szilágyi, 1974.)

3 Ld. még ehhez: Iványosi-Szabó Tibor jelen kötetben lévő munkáit, valamint Thirring Gusztáv: Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. XIII. évf. máj. (a továbbiakban Thirring, 1935.)

4 A téma egyes, a későbbi évtizedekre vonatkozó kérdéseit tárgyalja: Ö. Kovács József: A kecskeméti zsidók polgárosodása. Levéltári Szemle, 1987. XXXVII. évf. 4. sz. 30—43. p.

köznünk a múltbeli valóság általunk kijelölt s forrásokba bújtatott tényezői-hez úgy, hogy közben igyekeztünk a rekonstrukció más, forráshiányos mezőire is figyelemmel lenni.

A kondicionáló feltételekről Kecskemét történetének vizsgálatakor is látható, hogy a zsidók befogadását elsősorban haszonelvű — törvényekre támaszkodó előírások szerinti — szempontok diktálták: kik és mekkora létszámban voltak képesek az adott település, ill. az ország gazdasági életén lendíteni? A feudalizmus századaiban ez az általános érvényű alapszemlélet határozta meg a sok tekintetben társadalmon kívüliségre, az „idegen” státusát kényszerűen vállaló zsidóság egyébként is különös történelmi útját.⁵ Kecskeméten a befogadás elsődleges kritériumát képezte a vagyon nagysága és tulajdonosának önellátó képessége, ugyanis csak így nem lehetett a város és már megtűrt hitsorsosai terhére — vélekedett a tanács. A szelekció e formája érvényesült a reformkor törvényalkotásáig (1840. évi XIX. tc.) és olykor ezután is. E törvény már elhárította a zsidóság társadalmi beilleszkedésének legfőbb akadályait: jogot adott a Magyarországon születetteknek, s mindazon bevándoroltaknak, akik az ittlakásra törvényes engedelmet nyertek, hogy szabadon letelepedjenek — a bányavárosok és a határőrvidék kivételével — bárhol. Több más feltétel mellett kereskedhettek és iparúzó tevékenységet is folytathattak.⁶ A középkori vallási előítéletre és ellentétre, valamint a későbbi — különösen a középkelet-európai — társadalomfejlődési zavarokra és torzulásokra is visszavezethető zsidókérdés sajátos módon vált az egyenlőtlen fejlődés paradigmájává, kísérő jelenségévé.⁷ A zsidóság foglalkozási funkciója (ekkor még leginkább kereskedelmi) egy kényszerhelyzet következménye volt, amely kényszer sokféle más problémát is felvetett:

5 A kérdés történetének egyik fontos munkája: *Venetianer Lajos*: A magyar zsidóság története. Különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. (Módosított kiadás) Bp., 1986. 51—85. p.

6 Uo.; *Acsády Ignác*: A magyar zsidók 1735—1738-ban. Az Izraeliták Magyar Irodalmi Társaságának V. évkönyve, Bp., 1897. 187 p.; Az „idegen” státusra pl.: *Wenzel Gusztáv*: Az 1848. előtti magánjog. Tekintettel újabb átalakítására. Bp., 1885. 155. p.: „Honfiség tekintetében a magyar jog szerint az egyéni személyek vagy honfiak . . . vagy nem — honfiak, azaz idegenek, kik ha ügyeik miatt ideiglenesen országunkban tartózkodnak, „forensis”-eknek nevezetnek.”; 1840. évi XIX. tc. In: Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek. Szerk. *Márkus Dezső*. Bp., 1896. 175—176. p.; A jogi helyzetre ld.: *Virág István*: A zsidók jogállása Magyarországon. Bp., 1935.

7 *Bibó István*: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, 673—685. In: Uő.: Válogatott tanulmányok II. k., 1945—1949. Bp., 1986.; *Simon Róbert*: A zsidókérdés Magyarországon 1944 után, 673—685. In: Uő.: Válogatott tanulmányok II. k., 1945—1949. Bp., 1986.; *Simon Róbert*: A zsidókérdés mint az egyenlőtlen fejlődés paradigmája, 1. p. In: Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. (Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat, 3.) Bp., 1895.

vagyoni, létszám-, magatartás- és mentalitásbeli stb. különbségeket.⁸ S e differenciáltság hatását fokozta, hogy a zsidóság megosztott elemei prekapi-
 talista viszonyok bázisán vállaltak kapitalista tevékenységet, ami természet-
 szerűen eredményezte a konfliktusokat.⁹ Többek között azért is válik érthe-
 tővé a jogi tilalomfákkal elhatárolt merev rendi társadalmi szerkezet pozíció-
 őrző elemeinek elutasító magatartása a zsidókkal szemben, akik réseket
 ütöttek a feudális bástyákon. A konkurencia miatt leginkább a polgárság
 lázadott a tevékeny és hiánypótló funkciót betöltő zsidó vallású betelepü-
 lők ellen, akik, véleményük szerint, „nem egyenlő fegyverekkel” küzdöttek.¹⁰
 A többnyire szűkkeblű, hivatalnoki rendet megtartani igyekvők vádjai, előí-
 téletei gyakran a másik oldalon is közel hasonló reagálásokat váltottak ki.¹¹
 Mindezek azonban a korabeli források alapján csak helytel-közzel bizonyít-
 hatók: ezek szerint nehéz elhatárolni a megalapozott (de ugyanakkor jóllehet
 így is elfogult és a mélyebb gazdaság- és társadalomtörténeti okokat figyel-
 men kívül hagyó) véleményeket az eleve hamis általánosításon alapuló, torz
 megnyilvánulásoktól. Mindazonáltal időnként jól láthatók a konfliktussoro-
 zat visszautasító viselkedésfokozatai is, mint például — Allport kategóriáit
 használva — a szóbeli (ill. írásbeli hivatali) előítéletesség, az elkerülés, s
 leginkább a hátrányos megkülönböztetés.¹²

8 Igaz, hogy inkább a XIX. századra jellemzően, de fő tendenciájában már ekkor is láthatóvá váltak — különösen a szellemi áramlatokban — azok a törekvések és változások, amelyek az emancipáció, szekularizáció, asszimiláció és ezek sajátos velejárójaként az antiszemitizmus fogalmaival illethetők. Vö. Frühromantik — Romantik — Idealismus. Von *Wilhelm Dantine*. I. Einleitung: Trennung und Verschränkung der gesellschaftlichen und der religiösen Entwicklungen. 177. S. In: Handbuch zur Geschichte von Christen und Juden. Darstellung mit Quellen. Stuttgart, 1970. Bd. II.

A kényszerhelyzetre vonatkozóan is érdemes megemlíteni a *Losonczi Ágnes*-féle (kényszer — lehetőség — képesség — szükséglet) fogalom- és motíválási láncolatot, amit főként az életmódkutatás során lehet hasznosítani. *Losonczi Ágnes*: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Bp., 1977. 33 p. Az ő megállapításai alapján még határozottabban elutasítható az az állítás, miszerint a zsidóság valamiféle sorsszerű, gazdasági-társadalmi közegetől független szerepkörre, pl. csak a kereskedelemre lett volna hivatott. Persze ezzel nem tagadjuk bizonyos magatartásformák történelmi tradicionálisitását. Ld.: *Pach Zsigmond Pál*: Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. *Történelmi Szemle*, 1982. XXV. évf. 3. sz. 401—402. p., valamint: *Sigmund Mayer*: Die Wiener Juden. Kommerz, Kultur, Politik. Wien und Berlin, 1917. (a továbbiakban Mayer, 1917.) 130. p.

9 Természetesen csak megszorításokkal lehet ezt igazán tartós, racionális vállalkozásnak minősíteni, hiszen ehhez ekkor még sok feltétel hiányzott. *Max Weber*: A modern kapitalizmus kialakulása, 223. In: Uő.: *Gazdaságtörténet*, Bp. 1979.

10 *Mályusz Elemér*: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve I. évf. Bp., 1931. 10. p.; E hosszú, konfliktusos folyamatnak — igaz, jóval későbbi korszakra vonatkozó — feldolgozását adja: *Vörös Károly*: A budapesti zsidóság két forradalom között 1849—1918. Kortárs, 1986. XXX. évf. 12. sz. 100—117. p.

11 Személyes, mondhatnánk korabeli tapasztalatai alapján írta — olykor nem kevés elfogultsággal — Mayer, hogy milyen próbára, a piaci törvények kéréhetetlen betartására kényszerítette a kereskedőt a konkurencia. Az idézetten kívül másutt is említést tett a zsidó közösség és környezetének ellentétéről: „Die Konkurrenz erweckt neben der höchsten Anstrengung des Geistes die hässlichsten Eigenschaften des Charakters und der Seele. Sie ist ein Krieg, in welchem auf die vollständige Vernichtung des Gegners hingewirkt, nie Pardon gegeben wird . . . dieser Krieg nicht etwa um die höchsten Güter der Menschheit, sondern um Geld und Gewinn geführt wird, so erzeugt er eine Atmosphäre, die in der Tat nicht immer vornehm ist.” *Mayer*, 1917. 132—133. p.

12 *Gordon W. Allport*: Az előítélet. Bp., 1977. 94—95. p.; *Heller Ágnes*: Az előítélet problémája. In: *Társadalmi szerep és előítélet (Két tanulmány a mindennapi élet köréből)* Bp., 1971.

A kirekesztés mellett és ellenére szövetségest is találtak a beáramló zsidók, azoknak is elsősorban tehetősebb, kiváltságosabb rétegei. E szövetség természetesen gazdasági érdekből fakadt: az árutermelésbe bekapcsolódni óhajtó és kényyszerülő nemesek, nagyobb földesurak mindinkább igényelték a mezőgazdaságot hitelekkel is ellátó belső hazai vállalkozásokat. Hiszen kb. a XVIII. század derekára már lezárultak a birtoknövekedés feudális útjai, s ezután a gazdálkodók tevékenységét mind egyértelműbben a pénz és az árutermelés határozta meg. Távolabbról mindezen tényezők jórészt Nyugat-Európa gazdasági ráhatásával voltak összefüggésben. Ismert, hogy a XVIII. század második felétől, végétől kibontakozó, ún. ipari forradalom mennyire megnövelte a mezőgazdasági termékek piacát, illetve az élelmiszerek és nyersanyagok (gyapjú, bőr) iránti keresletet. Majd ezt követően megváltozott a közgazdasági környezet is.¹³

E kérdéskör még egy lényeges láncszemét érdemes kiemelni: Magyarországon, s így Kecskeméten is a társadalom messze legnagyobb, tömegét tekintve szinte egyeduralkodó hányadát képezte a parasztság, amely ugyanakkor nagyon lazán kapcsolódott a piachoz. S ott inkább csak eladott, s másodsorban vásárolt.¹⁴

Ilyen — nagyon vázlatosan ismertetett — történeti közegbe igyekezett behatolni a zsidóság, amely az őt jogilag is kirekesztő társadalom által meghagyott vagy kevésbé művelt foglalkozásokat űzött: többnyire földesúri támogatást élvezve korcsmárosok voltak, pálinkát főztek, boltot vezettek, apró árukkal kereskedtek, pénzügyleteket bonyolítottak, felvásárlók voltak stb., a tehetősebbek pedig a nagybani kereskedést tartották kézben.¹⁵ Ez utóbbiak mindinkább valamiféle monopóliumra tettek szert: így például az Alföldön a XVIII. században megtelepedett zsidók a gabona, a bőr és a gyapjú útját követve gyarapodtak.¹⁶ S ez a megállapítás hatványozottan érvényes a kecskeméti történetére.

13 Szabad György: A társadalmi átalakulás folyamatának előrehaladása Magyarországon, 1849—1867. Valóság, 1976. XIX. évf. 5. sz. 3. p.

Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790—1848), 578. p. In: Magyarország története 1790—1848. Főszerk. Mérei Gyula Bp., 1983. (a továbbiakban Magyaro. tört., 1790—1848) (II. kiad.) Gunst Péter: Az iparosodás hatása Nyugat- és Kelet-Európa mezőgazdaságára. Valóság, XIX. évf. 1976. 9. sz. 1. p. Uő.: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. (Különös tekintettel Kelet-Európára (Ethnographia, 1975. LXXXVI. évf. 2—3. sz. 390. p.

14 Uo. 394. p.

15 Vö. erre. Hóman Bálint és Szegfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1936. V.k. 249-251. p.; Bácskai Vera—Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984. (a továbbiakban Bácskai-Nagy, 1984.) 231-233. p.; Ide iktatható az a weberi megállapítás is, amely a zsidók kereskedelmi tevékenységét, s főként pénzügyleteit, rituális vallási okokkal magyarázza. Igaz, ezt egy jóval korábbi történelmi korszakra vonatkoztatóan írja, Max Weber: Áru- és pénzforgalom a prekapitalista korszakban, 164. p. In: Uő.: Gazdaságtörténet. Bp., 1979.

16 Scheiber Sándor: Előszó, 5. p. In: Harsányi László: A szentesi izraelita hitközség története. Bp., 1970.

A helyi kondicionáló feltételek : a korabeli Kecskemétről

Kecskemét és a Duna—Tisza köze múltjának megismerésében elvülhetetlen érdemeket szerzett Hornyik János (1812—1885) a város fejlődéséről így írt: „... a szabad föld és szabad intézmények hajdan bármely községet anyagi és erkölcsi tekintetben nagyra, népessé, vagyonossá emelhettek.”¹⁷ Rávilágított Kecskemét felemelkedésének két történeti meghatározójára; s Hornyik véleménye még akkor is helytálló, hogy ha hozzátesszük: ez a város valójában inkább egy felduzzadt nagyfalu volt.¹⁸ Területének legnagyobb részét a XIX. század húszas éveig marha- és juhlegelő alkotta. Éppen ezért is jellemző, hogy a XVIII. századtól a tehetősebb gazdák (parasztpolgárok) is bérbe vették a pusztákat, amelyek a várostól inkább délre feküdtek, míg Szentkirályt, Vacsot, Monostort és Bugacot maga a város árendálta. 1728-ban például a gazdák 37 helyen tartották az állataikat, de az 1757. évi összeírás alapján is az állattenyésztés, az állatkereskedelem fontossága tűnt a kutató szemébe, hiszen 98 különböző szintű kereskedéssel foglalkozó személyt neveztek meg, s közülük 29 fő marhakereskedelmet űzött.¹⁹ Tehát Kecskemét gazdasági jelentőségét is elsősorban a természeti adottságok és csak kisebb mértékben a piaci viszonyok határozták meg. S ezek a feltételek főként az állattenyésztést ösztönözték, amelynek azután végig kitapintható kereslete volt a vizsgált korszakban.²⁰ Az ország egyik legnagyobb mezővárosaként Kecskemét is betöltött egy bizonyos fokú piacfunkciót, hiszen országos és heti vásárokat tartottak itt.²¹ A vásárok, ill. egyáltalán a kereskedelmi szerepkör kutatása azonban még korántsem tekinthető befejezettnek: tisztázásra vár például az a kérdés, hogy a XVIII. század elején Pest-Budával érintkező és kiemelkedő helyen álló Kecskemét hogyan süllyedt egyes vélemények szerint a XVIII. század végére a jelentéktelenek szintjére?²² Még alaposabb bizonyítást kívánó feltételezésünk szerint ez a visszaesés mégsem volt olyan

17 *Hornyik János*: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. (a továbbiakban Hornyik 1927.) 7. p.

18 Vö. *Thirring*, 1935. 372. p.

19 *Lakos Béla*: Kecskeméti gazdasági fejlődése. Huszadik Század, 1913. 234., 247. p.; *Bálintné Mikes Katalin*: Kecskemét város Tanácsa a XV—XIX. században., 34. p. In.: Bács-Kiskun megye múltjából II. szerk. *Iványosi Szabó Tibor*, Kecskemét, 1979. (a továbbiakban Bálintné, 1979.)

20 A konjunktúrahátasokra ld.: *Tóth Tibor*: Ellentét vagy Kölcsonősség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái. Bp., 1980. 17., 27-28. p. E kifejezéseken tulajdonképpen két csomópont közti összefüggést ért, melynek egyik pontja a piac, a másik a gazdaságon belül van. Uo. 66-67. p.; Kecskemét céhes szerveződése ugyanakkor visszaesett, valószínűleg a pesti ipar versenye miatt. *Eperjesy Géza*: A Pest megyei céhes ipar 1686—1872., 250, 254. p. In.: Pest megye múltjából I. Bp., 1965.

21 XV. 8. *Balla János* Kecskemétre vonatkozó feljegyzései a továbbiakban *Balla-jegyzetek* I.k. 50. o. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (a továbbiakban B-KML): 1798-ig négy országos vásár (a márc. 12-i Gergely-, a május 10-i Gordián-, az aug. 10-i Lőrinc- és a november 25-i Katalin-napi) volt Kecskeméten, majd ugyanebben az évben megtartották már az ötödiket is, szeptember 26-án a Ciprián-napi vásárt. A városban egyébként hetente kétszer kedden és pénteken volt vásár.

22 *Bácskai-Nagy*, 1984. 84. p.

egyértelmű, sőt a Pest és Szeged között elterülő hatalmas pusztákkal és állatállománnyal rendelkező város állatvásárai fokozott érdeklődést keltettek a különösen cseh- és morvaországi, továbbá az ausztriai exportlehetőségeket szem előtt tartó felvásárló kereskedőkben. Igaz, hogy a vevők nehezen szánták rá magukat — például a rossz utak, a fejletlen kereskedőhálózat miatt — a mezőgazdasági termelőhelyek felkeresésére, ám általában mégis mindinkább növekedést mutatott a gabona, a szarvasmarha, a gyapjú és a nyersbőr kivitele.²³ Sajnos, a XVIII. századi kecskeméti állatvásárok országos jelentőségéről ismereteink szerint kevés, összefüggő adatsort alkotó és bizonyító forrásanyag maradt fenn, s talán ezért is élhet az a nézet, miszerint a város jelentéktelen kereskedelmi fontosságú lett. Ugyanakkor már most is említést érdemel ezt az állítást részben megcáfolni látszó tény, hogy pontosan a kereskedelemben, a nyers bőrök felvásárlásában oly jelentős szerepet betöltő és a mezővárosi gazdatársadalom, ill. a konkurens görögök nyugalmát egyre inkább veszélyeztető zsidóság vagyosabb rétegének betelepődése fokozódott. Természetesen a kereskedelem jelentőségének elbírálásakor az elsődlegesen döntő tényezők majd a statisztikailag is kifejezhető és más településekhez viszonyított számarányok lesznek. Egyelőre biztonsággal annyit mondhatunk, hogy a hivatalosan vezetett nyilvántartások alapján a kecskeméti piac vonzásterülete a XVIII—XIX század fordulóján kb. 70 km sugarú volt. Meghatározó fontosságú a marhakereskedelem, ami azután valóban fokozatosan elveszítette jelentőségét.²⁴

Szinte közhelyszerűvé koptatott már az a megállapítás, hogy a magyarok általában nem foglalkoztak kereskedelemmel, s az az idegenek — németek, rácok, görögök, örmények és zsidók — kezébe került. Sőt, a XVIII. században a nép nyelvén a görög elnevezés nem utalt kifejezetten a nemzetiségre, hanem gyűjtőfogalom volt, s jelenthetett rácot, bosnyákot, bolgárt, cincárt, török zsidót stb.²⁵ Hornyik is joggal állapíthatta meg, hogy Kecskemét kereskedelmét is a görögök és a zsidók tartották kézben. Az előbbieknél e városban a XVIII. században virágzó companiajuk volt. Azonban a török alattvalók, így a görögök bevándorlása az 1774. évi hűségeskü-rendelet után véget ért, bár Kecskeméten is még évtizedekig meghatározó és hasznos kereskedelmi tevékenységet folytattak. Lassú hanyatlásukkal együtt mindin-

23 *Wellmann Imre*: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp., 1979. 83-84. p. Ez a növekedés pontosan az 1767 és 1780 közötti időszakra volt érvényes.

24 *Sükösd Jánosné*: A piac és az állatvásárok forgalma Kecskeméten a 18—19. század fordulóján, 93., 99., 104. p. In.: Történeti Statisztikai tanulmányok, 5. sz. Fel. szerk. *Dr. Csahók István*, Bp., 1984.

25 *Eckhardt Ferenc*: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. Századok, 1918. LII. évf. . . . sz. 356. p.; *Grünwald Béla*: A régi Magyarország. 1711—1825. Bp., 1910. 282. p.; *Petri Edit*: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században, 19. p. In.: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Cumania III. Kecskemét, 1975.

kább a látványos görög—zsidó kereskedelmi vetélkedésnek lehettünk tanúi e település történetében is.²⁶

A város földesúri jogait élvező Koháry-család által később több ízben megerősített 1721. évi szerződés volt a kecskeméti görögök itt-tartózkodásának alapja, ami szerint a *compania* húsz boltot tartott fenn, esetleg még néhány raktárt árendálhatott, ugyanakkor számukra lakást és szabad kereskedést biztosítottak 350 Ft évi díj ellenében. A kilenc pontos szerződésben itt is felfedezhető volt az eleve e közösségen belül is megosztottságot erjesztő kitétel: különbséget tettek befogadott, *compania*hoz tartozó és idegen görög között. A görögök kereskedelmi tevékenységének jelentősége a XVIII. század végétől mindinkább csökkent, noha csak 1811. április 20-án engedte meg először a tanács Schwarz László zsidónak az árusítást a heti vásáron, s mint ahogy a görögök sérelmes levelükben megjegyezték: ezután a „piac is szabadá tétetődván.”²⁷

Kecskemét más településekhez képest előnyösebb helyzetben volt, ugyanis földesurainak (Koháryak) készpénzfizetéssel tartozott, s itt úrbéri összeírás sem történt.²⁸ Az ezzel együttjáró közigazgatási autonómia nagy jelentőségű volt a feudalizmusban, amely egyúttal bizonyos zártságot eredményezett. Így vált a felső hatalomtól (földesúr és megye) való viszonylagos függetlenség az alullevők és a közigazgatási jogi értelemben idegennek nyilvánítottak számára nehéz teherre, sőt az utóbbiak rovására rendi fogantatású kiutasító magatartássá. A zártság leginkább a vezetőkiválasztásban volt tapasztalható: osztály-, réteg- és vallási érdekeket képviselő személyek irányították a mezővárosi életet, vagyis ez Kecskeméten azt jelentette, hogy a hatalom nagyrészt a nemesek kezébe került. A magisztrátus névsorában 1763 és 1836 között 67 család neve szerepelt, s közülük 46 nemesi származású volt, s csupán a tanácstagok egyharmada tartozott a civisekhez.²⁹ A nemesi irányítás és az egyéb differenciáltságok ellenére azonban a lakosok jogilag lényegében egyenlők voltak az egész rendi korszakban. Kecskeméten a nemesek nem különültek testületbe. A nemesi befolyás által is biztosított földesúri támogatásért, a külső biztonságért azonban a belső feszültségek növekedésével kellett fizetni, amelyek 1786-ban oda vezettek, hogy éppen a nemesek vezeté-

26 *Hornyik János*: A kecskeméti zsidók története, (a továbbiakban *Hornyik, Kézirat*. ld.: 35. sz. jegyzet) 533. p. In.: *Balla-jegyzetek*; Valamint: *Petri* idézett munkája.; Munkánk remélhetően e tekintetben is hasznos kiegészítője lesz egy összegzésre törekvő műnek: *Novák László*: A három város Bp., 1986. Pl. 15-107., 273-285. p.

27 IV. 1504. b. Közigazgatási iratok 1823. 93. sz., 1813. 93. sz. B-KML.

28 *Hornyik*, 1927. 8. p.; A jogokra lásd: *Lipóty Sándor*: Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városág kérdése. Szeged, 1935. 33-35. p.

29 *Rácz István*: Nemesek az alföldi mezővárosok önkormányzatában, 387-389. p. In.: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk. *Novák László, Selmeci László*, Nagyköros, 1986.; Tudjuk, hogy a nemesség szerepére vonatkozó megállapításunk további kutatást igényel, erre azonban a jelen keretek között nem vállalkozhattunk.

sével szervezkedő lakosok fordultak panaszukkal a királyhoz, mert elégedetlenek voltak a tanács tevékenységével.³⁰

Bevezetőnkben nem véletlenül említettük a mezővárosi társadalom érdek- és akcióközösségének fontosságát, hiszen — majd látni fogjuk — működésének általános hatékonyságától is függött, hogyan és mikor képes egy idegen — így például egy zsidó kereskedő — bejutni az erősen differenciált társadalomba. A zártság jegyeit hordozó nemesi többségű vezetés nemritkán pontosan rendi érdekei és gazdasági kényszerűsége miatt hagyott réseket a betelepülő zsidóknak. Tették mindezt gyakran a saját maguk által is megerősített, mezővárosi tiltó statutumok ellenére, amelyek egyértelműen előírták az idegenek azonnali bejelentését. A XVIII. századi kecskeméti társadalom meghatározó tömegét adó gazdák (akik egyúttal háztulajdonosok is voltak) szívósan küzdöttek a letelepedők ellen. S a lakossági létszám- és egyéb gyarapodás ilyen értelmű keretbeszorítását tükrözi az alábbi statutum: „sem itt lakos, sem külső vidéki emberek a mi vásárainkra marhát árulni be ne hajtsanak, hanem hetedszaka lészen annak ideje, hozzáadván azt is, senki idegennek, sem szolgának, se másoknak boltjaikban borivónak szállást ne adjon, mert mind az borivó, mind az bolt gazdája megbüntettetik, elsőben 12 ft-ra büntettetetik minden kedvezés nélkül, azután 100 pálcával megverettetetik, aki mindezek ellen cselekszik. Végre a kufárok a boltokban ne háljanak . . .”³¹ Rendszeresen készítettek lajstromokat a tizedekben élő zsellérekéről, „ridegekről”, betyárokról. A városkapukon (amelyeket a „fel s alá kóborló gonoszemberek vizsgálása végett állítottak leginkább . . .”) minden gyalog, lóháton vagy kocsin közlekedő idegent megvizsgáltak, hogy van-e útlevele; a csavargó vagy gyanús embereket pedig a városházára kísérték. A puszták felügyelete még több gondot jelentett: a tolvajlás korlátozását szolgálta, hogy állandóan megújított előírások tiltották például a pásztoroktól való jószág- és bőrvásárlást.³²

A városi kötelékbe való felvételnek kötött feltételei voltak, amelyek közé tartoztak például: a törvényes származás, a kifogástalan erkölcs és magaviselet, a közterhek viselése stb.³³ S jellemzően, a XIX. századi Kecskeméten már az számított „kecskeméti helyes lakosnak”, aki innen származott, a „maga

30 Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.; *Bálintné*, 1979. 51. p.

31 IV. 1504. h. Statutumok (a továbbiakban Statutumok) 1761. 2. p. B-KML.

32 Uo. 1768. 112-114. p., 1754—1758. 8-9. p.

33 V.ö. *Iványi Béla*: A város polgárjog keletkezése és fejlődése. Figyelemmel Buda és Pest városokra. Statisztikai Közlemények, Bp., 1936. 49-53. p. Vagy: *Rácz István*: A civis fogalma 82-85. p. In.: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. Debrecen, 1986.

útján” nyerte a lakosi jogot, állandóan a városban lakott és vállalta a közterheket. Összességében tehát — a korabeli szóhasználatból élve — a „törzsökös familiák conserválása” volt a cél a lakossági felvételkor.³⁴

A kecskeméti zsidók betelepítése és állapota a XVIII. században

Kecskemét régmúltjának alig van olyan kérdése, mellyel — ha csak érintőlegesen is — ne foglalkozott volna Hornyik János. A levéltáros-történész történeti tárgyú munkáit gyakran hivatali kötelezettsége miatt készítette el. 1858. június 12-én kapott egy megbízást, hogy gyűjtse össze az adatokat a kecskeméti zsidók házvételére vonatkozóan. Ő azonban ennél jóval bővebben szándékozott taglalni e témát, már csak azért is, mert ösztönözte őt a néhány évvel korábbi — a zsidóság történetének megírását sürgető — Löw Lipót-féle felhívás. A dolgozat többszöri megszakításokkal végül elkészült, s jóformán mindmáig teljesen kéziratban várt megjelentetésére.³⁵ A XIX. századi mezővárosi történetírás kiemelkedő alakjának jó néhány pozitívista vonással felruházott munkája ez, amelyben a meglelt levéltári források (majdnem kizárólagosan az azóta már elveszett tanácsi jegyzőkönyvek) hűen regisztrált adatsorai is összefüggő láncolatát nyújtják a kecskeméti zsidóság történetének. Jóllehet e dolgozat szűkebb értelemben inkább tekinthető a hivatali munka során keletkezett írásos szakvéleménynek, mintsem egy igazán rendszeres feldolgozásnak. Éppen ezért is tartjuk indokoltnak az alábbi, igaz, gyakran így is hiányos tények közlését.³⁶

Választott századunknál korábbi időkből csupán a szórványadatok utalnak a zsidók jelenlétére A XVIII. század tízes éveitől viszont már folyamatosnak mondható és egyre szaporodó dokumentumok állnak rendelkezésre. 1715-ben például a keresztény kereskedők kérték a tanácsot, hogy a vásárban különítsék el tőlük a zsidó kalmárokat.³⁷ Nyilván gazdasági érdekeltségek miatt sem teljesítették kérésüket. Általános elvként érvényesült ezután, hogy a tanács által meghatározott számú zsidó befogadásának alapja kizárólagosan a hasznosnak ítélt bőrvásárlás volt. A nagytételű árukról szóló egyezségeket írásban kötötték meg: 1725-ben Szappanos Mihály mészárszékbérlőtől

34 Statutumok, 1816. 413. p.; 1802. 191-192. p. B-KML.; 1713 és 1800 között 270 fő lakosítási ügyével foglalkozott a tanács. Összesen 211 főt lakosítottak, 52 főt nem fogadtak be a városba. 7 főt pedig egyéb (feltételes, időszaki tartózkodás stb.) kategóriába soroltak. B-KML XV. Lakosítások könyve.

35 Hornyik János: A kecskeméti zsidók története. A kéziratot gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö. Kovács József. In.: B-KML-i Füzetek II. Gyula, 1988.

36 Tudjuk, hogy dolgozatunk több helyen a Hornyik által közölt adatokkal egyezőt is tartalmaz. Az egy-egy új tények értelmezhetősége szempontjából azonban szinte elképzelhetetlen lett volna ezen ismétlődő dokumentumok teljes elhagyása.

37 Hornyik budai és szegedi kereskedőkről írt. Hornyik, Kézirat. 2. p.

és társaitól vásárolt meg egy zsidó kereskedő 294 drb marhabőrt, összesen 519,75 rajnai forintért (rft), darabját 3,50-ért. A pénzt azonban csak a karácsonyi ünnepek alatt rendezett vacsi vásárkor szándékozott átadni a vevő, akiért az alispán vállalt kezességet. Egy másik 1725. évi üzlet során ugyanilyen körülmények között adott el Boldog Gergely székbíró 350 marhabőrt (612 rft-ért). Mint az előbbi két esetben, úgy a következőben is nagyon lényeges szerepe volt az egyezségért, pontosabban a zsidó kereskedő emberért jótállást vállaló nemesnek, földesúrnak, tehát a rendi állásánál fogva hitelt érdemlőnek ítélt pártfogónak. Ilyen személy volt például a rátóti Mágochi Mihály, aki kissé paternalisztikus hangvételű levelében igyekezett kimenteni „pálínkafőző” rossz sidóját”, aki — a valószínűleg Kecskeméten átvett — bőroket nem tudta eladni a váci vásáron, s ezért késett a pénzelszámolással. Mágochi türelmet kért a kecskemétiektől és ugyanakkor kezességet vállalt pártfogoltjáért.³⁸ Kapcsolatuk és egymásról alkotott, írásban is rögzített („rossz . . .”) és általunk jogosan feltételezett véleményük tulajdonképpen megszokott feudális viszonyt sejtet: a több szempontból jogon kívüli zsidó ember üzlete az őt már csak rendi helyzeténél fogva is lenéző, ám ugyanakkor hasznot is húzó nemes kapcsolata ez. Egymással szembeni valószínűsíthető ellenszenvüket a szükségszerűség tette mindkettőjük számára profitáló alkuvá.

Kecskemét földesúri széke 1744-ben már három osztályba sorolta az itteni zsidókat.³⁹ Az elsőbe tartozónak vélték az „idegen csavargókat”, akiket szinte állandóan csak a „gonosz” jelzővel illették. Természetesen e fogalom olvasásakor a kutatónak a XVIII. századi magyar történelem mélyebben fekvő tényezőire is figyelnie kell, és tekintetbe kell venni azt — a már érintett — közfelfogást, ill. előítéletet, amely a zsidók ellen irányult. A zsidóság legperiférikusabb tömegei valóban csavargásra kényszerültek és minden fortélyukat latba vetették, hogy boldoguljanak. S e rétegnek a kereskedést sem engedélyezték. Náluk valamivel tehetősebb és előnyösebb helyet foglaltak el a túrtség tablóján a második osztályba sorolt s a vármegyében már ismert — korabeli kifejezéssel élve — „minden gonosság nélkül lakozó” zsidók, akik Kecskeméten egy-két napig kereskedhettek. Jórészt a tanács szerint összeállított piramis csúcsára pedig négy óbudai zsidót (Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli Josep, Mandli Lebel) helyeztek. E harmadik osztálybeliek szükséges esetben akár két hétig is kereskedhettek, de házhoz, „örökös lakáshoz” vagy bolthoz már csak az érvényes országos törvények alapján sem juthattak. Földesúri és városi haszonvételeket ekkor még nem árendálhattak. Az esetle-

38 IV. 1528. c. Az izraelitákkal kapcsolatos iratok. (A továbbiakban Az izr. ir./I. 1725. 2. fasc. 12. sz.; Uo. sz.n. B-KML.

39 Uo. sz.n.

ges engedmények fejében évi 50 ft-ot kellett a városnak fizetniük. 1746-ban az előző 1744. évi két éves szerződéssel szemben már három évre kötöttek egyezséget, évi 50 ft-ért.⁴⁰

A zsidóság egyébként is meglevő vagyoni, magatartás- és mentalitásbeli megosztottságát tovább növelték a megvizsgált szerződések majdnem kivétel nélkül megtalálható tanácsi kikötései, amelyek az előnyben részesített és így szerződöttem elemeket arra kötelezték, hogy a csavargó idegenek csoportjába sorolt hitsorsosaik felbukkanását és kereskedelmi tevékenységét azonnal jelentsék. Így történt ez 1746-ban is: a négy óbudai kereskedő folyamatosan figyelemmel kísérte az állandó „gonosságaik” miatt (*propter malam consequentiam*) kirekesztett jövő-menő zsidókat.⁴¹

A Hornyik szerint is határkönek tekinthető 1746. évtől egyre rendszeresebben fordultak elő kisebb-nagyobb bőrvásárlási ügyek: 1747-ben például 120 db bőrt vásárolt az óbudai illetőségű Bernard 700 ft-ért. A pénzt általában részletekben fizette meg a vevő, rendszerint a következő vásárig. Közben azonban gyakran más árukra is alkut kötöttek. Ugyanebben az évben vett föl egy zsidó kereskedő 96 rft-ot a kecskeméti székbíráktól azzal a feltétellel, hogy 25 akó pálinkát fog szállítani.⁴²

Az 1750-es években Kecskeméten a görögök mellett Moises Ábeles élvezte a zsidók közül a város bizalmát: a nikolsburgi származású kereskedő szabadon üzletelhetett, de boltot nem nyithatott, cselédekkel azonban tarthatott. E jogosultságok fejében 70 rft-ot fizetett évente. A kóserbort is csak ő mérhette, de csak zsidó társainak, a keresztények megvendégelésének esetében igen súlyos, 50 rft-os büntetést kaphatott. A lakosságtól csak készpénzért vásárolhatott, s esetleges árletörési kísérletét is igyekeztek megakadályozni: a szerződés felfüggesztésével fenyegetőztek. Kiemelt helyzetét azzal is ellensúlyozta a tanács, hogy a vármegyei zsidók — „hogy . . . teljességgel ki ne rekesztessenek” — a négy vásár előtt egy héttel és minden hónapban cédulaváltás ellenében néhány napig kereskedhettek.⁴³

1752-ben ismét Moises Ábeles árendálta ki a fent ismertetett haszonvételeket. Továbbra is bírálta a város földesurának (Koháry András gróf) támogatását. Kérelmében kitért arra a később is gyakran alkalmazott és oly sok vádaskodást előidéző hitelnújtási formára, miszerint vállalkozik arra, hogy „az itt lakos szegénységnek a mostani szőlőtermésre előre foglaló pénzt” ad. A három éves kecskeméti bérlet jövedelmezőnek bizonyult, hiszen 1753-ban már arról tudósította a tanácsot, hogy másutt levő nagyobb kereskedése

40 Uo.

41 Uo.

42 Uo.

43 Uo.

miatt Moises és Filep nevű társait bízta meg itteni üzletének vezetésével, akik azonban őt megcsalták, sőt a megújított szerződésből is kihagyták. Pontosabban: az egyezséget támogató földesúr színe előtt Moises Ábelesről rosszindulatú (sinistra) híreket terjesztettek. Ez elleni tiltakozását követően azonban nem sokkal később meghalt és Koháry András gróf 1753. november 13-án Walterskirchenből írt levelében gyakorlatilag utasításszerűen már az elhalt kereskedő rokonait (Moises Blahát és Marcus Ábelest) ajánlotta a kecskeméti tanács figyelmébe: „Midőn tehát meg fognak jelenni, és véletek megegyezni kívánnak, jelentett engedelmemet effectualni (foganatosítani) el ne mulassatok.”⁴⁴

Az 1750-es évektől folyamatos gyakorlattá vált a mezővárosi tanács és a zsidók bőrvásárlási szerződéskötése. 1756-ban 70 rft, 1759-ben 80., 1764-ben 90 rft volt az árenda összege.⁴⁵ 1765-ben Filep Józsefnek és fiának, valamint Salamon Lőrincnek és Ábrám Salamonnak egy évre adták bérbe a bőrfelvásárlás jogát 150 rft-ért, amely összegből 40 rft a már említett és elhalálozott Lebel árendás régi adósságának a törlesztését szolgálta. A szerződés feltételei a következők voltak: 1. A bérlet pénzdíját a négy vásár alkalmával kellett befizetniük. 2. A pusztákon nem vásárolhattak bőrt. 3. Kóserbort és konyhát csak a zsidók számára tarthattak. 4. Minden hónapban egy hétig 15 xr fizetése mellett bejöhetnek hozzájuk a zsidó társaik. 5. A vásár ideje alatt viszont minden idegen zsidó fizetés nélkül belátogathatott és vásárolhatott. 6. A morva vagy akármilyen „bújdosó zsidókat” meg kellett vizsgálniuk. 7. A losonci és egyéb helyről származó szücsök külön bér nélkül két hétig báránybőrt vehettek.⁴⁶

Az említett négy óbudai zsidó évtizedeken keresztül árendása volt a városnak. Közben időlegesen egy Marcus Mandl nevű kereskedőnek is sikerült némi jogot nyerni a bőrvásárlásra. 1773-ban azután Ábrám Salamon, Lőrinc Salamon, Fülep József és Náthán Salamon kapta meg kizárólagosan az ismertetett jogokat 150 ft lefizetése mellett három évre. Az árendátorok legényt és inast tarthattak, s feleségeiket is behozhatták a városba. Egy ún. konyhás zsidót is fogadhattak, aki egyúttal a sachteri teendőket is ellátta. Rajtuk kívül még egy Ádám nevű hitsorsosuk is bent maradhatott a városban, de a tanács ismételten kikötötte: „. . . ezeken kívül a számot ne szaporítsák, a csapongó zsidókra pedig szorgalmasan vigyázzanak.”⁴⁷

Az árutermelés és a piac törvényeinek érvényesülésével a zsidóság létszám

44 Uo.

45 Uo. *Hornyik János* jegyzőkönyvi másolatai (a továbbiakban *Hornyik* - jegyzetek) Az izr. ir. B-KML.

46 Uo.

47 *Hornyik* az 1773. évi szerződést részletesen ismerteti. *Hornyik*, Kézirat. B-KML, sachter, sakter a zsidók vallási előírásai szerint a rituális metszést, az állatok levágását csak képzett metsző végezhette. Kisebb hitközségekben a sakterek egyszersmind előimádkozók és templomszolgák is voltak.

— és vagyonbeli izmosodásával párhuzamosan még hatványozottabban érződött a céhes iparosok ellenkezése a betelepülő idegenekkel szemben. A bőrvásárlási egyedáruság ellen a helybeli szűcsök, vargák és szijgyártók 1777-ben írásban tiltakoztak. A május 5-ei úriszéki tárgyaláson azonban rávilágítottak az árendás zsidók fontos szerepére, s arra, hogy a helyi szűcsök „sem céhestül, sem személy szerint nem tehetősek arra, hogy a magyar öltözetekhez szükséges nyusztot, gerent, nyestet, rókát, rókatorkot s egyéb megkívántottakat . . .” megszerezzék. Ezért a zsidók a korábbi feltételek szerint továbbra is szabadon vásárolhatták a bőrt.⁴⁸ Nem sokkal később azonban az újabb úriszéki döntést követően némileg korlátozni kényszerült a tanács a zsidók kereskedését. Nyolc pontos szabályzatban rögzítették, hogy ismételten csak a Pest vármegyebeliekre terjesztették ki a taxa nélküli bőrvásárlás jogát. A helyi árendások felügyelete mellett évi 20 hetet tartózkodhattak Kecskeméten: minden hónap első hetében, a négy vásár előtt és után egy hétig. A kecskeméti árendások három szállást tarthattak, feleségüket csak időnként hozhatták be. E szerződés a későbbiek során állandó hivatkozási alap lett, mint például az 1782. évi újabb megállapodáskor is. Ekkor az árenda összege 100 ft volt és valószínűleg a már kialakult gyakorlatra utalt az a pont, amelyik a négy vásáron kívüli szakács alkalmazásával és a kőserbor árusításával volt kapcsolatban.⁴⁹

Az 1777. december 2-ai Pest megyei határozat egyértelműen elvetette a zsidók nyersbőr-vásárlási tevékenységét akadályozni kívánó céhbeli kérelmet, ám ugyanakkor lehetővé tette a folyamodó iparosok elővételi jogát.⁵⁰

A források alapján valószínűsíthető, hogy az 1780-as években és különösen a későbbi évtizedekben állandóan jelenlevő irsai zsidók jelentős konkurenciával zavarták a befogadott kecskeméti árendásokat. A megye a városi ellenzéssel szemben rendszerint támogatta az útközbeni (*in itinere*) egy napos házaló üzletelést.⁵¹ A magisztrátus viszont gátolta és jogtalanak nevezte az irsai — az 1777. évi támpontul szolgáló egyezséget sértő — Martin Kaufmann, Michael Spitzer, Adam Bauer bőr- és gyapjúvásárlási kérelmét.⁵² 1784-ben aztán közös fellépésre szánták el magukat a Pest megyei zsidók és a királyhoz benyújtott levelükben kérték és megkapták azt a jogot, miszerint az országos vásárok idején kívül is átvonulhattak áruikkal a vármegyén,

48 IV. 1517. a. Úriszéki jegyzőkönyv (1732–1782) 1777. máj. 5. 218. p. B-KML.

49 Az izr. ir. *Hornyik*-jegyzetek. 1777. máj. 30. 102. p., 1782. ápr. 19. 480. p. B-KML.

50 „... . Judaeis Arenda toribus Materialiarum competio nequaquam denegatur, Ipsis attamen exponentibus tanquam intraneis Oppidi Incolis praemptio concedatur.” S ha teljesítenék a kérést, akkor az káros lenne — „hac ratione necessarius publico quaesitus impediretur, Materialiumque decrescerent. . .” — írta a megye.; Az izr. ir. B-KML.

51 Uo. 1784. sz. n.

52 „Hinc vigentis hactenus usus velut nulli plane injuri osi et Superioritatis dispositione introducti, adeoque rationem recti ordinis in se complectentis Stabilimentum ultro quoque humillime exoramus” Uo. 1788. jún. 27. sz. n. B-KML.

valamint a letelepedésük ellen még sokáig igen erélyesen fellépő jászkunsági helyeken.⁵³

Joggal írhatta Hornyik János, hogy „ilyen változó, feltételes és ideiglenes volt a zsidók állapota Kecskeméten” az 1740-es évekbeli szerződéseiktől kezdve. S ezt a helyzetet jóformán az 1791. évi XXXVIII. tc. sem módosította, legfeljebb a már hosszú ideje érvényesített gyakorlatot legalizálta: a törvénynek megfelelően az 1790. január 1-jei státusban hagyta a zsidók jogait. 1791-ben újabb három évre megerősítették a korábbi egyezséget, amely szerint például a három szállással rendelkező árendás 200 ft lefizetése után az évi két juhnyírás ideje alatt 2—3 hétig használhatta a város mázsáját.⁵⁴ Már önmagában a mázsahasználat ténye is utalt a gyapjúkereskedelemben betöltött igen fontos szerepükre. Ám mégis: az üzleti haszon ellenére a következő évek nem várt nehézségeket és hanyatlást okoztak a három companiabeli zsidó számára. Bár csődjük mégsem volt olyan végzetes, hiszen 1796-ban már ismételten ők jelentkeztek a kóserbormérés és konyhatartás kibérlésére. Mint korábban, úgy most is kikötötték a három évre szóló szerződésben, hogy nagyon ügyelnek a „külföldi zsidók” betelepedésére. 1799-ben azonban végleg megszakadt a több évtizedig többé-kevésbé sikeresen működő zsidó compania szövetsége, hiszen újabb bérleti jelentkezésüket elutasította a tanács és a többet fizető új triásznak: Schweiger Salamonnak, Schweiger Mártonnak és rokonuknak, Mójzes Ferencnek szavazott bizalmat.⁵⁵ Ők hároméves egyezséget kötöttek és évente 300 ft-ot róttak le a városi kasszába. S ez a szerződés erősítette meg igazán a később jelentős hitközségi feladatokat ellátó és befolyásos Schweiger család pozícióit. Az 1791. évi alapokon álló írásos megállapodás ismét szigorú cezúrát húzott a befogadott és jövő-menő zsidók között. Újdonságnak számított, hogy ekkor egy schachttert és egy papot is tarthattak; az utóbbi személy letelepedését oktatási célból is engedélyezte a tanács.

Vizsgálati körünket már átlépik a következő időszakra vonatkozó és egyre gyarapodó adatok: így például 1801-ben bírót választottak a szerződéses, így kecskemétinek számító zsidók, amely tettet azonban a tanács állandó letelepedési szándékának és szervezkedésnek tartott és ezért következetesen igyekezett visszaszorítani a szűkkeblű szerződési szempontokat megkerülő eljárást.⁵⁶ Közben állandó és növekvő számú betelepülőről tudósítanak a hivata-

53 Uo. 1784. szept. 13. 8. fasc. 31. sz.

54 A szerződést részletesen ismerteti: *Hornyik*, kézirat 8-11. p.

55 ízr. ir. *Hornyik*-jegyzetek 1796. aug. 26. 86. p.; 1799. dec. 3. 252-253. p. B-KML.

56 *Hornyik*, Kézirat 13. p.

los források, amelyek alapján vázlatos kép rajzolható a jogi kikötések és a nyomasztó gondokat jelentő árutermelés végpontjai által behatárolt térről és időről. A helyi sajátosságokkal is felruházott, ám így is általános vonásokat mutató mezővárosi tanácsról, a település társadalmáról és a réseken bejövő vagy éppen lopakodni kényszerülő megosztott zsidó közösségről. Bizonyára a török korabeli időkre is visszavezethető viszonylagos vallási türelmesség is aránylag könnyebbé és főként a századfordulótól kezdve — mondhatnánk — dinamikussá tette a zsidóság felső rétegének a gazdasági megfontolásokból eredeztethető „túrtségi” állapotba (mindkét részről profitorientált szerződéses helyzet) jutását. Az írásos egyezségeknél köszönhetően ismerkedhetünk meg az árendások és némileg az idegen, jövő-menő (*commorans*) periférikusabb zsidó beáramlók sorsával. Utóbbiak közül jó néhányan másutt — egy uradalomban, egy mezővárosban stb. — már rendelkeztek valamilyen kisebb-nagyobb haszonvételi joggal. Számuk azonban ekkor még nemigen mondható tömegesnek. Vagyoni és „túrtebb” társadalmi állásuknál fogva rendszerint a bérlők közül kerültek ki azok a családfők, akiknek utódjai, sőt ők maguk is később a már megállapodottnak és rendszeresnek mondható hitközségi életet irányították. E XVIII. századi fokozottan kényszerhelyzetben és feltételes, ideiglenesen itt tartózkodó zsidó kereskedők (kezdetben házaló, bőr- és gyapjúkereskedők) vívták meg a harcot környezetükkel: az idegent eleve gyanakvóan szemlélő mezővárosi tanáccsal, a hagyományosan konzervatív parasztsággal és általában a keresztény lakossággal, a nemesi ranglétráról lecsúszott paraszti sorban élő kismemessel, a céhbeli iparosokkal és a szintén hasznosnak ítélt más (görög) kereskedőkkel. S ez a kapcsolatrendszer és konfliktussorozat erősen érezte a hatását a vallásban, a hétköznapi életben, a magatartásban, a mentalitásban, s egyáltalán bármiféle társas viszonyban. Azonban hiba lenne minden érintkezési pontban csak a konfliktust látni. Főként az időhatárainkon kívülre eső és nagyobb terjedelmű, beszédesebb források alapján tudjuk, hogy az együttélést némi túlzással bizonyos értelemben „békésnek” is nevezhetnénk, talán azzal az árnyaltabb megfogalmazással: korántsem biztos, hogy Kecskeméten sokkal nagyobb volt a befogadott zsidókkal szembeni elutasítás és ellenszenv, mint például a mezővárosi társadalom belső rétegei között feszülő egyéb irányú ellentét. E feltételezett és ma már csak részben bizonyítható lakossági türelmességre világítanak rá azok az adatok, amelyek a Kecskemétre betelepedett zsidóság befogadó háztulajdonosainak neveit sorolják fel.⁵⁷ Természetesen most sem

57 Sárközy Benjamin, Zabolay Sámuel, Szilágyiné, Detsy, Kováts Pál, Ágoston István, Dékány Antal, Boldogh Tamás, Lisztes, Végh János „varga”, Balázs, Csető Gergely, Timár „Szabó”, Görög „Kováts”, Szöllőssy, Dimon. Összesen 17 zsidót soroltak fel, akik az említett személyeknél laktak. Négy, még össze nem írt és nem tolerált zsidó nevét is rögzítették, akik Csonka Biró Jánosnál, Esk. Végh Jánosnál, Varga Ferencnél és Detsynél laktak. Egyszer majd érdemes lenne összevetni a háztulajdonosok neveit valamelyik korabeli összeírás adataival: vajon milyen helyzetben voltak a befogadók? Az izr. ir. XVIII. sz. vége sz. n.

feledhető el, hogy ez a befogadás inkább csak a zsidók egyes, tehetősebb tagjait érintették, s a kívül rekedtek alkották a nagyobb tömeget.

A XVIII. század eleji észak-nyugati, nyugati (Cseh- és Morvaország, ill. Ausztria) irányú, majd a későbbi évtizedekben elsősorban észak-keletről történő bevándorlás és a természetes szaporodás II. József korára már kb. 85 ezerre növelte a magyarországi zsidóság létszámát.⁵⁸ A betelepedési hullám az ország középső részén levő helységeket is elérte. Térségünkben állandóan észlelhető volt az óbudai Zichy-uradalom oltalma alá húzódó zsidók jelenléte: láttuk például, hogy Kecskeméten a jó néhány évtizedig árendás bőr- és gyapjúkereskedők is óbudai illetőségűek voltak. Az egyéb települések zsidóságának sorából még külön kiemelésre érdemes hatású volt az irsai zsidóké. Irsán 1784–85-ben 225 főt írtak össze.⁵⁹ De ugyanígy jelentős volt az abonyi uradalom védelmét élvezők tevékenysége is, 1770-ben 15–16 család élt itt.⁶⁰

A korábban már említett három zsidó árendátoron kívül szinte meghatározhatatlan, hogy az egyes időszakokban hány zsidó élt hosszabb ideig Kecskeméten. Az első biztosnak tekinthető támpontunk az 1785–87. évi összeírás, amely alapján Thirring Gusztáv 81 zsidót (16 háztartásban) számlált össze.⁶¹ A több mint 22 ezer főnyi keresztény lakosság mellett, számukat tekintve elenyésző volt a 81 főnyi más vallású és kultúrájú zsidóság. A statisztikai adatok azt sugallják, hogy a keresztény lakosok nem zárkóztak el oly mereven a betelepülőktől, hiszen kilenc esetben közös lakásban éltek, még hozzá hat esetben ún. „polgári családdal”, kettőben zsellércsaláddal, sőt az első tizedbeli Garai István nemes házában nyolc zsidó volt. Figyelemre méltó és egyúttal érthető is, hogy a legtöbben (9 család) az első tizedben a város központjában, illetve négyen a 6. tizedbeli városház és piac környéki részen találtak szállást. Ebben nyilván szerepet játszott a befogadók vagyoni- és lakáshelyzete, valamint egyéb érdekeltsége, és a központiség vonzó ereje is. E pillanatfelvétélhez hozzátartozik, hogy az említett első és második, illetve

58 Magyaró. tört. 1790—1848. 474. p.

59 *Moess Alfréd*: Pest megye és Pest—Buda zsidóságának demográfiája 1749—1846. Bp. 1968. 35. p. *Moess* munkája nélkülözhetetlen, bár jó néhány megállapítása joggal vitatható.

60 *Vajda Béla*: A zsidók története Abonyban és vidékén. Bp., 1896. 14. p.; Még további vizsgálódást igényel a Duna—Tisza köze délebbi részén lévő jelentősebb települések zsidó vallási tagjainak kereskedelmi tevékenysége: Baja kedvező földrajzi, Duna menti elhelyezkedésének, a Grassalkovich uradalom pártfogásának következtében egyik központja lett a térség zsidóságának és már 1762-ben szerződés szabályozta a 16 családos bajai, házakkal is rendelkező, bírót és rabbit tartó közösség életét. *Kiss Géza*: Baja története, 1688—1918. Kézirat 57-58. p. Tanulságos és a zsidóság bőr- és gyapjúvásárlási tevékenységét bizonyítja egy 1744. évi kiskunhalasi adat, amely szerint pl. egy Ádám nevű kereskedő gyapjúvásárlással foglalkozott, s társaival együtt 1766-ban már a görög kereskedőket boltjaik feladására kényszerítette. *Nagy Szeder István*: Kiskun-Halás város története oklevél-tárral III. rész. Kiskun-Halás város egyházainak iskoláinak és közművelődésének története. Kiskun-Halás, 1936. 67. p.

61 *Thirring*, 1935. 371-374. 381. p.

a 6. tizedben lakott a legtöbb polgár és mesterember, valamint nemes. A piarista kollégium körüli nagy létszámú zsellértömbben (8. tized) viszont egy zsidó lakost sem írtak össze, melynek egyszerűen a férőhelyhiány is oka lehetett.

Egy kereskedő compania hanyatlása a XVIII. század végén

A több évtizedig kecskeméti árendás jogokat élvező Salamon Náthán és Lőrinc 1793. május 31-én a kor csődeljárási előírásainak megfelelően „jelentette fel” magát a kecskeméti tanácson, miután tönkrement vagyoni állapotba jutottak.⁶² A csőd valószínűleg mégsem jelentett végleges vagyoni és haszonvételi jogvesztést, hiszen már láthattuk, hogy még jó néhány évig éltek árendásként Kecskeméten. A per azonban önmagában is tanulságos adalékokat szolgáltat és ritkán adódó lehetőséget nyújt arra, hogy megismerkedhessünk egy kereskedő compania üzletkötési gyakorlatával és az annak során kialakított üzlethálózattal, a görög és zsidó kereskedelmi kapcsolatokkal, valamint a vagyonosodás és egyáltalán a tőkefelhalmozás mértékével. Mindez ugyanakkor vázlatos állapotrajz lehet az árendás zsidók háztartási és vállalászási viszonyairól, amelyek — különösen még akkortájt — nehezen voltak egymástól elválaszthatók.⁶³ A foglalkozásukkal járó pénzügyi manőverekről is figyelemre érdemes adatok találhatóak, amelyek némi fényt vetnek a kölcsönformák, a hitelezők és adósok kapcsolatairól is.⁶⁴

A bukást bejelentő levélben a zsidó kereskedők vagyonuk nagy hiányát a később oly nagy vitát kiváltó és erősen kétséges Kiskunmajsza környéki tanyák között történt kirablásukra hárították. Vallomásuk szerint mintegy 5300 forintnyi kárt szenvedtek. Állítólag egyik társukkal küldtek pénzt Schweiger Józsefnek, aki Szabadkán gyapjúszedéssel volt elfoglalva, s közben elfogyott a vásárlásra szánt tőkéje. A hozzá küldött pénzz szállítót egy éjszaka alvás közben rabolták ki. Kérték, hogy egy évi haladékot adjanak nekik a passzív és aktív adósság pontos kifizetése és behajtása céljából, s ez idő alatt szándékoztak kideríteni a kiskunmajsai károsodás körülményeit is. Készek voltak 400 mázsa gyapjújukat vagy kulcsaikat a kijelölt bírónak

62 Erre vonatkozóan is lásd: *Kállay István*: Világos adóssági per és csődeljárás az úriszéken, 129. p. In: *Jogtörténeti tanulmányok V. Szerk. dr. Csizmadia Andor*: Bp., 1983.

63 *Max Weber*: Gazdaságtörténet. Bp., 1979. 13. p.

64 Mintavételünk bemutatásakor alapnak tekintettük a más régióban elvégzett, ám mégis sok szempontból tanulságos és általánosítható elemzést: *Tóth Tibor*: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban. 1756—1812. Történeti statisztikai füzetek, 2. Bp. 1979. Erre lásd még: *Varga János*: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. (Statisztikai forráselemzés) *Történelmi Szemle*, 1958. I. évf. 1—2. szám.: 31-35. p.

kötelezettséget vállalt arra, hogy a következő pesti vásáron 2000 ft-ot, 1793. május 1-jén 1000 ft-ot és a maradék 2000 ft-ot pedig az augusztusi pesti találkozón fizeti, ha a megjelölt minőségű és mennyiségű gyapjút leszállítottak a vállalkozók. Schönberger viszont a kötelezettségek elmulasztásának esetére a kapott pénz visszafizetése mellett 500 dukát kártérítést is vállalt.

1793 nyaráig azonban a zsidó *compania* sem a gyapjút, sem pedig az átvett pénzt nem adta át a bécsi kereskedőnek, aki a lopás ürügyére (*sub praetextu furto*) való hivatkozást elvetette és csalásról beszélt. Az ügy bármiféle elintézését már az is nagyon nehezítette, hogy — mint eddig is láthattuk — a *compania* is tetemes, különböző helyeken és személyeknél levő kisebb-nagyobb mennyiségű pénzeszegeket helyezett el gyapjúfelvásárlásokra. Goaga jogos követeléseinek teljesítése mellett tehát saját szerteágazó ügyleteiket is le kellett zárni. A végrehajtási eljárás foganatosítása természetesen elkerülhetetlen volt, amely azután évekig elhúzódott, míg végre — minden valószínűség szerint — kifizették az adósságokat.

Az ügy dokumentumai alapján kirajzolódott egy déli, a bánáti területekig benyúló és a Duna—Tisza közén át (így pl. a kecskeméti *compania* közvetítésével) Pesten összpontosuló, majd onnan Bécsbe, Felső-Ausztriába, egyáltalán a Habsburg-birodalomba és Svájcba futó gyapjúkereskedelmi üzlethálózat. 1793 októberében Szeged város kereskedői (Dosits György, Pannin János, Bellan Basilius, Kyro Johannes) állítottak ki egy tanúbizonysági levelet, miszerint C. Goaga ugyanezen évben Szegeden és környékén „számos gyapjút” szedett és „szedetvén”, és azt Szegeden mosatta.⁶⁷ Közben azonban a bécsi görög kereskedő a kecskeméti *companiával* perbe keveredett, s emiatt 5-6 hétig sem tudott a déli városban tartózkodni, s a kárt tetézve, a három hetes eső is megsárgította a gyapjút Goaga távollétében „idegen” felvásárlók folytatták az üzletet, míg a kézimunkát 40-50 asszony s gyakran több mint 10 férfi végezte, akik — a tanúk szerint — szintén 20-30 forintnyi személyenkénti kiadást jelentettek a kiterjedt vállalkozás mozzatójának. Goaga a bánáti gyapjúszedést sem tudta ellenőrizni, pedig az is igen tekintélyes nagyságú vállalkozás lehetett, hiszen több felvásárlója, ügynöke négy-öt száz forinttal a zsebében járta e területeket.

A bécsi görög az üzletháló összefogását és mozzatását megosztotta testvérével, Demeterrel, akit Bécsből minden évben a környező országokba (pl. Svájcba) küldött, hogy gyapjújának kereslete, piaca legyen.⁶⁸

67 Uo. 1793. okt. 24. sz. n.

68 „... theils um seine Wollen auf der Reise, mündlich desto leichter absetzen, und die ausstehenden Gelder desto füglicher, und sicherer eintreiben zu können . . .” Goaga társai szintén bizonyították a kecskeméti üzlet során keletkezett veszteségét. Név szerint: Demeter Mano et Sioli, Demeter Theodor et c., Demeter Johannes, Joh. Poscar, Naum Demeter Nitta, Emanuel Georg Saragani. Uo. Wien. 1793, nov. 17. sz. n. B-KML.

1793 szeptemberében Goagához a következő 19 — pénzt követelő — felperes társult: Sárközi János ülnök, özv. Sárközi Jánosné (Kalotsai Zsuzsanna nemes), Fekete Mihály, özv. Csáktornyai Ferencné (Bíró Judit nemes), Herceg Sámuel (nemes), Herceg Péter (nemes), Gere János, Kusz Péter, Halasi Ádám, Karakazán Demeter, Kalotsai Sára (nemes), özv. Deák Jánosné (Szel Erzsébet), Jakab Lajpniker, Jakab Vigder, Izsák Moyses, Izsák Náthán Srájker, Izsák Lengyel, Jakab Péter Kriker.⁶⁹

A nevek alapján látható és feltételezhető ez esetben, hogy többségében nemes és bizonyára távolabbi — zsidó — kereskedőkkel volt a compania pénzügyi kapcsolatban.

A nemesi családból származó özv. Szeles Györgyné (Tormássy Erzsébet) is csalással vádolta a companiát, miután adósságukat nem törlesztették. 1795-ben még 10 fő várákozott 715 forintnyi pénzösszeg visszaadására. A bukott kereskedők eddig 21864 Ft-ot fizettek vissza a hitelezőknek.⁷⁰

Az ügy aktái között említésre érdemes, illusztratív jellegű adatokat találunk: egy 1784-es elismervény szerint özv. Csáktornyai Ferencnéől 1200 Ft-ot vettek fel a companiabeliek a törvényes 6%-os kamattal. A törlesztés évekig elhúzódott. Ekkortájt nagyobb pénzek is a zsidók kezén forogtak, hiszen saját bevallásuk alapján 1786-ban „Őfelsége Lifferantjai” (szállítói) voltak a gyapjúszedésben s közben 30 000 Ft készpénzzel rendelkeztek. S ekkor még Sárközy János, mint kezes 6000 Ft cautiót (óvadékot) tett le a zsidó kereskedők érdekében. Ugyanő máskor is készségesen kölcsönzött a compániának, 1790-ben 2500 rft-ot egy évre 6%-os kamattal. A törlesztés azonban alkalmi volt (40—50 rft) és ebben az esetben is elhúzódott, hiszen 1795 decemberében még 412 rft-ra rúgott az adósság.⁷¹

A terheket, adósságokat tovább növelték az akkortájt igen gyakori tűzvészek. Az 1794. július 10-ei tűzvész után a kecskeméti zsidók károsodását (házak, kereskedési portékák, hordók, zsákponyvák, tűzifa, ruhák) is felmérték.⁷²

69 Uo. 1794. 5. fasc. 45. sz.

70 IV. 1518. d. Bírálati ir., (a továbbiakban Bírálati ir.) 1793. 1. sz., IV. 1504. g. Instantiák. 1795. máj. 18. B-KML.

71 Az izr. ir. 1790. 3. sz. B-KML.

72 IV. 1504. g. Vegyes ir. (a továbbiakban Vegyes ir.) 1794. sz. n. Az 1794. évi júl. 10-i tűz által megkárosított zsidók conscriptiója. Ekkor 913 ház és 20 malom égett le.; IV. 1504. h. Városi hirdetése, 1808. ápr. 3. (1795—1813.); A csődök másokat is érintettek, mint pl: Constantin Stephanovits görög kereskedőt és társát. Figyelemre méltó adat, hogy a kifizetett adósságok összege (bécsi, miskolci, esztergomi stb. hitelezők) meghaladta a 130 000 ft-ot. Bírálati ir. 1795. 17. sz. B-KML.

290. sz. ház:	A zsidó compania háza	50 ft
376. sz.	Lőrinc Salamon árendás	440 ft
409. sz.	Jachom Lőrinc	355 ft
398. sz.	Salamon Schweiger	40 ft
	Lőrinc Lebl	138 ft
474. sz.	Márton Weisz	316 ft
	Schwartz Jakab	199 ft
473. sz.	Ábrahám Frajd	55 ft
	Márton Steinwarcz	68 ft
673. sz.	Simon Fajcz	60 ft
	Hirsch László	57 ft
	Mózes Ferenc	212 ft
	Összesen:	1990 ft

Ilyen viszonyok között azután egyáltalán nem csoda, hogy 1794 júniusában Karakazán Demeter görög kereskedő által Schönberger Salamon ellen indított világos adóssági (*liquidum debitum*) perben az alperes arra kényszerült, hogy még utolsó, nem kis értéket jelentő bérházát is átengedje a felperesnek, aki egy hónapig még engedélyezte a volt lakónak az ott tartózkodást. Nem kevésbé érdekes Schönberger későbbi életútja: miután 1795-ben már nyilvánvaló lett, hogy a compania együtt nem bírja a versenyt a konkurenciával, „öreg Salamon” is visszahúzódott a kecskeméti üzleti tevékenységtől. Közben fiát saját foglalkozásának folytatására ösztönözte, akit Bácskatopolyára küldött tanulni, hogy elsajátítsa a kalmárság alapfogásait. A tanonckodás után, 1800-ban Kecskeméten telepedett le, akkorra azonban már apja Budára költözött. Valószínűleg 1797-ben, kétévi ideiglenes albérleti (Inoka Jánosnénál és Deák Benjaminnál) tartózkodást követően hagyta el az alföldi mezővárost. Akkori vagyoni helyzetét nem ismerjük, azt viszont igen, hogy ez a távozás nem jelentette a kecskeméti — Schweiger Józseffel közös — árendális szerződés feladását, amely 1799-ig volt érvényben.⁷³

Schönberger kiválása ma már teljességében nem megismerhető konfliktusokat is sejtet. A haszonelvűségre épülő szerződéskötéseket és az ezzel együttjáró anyagi különbözőségeket szinte szükségszerűen követték a zsidóságon belüli ellentétek. Így volt ez Fischer Mózes esetében is. A nevezett kereskedő 1789-ben jött Kecskemétre, majd 1796-ban feleségül vette a 40 éve itt lakó zsidó bérlő (Schweiger) lányát. Apósa halála után vállalta az özvegy és árváinak, valamint saját gyerekeinek ellátását, s ezt a múltat 1804-ben írásos bizonyítvánnyal, vallomásokkal kellett megerősíteni. Támogatói és tanúi Sárközy Pál, Pest megyei táblabíró és Sárközy Benjámín helybeli postamester

73 Az izr. ir. 1795. sz. n.; 1812. sz. n. B-KML.

(nálá lakott a Schweiger család) voltak, akik levelükben így jellemezték Fischert: „kereskedésében szorgalmatos, accuratus, hitelt érdemlő s nyerő, társalkodásában vidám és szelíd. Egyedül az lévén a szerencsétlensége, hogy az említett ipa mellett, az azt megcsalni akarók ellen felkölt és győzött, az oltaltól fogva azoktól kergettetik.” Kideríthetetlen, hogyan festett a szemben állók valódi helyzete. Mindenesetre Fischert tanácsi végzéssel, 1805. április 24-ei határidővel és 25 pálcaütés kilátásba helyezése mellett kitiltották Kecskemétről.⁷⁴ A kiutasítás azonban nem lehetett végleges, hiszen Fischer neve a későbbi évtizedekben gyakran felbukkant a forrásokban.

Kereskedők és adósok

A fenti fogalmak közül az első (a voltaképpeni hitelezők) a compania tagjaira vonatkozik, bár, mint láttuk, ők egyúttal adósok is voltak. Mivel azonban az egykori valóság ismert elemeit egyszerre nem lehet bemutatni, éppen ezért most csak a három zsidó kereskedő pénzelhelyezési, illetőleg hitelnyújtási akcióit vizsgáljuk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a rendelkezésre álló, korántsem teljes források alapján meghatározzuk: kikhez, mekkora összegekben és milyen célból áramlottak a pénzek a kereskedők kezéből.

A compania régi bevált gyakorlatának és a szerződéseknek is megfelelően gyapjúkereskedésbe fektette a pénzét; a bukáskor készített inventárium (leltár) is a „Juhászok” kifejezés alatt sorolta fel a pénzátvévők neveit, noha jó néhányan nem juhászok voltak.⁷⁵ Különösen sok kiskunmajsai származású személyt, juhászt jelöltek meg, akik 5-10 ft-ot kaptak a gyapjúkereskedőktől, minden bizonnyal előlegként vagy foglalóként. Bizonyos üzleti célból valamilyen több pénzt adtak helyi és nem kecskeméti illetőségű zsidó társaiknak: így például Izsák Sándor kecskeméti kereskedő nevére 1786-ban 99 ft-ot jegyezték fel. Érdemes megemlíteni a táblázat átlagszámításaihoz az egyedi jelleg miatt figyelmen kívül hagyott nagyobb tételű kifizetéseket: 1789-ben Jakab Schlesingernek 1580 ft vándorolt a zsebébe. Tartózkodási helyét és a pénznyújtás célját nem ismerjük. Az 1791. évi 3620 forintnyi pénzüsszeg átvevőjét viszont igen: Ábrahám Semperger budai zsidó (szentesinek is jelölték).

A komáromi görög, szentesi, irsai, szegedi stb. zsidó üzletemberek, kalmárok mellett sok kecskeméti is találtunk a pénzátvévők lajstromában: Sárközy János például 1780-ban 426,36 ft-ot kapott. Szeles Györgyné korábbi

⁷⁴ Uo.; Vegyes ir. 1804. 2. sz. B-KML.

⁷⁵ Az izr. ir. Inventárium 1793. sz. n. B-KML. Már csak a név miatt is, illusztratív példaként megemlítjük az egyik esetet: egy Bab Leves nevű juhász 1799-ben 22,53 ft-ot vett fel a companiatól.

egy-két ezer ft-os üzletének rendezése, valamint a bőrökre felvett 100 ft foglaló ellenszolgáltatása után még 11 ft-tal maradt adós.

Mint mondtuk: általában juhászoknak adták a pénzt, akiknek a lakhelye is ismeretes. Az üzlethálózat térbeli elhelyezkedését ez alapján többé-kevésbé megjelölhetjük, bár figyelembe kell venni azt is, hogy az áruátvételek rendszerint a vásáros, központi helyeken történtek.

Íme a helynévsor: Abony, Alpár, Baracs, Bócsa, Buda, Dorozsma, Félegyháza, Gyón, Halas, Hartván, Horgos, Irsa, Izsák, Kanizsa, Káta, Kecel, Kécske, Komárom, Körös, Majsza, Makó, Mindszent, Miskolc, Nyáregyháza, Orosháza, Óbuda, Paks, Pécel, Pest, Soroksár, Szabadka, Szeged, Szegvár, Szentendre, Szentés, Temesvár.

A bejegyzések gyakoriságát tekintve a következő településeket említették a legtöbbször: Kiskunmajsza, Szentés, Szeged, Félegyháza és természetesen Kecskemét. Ez tehát azt is jelenti, hogy az ezeken a helyeken lakó juhászok, felvásárlólügynökök voltak a legaktívabb társai a companiának.

Ha az 1. sz. táblázat alapján mindenképpen igyekszünk valamilyen tanulságot megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a korábbi időszakban történt viszonylagos hanyatlás után, az 1780-as évek végétől, pontosabban: az 1789. évtől volt tapasztalható bizonyos pénzkibocsátási szintemelkedés, amely az 1793. évi csődbejelentésig tartott. Ugyanakkor 1789-től növekedett meg a pénzkiadási helyek, illetve esetek száma is. S az 1789 utáni időkre esett a két nagy tételű (1820 ft és 3620 ft) kifizetés is. Ezt a bukás előtti néhány évet tehát egyfajta felvásárlási, tőkebefektetési „láz”, törekvés jellemezte. Az

1. sz. táblázat

Év	A kiadott összeg ft-ban	A kiadott összeg	A pénzkidadások száma
	(aktív adósság)	átlaga ft-ban	
1770-es évek	1208	36	33
1780—1785	957	59	16
1786	459	32	14
1787	478	20	23
1788	302	13	23
1789	235	17	14
	(1820)*		(2)*
1790	259	18	14
1791	266	13	20
	(3620)*		(1)*
1792	1005	30	23
1793	776	28	27
	Összesen: 11 385	Átlag: 26 Ft	Összesen: 210

átlagokat óvatosan kezeljük, de azért megállapíthatjuk, hogy évenként 13—36 ft közötti (az átlagok átlaga 26 ft) összegeket helyeztek el juhászoknál és más személyeknél. Szükséges megjegyeznünk: most nem tartottuk célszerűnek, hogy az átlagszámítás során az egyedi, nagyobb tételű kifizetéseket is figyelembe vegyünk.

Egy pillantás erejéig érdemes újra megnéznünk a már ismertetett companiai vagyonelejt, miszerint több mint 230 mázsa vegyes gyapjút jegyeztek föl a tanácsi hivatalnokok. Ezt a mennyiséget egy XIX. századi gyomai adattal tudjuk összevetni: Gyomán a tanács a juhtartó gazdák nevében értékesítette — szerződések alapján — a gyapjút például pesti, *kecskeméti*, gyöngyösi, abonyi zsidó kereskedőknek. Az évenkénti eladott gyapjú mennyisége 200, olykor 300 mázsa körül volt.⁷⁶ Kb. 200 mázsa gyapjút 16 szekeres tudott elszállítani. Természetesen a fenti összehasonlítás — a tényközlés érdekességén túl — igazán csak akkor lesz hasznosítható, ha majd minél több adatcsoportot bevonunk a vizsgálatba. A gyomai adatok tükrében mindenesetre igen tetemes súlyú gyapjút halmozhattak fel évenként a kecskeméti compania tagjai. A függelékben olvasható panaszos levélben több százezer Ft-os vagyonról írtak, amire a gyapjúkereskedés révén tettek szert a kereskedők.

Összegzés

Dolgozatunkban csupán adalékokat nyújtottunk egy Duna—Tisza közti mezőváros XVIII. századi történetéhez. Az általunk is rendszerként — kölcsönhatásos viszonyok hálózataként — értelmezett történelmi tér és idő egy bizonyos szegmentumát: a korabeli zsidóság betelepülésének, állapotának főbb elemeit, a későbbi korszakot markánsan meghatározó feltételeit és ezek következményeit igyekeztünk számba venni úgy, hogy közben szükségszerűen csak érintőlegesen szólhattunk a mezővárosi társadalomról.

Kecskemét, a többi nagyfalusi jellegű mezővároshoz hasonlóan, egy természeti érdekközösséget alkotott, amely korántsem jelentett valamilyen egysíkú gazdasági, társadalmi és kulturális egységet. Kifelé meglehetősen zárt és belül megosztott (pl. a vagyonos gazdák és a zsellérek viszonya) helyi sajátosságokkal felruházott, túlsúlyos nemesi irányítású, ám ugyanakkor bizonyos autonómiával rendelkező mezőváros volt Kecskemét a XVIII. században. A hatalmas puszták miatt is a település lakossága elsősorban az állattartásban vélte megtalálni a tőkeakkumuláció lehetőségét, nem sikertelenül. Bár az árutermelésbe való ilyen irányú bekapcsolódása jócskán megkésettnek bizonyult.

⁷⁶ Szilágyi, 1974. 49-50. p.

Az idegen zsidók előtt haszonelvű megfontolásokból tárták ki a mezőváros kapuit: a befogadó tanács és a kiválasztott, tehetős kereskedő kényszerhelyzet motiválta kapcsolatteremtését jelképezte ez a kapunyitás. S az egyébként is belső megosztottsággal, sőt „rendi” tagozódással bajlódó — így mindinkább felbomló vallási közösség egyes, földesúri, nemesi oltalom alá húzódó tagjai bőr- és gyapjúfelvásárlói árendásként jelentek meg Kecskeméten. Tevékenységükkel azonban növelték a hagyományos keretek között működő céhbeli iparosok és más üzletemberek — pl. a görögök — konkurenciáját és ellenszenvét. S ez a folyamat egy sor, egyedileg nemritkán igaz, ám néha így is túláltalánosító, olykor irracionális elemeket tartalmazó vádaskodást indított el. A zsidóellenesség hangadói — korszakunkban érthetően elsősorban a hivatali, tanácsi berkekben érhetőek tetten, mivel csak róluk, az ő véleményükről maradt fenn írásos bizonyíték —, nemigen voltak tekintettel az árutermelés és a piac törvényeire, hatásaira. A betelepülni óhajtó zsidókkal kapcsolatos tanácsi állásfoglalások még tükrözték a XVIII. században is észrevehető vallási (keresztény és zsidó) ellentétet, s az ez alapján megformált szűkkeblű hivatalnoki álláspontot. Az ekkori megszokott — pálcával és pénzbüntetéssel — fenyegetőző kiutasítási határozat viszont rendszerint nem érintette a város számára hasznos gazdasági tevékenységet (gyapjú- és bőrvásárlás) folytató vagyonos zsidó személyeket. Ők lettek ezután több évtizedig a város szinte monopolhelyzetű bérloői, illetve közülük kerültek ki a XIX. században is előkelő társadalmi és hitközségi funkciót betöltő kereskedők (pl. a Schweiger család).

Az általános érvényű kiutasítás ellenére azonban megfigyelhető volt egy hivatali álláspontot megkerülő zóna is: a városban vagyoni helyzete, tehetlensége és ezáltal terhet jelentő mivolta miatt nem tolerált, jövő-menő, az összeírások idejére távozó, s ugyanakkor a lakosság nemes vagy háztulajdonos gazdáival szövetkező vagy kiskereskedelmet folytató zsidók voltak itt. A már említett viszonylagos kecskeméti vallási türelem is megkönnyíthette a betelepülő családok más kultúrájú környezetükkel való együttélését. Azonban szinte így is a társadalmon- kívüliségre volt kényszerítve a zsidóság, s ez a helyzet többirányú konfliktussorozatot teremtett, melynek egyik ága például a környezettel, a mezővárosi tanáccsal és társadalommal való szembenállás volt, a másikat pedig a közösségen belüli ellentét jelentette. Az elsőre példa lehet a függelékben közölt 1795. évi hivatali, több helyen túlzó, így elfogult láttelel és panaszszorozat, melynek a másik oldalról jövő válaszát nem ismerjük. Azt viszont igen, hogy a prekapitalista viszonyok talaján kapitalista vállalkozásokat folytató — így tehát markánsan profitorientált — zsidóság hiánypótló, elsősorban kereskedelmi funkciót betöltő történelmi útja tükrözte e térségben is a társadalomfejlődési zavarokat, az idegenek beilleszkedési nehézségeit. A meglévő rendi akadályok ellenére bizonyos értékrend-

változást és ezzel együtt a kecskeméti zsidó kereskedők szinte egyeduralkodó gyapjú- és bőrfelvásárlási üzleteit ösztönözték az 1780-as évek kedvezőbb intézkedései is.

A fent említett belső irányú konfliktust növelték meg azok a határozatok, amelyek arra kötelezték az árendás zsidókat, hogy a „csavargó” kategóriába soroltakat feljelentsék. A vagyon szerint is kialakult, munkamegosztáson alapuló belső funkcionális kötelékrendszer (pl. az 1744. évi hármas osztályozás) alkotta a zsidóság alapstruktúráját. A presztízis- és hatalmi struktúra élén a befogadott, a mezővárosi társadalom türtségi szektorában ideiglenesen és feltételesen lévő szerződéses bérlők voltak, akiknek köteleességük és érdekük volt saját konkurens társaik távoltartása. Halvány adatok (pl. az árendálások átörökítése; az após vagyonának védelme Fischer Mózes esetében) utaltak az érzelmi viszonyokra is: a közösségen belüli rokon- és ellenszenvkapcsolatokra. Am ugyanúgy találkozhatunk az üzletkötés közben kialakult hálózatszerű kommunikációs struktúra elrendezésének kérdésével, amikor a felvásárlási ügynökök fontos vidéki és vásári tevékenységéről írtak a panaszos 1795. évi levélben.

A néhány évtizedig, több társukhoz képest kiváltságosnak minősíthető zsidó kereskedő-compania működésén keresztül bepillanthattunk az üzletkötési gyakorlatba: a gyapjúvásárlásba fektetett pénzek eloszlási helyeit s a vagyoni viszonyokat is többé-kevésbé számszerűen megismerhetjük.

Mintavételünk módszerét tekintve érthetően a források által nyújtotta keretek között maradt. Azonban így is remélhető, hogy hasznos adalékokat nyújtottunk ahhoz a braudeli kérdéshez, amely a „Mi húzódik az értékrend felborulásának a mélyén?”-re igyekszik felelni. Mint láttuk, válaszuk nem lehet egyszólamú, hiszen több tényező konkrét térben és időben működő együttesének vizsgálata során közelíthetjük meg az egykori valóságot. A kérdésre adható még pontosabb magyarázatot a kondicionáló feltételeket, a készítő, motiváló elemeket és az ezeket figyelembe vevő tevékenységformákat elemző kiterjedtebb kutatástól várhatunk.

1. SZ. FÜGGELÉK

A dokumentum közlésével a hivatali mentalitás és frazeológia, egyáltalán egy, a kérdéssel kapcsolatos XVIII. századi hiteles forrás bemutatása a célunk. A levél nyelvezete és érvelési technikája egyoldalú ítélkezésre is ösztönözhet, bár úgy gondoljuk, hogy kellő forráskritikai figyelemmel elkerülhető a téves ítéletalkotás. Egyébként az óvatos véleményformálásra, illetőleg a mondanivaló érvényességének határaitra a dolgozatban már többször utaltunk. Összkepünk akkor lehetne pontosabb, ha a panaszokra és vádakra bármilyen, bővebben kifejtett választ találnánk. S éppen a kutatások folytatásának céljából is indokoltnak tartottuk az alábbi irat közzétételét.

Kecskemét és Nagyörös mezővárosi tanácsának levele. 1795.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Kiváltképpen való Nagy és Jó Kegyes Uraink! Mennyivel nagyobb és tetemesebb részét teszi a magyarországi gyapjú a belső gazdálkodásnak és a külső kereskedésnek, és mennyivel tetemesebb ereje fekszik a statusnak a juhtartásban, annival inkább szükséges volna azt jobban virágba hozni, az ország lakosait nemcsak ennek akadályitúl megmenteni, hanem őket a gazdálkodás ezen részének gyakorlatára inkább lelkesíteni.

Nagy szívünk fájdalmával kelletik azonban tapasztalnunk, hogy ezen juhtartásból álló alföldi gazdaságunknak jelesebb ága némely csalárd zsidó kereskedőknek ezer mesterségei miatt nemsokára haldoklásra fog jutni, midőn sokan csak a mi lakosaink közül is a juhtartás által a koldussághoz közelítvén, arrul egészen lemondani kénytelenítettnek a publicumnak tetemes kárával. Ugyanis a múlt példa nélkül való nagy tél jöllehet legkönnyebben harmadát, de sokunknak felét is megemésztette juhainknak, és mind a dög, mind a drága pénzen szereztetett takarmány számos lakosainknak értékét annyira elgyengítette, hogy azoknak többé egyebek a régibb és boldogabb időkrül való keserves emlékezeteknél alig maradt. Mégis mindezek mellett is ami kevés juhait gazdáinknak a pusztító nagy tél meghozott, azoknak gyapját 13, 14, 15 ft-on kérni bátorkodnak az említett gyapjúkereskedésnek mesterei.

Ily körünlállásokban a jó hazafiak kötelességét ítéltük cselekedni, ha a T. N. Vármegyének közbenvetése által Ófelségének kegyelmes engedelmet nyerhetnénk az eránt, hogy Ófelsége néhai dicsőségesen uralkodó eleinek a F. Mária Theresia és Josef császárnak nagy példájok szerint a gyapjúbeli adást

és vevést maga méltóztatnék manipulálni, vagy pedig annak rendes árát a gazdáknak fáradságok és költségekhez képest rendesebb valorra, és aequilibriumra hozni, és az országnak sok ezer lakosít ez által a zsidóknak csalárdságaitul és abbúl bizonyosan következő pusztulásábúl megmenteni. Mert friss emlékezetünkben vagyon, hogy azon időben, midőn a fent tisztelt felségek számára adtuk egynéhány esztendőök alatt a gyapjút, akkor sokkal rendesebb és hasznosabb áron adtuk, a sok ezer csalárdságoknak is pedig sokkal kevesebbé voltunk kitétetve minthogy az akkori commercium nagyobb részint keresztyén és militaris személyek által folytatott. Bátorkodunk is pedig ezen alázatos esedezésünket annyival is inkább nagyobb bizalommal terjeszteni Őfelsége eleibe, minthogy mostan dicsőségesen uralkodó felséges urunknak is még ez előtt mintegy két esztendővel kegyelmes parancsolatját vettük az eránt, hogy informálnánk Őfelségét gazdaságbeli minden productumainknak miképpen való folytatásáru. De reméljük a T. N. Vármegeyétül is nemcsak okainknak meghallgattatását, hanem annyival inkább leendő kegyes maga közbenvetését, és ezen meritumnak más szomszéd jurisdictiókkal leendő közlését is, mivel ez az ország mindennemű hazafiainak, uraknak és parasztoznak, gazdagoknak és szegényeknek vagy tetemes boldogságát, ha orvosoltatna, vagy utolsó megromlását, ha nem orvosoltatna érdekelné, vagy afficialná. És úgy ítéljük, hogy ha más, országunkban termő commercialis dolgok, mint a bor, és annak adulteratioja, mint az erdők, és azok depopulatiojának megakadályoztatása, édes hazánk, és felséges urunk attentionját annyira megérdemlették, (ámbar ezek sokkal kisebb meritumuak is, mint a gyapjúbéli kereskedés) hogy ezekrűl sok törvények által provisiot is tettek, nem fog ezen nagy rubricaja is a gazdálkodásnak arra érdemetlen lenni, hogy kegyelmes megfontolásba vétessenek. Tehát

1-ször. Tudnivaló, hogy a gyapjúvételnek rendje és folyamatja szerint öt vagy hat kezeken is által megyen az első kéztűl való vevés addig, míg az utolsó kézhez a fabricakba eljut. Ezen kereskedés mostani mestereinek pedig minden tagjai gradusonként többet vagy kevesebbet kívánnak nyerni, annyira, hogy amely gyapjút az első kéztűl megvesznek 20 ft-on, az 50 ft-on reá megyen, míg az utolsó kézhez elérkezik. Nemde nem sokkal jobb volna-e tehát, ha az első kéz az utolsó adhatná? Mert így az utolsó is olcsóbban vehetné mint most, az első is sokkal hasznosabban eladhatná, mint most. Most pedig a kettő között levő középfactorok úgyszólván egyedűl magok nyelik el a hasznot. Tudnivaló ugyanis, hogy amely országok Európában, és Asiában a commercium által gradusokat csináltak magoknak a meggazdagulásra, azon meggazdagulásoknak fővebb vehiculumuma az volt, hogy amely productumokat Americabűl és Asiabűl, sőt a világ ötödik részébűl Australiabűl ide Európába hoztak, azon productumokat mondjuk mind az első kéztűl szedték be; most pedig sok kezeken menvén által a gyapjúbéli commercium,

ezek a mesterek az első kéztől ugyan igen olcsón veszik, de az utolsóhoz szerfelett drágán adják be, ahonnan a szegény gazda alig élhet, és alig veszi be azt, amit a juhtartásnak pásztoraira, pusztabeli árendára, és a drága takarmányaira elköltött. Mint ez világosan kitetszik a zsidóknak magoknak mostani vallás tételekből is, akik magok megesmerik, hogy ha 60 ft-ot adnának is most egy mázsa gyapjúért, mégsem adhatnák meg a gazdáknak senyvedett kárat, és az idő környüállásaihoz képest, a gyapjúnak illendő árát, mindazáltal mégis a commerciumbeli dolgok természete ellen, melyek ha szűkülnek, drágábbak, ha bővülnek, akkor olcsóbbak, mostan verik le ezen mesterek kevés gyapjúnknak az árát.

2-szor. Most ezen zsidók nem gondolnak sokat véle akármely hibás kvalitású gyapjút vegyenek, csak olcsó áron vehessék, sőt a bőőrkrül is lenyíretik, és ezeket a jóval összekeverik, amely elegyítés miatt, mind a fabrica megcsallattatik, a posztó pedig rosszabb kvalitású lesz, de a külső országokon is elromlik a gyapjúnak becse, ára, és commerciuma, de ha az első kézhez adhatnánk, készek volnánk mi is fölvigyázókat rendelni, igaz mázsákat állítani és a gazdákat arra bírni, hogy a gyapjúval mennél tisztábban bánjanak, sőt készek volnánk gyapjúnkat nem per individua eladni, hanem az egész városok képében. Így pedig ha a gyapjúnak jósága és tisztasága a mi becsületünkben radicultatna, nem volna szükséges Ófelségének századrésnyi factorokra is és így azokra való költségre is, mint amennyien azt most forgatják, mert egy communitas 60-70 ezer mázsáru is repondirozhatna, és annak által vételit egy factor is megcselekedhetné, öt-hat százezer mázsának is administratioját egy factor, amelyet most száz factor és Unterhandler is alig viszen végbe. Mindezekből az lenne, hogy mind a gyapjúnak minemúsége javulna, mind a commercium és a creditum nevedne, mind pedig Ófelségének sok költsége kevesebbedne.

3-szor. Készek volnánk továbbá az utolsó kézhez sokkal olcsóbban adni a gyapjút, mint a minemű áron most a fabricakba az utolsó kézhez bemegeyen és ez által is Ófelségének sok millió nyeresége volna. És ezt annyival örömesebb cselekednénk, hogy egy jó hazafi kötelességének tartjuk az országnak atyját, felséges királyunkat mindenben segíteni. Ófelsége is pedig ha olcsóbban vehetné tőlünk, mint most veszi, és többecs két adna mázsájáért, mint ezen csalárd emberek mostan tőlünk veszik, nem hogy kárt vallana, de hasonlíthatatlan hasznot tenne magának, mert a pénzt csak egyik zsebéből kivevén, a másikba tenné. Mivel a contributio és más canalisok által azon pénz annyivalinkább visszamenne az aerariumba, hogy akármicsoda ország lakosa mind szegény, mind gazdag maga különböző értéke szerint kéntelen posztót vásárolni, csak ez által is milliomok térnének vissza a fabricákba, mert az országba legnagyobb rubricát tevén a gazdálkodásban a juhtartás, és legnagyobb objectuma is lenne a contributióknak. A juhtartásnak lelke is

pedig, mely most in agone vagyon, megelevenedne, és a pénz az ország lakosai között egyenlően oszolván el, nem öt-hat csalárd ember gazdagodna vele. De az országbeli minden vármegyékben közönséges panasz alatt lévő restantiák is megszűnnének, mivel volna mivel volna miből fizetni a contribuenteknek. Most pedig nem csak hogy restantiák minden perceptoratusokon tetemesen vagynak, hanem azok végzetlenül accumuláltak is.

4-szer. Nem is egyéb veszi most hasznát a gyapjúnak, egyedül öt, hat kereskedő zsidó, kik tekervényes ravasz mesterségeik által a vételben, és a gyapjú árának leverésében annyira meggazdagodnak, hogy rongyos ruhákban kezdvén el a gyapjúkereskedést, utoljára 2-3 százezer ft gazdagságot gyűjtenek magoknak. Úgy de ezen tetemes summa pénznek úgyszólván ad manus mortuas mennek, és igaz circulatioval az aerariumba soha többé vissza nem mennek, mert pénzbeli tehetségének eltitkolásával könnyebben megcsalhatják az aerariumot, mivel a pénznek sokása a contributionak korántsem olyan objectuma, mint a szegény országbeli gazdáknak juha vagy marhája. Azonban, ha azon hallatlan sok százezer ft-ok, melyeket ők csalárdassággal a gyapjúból nyernek az ország lakosai közt osztana el, minthogy a szegény lakos nem hogy pénzét eltitkolná, sőt inkább jobban-jobban igyekezik abból a kevés pénzből amely kezébe megyen, jószágoctkáját szaporítani, melyet mennél jobban szaporít, ismét annival nagyobb fundust, és objectumot ad a contributióra, természetlül következik, hogy sokkal jobb volna azon pénznek az ország lakosainak kezébe menni, mintsem a zsidókéba. Mert micsoda is olyan kevés individuum, mint ezen egynehány zsidók az országoknak sok ezer meg ezer lakosihoz képest? Most pedig mégis csak ezeké a gyapjúnak monopóliuma. Tudnivaló dolog pedig, hogy minden statusnak mely nagy veszedelmére vagynak a monopóliumok.

5-ször. Akármely károsak legyenek a monopóliumok, csak magokban gondoltatván is még sokkal károsabbakká lesznek azok, ha azoknak organumjai, kik ezt manipulálják, minden kigondolt csalárdságokat elkövetnek azért, hogy a portékák árát leverjék, nem tekintvén a dolgoknak belső valorát és a szükségét, mely pedig minden dolgok kisebb vagy nagyobb becsének rugója szokott lenni, a zsidók pedig azok, kik nagy részént természetekre, sőt conditiojokra nézve is felebarátaikon elkövethető minden csalárdságokat végbe visznek. Ezek midőn mázsát hordoznak magokkal, ugyanazon mázsákkal három-négy körtvélyeket is elvisznek, holott minden mázsának csak egy körtvélye szokott lenni, és így a minémű okosságú emberrel van dolgok a mázsálásban, ahhoz képest kisebb vagy nagyobb körtvélyt tesznek a mázsára, mintsem a mázsának igaz valóságos körtvélye, eszerént pedig 30-40 fontban is minden mázsára nézve megcsalják a szegény gazdát, mert hanyad része is van a szegény tudatlan gazdáknak, akik nem hogy ezeket tudnák, de hogy így meg vagynak csalatattva, arról csak gondolkodnának is? Ezek azok,

kik midőn mázsálnak nem egy horogban, amint szokás, hanem kettőben akasztván a terhet, észrevehetetlenül minden mázsán 30-40 fontot megnyernek. Ezek azok, akik ámbár nálunk kecskemétiéknél, a magistratus sok költségeken igaz mázsát állíttatott fel közönséges helyen, az ő gyapjúbéli hamis mázsálásoknak megakadályoztatására; mindazáltal készebbek a már megalkudott gyapjút is otthagyni felpénzekkel együtt, mint a város mázsáján mázsáltatni. Ezek azok, akik készek hamiscontractusokat és pecsétet csinálni, és több fő méltóságoknak költött contractusait, pecsétjeit és neveit mutattatván az alacsonyabb rendű gazdáknak, mintha ők amazoktól ezen vagy amazon olcsón megalkudták volna a gyapjút, azoknak példájokkal másokat is az olcsó adásra rávesznek. Ezek azok, kik fő tehetségű földesurakat is megkísérteni merészelnék, és a 4-5 ft-tal, hogy gyapjójukért többet adnak, megunszolnak, csak hogy nékiek olyan contractusokat adjanak, amelyeket ők mások előtt ismét mutathassanak, hogy azon 4-5 ft-tal lévő drágább vétel nem hogy bele volna írva a contractusba, hanem hogy ezzel kevesebbet írjanak, és nékiek kiadjanak. Ezek azok, kik ketten-hárman összejövén Infamianak notaja alatt Óbudán és másutt összevesznek, hogy ők ennél vagy amannál az általok kirendelt áránál a gyapjúnak többet nem adnak. Sőt a vármegyékben circulsokra felosztják magokat, hogy többnek egy-két factornál egy vagy másik ciculusban menni szabad ne legyen. És így ez által is vevőket kevesítvén, a gyapjút magok tetszése szerint a lakosoktól megvehessék. amely zsidó pedig az összevecimborálkodásnak csak egy punctumát is meg nem tartaná, vagy által hágná, annak nevit mint Infamisét a zsinagógájokban a fekete táblára felírják, és az egész életében infamis marad. Így cselekesznek pedig ezen fővebb kereskedők az apróbb rongyos zsidókkal is, akiknek a maguk planumainak végben vitelire, és megtartására, ugyanazon büntetés alatt instructiókat adnak, kik is még jó eleve a falukon és mezővárosokon a gyapjúnak olcsósága felől ez vagy amaz csalárd hírt elterjessék és elhitessék, hogy így mindenkor, mikor a nyírás ideje eljövén, a fővebb factorok a vételre lejönnek, akkor már a rongyosok által imbuálva, és elhítetve lévén a lakosok, ezen csalárd emberek a magok felvett céljokat annyival inkább elérhessék. És így látnivaló, hogy az adásnak és vevésnek természete ellen merő csalárdságokkal mindétig egyedül magok határozzák meg a gyapjúnak árát, magok tetszése szerint, holott ebben szint olyan részinek kellene lenni az eladónak, mint a vevőnek. Ezek azok, akik némely uraságok tisztjeit nagy ajándékokkal megkísértének, oly véggel, hogy tőlük az uraságok gyapjúját megvehessék, és ezeknek emlegetett példájokkal más lakosoktól annál olcsóbban vehessenek. Ezek azok, akik a gyapjús gazdaságnak gyengébb tagjait, úgymint a juhászokat, más szegényebb lakosokat megkezdvén, ezeknek példájokkal más nagyobbaktól is olcsóbban vesznek. Továbbá magok depositoriumokban elsőben sok száz mázsa gyapjút betaka-

rítanak olyan ígérettel, hogy az árát, amint ára fog szakadni, megfizetik, azonban csak elhűlnek a szegény gazdák, mikor már a gyapjú be is lévén takarítva, és összekeverve, következésképpen a gyapjúhoz többé a szegény gazdának jutni nem lehetne, akkor monják neki a magok összeveskűvése által meghatározott árát, és csak ezen a lineán is sok ezer contribuenseket megrontanak. De ki tudná csak kigondolni is az ő ezer meg ezer mesterségeiket, holott ezeknek egyéb dolgok nincsen, hanem csak a csalárdság műhelyében magokat gyakorolni, és az lakosait ex professo megrontani. Erre világos példa csak ezen mostani tavasz is, amidőn nagyobb része elveszvéen a lakosok juhainak, és mi kecskemétiék az Istennek tűzbeli ítélete által is megcsapdoztattván, azonban mindkét város lakosai minden tehetségeit búzáért és takarmányért elköltvén, ezen tetemes veszedelmünket is nagyobb kárunkra a mi nyakunkba vissza, magoknak pedig tetemes nagy hasznokra fordítják. És már most ismét új praetextusból, tudniillik a pénznek szűk voltából csinálván magoknak praetextust az olcsóságra, 14 forintokon is merészlik kérni gyapjúinknak mázsáját. De.

6-szor. Ha az idő és a pénz szűk voltától felvett argumentumok valamit érne azon kereskedőknek, abból az következne, hogy tehát a jövő esztendőben 5 forintokon is kénytelenítettünk gyapjúnkat eladni. Mert esztendőként gyapjúnkak kevesedésével, természet szerént szegényebb lesz a gazda, szegényebb lévén pedig, nagyobb-nagyobb lészen a szüksége, nagyobbodván pedig az, sokkal olcsóbban kénytelenítették gyapjúját adni, és így utoljára koldulásra jutni. De az is következne a pénz szűk voltának praetextusából, hogy ha mi gazdák olcsóbban kénytelenítetténk amiatt adni productumainkat, tehát ők is a zsidók minden commerciumbeli boltbeli áruikat olcsóbban tartoznának minékünk adni a maguk principiumok szerént, de legalább a posztót olcsóbban tartoznának adni. Úgy de nem hogy olcsóbban adnák portékáikat, hanem inkább sokkal drágábban adnak mind posztót, mind másokat holott ha a gyapjúnak belső valora, mely annak árát tartozna határozni, oly kicsiny volna, mint ők praetendálják, természeti következés volna, hogy a posztónak olcsóbbnak kellene lenni. Valamint tehát igaz az, hogy a posztó most még drágább, mint ennek előtte való esztendőben volt, úgy igaz az is, hogy a gyapjú belső valora most sem kisebb, mint máskor. Látnivaló ehhez képest, hogy a gyapjúnak mostan a zsidók által lett devaluatioja nem is a pénz szűk voltának, nem is a gyapjú becstelenséginek, hanem az ő istentelen csalárdságaiknak consequense, és resultatuma.

7-szer. El nem mulaszthatjuk azt is a T. N. Vármegye előtt említeni, hogy ezen zsidók utolsó kézhez való adásoknak következése a nagy improportio is, mely vagon a gyapjú olcsóságában és a posztó drágaságában; ugyanis most egy font gyapjút 3 garason meg lehetvén a zsidók szokása szerént venni, hogy lehet ezt gondolni, hanem csak csudálni, midőn azon 3 garason megy

gyapjú, amelyből egy rőf posztó szokott lenni, posztóul visszajön a mi országunkba, azért kéntelenek legyünk 3-4 forintokat is adni. Ez a felettébb való nagy improportió is azonnal kisebbedne, ha az első kézhez való eladásra vezetnének az ország lakosai. Most pedig mindebből az improportióból két iszonyú hasznot vesznek a zsidó gyapjús kereskedők, mind pedig kétszeres kárt vallanak a gyapjús gazdák, mert nagy részént a posztóval is azon zsidók kereskednek, akik a gyapjúval, és így mikor a gyapjút olcsón veszik, akkor is kárt tesznek neki, mikor pedig a lakos drágán posztót vesz tőlük, akkor sokkal tetemesebb kárral a kárt tetézik.

8-szor. De talán azt mondja valaki: Res tantum valet, quantum, valere potest. Mi erre azt feleljük, hogy a csalárdság senki részére nem kedvezhet, kivált az adásokban és vevésekben a dolgok belső valorát kell nézni, nem pedig a csalárdságot, amely minden commerciumoknak kiforgatója. Azonban nemde nem felettébb káros-e, hogy ezen zsidó kereskedők kicsiny serege elnyomjon több milliót, és a statust mind tehetségivel, mind vérivel szolgáló hazafiakat, nem a haza, nem a király hasznáért, hanem egyedül a maga utálatos fősvénységéért, holott nincs nagyobb veszedelem, hogy ha valamely országban egyik status a másiknak, egyik lakos a másiknak, annyival inkább tehát egynehány kereskedő terhére, és csalárdsággal való felforgatására igyekszik a commerciumnak, sőt az ilyenek talán károsabbak, mint a tolvajok. Mert secundum regulas iuris: Dolosa persuasio plus est, quan violenta coactio. Amazok pedig csak coactioval, ezek pedig csalárdsággal is fosztanak meg rendes jövedelmeiktől bennünket.

9-szer. Nem mi reánk lévén bízva azon kérdése a politicusoknak: kérosok-e, hasznosok-e valamely statusnak, és mennyire károsak legyenek a zsidók, azt nem is feszegetjük. Elég bizonyságok erre az elszegényedett Lengyelországgal együtt édes hazánknak is azon szegényebb része, ahol ezek számosan megtelepedtek. Az az egy legbizonyosabb, hogy akármely országokban ők megsenyvedtetnek, mindenütt a directionak és politiának nagy szeme és vigyázása van rájuk, hogy a commerciumbeli csalárdságban felettébb el ne merüljenek, és ez által a státusnak, számosabb tagjainak tetemes károkat ne okozzanak.

10-szer. De hiszen meg is vagynak már régen a felséges rendelkezések, hogy ezek is mindenféle mesterségre, és a földművelésre is alkalmaztassák magokat. Úgy de még ezek soha effectusba nem mentek. Mert midőn érzik ők, hogy minden kézimesterségeknél könnyebb legyen a csalárdságot gyakorolni és annak kenyerét enni, de mivel a csalárdságra nagy mechanismus nem kell, erős munka kell pedig a földművelésre, ez az oka, hogy az ő zabolátlanságoknak semmi akadályok nem lévén, a felséges rendelkezéseket is szabadon eludálják ezen részben.

11-szer. De hogy ne is eludalhatnák, holott ezek oly titkos, és megtudhatat-

lan szövetségbe vannak vallásaikra nézve is egymás között, hogy egy főrabbi alatt, mint példának okáért az óbudai, sok vármegyebeli rongyos és tehetős zsidók vagynak, ezeknek egymás közt ha pereik vagynak, az a legfőbb bíró közöttük. Midőn az titulo tolerantialis contributionis békívja őket, nem jönni, hanem seregenként bérepülni tartoznak Óbudára, és minthogy az originalis zsidó nyelv érthetetlen, ők pedig azon is magokat megértik, az ő végezéseik egymás között csak nem végére mehetetlenek, és kétség kívül ott készülnek az ország lakosainak gyapjúbéli commerciumoknak meggyengítésére célzó legsubtilisebb planumok és allianciák, melyeknek egy főbb cikke az is, hogy valamint a vevő tehetős zsidók bizonyos kicsiny taxát a rongyos zsidóknak, mint gyapjúszerzőknek adni szoktak, úgy ezen rongyos zsidók másrésztül még sokkal több taxát kívánnak az eladó ország lakosok gyapjújának minden mázsájától, úgymint akik a vevőnek azt recommendálják. És így vagy akarják, vagy nem, a lakosok mégis tartoznak a rongyos zsidóknak contribualni, és azokat tartani. Kik minthogy a legrongyosabbak is mind a shachtereknek és cantoroknak sok fizetések miatt, sőt az ő ételbe való vallásbéli rendkívül való válogatások miatt is rendkívül való nagy költséggel kéntelenek élni, úgyhogy a legrongyosabb zsidónak is, kinek alig van két forintja, legalább kétszáz forintokat el kell esztendeig költeni. Mindezek pedig honnét telnek ki, ha nem a szegény magyaroktól, a mi édes hazánknak őáltalok megszegényített lakosaitól az ő sok csalárdságok által. Nemde nem a jus talionis, nemde nem az okosság, nemde nem azokra a véghetetlen sok károokra való tekintettel, melyeket okoznak ők csalárdságok által, commendálnák-e tehát, hogy az eladó fél is és így a T. N. Vármegye, úgy mint az egész vármegyében lakozó sok ezer individuumoknak representansa, minden József napi N. vármegyei gyűlés alkalmatosságával, amidőn ők is ezen objectum eránt conspirálni és gyűlést tartani szoktak, csak egy órácskát is mondjuk venne a T. N. vármegye, hogy ezen csalárdságoknak megakadályoztatására a vármegyebéli lakosoknak és magoknak az uraknak is közhasznoknak előmozdítására esztendőnként conferenciát tartana a gyapjúnak és annak árának az idő és a környülállásokhoz képest való gondolkodásra. Ők gondolkoznak, mi nem, ők magoknak használnak, mi nem, ők segítik egymást, mi talán sokan azon örülünk, ha egyik két-három forinttal drágábban adhatja a gyapját mint más, sőt találkoznak, akik magok is eltagadják, sőt kevesebbre mondják az árát, amint eladják, s így lakostársaikat károsítják, magok is pedig zsidó keresztyénekké lesznek, ők mint vevők active vagynak, sőt decretorie mi ellenünk, mi soha active nem, mindég passive vagyunk mellettek, és annak kell meglenni, amit ők akarnak az adásnak és vevésnek természete ellen, mely szerént az eladónak is szint úgy annyi részt kellene venni az eladásban, mint a vevőnek, és hogy illendő-e a

commerciumnak ilyen tractamentoma, vagy van-e benne valami harmónia és proportio, méltóztassék a T. N. vármegye megítélni.

Mіндеzen okoktól indítatván azért, de kivált minthogy minden módokat elköveltünk abban, hogy az contributionalis restantiakat és a mostani contributionalis lakosainkkal befizetessük, sőt erre a militaris executiókkal való fenyegetéssel is kényszerítettük a T. N. Vármegye által. De szegény lakosaink mind a nagy tél és takarmány drága volta miatt, kiváltképpen pedig a gyapjú árának, melyből legtöbbet remélhattünk volna, ily tetemes leverettetése miatt és a búzának drága volta miatt kéntelenek vagyunk megvallani, hogy semmi módját kitalálni nem tudjuk, miből fizethessük be tartozásunkat. Terjesztjük azért a T. N. Vármegye eleibe, és reménykedünk alázatosan, hogy ezen gyapjúbeli gazdálkodásunknak részét, melyből csaknem minden jövedelmecskénket reméllenünk kellene, és amelyből contributionalis adósságainkat is legnagyobb részben fizethetnénk, ennek ára pedig lerontatván, arra éppen elégtelenek leszünk, méltóztassék bennünket mondjuk sustineálni, és csekély ítéletünk szerént nyomós okainkat Őfelsége előtt a T. N. Vármegye kegyesen secundálni, ezen nagy meritumu dolgot pedig más szomszédoskodó és juhot tartó jurisdictiókkal is communicálni, és ezáltal mind a portio fizetésnek, mind életünknek és gazdálkodásunknak módját megkönnyebbiteni, sőt bennünket az első kézhez vezetni, kik is minden tisztelettel maradunk a T. N. Vármegyének alázatos tisztelő szolgái.

A forrás lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, A 39 Acta generalia, 1795. 7024.

2. SZ. FÜGGELÉK

Részlet a compania 1793. évi vagyonleltárából

Holmi eszközök és portékák

	ft	xr
1. 24 köpönyeg és 21 pokróc	58	
2. 12 vég különféle numerusú Kránic vászon	130	
3. 10 vég futer flanér . . . egy csomóban	60	
4. 4 vég dupla ratiner . . .		
5. 15 vég ratiner . . .	225	
6. 132 erdélyi fekete báránybőr	260	
7. Lőrinc lakóházánál 1400 juhbőr (á.: 24 xr)	560	
8. Vászonzsáknak való 3 „bálba” 1000. 10 ft száza	100	
9. Len egy mázsa	20	
10. Készen 110 új zsák gyapjúhoz való, egy-egy tallér	165	
11. A Pongrác-pincében 7 hordóban vagyon bor 37 akó és 3/4. á.: 4,30 ft	169	
12. Semperger Salamon pincéjében 21 hordóban vagyon bor 140 akó 3/4 á.: 5 ft	703	
13. Egy jó cséza	30	
14. Egy viselt cséza	12	
15. Egy egyenes oldalú vasalt kocsi	40	
16. Négy lóhoz való szükséges szerszám	20	
17. Négy hámos ló	280	
18. A compania háza minden hozzávaló épülettel és Garatzy-kerttel	1200	
19. Schönberger Salamon háza minden épülettel és pincével együtt	2300	
	6353	

Lőrinc házánál az első szobában

	Becsültetett	
	ft	xr
1. Egy keményfából való asztal	2	
2. Hat avitt börszék	7	
3. Két firhangos ágy 6 párnákkal s 3 derékaljjal és két lepedővel	16	
4. Hat üveges kép	2	
5. Egy aranyos rámájú tükör	2	
	ft	xr
6. Két réz függő gyertyatartó	8	
7. 3 falon lévő réz gyertyatartó	1	30
8. Négy közönséges gyertyatartó	4	
9. Huszonegy cintányér a fogasokon	7	
10. Egy nagy cintál	1	15
11. Négy cincsesze	1	30
12. Egy rézmozsár	3	
13. Egy cinkanna		30
14. Cínből való mosóedény	7	
15. Egy hosszú fogas		17
16. Egy kávé tálca		15
17. Öt üveg ordinare pohár		10
18. Egy subláda s avitt almárium: benne dirib-darab foltok s fehér ruhák	4	30
19. Két pár ezüst kés s kalán, egy ezüst pohár	10	

Ezeket mind a felesége allatúrájának tenni mondja:

A második szobában

1. Egy avitt lágyfából való asztal	1	
2. Egy rossz börszék		10
3. Huszonhét cintányér	10	
4. A cintál	2	
5. Négy falon lévő réz gyertyatartó	1	30
6. Egy tükör		30
7. Egy kép		10
8. Egy subláda különféle fehér ruhával	7	
9. Két ágy 5 vánkostúl, két dunna s derékaljjal	16	
10. Egy kis almárium imádságos könyvvel		30
11. Egy kis avitt asztal		9
12. Egy pár kávé findzsa s ibrikek		40
13. Egy rossz pincetál öt palackkal	1	21

A konyhában

	ft	xr
1. Tizenkét kisebb s nagyobb réztepsi. Ez is a feleségéé	8	
2. Két nagy lámpás	1	
3. Öt rézibrik. Ez is a feleségéé	1	30
4. Tizenkét bádogkalán		12
5. Nyolc fazék		40

A József házánál talált házieszközök

	ft	xr
2. Egy keményfából való asztal	4	
3. Két ágy öt vánkussal, két dunnával, két derékaljjal, s lepedőkkel	16	
4. Egy almárium fehér ruhával	4	30
5. Három falra való réz gyertyatartó	1	30
6. Két fogas		30

Ezeket az asszony magáénak vallja:

1. 16 cintányér	8	
2. Két falra való gyertyatartó	1	
3. Három réz gyertyatartó	3	
4. Öt üveg alatt levő képek	2	
5. Egy tükör		30
6. Egy függő réz gyertyatartó	7	
7. Egy üres subláda	6	
8. Egy cinből való mosóedény két almáriummal együtt	16	
9. Egy hosszú szék	1	
10. Két faszék		30

A konyhában

1. Nyolc réztepsi s egy rézüst	4	
2. Egy rézkondér s nagyobb réztepsi	3	
3. 10 cintányér és két cintál	6	
4. Öt réz kávé ibrik	2	
5. Egy fafogas, kalántartó	1	

*Ezek is az asszonyénak tenni mondatik:
Kisebb szobában*

1. Egy függő réz gyertyatartó	6	
2. 12 cintányér	5	
3. Négy falra való gyertyatartó	1	40
Ezek is az asszonyénak tenni mondatik:		
4. Egy asztal	3	
5. Három avitt szék		30
6. Két ágy dunnával s egy derékaljjal, 2 vánkussal	4	
7. Egy ezüst pohár s négy ezüst kalán. Ez az asszonyé	12	
8. Két pár ezüst kés	6	
9. Egy fejős tehén az asszonyé	20	

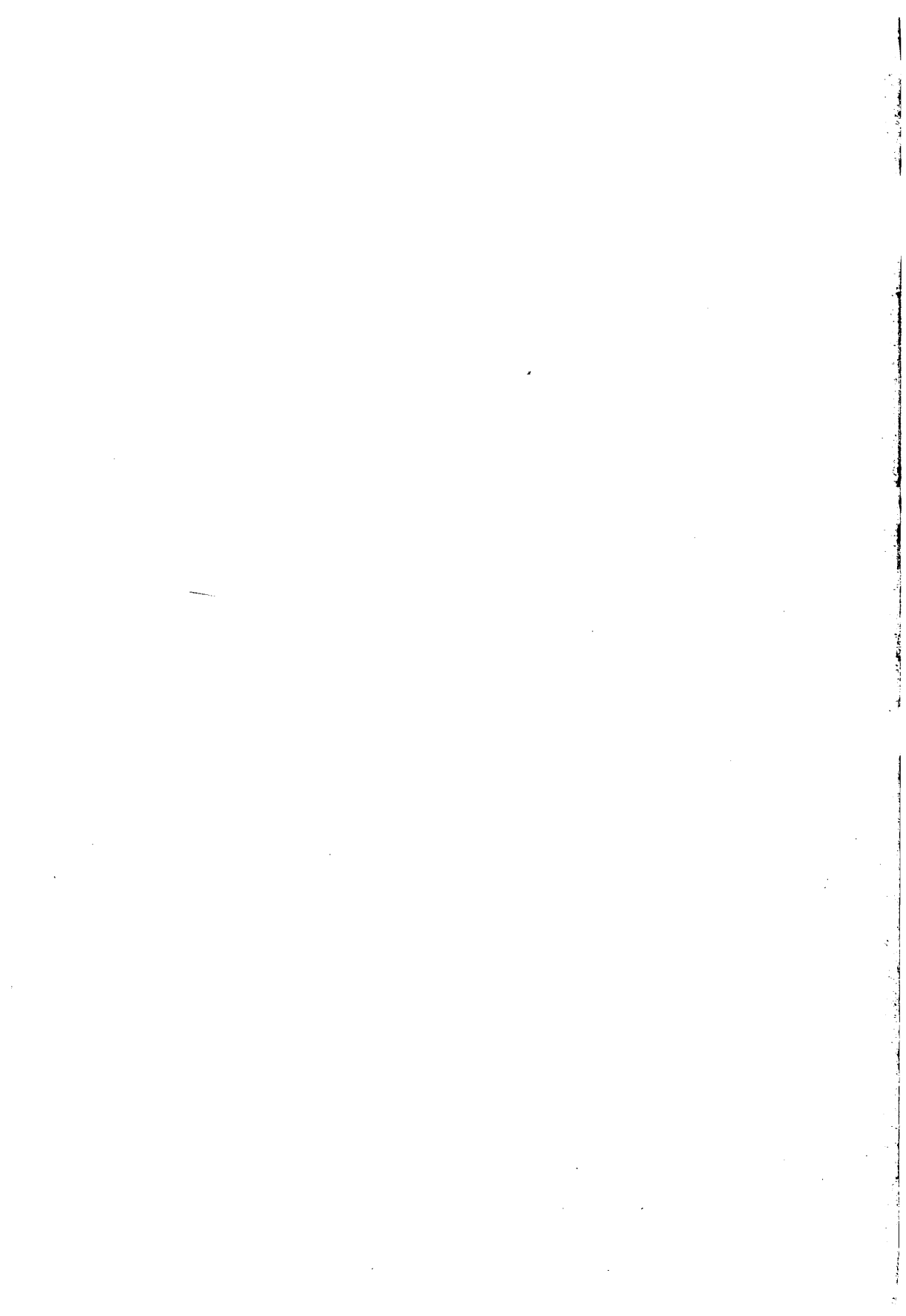
Tartalomjegyzék

MOLNÁR Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655—1769-ig a végrendeletek alapján.....	5
IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten 1686—1790....	59
Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. száza- di adóösszeírások tükrében	133
I. rész: 1707	133
II. rész: 1757.....	183
III. rész: 1780.....	249
ZORN Antal: Német betelepülések a mai Bács-Kiskun megye területére a XVIII. és a XIX. században.....	325
Ö. KOVÁCS József: Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság	391

A kiadásért felel a Bács-Kiskun megyei Levéltár igazgatója
Készült a Petőfi Nyomdában, Kecskeméten
(munkaszám: 90. 910073) 1000 példányban
38,15 A/5 ív terjedelemben
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

110-11

